

ZALAI MÚZEUM

nka
Nemzeti Kulturális Alap

22

2015

ZALAEGERSZEG

Közlemények Zala Megye Múzeumaiból
Mitteilungen der Museen des Komitates Zala
Publications of the museums of Zala Country

Sorozatszerkesztő:
KAJÁN IMRE

Szerkesztőbizottság:
HAVASI BÁLINT, KAJÁN IMRE, KOSTYÁL LÁSZLÓ, SZÁRAZ CSILLA

Kötetszerkesztők:
SZEMES PÉTER, MARX MÁRIA

Fordítások:
FARKASNÉ TORNYOS ZSUZSANNA és a SZERZŐK

Nyomdai előkészítés, borítóterv:
HAJÓS BÁLINT

Nyomdai kivitelezés:
Göcseji Nyomda (8900, Zalaegerszeg, Bajcsy-Zsilinszky tér 2.)

A kiadvány megjelenését támogatta:

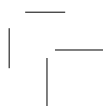
Kiadja:
Göcseji Múzeum
H-8900 Zalaegerszeg, Batthyány u. 2.
Telefon: 36 (92) 314-537
E-mail: muzeum@zmmi.hu

Felelős kiadó: Kaján Imre
HU-ISSN 0238-5139

TARTALOMJEGYZÉK

KAJÁN IMRE	
Köszöntő.....	5
GYIMESI ENDRE	
Németh József 80 éves.....	7
MÜLLER RÓBERT	
A kontinuitás kérdései Fenékpusztán.....	25
ÉRY KINGA – MARCSIK ANTÓNIA	
Kehida-TSZ major 7-9. századi csontvázletei.....	39
ORHA ZOLTÁN – SIMON ANNA	
Adatok az andráshidai római katolikus templom építéstörténetéhez.....	77
SIMMER LÍVIA	
Zalacséb–Malom-tanya lelőhely Árpád-kori és késő középkori településrészlete.....	101
BILKEI IRÉN	
Szentgrót és birtokosai a középkorban.....	129
MEGYERI ANNA	
Fényirdák, fényképészek, amatőr fotográfusok Zalaegerszegen, a dualizmus idején.....	147
BEKŐ TAMÁS	
Zalatárnokiak az első világháborúban, 1914-1918.....	201
BALOGH MARGIT	
Mindszenty József veszprémi püspöki kinevezése.....	247
BÉRES KATALIN	
A tófeji díszmű-kerámia.....	259
HORVÁTH SÁNDOR	
Nyögér és környéke történetéhez és néprajzához.....	281
MOLNÁR LÁSZLÓ	
Egykori vízimalmok a mai Zalaegerszegen.....	301
BAZSIKA ENIKŐ	
Göcsej nyelvjárásának vizsgálata.....	331
SZEMES PÉTER	
Tájak, lány- és asszonyhangon (Pécsi Gabriella indulásáról).....	347
MÜLLER RÓBERT	
In memoriam dr. Horváth László.....	353

Köszöntő

Tisztelt Olvasók és Múzeumbarátok!

Sorsfordító időben élünk mi, a Göcseji Múzeum dolgozói, akkor, amikor ez a kötetünk 2015 kora őszen napvilágot lát: miközben Hazánk és Európa határain százezrek özönlnek be, életüket féltve, vagy csak jobb megélhetést remélve, egykori hazájukban pedig évezredek történeti örökségét pusztítják tudatosan és módszeresen – Zalaegerszeg két múzeuma sosem látott fejlesztés előtt áll.

A Falumúzeum bővítése és a Belváros szívében tervezett Mindszenty Emlékmúzeum terveit fogalmazzuk úgy, hogy a leendő, majdan megvalósuló „végeredmény” hosszú távra érvényes és szerethető is legyen. Mindkettő alapvetően fontos, hiszen évtizedekre határozzuk meg a zalai megyeszékhely múzeumi jövőjét: szakmailag helytálló, turisztikailag vonzó, a látogatók által befogadható és maradandó élményt kínáló kell, hogy legyen mindaz, amiről döntünk, és amit majd megvalósítunk a következő években. Az egy-egy programunkra a Göcseji Falumúzeumba kilátogató több ezer ember tudja, hogy mennyire szükséges már mindez, miként azok is, akik a Mária Magdolna templomba misére menet, vagy a reggeli piacra sietve néznek szánakozva félre, a neoreneszánsz múzeumépület romos állapotán sajnálkozva.

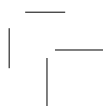
Akik az évezredek történetét kutatják – és ilyenek a muzeológusok –, tudják, hogy pár év ide, vagy oda, nemigen számít történeti távlatban. Mégis mindannyiunk számára világos, hogy ez most kivételes pillanat, amit meg kell ragadnunk és legjobb tudásunkat kell adnunk a leendő fejlesztésekhez. Nem kevés munka ez, de nagyon inspirál mindenkit, tudományos főkötől a karbantartókig. Olyan időszak és feladat tehát ez most, amilyenben közülünk keveseknek lehetett része munkás életében, és ami némi képp idegen is attól, amiért ezt a hivatást választottuk.

De van miért-kiért minden erőnket összpontosítanunk! Zalaegerszeg városának polgársága és megyénk falvainak lakói az évben olyan erényeket mutattak fel, amiből arra következtetünk, hogy szeretnek-becsülnek minket, figyelik és elismerik szakmai munkánkat. A 2014 őszen a múzeumunknak egy rózsaszín műanyag lavórban átadott, gyönyörű állapotban fennmaradt bronzkincs, majd a városunk egykori, nagy hatású polgármestere, Czobor Mátyás hagyatékának megszerzéséért szervezett közadakozás sikere, mind azt mutatják, hogy a múzeum szerves része az itteni emberek életének.

A mostani kötet tulajdonképpen pont az említett, hatalmas emberi történeti ívet öleli át, a bronzkortól a 20. századig. Lám, a kutatói kíváncsiság, tudás és felelősség mennyire együtt jár a múzeumokat eltartó emberek reakcióival!

Érdemes tehát dolgoznunk, egyre mélyebbre ásva a múlt kútjában.

Kaján Imre
igazgató

Gyimesi Endre

Németh József 80 éves

*„Magyarországot nem uszító gondolatokkal nyugtalanítva,
hanem köznapi, hasznos, jólétet gyarapító tettek sorával kell szeretni.”*

(Deák Ferenc)

*„Nyugállományba talán lehet menni, de bizonyos munkákat
nem lehet abbahagyni, a szellemi munkát sem.”¹*

Zala megye kulturális közéletében nincs olyan ember, aki ne ismerné Németh József nevét. Van, aki a közművelődési szakembert, az ismeretterjesztő előadások százait tartó, faluról falura járó tudóst szereti. Mások a múzeumteremtő szakembert, a kiváló muzeológusok sorát útnak indító intézményvezető menedzsert becsülik, az emlékezetes kiállítások tucatjait létrehozó, néprajzi emlékeket gondozó, hagyományörzőt kedvelik. A megye művelődéstörténetét kutatók pedig az elmélyült tudóst, a „két lábon járó zalai művelődéstörténetet” tartják nagyra, a mindig segítőkész, bátorító tanácsadót, lektort. S akadnak idősebbek, akik még a művelődési házakat, mozikat megszerezte létrehozó lelkiismeretes közigazgatási munkáját ismerve tisztelik, értékelik.

S még többen vannak, akik egyszerűen csak „a” Jóska bácsit szeretik, aki tudja honnan érkezett, aki örül, hogy megoszthatja tudását környezetével, s aki akkor érzi jól magát, ha rámosolyoghat a zalai emberekre, érezve, értve azok gondjait, örömeit.

Mintegy ötven esztendeje van szerencsém követni Németh József pályáját. Előbb gyermekként rácsodálkozva kultúraszervező energiáira, majd társintézmény dolgozójaként figyelve a megyei múzeumi hálózatot létrehozó, minden nehézséget áthidaló – néha az értetlenség falain is áttörő – kemény munkáját. Később társintézmény-vezetőként együtt szolgáltuk a megye művelődésügyét, s benne mindig korrekt, segítőkész partnerre találtam. Több „úttörő jellegű” vállalkozásban dolgozhattunk együtt², s szerkesztője

¹ Németh József nyilatkozata Buza Beátának (1995. október 23.). In: Buza Beáta: *Haboskává*. Zalaegerszeg, 2001. 116-122. p.

² Pl. *Zalaegerszeg. Dokumentumok a város történetéből*. Zalaegerszeg, 1985., vagy a *Zalai életrajzi kislexikon*. Zalaegerszeg, 1994., stb.

is lehettem több tudományos munkájának. Mindig csodáltam senkivel össze nem hasonlítható, kiváló előadókészségét, azt, hogy minden korosztályhoz és a legkülönbözőbb érdeklődési körű hallgatósághoz tud könnyed hangnemben, közérthetően szólni. (Csak aki próbálta, az tudja, mennyi munka van emögött.)

S végül megadott, hogy ismerve széleskörű műveltségét és aprólékos gyűjtőmunkáját, ösztönzője, támogatója lehettem olyan hiánypótló várostörténeti munkájának, amelyet csak ő tudott megírni³.

Mindezek alapján bátran mondható, hogy a sors jót tett velünk, zalaiakkal, hogy az ötvenes évek közepén ide sodorta Vas megyéből Zalaegerszegre a pályakezdő fiatalembert.

Hogy is történt mindez?

„*Adtam fejem bölcs tudományokra, Barázda helyébe' szántván sorokat...*”

(Arany János)

A Vas megyei Nyőgéren született 1934. május 4-én. Minden őse megyebeli parasztember volt. Anyai nagyanyja, aki a kiegyezés évében született, Megyehídról, az apai Pecölről származott. Dédapja béres volt, apja már nyolc holdon gazdálkodott. Édesanyja – akihez nagyon kötődött – Bejegyertyánosról való. Apja sokoldalú, de szigorú ember volt, akít a szegénység fegyelemre nevelt, s arra, hogy ha kell, eszközeit is maga állítsa elő. A munkafegyelméhez való lelkierőt, s a sokoldalúságot örökölte az éles eszű gyermek, aki ekkor tanulta meg az apró örömeket és sikereket is értékelni⁴.

Tanítónője, Kremmer Julianna, valamint a helyi pap (dr. Lenarsich Imre esperes) és káplán (Somfai Ferenc) hamar felfigyelt a tehetséges fiúra: „Tízévesen már latint tanultam. Délelőtt elemi iskolába jártam, ebéd után a káplán úrral egy órát latinoztam, utána a könyvvel a kezemben mentem a mezőre teheneket őrizni és a nyelvtant biflázni. Olyan alapokat szereztem, hogy a gimnázium első évében csak ismételnem kellett ebből a tárgyból.”⁵ A két pap hívta fel dr. Szakos Gyula (a később püspök, akkor tanfelügyelő) figyelmét Németh Józsefere.

A papok kitarató kérése győzte meg végül is édesapját, hogy taníttassa fiát. Ez 1944-ben, a háborús időben, igen nagy megerőltetés volt a család számára anyagilag, de féltek az esetleg „úrrá váló” fiúk elvesztésétől is. S mivel a családból csak egy gyerek taníttatására telt, így két évvel fiatalabb testvére, István (1936-2003) számára elveszett a továbbtanulás esélye⁶.

Németh József tudta mit vállal érte a család: s ezt kiváló tanulmányi eredménnyel, s azzal hálálta meg, hogy hazajárt segíteni – tenni, amit a természet és a gazdaság kíván – gimnazistaként, egyetemistaként, és később is, bizonyítva, hogy az otthonról hozott alapok sziklaszilárdak maradtak.

³ Ilyen pl. az *Egerszegi örökség* c. kötet, amely már 2 kiadást ért meg.

⁴ Gyermekkorára és tanulmányaira vonatkozóan ld. bővebben: Turbuly Éva: *A kultúra szolgálatában*. In: Pannon Tükör 2009. 3. sz. 30-32.p., és Buza Beáta: Id. mű 117-118.p.

⁵ Turbuly: Id. mű 31.p.

⁶ Erről, s a kezdetekről bővebben: Buza Beáta Id. mű 118.p.

Az osztatlan falusi iskola 4. osztályának elvégzése után került így az egyik legjobb dunántúli iskolába, a szombathelyi premontrei gimnáziumba (Négy évig a premontrei Szent Norbert Gimnázium, majd utána, az államosítás miatt, négy évig a Nagy Lajos Gimnázium tanulója volt.) Hangyaszorgalommal dolgozta le összes kezdeti hátrányát, tudva, hogy jól kell teljesítenie a tandíjmentességhez, s apja további támogatásához. Kiváló tanulmányi eredményei hatására egyenes útja vezetett a budapesti tudományegyetem magyar nyelv és irodalom szakára. Sok minden érdekelte (csillagászat, francia, biológia – ez utóbbiból diákköri elnök is volt), végül Bokor László és Pongrácz István hatására döntött a magyar szak mellett.

Bár 1952-ben a hajdan híres Eötvös Collegiumnak már csak emléke maradt, s a nagyhírű tanárok jó részét is szélnak eresztették, Németh József mégis megtalálta azokat a tanáregyeniségeket, akiktől sokat tanulhatott. Oktatói voltak: Klaniczay Tibor, Waldapfel József, Szauder József, szemináriumvezetője Király István, s járt Bóka László és Sötér István előadásaira is. Nyelvészetet hallgatott Pais Dezsőtől és Bárcki Gézától. Batsányiról és Vörösmartyról írt tudományos pályamunkákat⁷.

Elsőéves korától bekapcsolódott a Móricz, később a Vörösmarty kritikai kiadás előmunkálataiba⁸. Kettős célt ért el ezzel: megismerte és megszerette a tudományos munkát és cédulázásaiért pénzt is kapott, s így némileg az otthoniakat is tudta támogatni. Az utolsó két évben aztán népköztársasági ösztöndíjas volt, amivel jelentős pénzösszeg (800 Ft) járt.

Úgy tűnt, sima útja vezet az akkoriban szerveződő televízióhoz, vagy az egyetem irodalomtörténeti tanszékére. Válogathatott volna az ajánlatok között, ha nem lett volna akkoriban egy olyan rendelkezés, hogy csak az kaphat pesti állást, akinek ott él a családja, s van főbérleti lakása. S mivel neki nem volt, hiába próbálkozott a felmentéssel egykori tanára, a miniszterhelyettes Sötér István is, a rendelet erősebbnek bizonyult. Állás csak Zalában volt, így vonatra szállt, s megérkezett – életében először – Zalaegerszegre. Akkor még nem sejtette, hogy az átmenetinek gondolt zalai látogatásból olyan kötődés és szerelem lesz, amely máig is tart.

„Előtted a küzdelem, előtted a pálya, Az erőtlen csügged, az erős megállja...”

(Arany János)

A Zala Megyei Tanácson bánokszentgyörgyi állást ajánlottak, amelyet – mivel nem volt oda vonatkozó rendelkezés – nem fogadott el. Közben megürült egy hely a Jókai úti általános iskolában, ezt kapta meg. De mielőtt munkába állt volna, le kellett töltenie maradék katonai – tartalékos tisztképző – szolgálatát Baján. Októberben, a forradalom napjaiban, Budapestre vezényelték. Sok mindent tapasztalt, de tényleges harci helyzetbe nem keveredett. November 11-én ért haza, s rövidesen jelentkezett Zalaegerszegen. Itt a Jókai úti iskola helyett a Petőfi Sándor Általános Iskolába került, ahol egy tanévet töltött el (1956. december 1-től 1957. július 31-ig). Jól érezte magát, de mivel 1957 márciusától óraadóként tanított a Zrínyi Miklós Gimnáziumban is, engedett a csábításnak, s a következő tanévet már ott kezdte (1957. augusztus 1. – 1960. december 15.). Élete legszebb korszakaként emlékszik az itt töltött három évre⁹.

Magánélete is révbe ért. Kolléganőjét vette feleségül. Két leányuk született: Mária (1960) és Andrea (1963). [Ma pedig roppant büszke négy unokájára: Leventére, Sebestyénre, Rebekára és Fábianra.]

⁷ Részletesen: Turbuly: Id. mű 33.p.

⁸ Ld. nyilatkozatai: Turbuly: Id. mű 34.p. és Buza B. Id. mű 118-119.p.

⁹ Turbuly: Id. mű 35.p.

Közben másfél évig a fiúkollégiumban is nevelőtanárkodott. Az olcsó étkezés és szállás mellett, sűrű tartó baráti kapcsolatokra is lelt itt¹⁰.

Szeretett tanítani, s közben észrevétlenül igazi zalaegerszegivé vált. Olyannyira, hogy amikor az évtized végén két budapesti állásajánlatot is kapott (egyetemi oktatónak hívták), köszönettel visszautasította. „Annyira megkedveltem ezt a várost, a gyerekeket, az itteni légkört, hogy én akkor már tudatosan egerszeginek éreztem magam. Tanítani nagyon szerettem... Régi osztályaim legtöbb tagjával jó viszonyban vagyunk... Nagyon sok élményt adó korszak volt ez...” – vallotta később¹¹. Elsősorban magyar nyelvet és irodalmat tanított, de oktatott logikát, etikát és lélektant is. S ekkor kezdett ismeretterjesztő előadásokat tartani: „Hamar felmerült bennem, hogy miért írok én 25-30 másik irodalomtörténésznek? (...) Szélesebb körrel szerettem volna megosztani, amit tudok (...) mindig is indíttatást éreztem arra, hogy hajdani környezetemnek visszaadjak valamit abból, amit tanultam. Még gimnazistaként kezdtem az ismeretterjesztést, később tanárként folytattam, s Zala sok kis faluját végigjártam eközben. Jó érzés látni, hogy az öreg falusi nénik, bácsik gondolatait legalább egy időre le tudom kötni, s gyakran szóra is bírom őket... Élmény, ha megoszthatom a rácsodálkozás örömét”¹² – nyilatkozta évtizedekkel később, nem sokkal a Kiváló Ismeretterjesztő kitüntetés átvétele után. Szerényen elhallgatva, hogy egy-egy ilyen könnyed stílusú előadás mögött mennyi felkészülés, munka, tapasztalat van. Németh József jó értelemben vett lámpás, akit senkivel össze nem hasonlítható előadókészsége miatt, mindig nagy érdeklődéssel és szeretettel hallgatott (s hallgat ma is) a különböző érdeklődésű és felkészültségű közönség. Az elmúlt fél évszázad alatt nemigen van olyan zalai település, ahol ne tartott volna előadást.

„... *elsők között a sorban, Váznunk dagad, hajónk előre megy!*”
(Arany János)

Munkájára felfigyelt az akkori művelődésirányítás. Bár váltani nem akart, enyhe zsarolás után a Zala Megyei Tanács Művelődési Osztályán találta magát. (Éreztették vele, hogy csak akkor kap lakáskiutalást, ha elfogadja az ajánlatot. Márpedig újszülött gyermekkel nagyon kellett a saját otthon.)

11 és fél évet töltött a közigazgatásban, a művelődési osztályon (1960. december 16. – 1972. augusztus 15.), kezdetben népművelési csoportvezetőként, majd 1968. április 1-től osztályvezető-helyettesként. A jó szervező- és kapcsolatteremtő készséggel megáldott szakember hamar feltalálta magát a feladatok sűrűjében. Segítette ebben, hogy vele egy időben több hasonló gondolkodású, a kultúra ügyéért elkötelezett ember került a hivatalba. Tennivaló bőven akadt, hiszen Zala a művelődés területén az elmaradottabb megyék közé tartozott. Elkezdődött számára – mai szóhasználattal élve – a „kultúra menedzselésének” időszaka.

Részese volt a 60-as években indult iskola- és művelődési ház-építő programnak. Kiépítették a mozihálózatot, ismeretterjesztő sorozatokat indítottak.

A képzés nélkül dolgozó nevelők számára konzultációs központokat szerveztek, ahol előadásokat tartott irodalomtörténetből, nyelvtanból. A 60-as évek közepén létrehozták a Pécsi Tanárképző Főiskola

¹⁰ Itt barátkozott össze Kovács Lajossal, akivel később 25 éven keresztül dolgozott együtt különböző beosztásokban. Családjával barátja halála óta is tartja a kapcsolatot.

¹¹ Buza Beáta: Id. mű 119.p.

¹² Magyar Hajnalka: *Zalai alkotóműhelyekben. Németh József múzeumigazgatónál*. In: Zalai Hírlap 1988. szeptember 24.

kihelyezett tagozatát, amelynek előbb szervezésében működött közre, majd mellékállású oktatója lett. (Sajnos a főiskola csak pár évig működött.)

Közben publikált is. Írásai jelentek meg az Élet és Tudományban és a Köznevelésben is. Saját színház hiányában részt vett a dél-dunántúli művészeti hetek megteremtésében.

Érdeklődése egyre fokozottabban a közgyűjteményi szféra, illetve a tudományos kutatómunka szervezése felé fordult. Persze, elég nagy volt itt is a lemaradás. Részt vett az új Megyei Könyvtár építésének megszervezésében, hatékony munkával elérte a Göcseji Múzeum mai épületének megmentését a lebontástól¹³, szakértőként részt vállalt az ország első szabadtéri múzeuma, a Göcseji Falumúzeum megteremtésében¹⁴. Figyelemmel kísérte két nagy tudományos vállalkozás: a *Zalai Helytörténeti Lexikon* és a *Zala megye földrajzi nevei* gyűjtőmunkáját. Ez utóbbi megjelenésekor a szerzők külön is megemlékeztek Németh József segítő tevékenységéről¹⁵. Részt vett a „Nevezetes zalaiak” című kiállítás létrehozásában, amellyel igyekeztek erősíteni a szülőföld kapcsolatát a megyéből elszármazott ismert személyiségekkel (Öveges József, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Boldogfai Farkas Sándor, Gábor Miklós, Keresztury Dezső, stb.). Ezt a kiállítást közel 30 év múlva, a szükséges kiegészítéssel, ismét megrendezte.

Részese volt folyóirat-alapításnak is. 1963-ban szombathelyi székhellyel létrehozták Vas, Veszprém, Zala és Győr-Sopron megyék közös kiadványaként az *Életünk* folyóiratot. A lap szépirodalmi jellegű volt, de Tanulmányok rovata helyt adott történelmi, művelődéstörténeti írásoknak is¹⁶. A folyóirat ma is létezik, de Zala megye – önálló lapalapítási szándékkal – 1971-ben kilépett a támogatók sorából.

„Mily temérdek munka várt még!... Mily kevés, amit beválték...”

(Arany János)

1968-ban politikai döntés született, hogy mindkét város múzeumát nagyobb, alkalmasabb épületbe költöztetik. A zalaegerszegi helyszín a városi tanács által elhagyott, korábban lebontásra ítélt Batthyány utcai épület lett. Sokak szakmai összefogásával sikerült megmenteni, múzeummá alakítani¹⁷. Amikor tanácsai emberként részt vett az átalakításban, még nem sejtette, hogy magának dolgozik.

1972. augusztus 16-án került a múzeum élére. Feladata a megyei múzeumi szervezet kiépítése lett. Fantáziát látott a munkában, gondolván, hasznosítani tudja kiváló szervezőkészségét, beruházási jártaságát és kapcsolatrendszerét. Társa mindössze egy, az egyetemen frissen végzett régész, egy adminisztrátor és egy hivatalsegéd volt.

„Amikor én beléptem a múzeumba, akkor pallón egyensúlyoztam fel, ugyanis épp akkor nem működött a múzeum. Közvetlen elődöm sem volt, épület sem volt... Semmink sem volt, jellemző, hogy saját írógépet vittem be, hogy tudjak gépelni...”¹⁸ – emlékezett vissza az első napokra 1995-ben. Az egyetlen múzeumi szakalkalmazott Vándor László pedig így írta le az első együtt töltött időszakot: „... két hét eltéréssel érkeztünk a Göcseji Múzeumba. Ő igazgatóként másfél évtizednyi tanári, közigazgatási gyakorlat után, én meg az egyetem padjaiból jöve, kezdő régészként... Mi ketten voltunk a

¹³ *A Göcseji Múzeum története*. In: Zalai Múzeum 10. Zalaegerszeg, 2001. 7-18.p.

¹⁴ *A Göcseji Falumúzeum létrehozása*. In: Zalai Múzeum 17. Zalaegerszeg, 2008. 327-344.p.

¹⁵ *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg, 1964. 737p. – 20.p.

¹⁶ Németh József: *A Zalai Gyűjtemény előzményei, létrejötte*. In: Zalai Gyűjtemény, 45. sz. 10.p.

¹⁷ Ld. Turbuly: Id. mű 37.p. és Németh József: *A Göcseji Múzeum története* In: Zalai Múzeum 10. Zalaegerszeg, 2001. 12-14. p.

¹⁸ Buza Beáta: Id. mű 120-121. p.

szakma... Együtt építettünk polcokat, cipeltük a raktárakba a régészeti, néprajzi, történeti és képzőművészeti anyagokat... elkezdtünk múzeumot csinálni... Kiderült, hogy nekem van muzeológus diplomám, ő pedig nagyon sokat tud. Fantasztikus sokoldalú ember, aki otthonosan mozog nemcsak szűkebb szakmájában, az irodalomban, hanem ismeri a történelmet, a néprajzot, a művészeteket és a tárgyakat is, amelyek átmentek a kezünkön. Ismerte azt a világot, ahonnan ezek a tárgyak származtak, a megyét, a várost, s főleg azokat az embereket, akik segíteni tudták munkánkat. Általa ismertem meg, fedeztem fel Zalaegerszeget, melynek én akkor lettem lakója.”¹⁹

Sok idő telt el, míg minden a helyére került. De pár év alatt Zalában igazi múzeumi szervezetet hozott létre. Felszámolta a több évtizedes elmaradást. Szakembereket gyűjtött maga köré, kutatott, publikált. Felnevelt egy új, magasan képzett muzeológus generációt. Mivel otthon volt a néprajz területén, első kiállítása az általa vezetett intézménynek „A zalai nép művészete” címet kapta. (S amíg nem volt állandó néprajzosa, az intézmény vezetése mellett ezt a feladatot is ellátta.) Sok időszaki kiállítás után megépítette az első, Zala megye történetét teljességre törekvően bemutató, állandó kiállítást. A 70-es évek második felében tájházakat hozott létre Káváson, Csesztregen, Zalalövön és Galambokon, és ügyelt a Skanzenben folyó munkákra is. Bár ebben az időben sok alapvető szakmai publikációja is megjelent, itt érdemes megjegyezni, hogy rendkívül precíz és szakszerű kiállításainak szakmai előkészítése néha több kutatást, munkát igényelt, mint a téma esetleges tanulmányban való kifejtése.

A múzeum legjelentősebb eredményeit Vándor László vezetésével a régészet érte el. De jelentősen erősödött a képző- és iparművészeti gyűjtemény (Kisfaludi Strobl Zsigmond-, Frank Frigyes- és Gácsi Mihály-hagyaték átvétele, stb.) is. S ma már Kostyál László a megyehatárokon is átívelő, elismert szakmai tevékenységet folytat. Mindezek mellett folyamatosan erősödött a történeti muzeológia és a néprajz szakterülete is.

Vezetésével kialakult az intézményben egy erős közművelődési tevékenység is. Előadásokat tartottak, megyeismertető kirándulásokat szerveztek. Ennek eredménye lett 1977-ben egy országos sikert aratott kötete, a *Zala megye műemlékei*. Az érdeklődést mutatja, hogy a könyvet átdolgozott és bővített formában – az időközben visszacsatolt keszthelyi járás adataival kiegészítve –, két év múlva ismét ki kellett adni. (Közel kétezer diát készített a megye műemlékeiről.) A kiadvány ráirányította a figyelmet a megye művelődéstörténeti, építészeti értékeire, s hatására megkezdődhetett a terület középkori kis templomainak régészeti kutatása, majd restaurálása és helyreállítása. A keszthelyi járás visszacsatolása utáni időszakban energiáit egyre jobban lekötötte a hárompólusú megyei múzeumi szervezet (Zalaegerszeg-Nagykanizsa-Keszthely) adminisztratív teendőinek ellátása. Mégis szorított időt közéletre és a tudományos kutatásra is. TIT-előadóként (majd a szervezet megyei alelnökeként) szinte valamennyi zalai faluba eljutott – erősítve hallgatóiban a szülőföldhöz való kötődést, s Keresztury Dezső biztatására ismét bekapcsolódott az Irodalomtörténeti Társaság munkájába. Számos irodalomtörténeti előadást tartott (Zrínyi Miklósról, Festetics Györgyről stb.), meghonosította a közgyűjteményi napok rendezvényeit. Részt vállalt a megyei szakfolyóirat-alapítási kísérletekben. Szerkesztő bizottsági tagja lett a Göcseji Helikonnak (5. számától), majd a társ-közgyűjteményekkel létrehozta a Zalai Gyűjtemény című tudományos folyóiratot, amelynek a kezdeti időkben szerkesztőbizottsági tagja, lektora, sőt tanulmányírója is volt²⁰. Itt kezdte publikálni a megye művelődéstörténetét áttekintő, azóta is megkerülhetetlen, pótolhatatlan írásait. S miután az általa

¹⁹ Vándor László: *Előszó. [Németh József 70 éves]* In: Zalai Múzeum 13. Zalaegerszeg, 2004. 5. p.

²⁰ Erről részletesen: Németh József: *A Zalai Gyűjtemény előzményei, létrejötte*. In: Zalai Gyűjtemény 45. sz. 7-20. p. A sorozat 20. számáig (a 17.-et leszámítva) a szerkesztőbizottság tagja volt.

menedzselte múzeumi szervezet alkalmassá vált rá, részt vett a Zalai Múzeum című folyóirat alapításában is²¹. A 17. számig szerkesztőbizottsági tag volt, de azóta is folyamatosan ír és lektorál a lapban.

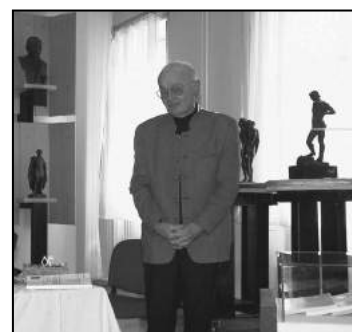
Mindezek mellett 1985-ben doktorált. Disszertációja tárgyát kedvenc korszakából, a 18. és 19. század irodalomtörténetéből választotta. A Zalához erősen kötődő Pálóczi Horváth Ádám munkásságát dolgozta fel²². Pálóczi Horváth Ádám *Felfedett titkok* című munkája pedig, amelynek bevezető tanulmánya, a szöveggondozás és a jegyzetapparátus elkészítése is a nevéhez fűződik, a Magyar Ritkaságok sorozatban jelent meg, a Szépirodalmi Kiadónál, 1988-ban. Nagy sikerű műemléki kötetei nyomán nemigen háríthatta el a megyében születő képeskönyvek, falukönyvek lektorálását, szerkesztését, bevezető tanulmányainak írását sem.

Részt vett a Zalaegerszeg 750. évfordulójára készült, nagyszabású dokumentumkötet anyagainak kiválasztásában, s tagja volt annak a szerkesztő, szócikk-író csapatnak is, akik létrehozták az azóta már több kiadást megélt *Zalai életrajzi kislexikont*. Mintegy 220 szócikk az ő szellemi terméke.

„Hisz szép ez az élet / Fogytig, ha kiméled / Azt ami maradt; /
Csak az ősz fordultán, / Leveleid hulltán / Ne kívánj nyarat.”

(Arany János)

Tudatosan készült a váltásra. 20 éves sikeres múzeumigazgató tevékenység után felmentését kezdeményezte. Úgy érezte, hogy amit vállalt, elvégezte. A múzeumi szervezet és annak szakembergárdája országos elismertségre tett szert. Új kihívásokhoz pedig új ember kell. No persze, csábította a tudományos munka is – amire megyei múzeumi szervezet vezetőjeként egyre kevesebb ideje maradt. Főmunkatársként dolgozott tovább nyugdíjba vonulásáig. Kiállításokat rendezett, tanulmányokat írt, és elvégezte a néprajzi gyűjtemény revízióját is. S nyugdíj után is maradt laza munkaviszonyban 2004-ig, de máig bejár a múzeumba, segít, ha kell, tanácsokat ad.

Az 1990-es és a kétezres évek első évtizede kiemelkedő időszak volt a zalai közgyűjtemények kiadványozási tevékenységének. Az önkormányzatiság lehetővé tette a települések számára saját múltjuk feltárását, a millicentenárium és az államiság ezeréves évfordulója pedig alkalmat adott számos helytörténeti kiadvány létrehozására. Így a „próbaidős”, majd tényleges nyugdíjas Németh József tele volt munkával. Nemcsak kedvenc témáival (Zala megye művelődéstörténete, Pálóczi Horváth Ádám, Keresztury Dezső munkássága, a Zrínyi Gimnázium története) foglalkozott, hanem művelődéstörténeti tanfolyamokat, előadásokat tartott, helytörténeti kiadványokat lektorált, szerkesztett, s ha kellett, tanácsadó volt. Idegenforgalmi kiadványok létrehozásában vállalt szerepet. (A *Barangolások Zalában* című könyv két kiadást is megélt.) Megírta azokat az összefoglaló tanulmányokat, amelyeket igazán hitelesen csak ő tudott megírni (*Göcseji Falumúzeum története; Göcseji Múzeum története; A Zalai Gyűjtemény előzménye, létrejötte; stb.*). Cikkeket írt a *Zala megye ezer éve*, a *Fedezze fel az ezer éves Zalát*, a *Zala megye kézikönyve* és a *Képek 1100 esztendő zalai történéseiből* című évfordulós kiadványokba, valamint

²¹ Németh József: *Beköszöntő*. In: Zalai Múzeum 1. sz. (1987. december 13.)

²² A méltatlanul elfeledett Pálóczi Horváth Ádámról 1985 és 2011 között rendszeresen jelentek meg írásai (köztük egy önálló kötet is). Lásd: Bibliográfia. Németh József művei.

a Zalai kalendárium különböző évfolyamaiba. Kedvére való feladat volt a Megyeri Anna által szerkesztett *Utcák, terek, emberek* című könyv bevezető tanulmányának elkészítése. Már két kiadást élt meg az *Egerszegi örökség* című, gondosan elkészített, színes fotókkal illusztrált adattára, amely számba veszi Zalaegerszeg védett épületeit, szobrait, emléktábláit és természeti értékeit. S hogy ne érje szó a ház elejét, közben 63 szócikket készített a *Kanizsai enciklopédia* számára is.

Önkritikusan így értékelt 2008 decemberében: „ha végigtekintek kutatói pályámon, úgy látom, annak irányát nem annyira a tudatosság, a tervszerűség, inkább a vélt időszerűség vagy társadalmi érdeklődés határozta meg. A műemlékekről szóló könyvecske és a 90-es években németül és magyarul is megjelent útikönyv mellett a Zalaegerszegi örökség címmel megjelent könyvet, a megye irodalmi emlékeiből a Zalai Gyűjteményben megjelent három összefoglaló tanulmányomat és a Horváth Ádámról különböző helyeken megjelent dolgozataimat említeném meg.”²³ S több mint fél évszázados munkásságát áttekintve, hozzátehető, hogy Németh József a művelődéstörténet minden területén járatos, otthon van. Legjobb, ha megyénk múltjának ifjabb kutatói először őt keresik meg. Tudása, segítőkészsége határtalan.

S bár társadalmi tisztségeitől folyamatosan szabadulni igyekszik, mégis sokat jelentett, hogy még 70 fölött is részt vállalt a Zalaegerszeg város tudományos és művészeti életét segítő Millecentenáriumi Közalapítvány kuratóriumának munkájában és tapasztalatával máig segíti a Keresztury Emlékbizottság működését.

Ahhoz, hogy eredményes lehessen pályafutása, fontos volt a kiegyensúlyozott családi háttér. Társa, dr. Peterka Gabriella, az Egészségügyi Főiskola vezetőjeként ment nyugdíjba, felnőtt lányai pedagógusok. Büszke négy unokájára, s arra, hogy már a legkisebb is jobban bánik a számítógéppel, tablettel és okostelefonnal, mint a lépést tartani igyekvő nagypapa.

Németh József életművét az elmúlt évtizedekben számos kitüntetéssel ismerték el. Kapott Szocialista Kultúráért kitüntetést (kétszer), Miniszteri Dicséretet, Kiváló Munkáért kitüntetést és Munka Érdemrendet is. Tulajdonosa a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjének. Volt Kiváló Népművelő és Kiváló Ismeretterjesztő, s kétszer megkapta a Zala Megyei Tanács Alkotói Díját is. Tevékenységét a múzeumi szakma Móra Ferenc Emlékéremmel, Zalaegerszeg város pedig Pro Urbe, majd Díszpolgári címmel ismerte el.

Kitüntetéseivel kapcsolatban azt tartja: nagyon jól esik, hogy gondoltak rá, de nem igazán szeret reflektorfényben élni. Az okoz örömet neki, ha úgy érzi, hogy valamit igazán megcsinált, s nem kell röstelkednie miatta²⁴.

Németh Józsefnek nem kell röstelkednie. Nehéz történelmi időkben, s lemondással, áldozattal küzdött, sikeres, példamutató pályát futott be. Bár „nem szólóénekesnek, hanem kardaloknak” tartja magát, mégis egyike lett a zalai művelődéstörténet-kutatás állócsillagainak. Részes, alakítója volt Zala kulturális felzárkóztatásának, létrehozott egy országosan rangos megyei múzeumi hálózatot. S csak úgy mellékesen: számba vette a megye műemlékeit, s „fogadott” városa teljes emlékanyagát.

Nem véletlen, hogy kivívta a megye, s Zalaegerszeg lakóinak tiszteletét, szeretetét.

Mindenki azt kívánja, hogy „közeledve az idős korhoz”, olvasson sokat, pihenjen aktívan, tartson – okulásunkra – néha egy-egy előadást, s lektoráljon sokat. Tanítson bennünket Németh László szellemében – és

²³ Turbuly: Id. mű 38. p.

²⁴ Mindezekről ld. Buza Beáta: Id. mű 117. p. és Mozsár Eszter: *Direktorból Jóska bácsi*. In: Zalaegerszeg 2000. május.

segítse tanácsaival a fiatal szakembereket. S mint ahogy megszoktuk: feleségével legyen jelen minden fontos kulturális eseményen, emelve annak fényét, jelentőségét.

80. születésnapján jó erőt, egészséget és boldogságot kíván tisztelettel Zalaegerszeg város és Zala megye tudományos közössége.

Németh József művei Válogatott bibliográfia²⁵

1952.

1. *Gogol*. In: Vas Népe 1952. március 4.
2. *Száz évvel ezelőtt halt meg Gogol, a nagy orosz író*. In: Zala VIII. évf. 53. sz. 1952. március 4. 2.p.

1959.

3. *Puskin születésének 160. évfordulójára*. In: Zalai Hírlap IV. évf. 131. sz. 1959. június 6. 5.p.
4. *Móricz Zsigmond*. In: Zalai Hírlap IV. évf. 1959. június 28.
5. *Radnóti Miklós*. In: Zalai Hírlap IV. évf. 1959. november 1.
6. *Vörösmarty Zalában*. In: Zalai Hírlap IV. évf. 1959. december 1.

1964.

7. *Madách emlékezete*. In: Zalai Hírlap XX. évf. 233. sz. 1964. október 4. 7.p.

1965.

8. *Megyénk népművelésének néhány problémájáról I*. In: Zalai Hírlap 1965. február 21. 7.p.
9. *Megyénk népművelésének néhány problémájáról II*. In: Zalai Hírlap 1965. február 28. 7.p.
10. *Fodor András: Fordul az ég*. In: Életünk 1965. 2. sz.
11. *A földrajzi nevek gyűjtése Zala megyében*. In: Életünk 1965. 2. sz.

1966.

12. *Kiss Dénes: Arcom a föld*. In: Életünk 1966. 1. sz. 149-151.p.
13. *Pais Dezső köszöntése*. In: Zalai Hírlap XXII. évf. 67. sz. 1966. március 20. 7.p.

1967.

14. *A falusi népművelési intézményekről*. In: Zalai Hírlap 1967.

1969.

15. *A népművelők jó közérzetéért*. In: Zalai Hírlap XXV. évf. 167. sz. 1969. július 23. 5.p.

1970.

16. *Tanulmányok Zala megyéről 1945-1970*. Zalaegerszeg, 1970. (Szerk. név nélkül, tanulmány álnéven) 301p.
17. *Országos Népművelési Konferencia 1970. Előkészítő tanulmányok 3*. (Szerk. Németh József), Bp., Országos Népművelési Tanács, 1970. 206p.
18. *Hozzászólás az Országos Népművelési Konferencián*. In: Népművelés 1970. 9. sz.
19. *A tanácsi irányítás, a közművelődési tanácsok, a szakfelügyelet*. In: Népművelés 1970. 11. sz.

1971.

20. *Egy tudományos mű sikere. [Zala megye földrajzi nevei]* In: Zalai Hírlap 1971.

²⁵ A bibliográfia összeállításában dr. Peterka Gabriella, Fatér Bernadett és dr. Kostyál László voltak a segítségemre.

21. *Zala megye művelődési helyzete.* (Társszerző: Pásztor Gézáne, Bódy György). Zalaegerszeg, 1971. 44 p.
22. *Egy évtized a zalai közművelődésben.* In: Jelentkezünk. 1971.
23. *A vidéki színházak körzetesítése.* In: Népművelés 1971. 11. sz.
- 1972.**
24. *A népművészet újraélesztése Zalában.* In: Baranyai Művelődés 1972. 4. sz.
25. *A kanizsai múzeum jubileumi emlékkönyvéről.* In: Zalai Hírlap 1972.
- 1975.**
26. *Személynévizsgálatok Göcsejben és Hetésben.* In: Zalai Hírlap 1975. február 2. 9.p.
27. *25 éves a Göcseji Múzeum.* In: Zalai Hírlap 1975. március 7.
28. *Falumúzeum és nevelés.* In: Köznevelés 1975. 9. sz.
29. *Népművészet és közművelődés.* In: Zalai Hírlap 103. sz. 1975. május 4. 7.p.
30. *Nincs vidéki mérce.* In: Zalai Hírlap 1975. július 27. 8.p.
31. *Öveges professzor.* In: Vigília 1975. 11. sz. (Nyögéri József álnéven)
32. *Ördög Ferenc nyelvészről.* In: Köznevelés 1975.
- 1976.**
33. *Hűség és szolgálat. Keresztury Dezsőről, új verseskönyve ürügyén.* In: Zalai Hírlap XXXII. évf. 21. sz. 1976. január 25. 9.p.
34. *Zala megye népi hímzései. Kerecsényi Edit könyvéről.* In: Zalai Hírlap XXXII. évf. 33. sz. 1976. február 8. 7.p.
35. *Egy zalai kórus sikere Finnországban.* In: Zalai Hírlap XXXII. évf. 139. sz. 1976. június 13.
36. *Frank Frigyesről.* In: Zalai Hírlap XXXII. évf. 1976. november
37. *Zala megye műemlékei.* In: Műemlékvédelem XX. évf. 1976. 2. sz. 68-73.p.
38. *A szentgyörgyvölgyi református templom festett famennyezete és berendezései.* In: Műemlékvédelem XX. évf. 1976. 2. sz. 2.p.
39. *Vajda József [Egy pedagógus család]* In: Köznevelés 1976.
40. *Zalai kirándulások (Tanácsok kirándulást szervező művelődési intézményeknek).* Zalaegerszeg, 1976. 45p.
- 1977.**
41. *Zala megye műemlékei.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága. 1977. 109p. + 60 tábla
42. *Finn-magyar barátság, nyelvrokonság.* In: Zalai Hírlap 1977.
43. *Zalai mártírok.* In: Zalai Hírlap 1977.
44. *Hangverseny Zalaegerszegen 1855-ben.* In: Zalai Hírlap 1977.
45. *Láblabdázás a gyakorlótéren [65 éves a zalaegerszegi labdarúgás]* In: Zalai Hírlap 1977.
- 1978.**
46. *Agronómusból iskolaigazgató [Turbuly Lászlóról]* In: Köznevelés 1978. 5. sz.
47. *Személynévizsgálatok Göcsejben és Hetésben. Ördög Ferenc könyvének sikere nyomán.* In: Zalai Hírlap XXXIV. évf. 31. sz. 1978. február 5. 8.p.
48. *Néprajzi foto kiállítás Zalaegerszegen – Foto 1978.*
49. *Keresztury Dezsőről. Hűség és szolgálat. Portré Zalaegerszeg Állami Díjas szülöttjéről, Keresztury Dezső akadémikusról.* In: Zalai Hírlap XXX. évf. 118. sz. 1978. május 21. 7-8.p.

50. *Adatok Zala megye kulturális emlékeiről I. Középkor* In: Zalai Gyűjtemény 8. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1978. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár. 1978. 47-60.p.
- 1979.**
51. *Így éltem. Keresztury Dezső új könyvéről.* In: Zalai Hírlap XXXV. évf. 146. sz. 1979. június 24. 7.p.
52. *Törődjünk a múlt értékeivel. Műemléki konferencia Debrecenben.* In: Zalai Hírlap XXXV. évf. 158. sz. 1979. július 8. 7.p.
53. *Adatok Zala megye kulturális emlékeiről II. A reformáció kora* In: Zalai Gyűjtemény 12. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból, 1979. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár 1979. 89-102.p.
54. *Zala megye műemlékei 2.* Böv. kiadás. Zalaegerszeg Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1979. 134p. + 69 tábla, 1 db térkép melléklettel.
55. *Zala megye középkori műemlékei.* In: Katolikus Szó 1979.
- 1980.**
56. *Zala megye története. Kiállítás a Göcseji Múzeumban.* (Szerk. Németh József.) Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1980. 67p.
57. *Füredi József.* In: Élni emberül. A munkásmozgalom Zala megyei harcosa, Életrajzgyűjtemény. (Szerk. Jakabfi Rudolf, Tóth Lászlóné, Tóth Antal.) Zalaegerszeg, Zala Megyei Lapkiadó Vállalat, 1980. 110-111.p.
58. *K. Havas Géza.* In: Élni emberül... A munkásmozgalom Zala megyei harcosai. Életrajzgyűjtemény. (Szerk. Jakabfi Rudolf, Tóth Lászlóné, Tóth Antal) Zalaegerszeg, Zala Megyei Lapkiadó Vállalat, 1980. 171-172.p.
59. *Népi műemlék – múzeumok Göcsejben.* In: Múzeumi Közlemények 1980. 2. sz., Budapest, Népművelési Propaganda Iroda, 1980. 80-91.p.
60. *Hol seperjünk?* In: Köznevelés 1980. 28. sz.
- 1981.**
61. *Nemesnép.* In: Élet és Tudomány 1981. 14. sz.
62. *A Göcseji Falumúzeum.* In: Népművelés 1981. 6. sz. 14-17. p.
63. *Dunántúli haranglábak.* In: Élet és Tudomány 1981. 31. sz.
64. *Iskola, múzeum, történelmi szertár.* In: Köznevelés 1981. 19. sz.
65. *Az első zalai közkönyvtár.* In: Zalai Hírlap XXXVII. évf. 301. sz. 1981. december 24. 9.p.
- 1982.**
66. *A Göcseji Falumúzeum.* In: Élet és Tudomány. 1982. április 23.
67. *Vízimalom Zalaegerszegen.* In: Élet és Tudomány 1982.
- 1983.**
68. *Bevezető.* In: Czugh Dezső és Miklós. *Katalógus.* Miskolc, 1983.
69. *A Zala Megyei Múzeumi Szervezet.* In: Múzeumi Közlemények 1983. 1. sz., Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1983. 88-102.p.
70. *Nagy Lajos és Zalaegerszeg.* In: Zalai Gyűjtemény 18. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1982-83. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1983. 259-269.p.

1984.

71. *A Göcseji Falumúzeum és a tájházak Zala megyében.* In: *Honismeret, helytörténet, tájházak.* Szekszárd, 1984.
72. *Degré Alajos halálára.* In: *Zalai Hírlap* 1984. április 14. 8.p.
73. *Deák Ferenc szülőháza.* In: *Élet és Tudomány* 1984. 35. sz.
74. *A kalandos Zala folyó, a Balaton táplálója.* In: *Élet és Tudomány* 1984. augusztus 3.
75. *A kalandos Zala folyó, az ember és a víz.* In: *Élet és Tudomány* 1984. augusztus 10.
76. *A kalandos Zala folyó az Őrségtől a Balatonig.* In: *Élet és Tudomány* 1984. augusztus 17.
77. *Kisfaludy Sándor Kesergő szerelem ciklusáról.* In: *Zalai Hírlap* 1984. október 29.
78. *Irodalom és hagyomány Zala megyében a XIX. század elején.* In: *A nő az irodalomban.* A Magyar Irodalomtörténeti Társaság zalaegerszegi vándorgyűlése [1984. május 4-6.] Zalaegerszeg, Zala Megyei Könyvtár, 1984. 135-145.p.

1985.

79. *Horváth Ádám, a szabadkőműves és a politizáló költő.* In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. (1984.) Veszprém, Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1985. 461-471.p.
80. *Zalaegerszeg. Dokumentumok a város történetéből.* (Szerk. Gyimesi Endre) (A válogatásban közreműködött Németh József) Zalaegerszeg, 1985. 693p.

1986.

81. *Műemléki túra Göcsejben.* (Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára 253.) Bp. TKM Egyesület, 1986. 14p.
82. *Horváth Ádám költői indulása.* In: *Zalai Gyűjtemény* 25. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásából. 1986. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1986. 111-129.p.
83. *Pais Dezső és Zala megye.* In: *Zalai Hírlap* 1986.

1987.

84. *Zala megye földrajza.* In: *Zala (Magyarország megyéi)* (Összeáll. Molnár Máté) Bp., Kossuth, 1987. 5-17.p.
85. *Történelmi-társadalmi viszonyok.* In: *Zala (Magyarország megyéi)* (Összeáll. Molnár Máté) Bp., Kossuth, 1987. 19-43.p.
86. *Beköszöntő.* In: *Zalai Múzeum* 1. sz. 1987. 5.p.
87. *Könyvkiadás Zalában.* In: *Könyvvilág* 1987. 11. sz.

1988.

88. *Pálóczi Horváth Ádám: Felfedezett titkok.* (Magyar Ritkaságok) (Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Németh József). Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1988. 343p.
89. *Irodalomtörténeti kutatások Zala megyében.* In: *Hagyomány és ismeretközlés.* Konferenciakötet. Salgótarján 1988.
90. *Pálóczi Horváth Ádám dunántúli kapcsolatai.* In: *Horizont* 1988. 3. sz.
91. *Hozzászólás az (irodalmi) emlékhelyek és a topográfia kérdéséhez.* In: *Irodalmi Muzeológia – Kérdések, célok, eredmények.* Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó – Petőfi Irodalmi Múzeum, 1988. 137-140.p.

1989.

92. *Zala megye falvainak képeskönyve* (Közreműködő: Németh József), Zalaegerszeg, 1989. 291p.

93. *Festetics György és a magyar kultúra.* In: Horizont 1989.
94. *Zala megye története.* In: Zalai Kalendárium 1989. 27-30.p.
- 1990.**
95. *A Festetics család és a keszthelyi Zrínyi-kultusz.* In: Somogy 1990. 1. sz.
96. *Művelődés és irodalom Zala megyében a 18-19. század fordulóján.* In: Zalai Gyűjtemény 31. Művelődéstörténeti tanulmányok, 1990., Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1990. 61-95.p.
- 1991.**
97. *A Szigeti veszedelem nyelvjárásából.* In: Somogy 1991. 6. sz.
98. *Szüretetek, prэшázak, versek anno 1800.* In: *Reformkori magyar irodalmunk és a gondúzó borocská* [Irodalomtörténeti konferencia] (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 3.) Veszprém, 1991. 28-33.p.
- 1992.**
99. *Bevezető tanulmány.* In: *Zalai Képeskönyv.* (Szerk. Bíró László), Zalaegerszeg, Zala Megyei Önkormányzati Közgyűlés, 1992.
100. *Laczkó András: Keserédes történetek.* In: Somogy 1992. 3. sz.
- 1993.**
101. *Az irodalmi tájélmény történeti változásai.* In: Új Horizont 1993. 2. sz.
102. *A Zrínyi- emlékek ápolása a történeti Zala vármegyében.* In: Irodalomismeret 1993. 1-2. sz.
103. *Nevezetes zalaiak.* Kiállítás a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban 1993. szeptember-október. Kiállítási katalógus. (Írta és szerkesztette: Németh József) Zalaegerszeg, Göcseji Múzeum, 1993. 67p.
- 1994.**
104. *Keresztury Dezső és Zalaegerszeg.* In: Irodalomtörténet LXXV. évf. 3. a. 1994. Új folyam XXV. évf. 3. sz. 317-336.p.
105. *A magyar irodalom pátriárkája.* In: Zalai Hírlap 1994. szeptember 10. 8.p.
106. *Az irodalmi muzeológia helyzete, lehetőségei Zala megyében.* In: Irodalomismeret 5. évf. 1. sz. 1994. szeptember 107-108.p.
107. *Zalai életrajzi kislexikon.* (Szerk. Gyimesi Endre) Zalaegerszeg, Zala Megyei Önkormányzati Közgyűlés, 1994. (kb. 220 szócikk)
108. *Dús László. Katalógus* (Előszó és bevezető) Zalaegerszeg, Mecénás Galéria, 1994. 78 p.
- 1995.**
109. *Topográfia – köszöntő (A Szabolcs-Szatmár megyei irodalmi topográfiáról).* In: Szabolcs-Szatmári Szemle 1995. 1. sz.
110. *Öveges professzor emlékezete.* In: Zalai Hírlap LI. évf. 264. sz. 1995. november 10. 7.p.
111. *Zala megye múltjából.* In: Zalai Kalendárium 1995.
- 1996.**
112. *Zalaegerszeg.* In: *Magyarország városai II.* (Szerk. Karvalics László) Bp., Égisz Kiadó, 1996. 500-510.p.
113. *Keszthely és a Balaton a Parnasszusról nézve 1790-ben [Szép János verséről]* In: Somogy 1996. 3. sz. 245-248.p.
114. *Dévaj rigmusok Pálóczi Horváth Ádámtól.* In: Zalai Kalendárium 1996.
115. *Keresztury Dezső (1904-1996)* = Zalai Hírlap 1996. május 2. 7. p.

116. *Két nép fia és tudósa: Pável Ágoston.* In: *Népek a Mura mentén. Völker an Mur. Ljudi uz Muru. Ljude ob Muri. I.* A Nagykanizsán 1995. május 15-17. között megrendezett nemzetközi konferencia előadása. Zbornik referatov mednarodne znanstvene konference v Lendavi 1995. Murska Sobota, Zalaegerszeg, 1996.
117. *Danilo Kis emléke Zala megyében.* In: Zalai Hírlap LII. évf. 84. sz. 1996. április 10. 7.p.
118. Müller Róbert-Németh József-Vándor László: *Képek 1100 esztendő zalai történéseiből.* [Készült 1100 számozott példányban, honfoglalásunk 1100. évfordulójának tiszteletére Zala Megye Önkormányzati közgyűlésének megbízásából.] (Szerk. Vándor László) Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1996. 97p.
119. *Gönczi Ferenc* [Bevezető Gönczi Ferenc *Göcsej kapcsolatos Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése* című monográfiájának reprint kiadásához.] Zalaegerszeg, 1996. 689p.
120. *Költő és politikus [Baráth Ferencről]* In: Zalai Hírlap 1996.
121. *Barangolás zalai tájakon. Útikönyv.* (Szerk. Lackner László) Zalaegerszeg, Zalatour, 1996. 102p.
122. *A város és iskolája.* In: *Emlékkönyv a Zrínyi Miklós Gimnázium fennállásának 100. évfordulójára.* (Szerk. Németh László) Zalaegerszeg, 1996. 93-103.p.
- 1997.**
123. *A regényhős naplója [Papp Simon: Életem]* In: Pannon Tükör 1997. 3. sz.
124. *Pálóczi Horváth Ádámról.* In: Pannon Tükör 2. évf. 3. sz. 1997. május-június 76-78.p.
125. *Előszó* In: Orbán Hota Sándor: *DCCL.* Zalaegerszeg első írásos említésének tiszteletére. Zalaegerszeg 1977. 27' (CD)
126. *Zalai városok szellemi kisugárzó hatása a 19. század végén.* In: Zalai Múzeum 7. Közlemények Zala megye múzeumaiból. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1997. 155-160.p.
127. *Kerecsényi Edit köszöntése.* In: Zalai Múzeum 8. Közlemények Zala megye múzeumaiból. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1997. 201-205.p.
128. *Sági Károly (1919-1997).* In: Zalai Múzeum 8. Közlemények Zala megye múzeumaiból. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1997. 207-208.p.
129. *Zalaegerszeg, a város és 100 éves iskolája.* In: Zalai Kalendárium 1997.
130. *Egy dunántúli kisváros és gimnáziuma. A zalaegerszegi gimnázium története alapításától az első világháborúig.* In: Zalai Gyűjtemény 41. Iskola és Társadalom. A Zalaegerszegen 1996. szeptember 5-6-án rendezett konferencia előadása. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1997. 35-42.p.
131. *Keresztury Dezsőről.* In: Irodalomismeret VIII. (1997.) 1-2. sz. 99-103.p.
132. [Bevezető tanulmány] = *Utcák, terek, emberek. Zalaegerszeg régi képeken.* (Szerk., a képeket válogatta, a magyarázó szövegeket írta: Megyeri Anna) Zalaegerszeg, Zalaegerszeg MJV Önkormányzata, 1997. 104p. [Bevezető tanulmány: 3-8.p.]
133. *Zalai életrajzi kislexikon 2.* javított és bővített kiadás. Zalaegerszeg, Zalaegerszeg MJV Önkormányzata, 1997. (régí szócikkek átdolgozása, 20 új szócikk)
134. *Egerszegi múzsa* (Vadamosi füzetek, társszerkesztő) Zalaegerszeg 1997. 57p.

1998.

135. *Több mint plébániatörténet. Zalatárnoki faluvédők adták ki Takács J. Ince 1956-ban megírt munkáját.* In: Zalai Hírlap LIV. évf. 32. sz. 1998. február 7. 6.p.
136. *Húsvéti határjárás Zalaegerszezen.* In: Zalai Kalendárium 1998.
137. *A zalai ellenzéki mozgalom kezdetei.* In: *Az ellenzéki nyilatkozat és a kortársak.* Tudományos emlékülés. Zalaegerszeg, 1997. június 7. (Szerk. Molnár András) Zalaegerszeg, Zalaegerszegi Szabadelvű kör, 1998. 7-13.p.
138. *A forradalom hétköznapjai [Molnár András Zalaegerszeg 1848-1849-ben című kötetéről]* In: Zalai Hírlap LIV. évf. 134. sz. 1998. június 10. 7.p.
139. *Streifzug durch Zala. Reiseführer.* Zalaegerszeg 1998.
140. *Zala megye története.* In: *Zala megye kézikönyve I. köt.* (Főszerk. Hóbor József) (Magyarország megyei kézikönyvei 19.) CEBA Kiadó, 1998. 43-64.p.
141. *Zala megye néphagyományai, népszokásai.* In: *Zala megye kézikönyve I. köt.* (Főszerk. Hóbor József) (Magyarország megyei kézikönyvei 19.) CEBA Kiadó, 1998. 82-86.p.
142. *Zala megyei műemléki adattára. Zala megye jelentősebb műemlékei.* In: *Zala megye kézikönyve I. köt.* (Főszerk. Hóbor József) (Magyarország megyei kézikönyvei 19.) CEBA Kiadó, 1998. 443-452.p.

1999.

143. *Emlékezés Tóth Jánosra, a népi építészet kutatójára.* In: Honismeret 1999. 3. sz. 109-110.p.
144. *Zalalövő története [Könyvismertetés]* In: Honismeret 1999. 3. sz. 114-116.p.
145. *A Zalai Gyűjtemény előzményei, létrejötté.* In: Zalai Gyűjtemény 45. Zalai Gyűjtemény 1974-1998. Repertórium. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1999. 7-20.p.
146. *Zalai séta. Bevezető.* In: Mészáros T. László: *Zalai séta I. A táj.* Zalaegerszeg, 1999. 62p.
147. *Kanizsai enciklopédia.* Nagykanizsa, 1999. [63 szócikk]
148. *Népi műemlék múzeumok Göcsejben.* In: Zalai Kalendárium 1999.
149. *A dunántúli folyókultusz.* In: Irodalomismeret 2000. 2-3. sz.
150. *Emlékezés a 100 éve született Tóth Jánosra.* In: Zalai Kalendárium 2000.
151. *Balatongyörök a magyar irodalomban.* In: *Balatongyörök múltja és jelene.* (Szerk. Molnár András) Balatongyörök Község Önkormányzata, 2000. 228-251.p.
152. *Zala kapujában.* (Társszerzőkkel.) Zalaegerszeg, 2000.

2001.

153. *Dunántúli Zrínyi lábnymok nyomában.* In: Irodalomismeret 2001. November
154. *Zrínyi Miklós.* In: *Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére.* (Főszerk. Vándor László) Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001. 103-106.p.
155. *A reformáció Zalában.* In: *Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére.* (Főszerk. Vándor László) Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001. 97-101.p.
156. *A XVIII. század művelődése, a szabadkőművesség.* In: *Zala megye 1000 éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére.* (Főszerk. Vándor László) Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001. 123-127.p.
157. *Millennium Zalaegerszeg 2000-2001.* [Közreműködő: Németh József. . .] Zalaegerszeg, 2001. 40p.

158. *Zala megye a történelem országútján.* In: Millenniumi Vadászati Almanach Zala megye 2001. 11-15.p.
159. Baráth László-Németh József: *Természeti adottságainkról.* In: Millenniumi Vadászati Almanach Zala megye 2001.
160. *A Hatvany család és a XX. századi magyar irodalom.* In: *Kastélykonferenciák I.* Keszthely, 2000 (2001)
161. *Barangolás zalai tájakon. Útikönyv.* 2. javított kiadás. Zalaegerszeg, 2001. 102p.
162. *Egerszegi örökség. Zalaegerszeg védett épületei, köztéri alkotása, emlékművei, természeti értékei.* Zalaegerszeg, 2001. 100p.
163. *A Göcseji Múzeum története.* In: Zalai Múzeum 10. 50 éves a Zalaegerszegi Göcseji Múzeum. Közlemények Zala megye múzeumaiból. Zalaegerszeg, Zalai Múzeumok Igazgatósága, 2001. 7-18.p.
- 2002.**
164. *Keresztury Dezső, a pannon hagyományok őrzője.* In: Muratáj 2001. 2. sz. Lendva Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2002. 66-77.p.
165. *Kerecsényi Edit 75 éves.* In: *75 éves a múzeumalapító Kerecsényi Edit. Emlékfüzet Kerecsényi Edit etnográfus, a nagykanizsai Thury György Múzeum első igazgatójának 75. születésnapja tiszteletére.* (Szerk. Kostyál László) Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2002. 5-8.p.
166. *Irodalmi emlékek Kapolcs környékén.* In: Comitatus 2002. 9. sz. 43-48.p.
167. *Magyar múzeumi arcképcsarnok. Életrajzok a magyar múzeumügy történetéből.* (Főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula) Bp., Pulszky Társaság-Tarsoly Kiadó, 2002. (16 szócikk)
168. *Hoffmann Mór.* In: Zalai Múzeum 12. 2003. Zalaegerszeg, Zalai Múzeumok Igazgatósága, 2003. 55-66.p.
169. *Keresztury Dezső és Zalaegerszeg.* In: Honismeret 2003. 3. sz. 48-50.p.
- 2004.**
170. *Deák Ferenc személye a magyar irodalomban.* In: *A szabadságharc leverésétől a kiegyezésig. Deák Ferenc emlékezete.* 2004. 131-143.p.
- 2005.**
171. *Emlékezés Kovács Lajosra.* In: Pannon Tükör 2005. 1. sz. 95-96.p.
- 2006.**
172. *Zalaegerszeg kulturális élete a 18-19. század fordulóján.* In: *Végvárból megyeszékhely.* Zalaegerszeg, 2006. 58-69.p.
173. *A Pannon Tükör előzményei.* In: Pannon Tükör 2006. 1. sz. 108-111.p.
174. *„Jövünk tegnapból a mába.” Néprajzi fotókiállítás Zalaegerszegen.* In: Pannon Tükör 2006. 6. sz. 99-101.p.
- 2007.**
175. *Védett sírok Egerszegen.* In: Zalai Kalendárium. 2007. 79-96.p.
176. *Egy elbliccelt kiállítás remek „katalógusa”. Saját utamat jártam – Batthyány Lajos miniszterelnök.* In: Pannon Tükör 2007. 6. sz. 83-85.p.
177. *Babocsay József szabadkőműves apológiája.* In: Zalai Múzeum 16. (2007.) 227-238.p.

2008.

178. *Egerszegi örökség.* Második, javított és bővített kiadás. Zalaegerszeg, 2008. 128p.
 179. *Vándor László köszöntése.* In: Zalai Múzeum 17. 2008. 5-6.p.
 180. *A Göcseji Falumúzeum létrehozása.* In: Zalai Múzeum 17. 2008. 327-344.p.

2009.

181. *A Göcseji Falumúzeum alapításának körülményei. Ház és ember.* In: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve. 28. sz. Szentendre, 2009. 173-180.p.
 182. *Horváth Elek úti levelei Zalából 1827-ben.* In: Zalai Múzeum 18. 2009. 313-318.p.
 183. *Művelődési hagyományok Zala megyében.* In: *Fedezze fel az 1000 éves Zalát.* 2009. 74-83. p.
 184. *Zala megye története 2. (1690-től az ezredfordulóig)* In: *Fedezze fel az 1000 éves Zalát.* 2009. 17-25.p.

2010.

185. *Kazinczy és Horváth Ádám barátsága.* In: Pannon Tükör 2010. 1. sz. 63-66.p.

2011.

186. *Pálóczi Horváth Ádám petrikeresztúri évtizede (1811-1819)* In: Magyar Arion 2011. 75-89.p.

2014.

187. *Tűnődés nyolc évtizedről.* In: Zalai Hírlap 2014. május 31. 2.p.

Németh Józsefről szóló cikkek, interjúk (Válogatás)

1. Keresztes Szilvia: *A Móra Ferenc díj kitüntetettje Németh József.* In: Zalai Hírlap 1985. szeptember 7.
2. Magyar Hajnalka: *Zalai alkotóműhelyekben. Németh József múzeumigazgatónál.* In: Zalai Hírlap 1988. szeptember 24.
3. Hujber Katalin: *„Vigasztaltam magam a kollégák cikkeivel”* In: Zalai Hírlap 1994. szeptember 3. 7.p.
4. Buza Beáta: *Haboskává.* Zalaegerszeg, 2001. (Benne beszélgetés dr. Németh József nyugalmazott múzeumigazgatóval, 1995. október 23-án 115-122.p.)
5. Mozsár Eszter: *Direktorból Jóska bácsi. Németh József Zalaegerszeg díszpolgára.* In: Zalaegerszeg 2000. május
6. Magyar Hajnalka: *Kétezer éve aggódunk a jövőért. Zalaegerszeg legújabb díszpolgára dr. Németh József művelődéstörténész.* In: Zalai Hírlap 2000. május 20. 6.p.
7. Vándor László: *Németh József 70 éves.* In: Zalai Múzeum 13. Zalaegerszeg 2004. 5.p.
8. Turbuly Éva: *A kultúra szolgálatában. A művelődés szolgálatában.* In: Pannon Tükör 2009. 3. sz. 30-40.p.
9. Németh József: *Tűnődés nyolc évtizedről.* In: Zalai Hírlap 2014. május 31. 2.p.
10. Pánczél Petra: *A katedrától a múzeumig. Beszélgetés a 80 esztendőös Németh Józseffel.* In: Zalaegerszeg 2014. június 3. 5.p.

Abstract

József Németh, excellent culture historian, retired county museum director, honorary citizen of Zalaegerszeg has recently celebrated his 80th birthday. This study is meant to overview the most important stages of his life and career, his rich and varied scientific work on the occasion of this illustrious anniversary.

He was born in Nyőgér, Vas County and after his graduation from university he settled down in Zala County where he worked as a teacher and student hostel supervisor, later from 1960 he worked in the Cultural Department of Zala County Council and from 1972 until his retirement he was the director of the county museum. Beside the first permanent and a number of highly successful temporary exhibitions he played a significant role in establishing and developing the Gőcsej Village Museum, in the enrichment of a variety of collections, training museum experts, organising scientific life while he himself delivered plenty of lectures and published many works. It was him who launched several publication series, founded magazines, and wrote countless volumes of primary importance on local history and history of literature. (The bibliography following the career profile provides a wide selection.) Although he finished working in the museum after 2004 he is still a frequent visitor to the institution and helps younger colleagues with his experience and advice. On the occasion of his birthday besides wishing him happiness and good health we also wish that he continue his valued work for many years to come to the benefit of us all, to Zalaegerszeg, to Zala County and to the entire profession.

Müller Róbert

A kontinuitás kérdései Fenékpusztán¹

Pannonia provincia romanizált népességének népvándorlás kori továbbélése máig a régészettudomány vitatott kérdései közé tartozik. Az egyik véglet szerint provinciánkban csak a társadalom felső rétege volt romanizált, és tekintve, hogy ez a réteg a birodalmi kormányzattól függött, a provincián kívüli bevételi forrással rendelkezett, a birodalmi adminisztráció összeomlását követően az 5. század folyamán elmenekült. Ezért a romanizált népesség etnikai kontinuitásáról nem beszélhetünk (Mócsy 1974, 196-199.; Mócsy 1984, 260-264.). A másik véglet szerint Pannonia 4. századi keresztény népességének utódai nemcsak a hun és germán hódítókat vészelték át tömegesen, de az egész avar kort is, és övelük foglalkozott a 796-os Dunamenti zsinat (Tóth 1990, 19. és 30.; Tóth 1994, 243. és 259.).

A kérdés eldöntésében fontos szerepet játszhat a Keszthely-fenékpusztai erőd népességének sorsa, hisz az erőd népvándorlás kori használata bizonyított. A következőkben a déli erőd fal előtti temetők eddig ismert sírjai és leletei alapján kíséreljük meg a választ. A rendkívül gazdag horreumi temetőt figyelmen kívül hagyjuk, mert bár a női sírok egy részében kétség kívül késő antik viseleti tárgyak kerültek elő, de ez a temető a 6-7. századra keltezhető, így itt semmiképp sem számolhatunk a késő római kortól folyamatosan használt temetővel, így nem zárható ki, hogy az itt eltemetettek utólag telepedtek meg az erődben. A temető használatát az ásató, Barkóczy L. először az 546-582 közötti időre (Barkóczy 1968, 310.) majd a 6. század első felére keltezte (Barkóczy – Salamon 1984, 172., 180.). A hazai és nemzetközi kutatás Bóna I. nyomán (Bóna 1971, 296-300.) 568 és 630 közé keltezve, kora avar korinak tartotta. Magam is ezt az álláspontot képviseltem (pl. Müller 1987 és 1996). Az utóbbi időben újra felmerült, hogy a sírok egy része 568 előtti lehet (Bierbrauer 2004a és 2004b, Vida 2009 és 2011).

A déli erőd fal előtt először 1885-ben Lipp Vilmos egy nagyobb temetőből 300 sírt tárt fel. Ásatásának hozzávetőleges helyét sikerült meghatározni, az erőd DNy-i része előtt, az erőd faltól távolabb (Müller 2002a, 93-94.; Müller 2010, 13.). A sírok több mint kétharmada téglasír volt, de ezek közül csak négy volt bolygatatlan (Lipp 1886, 143.). A 91 egyszerű földsír többsége is rablásnak esett áldozatul. Lipp mindössze öt sír anyagát ismertette külön, a legjellegzetesebb késő római leleteket, mint pl. a hagymafejes fibulákat csak megemlítette, és a temetőt a 4-5. századra keltezte. Kuzsinszky csak röviden ismertette Lipp ásatásának eredményeit (Kuzsinszky 1920, 69.). Alföldi András volt az első, aki felismerte, hogy a döntően késő római kori leletek mellett három férfisírban és egy gazdag női temetkezésben kora avar kori mellékletek voltak, de úgy vélte, hogy a temető a 4. századtól folyamatosan használatban volt, és a 6-7. századi leletek is a helyben továbbélő késő római kori népesség hagyatékához tartoztak

¹ Ez a munkám 2010-ben készült, és a fenékpusztai erőd déli fala előtti temetőkről írott monográfiámnak (Müller 2010), a kontinuitás kérdéseire vonatkozó eredményeit összegzi magyar nyelven. A László Gyula születésének centenáriuma tervelt tanulmánykötetben jelent volna meg. A kiadás költségeit sajnos nem sikerült előteremteni. A szöveget néhány azóta megjelent, a témát érintő dolgozatra történő hivatkozással egészítettem ki.

(Alföldi 1926, 2-30.). 1901-ben Csák Árpád folytatta a kutatást. A Lipp-féle feltárás helyétől távolabb, mintegy 180 m-re, az erőd déli kapujától délkeletre ásatott, és tárt fel 133 vagy 135 sírt. Kuzsinszky 150 feltárt sírról tudott, és ezt a temetőrészt akárcsak Csák, a Lipp-féle temető folytatásának tartotta. Összefoglalta Csák eredményeit, ismertette a főbb sírtípusokat és leírta 24 sír leleteit, köztük népvándorlás kori darabokat is, de értékelésükkel nem foglalkozott (Kuzsinszky 1920, 70-74.). A Balatoni Múzeum régi leltárkönyve a sírszám nélküli leletek mellett 48 sír anyagát tartalmazza. Közülük 26 túlélte a II. világháború pusztításait, és ezeket Pekáry Tamás tette közzé, ismertetve a többi 22 sír leltárkönyvi leírását is (Pekáry 1955). Ezek nem mindenben egyeznek a Kuzsinszky által közölt sírokkal (Müller 2010, 29-30.). Pekáry érdeme, hogy megállapította, a Csák által feltárt temető nem azonos a Lipp-féle temetővel, szerinte a Csák által feltárt temető részben a késő római temetkezések a 4. század közepe és az 5. század eleje közötti időre keltezhetők. A népvándorlás kori tárgyakat, a kosárcsák függőt, a fogazott díszű korongfibulát és a pontkörös díszű tárgyakat 7. századnak tartotta, és szerinte ezeknek semmi közük nem volt a késő római temetőhöz, ezek egy kora avar kori sírcsoporthoz tartoztak (Pekáry 1955, 26. és 29.). Pekáry alapján úgy tűnt, hogy a 150 síros temető részben 48 sír tartalmazott mellékleteket, tehát a temetkezések kétharmada melléklet nélküli volt. Lányi Vera (1972, 132.) is azzal számolt, hogy a Csák-féle temetőben 68 % volt a melléklet nélküli sírok aránya.

Közben azonban előkerült Csák ásatási naplója, amely szerint 1901. január 28. és március 30. között 133 sírt tárt fel (Müller 2010, 21-28.). A Kuzsinszky által közzétett anyag (Kuzsinszky 1920, 73., 11. sír), ill. Hampel leírása és rajza (Hampel 1905 I. 384., Abb. 1046 és II. 705.). alapján számolni kell egy 134. és 135. sírral is. Az ásatási napló alapján a 135 sír közül 72 tartalmazott leleteket, tehát csak a sírok nem egészen fele (46,6 %) volt melléklet nélküli (Müller 2012). Ehhez a temetőhöz tartozhatott az a 27 sír is, amelyeket 1948-ban Radnóti Aladár vezetésével tártak fel az erőd déli 6. és 7. tornya előtt, a szántóföld második parcellájában, tehát a faltól távolabb (Müller 2010, 32-40.). Itt lehetett a temető északi széle. A késő római népesség továbbélését Radnóti is elfogadta (Radnóti 1954).

1963-ban Sági Károly közvetlenül a déli erőd fal előtt, a DNy-i sarok és a déli 2. torony között egy olyan korai Keszthely-kultúrák temetőre bukkant, amelyben gyakorlatilag a horreumi temető arany és ezüst leleteinek ezüstből és bronzból készült változatait találta meg, tehát itt a kultúra köznépeinek temetkezései kerültek elő. 1967-ig 99 sírt tárt fel (Sági 1970, 161.; Müller 1999). Néhány 4. századi temetkezés ezek között is akadt. 1970-1971-ben Horváth Lászlóval összesen 126 sírt tártunk fel a déli erőd kaputól nyugatra, a déli 4. és 5. torony között. A sűrű betelepítésű temető részét a mellékletek alapján három korszakban használták: a késő római korban, a korai Keszthely-kultúra idején és a Karoling korban (Müller 2010, 63-85.). A 17 keltezhetetlen sír mellett 36 temetkezésről feltételezhetjük, hogy a késő római népesség vagy utódaik temetkezései.

1973-ban Sági Károly egy leletmentés során a déli 8. torony környékén 25 sírt tárt fel, és ezek közül 8 határozható meg késő rómainak (Müller 2010, 63-85.). 1976 és 1980 között Erdélyi István vezetésével az erődben és környékén 13 munkahelyen folyt a kutatás. Ezek közül az 1., a 3., a 6. és a 13. munkahely közvetlenül a déli erőd fal előtt a mellékletek alapján nemcsak korai Keszthely-kultúrák és Karoling kori, de több késő római temetkezést is eredményezett (Müller 2010, 88-108.).

A 12. munkahely az erődből kivezető út Ny-i oldalán, a déli erőd faltól távolabb, kb. 150 m-re volt, és itt 16, döntően késő római kori sír került elő (Müller 2010, 101-104.). 1999-2000-ben kutatóárkokkal igyekeztünk meghatározni a déli erőd fal előtti, és az attól távolabb, a kivezető út Ny-i oldalán lévő temetők kiterjedését. Az előbbinél 78 sírből 5 vagy 10 temetkezésben nyugodhattak késő rómaiak vagy utódaik,

az utóbbiról – 74 sír – kiderült, hogy egy önálló, késő római kori temető (Müller 2010, 109-152.), amely a Lipp- és a Csák-féle temetők között helyezkedik el. Itt nem kerültek elő kora avar kori temetkezések.

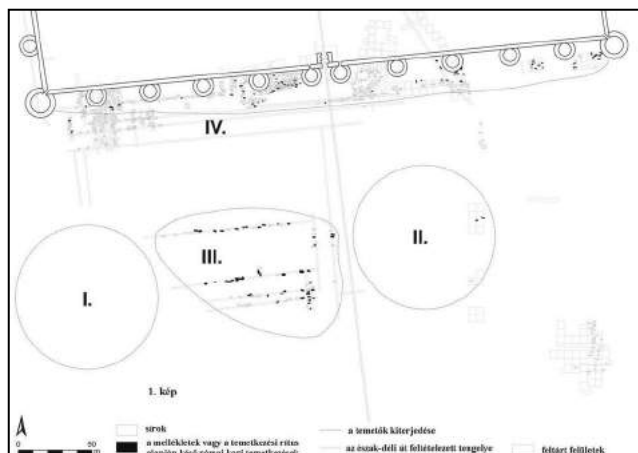
A déli erődfal előtti temetők teljes anyagát, egységes szempontok alapján, a közelmúltban tettem közzé. Ezek szerint a déli erődfal előtti területen négy késő római kori temető volt, három az erődfaltól távolabb, egy pedig közvetlenül a fal előtt helyezkedett el (1. ábra). Az első három a sírokból előkerült érmek és a leletanyag alapján 4. század közepe és feltehetően az 5. század közepe között voltak használatban (Müller 2010, 184-237.). Feltehetően a keleti gótok megjelenésével, Thiudimer király itteni megtelepedésével hozható kapcsolatba a lakosság zömének eltűnése, és a temetkezések megszakadása. A déli erődfal előtti temetőt természetesen csak az erőd megépítését követően nyithatták meg, és használata az 5. század közepét követően is folyamatos lehetett.

Korábban a véleményeket tehát csak a részlegesen vagy hiányosan közzétett fenékpusztai anyag alapján fogalmazhatták meg. Kovrig Ilona nem zárta ki, hogy Fenékpusztán egészen a 6. századig számolni kell az antik népesség kontinuitásával, de tekintve, hogy a fenékpusztai erődön kívül nem találta nyomát a települések továbbélésének, és nem találta meg helyben a Keszthely-kultúra típusainak előzményeit, felvetette, hogy a „kosárcás függők népe” a 6. század közepén vándorolt Keszthely környékére (Kovrig 1958, 66-72.). Kiss Attila és Tóth Endre továbbra is úgy vélték, hogy a Keszthely-kultúra anyagi műveltségének létrehozásában semmilyen bevándorlók nem játszottak szerepet (Kiss A. 1968; Tóth 1990, 18-28. és 1994, 242-256.). Ezt az 5. század közepe és a 6. század közepe közötti évszázadra keltezhető régészeti leletekkel nem tudták igazolni, legfeljebb a földrajzi nevek Ny-dunántúli továbbélésével érvelhettek. Környékünkön ilyen a Zala folyó (római Salla) és maga a Balaton (római Pelso, 9. századi Bilisasseo) (Tóth 2006, 581-582.). A magyar kutatók többsége számolt a római lakosság továbbélésével, de elfogadta, hogy a 6. század második felében más etnikumhoz tartozók is megjelentek az erődben. Bóna I. először bizánci vagy bizánci elemekkel kevert langobardokra gondolt, de elképzelhetőnek tartotta germán elemek megjelenését is, majd felvetette, hogy Sirmiumból, Singidunumból és később a langobardok ellen vezetett Forum Iulii hadjárat során elhurcoltak alkották az erőd és környékének népességét (Bóna 1968, 26.; Bóna 1970, 257-258., 122. j.; Bóna 1971, 299-300., Bóna 1984, 322.). Sági szerint a helyi lakossághoz nyugati germánok jöttek, majd úgy vélte, a keleti gótok éltek meg itt az avar kort (Sági 1961, 427-429.; Sági 1970, 173-174., 185-186.; Sági 1989, 301.). Magam mindig elképzelhetőnek tartottam, ill. valószínűsítettem a továbbélő antik népesség szerepét a Keszthely-kultúra létrehozásában, de a kultúra korai temetkezéseit kivétel nélkül a korai avar korra kelteztem, és a bevándoroltak hagyatékának határoztam meg (Pl. Müller 1992, 254.; Müller 1996, 265.; Müller 2000, 247.; Müller 2002, 93.). Legutóbb Volker Bierbrauer foglalkozott részletesen a korai Keszthely-kultúra leleteivel, és arra az eredményre jutott, hogy a tárgyak egy része az avar honfoglalás, tehát 568 előttre keltezhető, és a kultúra női viselete római eredetű (Bierbrauer 2004a és Bierbrauer 2004b). Az általa ide sorolt leletek egy részének keltezése azonban nem egyértelmű. Ilyenek pl. a pajzs alakú tuskével ellátott bronzcsatok (Bierbrauer 2004a, 71.). Az 1963/23. sír csatja nemcsak a 6. század első felére keltezhető. Ez és az 1971/90. sír csatja ahhoz a nagyobb, masszív típushoz tartoznak, amelyet általában a 6. század második harmadára kelteznek (Martin 1989, 133-135. és Martin 2000a, 166-176.), de ezek a csatok előfordulnak még a 6. század végén és a 7. század elején is pl. a környei temetőben (Salamon-Erdélyi 1971, 26. és 29.) és nemcsak nálunk, de Svájcban és az itáliai langobard női sírokból is (Moosburger-Leu 1971, 123-124.; Bierbrauer 2008a, 473., Abb. 2. és Bierbrauer 2008b, 124. Abb. 17). Ha az 1963/23. sír körül korai avar övgarnitúrák férfiak és gömbcsüngős fülbevalójú nők nyugszanak, elképzelhetőnek tartjuk, hogy velük egyidős ez a sír is. A vas karperecek keltezhetetlenek. A fenékpusztai sírokból 46 példányt ismerünk. De ezek nemcsak a késő

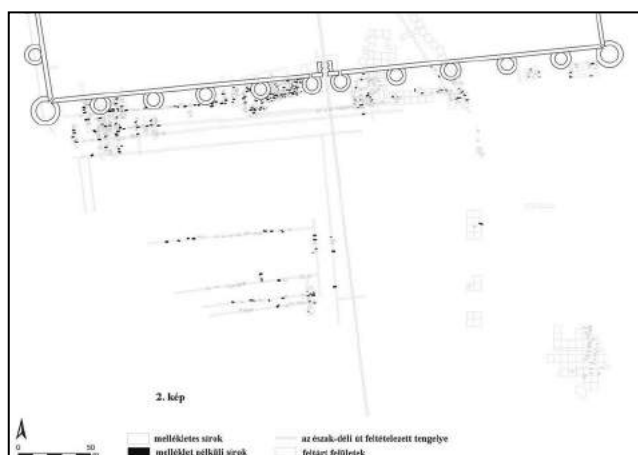
római korban és a korai Keszthely-kultúra nőinél voltak kedveltek, előfordulnak germán (Wührer 2000, 79-80.) és avar temetőikben is (Kovrig 1963, 116-118., 144-145. és 168.; Čilinská 1975, 86.; Müller 2008, 285.). Az áll alatt vagy a mellen viselt tűk használata már a késő római kori temetőkből ismert (Barkóczy 1993, 333. és Barkóczy 1994, 116.). Fenékpusztán a közvetlenül a déli erődfal előtti temető 1971/83 sírja is bizonyosan 4. századi (Müller 2010, 211. és Taf. 50-51). Egyetértünk V. Bierbrauerrel, a négyszögletes, áttört szárú tűk valóban 568 előttiak is lehetnek (Bierbrauer 2004a, 71., a 4. kép c sírszámát tévesen adta meg, ez helyesen 1971/61). A 4. kép d a Lipp-féle temető IV. sírjából került elő, de ez nem biztos, mert Lipp emlékezetből sorolta fel a síregyütteseket (Müller 2010, 15-16.). Ugyanígy a kosárkás függők korai formái is megjelenhettek Fenékpusztán már az 5. század végén vagy a 6. század elején. V. Bierbrauernek abban igaza van, hogy a poliéder függők egyes típusai pontosan nem keltezhetők, de az általa ismételt bemutatott 1971/88. sírban egy áttört díszű ezüst kosárkás függővel együtt került elő (Bierbrauer 2004a, 72 és 4. kép e), és ez a kosárkás függő már inkább 568 utáni darab (Müller 2010, 194-196.). Viszont korábbi véleményünkkel ellentétben az 1971/34., 42., 46. és 87. sír kosárkás függőiről elképzelhetőnek tartjuk, hogy 568 előttiak (Müller 2010, 192-193.), és ezekben a sírokban minden bizonnyal a helyben továbbélő késő antik népesség utódai nyugodtak.

A késő római sírok a déli erődfal előterében a DNy-i és a DK-i saroktorony között végig előfordulnak, de úgy tűnik, hogy a D4 és a D5, ill. a D3 és D4 tornyok között sűrűsödnek (1. kép). A temető használatát a keleti gótok itt tartózkodása idején nehéz bizonyítani, mert az 5. században és a 6. század első felében a továbbélő provinciálisok² szinte mellékletek nélkül temették el halottaikat. A melléklet nélküli sírok itt némileg sűrűbben fordulnak elő, mint a többi temetőben (2. kép). Persze minden melléklet nélküli sírt nem keltezhetünk erre a másfél századra, hisz már a 4. századi temetőikben is előfordulhatott, hogy magas arányt képviseltek. A szórás nagyon nagy, pl. a közeli Keszthely-dobogói temetőben 9,6 % (Sági 1981, 117.), a nagykanizsai II. temetőben 12,6 % (Eke – Horváth 2006, 75.). Ságváron 23,4 % (Sz. Burger 1966, 159.), a Budapest-Gazdagrét I. csoportban 23 % (Zsidi 1987, 66.), az intercisai XXIII. temetőben már 64,2 % (Salamon – Barkóczy 1975) sőt a Neuburg an der Donau-i temető területén a 4. század 2. és 3. harmada folyamán a melléklet nélküli sírok aránya 68-ról 80 %-ra növekedett (Keller 1979, 37., 45. és 49.). Mint láttuk, a hozzávetőleg az 5. század közepéig használt Csák-féle temetőben 46,6 % lehetett ez az arány, az út Ny-i oldalán a III. temetőből eddig ismert 90 közül 29-ben (32 %) nem volt melléklet. Ugyanígy a korai Keszthely-kultúrák és a Karoling kori temetőikben is szép számmal voltak melléklet nélküli temetkezések. A D-i erődfal előtti 520 sírból 173, tehát pont egy harmad nem tartalmazott mellékleteket. Ez az arány a D4 és D5 torony között – ahol a legsűrűbben vannak a sírok – magasabb, 38,5 % és a D3-D4 torony között a legmagasabb: 47 % (Müller 2010, 175.). Éppen ezen a szakaszon fordulnak elő az 568 előttre keltezhető kosárkás függők a 1971/42., 46., 87. sírban (Müller 2010, 243.), stílusuk és a késő antik jellegű gyöngysorok a 1971/34., 46., 85. sírban (Pásztor 2010, 351., Tab. 1). Itt hiányoznak a korai avar övgarnitúrák férfi sírok is (3. kép). Ezen a részen tehát az 5. században és a 6. század első két harmadában folyamatosan temetkezettek, ami egyben azt is jelenti, hogy a korai Keszthely-kultúra valóban, már 568 előtt elkezdődött. Hordozói, az itt eltemetettek, minden bizonnyal az erődben laktak. Valóban, több épületből áll rendelkezésre tárgyi anyag, ami 4-7. századi használatukat igazolja. Példaként említhetjük. az ókeresztény bazilikát (14. épület) vagy az „A” épületet (25. épület), bár az 5. század végi

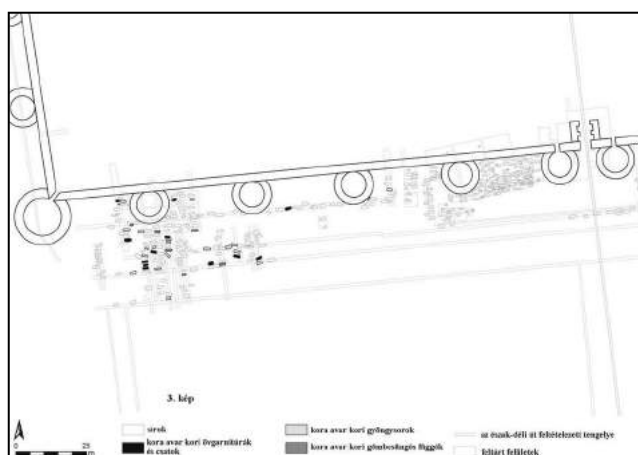
² A nemzetközi szakirodalomban használt *romani* kifejezés, még latin formában is félrevezetheti a kevésbé tájékozott olvasót, ezért javasolta Tóth E (2009, 159.) helyette a provinciális megjelölés használatát.

1. kép

2. kép

3. kép

leleteket még mindig nem lehet egyértelműen elválasztani a 4. század végi-5. század eleji anyagtól (Heinrich-Tamáskó 2011, 584.).

De a sírszám itt viszonylag alacsony, ha tekintetbe vesszük, hogy ezen a szakaszon már nem sokkal a 4. század közepe után temetkeztek, és még a Karoling-korban is használták ezt a temetőrészt. Ez azt jelenti, hogy az erőd népessége a 6. század első két harmadában lényegesen alacsonyabb volt, mint az 5. század közepén, a keleti gótok megérkezésekor. Ezen az sem változtat, hogy az északi kapu előtt is található egy temető, amely csak részben kutatható, mert a kapu előterét a 16-17. században a magas vízállás idején elhaborolta a Balaton. Az eddig ismert hét sírból négy melléklet nélküli volt, a mellékletek késő római, késő antik jellegűek (Müller 1979, 145-146., 19-24. kép, VIII. t. 2-7.). A déli erődfal előtt 568 után erőteljesen megnövekedett a sírszám, a D4 toronytól nyugatra lévők döntően ebből az időből származnak. Pl. az 1970/4. sír gúlacsüngős függőpárja bizonyosan kora avar kori (Müller 1987, 4. kép), és a DNy-i saroktorony előtt kétszer olyan széles a temető, mint a D4-D5 tornyok között. Itt található valamennyi kora avar kori övgarnitúra, és a 7. század első felére keltezhető gömbsüngős fülbevalók (3. kép). Ez azt jelenti, hogy 568-at követően feltétlen számolni kell bevándorlókkal. Bierbrauernak igaza van, a sírok feltűnő gazdagsága a korábbi temetkezésekhez képest önmagában nem lehet a bevándorlás bizonyítéka (Bierbrauer 2004a, 75.), hisz a külső körülmények változása is okozhatja egy társadalom gazdasági helyzetének gyökeres változását. Erre nemcsak a 20. század szolgálhat példákkal. 568 után annyiban változtak a külső körülmények, hogy a korai Keszthely-kultúra vezető rétege részt vehetett az avarok rabló hadjárataiban, és természetesen a zsákmányból is részesült. Erre utal pl. a fenékpusztai Pusztaszentegyházi dűlő "A" sírjában talált aranycsat görög nyelvű felirata: az antok legyőzője (Müller 2000b, 353.;

Müller 2014, 28-31.). Szentpéteri J. (1995, 242.) feltételezte, hogy a Keszthely-kultúra népessége az avarok segédnépe volt. Másrészt a jól felkészült kézművesek bőven kaptak megrendelést, és termékeiket jól megfizették. Ezért a vezető réteg sírjai ugyanolyan gazdagok, mint a korai avarokéi. Bevándorlókra következtethetünk az 568 után újonnan megnyitott temetők alapján is.

Bierbrauer a Lipp által 1885-ben feltárt gazdag sírokat a továbbélő késő antik népesség, a *populos* temetkezései közé sorolta, de mint említettük, itt az I. késő római temető sírjai közé temetett külön sírcsoportról van szó, amely az övgarnitúrák és a Garam III.2.b. típusú korongfibula (Garam 1993, 114. és 8. kép 8.) alapján bizonyosan kora avar kori. Ez a csoport abban is eltér a többitől, hogy itt egy fegyver is, talán épp egy germán *spatha* (Müller 2010, 227-228.) került mellékletként az egyik sírba. Ha nem jöttek a bevándorlók, hogyan magyarázható meg, hogy a Keszthely-kultúra nagy temetőinek mindegyikéből hiányoznak az előzmények, a melléklet nélküli vagy csak szegényes mellékleteket tartalmazó késő antik temetkezések?

Kik lehettek a bevándorlók? A „hadifogoly elmélet” számomra nem elfogadható (Müller 1987, 109-110.). Bóna különböző elképzeléseit a Balkánról behurcolt hadifoglyokról különböző érvek alapján cáfolták (Müller 1987, 109-110.; Bálint 1993, 226.; Daim 2000, 472.; Kiss G. 2006, 157.). Több szerző különböző germán csoportok betelepülésével (a különböző elképzelésekről összefoglalóan ld. Müller 1987, 109-110.; Müller 1992, 253-254.; Daim 2000, 468-470.) és bizánci elemek megjelenésével számolt. Legutóbb Vida Tivadar tett kísérletet arra, hogy kelet-mediterrán tárgyak, mint a madár alakban végződő tűk, az aláhajtott lábú fibulák és egy különleges csat-típus alapján igazolja bizánci eredetű csoportok megtelepedését Fenékpusztán (Vida 2009, 244-245.). J. Werner elképzelését (1986, 50.), hogy a nagyharányi fibula az avarok által behurcolt görög nyelvű népesség bizonyítéka, Bálint Csanád cáfolta (1993, 226-227.; 1995, 285.). Vida szerint a nyugat-mediterrán tárgyak, mint pl. a korongfibulák, a madár alakú fibulák, a kosárkás függők, viszont a helyi késő római lakosság továbbélésének bizonyítékai, mert ez a népesség a 6-7. században is hagyományos és szoros kapcsolatot tarthatott fenn a dél-alpi, a dalmáciai és az É-itáliai területekkel (Vida 2009, 239-243., 254-255.). Bierbrauer is úgy vélte, hogy Pannonia romanizált népessége a 6. században és a 7. század elején a nagyobb területet magába foglaló, az antik hagyományokat továbbvivő Romania része volt (Bierbrauer 2004a, 75.). Ezt 568 után elképzelhetetlennek tartjuk, hisz a korai avar szállásterület a Szombathely-Fenékpusztá-Pécs vonalon, tehát itt húzódott (Bóna 1961-1962, 62.), és ez a 7. század legelején éppen itt, a Zala-völgy avar-szláv megszállásával még nyugatabbra is tolódott (Szöke 2000, 479-89. és 498-499.).

Az előbbieken röviden bemutatott fenékpusztai temetőkből és temetőrészekből még jóindulattal sem mutatható ki annyi temetkezés az 5. század második feléből és a 6. század első két harmadából, amiből megmagyarázható lenne a korai Keszthely-kultúrák temetkezések kora avar kori magas száma. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a további feltárások sem fogják ezt alapvetően módosítani. A meglehetősen egységes anyagi műveltség elemeinek analógiáit Dalmáciából, É-Itáliából és az Alpok vidékéről ismerjük, ahol a késő antik népesség törés nélkül élt még a 6. században is. Ez arra utalhat, hogy 568 után az avarok erről a területről telepíthettek embereket Fenékpusztára és környékére, amint azt Kiss Gábor már feltételezte (1992, 247.). Utóbb viszont úgy vélte, hogy a szlávok expanziója kényszerítette elvándorlásra ezekben a területekben a romanizált lakosságát (Kiss G. 2006, 156.; Kiss G. 2008, 266.). Ez magyarázattal szolgál a Keszthely-kultúra római gyökereire éppúgy, mint az új, nagy temetők megnyitására.

A következőkben röviden érintenünk kell a különböző germán csoportok kora avar kori bevándorlásának kérdését is. Falko Daim elmélete szerint különböző germán harcosok kíséretükkel a gazdag hadi-

zsákmány reményében csatlakoztak az avarokhoz (Daim 2000, 469-472.). Kiss G. is különböző, kisebb germán csoportok bevándorlásával számolt (2008, 266.).

Az utóbbi évek tendenciája, hogy a korábban germánnak vélt tárgyakat a továbbélő antik népességhez kötik. Pl. Martin (2000, 163-183.) a Kranj-i temető saxszal és övgarnitúrával eltemetett férfait provinciálisoknak (romani) határozta meg. Dieter Quast pedig a fenékpusztai 1999/56. sír halottját egy továbbélő késő antik nő temetkezésének tartotta, mert a germán kengyelfibula a halott álla alatt került elő (Quast 2008, 366. és Abb. 3). Az eredeti sírfotót kora avar kori germán temetkezésként közölte Straub P. (2002, 27. Abb. 4). Valóban a 6. század első felében, vagy közepén – amikor a kengyelfibula készült – az egyesével, az áll tájékán viselt fibula még a provinciális nők viselete volt, de ez a tárgy egy régi, feltehetően családi darab lehetett, ami a vele együtt talált gyöngysor alapján csak a 7. század első felében kerülhetett a földre (Pásztor 2010, 351. Tab. 1), és 600 után az egyesével viselt fibula már a germánok körében is általánossá vált (Clauss 1989, 495-497.; Martin 2000b, 151. (561)). A fenékpusztai germán leletek főleg a női viselet tárgyai közül kerültek ki. Az 1999/56. sír fibuláján kívül megemlíthetjük a Lipp ásatásából előkerült négy madárfejjel díszített aranyozott ezüst fibulát (Lipp 1886, III. t. 1). A tárgyat azóta többször közzölték (pl. Alföldi 1926, 37-38.; Fettich 1951, 41-45. és 84, Heinrich-Tamáská 2004, 172.), legutóbb Vida (2005, 439.) sorolta fel analógiáit. A legjobb párhuzamát Aschheimből ismerjük, és az 600 körül készült (Reimann, 1998, 157-158.). Ugyanez mondható el az 1966/79. sír fibulájáról (Müller 1999, 7. kép 2). A Michaelsbuch-Unterkofen-i temető 6. sírjának hasonló fibuláját ugyancsak 600 körülre keltezik (Koch, 1968 140. és Taf. 2. 3). Az 1976/1/15. sírből egy balta alakú fejjel ellátott tű került elő (Straub 2000, 5. kép 12). Bóna a Kranj-i temető 633. sírjának hasonló tujét Thor bárdot imitáló amulettnek tartotta (1993, 132.). Az 1885-ben talált fazettált szárú ruhatű (Lipp 1886, II. t. 11) legjobb analógiáit Regensburg környékéről ismerjük (Koch 1968, 230., 238., Taf. 76 10 és 79 1). Ide sorolható az 1901-es ásatás során előkerült madárdíszes hosszú hajtű (Fettich 1951, XXXI. t.; Müller 2010, 32. és 187-188.; analógiái: Menke 1990, 193. és Martin 2002, 505-507.) valamint az 1885. évi ásatás V. sírjából ismert különleges karperec (Lipp 1886, III. t. 5). A különböző elképzeléseket összefoglalta (Müller 2010, 215.). A tárgy megfelel a Meroving karperecek Wührer-féle B6 típusának (2000, 55.). Germán eredetűnek határoztuk meg az 1980/13/8. sírből ismert karperecet (Müller 2010, Taf. 79., 4), akárcsak a láncpáncél maradványnak meghatározott övtáska díszeket az 1976/1/11. és 1980/1/2. sírből (Straub 1999, 182. és Straub 2000, 206. és 4. kép 12-15. Rendeltetésük meghatározása: Müller 2010, 224.). Fegyverként csak az 1885. évi I. sír kardja és talán a 2000/62. sír köpüs nyílhegye (Müller 2010, Taf. 88, 8) említhetők. A déli erődfal előtti sírokból egyelőre nem ismertek a pajzsdudor, a sax, a lándzsa, a harci balta, de olló és lábszártekercs garnitúra sem. Germán fegyvereket ismerünk viszont a Fenékpusztá-Pusztaszentegyházi dűlő sírjaiból (Müller 2002b), egy lábszártekercs garnitúra pedig az ókeresztény bazilika 3. sírjából került elő (Sági 1961, 417. és Taf. 13). A germánokhoz köthető tárgyak döntő többsége a 6. század utolsó vagy a 7. század első harmadában kerültek a sírokba, ezért joggal feltételezhető, hogy ezek a csoportok is 568, vagyis az avar honfoglalás után telepedtek meg Fenékpusztán és környékén.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a fenékpusztai erőd déli fala előtti temetők tanúbizonysága szerint az erődfaltól távolabb a 4. század közepén megnyitott késő római temetők használata legkésőbb az 5. század közepe táján megszakadt. Ez vagy Pannonia I. provinciának a hunok részére történő átadásával, vagy ami valószínűbb, a keleti gótok megjelenésével hozható kapcsolatba. Közvetlenül az erődfal előtt is temetkeztek a 4. század közepe után. Az 5. századra és a 6. század első felére jellemző szinte kizárólagos mellékletnélküliség miatt nem dönthető el egyértelműen, hogy a késő antik népesség maradékai folyamatosan temetkeztek-e ide, vagy csak a keleti gótok távozását követően szállták meg újra

az erődöt, és temették el halottaikat a déli fal előtt? A D4 és D5 tornyok közötti terület sírjaiban már az avar honfoglalást megelőzően számolhatunk a korai Keszthely-kultúra egyes tárgyainak megjelenésével. Ezek a temetkezések egyértelműen a továbbélő késő antik népesség utódainak a sírjai. Számuk azonban elenyésző a D4 torony és a DNy-i saroktorony közötti területen a 6. század utolsó és a 7. század első harmadára keltezhető temetkezésekhez viszonyítva, ezért a késő római népesség szórványos kontinuitása mellett 568 után feltétlen számolnunk kell újonnan bevándoroltakkal. Erre az eredményre jutott Heinrich-Tamáskó Orsolya is legutóbb (2015, 50-55.). Ezek részben D-ről, DNy-ről a szlávok elől idemenekült késő antik közösségek, amelyek anyagi kultúrája gyakorlatilag megegyezett a helyi lakossággal, részben különböző germán csoportok, amelyek az avarok hadjárataitól remélhető bőséges hadizsákmány reményében csatlakoztak a Kárpát-medence új uraihoz. Ezen kívül bizonyos tárgytipusok feltűnése a Balkánról idekerült bizánci elemekre utalhat. Ezzel a vegyes eredettel és összetétellel magyarázható, hogy a korai Keszthely-kultúra temetői bizonyos, egymástól némileg eltérő sajátosságokat mutatnak, és a közvetlenül a D-i erőd fal előtti nagy, több száz síros temető mellett, vele egyidejűleg használt, kisebb-nagyobb sírcsoportokat ismerünk az erődből és közvetlen környékéről (Müller 2002a). A római kontinuitást támasztják alá a természettudományos vizsgálatok is. A stroncium izotóp vizsgálatok azt mutatják, hogy a késő antik népesség többsége helyi eredetű, és csak hozzávetőleg 25 %-a vándorolt be (Heinrich-Tamáskó/Schweissing 2011, 459-466.). A magfűrészek C14 keltezésű pollendiagramjai alapján a 7. század közepéig folyamatos volt a római agrikultúra jelenléte Fenékpusztán (Sümegei et al. 2014).

Irodalom

ALFÖLDI 1926

Alföldi, A.: Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. 2. Bd. Berlin-Leipzig.

BÁLINT 1993

Bálint, Cs.: Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme. In: Müller-Wille, M.-Schneider, R. (Hrsg.) Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Frühen- und Hochmittelalters. Sigmaringen, 196-273.

BÁLINT 1995

Bálint Cs.: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai (Régészeti tanulmányok). Szeged.

BARKÓCZI 1968

Barkóczi, L.: A 6th Century Cemetery from Keszthely-Fenékpusztá. ActaArchHung 20, 275-311.

BARKÓCZI 1993

Barkóczi L.: Megjegyzések Valeria 4-6. századi történetéhez. Hiányos hagymafejes fibulák és ruhatük. BudRég 30, 327-350.

BARKÓCZI 1994

Barkóczi, L.: Beiträge zur Geschichte der Provinz Valeria im IV.-VI. Jahrhundert. Specimina Nova 10, 57-135.

BARKÓCZI-SALAMON 1984

Barkóczi, L.-Salamon, Á.: Tendenzen der strukturellen und organisatorischen Änderungen pannonischer Siedlungen im 5. Jahrhundert. Alba Regia 21, 147-187.

BIERBRAUER 2004A

Bierbrauer, V.: A Keszthely-kultúra és a késő római továbbélés kérdése Pannoniában (Kr. u. 5-8. század). Újabb gondolatok egy régi problémáról. ArchÉrt 129, 67-82.

BIERBRAUER 2004B

Bierbrauer, V.: Die Keszthely-Kultur und die romanische Kontinuität in Westungarn (5.-8. Jahrhundert). Neue Überlegungen zu einem alten Problem. In: Sieberth, H.-Thoma, G. (Hrsg.) Vom Sachsen bis Jerusalem. Menschen und Institutionen im Wandel der Zeit. Festschrift für Wolfgang Giese zum 65. Geburtstag. München, 51-72.

BIERBRAUER 2008A

Bierbrauer, V.: „Alboin adduxit Langobardos in Italia.” In: Bemmann, J.-Schmauder, M. (Hrsg.) Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Koll. Vor- u. Frühgesch. 11, Bonn, 467-489.

BIERBRAUER 2008B

Bierbrauer, V.: Die Langobarden in Italien aus archäologischer Sicht. In: Die Langobarden – das Ende der Völkerwanderung. Ausstellungskatalog, Bonn, 109-151.

BÓNA 1961-1962

Bóna, I.: Beiträge zu den ethnischen Verhältnissen des 6.-7. Jahrhunderts in Westungarn. Alba Regia 2-3, 49-68.

BÓNA 1968

Bóna I.: Magyarország településtörténetének vázlatja az V-VII. században és a dunaújvárosi avar telep. DissArch 9, 21-32.

BÓNA 1970

Bóna I.: Avar lovassír Iváncsáról. ArchÉrt 97, 243-261.

BÓNA 1971

Bóna, I.: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn. ActaArchHung 23, 265-336.

BÓNA 1984

Bóna I.: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története I/1. Székely Gy. (főszerk.) Bp. 265-373.

BÓNA 1993

Bóna I.: Langobard vallási élet. In: Bóna I.-Cseh J.-Tomka P.-Tóth Á.: Hunok – gepidák – langobardok. Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. Szeged, 132-134.

SZ. BURGER 1966

Sz. Burger, A.: The Late Roman Cemetery at Ságvár. ActaArchHung 18, 99-234.

ČILINSKÁ 1975

Čilinská, Z.: Frauenschmuck aus dem 7.-8. Jahrhundert im Karpatenbecken. Slavia Ant. 23, 63-96.

CLAUSS 1989

Clauss, G.: Die Tragsitte von Bügelfibeln. Eine Untersuchung zur Frauentracht im frühen Mittelalter. JRGZM 34, 491-603.

DAIM 2000

Daim, F.: Keszthely. in: RGA2 16. Berlin-New York, 468-474.

EKE-HORVÁTH 2006

Eke I.-Horváth L.: Későrómai temetők Nagykanizsán. RégKut 2005, 73-86.

FETTICH 1951

Fettich N.: Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. ArchHung 31.

GARAM 1993

Garam, É.: Die awarenzeitlichen Scheibenfibeln. CommArchHung 99-134.

HAMPEL 1905

Hampel, J.: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I-III. Braunschweig.

HEINRICH-TAMÁSKA 2004

Heinrich-Tamáska O.: Állatornamentika a Keszthely környéki 6. századi leletekben. ArchÉrt 129, 165-177.

HEINRICH-TAMÁSKA 2011

Heinrich-Tamáska, O.: Pannonische Innenbefestigungen und die Kontinuitätsfrage: Forschungsstand und -perspektiven. in: Konrad, M./Witschel, C. (Hrsg.) Römische Legionslager in den Rhein- und Donauprovinzen – Nuclei frühmittelalterlichen Lebens. München, 571-588.

HEINRICH-TAMÁSKA 2015

Heinrich-Tamáska, O.: Civitates et castra im Lichte der Kontinuitätsforschung: zwei Beispiele aus Pannonien (5.- 7. jh. n. Ch.). in: Heinrich-Tamáska, O.-Herold, H.-Straub, P.-Vida, T. (Hrsg.) „Castellum, civitas, urbs“, Zentren und Eliten im frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Bp.-Leipzig-Keszthely-Rahden, 45-69.

HEINRICH-TAMÁSKA/SCHWEISSING 2011

Heinrich-Tamáska, O.-Schweissing, M.: Stronciumisotopen- und Radiokarbonuntersuchungen am anthropologischen Fundmaterial von Keszthely-Fenekpuszta: Ihr Aussagepotenzial zur Frage der Migration und Chronologie. in: Heinrich-Tamáska, O (Hrsg.) Keszthely-Fenekpuszta im Kontext Spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Castellum Pannonicum Pelsonense 2, Bp.-Leipzig-Keszthely-Rahden, 457-474.

KELLER 1979

Keller, E.: Das spätrömische Gräberfeld von Neuburg an der Donau. Materialh. Bayer. Vorgesch. A/40, München.

KISS A. 1968

Kiss A.: A Keszthely-kultúra helye a pannóniai római kontinuitás kérdésében. ArchÉrt 95, 93-102.

KISS G. 1992

Kiss G.: Adatok a Keszthely-kultúra kutatástörténetéhez. JAMÉ 30-32, 246-251.

KISS G. 2006

Kiss G.: Változások a Keszthely-kultúra régészeti hagyatékában a VII-VIII. század folyamán. Korszakmeghatározási kísérletek. In: Újlaki Pongrácz Zs. (Szerk.) Hadak útján. Népeségek és iparok a népvándorlás korában. Nagykovácsi, 155-171.

KISS G. 2008

Kiss, G.: Wandel im archäologischen Nachlass der Keszthely-Kultur im Laufe des 7. und 8. Jahrhunderts. Versuche zur Periodisierung. Anteus 29/30, 265-277.

KOCH 1968

Koch, U.: Die Grabfunde der Merowingerzeit aus dem Donautal um Regensburg. GDW A/10, Berlin.

KOVRIK 1958

Kovrig I.: Megjegyzések a keszthelyi kultúra kérdéséhez. ArchÉrt 85, 66-74.

KOVRIK 1963

Kovrig, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. ArchHung 40, Bp.

KUZSINSZKY 1920

Kuzsinszky B.: A Balaton környékének archaeológiája. Bp.

LÁNYI 1972

Lányi, V.: Die spätrömischen Gräberfelder von Pannonien. ActaArchHung 24, 53-213.

LIPP 1886

Lipp V.: A fenéki sírmező. ArchKözl 14, 137-159.

MARTIN 1989

Martin, M.: Bemerkungen zur chronologischen Gliederung der frühen Merowingerzeit. Germania 67, 121-141.

MARTIN 2000A

Martin, M.: Mit Sax und Gürtel ausgestattete Männergräber des 6. Jahrhunderts in der Nekropole von Kranj (Slowenien). In: Bratož, R. (Hrsg.) Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Ljubljana, 141-198.

MARTIN 2000B

Martin, M.: Fibel und Fibeltracht. Späte Völkerwanderungszeit und Merowingerzeit auf dem Kontinent. In: RGA2 8, Berlin-NewYork, 131(541)-172(582).

- MARTIN 2002
Martin, M.: Nadeln. In: RGA2 20, Berlin-New York, 131(541)-172(582).
- MENKE 1990
Menke, M.: Zu den Fibeln der Awarenzeit aus Keszthely. WMMÉ 15, 187-214.
- MÓCSY 1974
Mócsy A.: Pannonia a késő császárkorban. Bp.
- MÓCSY 1984
Mócsy A.: A római kor. In: Magyarország története I/1. Székely Gy (főszerk.) Bp. 199-264.
- MOOSBURGER-LEU 1971
Moosburger-Leu, R.: Die Schweiz zur Merowingerzeit. Die archäologische Hinterlassenschaft der Romanen, Burgunder und Alamannen. Bern.
- MÜLLER 1979
Müller R.: A Keszthely-fenékpusztai erőd északi kapujának feltárása 1971-ben. VMMK 14, 123-156.
- MÜLLER 1987
Müller R.: Megjegyzések Fenékpusztta történetéhez. Zalai Múzeum 1, 105-122.
- MÜLLER 1992
Müller, R.: Neue archäologische Funde der Keszthely-Kultur. In: Daim, F. (Hrsg.) Awarenforschungen. Wien, 251-307.
- MÜLLER 1996
Müller, R.: Ein Nebenschauplatz, die Befestigung von Fenékpusztta. In: Staňa, Č.-Polaček, L. (Hrsg.), Frühmittelalterlichen Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Ausgrabungen und ihre Auswertung. Internat. Tagungen in Mikulčice 3, Brno, 127-139.
- MÜLLER 1999
Müller R.: Sági Károly temetőfeltárása a Keszthely-fenékpusztai erőd déli fala előtt (1963-1967). Zalai Múzeum 9, 153-179.
- MÜLLER 2000A
Müller, R.: Der Untergang der Antike und ihr Nachleben im nördlichen Pannonien (Transdanubien). In: Bratož, R. (Hrsg.) Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Ljubljana, 241-254.
- MÜLLER 2000B
Müller, R.: Ein germanisches Grab der Frühawarenzeit aus Keszthely-Fenékpusztta. ActaArchHung 51, 341-357.
- MÜLLER 2002A
Müller, R.: Die Bevölkerung von Fenékpusztta in der Frühawarenzeit. Zalai Múzeum 11, 93-101.
- MÜLLER 2002B
Müller, R.: Die Germanen des Gräberfeldes Keszthely-Fenékpusztta Ödenkirche Flur. In: Germanen am Plattensee. Ausstellungskatalog. Traismauer, 29-32.
- MÜLLER 2008
Müller, R.: Die früh- und mittelawarenzeitlichen Bestattungen des Gräberfeldes von Gyenesdiás. Anteus 29/30, 279-300.
- MÜLLER 2010
Müller, R.: Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpusztta. Castellum Pannonicum Pelsonense 1, Bp.-Keszthely-Leipzig-Rahden.
- MÜLLER 2012
Müller R.: Lipp Vilmos és Csák Árpád temetőfeltárásai Fenékpusztán. in: Vida T. (Ed.) Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére. Bp. 2012, 37-61.
- MÜLLER 2014
Müller, R.: Die Gräberfelder von Keszthely-Fenékpusztta, Ödenkirche-Flur. Castellum Pannonicum Pelsonense 5, Bp.-Leipzig-Keszthely-Rahden.

PÁSZTOR 2010

Pásztor, A.: Die Perlenfunde aus den Gräbern der Keszthely-Kultur in der Nekropole vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenekpuszta. In: Müller R.: Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenekpuszta. Castellum Pannonicum Pelsonense 1, Bp.-Keszthely-Leipzig-Rahden. 349-362.

PEKÁRY 1955

Pekáry T.: Későrómai sírok Fenékpuzstán. ArchÉrt 82, 19-29.

QUAST 2008

Quast, D.: Funde aus dem fränkisch alamannischen Gebiet im langobardenzeitlichen Pannonien. In: Bemmann, J.-Schmauder, M. (Hrsg.) Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Koll. Vor- u. Frühgesch. 11. Bonn, 363-375.

RADNÓTI 1954

Radnóti A.: Pannóniai városok élete a korai feudalizmusban. MTAK(II) 5, 498-508.

REIMANN 1998

Reimann, D.: Mode aus Byzanz – Frauengrab 10 aus Aschheim, Lkr. München, Obb. In: Ausgrabungen und Funde in Altbayern 1995 bis 1997. Ausstellungskatalog. Straubing, 157-158.

SÁGI 1961

Sági, K.: Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpuzzta. ActaAntHung 9, 397-451.

SÁGI 1970

Sági, K.: Das Problem der pannonischen Romanisation im Spiegel der völkerwanderungszeitlichen Geschichte von Fenékpuzzta. ActaAntHung 18, 147-196.

SÁGI 1981

Sági, K.: Das römische Gräberfeld von Keszthely-Dobogó. Fontes ArchHung Bp.

SÁGI 1989

Sági K.: Adatok a fenékpuzztai erőd történetéhez. Tapolcai Városi Múz. Közl. 1, 261-317.

SALAMON-BARKÓCZI 1975

Salamon, Á.-Barkóczi, L.: Archäologische Angaben zur spätrömischen Geschichte des pannonischen Limes – Gräberfelder von Intercisa I. MittArchInst 4, 73-95.

SALAMON-ERDÉLYI 1971

Salamon, Á.-Erdélyi, I.: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. StudArch 5, Bp.

STRAUB 1999

Straub P.: Újabb adalék a Keszthely-kultúra eredetéhez egy fenékpuzztai sír kapcsán. Zalai Múzeum 9, 181-193.

STRAUB 2000

Straub P.: 6-7. századi temetőrészlet Keszthely-Fenekpusztán (Erdélyi István ásatása, 1976). In: Bende L.-Lőrinczy G.-Szalontai Cs. (Szerk.) Hadak útján. Szeged, 205-229.

STRAUB 2002

Straub, P.: Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Fenékpuzzta. In: Germanen am Plattensee. Ausstellungskatalog. Traismauer, 26-28.

SÜMEGI ET AL. 2014

Sümegei P./Heinrich-Tamáská, O./Töröcsik T./Jakab G./Pomázi P./Majkut P./Pall G. D./Persaits G./Bodor E.: Fenékpuzzta környezetének rekonstrukciója a Kis-Balaton öblözetében lemélyített zavartalan magfúrás komplett környezettörténeti vizsgálata nyomán. in: Balázs P. (szerk.) Firkák III. Szombathely, 397-410.

SZENTPÉTERI 1995

Szentpéteri J.: Cartographia Avarica. Térképészeti észrevételek ADAM-tól Bajánig. SMK 11, 239-254.

SZŐKE 2000

Szőke B. M.: Avar kori központok a határ mentén. In: Központok a Zala mentén. Katalógus. Zalaegerszeg, 65-87.

TÓTH 1990

Tóth E.: A 4-8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek forrásértékéről. Magyar Egyháztörténeti vázlatok 2, Bp. 17-33.

TÓTH 1994

Tóth, E.: Das Christentum in Pannonien bis zum 7. Jahrhundert nach den archäologischen Zeugnissen. In: Boshof, E.-Wolff, H. (Hrsg.), *Das Christentum im bairischen Raum von den Anfängen bis ins 11. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien, 241-272.

TÓTH 2006

Tóth E.: Valeria vége. *Arrabona* 44/1, 579-596.

VIDA 2005

Vida, T.: Einzeln getragene germanische Scheibenfibeln im Karpatenbecken. In: Dobiat, C. (Hrsg.) *Reliquiae Gentium. Festschrift für Horst Wolfgang Böhme zum 65. Geburtstag*. Rahden, 429-440.

VIDA 2009

Vida, T.: Local or Foreign Romans? The Problem of the Late Antique Population of the 6th-7th Centuries AD in Pannonia. In: Quast, D. (Hrsg.) *Foreigners in Early Medieval Europe. Monogr RGZM 78*, Mainz, 233-259.

VIDA 2011

Vida, T.: Das Gräberfeld neben dem Horreum in der Innenbefestigung von Keszthely-Fenékpuszta. in: Heinrich-Tamáská, O (Hrsg.) *Keszthely-Fenékpuszta im Kontext Spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Castellum Pannonicum Pelsonense 2*, Bp.-Leipzig-Keszthely-Rahden, 397-437.

WERNER 1986

Werner, J.: Der Schatzfund von Vrap in Albanien. *StudArchAwaren* 2. Wien.

WÜHRER 2000

Wührer, B.: Merowingerzeitlicher Armschmuck aus Metall. *Motagnac*.

ZSIDI 1987

Zsidi P.: A Budapest XI. kerületi Gazdagréten feltárt 4-5. századi temető. *CommArchHung* 45-72.

Abstract

The cemeteries in front of the southern wall of the fortress of Fenékpuszta testify that the late Roman cemeteries opened in the middle of the 4th century went out of use around the middle of the 5th century at the latest. This can be associated either with the passing of the first province of Pannonia to the Huns or, which is more likely, with the appearance of the east Goths. There was a burial place right in front of the fortress wall in around the middle of the 4th century. It cannot be decided unambiguously because of the lack of annexes almost exclusively typical of the 5th and the first part of the 6th centuries, that the residua of the late antique population had their burial places here continuously or only after the Easter Goths had left they invaded the fortress again and buried their dead in front of the southern wall. In the graves in the area between D4 and D5 towers we can count on the emergence of some objects of the early Keszthely culture before the advent of the Avar conquest. These burials are clearly the tombs of the successors of the surviving antique

population. Their number is negligible, in the area between the tower D4 and the south-west corner-tower compared to the number of burials dated back to the last third of the 6th and the first third of the 7th centuries, so in addition to the sparse continuity of the late Roman population new immigrants must be expected after 568. These were late antique communities escaping partially from the Slavs from the South and South-west to this place. Their material culture was practically the same as that of the local population; there were different Germanic groups who joined the new lords of the Carpathian basin hoping for a large bounty from the Avars' military operations. Moreover, the emergence of certain

object types might refer to Byzantine influence from the Balkans. This mixed origin and composition can explain that the cemeteries of the early Keszthely culture slightly differ from each other. We know about smaller and larger clusters of graves from the fortress and its immediate vicinity which were used simultaneously with the large cemetery of hundreds of graves right in front of the southern fortress wall. The Roman continuity is also supported by scientific analysis. The strontium isotope studies indicate that the majority of the late antique population was of local origin, and only approximately 25% of it was immigrants. Based on the core drilling's pollen diagram marked C14 Roman agriculture was continuously present in Fenékpusztá up to the middle of the 7th century.

Éry Kinga – Marcsik Antónia

Kehida-TSZ major 7-9. századi csontvázleletei

I. Előzmények

1985-ben Szőke Béla Miklós és Vándor László a Zala megyei Kehida-TSZ major lelőhelyen megkezdte egy avar kori temető feltárását. A munka közel 300 sírt eredményezett, mely szám, mintegy 10-15 sír kivételével, az egész egykori temetőt jelentette¹. A halottak a 7. század eleje-7. század utolsó harmada, valamint a 8. század vége-9. század első harmada között kerültek elföldelésre. Mindkét időszak csontvázas sírjai között velük azonos korú hamvasztásos temetkezések is voltak.

A sírokból 270, többnyire rossz megtartású csontváz (264 számozott és 6 szórvány), valamint 50 hamvasztott egyén maradványa volt menthető. Ezek embertani vizsgálatát 1998-1999-ben végeztük el a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban, az alábbi módszerek alkalmazásával. Életkor meghatározás: Schour-Massler (1940), Schinz és mtsai (1952), Nemeskéri-Harsányi-Acsádi (1960). Nem meghatározás: Éry-Kralovánszky-Nemeskéri (1963). Mérés és osztályozás: Martin-Saller (1957), Alekszejev-Debec (1964), Sjøvold (1990). Kóros jelenségek: Steinbock (1976), Ortner (2003). Távolságszámítás: Penrose (1954), Thoma (1978).

A feltárt csontvázak és az embertani vizsgálat adatfelvételi lapjai a zalaegerszegi Göcseji Múzeum gyűjteményében vannak.

II. Eredmények

1. Időrendi jellemzők

Szőke Béla Miklós régészeti elemzése szerint a sírszámmal rendelkező 264 csontvázból 171 minősíthető 7. századnak, 93 pedig 8-9. századnak, az időrendi különbség ellenére azonban a temető halottai feltehetően egyazon népesség soraiból kerülhettek ki².

A kérdés embertani megítéléséhez kiszámítottuk a 7. századi, valamint a 8-9. századi férfi-női csontvázak négy sarkalatos méretének, úgymint a koponyahossz (M 1), a koponyaszélesség (M 8),

¹ Szőke Béla Miklós-Vándor László 1986, 1987, 1988.

² Szőke Béla Miklós szíves tájékoztatása.

a szélesség-hosszúsági jelző (M 8:1) és a testmagasság átlagát³. A végeredmény a két korszak értékei között nagyfokú hasonlóságot mutat, a továbbiakban ezért Kehida-TSZ major csontvázeleteit egységes egészsként elemeztük (1. táblázat).

Martin No.	Férfiak				Nők			
	VII. század		VIII-IX. század		VII. század		VIII-IX. század	
	Oldal	Esetszám	Átlag	Legkisebb	Legnagyobb	Szórás	Szórás hányados	
1	20	188,45	8	187,75	13	176,69	16	177,81
8	22	137,64	8	138,38	15	132,60	16	133,75
8 : 1	18	73,60	7	72,22	12	75,29	14	75,45
Testmagasság	23	169,55	14	169,24	25	159,18	15	157,93

2. Méret és alak szerinti sajátosságok

A koponyaméretek átlagértéke szerint a férfiak a következőkkel jellemezhetők. Agykoponyájuk hosszú, keskeny, közép magas-magas (M 1, 8, 17, 20), a koponya alap hosszú (M 5), az arcváz hosszú, középszerű, közép magas (M 40, 45, 47, 48), a szemüreg középszerű, alacsony (M 51, 52), az orr keskeny, közép magas (M 54, 55), az állkapocs széles (M 65, 66). A méretek átlagos szórás hányadosa 99,96, vagyis a 100,00-as középértéknek megfelelő, nagy szórás csupán az állkapocsszöglet szélességében mutatkozik. A jelzők átlagos szórás hányadosa 88,25, tehát a középértéknél is csekélyebb (2. táblázat).

Martin No.	Oldal	Esetszám	Átlag	Legkisebb	Legnagyobb	Szórás	Szórás hányados
1		28	188,25	178	201	6,12	100,33
5		9	105,33	100	111	3,24	79,02
8		30	137,83	128	151	5,62	112,40
9		32	98,69	90	110	5,25	119,32
17		11	138,36	135	144	3,01	61,43
20		19	115,47	108	120	3,34	83,50
40		5	99,60	97	105	3,21	65,51
45		6	136,67	130	146	5,79	113,53
47		15	118,27	100	128	8,77	125,29
48		18	71,44	58	76	4,60	112,20

³ Korai sírok: Gyermek: 3, 11, 15, 17, 18/a, 18/b, 24, 28, 30, 37, 50/d, 52, 56/a, 56/b, 62, 63/a, 63/b, 63/c, 66, 69, 72/a, 72/b, 76, 81, 96, 97, 101, 102/a, 102/b, 107, 108, 109, 110, 113, 114/a, 117, 119, 122, 126, 131/b, 134, 147, 151, 153/c, 164/a, 166, 167, 180, 183, 191, 193, 197, 199, 201, 220, 237, 238, 246, 249, 266, 272, 279 = 62. Ifjak: 50/b, 202, 218, 236, 247 = 5. Férfiak: 1, 2, 7, 9/a, 10, 12/a, 20/a, 21, 22/a, 25, 26, 35/b, 35/c, 47, 51/a, 57/a, 61/a, 64, 65/a, 67/a, 68, 73/a, 74, 87, 88, 94/a, 99, 103/a, 103/b, 104, 106/b, 114/b, 115, 11/8a, 118/c, 128/a, 135, 141, 148, 153/a, 182, 186, 195, 200, 205, 206, 216, 219, 225, 242, 274, 280, 295 = 53. Nők: 4, 9/b, 12/b, 14, 20/b, 22/b, 29, 36, 45, 46, 48, 50/a, 50/c, 51/b, 57/b, 59/a, 60, 61/b, 65/b, 67/b, 73/b, 75, 82, 83, 89, 90, 93, 94/b, 95, 98, 100, 106/a, 114/c, 118/b, 120, 121, 123, 124, 125, 128/b, 130, 142, 153/b, 159, 178, 179, 214, 239, 240, 241, 248 = 51. Összesen: 171.

Késői sírok: Gyermek: 6, 8, 31, 32, 34/a, 34/b, 34/c, 35/a, 40, 41, 43, 53, 70, 77, 112, 129, 132, 133, 137, 140, 145, 146, 149, 154, 156, 162, 163, 168, 170, 171, 173, 174, 181, 184, 188, 190, 198, 207, 215, 231, 256, 293, 294 = 43. Ifjak: 5, 172 = 2. Férfiak: 23, 49/a, 55, 79/a, 80, 131/a, 139/a, 144, 155, 158, 160, 164/b, 165, 177, 185, 189, 192, 196, 208, 217, 275 = 21. Nők: 33, 38, 39, 42, 49/b, 54, 58, 59/b, 78, 79/b, 111, 116, 136, 138, 139/b, 150, 152, 157, 161/b, 175, 176, 203, 210, 211, 212, 232, 235 = 27. Összesen: 93.

2. táblázat: Kehida - TSZ major. A méretek statisztikai paramétereit. Férfiak								
Martin No.		Oldal	Esetszám	Átlag	Legkisebb	Legnagyobb	Szórás	Szórás hányados
51			23	41,52	38	46	1,88	104,44
52			23	32,22	28	35	1,88	98,95
54			20	24,90	21	29	1,97	109,44
55			20	51,45	46	56	2,67	92,07
65			11	125,82	117	133	4,96	87,02
66			17	106,71	88	125	8,50	134,92
8 : 1			25	73,50	67,72	79,47	3,04	95,00
17 : 1			8	74,11	71,43	76,54	1,74	56,13
17 : 8			10	100,22	95,74	107,58	3,84	87,27
20 : 1			17	60,81	55,72	62,96	1,93	77,20
20 : 8			18	83,15	78,15	88,81	2,92	88,48
9 : 8			25	71,63	64,29	80,29	3,84	116,36
47 : 45			5	83,47	75,91	91,60	5,80	109,43
48 : 45			4	51,97	50,00	55,73	2,58	80,63
52 : 51			23	77,64	70,00	83,33	4,00	80,00
54 : 55			16	48,16	42,00	55,77	3,77	91,95
Humerus	1	j	10	338,40	321	363	14,14	
		b	11	331,00	310	368	17,80	
Radius	1	j	12	252,25	223	271	15,04	
		b	10	247,90	234	267	12,31	
Ulna	1	j	9	276,78	258	290	11,19	
		b	5	266,20	252	282	11,67	
Femur	1	j	27	456,33	417	500	25,29	
		b	23	455,00	403	511	28,86	
	19	j	36	48,36	44	58	2,77	
		b	32	47,84	42	57	2,99	
Tibia	1	j	19	374,05	349	401	16,74	
		b	16	373,81	328	405	21,66	
Fibula	1	j	2	367,50	352	383	-	
		b	2	359,00	357	361	-	
Humerus termet		j+b	16	173,71	162,22	189,02	7,86	
Radius termet		j+b	17	169,33	158,99	177,14	5,39	
Femur termet		j+b	31	168,56	155,07	182,99	7,22	
Tibia termet		j+b	22	169,54	155,25	179,93	6,50	
Átlagtermet :		j+b	38	169,56	155,16	182,68	6,45	

A nők agykoponyája ugyancsak hosszú, keskeny, közép magas (M 1, 8, 17, 20), a koponyaalap középhosszú (M 5), az arcváz középhosszú, középszéles, közép magas (M 40, 45, 47, 48), a szemüreg középszéles, alacsony (M 51, 52), az orr középszéles, közép magas (M 54, 55), az állkapocs széles-középszéles (M 65, 66). A méretek átlagos szóráshányadosa 103,32, a jelzőké 94,24, vagyis középérték körüli (3. táblázat).

3. táblázat: Kehida - TSZ major. A méretek statisztikai paramétereit. Nők								
Martin No.		Oldal	Esetszám	Átlag	Legkisebb	Legnagyobb	Szórás	Szórás hányados
1			30	177,33	166	190	6,17	106,38
5			14	97,86	93	108	3,78	96,92
8			32	133,22	125	144	4,58	95,42
9			33	93,97	85	103	4,25	98,84
17			13	129,31	123	140	4,29	91,28
20			18	110,89	103	120	4,16	109,47
40			6	95,17	87	100	5,04	107,23
45			8	124,50	116	129	5,55	115,63
47			19	109,11	101	125	6,01	92,46
48			21	66,29	60	74	4,27	112,37
51			24	39,83	37	44	1,74	102,35
52			23	31,83	29	35	1,50	78,95
54			22	24,45	21	29	2,18	128,24
55			22	48,59	44	55	2,67	98,89
65			15	117,40	104	129	5,90	109,26
66			19	93,11	78	104	6,35	109,48
8 : 1			27	75,38	71,59	80,70	2,86	89,38
17 : 1			12	74,04	70,88	78,65	2,16	69,68
17 : 8			13	99,53	92,03	108,53	4,29	97,50
20 : 1			17	62,77	60,12	65,73	1,70	68,00
20 : 8			18	83,56	78,99	90,70	3,62	109,70
9 : 8			26	71,13	65,28	74,07	2,34	70,91
47 : 45			7	87,64	79,07	96,90	6,13	115,66
48 : 45			7	53,07	48,06	56,59	3,45	107,81
52 : 51			23	80,23	70,45	89,47	5,21	104,20
54 : 55			19	49,89	42,31	58,00	4,49	109,51
Humerus	1	j	16	298,75	281	321	13,69	
		b	15	296,20	278	313	11,94	
Radius	1	j	14	221,29	201	249	12,34	
		b	17	221,00	202	241	11,36	
Ulna	1	j	13	240,00	225	260	11,21	
		b	10	241,30	224	260	10,58	
Femur	1	j	30	418,43	382	465	21,54	

3. táblázat: Kehida - TSZ major. A méretek statisztikai paramétereit. Nők								
Martin No.		Oldal	Esetszám	Átlag	Legkisebb	Legnagyobb	Szórás	Szórás hányados
		b	28	418,71	389	460	17,37	
	19	j	40	42,28	38	47	2,11	
		b	43	42,21	38	45	1,92	
Tibia	1	j	27	337,00	302	387	20,64	
		b	26	337,69	307	368	17,92	
Fibula	1	j	10	320,50	293	350	20,06	
		b	7	322,86	294	344	17,91	
Humerus termet		j+b	21	156,35	148,36	167,30	5,60	
Radius termet		j+b	21	158,74	150,68	168,82	4,72	
Femur termet		j+b	34	159,12	149,38	171,33	5,47	
Tibia termet		j+b	34	158,56	147,69	174,66	6,69	
Átlagtermet :		j+b	41	158,74	150,20	173,00	5,81	

Alaki szempontból a férfiak és nők nyakszirtje ívelt (curvoccipital), az arcprofil a férfiaknál többnyire függélyes (orthognath), a nőknél inkább előreálló (prognath), a szemfogi árok (fossa canina) mindkét nemnél közép-mély (4. táblázat).

A termet mindkét nem esetében magas; alacsony egyén gyakorlatilag nem volt a halottak között (5. táblázat).

4. táblázat: Kehida - TSZ major. A koponya főbb alaki jellemzői				
Alak	Férfiak		Nők	
	Esetszám	Gyakoriság	Esetszám	Gyakoriság
Nyakszirti profil:				
ívelt	38	97,44	36	100,00
lecsapott	1	2,56	-	-
Arcprofil:				
függélyes	16	53,33	13	44,83
előreálló	14	46,67	16	55,17
Szemfogi árok:				
sekély	4	14,81	7	22,58
közép-mély - mély	23	85,19	24	77,42

Jellemző	Osztály	Férfiak		Nők		
		Esetszám	Gyakoriság	Osztály	Esetszám	Gyakoriság
Igen alacsony	130,0 - 149,9	-	-	121,0 - 139,9	-	-
Alacsony	150,0 - 159,9	2	5,26	140,0 - 148,9	-	-
Kisközepes	160,0 - 163,9	6	15,79	149,0 - 152,9	8	19,51
Közepes	164,0 - 166,9	6	15,79	153,0 - 155,9	7	17,07
Nagyközepes	167,0 - 169,9	8	21,05	156,0 - 158,9	5	12,20
Magas	170,0 - 179,9	13	34,21	159,0 - 167,9	17	41,46
Igen magas	180,0 - 199,9	3	7,90	168,0 - 186,9	4	9,76

Mindezen jellemzők a férfiak és nők egységes külső megjelenését, összességében pedig az európai nagyrassz magas termetű, hosszúfejű csoportjához tartozást jelzi. Mindössze két gyermek arcvázán volt megfigyelhető a mongolid nagyrasszra utaló sajátosság⁴.

3. Halandósági mutatók

A 264 számozott és 6 szórvány csontváz korcsoport és nem szerinti megoszlása a következőket mutatja (6. táblázat).

Korcsoport	Összes egyén		Férfiak		Nők	
	száma	százaléka	száma	százaléka	száma	százaléka
0	5,0	1,85	-	-	-	-
1 - 4	55,7	20,63	-	-	-	-
5 - 9	29,3	10,85	-	-	-	-
10 - 14	17,0	6,30	-	-	-	-
15 - 19	7,0	2,59	-	-	-	-
20 - 24	9,7	3,59	4,6	6,05	5,1	6,38
25 - 29	13,5	5,00	6,6	8,68	6,9	8,62
30 - 34	23,0	8,52	12,5	16,45	10,5	13,13
35 - 39	20,0	7,41	9,7	12,76	10,3	12,87
40 - 44	18,7	6,93	9,4	12,37	9,3	11,63
45 - 49	18,6	6,89	9,2	12,11	9,4	11,75
50 - 54	18,3	6,78	12,1	15,92	6,2	7,75
55 - 59	12,3	4,55	6,4	8,42	5,9	7,37
60 - 64	10,2	3,78	1,9	2,50	8,3	10,38
65 - 69	7,0	2,59	1,8	2,37	5,2	6,50
70 - 74	2,8	1,04	1,2	1,58	1,6	2,00
75 - 79	1,9	0,70	0,6	0,79	1,3	1,62
Együtt	270,0	100,00	76,0	100,00	80,0	100,00

⁴ Sírszámuk 24. és 28., eltemetésük ideje a 7. század.

A 0 éves korban elhunytak száma mindössze 1,85 százalék. Hiányuk talán a földfelszín fokozatos lepusztulásával és így sekélyebb sírjaik megsemmisülésével magyarázható, de az is feltehető, hogy a csecsemők egy részét nem a falu temetőjében földelték el. Hogy a gyermekhalandóság valójában igen magas lehetett, azt az 1-9 évesek 31,48 százalékos gyakorisága érzékelteti.

A felnőttek között 76 férfi és 80 nő volt. A halálozási csúcs mindkét nemnél igen korán, már a 30-34 évesek között megmutatkozott. A férfiak halandósága azonban valamennyi korcsoportban kedvezőtlenebb volt a nőkéénél: halottaik aránya a nőköz képest 20 és 39 év között 43,94 – 41,00 százalék, 40 és 59 év között 48,82 – 38,50 százalék, 60 év felett 7,24 – 20,50 százalék, az idős kort tehát háromszor annyi nő érte meg, mint férfi.

4. Kóros csontelváltozások

Esetei betegségcsoportok szerint az alábbiak.

Fejlődési rendellenesség. Jele férfiaknál a keresztcsont és farkcsont (99. sír), valamint a sarokcsont és sajkcacsont összezsontosodása (7. sír), továbbá dongaláb (104. sír), nőknél nyakcsigolyák összezsontosodása (178. sír), ágyékcigolya többlet (58, 116, 153/b. sír), valamint csípőficam (179. sír).

Törés. Előfordulása férfiaknál csigolyaíven (spondylolysis) (10, 205. sír), bordán (21, 64, 103/a. sír), kulcscsonton (2, 51/a, 99. sír), karcsonon (64. sír), orsócsonton (64, 99, 225, 280. sír), singcsonton (64, 189, 280. sír), combcsonton (189. sír) és sípcsonton (64. sír) észlelhető. Előfordulása nőknél csigolyaíven (33, 82. sír), csigolyatesten (100. sír), karcsonon (60. sír), orsócsonton és singcsonton (82. sír) mutatkozott. Többszörös törés a 64. férfi csontvázán volt észlelhető.

Sérülés. Esetei gyermekeknél koponyán (107. sír), férfiaknál koponyán (115. sír), comb- és szárkapocscsonton (64. sír), nőknél koponyán (48, 100. sír) mutatkoztak.

Ízületi elváltozás. Jele férfiaknál az állkapocsízület (99, 104, 141. sír), a gerinc (9/a, 21, 22/a, 64, 79/c, 99, 103/b, 106/b, 115, 118/c, 131/a, 144, 158, 185, 186, 275, III. sír), a vállízület (64, 131/a, 144. sír), a csukló- és kézízület (103/a. sír), a csípőízület (106/b. sír), a boka- valamint lábízület (22/a, 99. sír), nőknél az állkapocsízület (120. sír), a gerinc (14, 29, 33, 57/b, 59/a, 60, 116, 120, 124. sír), a vállízület (33, 116. sír), a térdízület (114/b. sír) és a lábízület (100. sír) összeköttetéseinek volt megfigyelhető. Halmozott ízületi előfordulást a 99. férfi csontváza mutat.

Anyagszere megbetegedés. Jele gyermekeknél a szemüreg (11, 17, 18/b, 28, 34/b, 43, 56/a, 63/b, 101, 119, 126. sír) és koponyatető (163. sír) felritkulása, valamint zománckárosodás (11, 28, 34/b, 119, 126, 137. sír), férfiaknál a szemüreg (35/b, 57/a. sír) és koponyatető (153/a, 217. sír) felritkulása, nőknél a szemüreg (65/b, 239. sír) és koponyatető (239. sír) felritkulása, zománckárosodás (65/b, 73/b. sír), valamint a koponyavarratok idő előtti elcsontosodása (59/b. sír).

Csonthártya- és csontvelőgyulladás. Jele gyermekeknél a koponya belső felszínének faágszerű mintázatán (96. sír), férfiaknál a comb- és sípcsonton (118/c. sír), a síp- és szárkapocscsonton (64. sír), nőknél a koponya külső felszínén (124. sír), a keresztcsont és medencecsont közötti ízesülésnél (153/b. sír), valamint a comb-, síp- és szárkapocscsonton (124. sír) észlelhető. Legsúlyosabb a 153/b nő esete, ami feltehetően TBC következménye.

Túlcsontosodás a férfiak (2, 47, 99, 131/a. sír) és nők (59/a, 59/b. sír) vázcsontjain mutatkozott.

Egyéb elváltozás. Nőknél csontlencse vagy csontdudor a koponyán (58, 59/b, 116. sír), szülési (?) károsodás a medencecsonton (46, 58, 116. sír), vese- vagy húgykő (106/a. sír), továbbá üregképződés a sarokcsontban (14, 29, 161/b. sír).

Fogazati károsodás. Szuvasodás férfiaknál 2,19 százalékban (25/1142), nőknél 4,92 százalékban (51/1036), fogvesztés férfiaknál 8,20 százalékban (130/1586), nőknél 13,99 százalékban (218/1558) volt megfigyelhető.

Figyelembe véve a csontvázak gyakran korhadt voltát, az elváltozások felsorolt esetei csupán tájékoztató jellegűek. Megjegyzésre érdemes azonban, hogy a csonttörés gyakoribb volt a férfiaknál, ízületi károsodás a nőknél, anyagcsere megbetegedés a gyermekeknél. Amennyiben pedig e három betegségcsoport eseteit időrendi előfordulás szerint osztályozzuk, szembetűnő a korai temetkezések halottain a csontelváltozások nagyobb gyakorisága (7. táblázat).

7. táblázat: Kehida - TSZ major. A főbb kóros elváltozások korcsoport, nem és időrend szerint				
Elváltozás	Gyermekek	Ifjak	Férfiak	Nők
Gyakoriság				
Törés:				
VII. század	-	-	9/11 = 81,8	3/4 = 75,0
VIII-IX. század	-	-	2/11 = 18,2	1/4 = 25,1
Ízületi elváltozás:				
VII. század	-	-	14/19 = 73,7	9/11 = 81,8
VIII-IX. század	-	-	5/19 = 26,3	2/11 = 18,2
Anyagcsere megbetegedés:				
VII. század	10/13 = 76,9	-	3/4 = 75,0	4/4 = 100,0
VIII-IX. század	3/13 = 23,1	-	1/4 = 25,0	0/4 = 0,0

5. Hasonlósági vizsgálatok

Kehida-TSZ major és a tágabb térség lakosai közötti hasonlóság vagy különbözőség kérdését a Kárpát-medence Dunától nyugatra eső részén, valamint az annak peremvidékén élt férfiak és nők sorozatainak elemeztük a távolságszámítás módszerével⁵. Közülük 10 minta a 7-8. századi avar korból, 10 minta a 9. századi Karoling-szláv időszakból való.

A koponya tíz méretére épült számítás szerint Kehida-TSZ major férfi mintája a 7-8. századi Kaposvár-Fészerlak, valamint a 9. századi Josefov és Zalasabar-Dezsősziget mintáihoz, míg Kehida-TSZ major női mintája a 7-8. századi Kaposvár-Fészerlak, Virt, Zalakomár-Lesvári dülő és Želovce, továbbá a 9. századi Esztergályhorváti-Alsóbáránd, Sopronkőhida és Zalasabar-Borjúállás mintáihoz mutatkozott közelinek^{6,7} (8. táblázat). Kehida-TSZ major és a térség lakosai közötti kapcsolódások rendszerét a távolságértékeikből szerkesztett dendrogram különösen jól érzékelteti, jelezve egyúttal a férfi lakosok közötti lazább, ugyanakkor a női lakosok közötti szorosabban hasonlóságot⁸ (1. ÁBRA).

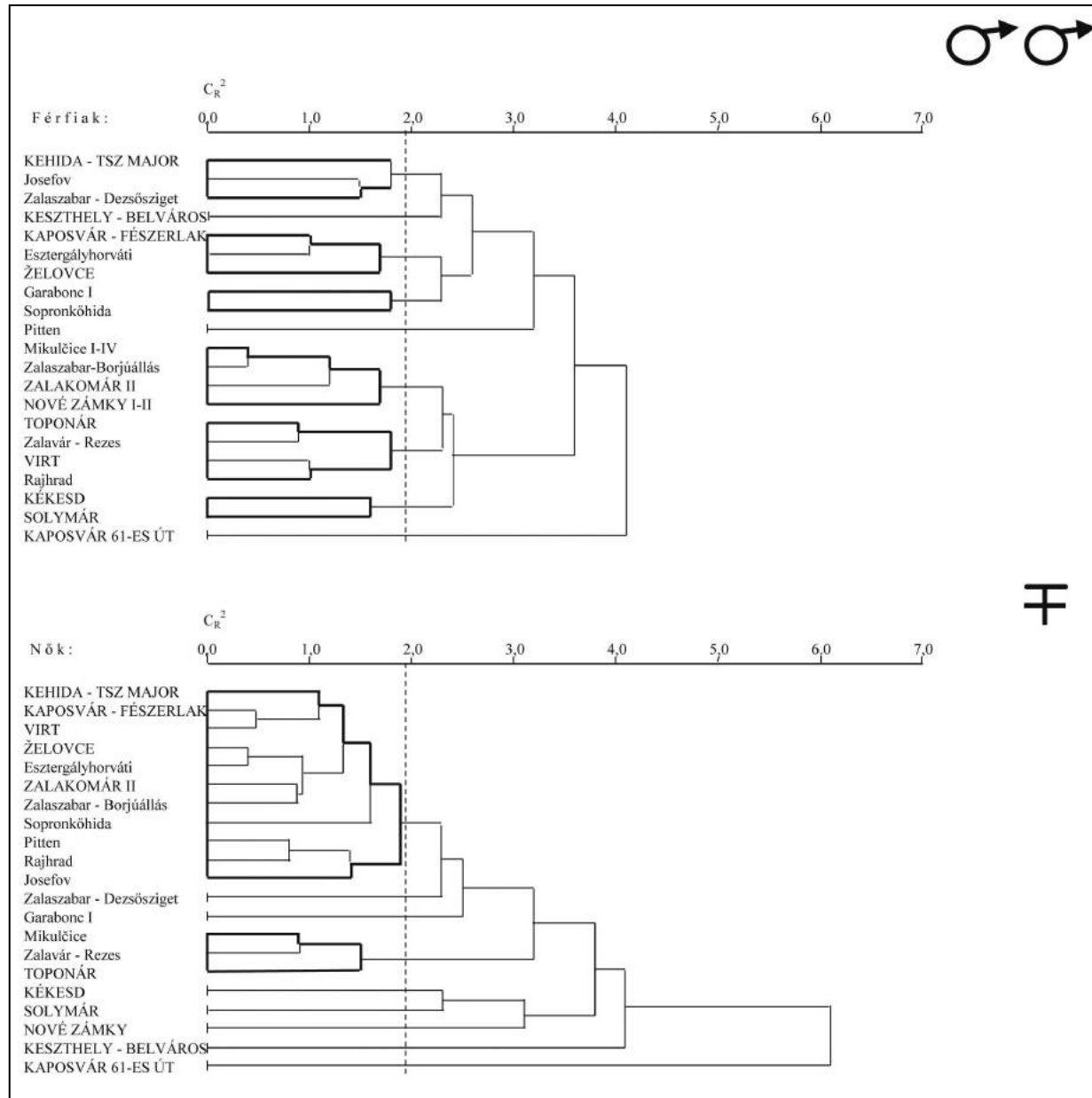
⁵ A számításhoz a nők átlagértékét Alekszejev-Debec (1964) módszerével férfi értékekké alakítottuk.

⁶ A tíz méret Martin 1, 8, 9, 17, 40, 45, 48, 51, 52, 54.

⁷ Hasonlónak azon eseteket tekintettük, ahol két-két minta közötti távolság (C_R^2) 0,197 vagy annál csekélyebb volt.

⁸ Ezúton is köszönjük K. Zoffmann Zsuzsannának a 1. ábra számítógépes megrajzolását.

A mutatkozó párhuzamok ellenére Kehida-TSZ major felnőtteinek külső megjelenése, különös tekintettel koponyájuk kifejezett keskenységére, a térség népességei számára idegenszerű lehetett, amely vonás ilyenformán Kehida-TSZ major egyéni sajátosságának tekinthető⁹ (9. táblázat).

1. ábra: Kehida-TSZ major férfi és női mintájának helye a vizsgált minták rendszerében

⁹ Azonos módszerrel számított termetérték csupán Kaposvár-Fésszerlak, Kékesd, Keszthely-Belváros, Solymár-Téglagyár, Toponár-Órház és Zalakomár-Lesvári dűlő esetében állt rendelkezésünkre (ÉRY 1998).

8. táblázat: Kehida - TSZ major. A minta Penrose-távolsága VII - IX. századi sorozatoktól		
Sorozatok	Távolság	
	Férfiak	Nők
VII - VIII. század:		
Kaposvár - Fészerlak (Wenger 1975, Fóthi 1988)	0,159*	0,094*
Kaposvár - 61-es út (Évinger et al. 2005)	0,411	0,547
Kékesd (Wenger 1968)	0,690	0,462
Keszthely - Belváros (Wenger 1976-77)	0,259	0,520
Nové Zámky (Stloukal et al. 1965, Vladárová-Mojziszová et al. 1970)	0,484	0,302
Solymár - Téglagyár (Ferencz 1982-83)	0,731	0,347
Toponár - Őrház (Wenger 1974)	0,390	0,556
Virt (Hanáková et al. 1976)	0,409	0,127*
Zalakomár - Lesvári dűlő II (Éry 2001)	0,405	0,190*
Želovce (Stloukal et al. 1974)	0,318	0,155*
IX. század:		
Esztergályhorváti - Alsóbáránd (Éry et al. 2003)	0,200	0,103*
Garabonc I (Éry 1992)	0,235	0,254
Josefov (Hanáková et al. 1966)	0,187*	0,345
Mikulčiče 1 - 4 (Stloukal et al. 1976)	0,318	0,296
Pitten (Fabrizii et al. 1975 - 77)	0,331	0,231
Rajhrad (Hanáková et al. 1986)	0,383	0,304
Sopronkőhida (Gonda 1993)	0,268	0,158*
Zalaszabar - Borjúállás (Mende 2000)	0,314	0,111*
Zalaszabar - Dezsősziget (Éry 1992)	0,168*	0,275
Zalavár - Rezes (Évinger et al. 2005)	0,224	0,549
* = 99 %-ra szignifikánsan közeli minta		

9. táblázat: Kehida - TSZ major és a vizsgált sorozatok összesített átlagértékei												
Sorozatok	Martin No.										Termet	
	1	8	9	17	40	45	48	51	52	54		
	Férfiak											
Kehida - TSZ major	188,3	137,8	98,7	138,4	99,6	136,7	71,4	41,5	32,2	24,9	169,6	
VII-VIII. századi minták	185,4	140,6	98,0	135,7	96,6	133,1	69,7	41,7	32,8	25,3	168,5	
IX. századi minták	187,2	140,8	98,4	137,0	99,4	133,4	70,6	41,8	32,9	25,1	170,0	
	Nők											
Kehida - TSZ major	177,3	133,2	94,0	129,3	95,2	124,5	66,3	39,8	31,8	24,5	158,7	
VII - VIII. századi minták	177,7	136,4	95,1	130,0	92,8	124,1	65,6	40,2	32,6	24,9	157,1	
IX. századi minták	178,4	136,0	95,0	130,5	92,7	124,9	65,4	40,5	32,5	24,3	159,3	

III. Összefoglalás

Kehida–TSZ major 7-9. századi 270 csontvázletének embertani vizsgálata a következő megfigyeléseket eredményezte.

a/ A temető korai és késői halottai között nincs érdemi embertani különbség.

b/ A felnőttek koponyája hosszú és igen keskeny, termete magas. Valamennyien az europid nagyrassz formakörébe tartoznak, a mongolid nagyrassz jelenléte csupán két gyermek arckoponyáján észlelhető.

c/ A népesség halandósága kedvezőtlen volt, a halálozási csúcs 30-34 év között mutatkozik. Korai halál különösen az 1-9 éves gyermekeket, valamint a férfiakat sújtotta.

d/ A kórjelenségek közül csonttörés főként férfiakon, ízületi elváltozás inkább nőkön, anyagcsere megbetegedés elsősorban gyermekeken észlelhető. Ezen elváltozások a temető korai halottain gyakrabban, késői halottain ritkábban fordulnak elő, ami javuló életkörülményeikre utalhat.

e/ Kehida-TSZ major halottainak embertani gyökereiről a vidék 5-6. századi csontvázleteinek hiányában mit sem tudunk. Párhuzamaik a kortárs 7-9. századi sorozatok némelyikén fellelhetők, koponyájuk kifejezett keskenysége azonban, 200 éven át tartó jelenlétük ellenére is, megkülönböztető jegyük maradhatott.

Függelékek

Függelék 1a: Kehida - TSZ major. A csontvázak alapadatai

Sor-szám	Sír-szám	Nem - Korcsoport	Becsült életkor	Sor-szám	Sír-szám	Nem - Korcsoport	Becsült életkor	Sor-szám	Sír-szám	Nem - Korcsoport	Becsült életkor
1	1	Férfi	20 - 79	55	50/a	Nő	59 - 65	109	94/b	Nő	20 - 39
2	2	Férfi	40 - 79	56	50/b	Ifjú	16 - 18	110	95	Nő	42 - 46
3	3	Gyermek	6 - 8	57	50/c	Nő	39 - 48	111	96	Gyermek	1 - 7
4	4	Nő	45 - 51	58	50/d	Gyermek	6 - 7	112	97	Gyermek	5 - 6
5	5	Ifjú	17 - 19	59	51/a	Férfi	51 - 60	113	98	Nő	32 - 38
6	6	Gyermek	11 - 14	60	51/b	Nő	20 - 79	114	99	Férfi	43 - 47
7	7	Férfi	46 - 55	61	52	Gyermek	4 - 5	115	100	Nő	51 - 55
8	8	Gyermek	2 - 3	62	53	Gyermek	6 - 8	116	101	Gyermek	9 - 11
9	9/a	Férfi	28 - 37	63	54	Nő	20 - 79	117	102/a	Gyermek	2 - 3
10	9/b	Nő	36 - 45	64	55	Férfi	25 - 34	118	102/b	Gyermek	1 - 2
11	10	Férfi	28 - 37	65	56/a	Gyermek	10 - 12	119	103/a	Férfi	28 - 37
12	11	Gyermek	13 - 14	66	56/b	Gyermek	8 - 10	120	103/b	Férfi	44 - 53
13	12/a	Férfi	30 - 59	67	57/a	Férfi	30 - 59	121	104	Férfi	28 - 34
14	12/b	Nő	30 - 59	68	57/b	Nő	63 - 67	122	106/a	Nő	49 - 58
15	14	Nő	48 - 52	69	58	Nő	60 - 64	123	106/b	Férfi	49 - 55
16	15	Gyermek	5 - 6	70	59/a	Nő	47 - 56	124	107	Gyermek	3 - 5
17	17	Gyermek	5 - 7	71	59/b	Nő	38 - 42	125	108	Gyermek	9 - 14
18	18/a	Gyermek	3 - 4	72	60	Nő	41 - 50	126	109	Gyermek	± 0

Függelék 1a: Kehida - TSZ major. A csontvázak alapadatai											
Sor-szám	Sír-szám	Nem - Korcsoport	Becsült életkor	Sor-szám	Sír-szám	Nem - Korcsoport	Becsült életkor	Sor-szám	Sír-szám	Nem - Korcsoport	Becsült életkor
19	18/b	Gyermek	2 - 3	73	61/a	Férfi	20 - 79	127	110	Gyermek	6 - 8
20	20/a	Férfi	20 - 79	74	61/b	Nő	30 - 59	128	111	Nő	20 - 79
21	20/b	Nő	61 - 67	75	62	Gyermek	3 - 5	129	112	Gyermek	2 - 4
22	21	Férfi	49 - 58	76	63/a	Gyermek	6 - 8	130	113	Gyermek	2 - 3
23	22/a	Férfi	20 - 79	77	63/b	Gyermek	6 - 7	131	114/a	Gyermek	1 - 2
24	22/b	Nő	20 - 79	78	63/c	Gyermek	3 - 4	132	114/b	Férfi	48 - 54
25	23	Férfi	20 - 79	79	64	Férfi	50 - 54	133	114/c	Nő	56 - 65
26	24	Gyermek	12 - 14	80	65/a	Férfi	20 - 39	134	115	Férfi	48 - 54
27	25	Férfi	49 - 55	81	65/b	Nő	20 - 39	135	116	Nő	61 - 65
28	26	Férfi	20 - 79	82	66	Gyermek	1 - 3	136	117	Gyermek	1 - 2
29	28	Gyermek	7 - 9	83	67/a	Férfi	49 - 58	137	118/a	Férfi	24 - 33
30	29	Nő	65 - 69	84	67/b	Nő	40 - 69	138	118/b	Nő	20 - 79
31	30	Gyermek	1 - 2	85	68	Férfi	20 - 39	139	118/c	Férfi	34 - 40
32	31	Gyermek	3 - 5	86	69	Gyermek	3 - 5	140	119	Gyermek	10 - 12
33	32	Gyermek	3 - 4	87	70	Gyermek	1 - 7	141	120	Nő	59 - 63
34	33	Nő	59 - 63	88	72/a	Gyermek	4 - 6	142	121	Nő	40 - 69
35	34/a	Gyermek	5 - 7	89	72/b	Gyermek	11 - 13	143	122	Gyermek	± 0
36	34/b	Gyermek	8 - 10	90	73/a	Férfi	30 - 59	144	123	Nő	24 - 33
37	34/c	Gyermek	2 - 3	91	73/b	Nő	63 - 72	145	124	Nő	20 - 39
38	35/a	Gyermek	1 - 2	92	74	Férfi	30 - 49	146	125	Nő	27 - 33
39	35/b	Férfi	20 - 24	93	75	Nő	22 - 28	147	126	Gyermek	9 - 12
40	35/c	Férfi	20 - 79	94	76	Gyermek	± 0	148	128/a	Férfi	20 - 39
41	36	Nő	31 - 37	95	77	Gyermek	3 - 4	149	128/b	Nő	20 - 39
42	37	Gyermek	5 - 6	96	78	Nő	20 - 79	150	129	Gyermek	2 - 3
43	38	Nő	40 - 69	97	79/a	Férfi	36 - 45	151	130	Nő	20 - 79
44	39	Nő	20 - 39	98	79/b	Nő	30 - 59	152	131/a	Férfi	40 - 69
45	40	Gyermek	6 - 8	99	80	Férfi	30 - 59	153	131/b	Gyermek	1 - 2
46	41	Gyermek	8 - 10	100	81	Gyermek	9 - 11	154	132	Gyermek	2 - 4
47	42	Nő	36 - 40	101	82	Nő	36 - 42	155	133	Gyermek	7 - 10
48	43	Gyermek	2 - 3	102	83	Nő	20 - 79	156	134	Gyermek	2 - 4
49	45	Nő	30 - 59	103	87	Férfi	20 - 39	157	135	Férfi	41 - 47
50	46	Nő	40 - 69	104	88	Férfi	40 - 69	158	136	Nő	43 - 49
51	47	Férfi	50 - 56	105	89	Nő	20 - 39	159	137	Gyermek	3 - 5
52	48	Nő	30 - 36	106	90	Nő	30 - 59	160	138	Nő	20 - 29
53	49/a	Férfi	34 - 43	107	93	Nő	40 - 69	161	139/a	Férfi	44 - 50
54	49/b	Nő	25 - 34	108	94/a	Férfi	20 - 79	162	139/b	Nő	20 - 39

Függelék 1b: Kehida - TSZ major. A csontvázak alapadatai							
Sor-szám	Sír-szám	Nem - Korcsoport	Becsült életkor	Sor-szám	Sír-szám	Nem - Korcsoport	Becsült életkor
163	140	Gyermek	1 - 2	217	195	Férfi	46 - 50
164	141	Férfi	50 - 54	218	196	Férfi	30 - 59
165	142	Nő	51 - 57	219	197	Gyermek	1 - 5
166	144	Férfi	36 - 45	220	198	Gyermek	2 - 3
167	145	Gyermek	2 - 3	221	199	Gyermek	2 - 3
168	146	Gyermek	2 - 4	222	200	Férfi	40 - 79
169	147	Gyermek	3 - 5	223	201	Gyermek	2 - 3
170	148	Férfi	33 - 39	224	202	Ifjú	15 - 19
171	149	Gyermek	3 - 4	225	203	Nő	43 - 52
172	150	Nő	20 - 29	226	205	Férfi	41 - 45
173	151	Gyermek	3 - 4	227	206	Férfi	30 - 59
174	152	Nő	38 - 44	228	207	Gyermek	8 - 10
175	153/a	Férfi	26 - 32	229	208	Férfi	20 - 79
176	153/b	Nő	34 - 40	230	210	Nő	28 - 37
177	153/c	Gyermek	3 - 4	231	211	Nő	30 - 59
178	154	Gyermek	3 - 4	232	212	Nő	28 - 37
179	155	Férfi	31 - 37	233	214	Nő	20 - 79
180	156	Gyermek	3 - 4	234	215	Gyermek	3 - 4
181	157	Nő	20 - 79	235	216	Férfi	30 - 49
182	158	Férfi	24 - 33	236	217	Férfi	30 - 59
183	159	Nő	40 - 49	237	218	Ifjú	16 - 18
184	160	Férfi	30 - 36	238	219	Férfi	30 - 49
185	161/b	Nő	30 - 36	239	220	Gyermek	2 - 3
186	162	Gyermek	2 - 3	240	225	Férfi	30 - 59
187	163	Gyermek	4 - 5	241	231	Gyermek	3 - 4
188	164/a	Gyermek	1 - 2	242	232	Nő	20 - 79
189	164/b	Férfi	39 - 43	243	235	Nő	20 - 79
190	165	Férfi	20 - 39	244	236	Ifjú	17 - 19
191	166	Gyermek	± 0	245	237	Gyermek	5 - 6
192	167	Gyermek	7 - 9	246	238	Gyermek	1-2
193	168	Gyermek	1 - 2	247	239	Nő	20 - 39
194	170	Gyermek	1 - 2	248	240	Nő	30 - 59
195	171	Gyermek	13 - 14	249	241	Nő	20 - 79
196	172	Ifjú	15 - 16	250	242	Férfi	20 - 79
197	173	Gyermek	3 - 5	251	246	Gyerekek	7 - 14
198	174	Gyermek	4 - 6	252	247	Ifjú	17 - 19
199	175	Nő	45 - 51	253	248	Nő	34 - 43
200	176	Nő	36 - 45	254	249	Gyermek	10 - 13
201	177	Férfi	40 - 79	255	256	Gyermek	3 - 5

Függelék 1b: Kehida - TSZ major. A csontvázak alapadatai							
Sor-szám	Sír-szám	Nem - Korcsoport	Becsült életkor	Sor-szám	Sír-szám	Nem - Korcsoport	Becsült életkor
202	178	Nő	46 - 50	256	266	Gyermek	± 0
203	179	Nő	31 - 40	257	272	Gyermek	2 - 3
204	180	Gyermek	11 - 13	258	274	Férfi	25 - 34
205	181	Gyermek	3 - 5	259	275	Férfi	49 - 58
206	182	Férfi	20 - 79	260	279	Gyermek	2 - 4
207	183	Gyermek	11 - 13	261	280	Férfi	20 - 79
208	184	Gyermek	1 - 2	262	293	Gyermek	2 - 3
209	185	Férfi	48 - 52	263	294	Gyermek	12 - 14
210	186	Férfi	30 - 59	264	295	Férfi	20 - 39
211	188	Gyermek	1 - 2	265	I	Gyermek	2 - 3
212	189	Férfi	20 - 39	266	II	Gyermek	6 - 9
213	190	Gyermek	12 - 14	267	III	Férfi	20 - 39
214	191	Gyermek	6 - 7	268	IV	Férfi	30 - 49
215	192	Férfi	20 - 79	269	V	Nő	20 - 39
216	193	Gyermek	6 - 8	270	VI	Nő	51 - 60

Függelék 2a: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Férfiak													
Martin No.	Sír-szám												
	1	2	7	10	12/a	20/a	21	25	26	35/b	47		
1	-	-	-	-	198	-	-	-	-	186	190		
5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
8	-	-	-	-	-	-	146	-	-	132	151		
9	-	-	-	98	-	-	109	96	-	99	100		
17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	118		
40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
47	-	-	-	123	-	-	-	-	-	100	122		
48	-	-	-	72	-	-	-	71	75	67	76		
51	-	44	-	45	-	-	-	41	42	39	42		
52	-	34	-	34	-	-	-	29	33	32	35		
54	-	-	-	29	-	-	-	22	-	24	24		
55	-	-	-	52	-	-	-	48	54	47	55		
65	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
66	-	-	-	-	-	-	100	-	-	-	114		
8 : 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	70,97	79,47		

Függelék 2a: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Férfiak													
Martin No.			Sírszám										
			1	2	7	10	12/a	20/a	21	25	26	35/b	47
17 : 1			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17 : 8			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
20 : 1			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	62,11
20 : 8			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	78,15
9 : 8			-	-	-	-	-	-	-	74,66	-	-	75,00
47 : 45			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
48 : 45			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
52 : 51			-	77,27	-	75,56	-	-	-	70,73	78,57	82,05	83,33
54 : 55			-	-	-	55,77	-	-	-	45,83	-	51,06	43,64
Humerus	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	311	-	-
Radius	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	243	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	240	-	-
Ulna	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Femur	1	j	-	-	-	-	-	-	-	440	-	-	450
		b	-	-	403	-	-	-	-	444	425	-	-
	19	j	-	-	-	-	-	-	-	45	46	-	45
		b	-	-	43	49	-	-	-	46	45	-	-
Tibia	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	369
		b	-	-	328	-	-	-	-	-	-	-	370
Fibula	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	361
Humerus termet		j+b	-	-	-	-	-	-	-	-	162,68	-	-
Radius termet		j+b	-	-	-	-	-	-	-	-	166,18	-	-
Femur termet		j+b	-	-	155,07	-	-	-	-	165,64	161,04	-	167,81
Tibia termet		j+b	-	-	155,25	-	-	-	-	-	-	-	169,07
Átlagtermet :		j+b	-	-	155,16	-	-	-	-	165,64	163,30	-	168,44

Függelék 2b: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Férfiak												
Martin No.	Sírszám											
	49/a	51/a	55	57/a	61/a	64	67/a	68	73/a	74	79/a	
1	183	-	189	-	-	201	-	-	-	193	-	
5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
8	144	-	128	-	-	140	-	-	136	138	-	
9	100	-	-	99	-	90	-	96	-	103	103	
17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	139	
20	113	-	-	-	-	112	-	-	-	113	117	
40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
45	138	-	-	-	-	130	-	-	-	146	-	
47	118	125	-	-	-	105	-	-	-	122	-	
48	71	75	-	-	-	65	-	-	-	74	-	
51	40	42	-	-	-	41	-	-	-	44	-	
52	28	32	-	-	-	34	-	-	-	34	-	
54	26	25	-	-	-	27	-	-	-	27	-	
55	50	56	-	-	-	53	-	-	-	53	-	
65	-	-	-	-	-	125	-	-	-	-	-	
66	-	-	-	-	-	104	-	-	-	-	-	
8 : 1	78,69	-	67,72	-	-	69,65	-	-	-	71,5	-	
17 : 1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
17 : 8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
20 : 1	61,75	-	-	-	-	55,72	-	-	-	58,55	-	
20 : 8	78,47	-	-	-	-	80,00	-	-	-	81,88	-	
9 : 8	69,44	-	-	-	-	64,29	-	-	-	74,64	-	
47 : 45	85,51	-	-	-	-	80,77	-	-	-	83,56	-	
48 : 45	51,45	-	-	-	-	50,00	-	-	-	50,68	-	
52 : 51	70,00	76,19	-	-	-	82,93	-	-	-	77,27	-	
54 : 55	52,00	44,64	-	-	-	50,94	-	-	-	50,94	-	
Humerus	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
		b	-	-	-	-	334	-	-	-	-	
Radius	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
		b	-	-	-	-	253	-	-	-	-	
Ulna	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	271	
		b	-	-	-	-	271	-	-	-	-	
Femur	1	j	442	-	-	-	464	-	-	-	442	
		b	438	-	450	-	465	-	428	-	442	
	19	j	45	-	-	-	53	-	-	-	46	
		b	-	-	-	-	51	48	42	-	46	

Függelék 2b: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Férfiak													
Martin No.			Sírszám										
			49/a	51/a	55	57/a	61/a	64	67/a	68	73/a	74	79/a
Tibia	1	j	377	-	-	391	-	371	-	-	-	-	-
		b	376	-	-	390	-	-	-	342	-	-	-
Fibula	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Humerus termet		j+b	-	-	-	-	-	173,31	-	-	-	-	-
Radius termet		j+b	-	-	-	-	-	170,33	-	-	-	-	-
Femur termet		j+b	165,10	-	167,81	-	-	171,88	-	161,85	-	-	165,64
Tibia termet		j+b	171,37	-	-	175,98	-	169,40	-	159,86	-	-	-
Átlagtermet :		j+b	168,24	-	167,81	175,98	-	171,23	-	160,86	-	-	165,64

Függelék 2c: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Férfiak													
Martin No.			Sírszám										
			80	87	88	94/a	99	103/a	103/b	104	106/b	114/b	115
1			-	-	178	-	190	185	-	189	-	199	192
5			-	105	-	-	107	-	-	106	-	-	108
8			-	137	132	-	132	135	-	136	128	-	142
9			-	110	-	-	93	97	-	99	92	-	97
17			-	141	-	-	142	-	-	135	-	-	139
20			-	120	-	-	113	-	-	114	-	-	115
40			-	98	-	-	98	-	-	97	-	-	-
45			-	-	-	-	138	-	-	-	-	-	137
47			-	113	-	-	-	-	-	126	-	119	104
48			-	-	-	-	-	-	-	76	69	73	-
51			-	41	-	-	41	-	-	46	42	40	42
52			-	32	-	-	33	-	-	34	31	31	31
54			-	-	-	-	26	-	-	25	24	-	27
55			-	-	-	-	54	-	-	53	52	51	51
65			-	127	-	-	123	-	-	-	-	-	-
66			-	-	-	-	107	-	-	-	-	-	-
8 : 1			-	-	74,16	-	69,47	72,97	-	71,96	-	-	73,96
17 : 1			-	-	-	-	74,74	-	-	71,43	-	-	72,4
17 : 8			-	102,92	-	-	107,58	-	-	99,26	-	-	97,89
20 : 1			-	-	-	-	59,47	-	-	60,32	-	-	59,9
20 : 8			-	87,59	-	-	85,61	-	-	83,82	-	-	80,99

Függelék 2c: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Férfiak													
		Sírszám											
Martin No.			80	87	88	94/a	99	103/a	103/b	104	106/b	114/b	115
9 : 8			-	80,29	-	-	70,45	71,85	-	72,79	71,88	-	68,31
47 : 45			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	75,91
48 : 45			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
52 : 51			-	78,05	-	-	80,49	-	-	73,91	73,81	77,5	73,81
54 : 55			-	-	-	-	48,15	-	-	47,17	46,15	-	52,94
Humerus	1	j	-	334	-	-	321	-	-	-	-	-	332
		b	330	-	-	-	312	-	-	-	-	368	-
Radius	1	j	-	271	-	-	-	-	245	-	253	265	-
		b	-	-	-	-	240	-	-	-	-	-	-
Ulna	1	j	-	-	-	-	258	-	271	-	-	290	-
		b	-	-	-	-	258	-	268	-	-	-	-
Femur	1	j	-	475	-	-	433	425	-	423	444	500	439
		b	-	474	-	-	436	432	-	427	-	511	436
	19	j	48	48	50	-	49	44	-	47	48	-	49
		b	48	48	-	-	50	44	-	46	-	48	49
Tibia	1	j	366	395	-	-	353	353	-	363	-	400	367
		b	-	-	-	-	355	-	-	-	-	405	373
Fibula	1	j	-	-	-	-	352	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	357	-	-	-	-	-	-
Humerus termet		j+b	171,46	173,31	-	-	165,45	-	-	-	-	189,02	172,38
Radius termet		j+b	-	177,14	-	-	165,42	-	167,31	-	170,33	174,87	-
Femur termet		j+b	-	174,59	-	-	163,75	162,12	-	161,04	166,18	182,99	164,56
Tibia termet		j+b	167,75	177,30	-	-	163,81	163,48	-	166,77	-	179,93	169,07
Átlag-termet :		j+b	169,61	175,59	-	-	164,61	162,80	167,31	163,91	168,26	181,7	168,67

Függelék 2d: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Férfiak													
Martin No.			Sírszám										
			118/a	118/c	128/a	131/a	135	139/a	141	144	148	153/a	155
1			186	186	-	195	-	-	185	-	187	182	189
5			-	104	-	-	-	-	105	-	-	-	111
8			130	141	-	134	-	-	142	-	140	136	140
9			94	95	93	-	-	-	102	-	103	105	92
17			-	138	-	-	-	-	137	-	-	-	144
20			108	-	-	119	-	-	116	-	116	-	119
40			-	100	-	-	-	-	-	-	-	-	105
45			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
47			-	126	123	-	-	-	-	-	-	-	128
48			69	74	72	-	-	-	-	-	-	-	76
51			41	40	40	-	-	-	38	-	-	-	42
52			34	31	33	-	-	-	31	-	-	-	34
54			21	24	23	-	-	-	-	-	26	-	-
55			50	53	48	-	-	-	-	-	-	-	51
65			-	-	-	-	-	-	122	-	133	132	125
66			-	-	-	109	-	-	111	-	125	101	108
8 : 1			69,89	75,81	-	68,72	-	-	76,76	-	74,87	74,73	74,07
17 : 1			-	74,19	-	-	-	-	74,05	-	-	-	76,19
17 : 8			-	97,87	-	-	-	-	96,48	-	-	-	102,86
20 : 1			58,06	-	-	61,03	-	-	62,70	-	62,03	-	62,96
20 : 8			83,08	-	-	88,81	-	-	81,69	-	82,86	-	85
9 : 8			72,31	67,38	-	-	-	-	71,83	-	73,57	77,21	65,71
47 : 45			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
48 : 45			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
52 : 51			82,93	77,50	82,50	-	-	-	81,58	-	-	-	80,95
54 : 55			42,00	45,28	47,92	-	-	-	-	-	-	-	-
Humerus	1	j	350	-	-	351	-	-	341	-	-	323	-
		b	-	-	-	346	-	-	338	310	-	-	-
Radius	1	j	270	-	-	269	-	-	246	-	-	-	-
		b	-	265	-	267	-	-	247	234	-	-	-
Ulna	1	j	287	-	-	290	-	-	278	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Femur	1	j	-	-	443	469	-	474	484	417	462	480	500
		b	-	-	-	-	-	-	480	-	460	482	505
	19	j	-	-	-	48	49	50	50	47	50	51	58
		b	-	-	-	49	-	-	51	47	50	-	57

Függelék 2d: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Férfiak													
Martin No.			Sírszám										
			118/a	118/c	128/a	131/a	135	139/a	141	144	148	153/a	155
Tibia	1	j	389	-	-	368	-	378	372	-	393	-	401
		b	-	-	-	374	-	372	377	-	398	385	405
Fibula	1	j	383	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Humerus termet		j+b	180,70	-	-	180,24	-	-	176,08	162,22	-	168,23	-
Radius termet		j+b	176,76	174,87	-	176,00	-	-	168,07	163,15	-	-	-
Femur termet		j+b	-	-	165,91	172,96	-	174,31	176,48	158,87	170,79	176,21	182,17
Tibia termet		j+b	-	-	-	169,40	-	170,72	170,72	-	177,62	174,01	179,93
Átlag-termet		j+b	177,59	174,87	165,91	174,65	-	172,52	172,84	161,41	174,21	172,82	181,05

Függelék 2e: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Férfiak													
Martin No.			Sírszám										
			158	160	164/b	165	177	185	186	189	195	200	205
1			-	-	188	182	-	184	188	192	179	-	197
5			-	-	-	-	-	102	-	-	100	-	-
8			141	-	144	-	-	138	138	138	132	-	148
9			102	-	95	90	-	97	101	105	96	-	107
17			135	-	-	-	-	135			137	-	-
20			-	-	-	-	-	114	117	119	111	-	120
40			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
45			-	-	-	-	-	-	-	-	131	-	-
47			-	-	-	-	-	-	-	-	120	-	-
48			-	-	58	-	-	-	-	-	73	-	-
51			-	-	40	-	-	-	-	-	42	-	-
52			-	-	29	-	-	-	-	-	32	-	-
54			-	-	-	23	-	-	-	-	24	-	27
55			-	-	46	-	-	-	-	-	52	-	-
65			117	-	-	-	-	132	-	-	-	-	126
66			100	-	-	88	-	104	114	-	-	-	105
8 : 1			-	-	76,60	-	-	75,00	73,40	71,88	73,74	-	75,13
17 : 1			-	-	-	-	-	73,37	-	-	76,54	-	-

Függelék 2e: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Férfiak													
Martin No.			Sírszám										
			158	160	164/b	165	177	185	186	189	195	200	205
17 : 8			95,74	-	-	-	-	97,83	-	-	103,79	-	-
20 : 1			-	-	-	-	-	61,96	62,23	61,98	62,01	-	60,91
20 : 8			-	-	-	-	-	82,61	84,78	86,23	84,09	-	81,08
9 : 8			72,34	-	65,97	-	-	70,29	73,19	76,09	72,73	-	72,3
47 : 45			-	-	-	-	-	-	-	-	91,60	-	-
48 : 45			-	-	-	-	-	-	-	-	55,73	-	-
52 : 51			-	-	72,50	-	-	-	-	-	76,19	-	-
54 : 55			-	-	-	-	-	-	-	-	46,15	-	-
Humerus	1	j	-	-	-	-	-	346	-	-	323	-	363
		b	-	331	-	-	-	343	-	-	318	-	-
Radius	1	j	245	260	-	-	223	-	-	-	237	-	-
		b	-	259	238	-	-	-	-	-	236	-	-
Ulna	1	j	266	280	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	282	252	-	-	-	-	-	-	-	-
Femur	1	j	432	-	-	-	423	494	-	-	443	-	489
		b	431	-	438	-	-	491	-	-	-	-	490
	19	j	48	52	46	-	45	46	50	49	46	50	52
		b	47	52	46	-	45	46	51	-	45	50	51
Tibia	1	j	-	-	349	-	-	-	-	-	352	-	-
		b	-	-	350	-	-	-	-	-	-	-	-
Fibula	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Humerus termet		j+b	-	171,92	-	-	-	178,39	-	-	167,30	-	186,71
Radius termet		j+b	167,31	172,98	164,66	-	158,99	-	-	-	164,29	-	-
Femur termet		j+b	162,93	-	164,56	-	160,49	179,46	-	-	165,91	-	178,65
Tibia termet		j+b	-	-	162,49	-	-	-	-	-	163,15	-	-
Átlag-termet		j+b	165,12	172,45	163,90	-	159,74	178,93	-	-	165,16	-	182,68

Függelék 2f: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Férfiak											
Martin No.			Sírszám								
			206	217	219	225	242	274	275	III	IV
1			-	-	-	-	-	178	-	-	-
5			-	-	-	-	-	-	-	-	-
8			-	-	-	-	-	136	-	-	-
9			-	-	-	-	-	-	-	-	-
17			-	-	-	-	-	-	-	-	-
20			-	-	-	-	-	-	-	-	-
40			-	-	-	-	-	-	-	-	-
45			-	-	-	-	-	-	-	-	-
47			-	-	-	-	-	-	-	-	-
48			-	-	-	-	-	-	-	-	-
51			-	-	-	-	-	-	-	-	-
52			-	-	-	-	-	-	-	-	-
54			-	-	-	-	-	24	-	-	-
55			-	-	-	-	-	-	-	-	-
65			-	-	-	-	-	-	122	-	-
66			-	97	-	116	-	-	111	-	-
			-								
8 : 1			-	-	-	-	-	76,40	-	-	-
17 : 1			-	-	-	-	-	-	-	-	-
17 : 8			-	-	-	-	-	-	-	-	-
20 : 1			-	-	-	-	-	-	-	-	-
20 : 8			-	-	-	-	-	-	-	-	-
9 : 8			-	-	-	-	-	-	-	-	-
47 : 45			-	-	-	-	-	-	-	-	-
48 : 45			-	-	-	-	-	-	-	-	-
52 : 51			-	-	-	-	-	-	-	-	-
54 : 55			-	-	-	-	-	-	-	-	-
			-								
Humerus	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Radius	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ulna	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Femur	1	j	-	-	-	-	-	-	452	-	482
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	477
	19	j	-	-	49	-	48	46	-	-	48
		b	-	-	-	-	-	47	47	-	47

Függelék 2f: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Férfiak												
Martin No.			Sírszám									
			206	217	219	225	242	274	275	III	IV	
Tibia	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	381
Fibula	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Humerus termet		j+b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Radius termet		j+b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Femur termet		j+b	-	-	-	-	-	-	-	168,35	-	175,94
Tibia termet		j+b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	172,69
Átlagtermet :		j+b	-	-	-	-	-	-	-	168,35	-	174,32

Függelék 3a: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Nők													
Martin No.			Sírszám										
			4	9/b	12/b	14	20/b	22/b	29	33	36	38	39
1			-	-	-	190	-	-	176	173	182	189	-
5			100	-	-	-	-	-	97	95	-	-	96
8			-	-	-	141	-	-	126	138	135	-	129
9			-	-	90	103	89	-	88	-	96	-	90
17			-	-	-	-	-	-	133	127	-	-	123
20			-	-	-	120	-	-	113	112	-	-	-
40			98	-	-	-	-	-	-	87	-	-	-
45			129	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
47			102	-	107	-	-	-	-	106	-	-	-
48			63	-	61	-	-	-	-	65	67	-	-
51			42	42	40	-	-	-	38	44	40	-	-
52			31	-	32	-	-	-	34	31	34	-	-
54			25	26	25	-	-	-	-	-	25	21	-
55			49	-	47	-	-	-	-	47	48	-	-
65			123	-	-	-	-	-	-	123	-	-	-
66			-	-	-	102	-	-	-	89	-	98	-
8 : 1			-	-	-	74,21	-	-	71,59	79,77	74,18	-	-
17 : 1			-	-	-	-	-	-	75,57	73,41	-	-	-
17 : 8			-	-	-	-	-	-	105,56	92,03	-	-	95,35
20 : 1			-	-	-	63,16	-	-	64,20	64,74	-	-	-
20 : 8			-	-	-	85,11	-	-	89,68	81,16	-	-	-

Függelék 3a: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Nők													
			Sírszám										
Martin No.			4	9/b	12/b	14	20/b	22/b	29	33	36	38	39
9 : 8			-	-	-	73,05	-	-	69,84	-	71,11	-	69,77
47 : 45			79,07	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
48 : 45			48,84	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
52 : 51			73,81	-	80,00	-	-	-	89,47	70,45	85,00	-	-
54 : 55			51,02	-	53,19	-	-	-	-	-	52,08	-	-
Humerus	1	j	-	321	-	308	-	-	283	311	-	-	-
		b	-	-	-	305	-	-	278	303	-	-	-
Radius	1	j	-	249	-	-	-	-	207	-	220	-	-
		b	-	-	-	230	240	-	202	-	222	-	-
Ulna	1	j	-	-	-	255	-	-	-	-	238	-	-
		b	-	-	-	-	260	-	224	-	-	-	-
Femur	1	j	461	-	-	433	-	-	387	420	416	-	-
		b	453	-	-	432	431	-	397	420	417	-	-
	19	j	43	-	-	44	-	-	38	42	43	-	-
		b	42	-	-	43	45	-	38	42	44	-	-
Tibia	1	j	376	-	-	347	-	-	302	332	341	-	-
		b	-	-	-	351	-	-	307	335	340	-	-
Fibula	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
													-
Humerus termet		j+b	-	167,30	-	160,83	-	-	148,82	160,83	-	-	-
Radius termet		j+b	-	168,82	-	161,64	165,42	-	152,19	-	158,24	-	-
Femur termet		j+b	169,71	-	-	163,20	162,66	-	152,09	159,68	158,87	-	-
Tibia termet		j+b	171,04	-	-	162,16	-	-	147,69	157,23	159,53	-	-
Átlag-termet :		j+b	170,38	168,06	-	161,96	164,04	-	150,20	159,25	158,88	-	-

Függelék 3b: Kehida - Tsz major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Nők													
Martin No.			Sírszám										
			42	45	46	48	49/b	50/a	50/c	51/b	57/b	58	59/a
1			175	-	-	-	180	179	-	-	-	178	166
5			95	-	-	-	-	-	-	-	-	100	93
8			128	-	-	134	-	-	130	-	-	129	130
9			92	-	-	97	85	-	-	-	95	92	91
17			128	-	-	-	-	-	-	-	-	140	124
20			111	-	-	-	-	-	-	-	-	117	103
40			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
45			117	-	-	-	-	-	-	-	-	125	-
47			102	-	-	113	-	-	-	-	107	109	-
48			62	-	-	69	-	-	-	-	67	-	-
51			38	-	-	39	-	-	-	-	40	37	40
52			33	-	-	32	-	-	-	-	30	33	32
54			-	-	-	27	-	-	-	-	24	23	-
55			47	-	-	49	-	-	-	-	48	47	-
65			114	-	-	-	-	-	114	-	104	120	-
66			81	-	-	-	-	91	78	-	-	94	-
8 : 1			73,14	-	-	-	-	-	-	-	-	72,47	78,31
17 : 1			73,14	-	-	-	-	-	-	-	-	78,65	74,70
17 : 8			100,00	-	-	-	-	-	-	-	-	108,53	95,38
20 : 1			63,43	-	-	-	-	-	-	-	-	65,73	62,05
20 : 8			86,72	-	-	-	-	-	-	-	-	90,70	79,23
9 : 8			71,88	-	-	72,39	-	-	-	-	-	71,32	70,00
47 : 45			87,18	-	-	-	-	-	-	-	-	87,20	-
48 : 45			52,99	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
52 : 53			86,84	-	-	82,05	-	-	-	-	75,00	89,19	80,00
54 : 55			-	-	-	55,10	-	-	-	-	50,00	48,94	-
Humerus	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	289	308	281
		b	294	-	-	-	-	-	296	-	287	306	278
Radius	1	j	219	-	-	-	-	-	212	-	222	238	-
		b	216	-	-	-	-	-	210	-	222	238	212
Ulna	1	j	240	-	-	-	-	225	-	-	239	253	-
		b	237	-	-	-	-	-	232	-	-	252	234

Függelék 3b: Kehida - Tsz major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Nők													
			Sírszám										
Martin No.			42	45	46	48	49/b	50/a	50/c	51/b	57/b	58	59/a
Femur	1	j	419	-	-	-	401	-	-	-	409	423	-
		b	416	-	-	-	402	-	400	-	409	430	-
	19	j	41	-	41	-	-	44	43	-	41	40	-
		b	41	-	41	40	40	45	42	-	41	40	-
Tibia	1	j	329	-	-	-	328	-	-	-	345	368	-
		b	330	-	-	-	324	315	312	-	347	368	-
Fibula	1	j	328	-	-	-	-	-	308	-	-	-	312
		b	329	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Humerus termet		j+b	154,83	-	-	-	-	-	155,75	-	152,06	160,83	148,36
Radius termet		j+b	157,10	-	-	-	-	-	154,46	-	158,62	164,66	154,84
Femur termet		j+b	159,14	-	-	-	154,78	-	154,26	-	156,70	161,58	-
Tibia termet		j+b	155,91	-	-	-	154,59	150,98	149,99	-	161,17	168,41	-
Átlag-termet :		j+b	156,75	-	-	-	154,69	150,98	153,62	-	157,14	163,87	151,60

Függelék 3c: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Nők													
			Sírszám										
Martin No.			59/b	60	65/b	67/b	73/b	75	78	79/b	82	83	89
1			177	-	-	-	-	-	-	182	181	-	-
5			-	-	-	-	-	-	-	96	101	-	-
8			135	-	-	-	-	-	-	132	130	-	-
9			97	90	87	-	-	-	-	93	89	100	-
17			-	-	-	-	-	-	-	129	129	-	-
20			108	-	-	-	-	-	-	112	109	-	-
40			-	-	-	-	-	-	-	-	100	-	-
45			-	-	-	-	-	-	-	-	122	-	-
47			-	-	-	-	-	-	-	-	113	-	-
48			-	67	-	-	-	-	-	-	69	-	-
51			-	40	-	-	-	-	-	-	41	-	-
52			-	32	-	-	-	-	-	-	35	-	-
54			-	21	-	-	-	-	-	-	23	-	-

Függelék 3c: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Nők														
Martin No.			Sírszám											
			59/b	60	65/b	67/b	73/b	75	78	79/b	82	83	89	
55			-	48	-	-	-	-	-	-	-	53	-	-
65			-	122	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
66			-	94	-	-	-	-	-	-	92	-	-	-
8 : 1			76,27	-	-	-	-	-	-	-	72,53	71,82	-	-
17 : 1			-	-	-	-	-	-	-	-	70,88	71,27	-	-
17 : 8			-	-	-	-	-	-	-	-	97,73	99,23	-	-
20 : 1			61,02	-	-	-	-	-	-	-	61,54	60,22	-	-
20 : 8			80,00	-	-	-	-	-	-	-	84,85	83,85	-	-
9 : 8			71,85	-	-	-	-	-	-	-	70,45	68,46	-	-
47 : 45			-	-	-	-	-	-	-	-	-	92,62	-	-
48 : 45			-	-	-	-	-	-	-	-	-	56,56	-	-
52 : 51			-	80,00	-	-	-	-	-	-	-	85,37	-	-
54 : 55			-	43,75	-	-	-	-	-	-	-	43,40	-	-
Humerus	1	j	289	-	-	-	295	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Radius	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	222	-	-	-	-	-	-	-
Ulna	1	j	233	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Femur	1	j	-	465	-	-	-	-	-	-	-	457	-	-
		b	-	460	-	-	418	-	-	-	-	-	-	-
	19	j	40	40	-	-	-	43	-	-	-	47	44	
		b	41	41	-	42	43	43	-	-	-	-	-	41
Tibia	1	j	315	387	-	-	329	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	323	-	-	-	-	-	-	-
Fibula	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Humerus termet		j+b	152,52	-	-	-	155,29	-	-	-	-	-	-	-
Radius termet		j+b	-	-	-	-	158,62	-	-	-	-	-	-	-
Femur termet		j+b	-	171,33	-	-	159,14	-	-	-	-	169,71	-	-
Tibia termet		j+b	150,98	174,66	-	-	154,59	-	-	-	-	-	-	-
Átlag-termet :		j+b	151,75	173,00	-	-	156,91	-	-	-	-	169,71	-	-

Függelék 3d: Kehida - TSZ major. Koponya és vázcsont méretek. Nők													
Martin No.			Sírszám										
			90	94/b	95	98	100	106/a	114/c	116	118/b	120	123
1			-	-	-	-	174	-	-	172	-	185	168
5			-	-	-	-	96	-	-	95	-	-	-
8			-	-	-	-	125	132	-	133	-	134	135
9			-	-	-	-	92	-	-	97	-	-	-
17			-	-	-	-	127	-	-	130	-	-	-
20			-	-	-	-	111	-	-	112	-	-	-
40			-	-	-	-	-	-	-	91	-	-	-
45			-	-	-	-	116	-	-	129	-	-	-
47			-	-	-	102	-	-	-	125	-	-	105
48			-	-	-	60	62	-	-	73	-	-	64
51			-	-	-	37	40	-	-	39	-	-	38
52			-	-	-	29	31	-	-	29	-	-	33
54			-	-	-	-	24	-	-	29	-	-	21
55			-	-	-	45	44	-	-	50	-	-	47
65			-	-	-	-	-	-	-	129	-	115	-
66			-	-	-	-	90	-	-	104	-	-	96
8 : 1			-	-	-	-	71,84	-	-	77,33	-	72,43	80,36
17 : 1			-	-	-	-	72,99	-	-	75,58	-	-	-
17 : 8			-	-	-	-	101,60		-	97,74	-	-	-
20 : 1			-	-	-	-	63,79	-	-	65,12	-	-	-
20 : 8			-	-	-	-	88,80	-	-	84,21	-	-	-
9 : 8			-	-	-	-	73,60	-	-	72,93	-	-	-
47 : 45			-	-	-	-	-	-	-	96,90	-	-	-
48 : 45			-	-	-	-	53,45	-	-	56,59	-	-	-
52 : 51			-	-	-	78,38	77,50	-	-	74,36	-	-	86,84
54 : 55			-	-	-	-	54,55	-	-	58,00	-	-	44,68
Humerus	1	j	-	-	281	-	284	-	-	309	-	-	-
		b	-	-	-	-	278	-	-	306	-	286	-
Radius	1	j	-	-	201	-	209	-	-	222	-	-	-
		b	-	-	-	-	208	-	-	221	-	222	-
Ulna	1	j	-	-	225	-	226	-	-	242	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	240	-	244	-
Femur	1	j	425	-	394	422	389	-	396	419	-	402	-
		b	427	-	392	420	389	-	401	418	-	399	-
	19	j	41	-	40	43	40	-	42	44	-	41	38
		b	42	44	39	43	41	-	42	43	-	42	38

Függelék 3d: Kehida - TSZ major. Koponya és vázcsont méretek. Nők													
Martin No.			Sírszám										
			90	94/b	95	98	100	106/a	114/c	116	118/b	120	123
Tibia	l	j	354	-	314	-	305	-	334	339	-	-	-
		b	355	-	-	337	307	-	-	340	-	-	-
Fibula	l	j	346	-	-	-	293	-	-	-	300	-	-
		b	344	-	310	-	294	-	-	330	-	-	-
Humerus termet		j+b	-	-	148,82	-	148,82	-	-	161,30	-	151,13	-
Radius termet		j+b	-	-	150,68	-	153,70	-	-	158,62	-	158,62	-
Femur termet		j+b	161,31	-	152,36	159,95	151,28	-	153,99	159,41	-	154,53	-
Tibia termet		j+b	164,14	-	150,65	158,21	148,01	-	157,23	159,20	-	-	-
Átlag-termet :		j+b	162,73	-	150,63	159,08	150,45	-	155,61	159,63	-	154,76	-

Függelék 3e: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Nők													
Martin No.			Sírszám										
			124	125	128/b	136	138	139/b	142	150	152	153/b	159
1			-	-	177	-	170	166	184	182	173	171	-
5			-	-	-	-	-	-	-	108	98	-	-
8			-	-	135	144	136	127	135	132	128	138	-
9			-	-	100	94	91	-	99	95	92	96	-
17			-	-	-	-	-	-	-	132	128	-	-
20			-	-	111	115	-	-	113	-	104	109	-
40			-	-	-	-	-	-	-	-	97	-	-
45			-	-	129	-	-	-	-	-	-	-	-
47			-	-	105	114	109	-	-	-	101	-	-
48			-	-	62	74	63	-	-	-	62	-	-
51			-	-	40	40	38	-	-	-	42	40	-
52			-	-	31	33	31	-	-	-	31	31	-
54			-	28	24	26	25	-	-	-	26	-	-
55			-	-	46	55	47	-	-	-	49	-	-
65			-	111	115	-	-	-	119	-	-	119	-
66			-	94	-	-	-	-	94	-	-	100	-
													-

Függelék 3e: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Nők													
Martin No.			Sírszám										
			124	125	128/b	136	138	139/b	142	150	152	153/b	159
8 : 1			-	-	76,27	-	80,00	76,51	73,37	72,53	73,99	80,70	-
17 : 1			-	-	-	-	-	-	-	72,53	73,99	-	-
17 : 8			-	-	-	-	-	-	-	100,00	100,00	-	-
20 : 1			-	-	62,71	-	-	-	61,41	-	60,12	63,74	-
20 : 8			-	-	82,22	79,86	-	-	83,70	-	81,25	78,99	-
9 : 8			-	-	74,07	65,28	66,91	-	73,33	71,97	71,88	69,57	-
47 : 45			-	-	81,40	-	-	-	-	-	-	-	-
48 : 45			-	-	48,06	-	-	-	-	-	-	-	-
52 : 51			-	-	77,50	82,50	81,58	-	-	-	73,81	77,50	-
54 : 55			-	-	52,17	47,27	53,19	-	-	-	53,06	-	-
			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Humerus	1	j	-	-	-	316	-	-	294	-	-	-	-
		b	-	302	-	313	-	-	-	-	-	304	-
Radius	1	j	-	-	-	223	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	241
Ulna	1	j	-	-	-	243	-	-	-	-	-	-	260
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	250	-
Femur	1	j	-	429	-	430	414	-	-	434	423	420	436
		b	-	429	-	433	417	-	-	-	421	420	435
	19	j	-	42	-	43	-	41	46	-	44	41	45
		b	-	43	-	43	-	-	44	-	44	41	45
Tibia	1	j	320	-	-	344	348	-	-	345	-	-	-
		b	-	364	-	341	343	352	-	349	349	-	361
Fibula	1	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	350
		b	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Humerus termet		j+b	-	158,52	-	164,53	-	-	154,83	-	-	159,45	-
Radius termet		j+b	-	-	-	158,99	-	-	-	-	-	-	165,80
Femur termet		j+b	-	162,12	-	162,93	158,60	-	-	163,47	160,22	159,68	164,02
Tibia termet		j+b	152,62	167,10	-	160,19	161,17	163,15	-	161,50	162,16	-	166,11
Átlag-termet :		j+b	152,62	162,58	-	161,66	159,89	163,15	154,83	162,49	161,19	159,57	165,31

Függelék 3f: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Nők													
Martin No.			Sírszám										
			161/b	175	176	178	179	203	210	211	212	232	239
1			178	-	184	175	173	182	-	-	-	-	-
5			-	-	-	-	100	-	-	-	-	-	-
8			136	-	135	134	130	143	-	-	-	-	-
9			97	-	100	96	96	95	-	-	-	-	-
17			-	-	-	-	131	-	-	-	-	-	-
20			-	-	-	107	109	-	-	-	-	-	-
40			-	-	-	-	98	-	-	-	-	-	-
45			-	-	-	129	-	-	-	-	-	-	-
47			113	-	-	115	112	-	-	-	-	-	-
48			71	-	-	71	69	-	-	-	-	-	-
51			-	-	-	42	39	-	-	-	-	-	-
52			-	-	-	32	32	-	-	-	-	-	-
54			26	-	-	22	24	-	-	-	-	-	-
55			51	-	-	52	48	-	-	-	-	-	-
65			-	-	117	116	-	-	-	-	-	-	-
66			90	-	97	95	-	-	-	-	-	-	-
									-	-	-	-	-
8 : 1			76,40	-	73,37	76,57	75,14	78,57	-	-	-	-	-
17 : 1			-	-	-	-	75,72	-	-	-	-	-	-
17 : 8			-	-	-	-	100,77	-	-	-	-	-	-
20 : 1			-	-	-	61,14	63,01	-	-	-	-	-	-
20 : 8			-	-	-	79,85	83,85	-	-	-	-	-	-
9 : 8			71,32	-	74,07	71,64	73,85	66,43	-	-	-	-	-
47 : 45			-	-	-	89,15	-	-	-	-	-	-	-
48 : 45			-	-	-	55,04	-	-	-	-	-	-	-
52 : 51			-	-	-	76,19	82,05	-	-	-	-	-	-
54 : 55			50,98	-	-	42,31	50,00	-	-	-	-	-	-
									-	-	-	-	-
Humerus	1	j	296	-	-	315	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	307	-	-	-	-	-	-	-
Radius	1	j	229	-	-	224	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	208	223	-	-	-	-	-	-	-
Ulna	1	j	-	-	-	241	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	-	240	-	-	-	-	-	-	-
Femur	1	j	385	-	382	439	400	-	-	-	-	-	-
		b	-	401	-	437	-	-	-	-	-	-	-
	19	j	-	39	-	44	44	44	44	-	41	-	42
		b	-	39	-	45	43	45	44	-	41	-	-

Függelék 3f: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Nők													
Martin No.			Sírszám										
			161/b	175	176	178	179	203	210	211	212	232	239
Tibia	1	j	318	321	314	355	342	-	-	-	-	-	-
		b	317	-	315	355	-	-	-	-	-	-	-
Fibula	1	j	311	-	314	-	-	-	-	-	-	-	-
		b	-	-	313	-	-	-	-	-	-	-	-
Humerus termet		j+b	155,75	-	-	162,68	-	-	-	-	-	-	-
Radius termet		j+b	161,26	-	153,32	159,37	-	-	-	-	-	-	-
Femur termet		j+b	150,20	154,53	149,38	164,56	154,26	-	-	-	-	-	-
Tibia termet		j+b	151,96	152,95	150,98	164,14	159,86	-	-	-	-	-	-
Átlag-termet :			154,79	153,74	151,23	162,69	157,06	-	-	-	-	-	-

Függelék 3g: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Nők					
			Sírszám		
Martin No.		248	V	VI	
1		-	178	-	
5		-	-	-	
8		-	134	-	
9		-	97	-	
17		-	-	-	
20		-	-	-	
40		-	-	-	
45		-	-	-	
47		-	113	-	
48		-	71	-	
51		-	-	-	
52		-	-	-	
54		-	23	-	
55		-	52	-	
65		-	-	-	
66		-	90	-	
		-		-	
8 : 1		-	75,53	-	
17 : 1		-	-	-	
17 : 8		-	-	-	
20 : 1		-	-	-	
20 : 8		-	-	-	
9 : 8		-	72,39	-	
47 : 45		-	-	-	
48 : 45		-	-	-	
52 : 51		-	-	-	
54 : 55		-	44,23	-	

Függelék 3g: Kehida - TSZ major. Egyéni koponya és vázcsont méretek. Nők					
			Sírszám		
Martin No.		248	V	VI	
Humerus	1	j	-	-	-
		b	-	-	-
Radius	1	j	-	-	223
		b	-	-	220
Ulna	1	j	-	-	-
		b	-	-	-
Femur	1	j	-	-	423
		b	-	-	-
	19	j	46	-	42
		b	45	-	42
Tibia	1	j	-	-	347
		b	-	-	343
Fibula	1	j	-	-	343
		b	-	-	340
Humerus termet		j+b	-	-	-
Radius termet		j+b	-	-	158,62
Femur termet		j+b	-	-	160,49
Tibia termet		j+b	-	-	160,85
Átlag-termet :		j+b	-	-	159,99

Függelék 4: Kehida - TSZ major. A hamvasztott maradványok alapadatai						
Sor-szám	Sír-szám	Súly (g)	Csontvázzrész		Becsült korcsoport	Becsült nem
			koponya	váz		
1	85	30	-	+	felőtt	?
2	213	200	+	+	gyermek	-
3	222	210	+	+	gyermek	-
4	223	330	+	+	felőtt	nő
5	224	350	+	+	felőtt	férő
6	226	8	+	+	gyermek	-
7	229	40	+	+	gyermek	-
8	230	120	+	+	gyermek	-
9	233/a	310	+	+	felőtt	férő
10	233/b	85	+	+	felőtt	?
11	233/c	20	+	+	gyermek	-
12	234	10	+	+	gyermek	-
13	243	290	+	+	felőtt	?
14	244/a	260		+	felőtt	férő
15	244/b	65	+	+	gyermek	-
16	245	200	+	+	felőtt	?
17	250	170	+	+	felőtt	?
18	251	180	+	+	felőtt	?
19	252	20	+	+	gyermek	-
20	254	110	+	+	gyermek	-
21	255	80	+	+	gyermek	-
22	257	80	+	+	gyermek	-
23	258	380	+	+	felőtt	férő
24	260	500	+	+	felőtt	férő
25	261	1	+	+	gyermek	-
26	262	8	+	+	felőtt	?
27	263	350	+	+	felőtt	nő
28	264	420	+	+	felőtt	?
29	268	290	+	+	felőtt	?
30	271	265	+	+	gyermek	-
31	276	50	+	+	gyermek	-
32	277	18	+	+	gyermek	-
33	278	30	+	+	felőtt	?
34	281	320	+	+	felőtt	?
35	282	260	+	+	felőtt	?

Sor- szám	Sír- szám	Súly (g)	Csontvázrész		Becsült korcsoport	Becsült nem
			koponya	váz		
36	283	90	+	+	felelőtt	nő
37	284	310	+	+	felelőtt	férfi
38	285	150	+	+	gyermek	-
39	286	20	+	+	gyermek	-
40	288	10	+	+	gyermek	-
41	289	10	+	+	gyermek	-
42	290	430	+	+	felelőtt	férfi
43	291	70	+	+	gyermek	-
44	296	10	+	+	?	-
45	297	350	+	+	felelőtt	?
46	298	265	+	+	felelőtt	férfi
47	299	560	+	+	felelőtt	nő
48	300	460	+	+	felelőtt	nő
49	301	30	+	+	felelőtt	?
50	302	70	+	+	gyermek	-

Irodalom

ALEKSZEJEV-DEBEC 1964

Alekszejev, Valerij Pavlovics-Debec, Georgij Francevics: *Kraniometrija*.(1964). Moszkva.

ÉRY 1992

Éry, Kinga: Anthropologische Untersuchungen an drei Populationen aus dem 9. Jahrhundert in Westungarn (Gräberfelder Garabonc I und II, Zalaszabar-Dezsősziget). *Antaeus* 21 (1992). Budapest, 337–481, 573–591.

ÉRY 1998

Éry, Kinga: Length of limb bones and stature in ancient populations in the Carpathian Basin. *Humanbiologia Budapestinensis* 26 (1998). Budapest, 1-87.

ÉRY 2001

Éry Kinga: Késő avar kori népesség Zalakomár határából. *Zalai Múzeum* 10 (2001). Zalaegerszeg, 141–150.

ÉRY-KRALOVÁNSZKY-NEMESKÉRI 1963

Éry Kinga-Kralovánszky Alán-Nemeskéri János: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. *Anthropologiai Közlemények* 7 (1963). Budapest, 41–90.

ÉRY-MARCSIK-SUSKOVICS-TARGUBÁNÉ RENDES-TÓTH 2004

Éry Kinga-Marcsik Antónia-Suskovics Csilla-Targubáné Rendes Katalin-Tóth Gábor: Esztergályhorváti-Alsóbáránpusztá 9–10. századi népességének embertani képe. In: *Karoling-kori emlékek*. Szerk. Tóth G.(2004). Szombathely, 33–84.

ÉVINGER-BERNERT 2005

Évinger, Sándor-Bernert, Zsolt: Anthropological data of Kaposvár Road 61. Site No. 26 cemetery. *Anthropological Data of Hungarian Historical Population*. Vol. 1. No. 2. (2005). Budapest, CD kiadvány.

ÉVINGER-BERNERT 2005

Évinger Sándor-Bernert Zsolt: Zalavár-Rezes Karoling-kori temető népességének embertani vizsgálata. In: *IV. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium előadaskötete*. (2005). Budapest, 69–76.

FABRIZII-REUER 1975–1977

Fabrizii, Susanne-Reuer, Egon: Die Skelette aus dem frühmittelalterlichen Gräberfeld von Pitten, p. B. Neunkirchen. In: *Friesinger, H.: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich II. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 18 (1975-1977). Wien, 175–233.

FERENCZ 1982-1983

Ferencz, Márta: The Avar-age cemetery at Solymár. *Anthropologia Hungarica* 18 (1982-1983). Budapest, 9–41.

FÓTHI 1988

Fóthi, Erzsébet: The anthropological investigation of the Avar-age cemetery of Fészerlak. *Anthropologia Hungarica* 20 (1988). Budapest, 31–53.

GONDA 1993

Gonda Katalin: Sopronkőhida IX. századi temetőjének embertani feldolgozása. *Anthropologiai Közlemények* 35 (1993). Budapest, 101–117.

HANÁKOVÁ-STLOUKAL 1966

Hanáková, Hana-Stloukal, Milan: Staroslovanské pohřebiště v Josefově. *Rozpravy Československé Akademie Věd, Řada Společenských Věd Ročník* 76, šesit 9 (1966). Praha, 1–57.

HANÁKOVÁ-STLOUKAL-VYHNÁNEK 1976

Hanáková, Hana-Stloukal, Milan-Vyhnánek, Lubos: Kostry ze slovansko-avarského pohřebiště ve Virtu. *Sborník Národního Múzea v Praze B* 32 (1976). Praha, 57–113.

HANÁKOVÁ-STANA-STLOUKAL 1986

Hanáková, Hana-Stana, Čeněk-Stloukal, Milan: Velkomoravské pohřebiště v Rajhrade. *Sborník Národního Múzea v Praze B* 42 (1986). Praha.

MARTIN-SALLER 1957

Martin, Rudolf-Saller, Karl: *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung I-II* (1957). Stuttgart.

MENDE 2000

Mende Balázs Gusztáv: Történeti népességek a Zala-vidéken. 9-12. századi temetők paleoantropológiai elemzése a csontozat metrikus jellegei alapján. PhD értekezés. Kézirat.(2000). Budapest.

NEMESKÉRI-HARSÁNYI-ACSÁDI 1960

Nemeskéri, János-Harsányi, László-Acsádi, György: Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. Anthropologischer Anzeiger 24 (1960). Wien, 103-115.

PENROSE 1954

Penrose, Lionel Sharples: Distance, size and shape. Annals of Eugenics 18 (1954). London, 337-343.

SCHINZ-BAENSCH-FRIEDL-UEHLINGER 1952

Schinz, Hans-Baensch, Willy-Friedl, Ernst-Uehlinger, Ervin: Ossificationstabelle. In: Lehrbuch der Röntgen-Diagnostik. 5. Aufl. (1952). Stuttgart.

SCHOUR-MASSLER 1941

Schour, Isaac-Massler, Maury: The development of the Human Dentition. Journal of American Dental Association 28 (1941). Philadelphia, 1153-1160.

SJØVOLD 1990

Sjøvold, Thorsten: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlations. Human Evolution 5 (1990). London - New York 431-447.

STLOUKAL-HANÁKOVÁ 1966

Stloukal, Milan-Hanáková, Hana: Anthropologie der Slawen aus dem Gräberfeld in Nové Zámky. Slovenska Archaeologia 14 (1966) Nitra, 167-204.

STLOUKAL-HANÁKOVÁ 1974

Stloukal, Milan-Hanáková, Hana: Antropologický výzkum pohřebiště ze 7.-8. století v Želovcích. Slovenská Archaeológia 22 (1974). Nitra, 129-188.

STLOUKAL-VYHNÁNEK 1976

Stloukal, Milan-Vyhnánek, Lubos: Slované z velkomoravských Mikulčic. (1976). Praha.

SZŐKE-VÁNDOR 1986

Szőke Béla Miklós-Vándor László: Kehida – Központi TSZ major. Régészeti Füzetek 39 (1986). Budapest, 57.

SZŐKE-VÁNDOR 1988

Szőke Béla Miklós-Vándor László: Kehida – TSZ major. Régészeti Füzetek 41 (1988). Budapest 52.

SZŐKE-VÁNDOR 1994

Szőke Béla Miklós-Vándor László: Kehida – TSZ major. Régészeti Füzetek 46 (1994). Budapest, 54.

THOMA 1978

Thoma, Andor: Distance de forme entre groupes. Bulletin et Mémoires de la Société. d'Anthropologie de Paris 5, XIII (1978). Paris, 15-22.

VLADÁROVÁ-MOJZISOVÁ-HANULIK 1970

Vladárová-MojzISOVÁ, Sonia-Hanulik, Matej: Die Kraniologie des slawisch-awarischen Gräberfeldes in Nové Zámky. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Anthropologia 15 (1970), Bratislava, 191-211.

WENGER 1968

Wenger, Sándor: Data to the anthropology of the Avar Period population of the Transdanubia. Anthropologia Hungarica 8 (1968). Budapest, 59-96.

WENGER 1974

Wenger, Sándor: Dél-Dunántúl avarkori népességének embertani problémái. Anthropologia Hungarica 13 (1974). Budapest, 5-86.

WENGER 1976-77

Wenger, Sándor: Analyse anthropologiques de nouvelles de Keszthely (Transdanubia) provenant de l'époque avare. Anthropologia Hungarica 15 (1976-77). Budapest, 125-190.

Abstract

Anthropological examinations on 270 skeletons from the 7-9th Kehida-TSZ major cemetery (Western Carpathian Basin) resulted in the following. According to measurement in the early and late part of the cemetery the skeletons were similar. The average adult skulls are long and narrow, the stature tall. The majority of the population belonged to the europoid great race; only two children had mongoloid features. In general males and females died mostly between 30-34 years of age but mortality affected men earlier than women. Fractures and degenerative changes occur frequently in adults, metabolic diseases on children skeletons, especially in the earlier part of the cemetery. Distance calculations between the Kehida TSZ major male and female population and 20 series from the nearby region show in some cases similarity but against it the narrowness of the Kehida skull remained an exclusive characteristics of the population studied here.

Orha Zoltán – Simon Anna

Adatok az andráshidai római katolikus templom építéstörténetéhez

Zalaegerszeg északnyugati részén, a Zala északi partján fekszik Andráshida településrész (*1. kép*)¹. A korábban önálló községet 1972-ben csatolták Zalaegerszeghez. 2006 előtt Andráshida a bagodi plébániája filiája volt, azóta a Zalaegerszegi Jézus Szíve Ferences Plébánia fennhatósága alá tartozik. A település déli részén, az egykor erre folyó Zala partján emelkedik a Mindenszentek tiszteletére szentelt római katolikus templom (*2. kép*). A kutatást a 2011-ban megkezdett felújítási munkálatok tették lehetővé. Az év tavaszán külső, belső szondázó falkutatásra volt lehetőség 150 cm magasságig, majd 2013 szeptemberében az épület drain csövezéséhez kapcsolódó régészeti szakfelügyelet keretében a Göcseji Múzeum kezdte meg a vizsgálódást, mely november hónapban a belső tér régészeti kutatásával folytatódott. 2014-ben a torony kivitelezés közbeni megfigyelésére került sor. A régészeti kutatást Orha Zoltán, a falkutatást Simon Anna végezte, a helyreállítás Ekler László tervei alapján készült.

A település története

A 13. században a mai Andráshida területén, Zalaegerszegtől nyugatra, a Zala partján – feltehetően királyi lovászok székhelye után nevezett –, Lovászi szerepel a forrásokban². Ekkor határos Gébárttal és Kutassal. Területéből válhatott ki Sövényfalva (Sövényfalu, vagy Jegenye³). Simonffy Emil szerint a Lovászi név tekinthető a legősibbnek. A történettudományban elfogadott nézet, hogy a Lovász(i) helynevek azon településeket jelölték, amelyeken a kora Árpád-korban lovas, lovász feladatokat ellátó, királyi, vagy más fennhatósága alatt álló szolgálónépek éltek. A szolgálónépek rendszere a 13. század folyamán felbomlott. Lovászi⁴ mellett később újabb településrészek alakultak, Jegenye és Sövényfalu néven, a középkor folyamán a település neve Andráshidaként rögzült⁵. Először 1426-ban említik a települést Andráshidaként, Szenterzsébeti Terjék András által a Zala fölé épített híd után⁶. Még közel 150 évig felbukkannak a korábbi nevek is (Lovászi 1526 után már nem szerepel), később az Andráshida elnevezés kizárólagossá vált⁷.

¹ A táblákat Császár Renáta és Kámán Beáta készítette, munkájukat ezúton köszönjük.

² 1322: Louazy (DI.37.364. Holub-jegyzék: m 1264); 1437: Louaz (ZO I. 46.)

³ 1431: Seuenfalua alie nomine Jegenye (ZO II, 469); 1566: Sewenfalu (Dic. Zala. III. 545.), Terjék Antal molnárának házat jegyzi fel; a települések felsorolásában mellette Andráshida és Gébárt is szerepel.

⁴ ENGEL 2001, 66-67.

⁵ SIMONFFY 1985, 20-21.

⁶ A híd pontos helyéről közelebbit nem sikerült megtudni. Törökkori javításáról a vármegye rendelkezik. Ld. TURBULY, II, 1996, 1318. sz.: 1636. 02. 14. közgyűlés határozata;

⁷ Helynevekhez ld.: VARGA 2011, 50-51.

Birtokosok

Lovászi és Kutas határa Fábiánnak és Vincének volt az ősi birtoka. II. András 1211-ben kelt oklevelében⁸ megerősítette őket birtokaikban, és hozzá adományozta Gébárt földjét⁹.

1229-ben Fábián és Vince fiai részt vettek Béla herceg, a későbbi IV. Béla mellett az újabb halicsi hadjáratban. Vince fia, István elesett. Fábián két fiát, Creyniket és Andornakot (Andronik, Andronicus, András) hadi érdemeik elismeréseként, 1231-ben, II. András a korábban apáiknak adományozott birtokokban megerősítette¹⁰. Eszerint Fábián három fia közösen birtokolta Kutas, Lovászi és Aracs területét, Gébárt csak Creynik és Andornak birtoka volt.

Amikor a két testvér 1264. május 3-án a vasvári káptalan előtt megosztotta a közösen művelt birtokokon, Máté már nem élt. Lovászi, más néven Sövényfalva Andornaknak jutott osztályrészül, Kutast és környékét Creynik kapta, Aracs pedig továbbra is közös maradt. Egy ideig még felváltva, különböző birtokaikról nevezik őket. A Kutasi családnévhez előbb a Terjék név járult, később a Terjék, mint családnév önállósult¹¹.

A templom

A templom középkori védőszentje Szent András apostol volt, a veszprémi püspökség Zalai esperesi kerületéhez tartozó egyházzól 1278-ban készült először feljegyzés, amely Capelle S. Andreae néven nevezi¹².

A történeti adatok és a templom építészeti jellegzetességei, valamint középkori titulusa alapján a templom építtetője Fábián fia Andor, a Terjék család 13. század második felében élt őse, vagy valamely leszármazottja lehetett.

Elképzelhető, de leletek és források híján nem bizonyított, hogy a 2012. évi régészeti feltárás során feltárt, pozíciója folytán kegyúri sírként azonosított temetkezés az alapítóé.

Az 1332–1337 között felvett pápai tizedjegyzékben a Veszprémi püspökség Zalai esperesi kerületében sem Sövényfalva, sem Andrásida nem szerepel. Bagod filiájaként sem fordul elő¹³. A templomot a középkori egyházlátogatási jegyzőkönyvek sem említik¹⁴. A török korban romossá vált templomú egyház

⁸ II. András oklevélszövege tartalmi átírásban, Hédervári Lőrinc nádor 1437. 06. 29-én kelt birtokper-ítéletében maradt fenn. (MNL, DL-DF 44152.) Ld. még: ZO, I. 45–46; Szöveggyűjtemény 1996; VARGA 2011, 36.

⁹ „... Endre hercegségének idején, amikor ő orosz földön, Lengyelországban, német földön és Szlavóniában tartózkodott, Fábián és Vince vele szenvedték el a száműzetést és hűségesen megmaradtak szolgálatában, eközben Endre király rokona, Imre király az ő birtokait elpusztította. Amikor Endre király Isten kegyelméből megszerezte az ország feletti uralmat, Fábiánnak és Vincének hűségükért és szolgálataikért a Gébárt birtokon hét ekényi szántóföldet malmokkal és erdővel kivett a zalai várföldekből.”

¹⁰ Tartalmi átírás, mint előbbi. (MNL, DL-DF 44152.) Arcanum adatbázisban regeszta: Buda (Bude, sexagesimo die octavarum Georgii, 1437.) Hedrehuara-i Lőrinc nádor az Aracha-i Péter, ill. a Zenthbalas-i Zele Balázs felesége: Katalin és Nezele-i Fábián leánya: Susko között a Zala megyei Gebarth, Aracha, Theuthews, Sedenfalua, másképp Louazy nevű birtokokon fekvő részirtokok miatt folyó pert utóbbiak javára dönti el és felszólítja a zalai konventet, hogy nevezettek a birtokrészekbe vezesse be.” (Regeszta forrása: OL regeszta, Fügedi). Ld. még: VARGA 2011, 42.

¹¹ Tartalmi átírás, mint előbbi. (MNL, DL-DF 44152.) Ld. még: VARGA 2011, 51–53. Az 1264. évi oklevél kutasi nemeseknek nevezi a testvérpárt, egy másik korabeli oklevél Aracsai Fábiánt és fiait, Kereniket és Andronicust említi.

¹² NÉMETH 1979, 17; VARGA 2011, 194. (pontos forrásmegjelölés nélkül közlik az adatot)

¹³ Bogud, Bogod = Alsó-Bagod, ma a szombathelyi püspökség plébániája a zalaegerszegi kerületben; Bogud, Beged = Felső-Bagod, a zalaegerszegi kerületben fekvő Alsó-Bagod fiókja a szombathelyi egyházmegyében. In: A veszprémi püspökség plébániái a XIV. századbéli Pápai tizedjegyzékekben. Monumenta (Arcanum kiadás LXXI); ORTVAY I, 292–293.

¹⁴ Ld. PFEIFFER 1947.

a 18. században Bagod filiája volt. 1712-1880 közötti anyakönyvét ott vezetik¹⁵. Az 1735. évi összeírás is rögzíti ezt az egyház-igazgatási beosztást¹⁶.

14–16. századi oklevelek tanúsága szerint Andráshida részben Terjék-birtok¹⁷, részben a Gersei Pető és Kálózfalvi Taba családok bírják¹⁸, a 17. században a Sárkány, Sidi, Türgye család is, 1788-ban további négy család.

A török hódoltságnak már első éveiben károkat szenved a település: 1531-ben 8 jobbágyporta mellett 5 jobbágytelek deserta. Ettől kezdve Andráshida telkei és házai fele részben pusztán állnak. A törökök 1532-es bécsi hadjárat a Zala völgyén keresztül haladt. 1617-ben az elhagyottnak nevezett templomot más birtokrészekkel együtt Terjék Tamás zálogba adja¹⁹. Egy 1663-ban, birtokcsere kapcsán felvett urbáriumban Szenterzsébeti Terjék János zalai birtokrészeinek Andráshida possessióban lévő összeírásban²⁰ a templom állapotát is leírják²¹.

Az 1690. évi Úrbéri összeírás mező közepén álló „puszta templomnak” nevezi, aminek – bár szilárd anyagból készült – nincs teteje. A török település ura a kanizsai Husszein aga volt, jelenlegi birtokosa Patay Zsuzsanna és Sidy Miklós²². Még az 1697-es²³ és 1713-as összeírások is „puszta kápolnának” írták le. Az 1735-ös Conscriptio már Bagod mater filiájaként említi Andráshidát, melynek „habet ecclesiam minatam”²⁴. Az 1746-évi püspöki jelentésben²⁵ is csak megemlítik, Bagod filiájaként (Felső-Bagod, Vitnyéd, Kis-Kutas és Apátfa mellett).

A törökkori pusztulást követően, 1746-ban Padányi Biró Márton veszprémi püspök újjátta fel, ahogy erről a templomépítési tevékenységéről szóló listából értesülünk. Itt Andráshida az összesen 12 „restauratae” – tehát nem az alapjaitól újjáépített – templom között szerepel, „Beatae Mariae Virginis” titulussal,

¹⁵ Anyakönyvek 1998.

¹⁶ VARGA 2011, 195. hivatkozik rá, pontos forrásmegjelölés nélkül.

¹⁷ 1557: Pozsony, Állami Levéltár, Orczy-levéltár IX., Terjék család iratai fasc. 1. No. 1.: Terjék János özvegye pereli elhunyt ura birtokait, köztük Andráshidát.

1579: Vasvári Káptalan Jegyzőkönyvei, IX, 58. l.: Terjék István része Andráshidán: „...curiam nobilitarem, in modum fortalicie aliquansam undiquaque in possessione Andrahya in cottu Zalad.”

1588: Pozsony, Állami Levéltár, Orczy-levéltár IX., Terjék család iratai, Fasc. 1. No. 3.: kiállító Vasvári Káptalan: Terjék Pál fiai, László és István Zalában többek közt „Jegenye aliter Andráshida” birtokukat Terjék Istvánnak elzálogosították.

1588: Szombathelyi Levéltár, Káptalani jegyzőkönyvek, XI. 764 l., „Jeghenye, másként Andrashya” összeírásában 8 jobbágytelek.

1613: Dic. Zala, IV. 598. l.: Andrashya, itt Terjék György nem „curiae nobilitates 3” és „desertae domus” írnak össze.

1617: Pozsony, Állami Levéltár, Orczy-levéltár IX., Terjék család iratai, Fasc. 1. No. 3., és Szombathelyi Levéltár, Káptalani jegyzőkönyvek, XXV. 117 l, 44 sz. a Vasvári Káptalan oklevelének 1752. évi hiteles másolata, és MNL ZML, Boldogfai Farkas család levéltára, fasc. 1. vasvári káptalan 1750. évi oklevelébe bemásolva: Terjék Tamás a Terjék család név szerint felsorolt tagjainak 6 lakott jobbágytelkét in Andráshida és másik 6 telkét in Kuthogy Szent Márton, valamint 9 des. sessioját in deserta possessione sive predio Bödei Szent Mihály (...), unum templum Desolatum in dicta possessione Andráshida 500 magyar forintért zálogba adta.

¹⁸ Holub I. Andráshida: 1397-ben Kutasi János fia, Káloz, nem lévén fiörököse, itteni részeit lányának adta. 1431-ben Pető János fiai Taba Illés fiát és másokat tiltanak el Lovászi és Sövényfalva, másként Jegenye megszerzésétől. (ZO, II, 469.) 1433-ban a Petők osztzkodni akarnak Taba Jánossal és mással Lovásziiban és Sövényfalva, másként Jegenye birtokban. Szombathelyi Levéltár, Káptalani jegyzőkönyvek XV. 489. l., 78. sz.: 1593: Therjék István özvegye, Pethew Zsuzsanna, Therjék László teljes birtokrészeiről 1000 Ft. zálogdíj ellenében lemond Therjék László javára. A birtokrészek közt szerepel „Jegenye, aliter Andrashya”.

¹⁹ Ld. 5. jegyzetben.

²⁰ MNL ZML. IV. 14 a 1758. F 67. № 214. 1663. május 1. Urbárium Andráshidáról. Fordításban közli: VARGA 2011, 198.

²¹ „Vagyon ezen Faluban egy Tornyo Kápolna, miben borokat tartottam annak előtte, a kin egy ajtó vagyon lakat retesz fejestül, ezen Kápolna Tornyában volt egy harangom, a Kinek két része az enyim, harmad része kissebbik Törjék Ferencz Eöcsém Úramé, azért helyre vitessék, a vagy jó Cuscodia alatt légyen, hogy el ne vesszen.”

²² MNL, UC 29.1. 1690. május 15. (p. 279–283.) p. 283: „Templum habet desolatum in Pago ac (?) aluni et turris constat sini tecto, cu³ campana. (http://mol.arcanum.hu/urbarium, ecw 273) Fordításban közli VARGA 2011, 61.

²³ MNL, UC 39. 58. 1697. március 31. (p. 75-) Ld. VARGA 2011, 62.

²⁴ VÉL, Conscriptio Parocorum, fasc. I. 1735.

²⁵ Közli: HORNIG 1903, 240. (Ugyanakkor nem szerepel In: VÉL, A.8.5. Visitatio Canonica Districtus ... Zaladiensis, 1746)

amely tudomásunk szerint korábban nem fordul elő a forrásokban²⁶. E kisebb javítás a templom használhatóságát biztosíthatta.

Az 1748–1750 évi Canonica Visitatióból²⁷ kiderül: a templom és tornya téglából épült, harangja körülbelül száz éves, a temetőt fakerítés veszi körül, oltárképként Mária-képmás szolgál. Van hordozható oltára, két casulája és két manipula van. Nemrég szenteltetett Mindenszentek tiszteletére. Nincs sem birtoka, sem a plébánosnak háza²⁸.

1755-ben²⁹ már közel romosnak, a hajó és szentély fazsindely-fedését rossz állapotúnak, mielőbb javítandónak írják le³⁰. Birtoka, vagyona nincs. 1757-ben 84 fő³¹, 1771-ben már 322 lakosa van Andráshidának³². Az 1777. évi visitatiót a Veszprémi Püspökség végzi. Leírása szerint temploma inkább hasonlít galambdúchoz, mint Isten házához³³.

Az 1778-ban az újonnan szervezett Szombathelyi püspökség első Canonica Visitatioja részletesen ismerteti a templomot³⁴: Tehát temploma régi, időtálló anyagból épült, hogy mikor és ki építtette, nem ismert. Nádtető. Körülbelül 300 fő befogadására alkalmas, Elhagyott, csaknem romos állapotú. Mindenszenteknek tiszteletére szentelt, egy oltára van, Szent Imre képe díszíti. Nincs kápolnája, oratóriuma, sekrestyéje, karzata, orgonája, papi széke, padjai. 13 szék van benne. Tornya szilárd anyagból épült régi, és vakolva van. Egy, körülbelül 100 éves harang van benne. Temetője a házsoron kívül található³⁵. A templom felszereléséhez tartozik többek közt egy tabernákulum, szenteltvíztartó „agyag”-ból. Az egyháznak földjei nincsenek. A Terjék család adományai folytán az egyház kasszájában 29.330 Ft. van. A kiadási tételek alatt: „Bona Ecclesia nec mobilia, nec immobilia sunt abalienata sed nec debitis involuta... Pro fundationis nulla, Reliquia sanctorum nulla, indulgentia nulla.”³⁶. Andrásida Alsóbagod leányegyháza, birtokosai a Terjék család örökösei. A településnek 392 lakosa van, 2 reformátuson és 5 zsidó vallásún kívül mind katolikus.

²⁶ HORNIG 1903, 333.

²⁷ VÉL, A.8.10. Visitatio Canonica Szala-Egerszeghiensis, 1748-1750. Idézi: Ördög 1991, III. 205-206.

²⁸ „Ecclesia Filialis Andras-Hida. Ecclesia et Turris ex tegulis aedificata, in qua Campana circiter medij secundi Centenarij cujus Caemeterium lignis cinctum est. In eadem loco Altaris deservit Imago B(eatae) M(ariae) V(irginis). Portatile, Casulae duae, Stolicae duae, manipuli duo, recenter omnia p(ro) curata Ecclesia in honorem Omnium Sanctorum deputata. Dotem nullam habet, úti nec D(omi)nus Parochus.”

²⁹ Conscriptio Parochiarum, 1755. SzEL, Acta distr. Szalaeegerszeghiensis in Archivo Officii Wesprimiensis sequenti serie continentur No. 1 – 14, 1770. k.

³⁰ „... In hac possessione est Ecclesia Antiqua desolata et ruina proxima. Honori OO(mnium). SS(anctorum) atque exuitis tegulis aedificata. Habet turrim ead Eccl(esi)a, in qua est Campana (?) Circit Centenarii. Eccl(esi)a scandulis satis male tecta, ab intris etiam Sanctuarium, tum tota navis Eccl(esi)a tabulata necessario indigeret reparatione. Supellectibus aegi pessimi provisiva.”

³¹ VÉL, A.14.8. Conscriptio Animarum Districtus Wespremiensis, 1757. Idézi: Ördög 1991, III. 540.

³² VÉL, A.14.15. Conscriptio Animarum Districtum Palota(iensis) et Wespremiensis, 175.1 Idézi: Ördög 1991, III. 744.

³³ VÉL, Conscriptio Parochorum, fasc. III. 1777: „habet ecclesiam (...) columbaris magis quam sanctuario domini similem”

³⁴ SzEL, Canonica Visitatio, I. 1778, 758-759. l.

³⁵ „Ecclesia hac est antiqua et solidis materialibus constructa, quando, et cujusnam sumptibus non constat, stramine tecta, 300 circiter persona capac in statu desolato et ruina proximo, benedicta, honori Omnium Sanctorum dicata, cujus patrocinium ipso festo OO(mnium) Sanctorum sumptibus D(omi)norum Terrestrimm Celebratur. Adest Altare 1., non dum decoratum Sancto Emerico sacrum committatis expensis exstructum portatili authentico provisum, sed decenti ornatu destitutum. Nec Capella, nec Oratorium, nec sacristiam, nec chorum, nec organum, nec Cathedram, nec stalla habet. Sedes provisus et mulieribus numerat 13. Turrim ex solidis materialibus aque antiquam et incrustatam, cui inest Campana unis circiter centennarii in cujus sancti honorem sit consecrata non constat. est etiam coemeterium extra seriem domorum circum vallatum, et benedictus cruce sine effigie per Parochianos conservanda provisum. Divina ipso festo Patrocinij, pratereateraunt quater per Annum ex beneplacito D. Parochiale trantur.”

³⁶ SzEL, Canonica Visitatio, I. 1778, 760.

Anyakönyvét 1780-tól vezetik Bagodvitnyéden. A 18. század második felében - a 19. század elején a Skublics birtokos család gondoskodik a templom karbantartásáról. A templom 1785-ben történt felújítását szakirodalmi hivatkozás említi, de az Egyházmegyei Levéltár püspöki hivatalának iratanyagában vonatkozó dokumentumok nem találhatók³⁷. Az 1786-1789 között lezajlott egyházmegyei vizsgálat szerint a templom titulusa továbbra is Mindenszentek, Alsó-Bagod filiája, saját papja nem volt. A falut 375 katolikus lélek lakta³⁸. A 19. századi útleírásokban és helytörténeti irodalomban – Vályi, Nagy, Thiele, Fényes Elek – katolikus lakosságot és alsóbagodi anyaegyházat említenek.

Az 1801-es Canonica Visitatio³⁹ leírása szerint: Vagyis a templom hosszanti elrendezésű, téglából épült, zsindeletű, kb. 350 fő befogadására alkalmas. Közepes állapotban van, boltozott. Mindenszenteknek szentelt. Tornya téglából épült, igen magas és régi, harangja körülbelül 100 éves, felirat és ábrázolás nélkül⁴⁰.

Az 1811-es Canonica Visitatio⁴¹ Andráshidán 219 tizedfizető, és 150 „incapaces” hívőt számlál. Leírja, hogy a templom a közelmúltban lett újjáépítve időtálló anyagból, boltozott és tornyán kívül sekrestyéjét is említi, felszereléséről is írnak⁴².

Az 1830-as Canonica Visitatio⁴³ megállapítja, hogy a templom „in statu regressioni”, valamint van „unica ara cum authentica portatili provisa choro”. Egy felújításra szoruló tornya és két harangja van. Most először említik a 10 évvel korábban épített Keresztelő Szent János kápolnát⁴⁴.

1907-ben segélyt kér a plébánia a püspökségtől, hivatkozva arra, hogy a hívek saját költségén felújították a templomot, de a hiányzó padokat és harmóniumot már nem tudják megfizetni⁴⁵.

Az 1925. évi települési közigazgatási felmérés szerint a templom felett kegyúri jogokat senki sem gyakorol. Andráshida a bagodi anyaegyházzal együtt a szombathelyi püspökség alá tartozik⁴⁶.

A II. világháború után, 1949 áprilisában Koltay Lajos alsó-bagodi plébános a Szent János kápolnát, valamint a templomot kívül-belül felújíttatta⁴⁷. A legfőbb problémát az erős vizesedés okozta. A felújításhoz a püspökségtől 500 Ft segélyt kapott. Felszentelésére 1949. június 26-án került sor, ekkor új titulust is kapott a templom: Jézus Szent Szíve tiszteletére szentelték, ugyanakkor püspöki engedéllyel felállíthaták a főoltáron a község néhány tehetősebb lakosa által adományozott Jézus Szíve szobrot is. Ugyanakkor

³⁷ NÉMETH 1979, 17.

³⁸ MNL Helytartótanácsi Levéltár, C-104. Acta Reg. Parochialis, Zala megye, A-2606. Hivatkozva: MNL ZML Helytörténeti lexikon 21.

³⁹ SzEL, Canonica Visitatio, VI, 1801, p. 1-6.

⁴⁰ „Cum Ecclesia hac sit Antiqua, aedesque quando et cujus sumptibus sit aedificata, ignoratus est, forma longa ex solidis materialibus constructa tegulis exposita, scandulis tecta, pax recipiendi animas circit 350. Est in statu mediocri, cum fornice, benedicta, et Omnium Sanctorum dicta (...) Altare habet unum honori omnium Sanctorum dictum, portatili authenticis non habet. Catedram unam, Stallum nullum, sedes pro oiris 7, pro mulieribus nullam, Turrim habet ex tegulis cuspidatam, sat altam altam antiquam, in qua existit campana unius cetenaris absque alla inscriptione vel imagine: ubi sit benedicta constat. Sacristiam habet unam cum fornice tegulis stratam, almarium cum duabus cistulis ex ligno molli. Coemeterium est extra seriem domos provisum, benedictum...”

⁴¹ SzEL, Canonica Visitatio, VII, 1811, p. 140-144.

⁴² „unica ara cum aut(...)ico portatilli provisa; et bono organo sex mutationum, catedra, sedilibus, vase pro acqua lustrali cupreo, lampade conam tabernaculo, dum divina celebrantu(..), accendi solida, informici(...)a, habet etiam turrim e solidi paritea materialibus aedificatam cum unica campanula, et sacristiam cum armario, asservendis SS. Supelectilibus idoneo.”

⁴³ SzEL, Canonica Visitatio, IX/IV.-füzet. 1830. p. 114-116.

⁴⁴ „In haec possessione ad est Capella publica in honorem S. Joanni Nepomuceni ex solidis materialibus ante 10 annos aedificata per Spectabilem Illustr. Gombosy Assessor. per eundem quoque conservanda.”

⁴⁵ SzEL, Acta Cancellariae, 1907 – 2802.

⁴⁶ VARGA 2011, 199.

⁴⁷ SzEL, 1949-955; továbbá: 1949-1121,

a korábbi oltárképet átfestve az oldalfalon szándékoztak elhelyezni, és a korábbi Mindenszentek napján tartott litániát és búcsút továbbra is szándékoztak megtartani⁴⁸.

A templomot az Országos Műemléki Felügyelőség részéről Gergelyffy András által 1971-1972-ben végzett kutatását követően 1973-ban, majd 1996-ban Farkas Károly atya szorgalmazására és műemlékvédelmi részvétel nélkül felújították⁴⁹.

A templomépület

Andráshida római katolikus temploma téglából épült, a mai település nyugati szélén, a Zala folyó enyhe emelkedésű északi partján, az Andráshida utca déli oldalán található. A templom szabadon álló, keletelt, a modern kerítésekkel övezett templomkertben Nepomuki Szent János szobrát őrző 18. századi kápolna áll.

A templom egyhajós, a nyugati homlokzat középrésze elé ugró, téglalap alaprajzú toronnyal, keleten a hajóval azonos szélességű, kívül sokszög három oldalával, bent lapos ívvel zárt szentéllyel. A hajó nyeregtetős, a szentélyzáródás felett ferde tetősíkokkal, cserépfedésű, a torony a koronázó párkány felett gúllasisakkal fedett, bádогоzott, a sarkokon, és a hosszabb oldalfalai felett egy-egy közbülső pártázat-szerű elemmel. A szentély északi oldalához alacsony sekrestye, a hajó és a torony északi szögletében négyszög alaprajzon külső karzatszerű csatlakozik.

A homlokzatok – a kis kiülésű lábazattól eltekintve – tagolatlanok, a nyílások keretezés nélküliek. A templom bejárata a nyugati torony földszintjén nyílik, a torony teljes vastagságát átfogó árkádív keleti síkján, modern (1996) kétszárnyú faajtóval. A déli homlokzaton a hajó két, illetve a szentély egy, nagyméretű, szegmensíves záródású ablaka nyílik. Az 1971-1972. évi falkutatást követően a helyreállítás során a feltárt középkori részletekre jelzésértékűen utaltak a vakolat-kialakítás, festés során. A legutóbbi helyreállítás ezen nem változtatott: a homlokzatok simított vakolattal, fehér festéssel készültek. A középkori szentélyindítás vonalát, illetve a barokk bővítési határt végigfutó nüt, annak két oldalán a fehér festés két különböző árnyalata, valamint esetleges magasságú vakolt rés jelzi, mely utóbbiban a poligonális szentélyzáródás ferde falsíkja is érzékelhető. A déli hajófalon a feltárt középkori kapunyílásra sekély mélységű, egyenes kávával és szegmensíves záródekkal alakított alacsony falfülke utal, hátfalán a modern falazat struktúráját mutató vékony simítással. A feltárt középkori ablak maradványára csak a mai középső ablak szabálytalan formájából következtethetünk.

A hajó kétszakaszos csehsüveg-boltozattal, a szentély fiókos dongaboltozattal fedett, A szentélyhatáron a két szomszédos hevederív között beálló hasábos falpillérekről lapos kosárisíves diadalív indul. A toronyalj mögött, az első nyugati boltszakasznál keskenyebb, vaskos pillérek nyugvó, tömör falazott mellvéddel ellátott karzat áll, földszinti tere alacsony, boltozott, karzatszinten csúcsíves nyílással a toronyba. A templombelsőt az 1970-es évekbeli felújítás – tudomásunk szerint – nem érintette, jelen kutatást megelőző kialakítását az 1996-os felújítás során kapta. Ekkor kívül-belül 150 centiméterig biztosan, de talán a függőleges falsíkokon végig, továbbá a toronyon is, teljes vakolatcserét hajtottak végre. A korábbi berendezést – néhány 20. század eleji kegyszobor kivételével – újra cserélték, a déli belsőfalán középkori részleteket azonosítottak: két befalazott középkori falfülkét, valamint a szentélyhatár vonalát.

⁴⁸ SzEL, 1949-1414.

⁴⁹ IVICSICS 1999

Előbbieket nem bontották ki, a fülkéket a vakolt falsíkon belül vékony simítással különböztették meg; a szentélyhatárt a vakolatsík ugrásával jelezték, mintegy 7-15 cm eltéréssel a valós helyüktől.

A falkutatás

Az andráshidai templom falai az 1996-ban felhordott cementes vakolat miatt erőteljesen felvizesedtek, ezért 2011-ben részleges felújítási munkálatok kezdődtek, amelyet szondázó falkutatás előzött meg, a körítőfalak külső, belső felületén, a tervezett vakolatcsere 150 centiméteres magasságáig.

Archív ábrázolás a templomról nem került elő, a legkorábbi fellelt fényképek az 1940-es években készültek⁵⁰. Korábbi kutatásokról tudunk az 1960-as évekből, amikor Valter Ilona végzett kisebb megfigyeléseket a templomon, ennek dokumentációja nem ismert⁵¹, röviden szól a templomról a dunántúli téglatemplomokról írott könyvében, ahol alaprajzot is közöl⁵².

A munka megkezdése előtt már ismert volt Gergelyffy András 1971. szeptember-október, illetve 1972. áprilisa folyamán végzett falkutatásáról írott másfél oldalas gépirata⁵³, illetve egyidejűleg publikált rövid jelentései⁵⁴. Később, a feldolgozás során, sikerült rátalálni Gergelyffy rendezetlen hagyatékában 20 tekercs nagyképes negatívra, amelyek felvételei végigkísérték helyszíni kutatásának menetét, és pótolhatatlan információkkal szolgálnak az épületre nézve⁵⁵. (3-7, 12. kép)

Gergelyffy külső homlokzati falkutatása tisztázta a jó minőségű téglá és habarcs anyagból épített román kori templom kiterjedését. Mindkét oldalhomlokzaton előkerült a középkori szentélyindítás, a mai diadalív vonalában. (6. kép) Ettől keletre barokk kori, szintén téglafalazatú bővítés található; ettől nyugatra a középkori téglafalazat. A korabeli téglatemplomoknál szokásos tagolt koronázópárkány a fényképek tanúsága szerint feltehetően már nem maradt fenn, a mai falkoronát barokk ráfalazás alkotja. Az északi homlokzat teljesen zárt, illetve tagolatlan.

A 2011-es falkutatás tanúsága szerint korábbi homlokzati vakolat csak a toronyablakok záradékában maradt fenn, a falazat Gergelyffynél említett mázas tégláival nem talákoztunk. A falakat egységesen nagyméretű középkori téglákból falazták, esetleges faragott kő tagozatoknak a nyílások környezetében sem volt nyoma. A torony magasabb részein az épen maradt felületeken jól látszik a téglafugák közt gondosan kisimított falazóhabarcs, és vékonyan simított mésztej, ami talán a téglafalak eredeti felületkezelésének maradványa. A falazástechnika egyik jellegzetessége a hajó és a torony falain is megfigyelhető volt: az állványfák rögzítésére szolgáló kb. 16x16 cm-es fészkek a falak teljes vastagságán keresztülfutnak, helyét utóbb a két falsík felől falazták el. Érdekessége, hogy a szentély barokk falazata is hasonló állványozási technikával épült.

A középkori szentély kívül-belül a hajófalhoz közvetlenül, tompaszögben csatlakozott, a belsőben a téglák rakásiránya, falcsorba és egy tüzeset okozta égésnyomok rajzolták ki a határát, ami egyben a diadalív-pillér hiányára is utalt, és kb. 90 cm vastag falat mutatott.

⁵⁰ GM, Adattár, Dr. Szentmihályi Imre felvételei: 1940 – 1944: 711, 811; 1959: 2155 – 2157, 2170; 1965: D4809, 4810.

⁵¹ Valter Ilonától található egy alaprajz a Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 46208, és néhány fénykép a GM, Adattár, Valter Ilona fényképei, ltsz.: 4268 – 424274.

⁵² VALTER 2005, 169., 83. ábra, 172. kép.

⁵³ „Javaslat a Zalaegerszeg – Andráshida r. k. templom részleges helyreállítására”, 1972. június 12. helyreállítási terv melléklete. (Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 9682.)

⁵⁴ GERGELYFFY 1974; OMF Tájékoztató 1971/3, 23; 1971/4, 14; 1972/2, 22.

⁵⁵ Gergelyffy András hagyatéka, 2. doboz. (Forster Központ, Fotótár)

A déli homlokzat nyugati részén Gergelyffy két visszafaragott lizéna között egy tagolt, többször lépcsőzött, részben idomtégglákkal képzett kapunyílás maradványait találta. (7. kép) Keleti, kétszer lépcsőzött káváját és szegmensíves záradékának közel felét lehetett feltárni 1971-1972-ben a barokk befalazással összefüggő, kiterjedt köpenyezés mögül. Ugyanez a köpenyezés takarta a kapu két oldalán elvésett falsávot is, amely a felvételeken a középkori fal fennmaradt, teljes magasságáig követhető. A kapu nyugati kávája sokkal sérültebb volt. A falsávok kiugrása nem ismert. A kapu feletti oromzatra utaló részletet a fotókon nem sikerült felfedezni, ugyanakkor talán a kapu befalazásának anyagából került elő az egyetlen faragott kő(tagozat?), amelynek pontos szerepe nem ismert. Ugyanakkor kisebb régészeti megfigyelést is végzett az utólagos déli támpillérek elbontásával összefüggésben, melynek során a középkori és barokk falazatok alapozásának eltérő jellege jól megkülönböztethető volt, a déli kapu környezetének megfigyelését is tervezték, azonban arról a továbbiakban nem esik szó, így a pontos nyílásformára nincs adatunk.

Gergelyffy leírása szerint „A fal keleti szakaszán elegáns arányú, nagyméretű rézsús ablak került elő” (5. kép), kváderfestést imitáló vakolatú kávéval, illetve a káva és könyöklő mentén a homlokzat síkjára kiforduló keretként. A festés alapszínét nem közli, a kváder-minta fugái téglaszínűek voltak. A feltárt középkori ablak nyugati kávája a mai második ablakba foglalva maradt fenn⁵⁶, kávamagasságuk közel azonos lehetett, eredeti szélessége nem ismert. A középkori ablak közelítőleg a kaput kísérő falsáv és a szentélyindítás közötti falfelület közepére esik⁵⁷.

A korábbi kutatás a toronyra és a belsőre nem terjedt ki. (12. kép) A torony a templommal együtt épült. Nyílásformái megőrizték eredeti kialakításukat, némelyeket utóbb befalaztak. A keleti falon a karzatszínti csúcsíves nyílás szintén eredeti, tehát középkori karzatos feltételez. A résablakok a belső felől erősen szűkülő kávéval és sorosan rakott egy téglá áthidalóval rendelkeznek. (11. kép) A toronyablakok közül leggazdagabb kialakítású a főhomlokzati ikerablak a harangszinten: itt nyolcszögű osztópillérről indulnak az ívek, amelyek téglából falazott, és vakolatból képzett profilú fejezetre támaszkodnak. (13. kép) A keleti homlokzaton egyszerű hasábos pillérre fejezet nélkül támaszkodik az ívpár. A falazott toronysisak és a koronázópárkány feletti pártázatszerű elemek szintén az első építési periódusból származnak.

A belsőben, a déli falon, a szentélyindítás közelében, a középkori falazattal együtt kialakított keskeny falfülke található (a jelenlegi járósinttől számított 36 cm felett, falsíkon 31 cm nyílásszélességgel, 68 cm, magassággal). Káváját és szabálytalan, emelt ívű záradékát a téglákat homorlatosra faragva alakították ki. (8-9. kép) Tőle nyugatra egy másik, szélesebb, a jelenlegi járósint felett 5 cm-rel induló, 108 cm magas, 130 cm széles, 130 cm magas, 32 cm mély, szegmensíves záródású fülke található. Mindkét fülke kisebb méretű, barokk téglás befalazásából néhány darabot kibontva láthatóvá vált a hátfalon és az ív alján összefüggően fennmaradt egy egyrétegű, vékony vakolat, amelynek összetétele hasonló a barokk kori falazóhabarcséhoz, de annál jobb minőségű, rajta egy rétegben meszelés volt, égésnyomok nem voltak rajta. Mindezek alapján a vakolatmaradvány a középkori templom pusztulását követő javításból származhat. A keskenyebb fülke pasztofórium, esetleg lavabo helye lehetett, a szélesebb fülke ülőfülkéként való azonosításához a középkori járósint ismerete szükséges.

A mai karzattpillérek a hajófalhoz másodlagosan épültek, a déli a középkori kapura ráfed. (10. kép)

⁵⁶ Jelenlegi formájában az említett ablak nyugati kávája kifelé szélesedő, míg a K-i kávája, illetve a másik két ablak kávája közel merőlegesek a falsíkra, mivel a feltárást követően a középkori káva elfalazását nem építették vissza. Kérdéses, hogy akkor, és az 1996-os újabb felújításkor sikerült-e a középkori festett vakolatot megőrizni rajta.

⁵⁷ Megtévészto lehetett az 1996-os felújítást megelőző bemutatás (Ld. VALTER 2005, 172. kép.), ahol a második mai ablaktól nyugatra hagytak vakolatlanul egy felületet, de ezen a helyen az 1970-es évek fotói összefüggő középkori falazatot dokumentálnak.

Kisméretű szondákban a kifestést is vizsgáltuk: a hajó és a sekrestye boltozatán, valamint a karzat-mellvéden több rétegű festés maradt fenn. Koruk, jellegük meghatározása festőrestaurátori feladat.

A 2011-es falkutatás a korábbiakhoz képest pontosította az építéstörténetet: a törökkori pusztulás nagyobb mérvű kiegészéssel járt, és azonosítható volt a barokk kori újjáépítést megelőző javítás periódusa. 1746-ban a középkori templomot használhatóvá tették: déli kapuját feltehetően megtartották, a falfülkék falazott szélét, vakolatát javították, tovább használták. A nagyszabású újjáépítésre később került sor: 1785-ben a szentélyt elbontva, a templom alapterületét közel kétszeresére növelve, szintén téglából, megépült a mai szentély, az 1970-es évekbeli kutatási fényképek tanúsága szerint a falkoronát felfalazták, a középkori ablakok elbontásával kialakították a hajó tágas, új ablakait, és feltehetően ekkor boltozták be a hajót. A karzatpillérek és a hozzá vezető külső lépcsőtorony falazata a hajóéhoz másodlagosan épült, ekkor, vagy egy következő építési periódusban. A karzat első említése 1810-ből való.

Ugyanakkor több kérdés nyitva maradt: a falkutatás alapján nem lehetett megismerni a középkori járószintet, lefedést, a déli kapu bélletének, illetve a középkori szentélyzáródás pontos formáját, a feltételezett középkori karzat helyét. Ezek jó részét a régészeti kutatás tisztázta.

Az ásatás

2012 őszén a karzaton elektromos hiba miatt tűz keletkezett, melynek füstje a templom boltozatát be-kormozta. Az újabb kár a templom belső felújítását is szükségessé tette.

A munkálatok során 2013 őszén a körítőfalak mentén a drain cső számára ásott árkoknál régészeti szakfelügyeletet végeztünk. Ennek során feltártuk az épület alapozását, amely eltért az Árpád-korban e vidéken jellemző építési technikától. Az alapozás habarccsal rögzített téglából állt, nem pedig agyagba rakott téglából, vagy kőből. A felmenő falnál kissé szélesebb, kiugró padkával falazott alap a déli oldalon az egykori temető sírjainak kiásása miatt kis mértékben rongált volt, a korábbi déli bejáratról nem tudtunk meg új információt, a küszöbének környezetét tönkretették az újkori építkezéssel. Az északi oldalon az alapozás jó állapotban maradt fenn. Az északnyugati oldalon lévő karzatra vezető lépcső alapozásának újkori mivoltát, a korábbi falkutatáshoz hasonlóan, a feltárás is megerősítette, valószínűleg az 1785. évi nagy átalakításkor építették. A nyugati bejáratnál nem járt eredménnyel a kutatás, ugyanis az ajtó előtt található kőburkolat építéskor elpusztították a korábbi járószinteket. A templom környékén kialakított közművek építéskor csak téglatörmelékkel találtunk, temetkezéseket egyáltalán nem, ugyanis a templomkert területe természetes és mesterséges folyamatok következtében az évszázadok alatt feltöltődött. A kutatást nehezítette az is, hogy évekkorábban a drain cső-rendszer létesítéskor a körítőfal előtt lévő földrétegeket megbolygatták.

A felújítás első szakaszához kapcsolódó, Simon Anna művészettörténész által elvégzett szondázó falkutatás számos építéstörténeti kérdést vetett fel, melyeket régészeti feltárással lehetett megválaszolni. Fontos célunk volt, hogy igazoljuk a falkutatási eredményeket és pontos adatokat kaphassunk az 1785. évi felújítás alkalmával elbontott késő Árpád-kori poligonális szentélyzáró falról. A kutatómunka során 4 szelvényt jelöltünk ki, melyekkel a szentélyzáró falat, az oltárt, és a nyugati kapu környékét vizsgáltuk. A feltárás során sikerült elkülönítenünk két fontos építési időszakban felhasznált kötőanyag jellemzőit és a téglák paramétereit: a 13. századi alapozásnál mészszemcsés, vajszerű habarcsot használtak a falazáshoz, a téglák mérete 34x16x8 cm. A 18. századi alapozásnál sárga homokos habarcsot használtak az építkezéskor, a téglák mérete 32x16x5,5 cm.

Az első szelvényt a templom hossz tengelyének megfelelően, az épület középvonalánál jelöltük ki. A munkálatok során megtaláltuk az Árpád-kori oltár maradványait. Az építmény alapozásának alsó két rétege maradt meg, a benne talált habarcs és a téglák egyezést mutattak a 13. századi felmenő falaknál tapasztaltnal. Az alapmaradvány nagyméretű volt, feltárt részletének hossza: 150 cm. A szelvény keleti végében megtaláltuk az egykori szentélyzáró fal helyét. Az 1785. évi átépítés során a fal tégláit az alapozás legeljéig kitermelték, a helyén csak habarcsos téglatornelékes betöltés maradt. (15. kép)

A következő két szelvény kijelölésével a kiszedett fal további szakaszait kerestük. Az északi és a déli oldalon (16. kép) egyaránt előkerült egy-egy falcsont, az elbontott zárófal alapozásának maradványai egyértelműen alátámasztották az 1973. és 2011. évi falkutatás poligonális szentélyzáródást feltételező eredményeit. Az északi oldalon a bontás során a 18. században visszatöltött törmelék beomlott, ezáltal láthatóvá vált az egykori szentély alapjának külső északkeleti töréspontja. A falcsontok és az alap árkának segítségével kiserkeszthető volt az egykori poligonális zárófal. (17. kép)

A feltárás során nem találtunk diadalív-pillérre utaló nyomot, ezért feltételezhető, hogy nem rendelkezett az Árpád-kori templom diadalívvel. Hasonlóan egyszerű megoldás jellemzi a közeli Zalaszentgyörgy templomát⁵⁸.

A déli falcsont közelében a bolygatatlan altalajig feltártuk az alapozást. A felmenő fal mai járószint alatt lévő részén megtaláltuk az első barokk periódus fugában ülő fehér festés maradványait hordozó vakolatát, és a második barokk periódus barna színű vakolatát (18. kép). A két vakolatréteg alatt pedig előkerültek a török kori pusztulás nyomai. A 16-17. századi járószintet a feketére pörkölődött téglák és a rózsaszínre átégett habarcs jelölte ki (19. kép). A szelvényekben azonban nem találtuk meg a tűzvész pusztítására utaló vastag faszenes, törmelékes réteget. Feltételezhető, hogy az 1746-os felújítás alkalmával eltávolították az üszkös törmelékeket és a középkori feltöltődés rétegeit, és a fülkék rendeltetészerű használatának biztosítása érdekében visszatértek az Árpád-kori járószint környékére. A 13. századi szentély bontási törmelékei is ezen a visszasüllyesztett 18. századi járószinten helyezkedtek el (20. kép).

Az oltár elbontása megelőzte a 18. század végén végzett átalakítást, ugyanis a törmelék nem közvetlenül az oltármaradványok felett helyezkedett el. Az oltárt valószínűleg az építési munkálatok elején bonthatták el. Az utolsó két téglasor eredeti helyen maradásának az lehet az oka, hogy az építkezés alatt az épületbe bekerülő sár elfedte helyét, és a zárófal bontása után az már nem volt látható. Ez magyarázhatja azt a tényt, hogy míg a zárófal nagy részét a legelső téglasorig kiszedték, ez a kétsornyi, könnyen hozzáférhető téglát az eredeti helyén maradt.

A szelvény nyugati végében a feltárás során előkerült a középkori karzat egyik tartóoszlopának helye.

Az utolsó szelvényt a nyugati bejáratnál jelöltük ki, az ajtó alatt lévő falat erősen visszabontották, járószinteket így, a szakfelügyeletnél tapasztaltakhoz hasonlóan, itt sem találtunk. Az egykori ajtónyílás aljával egy szinten, a törmelékes betöltésen nyugvó küszöböt sikerült csak azonosítani, mely valószínűleg az 1785. évi építkezéskor készült.

⁵⁸ VALTER 2005, 252. 91. kép.

Összegzés

A Zala megyei Andráshida középkori eredetű téglatemplomában 2011-2013 között, több ütemben, a templom felújításához kapcsolódva, részleges falkutatásra és régészeti kutatásra nyílt lehetőség. Megfigyeléseink pontosították, illetve kiegészítették az 1971-1972-ben Gergelyffy András által a homlokzatokon végzett kiterjedt falkutatás eredményeit.

A középkori téglatemplom a kutatási eredményeink alapján egy építési periódusban készült. Az egyhajós, homlokzati tornyos téglatemplom szentélyzáródásának indítása a felmenő falakon kívül-belül megfigyelhető volt, a régészeti kutatás meghatározta a poligonális szentély-záródás pontos helyét, és megállapította, hogy az diadalív közbeiktatása nélkül indult. A szentélyben feltártuk az oltár helyét, valamint előtte, a hajó középtengelyében egy melléklet nélküli sírt, amelynek helyzete, kialakítása kegyúri temetkezésre vall.

A középkorban is rendelkezett karzattal a templom, a fából ácsolt építmény egyik tartóoszlopának helyét megtaláltuk az ásatás során. A déli kapu téglából falazott, bélletes volt, faragott köelemekre nincs bizonyíték, talán valamiféle kisebb előépítmény tartozott hozzá. A korábban feltárt egy, festett középkori ablakmaradvány helyét a jelenlegi középső ablak aszimmetrikus formája igazolja, festésének fennmaradására nincs adatunk. A középkori homlokzattagolás további elemeit csak az 1970-es fényképeken vizsgálhattuk, ezek tanúsága szerint a zárópárkány feltételezett helyén maga a középkori falazat hiányzik, a jelenlegi falkoronát barokk falazat alkotja. A torony azonos anyagból, a templommal együtt épült. Keskeny résablakai és harangszinti páros ablakai, valamint téglából falazott sisakja, az azt díszítő jellegzetes pártázat-szerű elemekkel, megőrizték eredeti kialakításukat. Faragott kő elemek itt sem találhatók. Középkori homlokzati vakolat sehol nem maradt fenn, azonban több helyen volt megfigyelhető a téglafugák közt gondosan kisimított falazóhabarcs, és vékonyan simított mésztej. A belsőben már korábban látható volt az 1996-os felújítás során feltárt, és pontatlanul bemutatott két falfülke, a déli hajófalban.

A templom építési idejét az írott források és történeti adatok alapján a 13. század utolsó harmadára tehetjük. Feltételezhetjük, hogy a Fábíán fiai közti, 1264. évi birtokmegosztást követően, kegyúri reprezentáció részeként épülhetett a templom, amelyet Szent András titulusával 1278-ban már említenek. Építészeti stílusjegyeit megtaláljuk több román kori zalai kis téglatemplomon. Hasonló sokszögzáródású szentélye van a közeli veleméri r. k. templomnak (Vas megye)⁵⁹, amelyet 1268-ban említenek először, a lábodi temetőkápolnának, (Somogy megye)⁶⁰, melynek építése az 1260-as évekre tehető, és a szenyéri egyháznak⁶¹, amely az 1270-es években épült, továbbá a berhidai templomnak (Veszprém megye)⁶², amelyet közülük a legkésőbbre, a 13. század végétől a 14. század elejéig terjedő időszakra datálnak. A templom két fő építési periódusát – a középkori építést és a barokk kori szentélybővítést – kiegészíthettük egy, a török kori pusztulást követő és a barokk kori nagyszabású kiépítést megelőző periódussal, amelyet az 1746. évi, Padányi Biró Márton veszprémi püspök által végeztetett felújítással azonosíthatunk. Ekkor a templomot használhatóvá tették, megőrizve és javítva a déli bejáratot, a déli fal belső ülőfülkéit, illetve a középkori szentélyformát. Azonosítottuk a korabeli járósínt, amely egybeesik a

⁵⁹ AMBRUSNÉ 1972, 236.

⁶⁰ MARÓCZKY 1979, 323.

⁶¹ VALTER 1975, 92.

⁶² SZ. CZEGLÉDY - ÁGOSTHÁZY 1967, 224.

középkorival, így biztosítva a déli falfülkék használatát, valamint a javításhoz tartozó meszelt vakolat csekély maradványait.

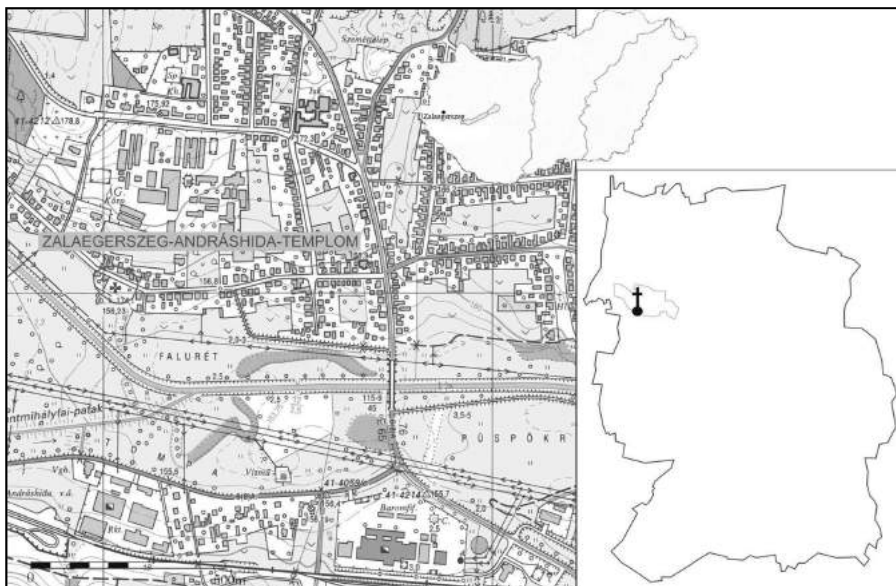
Az épület nagyszabású átépítésére 1785-ben került sor, ekkor építették a mai, hajóval közel azonos hosszúságú szentélyt, a hajó falkoronáját megmagasították, új, tágas ablakokat nyitottak, a déli kaput befalazták. Feltehetően ekkor épült a mai boltozat. A bontási és építési munkálatok törmelékei, valamint a rajtuk nyugvó 18. század végi járósínt jól megfigyelhető volt.

A mai, falazott karzat – melynek első említése 1810-ből való –, illetve a hozzá vezető külső lépcsőtorony ekkor vagy később, valamint a sekrestye biztosan később épült. Utóbb a déli hajófal elé két támpillért építettek.

A feltárásokat követően folytatódtak a felújítási munkálatok. A belsőben törekedtek az újabb leletek bemutatására, illetve a berendezés teljes cseréje történt meg, míg a homlokzatokon a korábbi helyreállítás javítására került sor, illetve a torony két résablakát nyitották meg. A felújítást (14. kép) a templom 2014 tavaszi újraszentelése zárta, mely során a Szent Kereszt Felmagasztalása nevet kapta.

1. kép: Zalaegerszeg–Andrásida térképe, I. Katonai felmérés (1763-1787).

2. kép: Zalaegerszeg–Andrásida templom leőhelyének földrajzi elhelyezkedése.

3. kép: A templom külső összképe DNy-ről, 1971-ben a kutatás előtti állapot.
(fotó: Gergelyffy András. Forster Központ, Fotótár)

4. kép: A templom külső összképe DK-ről, 1972-ben a kutatás utáni állapot.
(fotó: Gergelyffy András. Forster Központ, Fotótár) (A barokk falazatok jelölése S.A.)

5. kép: A D-i hajófal középső ablaka,
Ny-i kávéjában megőrzött középkori nyílásszél
kváder-festésű középkori vakolattal.
(fotó: Gergelyffy András, 1971-1972.
Forster Központ, Fotótár)

6. kép: A D-i hajófalban feltárt középkori szentélyindítás.
(fotó: Gergelyffy András, 1971-1972.
Forster Központ, Fotótár)

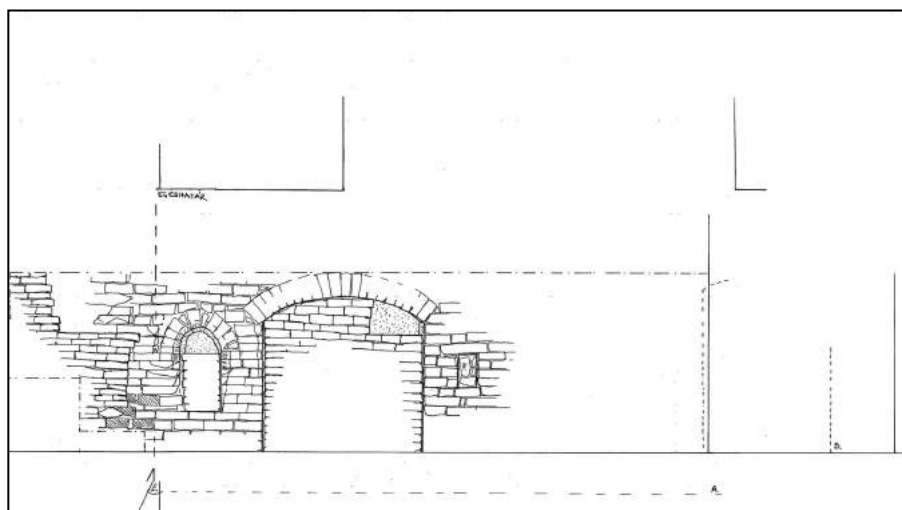
7. kép: A középkori D-i kapu kibontás után.
(fotó: Gergelyffy András, 1971-1972. Forster Központ, Fotótár)

8. kép: A hajó D-i belső falán falfülkék részlete.
(fotó: Simon Anna, 2012.)

9. kép: A hajó D-i belső falán kisebb falfülke részlete.
(fotó: Simon Anna, 2012.)

10. kép: A hajó D-i belső falának nézete.
(rajz: Simon Anna, 2012.)

11. kép: A Ny-i homlokzat résablaka kibontás előtt a belsőben. (fotó: Simon Anna, 2014.)

12. kép: A Ny-i homlokzat részlete a torony alatt nyíló bejáratnál, a másodlagos karzatlépcső bővítéssel. (fotó: Gergelyffy András, 1971-1972. Forster Központ, Fotótár)

13. kép: A Ny-i homlokzat páros ablaka.
(fotó: Simon Anna, 2014.)

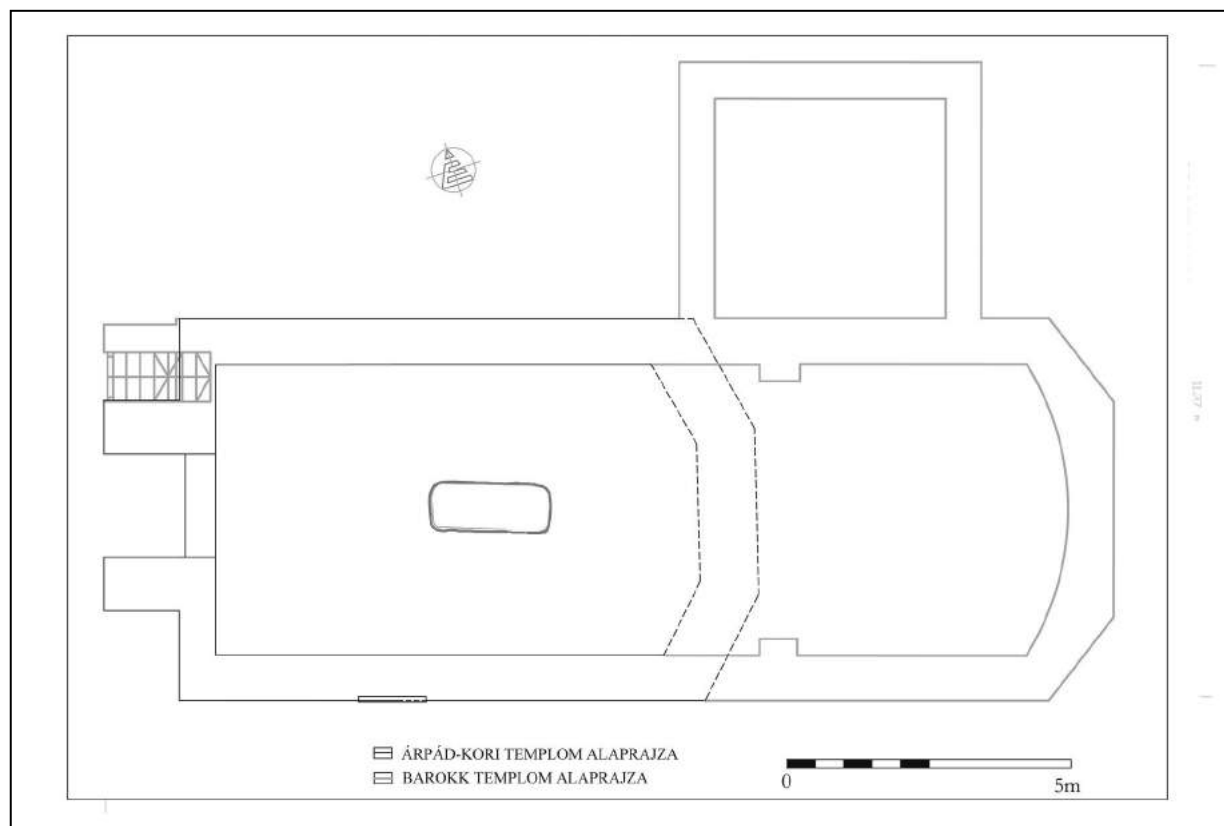
14. kép: A templom a 2014. évi felújítás után.
(fotó: Orha Zoltán, 2014.)

15. kép: A kiszedett Árpád-kori szentély zárófalanak helye.
(fotó: Orha Zoltán, 2013.)

16. kép: A szentély zárófalanak déli csonkjja.
(fotó: Orha Zoltán, 2013.)

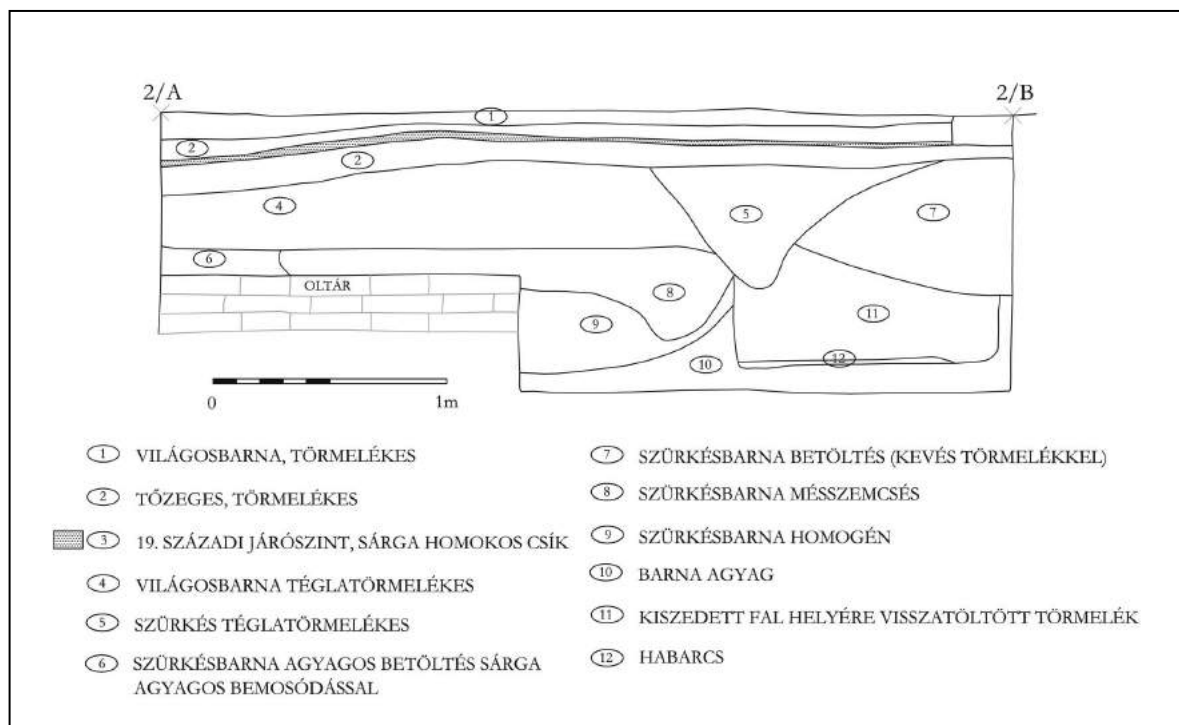
17. kép: A templom alaprajza. (rajz: Kámán Beáta, 2013.)

18. kép: Az 1746. évi fehér festéses vakolat (fugában alul) és az 1785. évi barna színű vakolat (felül) felvétele. (fotó: Orha Zoltán, 2013.)

19. kép: A templom pusztulásakor megégett téglák felvétele.
(fotó: Orha Zoltán, 2013.)

20. kép: 2. kutatóárok metsztfala.
(rajz: Takács László, Kámán Beáta 2013.)

Rövidítések

Dic. Zala	Dicalis conscriptio, Zala megye feudális kori adóösszeírásai
DL	Collectio Diplomatica Hungarica
Forster Központ	Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási Központ (KÖH)
GM	Göcseji Múzeum
MNL	Magyar Nemzeti Levéltár (Országos Levéltár)
SzEL	Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár
VÉL	Veszprémi Érseki és Káptalani Levéltár
MNL ZML	Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára
UC	Urbaria et Conscriptiones

Irodalom

AMBRUSNÉ 1972

Ambrusné Kozák Éva: A veleméri r. k. templom kutatása. In: Magyar Műemlékvédelem (7) 1971-1972, 229-238.

ANYAKÖNYVEK 1998

Kálniczky László-Körmeny Lajos-Tuza Csilla: A Magyar Országos Levéltár Filmtárában mikrofilmen őrzött anyakönyvek katalógusa: (Tematikus konspektus) (MOL segédletei 4-1. 1998) szerint: MNL, Mikrofilm X 6179, 1279 felv. A 4412-4414.

CSÁNKI 1897

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. 1897.

CZEGLÉDY-MENDELE 1972

Czeplédy Ilona-Mendele Ferenc: Szamostatárfalva ref. templom és harangláb. Budapest, 1972.

SZ. CZEGLÉDY-ÁGOSTHÁZY 1967

Sz. Czeplédy Ilona-Ágostházy László: Berhida középkori temploma. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (6) 1967, 217-237.

ENGEL 2001

Engel Pál: Szent István birodalma. Budapest, 2001.

GERGELYFFY 1974

Gergelyffy András: Falkutatások 1971 – 1972. összeállította: Dávid Ferenc-Gergelyffy András. In: Magyar Műemlékvédelem (7) 1971-1972, 355-365.

HOLUB 1929

Holub József: Zala megye története a középkorban. I. 1929.

HORNIG 1903

Hornig Károly: Padányi Biró Márton püspök naplója. Veszprém, 1903.

IVICSICS 1999

Műemlékfelújítások és -helyreállítások 1997-ben (Összeállította: Ivicsics Péter) In: Műemlékvédelmi Szemle 1999/1-2. Budapest, 1999.

KÓTA 1997

Kóta Péter: Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212-1526. (Vas megyei levéltári füzetek 8. Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Szombathely, 1997.)

MARÓCZKY 1979

Maróczky Erzsébet: A lábodi temetőkápolna (Hosszú-falu középkori parochiális egyháza) In: Műemlékvédelem 1979, 218-324.

MOLNÁR 1996

Molnár András (szerk.): Zala megye történelmi olvasókönyve: helytörténeti szöveggyűjtemény. Zalaegerszeg, 1996.

NÉMETH 1979

Németh József: Zala megye műemlékei. Zalaegerszeg, 1979.

ORTVAY 1891-1892

Ortvay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzék alapján föltüntetve. Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIVE e tabulis rationes collectorum pontificarum a 1281-1375. referentibus eruta digesta illustrata. I./1-2. (A Vatikáni Okirattár-Bizottság rendeletére szerkeszti Ortvay Tivadar) Budapest, 1891-1892.

ÖRDÖG 1991

Ördög Ferenc: Zala megye népesség-összeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1745-1771. I-III. Budapest-Zalaegerszeg, 1991.

PFEIFFER 1947

Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1154-1760) (A veszprémi egyházmegye múltjából 10) Veszprém, 1947.

SEMATIZMUS 1977

Szombathelyi püspökség sematizmusa, Szombathely, 1977.

SIMONFFY 1985

Simonffy Emil: Bevezetés 7-47. In: Gyimesi Endre (szerk.): Zalaegerszeg (Dokumentumok a város történetéből). Zalaegerszeg, 1985.

TURBULY 1996

Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II. 1611-1655. Zalaegerszeg, 1996.

VALTER 1975

Valter Ilona: A szenyéri r. k. templom. In: Műemlékvédelem (19) 1975. 92-94.

VALTER 2005

Valter Ilona: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2005.

VARGA 2011

Varga Kálmán György: Andrásida nyolc évszázada. I. Zalaegerszeg, 2011.

ZO 1886

Nagy Imre-Véghely Dezső-Nagy Gyula: Zala vármegye története Oklevéltár I-II. Budapest, 1886.

Abstract

In the medieval brick church of Andrásida, Zala County there were possibilities for partial wall and archaeological research between 2011 and 2013 in several stages during the restoration of the church.

In the summer of 2012 we had the opportunity to do research on the walls inside up to the height of 150 cm and beyond the external walls. The observations made during the research refined or supplemented the results of the wall research done on the facades in 1971 - 1972 by András Gergelyffy.

The two main construction periods of the church - the medieval construction and the baroque sanctuary expansion – were supplemented with a period following the Turks' devastation and preceding the Baroque construction work. The south gate excavated earlier could barely be examined because of the restoration. More can be learnt about it from Gergelyffy's photographs and reports.

According to them the walls were made of bricks. Based on our observations some kind of smaller structure might have belonged to it. The remains of the previously excavated medieval window could not be analysed, its position is confirmed by the asymmetrical shape of the present middle window.

The location where the sanctuary starts closing was observed once again from the outside and we located its exact place inside. The medieval proportioned eaves cannot be seen; presumably the walling itself is missing at this height, as the baroque walling which constitutes the present wall crown is very noticeable.

The previous research did not cover the facade of the tower. The tower was built of the same material as the church. Its narrow slit windows, the duo windows at the bell level and the brick-walled helmet with its decorative distinctive headdress-like elements have retained their original design. Medieval facade plaster has not

survived anywhere but in many places carefully smoothed mortar - a thin layer of lime were observed between the bricks.

Two niches in the south wall of the nave could be seen earlier in the interior. Their forms and the repair work before the baroque reconstruction period were identified. Whitewashed plaster pieces have been preserved from the latter. The northern nave wall was not articulate. The brick pillars of today's gallery were separated from the nave wall, the place where the southern entrance had been was roofed over. We managed to prove that the extensions of the staircase tower leading to the chancel and the sacristy were added to the medieval walls.

During waterproofing works in the autumn of 2013 archaeological expert supervision was performed. We observed the Árpád-era foundations of the building and the surroundings of the former southern entrance; however, we did not get any further data about the one-time gate shape because of the later destructions.

At the end of the 2013 excavation project connected to probing wall research was done. During the excavation we found the sections of the wall of the Árpád-era sanctuary starting directly from the nave without the triumphal arch, which was demolished during the reconstruction in 1785. Only the foundation ditch has remained on the site of the closure of the sanctuary. The initial arrangement of the walls and the foundation ditch show polygonal apse shape.

We excavated the location of the altar in the sanctuary and a grave in front of it, in the central axis of the nave. The position and the arrangement of the grave suggest the burial of a patron.

The church used to have a choir in The Middle Ages; we found the site of one of the bearing pillars of the wooden structure during the excavation.

During the excavation process some signs of the renovation work of the year 1746 were found and also the ground level, which coincides with that of The Middle Ages. At that time only the building was made usable, the floor level was lowered to the Árpád-era level. The medieval layers of the church were later removed; only after the analysis of the burnt red wall tissue containing mortar and the bricks scorched black during the Ottoman destruction could we find the location of the 16th-17th ground level.

The large-scale reconstruction of the building took place in 1785, today's sanctuary was built then, the top of the nave wall was heightened, new, large windows were opened, the south gate was walled up. Presumably today's vault was built then. The rubble of demolition and construction activities, as well as the late 18th-century ground level resting on them were clearly observable.

On the basis of written sources and historical data the church was surely built in the last third of the 13th century.

Simmer Livia

Zalacséb–Malom-tanya lelőhely Árpád-kori és késő középkori településrészlete

Bevezetés

A Zalacséb határában elhelyezkedő Zalacséb–Malom-tanya nevű lelőhelyen 2002. 07. 15. és 2002. 12. 14., illetve 2003. 07. 01. és 2003. 07. 18. között Havasi Bálint vezetésével került sor megelőző régészeti feltárássra. Az épülő magyar-szlovén vasútvonal nyomvonalán a Zalalövő-Andráshida közötti szakasz érintette a lelőhelyet, ezért vált szükségessé a 6345 m² nagyságú terület megkutatása.

A Zala folyótól északra mintegy 100 méternyire a folyó árterében, a györkefai dombháttól déli irányban fekvő terület évezredek óta alkalmas volt az emberi megtelepedésre. A lelőhelyet terepbejárással Dr. Redő Ferenc azonosította 2000-ben, mely során római kori kerámia-töredékekre bukkant. A 2001 folyamán végzett szondázó ásatás eredményeképpen egy római villa sóderes alapozása és több őskori, illetve római kori gödör került elő.

A 2002–2003-as ásatáson dokumentált 660 objektum hat korszak – rézkori Balaton-Lasinja kultúra, késő bronzkori halomsíros kultúra, római kor, avarok, Árpád-kor és késő középkor – emlékanyagát őrizte meg. A feltárt 660 objektumból mindösszesen 23 keltezhető biztosan az Árpád-korra és 5 a késő középkorra. Jelen tanulmány a lelőhely Árpád-kori és késő középkori objektumait, leleteit – különös tekintettel a fazék áldozatokat –, jelenségeit közli és dolgozza fel¹.

Az Árpád-kori település emlékei

42. *objektum*: réteges (szürkésfekete agyag patics és faszéndarabokkal; szürkésbarna patics és faszéndarabokkal; barna agyag patics és faszéndarabokkal) betöltésű, 191×122 cm-es, 38 cm mély, ovális alakú, ívelt oldalú, teknős aljú gödör. Leletanyag: apró oldaltöredékek, állatcsont.

88. *objektum*: szürkésbarna betöltésű, 70×72 cm-es, 12 cm mély, kerek, ívelt oldalú, teknős aljú gödör, melybe szájjal lefelé fordított fazekat helyeztek el. Leletanyag: vörösesbarna (néhol szürke foltokkal), csillámos homokkal és apró kavicsal soványított fazék. Pereme ívelten kihajló, lekerekített. Rövid nyaka összeszűkül, a vállat egy hullámvonal díszíti, a válltól majdnem az edény aljáig csigavonal fut körbe. Az edény alja egyenes. Peremátmérője 14,5 cm, fenékátmérője 10,5 cm. (9. kép 4.)

¹ Ezúton köszönöm Havasi Bálintnak, hogy a lelőhely Árpád-kori és késő középkori anyagának közlését átengedte, továbbá köszönettel tartozom Necze Ambrusnak a tárgyrajkok elkészítéséért és Császár Renátának a képtáblák összeállításáért.

94. *objektum*: réteges (szürkésbarna agyag faszénmorzsával és paticsdarabokkal; sárgásbarna agyag faszénmorzsával) betöltésű, 71×76 cm-es, 16 cm mély, kerekded alakú, szűkülő oldalú, egyenes aljú gödör. Leletanyag: apró oldaltöredékek.

96. *objektum*: paticsos, szürkésbarna agyagos betöltésű, 130×60 cm-es, 24 cm mély, hosszúkás, ívelt oldalú és aljú gödör. Leletanyag: apró oldaltöredékek.

97. *objektum*: paticsmorzsás, világosbarna agyagos betöltésű, 80×66 cm-es, 14 cm mély, ovális alakú, ívelt oldalú, teknős aljú gödör, melybe szájjal lefelé fordított fazekat helyeztek el. Leletanyag: barna, szürke törésfelületű, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, gömbös testű fazék felső fele. Pereme ívelten kihajló, a váll felé ferdeire vágott. Nyakát vízszintes sorba rendezett, ferde rovátkákkal díszítették. A hengeres, összeszűkülő nyak alatt vízszintes sorba rendezett sűrű, ferde körömbenyomásos díszítés látható. A vállat és a has megmaradt részét négy, egymással ellentétes ritmusú hullámvonal tagolja. Az edény alja hiányzik, a 2007.8.8.1. leltári számú fenékbélyeges töredék nagy valószínűséggel a fazék része. Peremátmérője 12,5 cm, vállszélessége 17 cm, falvastagsága: 0,6 cm. (9. kép 1–2.)

187. *objektum*: réteges (szürkésfekete faszenes agyag; paticsos, faszenes barnásfekete agyag) betöltésű, 76×66 cm-es, 36 cm mély, ovális alakú, szűkülő oldalú, egyenes aljú gödör. Leletanyag: apró oldaltöredékek.

191. *objektum*: paticsmorzsás, szürkésbarna agyagos betöltésű, 52×38 cm-es, 14 cm mély, ovális alakú, ívelt oldalú, teknős aljú gödör. Leletanyag: apró töredékek.

225. *objektum*: faszénmorzsás, paticsos, szürkésbarna agyagos betöltésű, 122×76 cm-es, 16 cm mély, ovális alakú, ívelt oldalú, teknős aljú gödör. Leletanyag: apró oldaltöredékek, patics.

227. *objektum*: paticsmorzsás, szürkésbarna agyagos betöltésű, 300×50–84 cm-es, 16 cm mély, ívelt oldalú, egyenetlen aljú, kelet-nyugati irányú, hosszúkás árokszakasz. Leletanyag: patics.

257. *objektum*: faszenes, paticsmorzsás, szürkésbarna agyagos betöltésű, 94×68 cm-es, 18 cm mély, amorf alakú gödör. Leletanyag: 1. Kívül szürke, belül világosbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított oldaltöredék. 2. Kívül barna, belül szürkésbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, vízszintes vonallal díszített oldaltöredék. 3. Világosbarna, szürke törésfelületű, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított aljtöredék.

280. *objektum*: faszénmorzsás, szürkésfekete agyagos betöltésű, 56×44 cm-es, 8 cm mély, ovális alakú, ívelt oldalú, teknős aljú gödör, melyet a 175. számú római kori objektum keleti oldalába ástak bele. Leletanyag: apró töredékek.

412. „*objektum*”: Szájjal lefelé fordított fazék, mely humuszosítás során megsérült, a gép a fazék alsó részét megsemmisítette. Világosbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, enyhén deformált, gömbös testű fazék. Pereme ívelten kihajló, enyhén tagolt, hengeres nyaka összeszűkül. Vállától lefelé csigavonallal díszítették. Alja egyenes, fenékátmérője 9 cm, peremátmérője 13–13,5 cm. (9. kép 3.)

424. *objektum*: paticsmorzsás, szürkésbarna agyagos betöltésű, 225×206 cm-es, 31 cm mély, ovális alakú, egyenetlen aljú gödör. Leletanyag: apró oldaltöredék.

436. *objektum*: faszenes, paticsmorzsás, szürkésfekete agyagos betöltésű, 188×110 cm-es, 10 cm mély, ovális alakú, ívelt oldalú, egyenetlen aljú gödör. Leletanyag: ívelt hátú, középső nyélállású vaskés. (12. kép 3.)

500. *objektum*: paticsos, faszenes, szürkésfekete agyagos betöltésű, 284×258 cm-es, 46 cm mély, kerekded, ívelt oldalú, teknős aljú gödör. Leletanyag: apró oldaltöredékek, patics.

569. *objektum*: paticsos, faszénmorzsás, szürkésbarna agyagos betöltésű, 100×91 cm-es, 42 cm mély, kerekded, szűkülő oldalú, egyenes aljú gödör. Leletanyag: kívül sötétszürke, belül világosbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, vastag, egyenes aljtöredék.

572. *objektum*: faszenes, paticsmorzsás, szürkésbarna agyagos betöltésű, 152×114 cm-es, 36 cm mély, ovális alakú, szűkülő oldalú, egyenes aljú gödör. Leletanyag: 1. Kívül szürkékelt barna, belül sötétszürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított egyenes aljtöredék, fenékátmérője 10 cm. 2. Szürke, csillámos homokkal, kerámiazúzalékkal és apró kavicsal soványított, hasasodó, egyenes aljú fazék töredéke. Hasát két sorba rendezett rádli mintával díszítették. 3. Szürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított egyenes aljtöredék, fenékátmérője 13 cm. 4. Kívül szürke, belül barna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított vastag falú oldaltöredékek. 5. Szürke, csillámos homokkal és kavicsal soványított, három vízszintesen körbefutó vonallal díszített oldaltöredék, a vonalak közti sortávolság 1,3 cm. (10. kép 2.) 6. Kívül szürkésbarna, belül barna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, enyhén kihajló, elvékonyodó, bordával tagolt peremű fazék töredéke. Vállát két egymást keresztező hullámvonal díszíti, peremátmérője: 20 cm. (10. kép 1.) 7. Kívül világosbarna, belül szürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított oldaltöredék, melyet két egymással ellentétes ritmusú hullámvonal díszít. (10. kép 3.)

573. *objektum*: faszenes, paticsmorzsás, szürkésbarna agyagos betöltésű, 178×60 cm-es, 12 cm mély, ovális alakú, ívelt oldalú, egyenetlen aljú gödör. Leletanyag: 1. Kívül vörösesbarna, belül szürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított oldaltöredék. Felületét besimított vízszintes- és hullámvonal díszíti. 2. Kívül szürkésbarna, belül barna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, bemélyített vízszintes vonallal díszített oldaltöredék. 3. Nagyméretű, vastag falú edényhez tartozó vörösesbarna, csillámos homokkal és kavicsal soványított, három vízszintesen körbefutó vonallal díszített oldaltöredék. (11. kép 4.) 4. Fekete, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, redukációs égetésű fazék töredéke. Vágott pereme erősen kihajló, nyaka rövid, alja egyenes. Vállát ferde és függőleges körömbenyomással díszítették, alatta kettős hullámvonal, majd ezzel ellentétes ritmusú hullámvonal látható. Hasa alatt kettős vízszintes vonal fut körbe. Fenékátmérője 7 cm, szájátmérője 11 cm. (11. kép 1.) 5. Világosbarna, csillámos homokkal és kavicsal soványított, enyhén kihajló, egyenesre vágott perem töredéke. A perem belsejét körbefutó hullámvonallal díszítették. (11. kép 2.) 6. Kívül világosbarna, belül szürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított oldaltöredék. Nyakán körömbenyomásból induló hullámvonalak, oldalán két vízszintesen körbefutó vonaldísz látható. (11. kép 3.) 7. Kívül szürkésbarna, belül sötétszürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, bemélyített vízszintes vonallal díszített oldaltöredék. 8. Világosbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított oldaltöredék. Felszínét három vízszintes vonal díszíti. 9. Szürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított oldaltöredék. Felszínét egymással párhuzamos három vízszintes vonal díszíti. 10. Szürke, koromfoltos, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított oldaltöredék. 11. Világosbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított egyenes aljtöredékek. 12. Szürkésbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított nyak- és válltöredék. Vállát körömbenyomásból induló hullámvonallal díszítették.

580. *objektum*: faszenes, paticsmorzsás, szürkésfekete agyagos betöltésű, 186×136 cm-es, 22 cm mély, ovális alakú, ívelt oldalú, egyenetlen aljú gödör. Leletanyag: 1. Kívül világosbarna, belül szürke, csillámos homokkal és kavicsal soványított, vízszintes vonallal díszített oldaltöredék. 2. Világosszürke, csillámos homokkal, kerámiazúzalékkal és kavicsal soványított, vízszintes vonallal díszített oldaltöredék.

613. *objektum*: paticsmorzás, szürkésbarna agyagos betöltésű, 93×72 cm-es, 8 cm mély, ovális, ívelt oldalú, teknős aljú gödör. Leletanyag: Kívül világosszürke, belül barna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított ívelt oldaltöredék.

633. *objektum*: faszénmorzsás, szürkésbarna agyagos betöltésű, 149×62 cm-es, 13 cm mély, ovális alakú, szűkülő oldalú, egyenes aljú gödör, melyet az 505. római kori objektum délnyugati negyedébe ástak bele. Leletanyag: 1. Szürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, enyhén kihajló, egyenesre vágott peremtöredék, peremátmérője: 17 cm. 2. Kívül vörös, belül szürkefoltos világosbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított oldaltöredék. Vállát és hasát két egymás alatt futó, egyenetlen ritmusú hullámvonal díszíti, mely alatt két vízszintes vonal fut. 3. Szürkefoltos, világosbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, két egymással párhuzamos, vízszintesen körbefutó vonallal díszített oldaltöredék. 4. Szürkefoltos, világosbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, enyhén kihajló, egyenesre vágott peremtöredék, peremátmérője 18 cm. 5. Vörösesbarna, csillámos homokkal és kavicsal soványított egyenes aljú fazék töredéke, fenékátmérője 10 cm. 6. Világosbarna, szürke törésfelületű, csillámos homokkal, kerámiazúzalékkal és apró kavicsal soványított, erősen kihajló, egyenesre vágott peremtöredék. Nyakán egy kerek lyuk látható, vállán három vízszintesen körbefutó vonaldísz található. (12. kép 1.) 7. Vörösesbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, enyhén kihajló, egyenesre vágott peremtöredék és hullámvonallal díszített oldaltöredék. 8. Kívül vörös, belül szürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, enyhén kihajló, egyenesre vágott peremtöredék. 9. Szürkésbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, hullám- és vízszintes vonalkötegekkel díszített oldaltöredék. (12. kép 2.) 10. Szürkésbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, a vállán három, egymással párhuzamos, vízszintesen körbefutó vonallal díszített oldaltöredék. (13. kép 1.)

637. *objektum*: paticsmorzás, szürkésbarna agyagos betöltésű, 30×27 cm-es, 34 cm mély, kerekded, függőleges oldalú, egyenes aljú cölöplyuk. Leletanyag: barna, kívül kormozott, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, erősen kihajló, tagolt peremtöredék. Vállát hullámvonal díszíti, alatta vízszintesen körbefutó egyenes vonal látható, peremátmérője 20 cm. (13. kép 2.)

641. *objektum*: paticsos, faszénmorzsás, szürkésbarna agyagos betöltésű, 154×43 cm-es, 38 cm mély, ovális alakú, ívelt oldalú, teknős aljú gödör. Leletanyag: 1. Kívül szürkefoltos barna, belül barna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított egyenes aljtöredék, fenékátmérője 13 cm. 2. Vörösesbarna, csillámos homokkal soványított ívelt oldaltöredék. 3. Fekete, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított nyak- és válltöredék. Vállát három egymással párhuzamos, vízszintes vonallal díszítették.

652. *objektum*: réteges (szürkésbarna agyag; szürkésfekete agyag) betöltésű, 184×128 cm-es, 48 cm mély, ovális alakú, ívelt oldalú, egyenes aljú gödör. Leletanyag: 1. Szürkésbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított egyenes aljtöredék, fenékátmérője 12 cm. 2. Kívül barna, belül szürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított egyenes aljtöredék, fenékátmérője 14 cm. 3. Szürkésbarna, belül vörös, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, két egymással ellentétes ritmusú hullámvonallal díszített oldaltöredék. (13. kép 3.) 4. Kívül vörösbarna, belül szürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, vízszintesen körbefutó vonallal és hullámvonallal díszített oldaltöredék. (13. kép 4.) 5. Kívül világosbarna, belül szürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, egymást keresztező hullámvonallal díszített oldaltöredék. 6. Szürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, vízszintesen kihajló, vágott peremtöredék. Az összeszűkülő nyakat ívelt, vállát vízszintesen körbefutó, ferde körömbenyomásos minták díszítik, alatta hullámvonal látható, peremátmérője 20 cm. (14. kép 1.) 7. Kívül vörösesbarna, belül szürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított,

tott, ellentétes ritmusú hullámvonalakkal díszített oldaltöredék. 8. Kívül szürkefoltos vörösesbarna, belül szürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított oldaltöredék. Felületét három besimított vízszintes vonal díszíti. 9. Kívül szürkefoltos vörösesbarna, belül barna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, három egymással párhuzamos, vízszintes vonallal díszített oldaltöredék. 10. Világosbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított egyenes aljtöredék, fenékátmérője 10 cm. 11. Kívül szürkésbarna, belül szürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, két egymással ellentétes ritmusú hullámvonallal díszített oldaltöredék. 12. Szürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, hullámvonallal díszített oldaltöredék. 13. Szürkésbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, hullámvonalakkal díszített oldaltöredék. 14. Fekete, csillámos homokkal és kavicsal soványított egyenes aljtöredék, fenékátmérője: 10 cm. 15. Szürkésbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított fazék töredéke. Nyaka rövid, ívelt, vállától lefelé három egymással ellentétes ritmusú hullámvonalakkal díszítették. (14. kép 2.) 16. Szürkésbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, hullámvonalakkal díszített oldaltöredék. 17. Szürkefoltos barna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, rövid nyakú fazék töredéke. Vállát két váltakozó ritmusú hullámvonallal díszítették. (14. kép 3.) 18. Kívül világosbarna, belül szürke, csillámos homokkal és kavicsal soványított, három vízszintesen körbefutó vonallal díszített, nagyméretű fazék vagy tárolóedény oldaltöredéke. (14. kép 4.) 19. Kívül világosbarna, belül barnásszürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított egyenes aljtöredék. 20. Sötétszürke, csillámos homokkal és kavicsal soványított, hullám- és vízszintesen körbefutó vonalakkal díszített oldaltöredék. Belül kormozott. (15. kép 1.) 21. Szürkésbarna, csillámos homokkal és kavicsal soványított galléros peremtöredék. 22. Kívül barna, belül sötétszürke, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, két vízszintes vonallal díszített oldaltöredék. 23. Szürkésbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított oldaltöredék. 24. Kívül szürkefoltos barna, belül sötétszürke, csillámos homokkal és kavicsal soványított ívelt oldaltöredékek. 25. Kívül szürke kormozott, belül sötétszürke, csillámos homokkal, kavicsal és kerámiazúzával díszített soványított ívelt oldaltöredék.

Szórványlelet: 1. Szürke, csillámos homokkal és kavicsal soványított, vízszintesen kihajló peremű, rövid nyakú fazék töredéke. Vállát egy sorba rendezett ferde körömbenyomásokkal, hasát hullámvonallal díszítették. Peremátmérője 16 cm. (15. kép 2.) 2. Kívül világosszürke, belül barnásszürke, csillámos homokkal és kavicsal soványított nagyméretű edény oldaltöredéke, melyet két vízszintes vonal díszít. (15. kép 3.) 3. Kívül szürkésbarna, belül barna, csillámos homokkal, apró kavicsal és kerámiazúzával díszített soványított, ívelt oldaltöredék, melyet két vízszintes vonal díszít. (15. kép 4.) 4. Kívül szürkésbarna, belül szürke, kavicsal és kerámiazúzával díszített, vastag falú fazék alj- és oldaltöredéke. Fenékátmérője: 10 cm.

A régészeti jelenségek értékelése

Az Árpád-kori objektumok a feltárt területen elszórtan jelentkeztek, nagyobb koncentrációban a lelőhely délkeleti sarkában mutatkoztak. Az előkerült objektumok jelentős része sekély, lelet nélküli volt, valószínűleg az erózió és a folyamatos mezőgazdasági művelés hatására pusztultak el. Az Árpád-korra keltezett 23 objektumból 21 gödörnek, 1 cölöplyuknak és 1 árok szakasznak határozható meg.

A feltárt gödrök közel kétharmada viszonylag nagyméretű, ovális alakú, méretük 120–285×40–260 cm-ig terjedt. A kisebb méretű, kerekded gödrök átmérője 50–90 cm között változott. Oldaluk ferdén szűkülő vagy ívelt, aljuk egyenes vagy enyhén teknős, betöltésük a legtöbb esetben faszénmorzsát és

paticszemcséket tartalmazott. A gödrök átlagos mélysége sekély, mindössze 8–48 cm. A gödrök nagy részéből valószínűleg agyagot termeltek ki, vagy tárolásra, illetve másodlagosan hulladékgyűjtőnek használták őket az egykori település teljes területén szétszóródva.

A feltárt terület nyugati szélén jelentkező kelet-nyugati irányú, sekély árok részletnek csupán egy rövid, 3 méteres szakaszát sikerült megfigyelni és dokumentálni. Az egyenes vonalú, ívelt oldalú, egyenetlen aljú árok nyugati vége lekerekített, szélessége 50–84 cm. Elhelyezkedéséből és méretéből az árok funkcióját egyértelműen meghatározni nem tudjuk, egyenes vonala és lekerekített vége alapján, más települések hasonló árokszakaival összevetve, inkább tekinthető csatornaszakasznak, mint kerítőárok részletének.

Az Árpád-kori településrészlet jellegzetes régészeti jelensége az a három szájjal lefelé fordított, csaknem teljesen épen előkerült fazék, mely mindenképpen rituális – építési, termékenységi vagy bajelhárító – szertartással hozható összefüggésbe. Két esetben köthető objektumhoz előkerülésük. A szájjal lefelé fordított fazekakat kisebb méretű, megközelítőleg kerek, sekély gödrökbe ásták. A 88. és 97. objektumok fazekai egymástól 55 cm-re feküdtek, azt viszont nem lehetett megállapítani, hogy egy időben helyezték-e őket a föld alá. Elképzelhető, hogy eredetileg a 227. árokba ásták az edényeket, azonban a talajművelés és erózió elpusztította az árok ezen szakaszát. A harmadik fazék a feltárt terület északnyugati sarkában, magányosan került elő, objektumhoz nem kapcsolódott. Mindhárom fazék ép, új állapotban került a föld alá, használatra utaló nyomok – például koromfoltok – nem észlelhetők az edények külső felszínén. A fazekak belsejében állati maradványokat vagy vastárgyat nem azonosítottak, ugyanakkor nem zárható ki az sem, hogy olyan szerves anyagot helyeztek el az edényekben, melyek már elbomlottak.

Az Árpád-kori és középkori településeken felbukkanó szájjal lefelé fordított edények gyakran házakból kerülnek elő. Ezekben az esetekben nyilvánvalóan építési áldozat emlékei lehettek, mint ahogyan néhány egyházi épületnél² is tapasztaltak hasonló példát a szakemberek. Az épületeken kívül elhelyezett, a települések bármely pontján felbukkanó lefordított szájú fazekak sem számítanak ritka jelenségnek, mint ahogy a középkori Kána falu esetében is megfigyelhető ez a gyakorlat; a feltárás folyamán előkerült 20 db lefelé fordított edény közül 10 esetben nem kötődtek építményhez. Kisebb méretű sekély gödrökbe, nagyobb tároló gödrökbe, illetve árokba egyaránt helyeztek lefordított fazekat, melyek többségében állatsontot, tojáshéjat, vastárgyat is találtak. Ez utóbbiaknál ugyanakkor felmerülhet annak a lehetősége is, hogy olyan felmenő falú épületekhez köthetőek az áldozatok, melynek nyomai az erózió és a mezőgazdasági művelés pusztító hatása miatt már nem érzékelhetőek a feltáró régész számára³.

Az építő és bajelhárító áldozat szokása a néprajzi anyagban is nyomon követhető egészen a 20. századig. Gönczi Ferenc zalai gyűjtésében található egy olyan néprajzi hagyomány, melyben a bajelhárító áldozat gyakorlata a hétköznapi élet részévé vált: „Burgonyaültetés napján a gazdaasszony 3 drb. burgonyával s serpenyővel korán reggel kiszalad s arra a földre, a melyen aznap ültetnek és a föld végébe 3 lyukat ás, melybe a 3 drb. burgonyát beledobja. Az egyikre s serpenyőt ráborítja s ott hagyja. Ezután hazamegy. Midőn az ültetőkkal újra kimegy, a serpenyőt észrevétlenül fölveszi s elrejt. Hazamenetkor a serpenyőt magával viszi. A ki aztán az ilyen burgonyából lop, egy évig a hideg fogja lenni.”⁴

² Lásd például: GYŰRKI 1967, LOVAG 1985, WOLF 1993

³ DARÓCZI-SZABÓ – TEREI 2011

⁴ GÖNCZI 1914, 609.

A Zalacséb–Malom-tanya lelőhelyen előkerült szájjal lefelé fordított fazekakhoz hasonló áldozati edényt számos Árpád-kori településről ismerünk, de mivel a jelen tanulmány célja elsősorban nem a jelenség tágabb értelmezésének a feltárása, így az alábbiakban csak a Zala megyei párhuzamokat ismertetem.

Keszthely-Dobogón egy 40 cm átmérőjű és 80 cm mély gödörben került elő az a lefelé fordított fazék, mellyel tojást és vasszeget fedtek le⁵. A spirálvonallal díszített és három koncentrikus körbe foglalt egyenlőszárú kereszttel fenékbélyegzett edény a 12–13. századra keltezhető. Az áldozati szertartás keretében elhelyezett fazék érdekessége, hogy alját 0,5 cm átmérőjű lyuk formájában kifúrták, melyet Sági Károly azzal magyaráz, hogy ily módon a jó kiáramlásának is utat kellett biztosítani⁶.

Az Árpád-kori Fenék falu feltárása során egy objektumhoz nem köthető fenékbélyeges fazék látott napvilágot, mellyel négy vastárgyat – köztük egy ép nyílhegyet – fedtek le⁷.

Az M7–M70 autópálya Zala megyei nyomvonalának megépítése kapcsán feltárt Árpád-kori településrészek közül külön említést érdemel Letenye–Lapuleveles-dűlő, ahol 11 db szájával lefelé fordított, teljesen ép 12. századi edény került elő. Három esetben kerek, sekély gödörben feküdtek, míg többségük nem kötődött objektumhoz. Két fazék pereméhez vasszeg korrodálódott, egy edény alá pedig vas nyílhegyet helyeztek⁸.

Feltehetőleg építőáldozatnak tekinthetjük azt a négyzetbe zárt sokküllős kerékkel fenékbélyegzett fazekat is, mely 2014 augusztusában humuszolás során került elő Hévíz-Temető lelőhelyen minden bizonnyal egy cölöpszerkezetes épülettel összefüggésben⁹. Habár az edényt ez esetben nem szájjal lefordítva helyezték el, a fazék aljának szándékos átfúrása és a használati nyomok hiánya – a fentebb említett Keszthely-dobogói párhuzam alapján – rituális tevékenységre utalnak.

A leletanyag értékelése

A kerámia leletanyag a három fazékáldozat mellett egy darab kivételével fazéktöredékeket tartalmaz, cserépbográcsához vagy palackhoz tartozó töredék nem került elő. A kézikorongon készült és neutrális égetésű edények legtöbbször vöröses barna, barna, szürkésbarna, szürke foltos színűek. Mindössze egy kisméretű fazéknál figyelhető meg, hogy az égetés során mindkét oldalán fekete színűre redukálódott. Elkészítésükhöz apró kavicsal és gyakran örölt kerámiával kevert csillámos homokot használtak fel alapanyagként.

A kiegészíthető, illetve kisserkeszthető töredékek alapján a fazekakra inkább a zömök forma jellemző, de néhány darab íveltsége kissé nyúlánkabb felépítést feltételez. Peremátmérőjük 12–19 cm között mozog, magasságuk két mérhető edény alapján 12 és 16 cm, fenékátmérőjük 7–14 cm. A leletanyagban kis számban fellelhető peremtöredékek kialakítása már bizonyos változatosságot mutat. Legjellemzőbb az ívelten kihajló, a váll felé ferdére vagy függőlegesre vágott, néhány esetben lekerekített peremki-

⁵ A tojás a termékenységet és az újjászületést jelképezi, ugyanakkor a gonoszt és a bajt is távol tartja. – SÁGI 1967, 57-58. A vastárgyak bajelhárító tulajdonsága mind a régészetben, mind a néprajzban közismert. Lásd bővebben: PÖLÖS 2001.

⁶ SÁGI 1967, 55-60.

⁷ JANKOVICH 1991, 185.

⁸ Göcseji Múzeum Adattár 2520-2002/1-133.

⁹ A feltárás előzetes eredményeinek közlését Straub Péter ásatásvezető régésznek és Mihácz-Pálfi Anett régésznek köszönöm. További adatok és összefüggések a feltárás részletes feldolgozása után várható.

képzés, míg a vizsgált peremek közel egyharmadát tagolták valamiféle módon. A peremek külső oldala díszítetlen, a perem belsején egy esetben hullámvonal díszítés látható.

A fazekak oldalán változatos díszítést alkalmaztak. Leggyakoribb az edény testén körbefutó csigavonal, mely sokszor más díszítőmotívummal, leginkább hullámvonallal kombinálva jelenik meg. Néhány töredéken megfigyelhető, hogy a hullámvonalak egymást keresztezik. A vonalas és hullámvonalas díszítések aránya a leletanyagban 70,8%, a többágú fésűvel bekarcolt vonal- és hullámvonalköteg 10,3%-os arányban fordul elő. Mindezek mellett még seprűs díszítéssel (8,6%), körömbenyomással és irdalással (6,9%), bordás dísszel (1,7%), továbbá fogaskerékmintával (1,7%) látták el az edényeket. Említésre méltó még az a fazéktöredék, melyen a nyakrészt utólagosan átfúrták.

Fenekbélyeg a fazekak alján egyetlen töredéken szerepel: mindössze egy egyenes vonal látható rajta, mely keret nélküli ábrát – kettőskereszt vagy vonalas minta – rajzolhatott ki.

A kerámia leletanyag részét képezi még egy kúpos fedő peremtöredéke, míg a fémtárgyakat csupán egyetlen kovácsoltvas késtöredék képviseli.

A leletanyag korhatározása

Egyértelmű korhatározó lelet hiányában az Árpád-kori településrészlet az előkerült és megvizsgált kerámia anyag jellegzetességei alapján korszakolható, habár a korszak forma- és mintavilágának keltezésében számos probléma felvetődött és új megvilágításba került az elmúlt egy évtizedben¹⁰.

A fazekak leggyakoribb díszítésmódja (csigavonal, hullámvonal, vonal- és hullámvonalköteg) főként a 10–12. század folyamán használatos. A körömbenyomásos dísz¹¹ és a fogaskerékminta 11. századtól kezdve jelenik meg az edényeken¹². Takács Miklós kislalföldi megfigyelései során arra a következtetésre jutott, hogy a változatosabb peremszélek kialakítása a 11–12. század fordulójára tehető¹³. Az egyik perem belső oldalán látható hullámvonalas díszítés legközelebbi párhuzama a 11–12. század fordulójára – 12. század első felére keltezett Letenye-Egyeduta lelőhelyről ismert¹⁴. A cserépbográcsok hiánya önmagában nem tekinthető korhatározónak, ugyanis számos, főként kislalföldi lelőhelyen szembesültek a ténnyel, hogy ez a fajta leletanyag teljesen hiányzik¹⁵.

A Zalacséb–Malom-tanya lelőhelyen előkerült kerámia leletanyaghoz anyagában, készítményében, formavilágában és díszítésmódjában nagyon hasonló edénytöredékek kerültek elő a Zala megyei Muraszemenye–Hosszú-dűlőn, Letenye–Egyedután, Letenye–Korongi-táblán¹⁶, Nagykanizsa–Katonatemető-dűlőn, továbbá Nagykanizsa–Békás-tó és Nagykanizsa–Récsei út menti északi-dűlő lelőhelyeken¹⁷. A felsorolt párhuzamok és keltezési problémák áttekintése alapján a Zalacséb–Malom-tanya lelőhelyen feltárt Árpád-kori településrészlet a 11. század második fele és a 12. század első fele között létezhetett.

¹⁰ Lásd például: Merva 2012, PAP 2012.

¹¹ KVASSAY 2003, 146.

¹² A fogaskerékminta megjelenését elsősorban Török Gyula halimbai temetőfeltárása alapján keltezzük a 11. század elejére (TÖRÖK 1962, 69.), de Takács Miklós is hasonló megfigyeléseket tett a Veszprém megyei telepítései során (TAKÁCS 1996a, 340.). Ugyanakkor a legújabb Vas megyei kutatások a 10. századi megjelenést valószínűsítik (PAP 2013, 251–254.)

¹³ TAKÁCS 1996b, 157–158.

¹⁴ KVASSAY 2005, 257.

¹⁵ Merva 2012, 274–275. – Felmerül annak a lehetősége is, hogy bográcsos és nem bográcsos telepek is léteztek.

¹⁶ KVASSAY 2005, 245–261.

¹⁷ KVASSAY 2007, 55–70.

Késő középkori település emlékei

584. *objektum*: faszenes, paticsmorzás, szürkésbarna agyagos betöltésű, 118×118 cm-es, 70 cm mély, kerek, szükülő oldalú, egyenes aljú gödör. Leletanyag: kívül barna, kormozott, belül vörösesbarna, csillámos homokkal soványított vékony oldaltöredék. Salak.

587. *objektum*: 98×54 cm-es kemence. Sütőfelületének nyílása kelet felé néz, felmenő falának magassága 8–10 cm között változik. Platnija részben maradt meg. Leletanyag: 1. Vörösesbarna, kívül enyhén kormozott, csillámos homokkal és kerámiazúzalékkal soványított vastag falú edény oldaltöredéke. 2. Vörösesbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, kihajló, legömbölyített peremtöredék. Peremátmérője: 17 cm.

605. *objektum*: 90×52 cm-es kemence. Sütőfelületének nyílása kelet felé néz, felmenő falának magassága 3–4 cm között változik. Platnija 66×38 cm-es szakaszon maradt meg. A kemencéhez keletről csatlakozott egy 50×50 cm-es hamusgödör. Leletanyag: szürkésbarna, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított vékony oldaltöredék. (2007.8.55.1.).

629. *objektum*: paticsos, faszénmorzsás, szürkésbarna agyagos betöltésű, 251×248 cm-es, 112 cm mély, kerek, szükülő oldalú, egyenetlen aljú gödör. Keletről a 632-es számú bronzkori gödröt vágja. Leletanya: 1. Vörös, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, közepesen kihajló, szalagos peremű fazék. Vállán két, egymással párhuzamos bemélyített vízszintes vonal fut körbe. A fazék testét válltól lefelé finom hornyolással díszítették. A hengeres testű edény alja egyenes, fenékátmérője 9 cm, peremátmérője 14,5 cm. (16. kép 1.) 2. Vörös, csillámos homokkal soványított, hornyolással díszített válltöredék. (16. kép 2.) 3. Vörös, csillámos homokkal soványított, többszörös hullámvonallal díszített oldaltöredék. (16. kép 3.) 4. Szürkefoltos vörös, csillámos homokkal és apró kavicsal soványított, kihajló galléros peremtöredék, peremátmérője 15 cm. 5. Vörös, kormozott, csillámos homokkal soványított, enyhén kihajló, galléros, fedőhornyos peremű fazék töredékei, peremátmérője 15 cm. 6. Vörös, csillámos homokkal soványított, hornyolással díszített oldaltöredék. Állatsont.

648. *objektum*: paticsmorzás, szürkésbarna agyagos betöltésű, 50×44 cm-es, 11 cm mély, kerekded, ívelt oldalú, egyenes aljú gödör. Leletanyag: világosbarna, kormozott, csillámos homokkal soványított, hornyolással díszített, vékony oldaltöredék.

Szórványleletek: 1. Kívül szürke, belül világosbarna, csillámos homokkal soványított, vékonyfalú, hasasodó fazék aljtöredéke. 2. Szürke, csillámos homokkal soványított edény aljtöredéke, fenékátmérője 6,5 cm. 3. Vörös, csillámos homokkal soványított, tál alakú kályhaszem töredékei. 4. Vörösesbarna, csillámos homokkal soványított, keskeny bordával tagolt nyakú korsó töredéke, felszínét barna és fehér festésű sávok díszítik. A nyakból hurkafül indul ki. (16. kép 4.) 5. Vörösesbarna csillámos homokkal soványított, szürke törésfelületű, ovális átmetszetű fültöredék. 6. Vörösesbarna, csillámos, meszes homokkal soványított, tagolt peremtöredék. Peremátmérője: 18 cm.

A régészeti jelenségek és a leletanyag értékelése

A késő középkori objektumok a feltárt terület délkeleti sarkában jelentkeztek, a település nagy valószínűséggel déli és keleti irányban folytatódhat. A gödrök viszonylag nagyobb méretűek és mélyebbek az Árpád-kori objektumokhoz viszonyítva. A két előkerült, közel azonos méretű kemence azonban nagyrészt elpusztult, platnijuk foltokban, míg felmenő tapasztott faluk csak részben maradt meg.

Sütőfelületük nyílása egyaránt kelet felé néz, hamusgödör nyomait pedig csupán a 605. számú kemence esetében figyeltek meg.

A mindössze egy teljes fazékból, 14 db fazéktöredékből, valamint egy korsó- és egy kályhaszem töredékéből álló kerámia leletanyag alapján hiba lenne messzemenő következtetéseket levonni a késő középkori település tárgyi kultúrájáról. Az előkerült korongolt edénytöredékek vörös, vörösesbarna, barna és szürke színűek, néhány darab kormozott. Csillámos homokkal és apró kavicsal soványították őket. A kerámia leletanyag kiemelkedő darabja a teljes épségben megmaradt nyújtott formájú, szalagos peremű, kiszélesedő vállán vonalas mintával, az edény teljes felületén pedig hornyolással díszített fazék. A mérhető peremtöredékek és az egész edény méretei alapján a fazekak peremátmérője 14–18 cm közötti, a két esetben kiszélesedő fenékátmérő 6,5 cm és 9 cm. A szalagos perem mellett két galléros – az egyik fedőhornyos kiképzésű –, egy legömbölyített és egy tagolt peremtöredék található a leletanyagban. A fazekak oldalát leginkább hornyolással díszítették, de előfordul vízszintesen bekarcolt vonalminta és többszörös hullámvonal is. A 15. század második felére – 16. század első felére keltezhető barnászörös, jól kiégetett, kissé megvastagodó peremmel ellátott, megnyúlt testű fazéktípus megfigyelhető a középkori Szentmihály falu¹⁸, Gellénháza–Városrét¹⁹ és Balatonmagyaród–Alsó-Koloni-dűlő²⁰ leletanyagában is.

A négyzetes peremű tál alakú kályhaszemekből felépített szemeskályhák használata a Nyugat-Dunántúlon és a Kisalföldön elsősorban a 15. század második felében és a 16. század első felében jellemző²¹. A Zalacséb–Malom-tanya lelőhelyen napvilágot látott kályhaszemmel megegyező kialakítású darabok kerültek elő Hahót-Buzád/Sárkánysziget és Hahót-Fakospusztá 15–16. századi rétegeiből is²².

A vörösesbarna, csillámos homokkal soványított, keskeny bordával tagolt, összeszűkülő, vörös és fehér sávokkal festett nyakú korsó töredéke már inkább a 17. század felé mutat. Míg perem- és nyak-kiképzése a 17. század elejére jellemző, a fehér-vörös festés inkább a 16. század második felében készült tárgyakon gyakori díszítésmód. Hasonló mázas korsótöredék található a kanizsai vár kerámia leletanyagában²³.

Történeti adalékok és összegzés

A Zalacséb–Malom-tanya lelőhelyen feltárt Árpád-kori és késő középkori településrészletek azonosítása ma is élő földrajzi elnevezések segítségével közelíthető meg. A feltárt területtől északra található Zalacséb külterületeként ismert Györkefa Tomasich J. 1792-es térképén Zalacséb és Salomvár között a Zala bal partján tűnik fel. A forrásokban fellelhető Györkefalva/Gywerkefalwa a latin eredetű Georgius/György személynév becézett alakjából származik. Árpád-kori előzményeit nem ismerjük, egy 1371-es oklevélben találkozunk először Györkefalvai Miklós fia Jánossal („Johannes filius Nicolai de Gurkefalua”)²⁴. A 15. század első felében az Ostffy család birtokai közt találjuk, egy 1483-as oklevél

¹⁸ HOLL 1987, 162-163., 4-5. kép

¹⁹ H. SIMON 1996, 212. 5 kép

²⁰ KVASSAY 2006, 280. 6. kép 6.

²¹ SABJÁN 2001, 281-282.

²² VÁNDOR 1996, 200., Taf. 70.4-6.; 214., Taf. 83.1-2.

²³ KOVÁCS 2003, 170. 4. kép 4.

²⁴ ZO II. 48.

szerint pedig már a Pogány család tulajdonában van²⁵, és a 16. század folyamán is ők birtokolják a települést. 1552-es keltezésű az az okirat, melyben összesen 5 portát említenek Györkefalván, de 1609-ben már csak pusztának írják. Az 1690-es úrbéri összeírás az Egerszeg és Lövő közti települések nagyfokú pusztulását rögzítette, melyben a már csak Györkefa néven említett településről a következőt jegyezték fel: „Pusztá falu Leövő közelében, a Zala folyón innen.”²⁶

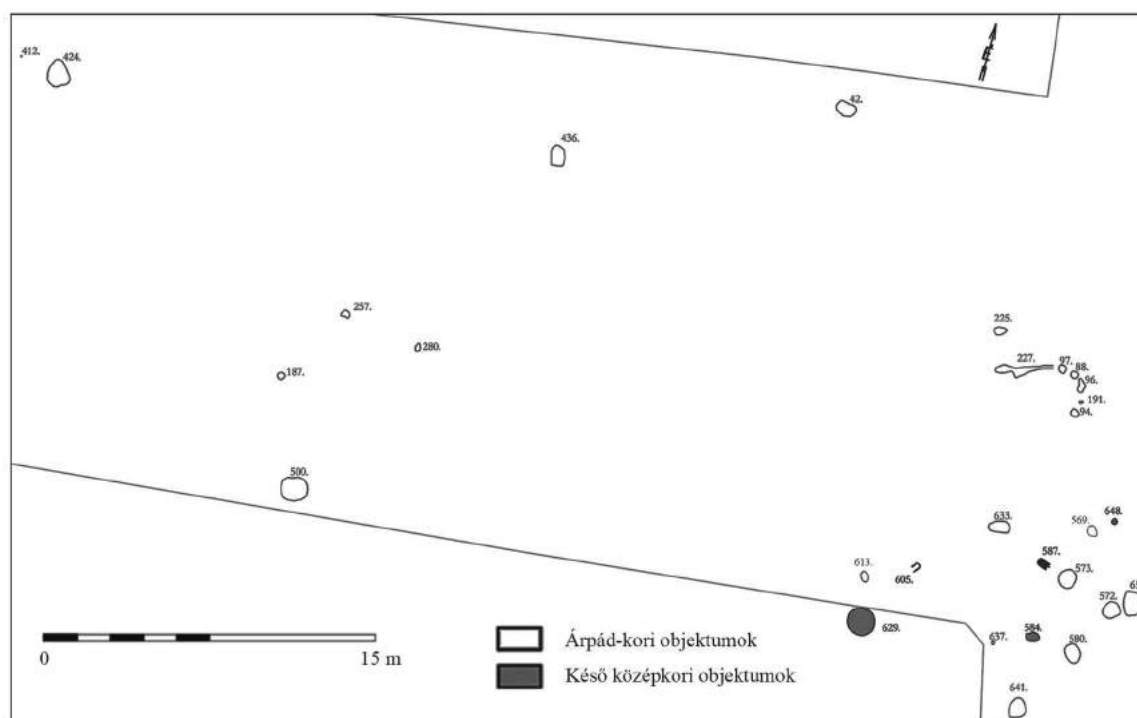
Ha a régészeti eredményeket és az okleveles forrásokat összevetjük, akkor azt a megállapítást tehetjük, hogy a Zalacséb–Malom-tanya lelőhelyen feltárt késő középkori objektumok feltehetően a fentebb említett Györkefalva település 15. század második felének – 16. század első felének történetébe illeszthetők. Az első ismert írott forrásokat megelőzően pedig létezett egy a 11. század második felére és a 12. század első felére keltezhető Árpád-kori megtelepülés is.

²⁵ HOLUB 1933, Györkefára vonatkozó adatgyűjtés

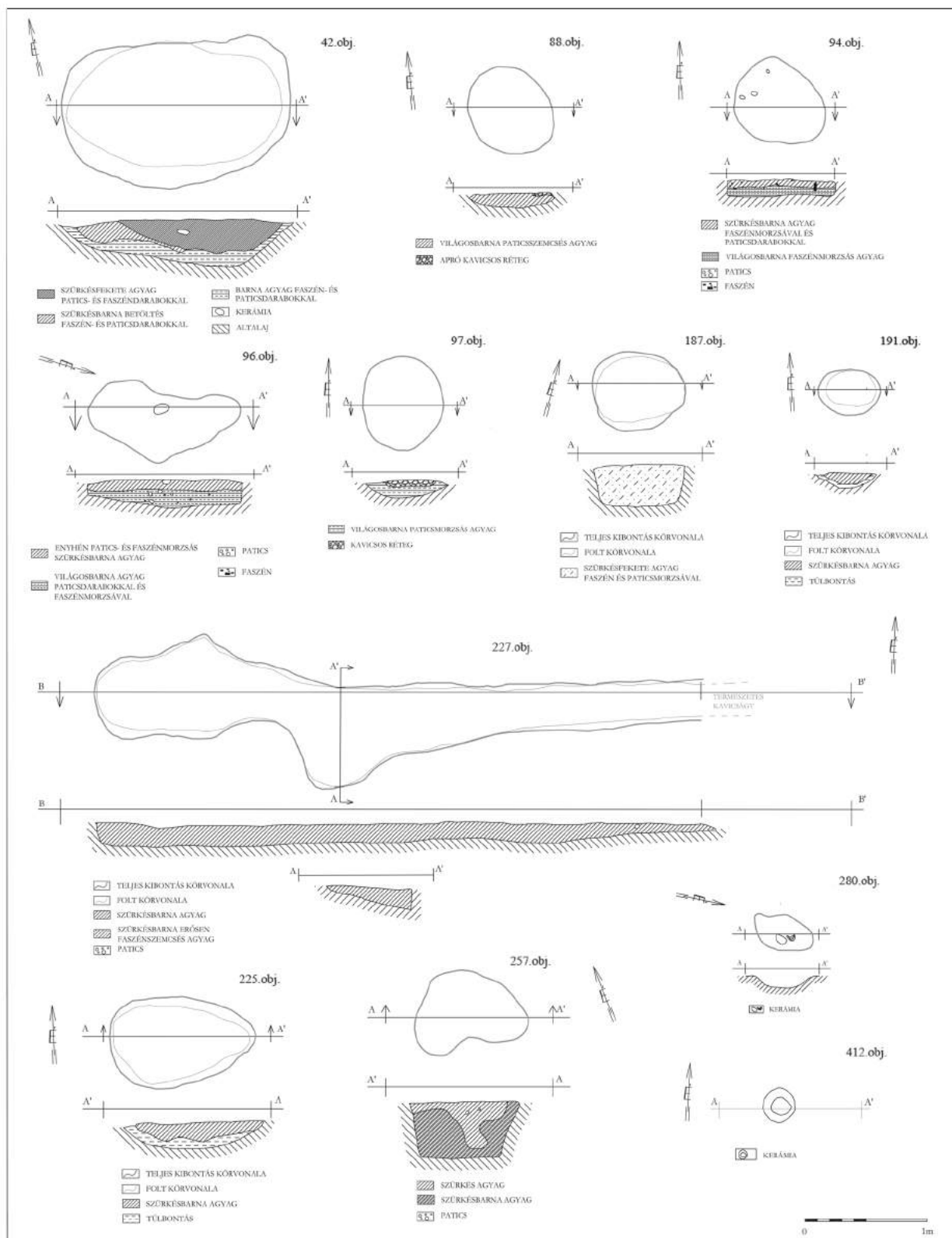
²⁶ ZMHL, Györkefára vonatkozó adatgyűjtés

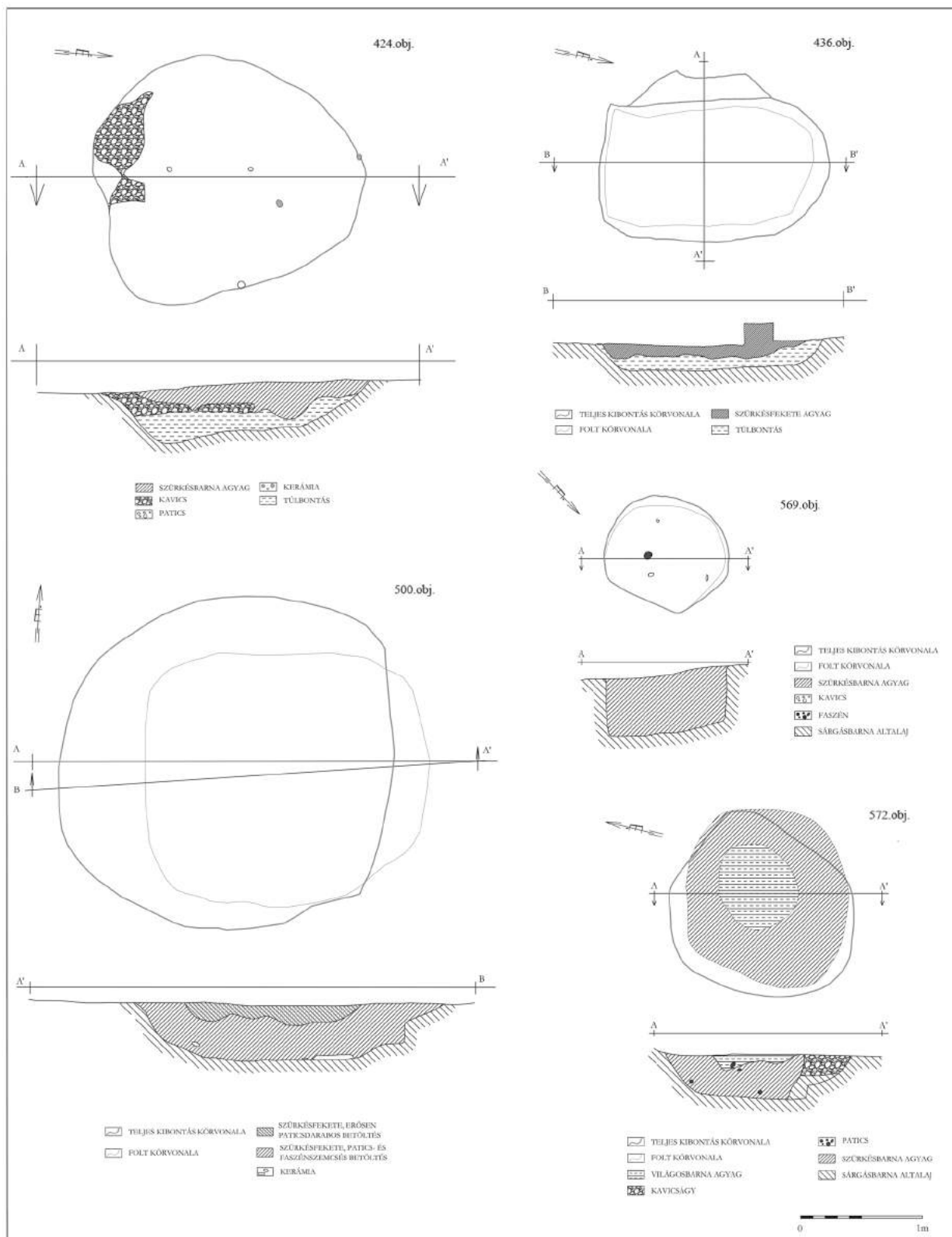
1. kép: 1: Zalacséb–Malom-tanya lelőhely földrajzi elhelyezkedése
 Fig. 1: Geographical location of the site of Zalacséb–Malom-tanya

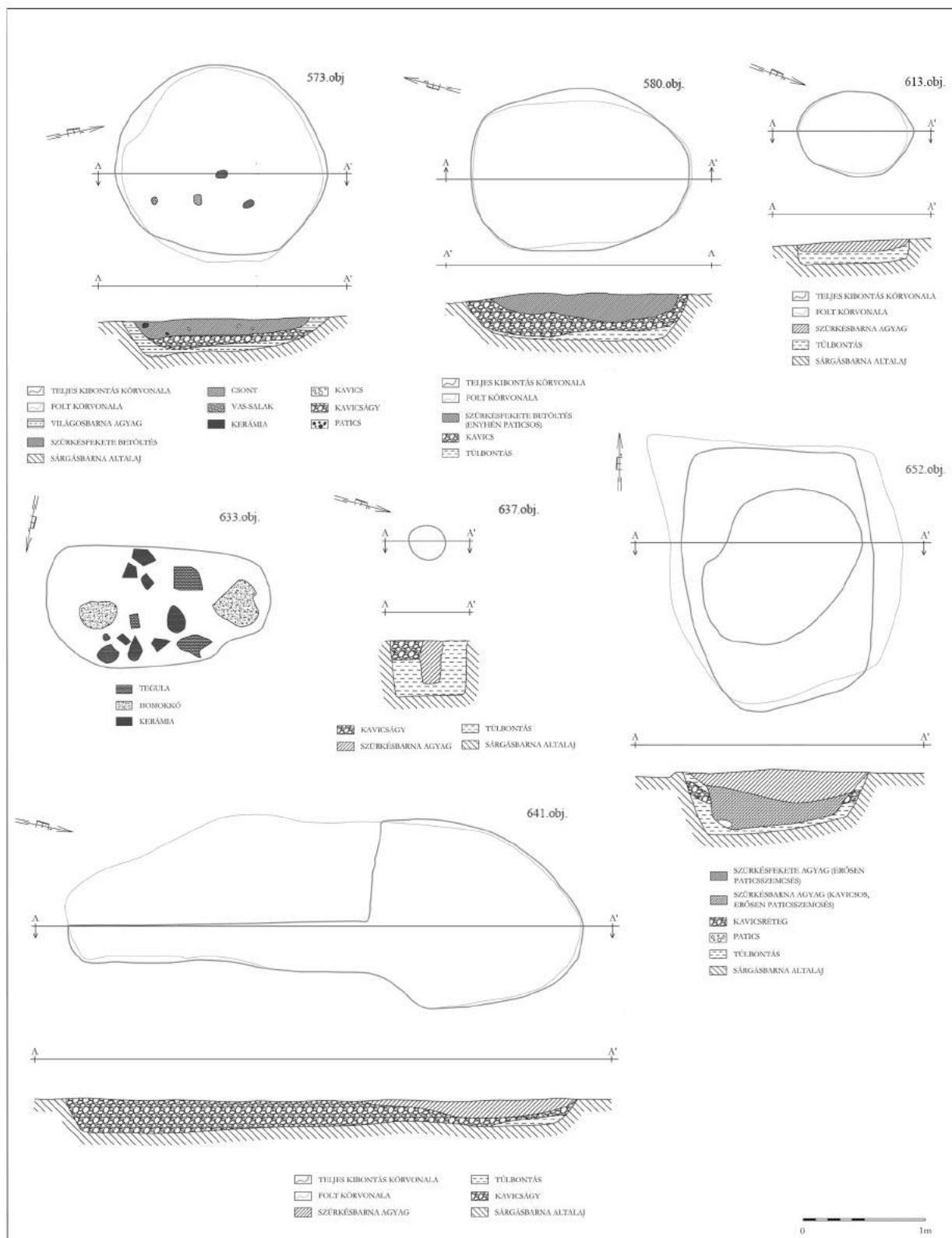
2. kép: A lelőhely Árpád-kori és késő középkori objektumai
 Fig. 2: Features of the site from the Árpádian Age and from the late Middle Ages

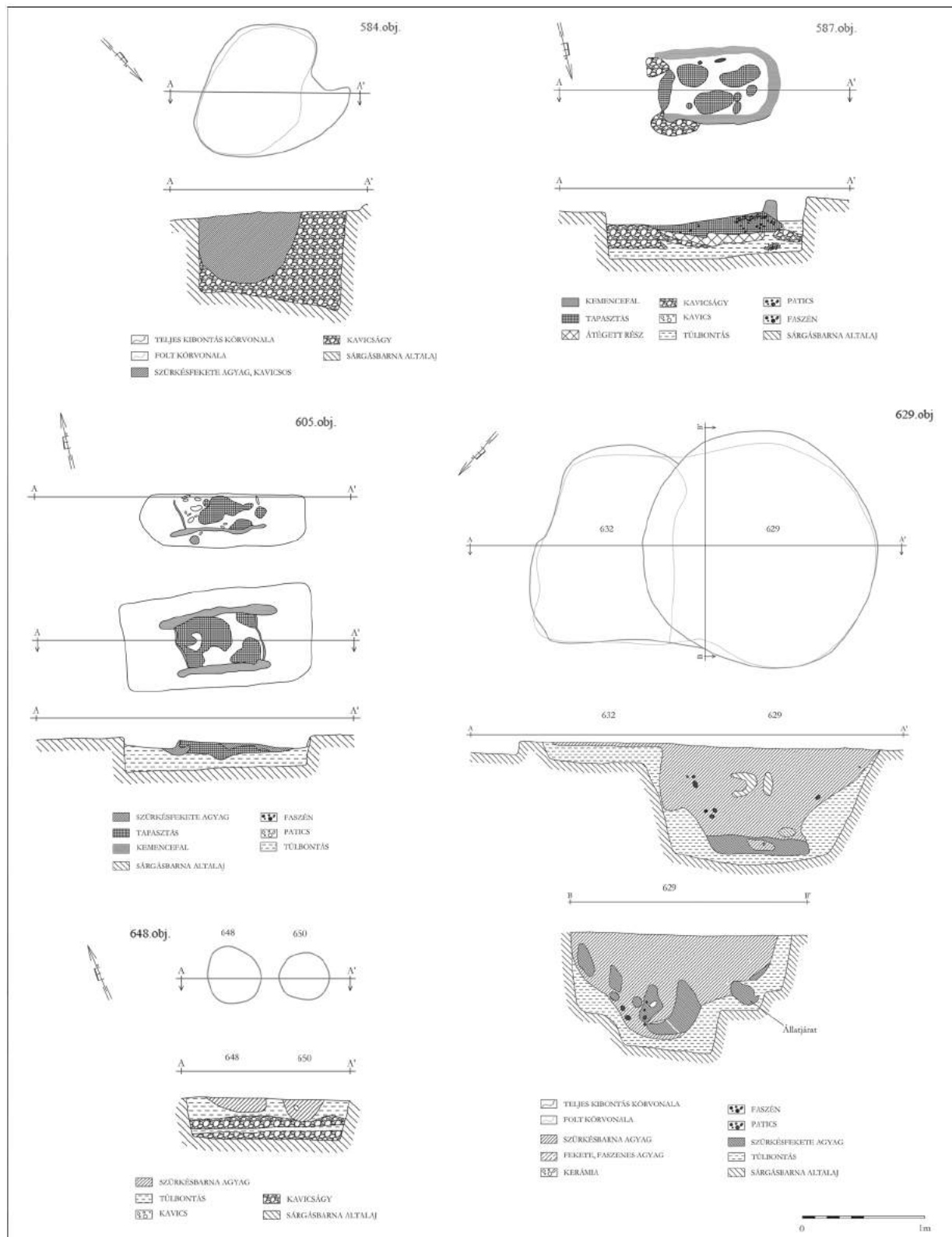
3. kép: Objektumok alap- és metszetrajzai
Fig. 3: Ground plans and sections of features

4. kép: Objektumok alap- és metszetrajzai
 Fig. 4: Ground plans and sections of features

5. kép: Objektumok alap- és metszetrajzai
Fig. 5: Ground plans and sections of features

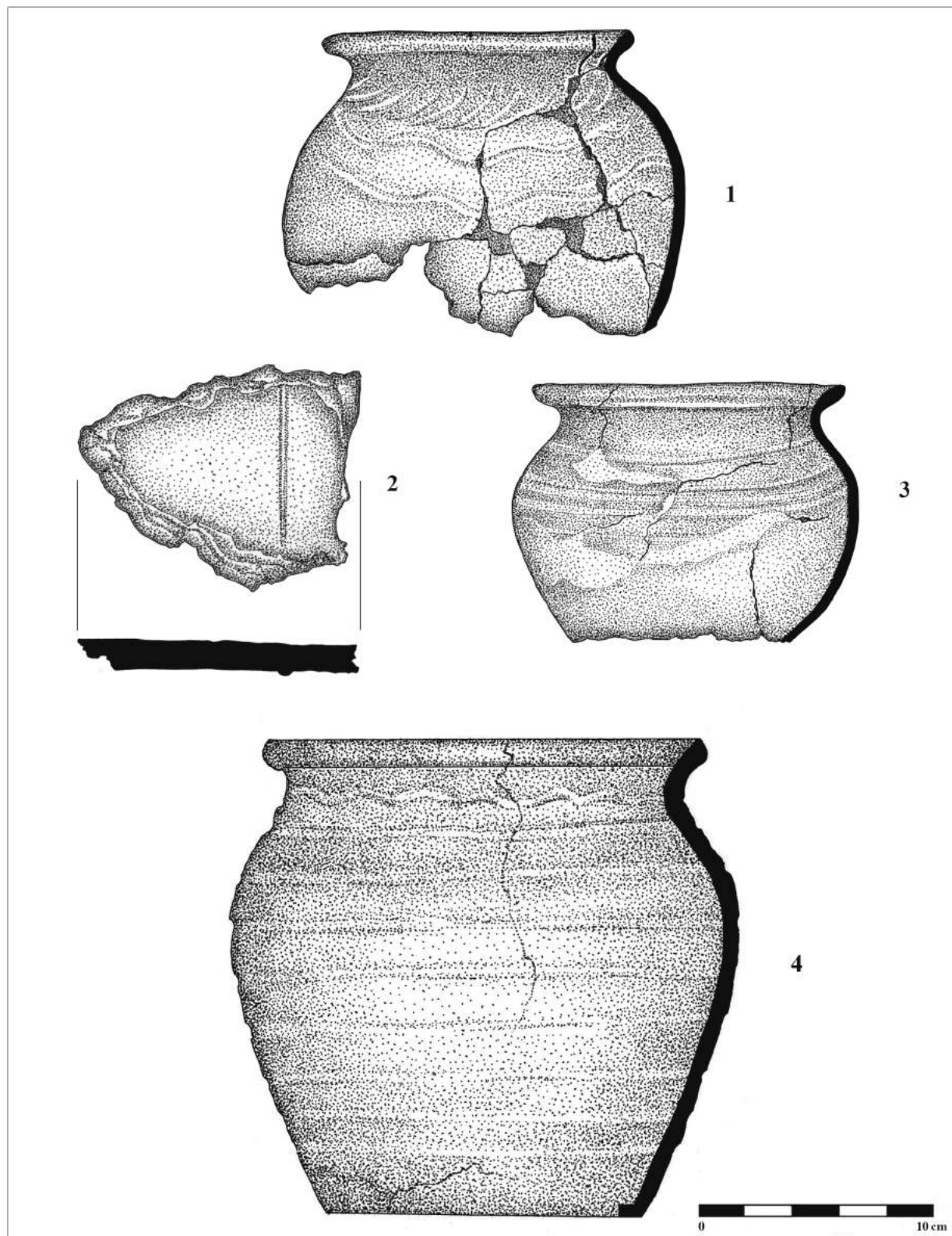
6. kép: Objektumok alap- és metszetrajzai
 Fig. 6: Ground plans and sections of features

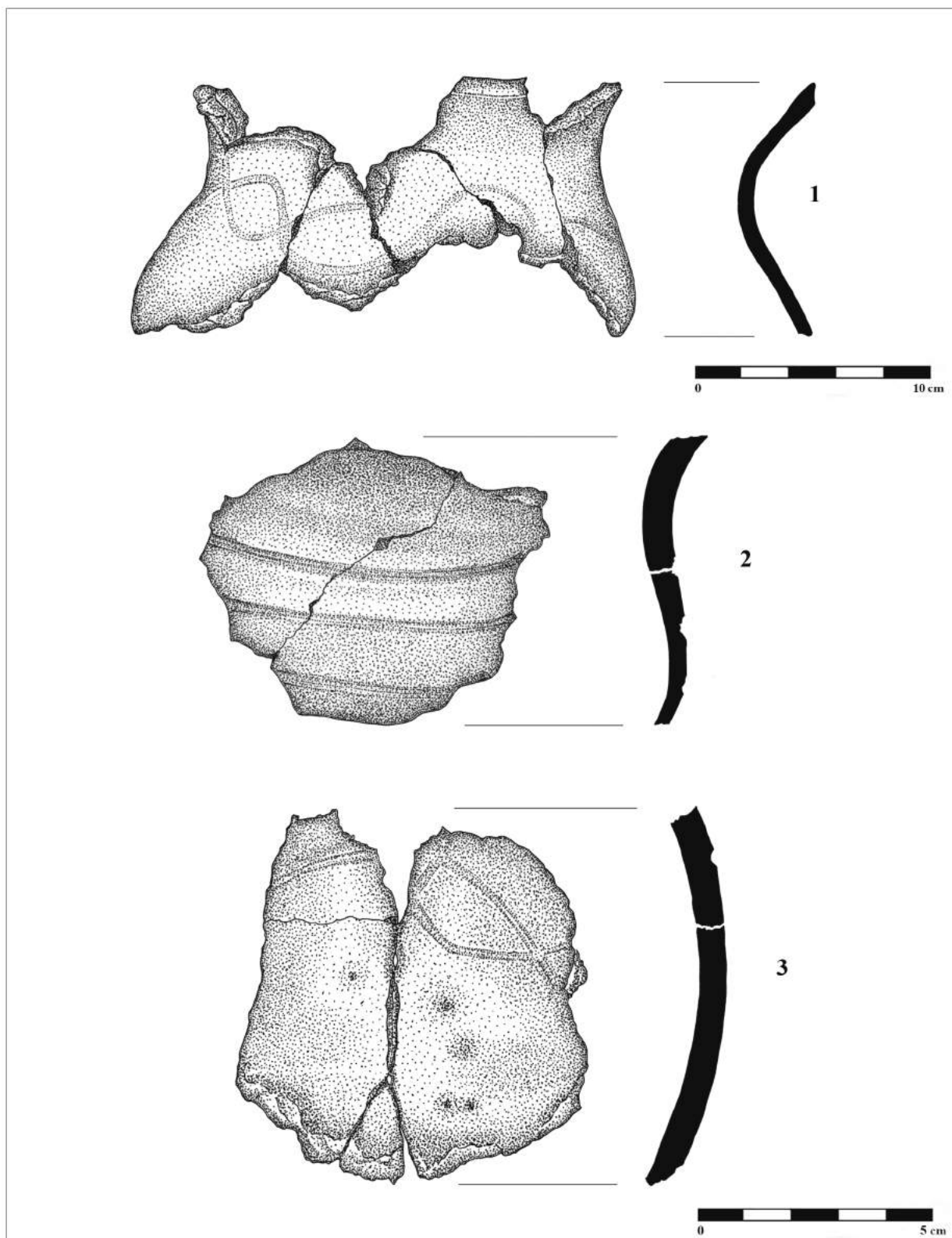
7. kép: Szájjal lefelé fordított fazék a lelőhelyen (88. objektum)
Fig. 7: Pots buried upside down in the excavation (object no. 88)

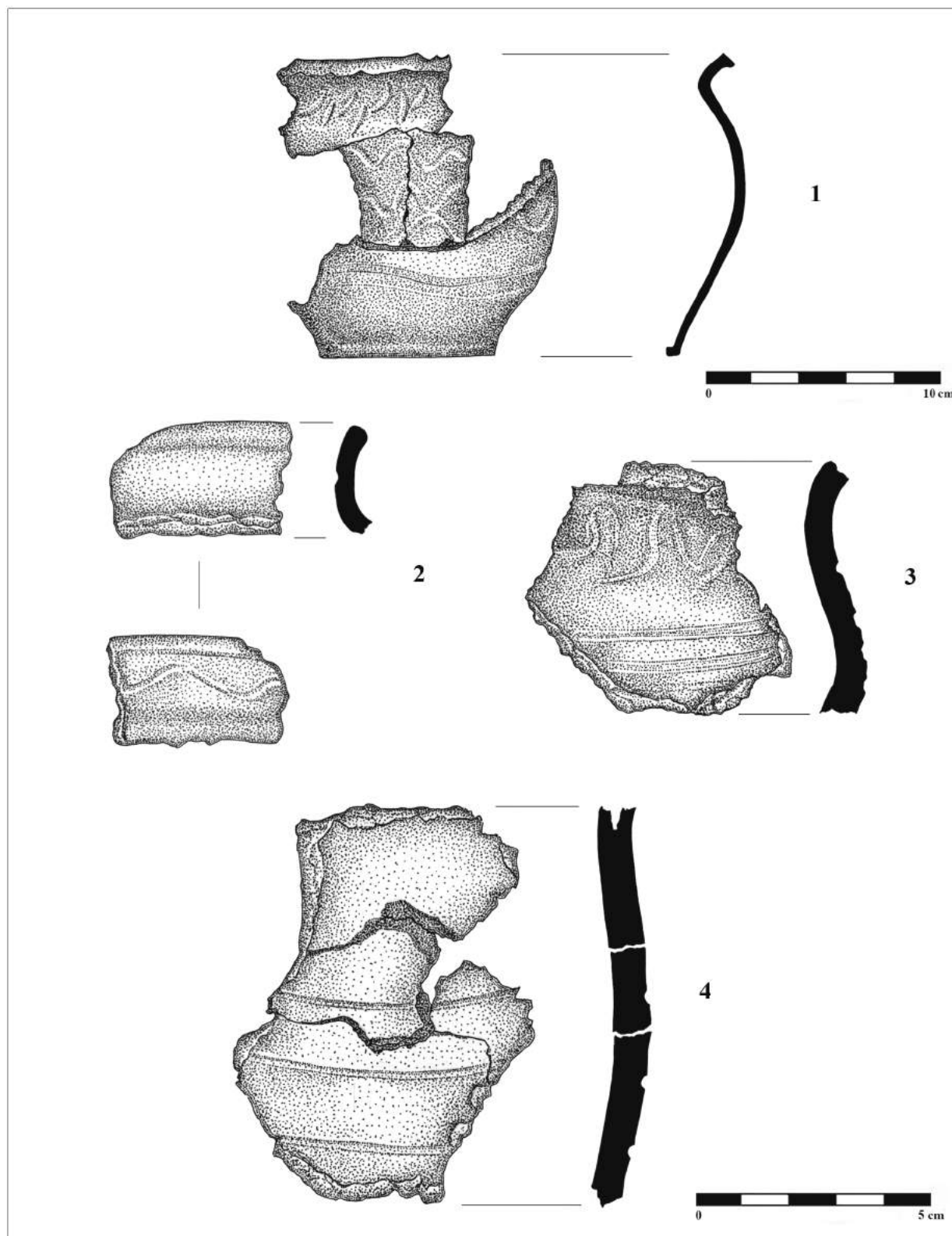
8. kép: Szájjal lefelé fordított fazék a lelőhelyen (97. objektum)
Fig. 8: Pots buried upside down in the excavation (object no. 97)

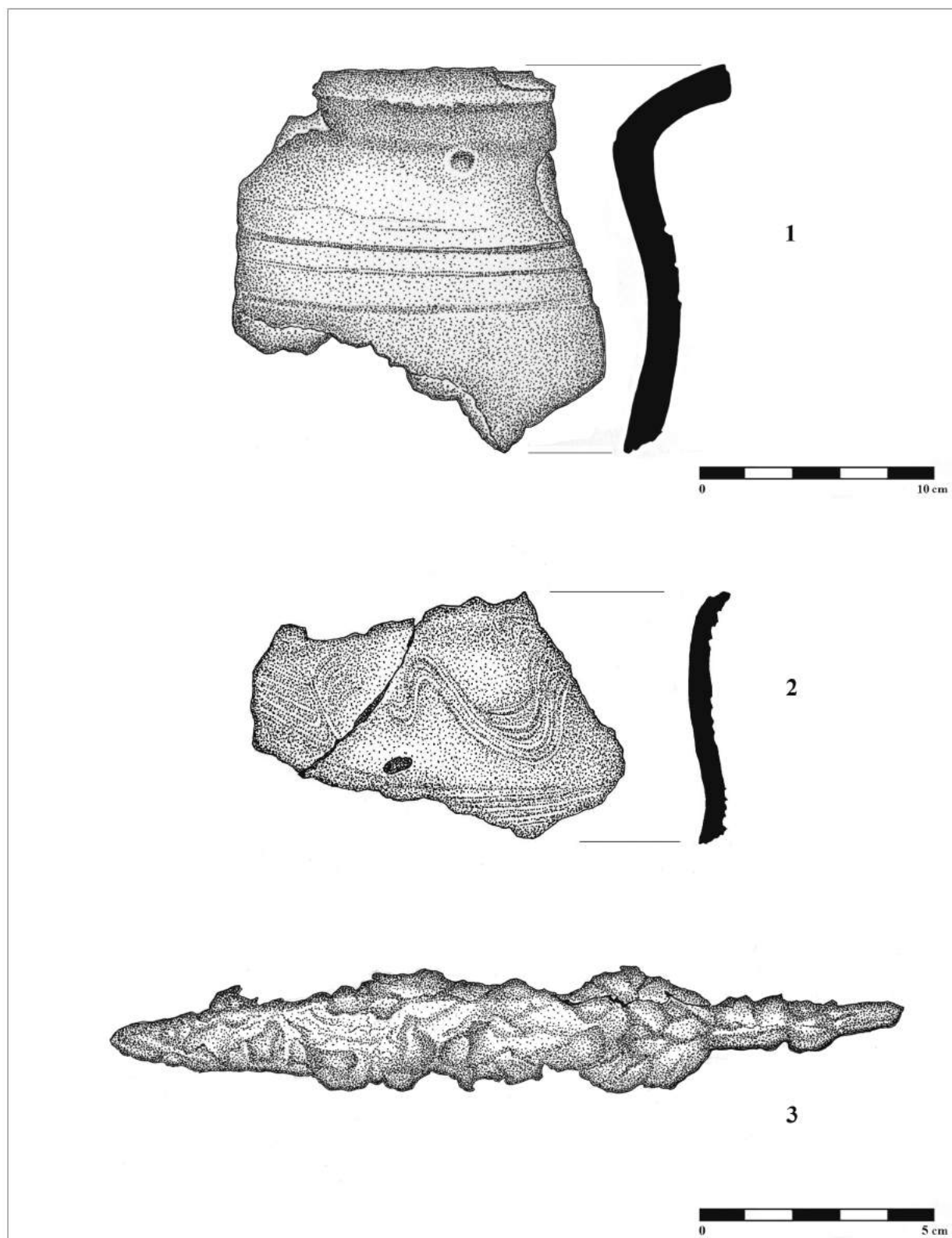
9. kép: A lelőhelyen előkerült három szájjal lefelé fordított fazék
Fig. 9: The three pots buried upside down

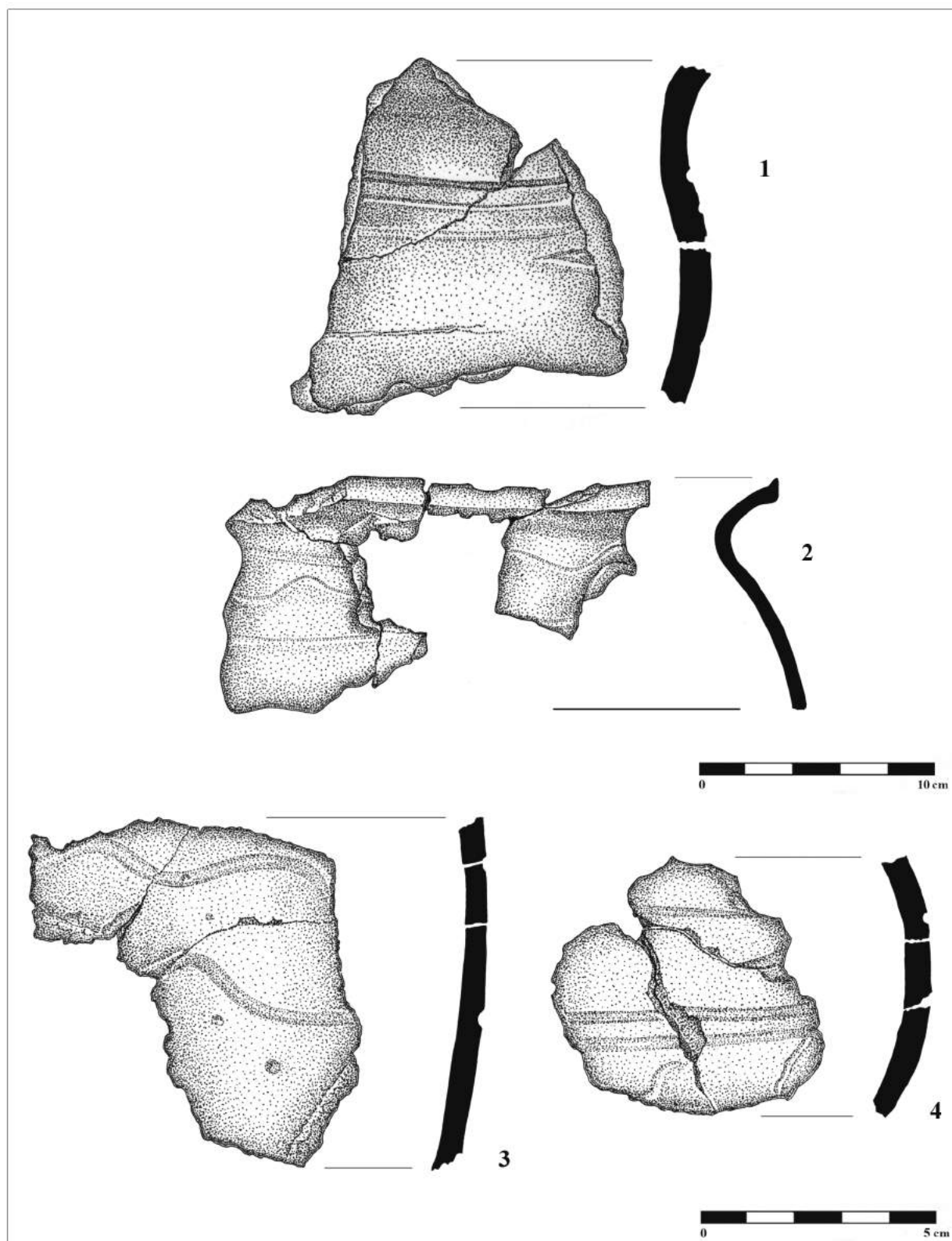
10. kép: Fazéktöredékek
Fig. 10: Potsherds

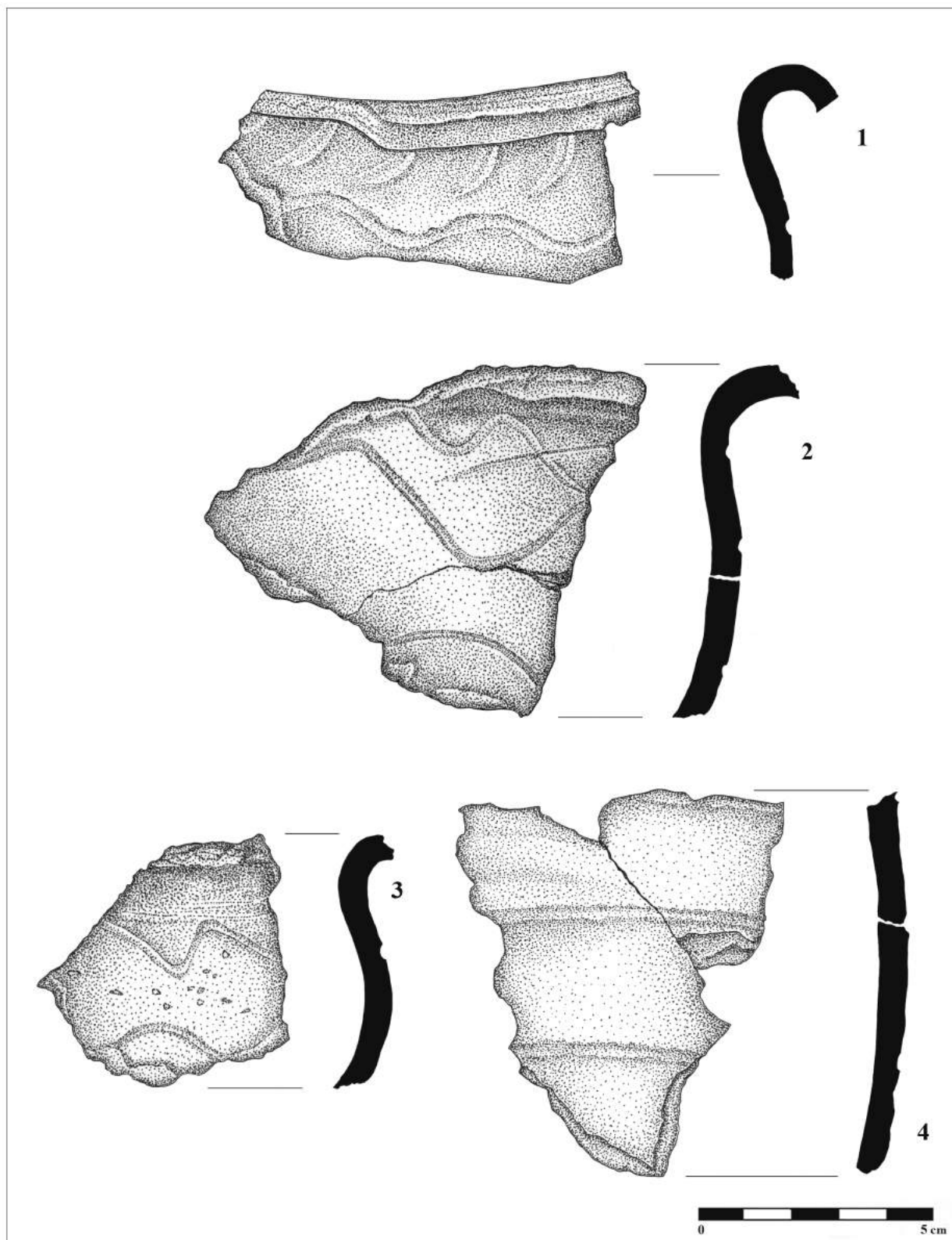
11. kép: Fazéktöredékek
Fig. 11: Potsherds

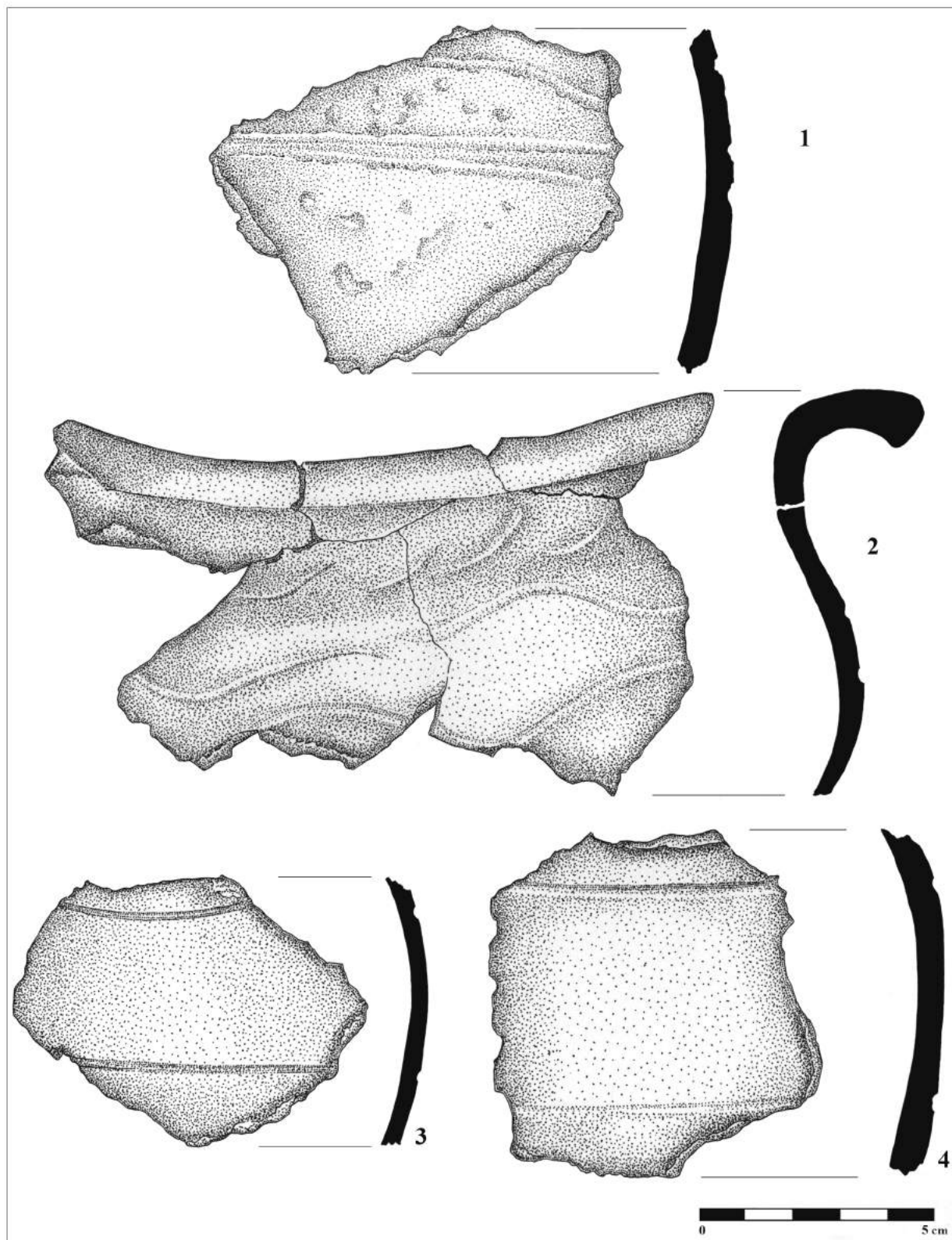
12. kép: Fazéktöredékek és vaskés
Fig. 12: Potsherds and the iron knife

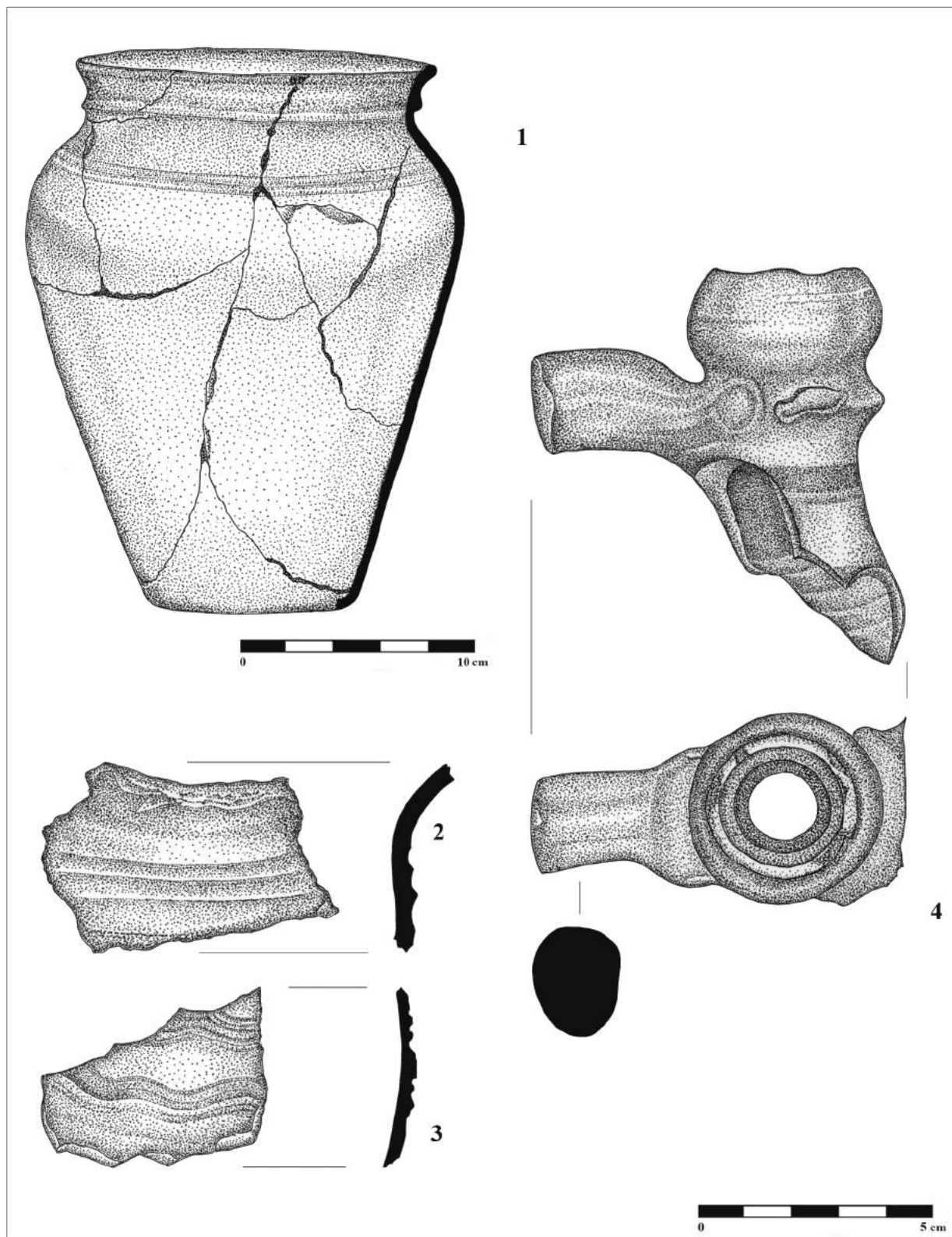
13. kép: Fazéktöredékek
Fig. 13: Potsherds

14. kép: Fazéktöredékek
Fig. 14: Potsherds

15. kép: Fazéktöredékek
Fig. 15: Potsherds

16. kép: Késő középkori kerámia leletanyag
Fig. 16: Late medieval ceramic finds

Irodalom

DARÓCZI-SZABÓ–TEREI 2011

Daróczi-Szabó Márta–Terei György: Szájjal lefelé fordított edények és tartalmuk az Árpád-kori Kána faluból. Budapest Régiségei 44 (2011). 198-226.

GÖNCZI 1914

Gönczi Ferenc: Göcsej s kapcsolatosan Hetes vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914.

GYÜRKI 1967

H. Gyürky Katalin: Középkori építőáldozat Buda egykori külvárosában. Archaeologiai Értesítő 94. 80-84.

HOLL 1987

Holl Imre: A középkori Szentmihály falu ásátása I. Az I. ház és kályhája. Zalai Múzeum 1 (1987). Zalaegerszeg, 161-178.

HOLUB 1933

Holub József: Zala megye története a középkorban. III. kötet. A községek története. Pécs, 1933. (Kézirat, Göcseji Múzeum Adattára)

H. SIMON KATALIN

H. Simon Katalin: Árpád-kori és késő középkori leletek Gellénháza-Városrét lelőhelyen. Zalai Múzeum 6 (1996). Zalaegerszeg, 197-220.

JANKOVICH 1991

Jankovich B. Dénes: Ásatások az Árpád-kori Fenék falu területén 1976-1978. Zalai Múzeum 3 (1991). Zalaegerszeg, 187-210.

KOVÁCS 2003

Kovács Gyöngyi: Jegyzetek a kanizsai vár 16-17. századi kerámialeleteihez. Zalai Múzeum 12 (2003). Zalaegerszeg, 155-176.

KVASSAY 2003

Kvassay Judit: Árpád-kori leletek Nagykanizsa-Billa lelőhelyen (Egy különleges tárgytypus: az agyaggyolyók Zala megyei lelőhelyei). Zalai Múzeum 12 (2003). Zalaegerszeg, 143-153.

KVASSAY 2005

Kvassay Judit: Árpád-kori településnyomok Letenye vidékén (Az M7 és M70 autópályák nyomvonalán 2003-ban végzett régészeti kutatások eredményei). Zalai Múzeum 14 (2005). Zalaegerszeg, 245-261.

KVASSAY 2006

Kvassay Judit: Árpád-kori és késő középkori településrészletek Balatonmagyaród–Alsó-Koloni-dűlő lelőhelyen. Zalai Múzeum 15 (2006). Zalaegerszeg, 259-280.

KVASSAY 2007

Kvassay Judit: Árpád-kori településnyomok Nagykanizsa határában (Az M7 autópálya nyomvonalán 2004-ben végzett régészeti kutatások eredményei). Zalai Múzeum 16 (2007). Zalaegerszeg, 55-70.

LOVAG 1985

Lovag Zsuzsanna: Esztergom-Alsósziget. Régészeti Füzetek I./38. 96.

MERVA 2012

Merva Szabina: A 10-11. századi kerámia keltezésének problematikája egy kislalföldi esettanulmány tükrében. In: Hadak útján XX. Népvándorlaskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Szerk.: Petkes Zsolt. Budapest, 2012. 271-286.

PAP 2012

Pap Ildikó Katalin: Koraközépkori településrészlet Kemenespálfa-Zsombékoson (Vas megye). In: Sötét idők rejtélyei. Szerk.: Liska András-Szatmári Imre. Békéscsaba, 2012. 119-163.

PAP 2013

Pap Ildikó Katalin: Sárvár–Faképi-dűlő kora Árpád-kori kerámiaanyaga. Adatok a fogaskerékminta Vas megyei megjelenéséhez. Savaria 36 (2013), Szombathely. 243-247.

PÖLÖS 2001

Pölös Andrea: Építőáldozatok. In: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. Szerk.: Cseri Miklós-Tárnoki Judit. Szentendre-Szolnok, 2001. 467-484.

SABJÁN 2001

Sabján Tibor: Késő középkori népies kályháink nagytáji vonatkozásai. In: Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. Szerk.: Cseri Miklós-Tárnoki Judit. Szentendre-Szolnok, 2001. 281-330.

SÁGI 1967

Sági Károly: Árpád-kori varázslás régészeti emlékei. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 6 (1967). 55-88.

TAKÁCS 1996A

Takács Miklós: Veszprém megye 10-11. századi kerámiája. Pápai Múzeumi Értesítő 6 (1996). 329-351.

TAKÁCS 1996B

Takács Miklós: Formschatz und Chronologie der Tongefässe des 10-14. Jahrhunderts der Kleinen Tiefebene. Acta Archaeologica Hungarica 48 (1996). 135-195.

TÖRÖK 1962

Török Gyula: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. Archaeologia Hungarica 39 (1962), Budapest

VÁNDOR 1996

Vándor László: Archäologische Forschungen in den mittelalterlichen weltlichen und kirchlichen Zentren des Hahót-Buzád-Geschlechts. Anteus 23 (1996), Budapest. 183-216.

WOLF 1993

Wolf Mária: Babonás szokások Árpád-kori falvainkban. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 30-31/2. 543-562.

ZMHL

Zala megye helytörténeti lexikona. Kézírtos regesztagyűjtemény. (Kézirat, Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára)

ZO II

Zala vármegye története. Oklevéltár. Második kötet 1364-1498. (Budapest, 1890.)

Abstract

The site Zalacséb-Malom-tanya is situated in the floodplain of the Zala river, south from the ridge of Györkefa. During the excavation of 2002-2003 led by Bálint Havasi 660 objects were uncovered, from which 23 can be dated back to the Árpadian Age and 5 to the Late Middle Age.

The specific archaeological features of the Árpadian Age settlement-remains are the three pots buried upside down. According to the ethnographical and archaeological analogies they seem to be connected with building, fertility or apotropaic ritual ceremonies.

Relying on the archaeological results and documentary sources the Late Medieval objects excavated in the site Zalacséb-Malom-tanya supposedly fit in well with the 15th and 16th century history of the settlement of Györkefalva. And before the first known sources there must have been an Árpadian Age settlement, which - according to the ceramic finds - can be dated back to the second half of the 11th century and the first half of the 12th century.

Bilkei Irén

Szentgrót és birtokosai a középkorban

Szentgrót (a mai Zalaszentgrót) ősidők óta lakott település a Zala folyó bal partján, jó földrajzi helyzete miatt mindig fontos átkelőhely volt. Mind a település, mind vára fontos szerepet játszott Zala megye történetében¹. Középkori történetének feltárásához Vándor László² járult hozzá többek között egy, a szentgróti Batthyány-kastély területén végzett ásatásainak eredményeit bemutató cikkében³. A vár korai történetét Iványi Béla dolgozta fel, a Batthyányi család levéltárának missilis-ei alapján. Mintegy ennek a munkának a rövid előzményeként született meg Iványi Béla segítségével egy összefoglaló Székelyhidi Vilmos amatőr kutató tollából *A középkori Zalaszentgrót* címmel. Mindkét munka kéziratban maradt⁴.

Jelen írás a fenti tanulmányok tanulságait és eredményeit felhasználva az okleveles adatok alapján kísérel meg Szentgrót és az ott birtokos Szentgróti és Hagymási családok⁵ középkori történetét felvázolni. Az egyszerűség kedvéért a családneveket a mai alakjában használom: „Szentgróti” – az oklevelekben szereplő Zenthgirolthi, Zenthgerolthi és hasonló alakok helyett. Hasonlóan „Berekszői Hagymási” – az oklevelekben többnyire Haghmas de Berekszo formában. Mind a településről, mind a várról, mind a családokról esik szó majd az alábbiakban, hiszen a települések és birtokos családjaik története elválaszthatatlan egymástól és a családok történetének vizsgálata megvilágíthatja az adott terület hatalmi viszonyainak változásait is.

A település nevének eredete bizonytalan, egy vélemény szerint valószínűleg egyházának védőszentjétől, Szent Gellértől kaphatta (Sanctus Gerardus stb.)⁶, de más kutatások ezt a nézetet megkérdőjelezik. A dolgozatnak ezzel a nyelvészeti kérdéssel nem feladata foglalkozni.

A Nyugat-Dunántúlnak ez a része a honfoglalás után Vérbulcsú szállásterületéhez tartozott. Ennek a törzsnek az egyik ága lehetett a Túrje nemzetség, amely megtelepedett a Zala völgyének ezen a környékén. Az Árpád-házi királyok korában a Zala egyik nagyúri nemzetségének számító Túrjék az azonos nevű település környékén birtokoltak majdnem egybefüggő birtoktestet, ahol a nemzetség monostora is felépült. A Túrje nemzetségből származott a Béri és a Szentgróti család, akik később a terület birtokosai voltak évszázadokon keresztül⁷.

A Túrje nemzetség tagjai IV. Béla korábban bukkantak fel az oklevelekben, közülük a legnevezetesebb Dénes volt. A hagyományos genealógia szerint ő a nemzetség első név szerint ismert tagjának,

¹ Csánky 1987, 25.

² Köszönöm lektorom, Vándor László segítségét és értékes tanácsait.

³ Vándor 1978, 61.

⁴ MNL ZML XV.

⁵ Engel 2001. – Szatlóczi 2004.

⁶ Ördög 2008, 48.

⁷ Zsoldos 2001, 13.

Gecsének (?) a fia volt⁸, de Zsoldos Attila bebizonyította, hogy Türje nembéli Dénes apját is Dénesnek hívták. 1233-tól 1255-ig ismerjük pályafutását, az okleveles adatok szerint volt vajda, lovászmester, lovászipán, temesi ispán, szlavóniai bán, nádor, somogyi ispán, tárnokmester, pozsonyi majd szolnoki ispán. Karrierje IV. Béla udvarában indult, Laszkarisz Mária királyné szervienseként (serviens domine regis)⁹, későbbi adatok szerint a király oldalán részt vett a muhi csatában is¹⁰. A nemzetség többi tagja is hűségesen szolgálta a királyt. Türje nembéli Gecse fia, Gecse 1225-ben zalai ispán, 1236-1240-ben pedig barsi ispán volt¹¹. Az ő nevéhez kapcsolódik egy érdekes adományozás: 1240-ben IV. Béla Gecsének adott két birtokot Bánk bán hajdani elkobzott birtokaiból¹².

A királynak egy 1247. szept. 6-án kiadott oklevelében nevezik először Dénes bánt Szentgrótnak (de Sancto Gerardo), amikor az általa alapított türjei premontrei egyházat Szentgrót (Scengerolth) birtokon 4 telekkel, egy kétkerekű malommal és a szentgróti vám felével ajándékozta meg¹³.

Valószínűleg a Türjén a Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére szentelt premontrei prépostsági templom tatárjárás előtti alapítása is Dénes bánhoz köthető¹⁴. A Szűz Mária apátságot aztán több kegyes adománnyal is gyarapította, pl. 1249-ben a nekik adományozta a Körös megyei Apatolc nevű birtokát¹⁵.

Dénes bánnak nem voltak leszármazottai, a családot testvéreinek, Joachimnak a fiai, Tamás és Fülöp vitték tovább. Mind Fülöp, zágrábi püspök, majd esztergomi érsek¹⁶, mind Tamás karakói ispán hűséges szolgálatokat tettek IV. Bélának és fiának, Istvánnak, akik ezért őket tekintélyes földbirtokokkal jutalmazták. IV. Béla 1267. július 20-án kelt, erről szóló kiváltságlevelét fia már V. István királyként 1270. szeptember 8-án erősítette meg¹⁷.

IV. Béla egyébként Szentgróton (in villa Scentgerolth) keltezett egy oklevelet 1268. vagy 1269. november 25-én¹⁸.

Nem tudjuk, hogy ki és mikor építtette Szentgrót várát, valószínűleg a tatárjárás utáni várépítési hullámnak és a Türje nemzetség akkori leggazdagabb tagjának köszönheti létét. Először 1299-ben említette egy oklevél, amikor egy divisio során Tamás mester leszármazottainak, Dénesnek, Fülöpnek és Tamásnak jutott a Dráva menti Orbona birtok, valamint Szentgrót vára, a falu (cum villa Scentgerolth wlgariter vocata) és a környező települések¹⁹.

A megye az 1270-es évek közepétől a Kőszegiek érdekszférájába tartozott 1321-ig, de Szentgrót nem került soha a Kőszegiek kezére, mert Türje nembéli Fülöp 1308-ban nem a helyi tartományurak, hanem a távoli Csák Máté szolgálatába szegődött. A Szentgrótiak a későbbi időkben is nem nagyszámú törzsbirtokaik urai maradtak²⁰.

⁸ Karácsonyi 1901, 119-126. – Engel

⁹ Zsoldos 2005, 115.

¹⁰ Zsoldos 2011, 296. – Fügedi 1986, 144.

¹¹ Zsoldos 2011, 303.

¹² Bilkei 2014, 21. nr. 4. – a régebbi irodalommal.

¹³ ZO I. 18 – 19. nr. 14.

¹⁴ Kovács 1991, 3-8. – Valter 2004, 67-68.

¹⁵ MOL DL 101643.

¹⁶ Fügedi 1986, 145., 166.

¹⁷ MOL DF 247949.

¹⁸ Szentpétery 1923, 487. nr. 1598.

¹⁹ Vándor 1978, 61. – Székelyhidi-Iványi kézirat

²⁰ Rácz 2001, 43.

A település az Anjouk korában gyors fejlődésnek indult, jelentőségére és nagyságára az is utalhat, hogy az 1333. évi pápai tizedlajstromokban 2 papja is szerepelt (Péter és András), tehát két temploma lehetett – ami utalhat a település nagyságára és a lakosok számára²¹.

A Türje nemzetség leszármazottai a későbbiekben sem szüntek meg kegyes adományokat tenni: 1335. március. 29-én Szentgróti Fülöp és fiai: Miklós, Dezső és László a mai Balatonszentgyörgy birtokát a türjei monostornak adományozták pro refrigerio et remedio animarum²².

Az Anjou királyok korából meglehetősen kevés okleveles adatunk van, ezek egy része a lassú, de folyamatos birtokgyarapodásra vonatkozik. Szentgróti Fülöp fiai, László és Miklós Pakodon és környékén szereztek birtokokat zálogjogon, 1360-ban 1 telket és 30 hold földet Sarimásszegen²³, vásárlással 1361-ben szőlőt és birtokot Cibriánhegyen²⁴, valamint 1364-ben Pakodot is zálogba vették²⁵. Ezzel nyilvánvalóan összefüggésben az Anjouk korában jelentek meg a Szentgróti család tagjai a köznemesek számára elérhető hivatalokban: 1343-ban Szentgróti Fülöp fia, Miklós magister alispán volt Hahót Miklós ispán mellett²⁶. 1383-ban pedig Szentgróti László fia Dénes magister alispán Szécsi Miklós országbíró, ispán mellett²⁷. Tehát a Szentgrótiak először az Alsólendvai, majd a Szécsi család familiárisai voltak.

A település a 14. század végére jutott el a piacközpont funkcióinak ellátásáig.

Az első vásárra vonatkozó adat 1370-ből származik szerdai napról, egy három vásáros kikiáltás kapcsán²⁸. (Még egy szentgróti vásárról van adat, 1479-ből.)

1397-ben említették először oppidum-ként²⁹, de a terminológia ekkor még nem következetes, Szentgrót többször possessio-ként szerepelt az oklevelekben, pl. 1408-ban Karmacs határjárásában³⁰.

A várról a 14. századból gyakorlatilag nincs adat, de nincs okunk kételkedni benne, hogy a Szentgróti család tulajdonában volt.

A Zsigmond-korban hirtelen megsaporodtak a várra vonatkozó oklevelek, rendszerint hatalmaskodási ügyek kapcsán. 1403 körül rövid időre Bebek János birtokába került, az ő várnagya, Recski Tamás egy pontosabban nem ismert dátumú oklevélben Gersei Pethő János zalai ispánhoz (1404-1424) fordult egy hatalmaskodási ügyben³¹. Néhány évvel később ismét a Szentgrótiak kezén volt a vár, 1411-ből és 1412-ből ismerjük egy hatalmaskodási ügy kapcsán várnagyai nevét: Enyerei Antal és Tekenyei János³². 1420-ban egy újabb hatalmaskodás kapcsán hallunk újra a várról és a vár börtönéről, ahová Szentgróti László csukatta be Dabronci Lászlót és az ő dabronci birtokát kiraboltatta³³. Az áldozat meglehetősen tehető lehetett, hiszen 6 ökröt, 6 tehenet, 20 hízott disznót, 4 jó lovat és egy ládat, amiben 12 márka értékű holmi volt, vittek el tőle.

²¹ Holub 1933, 141. – Székelyhidi-Iványi kézirat. – Vándor 1986, 57.

²² MOL DL 101 663. – ZO I. 291. nr. 203.

²³ ZO I. 605-606. nr. 383.

²⁴ ZO I. 630.

²⁵ ZO II. 1.

²⁶ Engel 1996, 234.

²⁷ Uo. 236.

²⁸ Weisz 2010, 1451. – Kubinyi 2001, 56.

²⁹ Holub 1933, 141.

³⁰ MOL DL 42954.

³¹ Engel 1996, 425. – Holub 1929, 134. – MOL DL 94007.

³² ZSO III. 2601. – Engel 1996, 425.

³³ ZSO VII. 1277.

1423. november 13-án Zsigmond a Vas megyei Rumi családnak szóló adománylevelet keltezett innen (in Zenthgerolth)³⁴.

Szentgróti László valószínűleg nagy birtokszerző lehetett, 1525-ben Zsigmondtól határjárással kérte biztosítani Nyírlak nevű birtokát, de a beiktatásának a veszprémi püspök sümegi alvárnagya ellentmondott³⁵.

A 15. század első évtizedeiben jelentek meg Zala megye és Szentgrót életében az új földesurak, a Temes megyéből származó Berekszói Hagymási család, akik aztán két évszázadon keresztül itt birtokosok maradtak³⁶. Egy 1418. évi oklevél tanúsága szerint Zsigmond király megparancsolta Kanizsai István soproni és Gersei Pethő János zalai ispánnak, hogy a jelenleg királyi szolgálatban álló Hagymási László nővérét, Jusztinát, Alsólendvai Bánffy János özvegyét védjék meg a zaklatóktól³⁷. Vele párhuzamosan történhetett, hogy Hagymási László pedig feleségül vette Szentgróti László özvegyét, Szécsi Margitot. 1430-ban Hagymási László és neje, Margit asszony bepanaszolták Filemend Lászlót, aki hatalmaskodott az ő udvarnoki birtokukon³⁸.

A házasságokat követő új földesurak megjelenésével 4 fontos zalai család története ezután összefonódott: Szentgróti – Szécsi – Hagymási – Bánffy.

1433. március 13-án Hagymási László felesége, Felsőlendvai Szécsi Margit panaszt tett, hogy anyja, a német származású Borbála tekintélyes összegű hitbére (1000 font bécsi dénár, 200 arany forint, gemmák, gyönggyel és drágakővel díszített nyakláncok, családi címeres ezüstneműk) anyja halála után őt illette volna, de Margit mostohaanyja, Katalin ezt ismételt kérésre sem adja oda neki. Zsigmond a vasvári káptalant utasította intézkedésre³⁹.

Úgy látszik, hogy az 1433. év a kölcsönös hatalmaskodások éve volt, július 25-én Hagymási László, felesége, Margit, és fiuk, János panaszt tettek, hogy Ukki András és a sümegi várnagy, László uruk, Rozgonyi Simon, veszprémi püspök megbízásából familiárisaikkal a panaszosok Nyírlak nevű birtokán hatalmaskodtak, bántalmazták a jobbágyokat és gabonát raboltak. Garai Miklós nádor augusztus 9-én Zala megyét utasította a vizsgálatra⁴⁰. Néhány hónappal később, november 11-én Aranyad, Zalaszeg és Szentpéter nevű birtokaikat, amelyek Zana István és felesége, Dorottya asszony birtokában voltak, igyekeztek megvédeni a nagyhatalmú Kanizsai családtól, és a szomszédság jogán eltiltották őket a nevezett birtokok megszerzésétől⁴¹. Az év végén, december 2.-én újabb hatalmaskodásra került sor, a Szentgróti-Hagymási család panasa szerint a Kanizsaiak familiárisai, Damonyai Benedek és Szepetki György offciálisok megtámadták a Türje határában lévő erdejükben dolgozó parasztokat, és elvettek tőlük 7 nagy kést és 3 bárdot. Ezen kívül a panaszosok pakodi jobbágyainak házait fosztották ki 200 forint értékben⁴².

1438. április. 15-i oklevélben Szentgrót várnagya, Lacza (Lukács) Zala megye ispánjainak, Gersei Pethő Lászlónak és Péternek küldött levelet, amiben tisztázni akarta magát arról, hogy ő nem vitte el azokat az ökröket, amivel vádolták⁴³.

³⁴ Engel-C. Tóth 2005, 115.

³⁵ ZSO XII. 1192. és 1303.

³⁶ Petrovay 1897, 128.

³⁷ ZSO VI. 1834.

³⁸ ZO II. 467. nr. 221.

³⁹ MOL DL 102447.

⁴⁰ MOL DL 102450.

⁴¹ MOL DL 102451.

⁴² ZO II. 480-482. – MOL DL 102059.

⁴³ MOL DL 94008.

A Habsburg Albert király halála utáni zavaros időkben Ulászló és Erzsébet pártharcába belekeveredtek Szentgrót urai is. A Hagymásiak Ulászló-pártiak lettek, 1441. június 30-án a király utasította Zala megye főispánjait, a Gersei Pethőket, hogy védjék meg a családot és birtokaikat Marcali Imre és János támadásaitól⁴⁴.

1441-ben (pontos időpontot nem ismerünk) a vár várnagyai, Gyömörei Mihály és Hollósy Gergely áru-lása folytán Bánffy Pál (aki Erzsébet-párti volt) kezére került, aki kifosztotta a várúrnokeket, a települést pedig felégették. Mindezt egy néhány évvel későbbi, 1447. január 7-én Hunyadi János kormányzónak a kapornaki konventhez intézett okleveléből⁴⁵ tudjuk: Döbrönte Himfi Vazul felesége, Szentgróti Ágota, valamint Hagymási László lánya, Anna és fia, Miklós panaszolták el, hogy Bánffy Pál név szerint felsorolt familiárisaival elfoglalta és kifosztotta Szentgrót várát, több mint 5 ezer forint értékű holmit rabolt el tőlük: arany ékszereket, drágaköveket, gyöngyöket, értékes ruhákat, ezüst edényeket és okleveleket. Ezen kívül a mezővárosban élő jobbágyoktól jogtalanul sok pénzt szedett be, megölte 4 jobbágyukat és felgyújtatta a várost, amivel 20 ezer forintnyi kárt okozott. A településen az eddigi 1000 helyett összesen 20 jobbágytelek maradt. Hozzá kell tenni, hogy mind az ezer telek, mind a 20 ezer forintnyi kár erős túlzásnak számít⁴⁶. Érdeemes közelebbről is megvizsgálni azonban a fentebb említett, az oklevélben név szerint felsorolt Bánffy-familiárisokat! Martonfálvai Laca Lukács és Mátyás, Aszúvölgyi Benedek, Patai János, Halápi Fekécs György, Baranyai Benedek mind a Bánffyak várnagyaként szerepeltek a forrásokban⁴⁷. Mellettük Csányi Jánost és Pogány Dénest, a két neves későközépkori zalai köznemesi familia tagjait kell még kiemelni, akiknek ekkor indulhatott a karrierje.

Bánffy Pál 1443-ban még birtokolhatta Szentgrótot, mert egy hatalmaskodási oklevél arról szól, hogy csapatai feldúlták a vasvári káptalan birtokait és egy jobbágyukat a szentgróti várban tartották fogva⁴⁸.

Az I. Ulászló király 1444. április. 26-i oklevelében foglaltak szerint Bánffy Pál fogott bírák útján kiegyezett a Szentgrótiakkal és a Hagymásiakkal, hogy visszaadja nekik a várat és a rá vonatkozó okleveleket, de azok megtérítenek neki 560 arany forintot, amit a vár újjáépítésére fordított⁴⁹. Még 1447-ben (ápr. 2.) is folytatódott az ügy, amikor kiderült, hogy a Szentgrótiak még mindig azoknak a károknak a megtérítését kérik, amiket Bánffy nekik okozott⁵⁰. A vár ügyében végül 1448-ban Hunyadi János szolgáltatott igazságot: elrendelte Döbrönte Himfi Vazul feleségének, Szentgróti Ágotának a várból és tartozékaiból az öt megillető részek visszaadását⁵¹.

A hatalmaskodás szinte mindennapos eseménynek számított a középkorban 1446. június 19-én Gersei Pethő László és Péter panaszolta be Bánffy Pál szentgróti várnagyát, Laczát, hogy őket, amikor Vasvárról, a vásárról hazafelé tartottak, a várnagy emberei uruk megbízásából megtámadták, és tőlük elrabolták a vásárfiát (ruhaanyagokat), 200 arany forint értékben⁵². Néhány évvel később, 1451-ben Gersei Pethő László és Péter újabb panaszának kivizsgálására utasította Garai László nádor a kapornaki konventet: Szentgróti János és Miklós várnagya, Söjtöri Domokos valamint név szerint felsorolt familiárisai

⁴⁴ MOL DL 102487.

⁴⁵ MOL DL 102504.

⁴⁶ Hermann 2001, kézirat

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ MOL DF 279193.

⁴⁹ MOL DL 102489.

⁵⁰ MOL DL 102508.

⁵¹ MOL DL 102513.

⁵² MOL DL 93018.

kirabolták a panaszosok Antal nevű kereskedőjét, amikor az a vásárhelyi országos vásárra ment, elvitték szekereit, lovait és összes áruját⁵³.

1454-ben megrendülni látszott a Szentgróti család vagyongyarapodása, mert János fiának, Miklósnak, és testvérének, szintén Miklósnak a nevében a vasvári káptalan előtt bevallást tett arról, hogy „a szűkségtől kényszerítve” hármuk egyik birtokát, Pusztapakodot zálogba adta Söjtöri Domokos fiának, Benedeknek, Demeternek és Kelemennek 90 arany forintért⁵⁴. 13 évvel később, 1467-ben azonban ők bonyolítottak le nagyszabású zálogügyletet, rokonaiktól, a Döbrönte-i Himfi családtól vették zálogba több birtok mellett Döbrönte várát, 11000 forintért⁵⁵.

Hasonlóan az egy évszázaddal korábbihoz, a család a 15. század közepén is a Szécsiek familiárisa volt, 1456-ban Szentgróti János alispán volt Szécsi Miklós és Marcali István ispánok mellett⁵⁶. 1462-ben ez a János, előrelátó módon, Hagymási Miklóst testvérül fogadta, ezzel egyrészt ő jogot formálhatott a Hagymásiak 32 Temes megyei birtokára és Galád nevű várakra, másrészt pedig a Hagymásiak Szentgróthoz és tartozékaihoz való joga is biztosítva lett⁵⁷.

1474-ből Zala megye egy okleveléből, amiben felsorolták a megye rendeki járásának adóhátralékosait, ismerjük a vár tartozékait: a Szentgróti urak Szentgrót birtoka 51, Kisucca 11, Vásárhely 14, Udvarnok 17, Barba 10 és fél, Túrje 8 és fél, Dabronc 9, Batyk 8 és fél, Lak 7 és fél forinttal maradt adós⁵⁸.

Hunyadi Mátyás korában folytatódtak a birtokviszályok és hatalmaskodások a Szentgrótiak, a Hagymásiak és a Himfi család között.

Mátyás király egy 1475. november 11-én kelt oklevelében vizsgálatra utasította a pécsvárad-i konventet, Döbrönte-i Tamás nyitrai püspök és Döbrönte-i Himfi Lőrinc panaszára. Eszerint még az Albert király halála utáni időkben, amikor a püspök Rómában járt a pápánál, Hagymási Miklós familiárisaival megtámadta Döbrönte várát, ahol elűzték a várnagyot, annak fiát bebörtönözték, fegyvereket és lovakat raboltak, valamint elvitték a Szentgrót és Döbrönte várra vonatkozó okleveleket. Egy másik alkalommal pedig Szentgróti János Himfi Lőrincnek a Szentgróton birtokolt részeit foglalta el, őt pedig fogságba ejtették és váltságdíjért engedték szabadon. A konvent 1476. január 6-án jelentette, hogy a panaszban foglaltak mind igazak⁵⁹.

A malmok mindig a település gazdagságát jelezték. Már a fentebb említett 1247. évi oklevélben is szerepelt malom adományozása, a későbbiek során pedig többször fordult elő malomra vonatkozó adat. Pl. 1478-ban az enyerei pálosok panaszolták be Mátyásnál Szentgróti Jánost, hogy Zala megye hatósága előtt jogtalanul akarta tőlük megszerezni szőlőiket, rétjeiket és malmukat⁶⁰.

A következő években tovább folytak a kisebb-nagyobb birtokokért folytatott harcok. 1480-ban a Hagymásiak a Bagodi családdal történt osztály során Csáfordon, Leányfalun és Gonoszfalufölde nevű helyen jutottak birtokokhoz⁶¹.

⁵³ MOL DL 93200.

⁵⁴ MOL DL 30038.

⁵⁵ MOL DL 16549. Az oklevél átírása 1497.

⁵⁶ Engel 1996, 238.

⁵⁷ MOL DL 30319.

⁵⁸ MOL DL 17628.

⁵⁹ Kőfalvi 2006, 390-391. nr. 804.

⁶⁰ MOL DL 18083.

⁶¹ ZO II. 612-613.

Úgy tűnik, hogy a családtagok egymás közötti konfliktusai sem szűntek meg. Szentgróti Ágota és fia, Döbröntei Himfi Imre 1480-ban bepanaszolták rokonaikat: Hagymási Jánost, valamint Szentgróti Jánost, özvegyét és fiait, mert azok még Albert király halála után elfoglalták a szentgróti várban (Zenthgyrolth castrum) és a Körös megyei Zlavina és Keresztúr birtokokon az Ágota asszonyt illető részeket. Mátyás király a fehérvári keresztes konventet utasította intézkedésre⁶².

Újabb adat Szentgrót mezővárosról és piacközpont szerepéről: 1481. április. 13-án Kanizsai Miklós, Gétyei Gergely és Halápi Fekécs Bálint özvegye panaszt tettek a nádornál Hagymás Miklós, Szentgróti László és András türjei prépost ellen, akik a panaszosok Ötvös nevű birtokán kivágtak egy erdőt, Kanizsai Miklós egy Varga Gergely nevű kehidai jobbágát, aki pedig Szentgrót oppidumba causa forrandi érkezett, megverték, a nevezett Bálint özvegyének Dabroncon levő birtokrészét pedig elfoglalták⁶³. A piacközpont mellett a hely centrális szerepére utal az is, hogy 1486 és 1488 között 3 évig itt tartották a sedriákat szerdai napokon⁶⁴.

1490. április. 1-én Mátyás király egyik utolsó oklevelében utasította a kapornaki konventet, hogy Döbröntei Himfi Vazul özvegye, Szentgróti Ágota kérésére idézze meg Szentgróti Jánost és Ferencet, hogy adják ki az Ágotát illető hitbért, jegyajándékot és leánynegyedét Szentgrót vár és mezőváros, Barba, Türje, Dörgécs, Kisvásárhely, Újlak, Udvarnok, Meggyesmalom, Pakod, Bér, Vadkert, Bozol és Keresztúr birtokokból. Ebből a felsorolásból is látható, hogy a Szentgróti család birtokai nem változtak sokat az elmúlt két évszázadban⁶⁵.

A Mátyás halála utáni trónharcokban, amikor Miksa hadai bevonultak a Dunántúlra, 1490. október 25-én Szentgrótra értek, ahol Hagymási Miklós rossz diplomáciai érzékkel, és azzal a reménnyel, hogyha Miksából magyar király lenne, jobban meg tudná védeni a birtokait, mint a többi trónkövetelő, Miksa mellé állt és átengedte neki a várat⁶⁶. Jagelló Ulászlónak, a másik trónkövetelőnek ugyanúgy szüksége lett volna a várra, és megbízta a Gersei Pethőket a közvetítéssel. Hagymási Miklós 1491. január 24-én levelet írt Pethő Jánosnak és tárgyalni hívta egy közeli helyre (Bazsi vagy Csehi, bizonytalan a név olvasata)⁶⁷. 1491. március 1-én a szentgróti kapitányok – Hagymási Miklós és Hollnegdi (?) Konrád – menlevelet adtak Gersei Pethő Jánosnak és Györgynek, amelyben keresztény hitükre megesküdve garantálták azok szabad útját⁶⁸.

Nem tudjuk, hogy akkor volt-e konkrét eredménye a tárgyalásnak, de az biztos, hogy II. Jagelló Ulászló király 1491. február 27-én Alsólendvai Bánffy Miklósnak és testvérének, Jakabnak adományozta azokat a jogokat, amiket Hagymási Miklós és Szentgróti János a Bánffyak Orbona, Pósahegy, és két másik Körös megyei birtokában bírtak, de mivel a zavargások idején hatalmaskodtak a Bánffyak birtokain, ezért a király hűtlenség címén elvette tőlük. Ezeket a jogokat most a Bánffyaknak és örökösöküknek adományozta Ulászló⁶⁹.

⁶² MOL DL 102617.

⁶³ MOL DL 102620.

⁶⁴ Holub 1929, 216. – Csukovits 1997, 385.

⁶⁵ Bilkei 2014, 93. nr. 249.

⁶⁶ E. Kovács 1995, 41-42.

⁶⁷ ZO II. 631. – MOL DL 93615. Az oklevélen Hagymási Miklós ép gyűrűs pecsétje látható: kezében ágat tartó ülő férfialak.

⁶⁸ MOL DL 93618.

⁶⁹ MOL DL 33450. – Hermann 2001, kézirat.

Az 1492-ben megkötött pozsonyi békében Miksa és Ulászló abban is megegyeztek, hogy miután Szentgrót vára Ulászló kezére került, ő azt meghagyta a Szentgrótiak és Hagymásiak kezén⁷⁰.

Himfi Imre, aki Szapolyai István familiárisa volt, megpróbálta még egyszer visszaszerezni a családi vagyont egy részét. Szapolyai István adott ki 1496. június 11-én egy oklevelet, amelyben a nádor utasítja Bánffy Jánost, hogy az apja, a néhai Pál 1447. évi hatalmaskodásáról szóló okleveleket (lásd fentebb) mutassa be, mert Döbrönte Himfi Imre, Szentgróti Ágota fia nevében ügyvédje előterjesztette, hogy Bánffy Pál közel 50 évvel ezelőtt megtámadta Szentgrót várát és Ágota asszony tételesen felsorolt ingóságait elvitte⁷¹. Az említett ingóságok listája sokkal részletesebb, mint az 1447. évi oklevélben volt: értékes asztali edények (ezüst tálak, kupák, kanalak), ékszerek (násfák, gallérok, arany gyűrűk, övek, drágaköves fejdíszek), drága textilneműk (atlasz és damaszt ágyneműk, prémes ruhák, itáliai szövetből készült öltözékek) mellett még kétezer forint készpénz és különböző házi felszerelés is szerepelt az elrabolt holmik listáján. Valószínű, hogy az elrabolt holmik értékét a panasztevő jócskán felülbecsülte⁷². Szentgróti Ágota ingóságainak mennyisége és értéke ugyanis lényegesen több, mint a későközépkori-koraújkori köznemes asszonyok által birtokolt ingóságoké⁷³, sokkal inkább hasonlítható a korszak arisztokrata asszonyainak végrendeleteiben részletezett holmikhoz⁷⁴.

Szentgróti Jánossal valószínűleg 1499-ben kihalt a család, a várat ezután többen is meg akarták szerezni. Július 6-án Hagymási Miklós és társai ellentmondtak annak, hogy Béri Boldizsár gyermekeit: Andrászt, Jánost és Potencianát (Szentjakabi Chernel Miklós feleségét) Geréb Péter országbíró oklevelére öröklési jogon iktassák be Szentgrót várának és tartozékainak birtokába⁷⁵. Néhány héttel később, augusztus 28-án Szapolyai István nádor előtt Döbrönte Himfi Imre a maga, a nővére Ilona (Marcaltói Miklós felesége), Fajszi Ányos Miklós (Szentgróti Ágota második férjének a fia), Hédervári István, Imre és ezek nővére, Brigitta nevében tiltakozott az ellen, hogy a nagyhatalmú Csébi Pogány Péter és Csulai Mór György is meg akarták szerezni a szentgróti várat és tartozékait, sőt be is iktatták őket ide jogtalanul⁷⁶. Himfi Imre a Szapolyaiak familiárisa volt⁷⁷, így joggal remélhetett a nádornál kedvező elbírálást. 1504-ben a vár a fentebbi oklevélben nem is említett Hagymásiaké és a rokon Béri családe lett, meg is osztoztak rajta⁷⁸.

A Jagelló-korban van először adat a településen a ferences kolostor meglétéről, amikor egy levelet „in loco nostro” datál Szentgrótról a ferencesek magyarországi vikáriusa⁷⁹. A szentgróti kolostor régészeti feltárását végző Vándor László véleménye szerint a kolostor a már a 13. század második felében ott épült templom felhasználásával, átépítésével jöhetett létre. Alapítóját mind a Szentgróti, mint a Hagymási, mind a Béri család tagjai között lehet keresni. Ez utóbbira utalhat a kolostor templom területén feltárt sírkamra, amelynek a sírkövét gyermekeik állíttatták Béri Istvánnak és Egervári Veronikának 1515-ben⁸⁰. Ez, a sírkövön említett Béri István és Ferenc nevű fia lehetett az, aki hatalmaskodott Hagymási Miklós

⁷⁰ Székelyhidi-Iványi kézirat, 17.

⁷¹ MOL DL 91035.

⁷² Hermann 2001, kézirat.

⁷³ Bilkei 2002, 13-17.

⁷⁴ Kelényi 2012, 170-173.

⁷⁵ MOL DL 72270.

⁷⁶ MOL DL 101267.

⁷⁷ Kubinyi 2004, 184.

⁷⁸ Székelyhidi-Iványi kézirat 17.

⁷⁹ Holub 1933, 141. – kézirat

⁸⁰ Vándor 1986, 52. és 56-57. – Lövei 2001, 80-81.

Bozol nevű birtokán és foglalta el a Zalán lévő malmát egy pontosan nem olvasható dátumú, de biztosan 1516 előtt kiadott oklevél tanúsága szerint⁸¹.

A Jagelló-korból ismerjük a Hagymásiak több szentgróti várnagyának a nevét is: 1502-ben Szalapai János⁸², 1512-ben Ládonyi László.

Hagymási Miklós részt vett az 1505. évi rákosi országgyűlésen, neve az „előkelők” között szerepel⁸³. Szapolyai János vajda familiárisaként Erdélybe, ill. az ország déli részeire került, 1515-ben szörényi bán, majd 1517-ben alvajda volt⁸⁴. Egy hatalmaskodási ügy kapcsán szerepelt utolsó alkalommal: 1520-ban Báthori István nádor előtt panaszt tettek Hagymási Miklós fiai, László és János, valamint nővére, Katalin és ennek férje, Gyimesi Forgács Ferenc, hogy Pakosi Pál és felesége, Jusztina meglátogatták a nagybeteg Miklóst a Temes megyei Galad nevű várukban és a beteglátogatás ürügyén 6 szekérnyi ingóságot, valamint okleveleket raboltak el tőlük⁸⁵.

A Jagelló-kor utolsó éveiben is többnyire hatalmaskodásokról szólnak a Hagymásiakat említő oklevelek. Az érintett felek időnként saját maguk szolgáltatnak igazságot, pl. 1521. február. 28-án a zalai alispánok a sedriára idézték Gergely kapornaki apátot, mert kallósi jobbágysai feltörték Hagymási László pincéjét és elvittek onnan egy hordó bort, az elmaradt dézsma fejében⁸⁶.

Tovább folytatódtak a Hagymási és a Béri családok közötti viszályok is, 1521. április 26-án Hagymási László és János, akik valószínűleg apjuk halála után tértek vissza Zalába, bepanaszolták Béri Istvánt, Ferencet és Lászlót, akik felégették és kirabolták Kisvásárhely birtokot⁸⁷. 1525-ben egy divisio oppidi Zenthgyroth Hagymási János jobbágysait sorolja fel⁸⁸.

A Mohács utáni években Zala megye nagy része Szapolyai János érdekszférájába tartozott⁸⁹, a Hagymásiak pedig – mint azt fentebb láttuk – az ő familiárisaik voltak. Mindenesre a kettős királyválasztás korának hiteleshelyi oklevelei továbbra is a családtagok hatalmaskodásairól szólnak, ill. arról, hogy Szentgrót környékének tulajdonviszonyai nem változtak meg. 1526-ban Hagymási János – akit itt nem berekszóinak, hanem Szentgrótinak (de Zenthgyroth) neveznek – felfegyverzett emberei megtámadták a veszprémi püspök adószedőit és a veszprémi püspökség szentgróti tizedkerületéhez tartozó birtokokról beszédett terménytizedet és a portális adót 600 forint értékben lefoglalták. A mohácsi csata utáni zűrzavarban, szeptemberben pedig 42 hordónyi bortizedet foglalt le a szentgróti mellett a kapornaki és a novai tizedkerületekből, újabb 670 forint kárt okozva. Báthory István oklevele 1529. február 20-án utasította vizsgálatra a kapornaki konventet⁹⁰.

A itt említett Hagymási János 1531-ben a bélavári királytalan országgyűlésen Zala követe volt⁹¹.

Az 1531. évi dicalis összeírás Szentgróton Hagymási Jánosnak, Hagymás László özvegyének és a türjei prépostnak összesen 84 portáját tüntette fel⁹².

⁸¹ Bilkei 2014, 134. nr. 387.

⁸² MOL DL 48955.

⁸³ Engel 2003, 52.

⁸⁴ Kubinyi 2004, 180.

⁸⁵ MOL DL 60072.

⁸⁶ Kóta 1997, nr. 682.

⁸⁷ Bilkei 2014, 157. nr. 454.

⁸⁸ MOL DF 262315.

⁸⁹ Bilkei 2011, 1150-1152.

⁹⁰ Bilkei 1999, 38 -39. nr. 42.

⁹¹ Bilkei 2011, 1153. 37. jz.

⁹² MOL Dica 1531.

1540-ben János és fiai: Péter és Miklós, valamint néhai testvére, László fiai: Kristóf és Lesták a zalavári konvent előtt bevallást tettek arról, hogy testvére halála után János lett az akkor még kiskorú Kristóf és Lesták gyámja. Anyagi nehézségei miatt el kellett adnia türjei birtokai egy részét a türjei prépostságnak, telkeket Szentgrót mezővárosban Kapornaki Bornemissza Pálnak, Szentgrót, Udvarnok és Barba szőlőhegyeinek hegyvámját pedig Miklós deáknak és Megyeri Tamásnak. János átvette unokaöccseitől annak az 1200 forint értékű ezüstholminak és 200 marhának a fele részét, amelyeket azelőtt a fiúk apjával, Lászlóval együtt osztatlanul birtokolt. Az egyezségről kölcsönösen elismervényt állítottak ki, és megegyeztek abban, hogy az erről szóló okleveleket a szentgróti vár tornyában (in medio turris...castro Zenthgrolth) a legidősebb testvér fogja őrizni⁹³.

Jutott bőven a hatalmaskodásokból a következő évekre is. Nádasy Tamás 1546. évi oklevelében több korábbi hatalmaskodás kivizsgálására utasította a kapornaki konventet.

Márton, türjei prépost megaléelve a Hagymási testvérek folytonos erőszakos cselekedeteit, panaszt tett az országbírónál az ügyben, hogy még 1541-ben Hagymási Kristóf felfegyverzett embereivel kirabolta az ő Hetye, Apsa és Felsőtürje birtokait, onnan 100 köböl zabot és rozst vittek el. A súlyosabb ügy ezután következett: Hagymási Kristóf fegyveres familiárisaival 1545-ben rátámadt a türjei monostorra és a templom mellett épült Szent Anna kápolnát (sacellum Sancte Anne ad latus eiusdem ecclesie edificatum), valamint a testvérek celláit és a templomkert kerítését feldúlták és felégették, a kegytárgyakat pedig elrabolták, mindezzel 600 forint kárt okoztak. 1543-ban a panaszos türjei jobbágyaitól raboltak el búzát és rozst, amit azok a töröktől való félelem (ob metu Thwurcarum) miatt az erdőben rejtettek el. Végül 1545-ben a Hagymási testvérek szervitorai ismét a türjei egyház épületét támadták meg, ahonnan a templomban elrejtett bort és szalonnát rabolták el⁹⁴.

1545. augusztus 26-án Esegvári Imre tett panaszt Révai Ferenc nádori helytartónál Hagymási Kristóf és Lesták ellen, akik az ő Torna nevű birtokán hatalmaskodtak. A kapornaki konventnek a mandatum szövegére írt jelentésfoglalmazványa két szempontból is érdekes. Az eljárást végző kapornaki szerzetes, mivel az idézettek nem tartózkodtak Szentgrót várában (castrum-nak említve), az idézést Foki Apáti János várnagynak mutatta be, tehát újabb várnagy nevét ismerhettük meg⁹⁵.

Ebből az évből még egy hatalmaskodási eset is ismert. Eszerint Hagymási Lesták a saját unokatestvérét, Pétert sem kímélte, és ennek egyik szentgróti jobbágyának házáat támadta meg, a jobbágyot és feleségét pedig szidalmazták és véresre verték. Ezen felül még „a rosszat rosszal tetézve” (mala malis accumulans), mondja az oklevél a gyakori kifejezéssel élve, a saját unokatestvérét, a panaszt tevő Pétert is megverte⁹⁶.

Fontos művelődéstörténeti adatot őrzött meg a sokadik hatalmaskodási oklevél: 1548. november 8-án Rádi Nagy Orbán tett panaszt, amely szerint, amikor ő Illés, szentgróti borbélyhoz ment a sebeit gyógyíttatni (pro sanacione vulnerum... circumspetum magistrum Eliam barbitonsorem in oppido Zenthgyroeth), Hagymási Lesták emberei ok nélkül megtámadták, foglyul ejtették és a vár börtönébe vitték⁹⁷.

⁹³ Bilkei 1999, 109. nr. 192.

⁹⁴ Bilkei 2008, 64-65. nr. 455.

⁹⁵ Bilkei 2008, 39. nr. 401.

⁹⁶ Bilkei 2008, 96. nr. 517.

⁹⁷ Bilkei 2008, 116. nr. 559.

Az 1549. évi országos dicajegyzékben Szentgerolt birtokosai: Hagymási János özvegye 6 portával, Hagymási Lesták 7, 5 portával és a türjei premontreiek 1 portával⁹⁸.

A 16. század közepén Hagymási Kristóf Izabella királyné szolgálatába szegődött Erdélyben, ezért kegyvesztett lett Ferdinánd királynál, aki el akarta tőle venni a várat. Ez nem történt meg és a Hagymásiak maradtak a kapitányok. A vár szerepe Kanizsa eleste után felértékelődött, a Zala folyót védő váröv egyik legfontosabb erődítménye lett⁹⁹.

Új fejezet egy évszázaddal később kezdődött Szentgrót történetében, amikor 1654-ben a Hagymási család utolsó tagja, István eladta a várat Batthyányi Ádámnak¹⁰⁰.

Befejezésül az alábbi összefoglaló képet vázolhatjuk fel. Szentgrótot pontosan meg nem határozható időpontban alapította a nagyúri Türje nemzetség valamelyik tagja. A 13. század közepén már jelentős település lehetett, erre utalnak a vámszedésre és a malmokra vonatkozó 1247. évi adatok. A tatárjárás utáni időkben ismét pontosan meg nem határozható időpontban építtethette várát a Türje nemzetség valamelyik tagja, az építető személyében joggal feltételezhetjük Dénes bánt. Az Anjouk korából nincs sok adat a településre, de az oklevelek a Türje nemzetségből származó Szentgróti család folyamatos birtoklásáról, vásárról és oppidum¹⁰¹ rangról beszélnek. A 15. században az új birtokos Berekszői Hagymási család megjelenésével a település és környéke, több fontos köznemesi család néha egymást keresztező érdekeinek központjává válva, sokszor lett hatalmaskodások színhelye, amelynek során a mezőváros áldozatul esett egy tűzvésznek is. Ennek hatását nem ismerjük, de a fejlődést biztosan visszavetette. A mezőváros nagyságára utalhat az 1474. évi adat, amely szerint az ott birtokos Szentgróti család 51 jobbágyporta után volt adóhátralékos. A Hunyadi-kor végén a vár jelentőségére utalhat, hogy a Mátyás halála utáni trónharcokba belekeveredtek a vár urai is. A Jagelló korban többen is meg akarták szerezni a várat, de a birtoklási viszályokból győztesen kikerült Berekszői Hagymási család a 17. század közepéig biztosítani tudta a tulajdonjogát.

Ami a Szentgrótot és a környező településeket birtokló famíliákat illeti, a várat, a mezővárost és a környékbeli falvakat a középkor évszázadain keresztül ugyanazok tartották kézben. Az Árpád-korban a környék ura, a Türje nemzetség vagyonát és tekintélyét IV. Béla király szolgálatában szerezte. A király és Dénes bán személyes viszonya emelte fel a nemzetség néhány tagját magas világi és egyházi méltóságokra. Néhány évtized múlva az utód, Türje nembéli Tamás fia Fülöp, az „előkelők” között szerepelt. Egyik fia, László a 14. században még magas tisztségeket töltött be: udvari lovag, segesdi ispán, királynéi официális volt. A másik fiú, Miklós, Alsólendvai Miklós familiárisaként, zalai alispán volt 1343-ban. László fia, Dénes pedig Szécsi Miklós familiárisaként volt zalai alispán 1383-ban. A család következő hivatalviselője pedig csak évtizedek múlva bukkan fel: János zalai alispán 1456-ban¹⁰². Látható tehát, hogy az Árpád-korban még nádort is adó familia a következő századokban visszasüllyedt az átlagos köznemes szintre, nem viseltek fontos hivatalokat.

A beházasodott Berekszői Hagymási család a középkorban származási helyén, Temes megyében volt jelentősebb hivatalvállaló, ill. a Jagelló-korban a Szapolyai család szolgálatában állva jutott jelentősebb

⁹⁸ Maksay 1990, 973.

⁹⁹ Vándor 1978, 63.

¹⁰⁰ Koltai 2012, 542.

¹⁰¹ Kubinyi 1989, 330. – Vándor 1991, 216. 14. jz.

¹⁰² Engel 1997, 226.

hivatalokhoz. Zalában csak tárgyalt korszakunkon túl, a 16. század közepétől lettek adószedők, alispánok és országgyűlési követek¹⁰³.

A köznemesi családok felemelkedésének egyik útja a familiárisi, ill. szervitori szolgálat volt. Mint azt a fentiekben többször láttuk a rendelkezésre álló nem nagyszámú adat alapján, a Szentgróti család dominusai a Szécsiek, ill. a Bánffyak voltak. Ezekből a familiárisi kapcsolatból nem mutatható ki jelentős vagyongyarapodás, ellenben a Bánffy Pállal fennálló konfliktus nyomán jelentős kárt szenvedett a család. Említésre méltó, hogy sem a Szentgróti, sem a Hagymási család nem tartozott a Kanizsaiak, majd a Nádasdyak familiárisi körébe, ez viszont magyarázat is lehet arra, hogy a késő középkorban miért nem tartoztak Zala megye vezető köznemesi familiái közé, ennek ugyanis szinte záloga volt az először a Kanizsaiaknak, majd Nádasdy Tamásnak teljesített szervitorság¹⁰⁴.

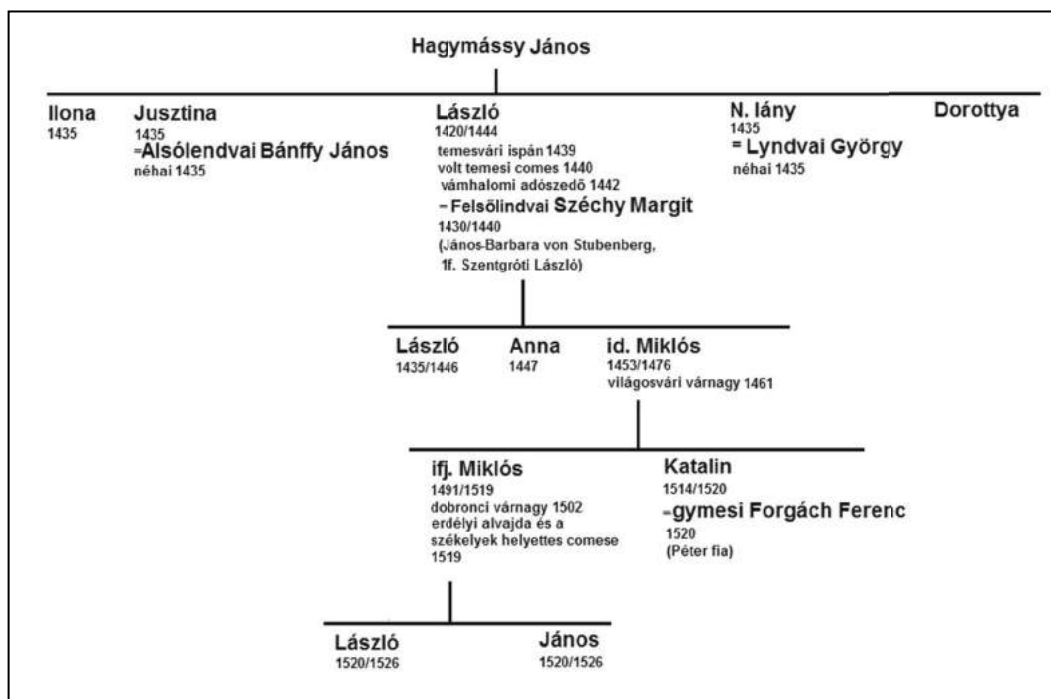
A Szentgrótot birtokló két család házassági kapcsolatait vizsgálva azt kell megállapítanunk, hogy más köznemesi familiákéhoz hasonlóan a Szentgróti és a Hagymási család férfitagjainak feleségeiről, anyáiról, sem lányairól és lánytestvéreiről nem rendelkezünk sok adattal¹⁰⁵. A legígéretesebb kapcsolatot a gazdag Felsőlendvai Szécsi Margittal kötött két házasság jelentette, aki a 14. század közepén először Szentgróti János felesége volt, majd ennek halála után Hagymási Lászlóhoz ment feleségül, akinek a testvérét, Jusztinát viszont Alsólendvai Bánffy János vette el. Ennek a négy fontos családnak az összefonódása azonban nem hozott tartós hivatali és anyagi felemelkedést a Szentgrótiaknak. A helyzet, mint láttuk, a Mohács utáni birtokátrendeződések korában sem változott, ill. a korai újkor összeírásai a Hagymási család egyre csökkenő birtokállományára utalnak. További vizsgálatokat fog igényelni még a két családdal kapcsolatban álló Béri és Himfi familiák története.

Szentgrót urainak az egész középkoron át valószínűleg a nem nagyszámú birtokuk mellett várak birtoklása jelenthette a kiemelt szerepét Zala korabeli nemesi családjai között.

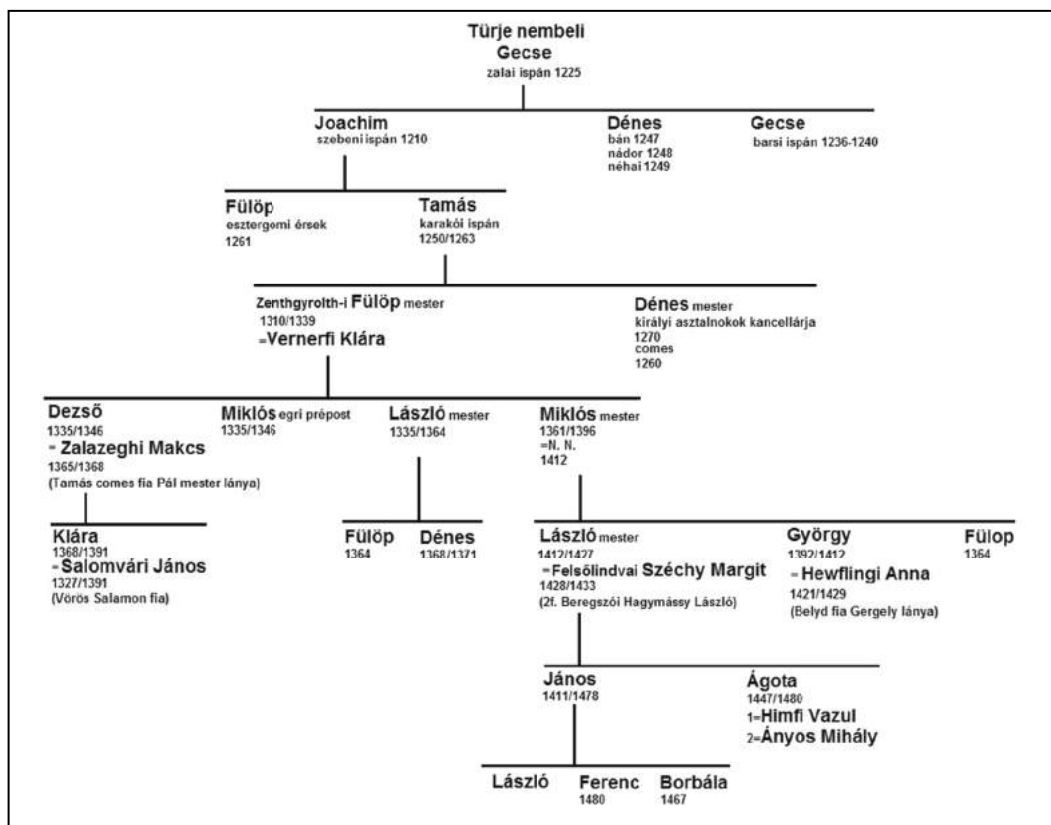
¹⁰³ Archontológia 2000, 417.

¹⁰⁴ Bilkei 2013, 142-143.

¹⁰⁵ Lásd a mellékelt leszármazási táblákat, amelyeket tanítványomnak, Farkas Ákos egyetemi hallgatónak köszönök.

1. kép: A beregszói Hagymásy család leszármazási táblája

2. kép: A Túrje nembeli Szentgróti család leszármazási táblája

Levéltári források

MNL OL DL, ill. DF – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Gyűjtemény, ill. Diplomatikai Fényképgyűjtemény

MNL ZML – Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára

Irodalom

ARCHONTOLÓGIA 2000

Zala megye archontológiája 1138-2000. (szerk. Molnár András) Zalaegerszeg, 2000. Zalai Gyűjtemény 50.

BILKEI 1999

Bilkei Irén: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1527-1541. Zalaegerszeg, 1999. Zalai Gyűjtemény 47.

BILKEI 2002 /1

Bilkei Irén: A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1542-1544. Zalaegerszeg, 2002. Zalai Gyűjtemény 54.

BILKEI 2002 /2

Bilkei Irén: A zalai köznemesség tárgyi kultúrája, életmódja a 16. századi hiteleshelyi oklevelek alapján. Levéltári Szemle 52, 2002/1, 10-22.

BILKEI 2008

Bilkei Irén: A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1545-1548. Zalaegerszeg, 2008. Zalai Gyűjtemény 64.

BILKEI 2011

Bilkei Irén: Megyei köznemesi társadalom a Mohács utáni évtizedekben. Századok 145, 2011/5, 1147-1182.

BILKEI 2013

Bilkei Irén: Egy hivatalvállaló köznemes familia a későközépkori Zalában, a Háshágyiak. Zalai Múzeum 21, 2013, 137-141. (szerk. Orha Zoltán-Simmer Livia)

BILKEI 2014

Bilkei Irén: Zala megye levéltára középkori okleveleinek regesztái (1019) 1240-1526. Zalaegerszeg, 2014. Zalai Gyűjtemény 75.

CSÁNKI 1897

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III. köt. Budapest, 1897.

CSUKOVITS 1997

Csukovits Enikő: Sedriahelyek – megyeszékhelyek a középkorban. Történelmi Szemle 39, 1997/3-4, 361-385.

ENGEL 1996

Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. I-II. História Könyvtár 5. Budapest, 1996.

ENGEL 2001

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. 2001. CD ROM.

ENGEL 2003

Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a 15. században I.-II. In: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. (szerk. Csukovits Enikő) Budapest, 2003. 13-72. Millenniumi Magyar Történelem.

ENGEL-C. TÓTH 2005

Engel Pál-C. Tóth Norbert: Itineraria regum et reginarum (1382-1438). Budapest, 2005.

E. KOVÁCS 1995

E. Kovács Péter: Miksa magyarországi hadjárata. Történelmi Szemle 37, 1995,

FÜGEDI 1986

Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Budapest, 1986. Nemzet és emlékezet.

HERMANN 2001

Hermann István: Adalékok Szentgrót várának XV. századi történetéhez. In: Ezredforduló. A Pápai Művelődéstörténeti Társaság millenniumi emlékkönyve. Pápa, 2001. 161-171.

HOLUB 1929

Holub József: Zala megye története a középkorban. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929.

HOLUB 1933

Holub József: Zala megye története a középkorban II. A községek története. Gépelt kézirat. Pécs, 1933. MNL ZML

KARÁCSONYI 1901

Karácsonyi János: A magyar nemzetségek története a XIV. század közepéig. 3/1. Budapest, 1901.

KELÉNYI 2012

Kelényi Borbála: Három Várdai-feleség végrendelete a késő középkorból. In: Micae mediaevales II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. (szerk. Péterfi Bence et alii.) Budapest, 2012. 159-175.

KOLTAI 2012

Koltai András: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, 2012. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai.

KOVÁCS 1991

Kovács Imre: A türjei Premontrei Prépostság története. Zalaegerszeg, 1991. Zalai Gyűjtemény 32.

KÓTA 1997

Kóta Péter: Középkori oklevelek Vas megyei levéltárakban I. Regeszták a vasvári káptalan levéltárának okleveleiről (1130) 1212-1526. Szombathely, 1997. Vas megyei levéltári füzetek 8.

KŐFALVI 2006

Kőfalvi Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254-1526. Szeged, 2006.

KUBINYI 1989

Kubinyi András: Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat-Magyarország. A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1, 1989, 319-335.

KUBINYI 2001

Kubinyi András: Vásárok a középkori Zala megyében. In: Zala megye ezer éve. (főszerk. Vándor László) hn. é. (Zalaegerszeg, 2001) 53-60.

KUBINYI 2004

Kubinyi András: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkor Erdélyéről. (szerk. Bessenyei József-Horváth Zita et alii.) Miskolc, 2004. 169-194. Studia Miskolcinensia 5.

LŐVEI 2001

Lővei Pál: Középkori sírkövek a történeti Zala megye területén. In: Zala megye ezer éve. (főszerk. Vándor László) hn. é. (Zalaegerszeg, 2001) 74-84.

MAKSAY 1990

Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén II. köt. Budapest, 1990.

NAGY 1857

Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1857.

ÖRDÖG 2008

Ördög Ferenc: Zala megye helységneveinek rendszere. In: Válogatott tanulmányok. (szerk. Kiss Jenő) Nagykanizsa, 2008. 43-52.

PETROVAY 1897

Petrovay György: A berekszói Hagymási család elei. Turul 15, 1897, 127.

RÁCZ 2001

Ráczy György: Zala megye birtokviszonyai az Anjou- és a Zsigmond-korban. In: Zala megye ezer éve. (főszerk. Vándor László) hn. én. (Zalaegerszeg, 2001) 43-48.

SZATLÓCZKI 2004

Zala megye archontológiai és genealógiai adattára. 13.-16. század. (szerk. Szatlóczki Gábor) 2004. CD-ROM

SZÉKELYHIDI-IVÁNYI

Székelyhidi Vilmos-Iványi Béla: A középkori Zalaszentgrót. Kézirat én. MNL ZML Kézirattár.

SZENTPÉTERY 1923

Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. Budapest, 1923.

VALTER 2004

Valter Ilona: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon. Budapest, 2004. METEM Könyvek 43.

VÁNDOR 1978

Vándor László: Szentgrót vára. Kutatások a zalaszentgróti volt Batthyányi-kastély területén. Zalaegerszeg, 1978. 61-79. Zalai Gyűjtemény 8.

VÁNDOR 1986

Vándor László: A ferencesek középkori építészeti emlékei Zala megyében. Zalaegerszeg, 1986. 49-62. Zalai gyűjtemény 25.

VÁNDOR 1991

Vándor László: Mezővárosok Zala megyében. In: Régészet és várostörténet. Tudományos konferencia. Pécs, 1989. Dunántúli Dolgozatok. Series Historica. Pécs, 1991. 211-216.

WEISZ 2010

Weisz Boglárka: Vásárok a középkorban. Századok 144, 2010/6, 1450-1451.

ZO

Zala vármegye története. Oklevéltár I.-II. (szerk. Nagy Imre-Véghelyi Dezső-Nagy Gyula) Budapest, 1886-1890.

ZSO

Zsigmond-kori Oklevéltár I.- XII. (szerk. Mályusz Elemér et alii) Budapest, 1951-2013.

ZSOLDOS 2005

Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Budapest, 2005. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.

ZSOLDOS 2011

Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000-1301. Budapest, 2011. História Könyvtár.

Abstract

The essay works the history of the actual Zalaszentgrót's predecessor settlement based in the data found in the charts. The settlement of Szentgrót was founded in the 13th century by a member from the aristocratic Türje gens. This gens built the fortress of Szentgrót in the times before the Tatar invasion. During the reign of the House of the Árpáds, the family gave count palatinus and prelates to the country. From the beginning of the House of Anjou's reign their descendants, who were known as the Szentgróti family still were in possession of the settlement, which have been named as a market town (oppidum) that also had a small market.

In the 15th century the family Hagymási de Berekszó through a marriage became the landowner of the fortress and the settlement in the following centuries. In the late Middle Ages, both the fortress and the market town was the scenario of masterfulnesses in many times.

The member of the Szentgróti family in the late Middle Ages didn't held important offices in the Kingdom, they only reached the sub governor office in the county. They lands quantity didn't increase nor through the familiaritas nor the marriages. The family Hagymási from the county of Temes was familiaris of the Szapolyai family, and through this relationship they could reach more important offices for the middle nobility. Probably it became even more important for the owners of Szentgrót the fortress's possession – which ended in the hands of the family Batthyány in the 17th century – what defined their place in the Medieval and Early Modern age in the county of Zala.

Megyeri Anna

Fényirdák, fényképészek, amatőr fotográfusok Zalaegerszegen, a dualizmus idején

Bevezetés

A Göcseji Múzeum 2012-ben megjelent évkönyvében mutattuk be Tömöry Ferencet, a Szombathelyről Zalaegerszegre, majd innen Horvátországba költözködő fényképészt. Élettörténete azért kelthette fel figyelmünket, mert jó barátságot ápolt Grész János megyei főorvos családjával, akinek leszármazói megőrizték számos fotóját egy albumban, amit rendelkezésünkre bocsátottak¹. E tanulmány írása során azonban előkerült egy újabb felvétele, mintegy igazolva, hogy értékes leletek bármikor gyarapíthatják tudásunkat. A családi kép kartonját egy eddig ismeretlen verzó (hátlap) díszíti, a magyar koronás címer ábrázolásával, valamint utazó életmódjára utaló szöveggel: Tömöry Ferenc /műutazásából/ állomás (1., 2. kép). Ugyanebben a családi hagyatékban található egy, az 1860-as években készült, vizitkártya-kép, melynek hátlapján keretbe foglalva a „Ligethy János hazai fényképész Zala-Egerszegen” felirat olvasható, itteni működésének eddig egyetlen, általunk ismert bizonyítékaként². Szakács Margit adatai szerint Ligethy fényképész Kőszegen működött 1875 és 1880 körül³ (3., 4. kép). Volt ugyan gyűjteményünkben Ligethy J. feliratú vizitkártya-kép, mely egy magas támlás széken ülő kislányt ábrázol, aki ölében egy nagy munkával elkészített kézimunka mintakendőt tart, mellette egy másik leányka könyököl, ölében kinyitott könyvvel⁴.

A fényképészetet a 19. század második harmadában már általánosan ismerő, a fényképészek szolgáltatásait igénylő lakosok azonban az 1870-es években is csupán a vándorfényképészeket kereshették fel alkalmi műhelyeikben. 1895-től az egymástól nemcsak a műtermet, hanem a kiterjedt megrendelői kört átvevő, vagy azért küzdő, itt végleg letelepedő fényképészek következtek, akik kivívták a helyi társadalom megbecsülését is.

Korszakunkban sokat változott a fényképezés technikája, kialakultak a kedvelt fotográfia-műfajok – a portré mellett az emberi élet fordulóihoz köthető eseményképek, iskolai csoportképek készültek, a helyi

¹ MEGYERI 2012

² Köszönjük a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (a továbbiakban: ZML) munkatársainak, hogy erre a két képre felhívták figyelmünket. A Fortepan adatbázisában van egy Güns jelzésű verzóval ellátott kép, szintén az 1860-as évekből: [http://www.fortepan.hu/?view=all&lang=hu&tags\[\]=K%C5%91szeg](http://www.fortepan.hu/?view=all&lang=hu&tags[]=K%C5%91szeg) (letöltve 2015.08.02.). Bár most számunkra a fényképész az érdekes, mégis különös lehet az ábrázolt személy, Pusztovojtov Henriette, akinek történetét olvashatjuk a Vasárnapi Ujság 1863. május 10-i számában. A magyar származású férfi és lengyel anya gyermeke bátran harcolt a lengyel-orosz háborúban, bátorsága a kor hírességévé tette.

³ SZAKÁCS 1997.

⁴ A zalaegerszegi Bagdy Andorné ajándékaként került gyűjteményünkbe. Leltári száma: történeti fotógyűjtemény (tovább TOF) 2011.20.1., 2011.20.3. Utóbbi ugyanannak a képnek cabinet méretű nagyítása.

rendezvények, jeles épületek megörökítése is fontossá vált. Mindezek biztos megélhetést nyújtottak a fényképészetet hivatásul választók számára, de a fényképkészítés technikájának egyszerűsödésével megnőtt a fotográfiát kedvtelésből űzők száma is.

A fényképészek rendszeresen hirdettek a korabeli sajtóban, így tájékoztatva olvasóikat. Az újságírókat is érdekelte a téma, mind többször számoltak be a fotográfia új technikai vívmányairól. Mindezek, és a fotográfusokról megjelenő egyéb híradások, a Göcseji Múzeum történet gyűjteményében vagy magánarchívumokban őrzött fényképek, valamint levéltári források segítettek a számvetésben⁵.

A Göcseji Múzeum gyűjteményének egyik legrégebbi, igen rossz állapotú, kifakult fotográfiája egy keretezett, jelzetlen csoportkép 1871-ből. Nyomatott felirata szerint Zala vármegye 1867/71-ik évi tiszttikarát ábrázolja, Csontos Pál szolgabírónak adta emlékebe Barcza Sándor első alispán⁶. Időközben szokássá vált az emlékezésnek ez a gesztusa. 1887 februárjában a sajtó egy díszalbum készítéséről számolt be: „Zalamegye tiszttikarának azon tagjai, akik Svastits Benő főispán úr öméltósága alatt voltak a megye szolgálatában, ...arcképeikkel ellátott díszes albumot nyújtottak át őfőméltóságának.” A fényképésről nem szól a fáma, de bizonyára ismert szakembert kértek fel a munkára⁷. Ekkoriban Breisach Sámuel könyv- és papírkereskedésében emlékkönyvek és írókészletek mellett szép kötésű fényképalbumokat kínált a fényképek elhelyezésére⁸.

Nagy divatja volt a fényképeknek a lakberendezésben is, egy-egy díszes album a szalon dísze lett, keretezett fotók kerültek a mintás festésű, tapétás falakra, sokszor emberméretűre nagyított, erősen retusált, festményhatású képek tömeges készítésére támadt igény. A házaspárok portréit vagy a hálószobában helyezték el a fejtámlás dupla ágyak fölé, vagy a nappaliba, netán az ebédlőbe is került belőlük. De más megoldásokat is alkalmaztak, hogy mindig láthatóak legyenek a kedves felvételek, mint ahogy a Kaszter Ilonáról, a jeles zalaegerszegi patikus leányáról 1910 körül készült fotográfián láthatjuk, lakásukban fémpolcra kerültek a képek (5. kép).

A Magyar Paizs újságban 1901-ben Photo-email képeket ajánlottak „remek karácsonyi ajándéknak”. „Az első budapesti photo-email műintézet képviselője pár napra városunkba érkezett és elfogad megrendeléseket remek munkákra, bármely csoport vagy régi fénykép után, aminők: láncfüggők, melltűk, broschok, nyaktűk, kezelő-gombok és állványok. A műintézetet, mely már eddig is több helybeli előkelőségtől kapott megbízást, ajánljuk a t. olvasó közönség szíves figyelmébe. A fényképek sértetlenül visszaadatnak.”⁹ A Göcseji Múzeum csupán a kékfestő-mester, Hoffmann Alajos és felesége portréit őrzi, egy medál két felébe foglalva, ám nem tudhatjuk, ki készítette azokat. A medált a festőmester az

⁵ A Göcseji Múzeumban az 1980-as évek óta különösen nagy figyelmet fordítottunk a történeti értékű fotográfiák gyűjtésére, ezeket a történeti dokumentum gyűjteménybe, valamint 2004 óta az eredeti (történeti) fényképek gyűjteménybe leltározzuk. Törekedtünk arra, hogy az itt élt, vagy a ma is itt élő családoktól gyűjtsünk fotográfiákat. Sok esetben ezekről csak reprodukciót tudunk készíteni, ezeket az adattár fotótárában őrizzük, negatív, ma már digitális, formában. Kutatásunk során áttekinthettük a Zala Megyei Levéltár egyre bővülő fotótárát is, a digitális forradalom nyilvánossá tesz sok családi gyűjteményt, illetve magángyűjtők, közgyűjtemények egyre gyarapodó kollektívái kerülnek fel a nyilvános lapokra, melyek szintén hasznos információkkal szolgálhatnak.

⁶ Leltári száma: történeti tárgyi gyűjtemény (továbbiakban: TOT) 1975.13.1., a kép reprodukciója a Göcseji Múzeum Központok a Zala mentén című állandó kiállításának zalaegerszegi részében látható.

⁷ Zalamegye (tovább ZM) 1887. február 13.

⁸ ZM 1893. március 26.

⁹ Magyar Paizs (tovább MP) 1901. december 12. 4. Ez porcelán- vagy zománcképet jelentett. KINCSES-MUNKÁCSY 2000. <http://fotomult.c3.hu/pozitiv/fotoporcelan/> (letöltve 2015. június 6.). Az idézetekben meghagytuk a régies mássalhangzókat, csak a magánhangzók hosszát igazítottuk a mai helyesíráshoz, a könnyebb olvashatóság érdekében.

óraláncán akarta viselni, de mivel már volt rajta két műtűr, végül eltette emlékébe, unokája őrizte meg számunkra¹⁰ (6., 7. kép).

A fotó egyre inkább népszerűvé vált, már nemcsak színes rajzokat, hanem fotográfiákat is mutogattak a város lakóinak, mintegy a mozi elődje volt ez a szórakozás. 1901. január 27-én érkezett meg Schnee A., s nyitotta meg a Széchenyi téren, dr. Obersohn Mór ügyvéd házában lévő bolthelyiségben Photoplastikumát. A csupán rövid ideig látható élmény „üveg-dombor” fényképeken jelent meg a közönség előtt¹¹. Mindennap látogathatták „3 órától esti 10 óráig, vasárnap: Szentpétervár és Moszkva, hétfőn és kedden: Svájc. Szerdán és csütörtökön: II. Lajos bajor király csodakastélyai, pénteken és szombaton: Párizs” látványában gyönyörködhetnek. Február 17-én újabb programot ajánlott: „vasárnap Krisztus születése, hétfőn és kedden Rajna vidéke, szerdán és csütörtökön Konstantinápoly, pénteken és szombaton Afrika” élményében részesítette közönségét, mindössze 10 krajcárért. Azért ilyen mérsékelt áron, „hogy nagyobb családok is mindennap megtekinthessék a minden másnap változó kiállítást”¹².

Az élelmes kereskedő, Fenyvesi Miksa 1903 Karácsonya előtt kiállítást rendezett áruházában, „ahol gyermekjátékokat, majolika, china-ezüst, bronz, plüss” dísz tárgyakat kínált eladásra óriási választékából, ugyanolyan olcsón, mint a főváros legnagyobb áruházaiban. Vásárlóinak egy rendkívüli kedvezményt is nyújtott: aki 10 forintot költött üzletében, annak ingyen adott „egy remek kivitelű, saját fénykép után készült promidoplatin fényképet”¹³. A kifejezésnek nem találtuk nyomát, bizonyára egyfajta nagyított kép lehetett, aminek „elegáns” elnevezést adtak (8. kép). Az ingyenes képek nagy sikert arattak, így később is alkalmazták ezt a reklámfogást. 1910-ben Marton Márkusz (Weinberger H. és Fia utóda), Úri és Női divatáruházában, dr. Obersohn házában, szintén egy életnagyságú képet kapott ajándékba az, aki 10 koronás értékben vásárolt. A sajtóreklámban egy ovális férfitörtrét is bemutatnak mintaként¹⁴.

1903-ban két rendelet vált közzismertté a fényképészek munkabeosztásával kapcsolatban. A kereskedelemügyi miniszter 28559/1003. számú rendelete szerint vasárnapokon, Szent-István király napján, s a nemzeti ünnepeken az ipari és kereskedelmi munkákat általában reggel 6 órától másnap reggel 6 óráig az 1891. 13. t. c. 1. és 2. paragrafusa értelmében szüneteltetni kellett. Egész nap végezhető ipari munka azonban, szól a rendelet, ha a fogyasztó közönség igénye megkívánja: ezek közé tartozott a fényképészipar is¹⁵. A miniszter egy másik rendeletére hivatkozva közzétették, hogy a fényképész „a képesítéshez nem kötött iparosokhoz tartozik, s ennek következtében ezen iparra nyert ipar-igazolványa alapján nem tartozik az ipartestület kötelékébe belépni s ennek beíratási, illetőleg tagsági díjat fizetni”¹⁶. Ám a fényképészek, jól felfogott érdekükben, mégis ápolták a kapcsolatot az ipartestülettel.

1903 tavaszán egy bécsi fényképész ügyességét ecsetelte a helyi sajtó munkatársa. A fényképész, városunkban járván, „néhány utcát s érdekesebb házat le is fotografált. A mint egy ilyen háznál motoszkált, megkérdi a házban lakó iparost, nem rendelne-e a házfelvételtől 3 kópiát, csak 3 koronáért. Azután képes levelező lapokkal hozakodik elő. 50 darabra kap megrendelést. Most meg az úrnak, nejeének s a személyzetnek együttes fényképét emlegeti. Tízen vannak, mindegyik rendel egy-egy koronáért ilyent.

¹⁰ Megyeri Anna: Zalaegerszeg társadalomtörténete – adatközlés fotográfiákhoz. Deák Sándorné Tüttössy Erzsébet adatközlése. Göcseji Múzeum Adattára (tovább GMA) 1957-1996.

¹¹ MP 1901. január 20. Előleges jelentés.

¹² ZM 1901. február 17.

¹³ ZM 1903. december. 13. 9.

¹⁴ ZM 1908. február 2.

¹⁵ ZM 1903. augusztus.23. 4.

¹⁶ ZM 1903. november 22. 6. Elvi határozat. 1902. évi július 18. 34183/VIII. sz. rendelet

Így megy ez a másik, harmadik, negyedik háznál. És a német jó üzletekkel távozik városunkból. Nálunk két fényképész van. Ezek vidékre szorulnak, hogy megélhessenek. Ki itt a hibás? A fényképész-e, aki nem elég élelmes, vagy a magyar, a ki külföldi ipart pártol?”¹⁷ Valóban ismerünk képeslapokat, néhány korábbit, a város középületeivel, 1899-ben adták postára őket. Így. Komlós M. Miksa kereskedő kiadásában, melyeket Rudolf Oesterreicher készített Bécsben¹⁸. Egy másik Gyarmati Vilmos kereskedő kiadásában jelent meg, a képet szintén Oesterreicher jegyzi, 1903-ban postázták¹⁹ (9. kép). A szintén bécsi Weiss és Dreikurs kiadásában ismerünk egy mozaiklapot a városháza, a törvényszék és a takarékpénztár fényképével²⁰ (10. kép).

A mintegy 10 000 főnyi lakossal rendelkező megyeszékhely ipartestületének 1905-ben összesen 442 tagja volt, ebből csupán kettő a fényképész, Antal Béla és Saly Viktor²¹.

A 20. század elejéről ismert, a zalaegerszegi kereskedők kiadásában megjelent képeslapokon sajnos a fotográfust sosem jelölték. Azonban nem csodálkozhatunk azon, ha ebben az időszakban inkább az ügyes osztrák iparosok vagy fotográfusok kapták a megrendeléseket.

A Magyar Paizs 1904 januárjában – Borbély György gimnáziumi tanár, egy ideig az újság szerkesztője, fennállásáig szerzője, Erdélyből került az 1895-ben létrehozott zalaegerszegi gimnáziumba – a Dunky fivérek²² kolozsvári fényképészeti műtermét reklámozta, valamint bemutatta Leopold Kornél Modern fényképezés című, új munkáját²³.

1905 márciusában a Balatoni Múzeum számára folytatott gyűjtésről számoltak be: „Sági János a Keszthelyi Hírlap s. szerkesztője a Balaton kultúrájának lelkes szóvivője, mozgalmat indított arra, hogy a megyéből, főleg a Balaton környékéről, tehát a somogyi partokról is minden még meglévő emléket gyűjtünk össze a múzeum számára...” Szigethy Ödön, a Tapolcai Lapok szerkesztője igen érdekes tárgyakat küldött a múzeumnak: domborműves, feliratos cserépkorsót, céhládát, régi pénzeket. Ami azonban számunkra most érdekes: fazekas-kemencék fotográfiáit és „felvételi” lemezeit is²⁴. Decemberben azonban mégis kudarcként értékelték, hogy a múzeum vezetői sokszor kínos helyzetbe kerültek, amikor „a legszébb képthémákat nem tudták megörökíteni. Hiába fordultak a műkedvelő fényképészekhez”, azok nem lelkesedtek a múzeum „szép céljai” iránt. Pedig a Balatoni Múzeum „egyik legfontosabb feladata, hogy úgy a régészeti-, mint a néprajzi-, de különösen a tájrajzi osztályát képekkel is gyarapítsa.” – fogalmaztak. A „vezetőség buzgalmát” látva, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének képviselői azt tanácsolták, hogy a múzeum egyesület kérjen egy fényképezőgépet. A kérést meghallgatták: „A főfelügyelőség ennek megszerzésére azonnal kiutalt 400 koronát. Dr. Seemayer Vilibáld, a Magyar Nemzeti

¹⁷ ZM 1903. április 19. 3. Az élelmes német

¹⁸ Dr. Ferenczy Sándor gyűjteményében van egy lap tőle (reprodukció 39.957.).

¹⁹ Történelmi dokumentációs gyűjtemény (továbbiakban: TOD) 1989.3.18.

²⁰ A képeslap Kisgyörgy Erzsébet gyűjteményéből került a Göcseji Múzeumba. (TOD 2015.11.1.36.) Jelezve: „Weiss és Dreikurs Wien”, a kiadó Magyarország sok településéről adott ki lapot.

²¹ ZM 1905. március 12. 4. – a többi ipar: „1. Cukrász és mézeskalácsos iparnál, valamint búcsúkon és egyéb gyülekezeteken cukrász és mézeskalács készítmények, valamint búcsú cikkek árusítása. 2. Élő állatoknak felhajtása és szállító eszközön való szállítása. 3. Fényképész iparnál. 4. Fürdő intézeteknél. 5. Hírlapok, jég, kenyér, péksütemény, tej, gyümölcs árusítása s házhoz szállítása, csak az üzletekből; míg a kofák sátorban, állványon vagy a földön a városban nem, csak azon kívül, vagy csak a mulató helyeken árusíthatnak. 6. A lakások átalakításával járó sürgős munkálatok s a címfestő ipar, de csak a szokásos költözködési időszak előtt és után 8 napon belül eső vasárnapokon. 7. Az izraelita húsvéti kenyér előállítás és elárúsítása. 8. A halasztást nem tűrő állami és hatósági nyomtatványok, továbbá színlapok, műsorok, és gyászjelentések előállítása és széthordása. 9. Országos vásárok alkalmával fuvarozás.”

²² Borbély György neves sportember is volt, kerékpáros társa Dunky Ferencnek.

²³ ZM 1904. január 7.8. Vegyészeti ipar rovat.

²⁴ MP 1905. március 23.

Múzeum néprajzi osztályának igazgató-őre, ki a nyáron Keszthelyen nyaralt, a legnagyobb készséggel vállalkozott arra, hogy a múzeum céljaira legalkalmasabb gépet és a hozzávaló eszközöket kiválasztja. A pompás gép meg is érkezett a kitűnő Reisz féle lencsével és 6 kazettával.” A gépet Sági János, a néprajzi osztály vezetője kezelte. Ma is sok felvételét őrzi féltett kincseként a Balatoni Múzeum²⁵.

Zalaegerszegen csak 1907-ben kezdte meg Borbély György gimnáziumi tanár²⁶ a Vármegyei Múzeum szervezését, létrehozva egy egyesületet. A gyűjtött tárgyakat a gimnáziumban őrizték. Stark Vilmos a következő javaslatot tette a Magyar Paizs hasábjain: „Zalamegye területén több oly műkedvelő fényképész lakik, a ki maga is már díjat nyert kiállításon. Meg vagyok győződve arról, hogy rövid idő alatt a múzeum egy úgy művészeti, mint történelmi értékkel bíró gyűjtemény birtokába jut.” Majd ezt javasolja: a Magyar Paizs szólítsa fel a „zalai műkedvelő fényképészeket a gyűjtésen való részvételre”. A közönség közölje a lappal, ha esetleg valami nevezetesség tudomására jutna, vagy a birtokában van, „hogy azt fotografálni lehessen. A gyűjtő bizottság csak oly képeket fogadna el, melyeknek művészeti és történelmi értékük van, továbbá föltétlenül tartósak, mint a platina vagy pigment képek. Ha valamely műkedvelő ezen eljárásokat nem ismeri, lemezét nagyítás vagy kidolgozás céljából átengedi a bizottságnak”, a képen majd feltüntetik a fényképező és a kidolgozó nevét is²⁷. Stark Vilmos a városi villanyvilágítást üzemeltető Ganz gyár üzemvezetőjeként került a városba, 1906-ban, ezek szerint érdeklődött a város kulturális élete, és feltehetően a fényképezés iránt. A szerkesztőség megköszönte a javaslatot, ígérete ennyi volt csupán: „járunk benne”. A sajtóban ugyan hétről-hétre közzétették a múzeumi gyűjtemény számára tett felajánlásokat, az ajándékozók nevét is, de fényképekről nem esett szó.

A műkedvelő fényképészek

A Göcseji Múzeum történeti gyűjteményében számos fotót őrzünk, melyek bizonyítják, hogy a 19. század végén és a 20. század első évtizedeiben már magánemberek is szereztek be fényképezőgépet, hogy hódolhassanak a fényképezés szenvedélyének, vagy csupán a sajtó híradásai tükrözik egy-egy ügyesebb fotográfus meglétét. „Nincs a világnak olyan zuga, ahol amatőr fényképész ne volna. A világ egyik legkeresettebb cikke a fényképező masina, amely diadalmasan bevonult már a legsötétebb világrészekbe is. Mi is bővében vagyunk az amatőr uraknak és hölgyeknek, de bizonyosan még többen lesznek, ha a Kodakért és a hozzá tartozó felszerelésekért nem kell a fővárosba utazni, mert mindezek helyben is kaphatók. Mennyi bosszúságot okozott már az, ha elfogyott a lemez, eltörött a lencse és hamarosan nem lehetett másikat kapni. Mától fogva azonban már Zalaegerszegen is van olyan raktár, ahol mindenféle fényképezési cikk kapható. Tulajdonosa Vidor Samu [valójában Pál], aki hirdetésében elmondja a t. amatőröknek, hogy mi mindent kaphatunk nála. A Kodakok zavartalan működése tehát biztosítva van.”²⁸ – lelkesedett a fényképezést forradalmasító Kodak gépért a helyi sajtó 1905-ben. Vidor Pál a következő szöveggel adta fel hirdetését: „Van szerencsém a nagyérdemű közönség szíves tudomására hozni, hogy a Zalaegerszegen (Kazinczy-tér, dr. Keresztúry féle házban) már több év óta fennálló varrógép és kerékpár-üzletemet újabban a legkiválóbb (köztük a világhírű Kodak) fényképező készülékkel is felszereltem. E készülékek segítségével bárki, minden előképzettség nélkül, kényelmesen a

²⁵ MP 1905. december 24.

²⁶ BÉRES 2001

²⁷ MP 1907. augusztus 1. 2-3.

²⁸ ZM 1905. március 5. 6. Fényképezési készülékek., reklám a 7.oldalon

legsikerültebb fényképeket készítheti s kevés befektetéssel szép és hasznos szórakozást szerezhet magának. — Tökéletes felvételi készülékek teljes felszereléssel 4 koronától kezdve minden árban kényelmes részletfizetésre is kaphatók. Ezzel kapcsolatban raktáron tartok minden e szakmába vágó cikket is, mi által lehetővé kívánom tenni, hogy a fényképezéssel foglalkozó közönség minden kelléket a szükséghez képest nálam bármikor kényelmesen beszerezhessen.”²⁹ Egy kisebb hírben még elmondják, hogy a „Kodák igen czélszerű a turistáknak”³⁰.

1910-ben **Vidor Lipót** kereskedőről³¹ olvashatunk, akinek fotóhagyatékát szintén nem ismerjük. A június elsején tartott „országgyűlési képviseléválasztás alkalmával Vidor Lipót helybeli kereskedő csinos fényképfelvételeket készített. Ezeket a felvételeket ügyesen csoportosította, albumba gyűjtötte, és azt följajánlotta gróf Batthyány Pál országgyűlési képviselőnek. Gróf Batthyány Pál az albumot elfogadta s a napokban megjelent Vidor üzletében, hogy köszönetét nyilvánítsa. A felvételeket Vidor üzletében közszemlére tette ki.”³²

Az 1910-es években a kereskedők mellett, akik fényképészeti cikkeket forgalmaztak, vidéken is megjelentek azok az iparosok, akik javították is a gépeket. 1913-ban Horváth Miklós aranyműves és műszerész, a régi postával szemben, Mausz ékszerész egykori üzletében, írógépek, bélyegzők, fényképezőgépek és e szakmába vágó összes munkák, valamint arany, ezüst ékszerek és szemüvegek javítását is vállalta³³.

Morandini Tamás (1869-1921)³⁴, Zalaegerszeg eklektikus városképét jelentősen meghatározó építész, az itáliai Gemonában született egy kőfaragó családban. Grazban járt középiskolába, majd a zürichi Polytechnikum hallgatójaként építészetet tanult, ahol a tantárgyak között a fényképészet is szerepelt. Sok, az itáliai tanulmányi útja során készült emlékképet vásárolt, s őrzött meg. 1894-et követően telepedett le Zalaegerszegen, ettől fogva fotózta feleségét, családját: az 1904-ben épült háza udvarán négy gyermekét, a kirándulásokat, ünnepi alkalmakat. Felvételeinek nagy részét 13×18 cm-es üveglemezre készítette, kartonra ragasztott nagyításokat is készített. A család szorgalmasan látogatta a helyi fényképészeket is, főként Saly Viktor műtermét (11. kép).

Különleges az a csoportkép, mely Morandini Tamást és munkatársait ábrázolja, azokat, akik részt vettek a zalaegerszegi evangélikus templom építésének munkálataiban 1906-ban. Az első sorban közepesen Morandini Tamás ül, a második sorban csípőre tett kézzel Missoni Bernardino, olasz munkavezető áll, jobbról a második Horváth Ferenc cementkészítő. A képeslap méretű fotót 1907. január 15-én adta postára Morandini Tamás a Horváth Ferenc számára írott újévi jókívánsággal. A megfakult kép 2015-ben került a múzeum birtokába, így lehetővé téve a felvétel datálását, eredeti üveglemezét a Göcseji Múzeum őrzi (12. kép).

Különösen értékes az a családi képeket tartalmazó album, mely őrzi néhány darabját azon fotóknak, melyeket az építész az I. világháború idején, az olasz fronton készített. A fennmaradt képek többsége 9×12 cm-es üveglemezre készült, zselatinos ezüstpapírra másolva, míg az albumba 6×8-as pozitívok kerültek.³⁵ A Karácsonykor készített felvételről így írt 1917. december 15-én: „Tegnap este volt ka-

²⁹ MP 1905. március 9. 8.

³⁰ MP 1905. március 9. 4. Turisták figyelmébe

³¹ Az anyakönyv tanúsága szerint az izraelita vallású Vidor Lipót Nagytétényben született, felesége a zalaegerszegi születésű Csillag Regina. 1903-ban született Elek nevű gyermekük.

³² MP 1910. április 24. 6. Zalamegye, 1910. július 13.

³³ Magyar Paizs (Továbbiakban: MP) 1913. február 13. 4.

³⁴ A család történetéről lásd: MEGYERI 2010, a kötetben az építész számos felvétele szerepel.

³⁵ A képek közül sokat bemutatunk a családról szóló kötetben. MEGYERI 2010.

rácsonyest. Sokkal jobban sikerült, mint gondoltam volna. Meghívtak a tiszti kantineba, hogy töltsük együtt a Szentestét. Mind a heten ott voltunk. Az útkarbantartók parancsnok helyettese, egy főhadnagy Mandrielléből; a csoport orvosa; Kastner; Marktschläger; egy zászlós; Baller, a művezető és én. Vacsora előtt meggyújtottuk a karácsonyfát és az egész társaságról fénykép készült. A felvétel nem lesz jó, mert az ablak túl kicsi.”³⁶ (13. kép).

Kláffl Mihály hitoktató nevét néhány iskolai csoportképen hagyta ránk a 20. század elejéről. A képeken diákok ülnek, köztük Kláffl, a fiatal katolikus pap, aki 1907. július 18. és 1909 szeptembere között a Mária Magdolna plébánia káplánja, hittant tanított a kereskedelmi iskola alsó- és középső osztályaiban³⁷, valamint az elemi iskolában is (14. kép). Csupán néhány jelzett fotója maradt fenn gyűjteményünkben, de ezek, főként egyikük, a Mária Magdolna plébániatemplom mellékoltárának freskójáról – Johann Ignaz Cimal: Kálvária – készült képe mutatja, hogy jó színvonalon fényképezett (15. kép). Egyik fényképét (bizonyára több is lehetett) egy képeslapról is ismerjük, a felvétel Rigyácon készült, bár erre csupán a feliratból követhetünk. A hátoldalán olvasható kéziratos feljegyzés szerint a Batthyány comtesseket ábrázolja, Batthyány Mariettát (1896-1982) és Batthyány Lujzát (1897-1981), amint egy hatalmas legyezőpálma mögül kandikálnak ki, több gyermek társaságában. A Batthyány Pál politikus és földbirtokos leányait megörökítő képeslapot a Batthyány család készítette Budapesten, a Magyar Fénynyomdai R.T.-vel. Egész sorozatot ismerünk a fekete-fehér lapokból, melyek a zalacsányi kastélyt, a kastély enteriőrjeit és a kastélyudvart is ábrázolják, feltehetően 1910-1915 körül készültek. Az ismert darabokon nem látható a fényképész jelzése (16. kép).

Az 1895-1896-os tanévben megnyílt gimnázium tanára, **dr. Steiner Szilárd**³⁸ tudósként foglalkozott a fényképezés elméletével. A természetrajz-vegytan szakos tanár 1911-ben költözött Egerszegre. Korábban egyetemi tanársegéd volt, valamint az Erzsébetvárosi Állami Főgimnáziumba tanított, kérésére helyezték az egerszegi gimnáziumba. 28 esztendeig élt és tanított Zalaegerszegen, számtalanszor vitte diákjait a szabadba, ahol a természeti jelenségeket tanulmányozatták. 1912-ben nyerte el a Természettudományos Társulat díját a színes fényképezésről írott munkájával, amiről 1913-ban örömmel számolt be a sajtó: „szép műve, *A színes fotográfózásról* nemcsak a Bugát-féle 6000 koronás pályadíjat nyerte meg, hanem a természettudományos társulat is fölvette kiadványai sorába s rövid időn belül közre is bocsátja”. Nagy gonddal és tanulmánnyal írott, hiánypótló munka, idézte a helyi sajtó a Természettudományi Közlöny legutóbbi számában írott méltatást³⁹. Munkája nem önálló kutatás eredménye, külföldi szakirodalmat fordított, s fésült egy művé. Bevezetőjében így fogalmaz: az „amatőrök számára való gyakorlati útmu-

³⁶ MEGYERI 2010

³⁷ Nevét jegyzi: A Zalaegerszegi Állami Felső Kereskedelmi Iskola huszonegyedik értesítője az 1908-1909. évről. Zalaegerszeg. 1909. 24. Kláffl Mihály Celldömölkön született, 1868. augusztus 26-án, Kláffl Alajos és Baka Teréz gyermekeként. 1893. július 15-én szentelték pappá. Pályáját Pákán kezdte, ahol káplán volt (1893. október -1894. augusztus), majd Alsólendván szolgált hat évet. Körmenten volt 1901 augusztusa és 1907 júliusa között, kisegített Vasszentmihályon (1903) és adminisztrálta a szőcei plébániát (1905 februárja és májusa között). Körmentről került Zalaegerszegre. Ezt követően Egerváron, Boncodföldén, Szombathelyen, Nagylengyelben, Tótszentmártonban stb. működött. A szombathelyi Egyházmegyei levéltárban őrzött iratok tanúsága szerint azonban nyughatatlan ember volt, ezt tükrözi a rengeteg áthelyezés, és kevésbé sikeres egyházi karrierje is. GÉFIN II. 342

³⁸ 1915-ben a 63. gyalogezredhez vonult be Besztercére, majd főhadnagyként az északi harctérre vezényelték. 1917-ben a déli hadszíntéren teljesített szolgálatot, de hamarosan fogságba esett, éveket töltött Genovában, 1919 októberében térhetett haza. Kítüntették, birtokosa volt a katonai érdemkeresztnek, az ezüst és a bronz Signum Laudis-nak és a Károly-csapatkeresztnek. A háború után természetrajzi tankönyvet írt a középiskolák I. és II. osztálya számára, ez 1938-ig szerepelt a tankönyvjegyzékben. 1933-ban nevét Andaházyra változtatta, felvéve édesanyja nevét. 1939-ben családjával végleg elhagyta Zalaegerszeget, Budapesten, a Zrínyi Miklós Gimnáziumban tanított. Utolsó éveiben leányánál élt Fonyódon, ott nyugszik a temetőben, bár síremlék nem őrzi emlékét. NÉMETH 1996

³⁹ MP 1913. február 13.4.

tatások nem alkalmasak arra, hogy belőlük a lényegét, valamely eljárás szellemét, érdekes tünemények okát meg lehetne ismerni. A színes fotográfózásról pedig egyáltalában nincs tájékoztató könyvünk...” Az első fejezetben történeti áttekintést ad, képekkel is bemutatva a nagy felfedezőket, mint a 18. századi Henrik Schulzét, vagy a magyar Lippmann Gábort. A fényelméleti és kémiai ismeretek közreadása során törekedett arra, hogy matematikai képletek helyett leírásokat és saját készítésű ábrákat alkalmazzon. Megfogalmazása szerint kultúránk fontos tényezőjét, a sokszorosító eljárásokat is bemutatta röviden. Azt is megjegyzi, nem véletlenül: a munka kézírata a színes fotográfózás történetébe vágó első felfedezés századik évfordulójára készült el. A kötet végén gyakorlati utasításokat is ad, valamint beszerzési forrásokat is közöl.

Vándorfényképészek és ideiglenes műtermek

Az 1880-as években készíthette felvételeit Zalaegerszegen **Katona Pál** fényképész, akivel a sajtóban mint Krób Pál tanfelügyelő vejével, Krób Róza tanítónő⁴⁰ férjével találkozunk. Egy másik alkalommal beszámoltak arról, hogy Katona Pál a zalaegerszegi ifjúság mulatságán fuvolajátékával tűnt ki⁴¹. Fényképész tevékenységéről nem szólnak a hírek, annak ellenére, hogy múzeumunkban is őrizzük, valamint magánarchívumokban⁴² is felleltük albumin technikával készített felvételeit. Több zalaegerszegi verzóját is ismerjük: egyikük a Hrabovszky testvéreket ábrázoló kép hátlapján látható, a Grész család hagyatékaként került a Göcseji Múzeumba (*17., 18. kép*). Heincz Károly, zalaegerszegi kalaposmester, hagyatékában hat fotográfia maradt fenn a fényképésztől, főként portrék (*19.-24. kép*).

Egy fekete, nyomtatott kartonra ragasztott, ovális nagyítókerettel készült, cabinet méretű családi kép a Kummer család hagyatékából került hozzánk, ugyanez keret nélkül vizitkártya méretben is elkészült (*25. kép*). A Dervarics kereskedő család hagyatékából ismert cabinet képen a két sorban elrendezett leánykák szinte a felnőtt hölgyek eleganciájával viselik turnürös, díszes ruháikat⁴³ (*26. kép*).

1886. augusztus végén egyenesen Bécsből érkezett városunkba **Vainberg M.**, hirdetése szerint szeptember 29-ig készített felvételeket⁴⁴. Egyetlen képet ismerünk tőle, a köznemesi zalai Viosz család fotóalbumából. Három kisgyermek látható a képen, feltehetően a Farkas család gyermekei. Hátlapján ez a felirat szerepel: „Vainberg Wien Atelier Ambulent de Photographin M. Vainberg Vienué.”⁴⁵ (*27. kép*).

1888 áprilisában **Dévald Nándor**, keszthelyi fényképész jött néhány napra a megyeszékhelyre. A sajtó örömmel ajánlotta olvasóinak a szakavatott és ügyes fényképészt. Az „Előnyösen ismert” fényképész „az ország több elsőrendű városában eszközölt már sikerült fényképfelvételeket”⁴⁶. Valóban, a fényképész sikert arathatott, mert május 20-án újabb hirdetést adott fel: „a közóhajnak engedve itt tartózkodásomat pár hétre meghosszabbítom, mely időszak alatt felvételeket a nap bármely szakában, nemcsak derült hanem borult időben is eszközölöm”⁴⁷.

⁴⁰ KOTNYEK 1978. Katona Pálné Krób Róza Kotnyek István adatai szerint 1873-1881 között tanított Zalaegerszegen.

⁴¹ ZM 1884.06.29. Krób Pál halála, 1888.02.19., 1888.03.11.

⁴² Dr. Juhász Miklósné egykori magánarchívumából sok képet őrzünk gyűjteményünkben, Gergelyné Sárosi Éva pedig rendelkezésünkre bocsátotta a Heincz családtól örökölt képeit, köszönet érte. A Fortepan oldalán is látható egy mives verzója: <http://www.fortepan.hu/?tags=&view=query&lang=hu&q=Katona+P%C3%A1l&x=9&y=9> (Letöltve 2015. augusztus 22.)

⁴³ Köszönet Zágórhidi Czigány Baláznak a kép átengedéséért.

⁴⁴ ZM 1886. augusztus 29., 1886. szeptember 2.

⁴⁵ Köszönet Viosz Juditnak a kép kölcsönzéséért.

⁴⁶ ZM 1888. április 22.

⁴⁷ ZM 1888. május 20.

A Zala Megyei Levéltár őrzi Nasinszky József⁴⁸ tanár hagyatékát, köztük három fotográfiát. A zöldes kartonokra ragasztott képek egyikén Kiss Lajos és Nasinszky József tanárok ülnek ifjú diákjaik körében, egy másikon feltehetően a zalaegerszegi polgári fiúiskola tanári kara látható, 9 férfi. Ezen a képen érdekes megoldást alkalmazott a fényképész. Jobboldalon ül a bajuszos Nasinszky József, mellette a falon egy tükör látható, abba került egyik társuk portréja (28. kép).

A harmadik képen fiatalok – feltehetően amatőr színjátszók – ülnek három sorban, a földön egy hölgy két fiúval. Nasinszky József a harmadik sorban balról a harmadikként guggol a virágos ruhás hölgy mögött (29. kép). Mindhárom zöld, nyomott kartonon jobbra lent látható a fényképész kéziratot jelzője. Múzeumunk is őrzi Dévald Nándor felvételeit, egy hajdan kedvenc kutyáról, a Bogyay család hagyatékából (30. kép), s 1886-ban készült vizitkártya-kép egy szék mellett álldogáló kislányról (31. kép).

1890 októberében egy budapesti fényképész, **Lovich Antal** jött Zalaegerszetre, hirdetése megjelent a sajtóban: „Átutazásom alkalmával van szerencsém a város és nagyérdemű közönségének a fényképezés terén tett szolgálataimat tisztelettel felajánlani. Felvételi helyiségem a főtéren, özvegy Angelusz Mayerné házában van. Számos látogatásért esd: Lovich Antal fényképész Budapestről.”⁴⁹ Lovich Antal 1853-1900 között élt, számos helyen nyitott műtermet, Kassán, Szatmáron, majd Budapesten. Fia az 1880-as évektől működött fényképészként, szintén a fővárosban. Az idős Lovich a budai rakpart építését ábrázoló albumin képe, 1872-ből, egy aukciós ház honlapjáról ismert⁵⁰. Fotózott 1876-ban a nagy pesti árvíz idején is, megörökítve a ma már rég nem látható városrészeket⁵¹ (32. kép).

Ugyancsak 1890 októberében **Gombos A.** fényképész jelentkezett hirdetésével: „Van szerencsém a n. é. Közönség becses tudomására hozni, hogy mint fényképész, Zala-Egerszeg városában végleg letelepedvén, működésemet megkezdettem s a fényképezési felvételeket a Fehérkép [ma Kossuth] utcában (Bödy József tanár úr házában) naponként reggel 8 órától délután 5 óráig eszközölöm. A fényképezés terén szerzett több évi gyakorlatom alapján biztosíthatom a n. é. Közönséget, hogy a felvételeket teljes megelégedésre eszközölendek. Számos látogatásért esd: Gombos A fényképész.”⁵² Az újság következő oldalán egy kertezett hirdetéssel is jelentkezett⁵³. Gyűjteményünkben csupán egyetlen, nevével jelezett képet őrzünk, felirata két jeles zalai köznemesi család tagja: Pais Mihály és Hertelendy Bandi. A szabadban készült felvétel hátán olvasható feljegyzés szerint 1897. április 4-én készült, de semmi sem utal arra, hogy a fényképész ez idő tájt merre járt⁵⁴ (33. kép). Egy másik ismert, kisgyermeket ábrázoló kép verzóján olvasható azonban, hogy Cilliben [ma Celje, Szlovénia] működött, a kép hátán látható 1888-ban elnyert kitüntetés (34.,35. kép). Magyar nyelvű verzója is készült, ugyan kissé hibás magyarsággal írva, de közölte megrendelőivel: „Képek a legkisebb fajtából életnagyságig valamint is nagyítások legjobban és jutányos áron

⁴⁸ ZML XIV.37. Nasinszky József személyi iratai. Nasinszky József 1874-ben érettségizett Nagyszombatban, a Budapesti m. kir. tud. egyetemen szerzett diplomát 1867-ben. Néhány évig házitánító volt, majd Sopronban tanított a reáliskolában és a gimnáziumban, 1885-ben került Zalaegerszetre. Udvardy Ignác igazgató 1890. január 8-án kelt leveléből ismert: Már öt éve tanít a Zala-Egerszegi polgári és középkereskedelmi iskolában, „lelkiismeretes ügybuzgósággal, szakértelemmel és elismerést érdemlő pontossággal, a növendékekkel szemben bánásmódja tapintatos; az általa előadott tantárgyakban” növendékeinek eredményei teljes mértékben kielégítőek. A levéltári iratok tanúsága szerint 1894-ben a zalaegerszegi társaskör főtítkára, valamint a mellékelt plakátokon, mint a zalaegerszegi színjátszó kör aktív tagja szerepel.

⁴⁹ ZM 1890. október 5.

⁵⁰ http://www.kieselbach.hu/alkotas/a-budai-rakpart-epitese-a-lanchid-es-a-gellerthegey-kozott_-1872_19274 (2014.01.18.) Fővárosi működéséről megemlékeznek: SÁNDOR-KINCSES

⁵¹ SÁNDOR-KINCSES 1997

⁵² ZM 1890. október 11. 4.

⁵³ ZM 1891. október 11. 5.

⁵⁴ Leltári szám: 1983.30.56.

elkészítettnek. A lemez utánrendelésekre eltételek.”⁵⁵. Annak nem találtuk nyomát, hogy hosszabb ideig itt élt volna. Szlovéniai kutatók adatai szerint egy hölgyet rejt a szignó: Anna Gombos (Gombosch) 1883 és 1890 között működött Celjében⁵⁶.

1892 áprilisában ismét egy hölgy, **Bartos Malvin**, székesfehérvári fényképész jelentette be: utazója hamarosan a városba érkezik. „Van szerencsém a n.é. közönség becses tudomására hozni, miszerint utazóm folyó hó 8-ától kezdve itt helyben (Zala Egerszegen) fényképészeti felvételeket fog eszközölni, miért is a nagyérdemű közönség pártfogását kérve maradok teljes tisztelettel Bartos M. fényképész Székes-Fehérvár. Felvételek eszközöltetnek Petánovics Károly úrnál (Juhász-féle ház).”⁵⁷. Bartos Malvin édesapja, Henrik is fényképész volt, hosszú ideig dolgozott Székesfehérvárott⁵⁸. Gyűjteményünk nem őrzi fotóit.

Ugyancsak 1892 áprilisában harangozta be a sajtó az újabb fényképész feltűnését városunkban. „**Kalmár P.** udvari fényképész, a brüsseli akadémia tagja, Budapestről, legközelebb néhány hétre városunkba jön fényképészeti felvételek eszközése végett. Volt alkalmunk műtermében (Budapesten, Andrassy út 29. sz., a m. kir operaház átellenében) készült több fényképét látni és minden túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy azok mind eredetiségre, mind művészi kivitelre nézve meglepőek, miről a közönség annak idején maga is meggyőződhetett.”⁵⁹. A hírnevéhez méltó, részletes reklámmal jelent meg a fényképész. Felsorolta kitüntetéseit is, ezeket „Ferenc József m.k.ő Felsége, I. Vilmos német császár ő Felsége, I. György, szász-meiningeni uralk. Herc. és I. Sándor szerb király ő Felsége” adományozta számára. A műtermébe látogató helyiek meghívására érkezett, ahol „Nagy M úr első asszisztens” fogja a felvételeket készíteni. „Tekintettel arra, hogy számos vidéken a közönség vajmi ritkán, vagy soha nem juthat egy sikerült műbeccsel bíró fényképészhez, remélem, hogy ezen alkalmat fel tetszik használni és ideiglenesen műtermemet becses látogatásával meg fogja tisztelni.” Vizitkártyáktól az életnagyságig készített képeket, valamint nagyításokat kis képek után „aquarel, chromo és olaj festékben”. A kép jószágáról és élethűségéről is kezeskedett. A felvételek a Mária utca 3. szám alatt, Lábadits József úr házában készültek. „Minden borús idő alkalmas a felvételre”, hangsúlyozta Kalmár Péter, udvari fényképész. Az első felvételeket Húsvét vasárnapján, április 17-én készítették⁶⁰ (36. kép). 1892. május 22-én jelezték, hogy Kalmár Péter udvari fényképész már csak egy hónapig lesz a városban. „Tekintve, hogy nevezett cég kitűnő fényképeket készít, hisszük, hogy a közönség a ritkán kínáló alkalmat ki fogja használni.”⁶¹ A Göcseji Múzeum egyetlen, bizonyíthatóan itt készült képet sem őriz tőle⁶².

Nagy szünet következett, az 1892-től folyamatosan itt élő fényképészek nem hagytak teret a vándorfényképészek számára. 1902 májusában mégis ideiglenes „fényképészeti műterem”-ről adtak hírt: **Bergtraun Dezső**éről, aki a Mária utca 5. szám alatt állította fel műtermét, s egész nap a közönség rendelkezésére állt. Képei kitűnőek és jutányosak. Eddigi megrendelőinek teljes meglegedését érdemelte ki.”⁶³ (37. kép). Június elsején a fényképész elbúcsúzott megrendelőitől, már csak június 15-éig marad,

⁵⁵ http://www.fenyiratok.hu/product_tag/cdv/page/40/ (letöltés 2015.03.10.)

⁵⁶ <http://www.kamra.si/Default.aspx?module=5&id=563> (letöltés 2015.08.02.)

⁵⁷ ZM 1892. április 10., április 17.

⁵⁸ KINCSES 2011, HORVÁTH 1997

⁵⁹ ZM 1892. április 10.

⁶⁰ ZM 1897. április 17.

⁶¹ ZM 1892. május 22.

⁶² SZAKÁCS 1997. adatai szerint Pesten, a Király utca 32-es Dobsa-féle házban dolgozott 1870 körül, majd az Andrassy út 29-ben volt műterme, az Operával szemben, 1880-1900 körül.

⁶³ ZM 1902. május 18. 7.

ugyanis a „nyarat meghívás folytán” Lubló Füreden tölti. „A rövid idő alatt szolgálataimat a n.é. közönségnek felajánlom s amidőn szíves megrendeléseket kérek, az eddigi meleg pártfogást köszönöm.”⁶⁴ Bergtraun Dezsőnek az 1890-es évektől Losoncon (ma Szlovákia, Lučenec) volt műterme⁶⁵. Felvételét nem őrizzük gyűjteményünkben.

Műtermet nyitó fényképészek Zalaegerszegen

Ifjú Knebel Ferenc (1892-1895)

A Szombathelyen megjelent Vas Megyei Lapok 1891. decemberi híradása szerint Knébel Jenő 1891-ben fiókműtermet létesített Zalaegerszegen, a Kaszaházai utcában⁶⁶. A helyi sajtó hírei érdekes módon erről nem tudósítottak, valójában 1892-ben nyithatta meg városunkban műtermét a jeles szombathelyi fényképszdinasztia egyik képviselője, ifj. Knebel Ferenc (1868. április 17.-1943. december 27.), Jenő öccse⁶⁷.

Édesapjuk, Knebel Ferenc (1836-1912) eredetileg gyógyszerésznek készült, ám az 1860-as években a gyorsan népszerűvé váló fotografálást választotta hivatásul, megnyitva fényirdáját. A zalai sajtó is megemlékezett a tehetséges fiatalemberről, amikor 1869 januárjában így írt róla: „Knebel Ferenc Szombathelyen lakó fényképész oly sikerült s a legmagasabb igényeknek megfelelő tiszta és megszólalásig hű arcképet küldött hozzánk, hogy ötlet hazai legjobb művészeink közé méltán sorozhatjuk s melegen ajánljuk az illetők pártfogásba, ötlet pedig az figyelmeztetjük a közmondásra: szerény embernek a mai világban üres a tarisznyája.”⁶⁸ Ismerve történetüket, a tarisznya nem maradt üresen, számos zalai köznevelési és jómódú polgárcsalád albumából kerültek elő a szombathelyi Knebel műteremben készült felvételek. 1865-ben született Jenő fia követte a fotográfusi pályán, míg másik fia, Ferenc csak rövid időre kötelezte el magát e hivatás mellett⁶⁹. Ferenc, megszakítva jogi tanulmányait, betársult atyja műhelyébe, majd 1889. július 1-je és 1906. szeptember 30-a között fényképészként dolgozott Szombathelyen, közben, mint látjuk, Zalaegerszegen⁷⁰. Ha hinni lehet a képek datálásának, 1892-ben készült a Horváth Sándor patikus és Kaszter Amália (a jeles Kaszter Sándor patikus leánya) megrendelésére készült felvétel (38. kép). A képek kartonján zalaegerszegi műtermét jelzi, a finom rajzolatú verzót Bernhard Wachtl-nál, a fotográfusok között népszerű bécsi litográfusnál rendelte (39., 40. kép). Nem ismerjük, kinek a házában bérelte műterme számára a helyiséget. Az ott készült képeken, a semleges háttérű portrékon kívül (41. kép), több esetben a helyiség festett fala – oszlopokkal tagolt keretezett, pöttyözött mezők – adja a háttér (42.kép). Alkalmanként egy meglehetősen spontán módon elhelyezett műtermi háttér is megjelenik

⁶⁴ ZM 1902. június 1.

⁶⁵ SZAKÁCS 1997. adatai szerint dolgozott Léván, Zöldkert u. 35. 1896-1898, Lublófürdőn, 1898 k., Losoncon, Vasúti u. 10. 1905-1916., Balassagyarmaton 1910 k., Sátoraljaújhelyen 1910 k.

⁶⁶ Vas Megyei Lapok 1891. december 10. 3. Köszönöm Mayer Lászlónak, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára munkatársának segítségét, s azt, hogy megosztotta velünk kutatásainak kéziratot eredményeit. A Kaszaháza felé vezető utcát Zala utcának hívták 1888 és 1903 között, ma Batthyány utca.

⁶⁷ Knebel Ferenc életrajzi adatait lásd http://www.vaml.hu/Nevtar/K/Knebel_Ferenc.html 2013; MAYER, 2014.

⁶⁸ Zala-Somogyi Közlöny, 1869. január 2.

⁶⁹ A dinasztia utolsó fényképésze Knebel Jenő leánya, az 1889-es születésű Riza (Terézia). Apja műtermét vitte tovább, s 1963-ig folytatta az ipart. Főként arcképeket, igazolványképeket készített. MAYER, 2014.

⁷⁰ A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen volt joghallgató, de a Kolozsvári Királyi Magyar Tudományegyetemen is tanult, itt szerzett jogi diplomát 1909-ben. Ettől kezdve hivatali pályát futott be.

a képeken, szélén legyezőpálma és konzol ábrájával (43. kép). Egy nád karszék és egy domború díszű, palmettás, akantuszleveles, kőfaragásra emlékeztető korlát alkotta a berendezést (44., 45. kép).

Knebel Ferenc 1894. április 14-én vette feleségül Divald József, szombathelyi tornatanár, leányát, Leopoldinát⁷¹. Jelenlétükre utalnak a róla megjelent híradások, hiszen a fényképészek, akárcsak ifjú Knebel Ferenc, igyekeztek jó kapcsolatot ápolni a város lakóival, ez szükséges volt a megrendelői kör kiépítéséhez. Knebel Ferencné 1894-ben megjelent a város jómódú hölgyeit egyesítő, a szegény gyermekeket segítő Karácsonyfa egyesület táncmulatságán. Az 1894. július 1-jén, a Baross ligeti vendéglőben tartott eseményre nyereménytárgyat is küldött⁷². Férje 1895 februárjában a zalaegerszegi iparos ifjak önképző egyesületének bálján, az „Arany Bárány” szálloda dísztermében, a „felülfizetők”, azaz támogatók között szerepelt⁷³. 1895 februárjában Knebelnét említik a Zalaegerszegi Társaskör nagyszabású estélyén⁷⁴. 1895. március 10-én beszámoltak a társaskör újabb estélyéről, „amit saját helyiségében, a Zöldfa szálloda⁷⁵ emeleti részében” rendezett meg. „Az estély minden tekintetben sikerült; a tagok és vendégek szép számban jelentek meg, úgy hogy az egész nagyterem megtelt a díszes közönséggel. Az estélynek érdekes pontja volt Nasinszky József [a Dévald képekről már ismert tanár] és dr. Csák Károly tagoknak egy-egy víg monológja, amellyel nagyban fokozták az amúgy is derült hangulatot.” Kiemelték a jelesebb résztvevőket, mint: „Baron Janka, Csupor Gizella, Farkas Ilona és Gizella, Krób Matild, Lázár Ilona, Márton Laura és Tercsi (Z. Lövvő), Nagy Magda, Österreicher Ruska, Pochner Klementin, Schleininge Ernesztin, Szidnay Fanni és Tikk Mariska kisasszonyok, Bertalan Endréné, Bertalan Pálné, Farkas Mártonné, Hencz Józsefné, Hornyák Ferencné (Torna), Horváth Miklósné, Imrédy Pálné, dr. Jámor Mártonné, Knebel Ferencné, özvegy Kovács N-né, Schleininge Henrichné, Tikk Józsefné, Dr. Viola Ödönné (Szombathely). A közönség reggel négy óráig maradt együtt. A négyeseket 24 pár táncolta.”⁷⁶.

Knebel Ferenc azonban nem sokáig maradt városunkban, 1895. május 3-án máris elköltözéséről tudósított. „Van szerencsém a n. é. Közönség becses értésére adni, hogy Szombathelyen atyám fényképészeti üzletét átvévn, Zala Egerszegen eddig bírt fényképészeti műtermemet – mint állandót – bezúntatom, azonban fióktelep gyanánt továbbra is fenntartom és f. 1895. évi június hó 1-től kezdve minden hónap első tíz napjában Zala-Egerszegen fogok lenni fényképfelvételek eszközlése végett s fő törekvésem oda fog irányulni, hogy a n.é. közönségnek eddig kivívott bizalmát és támogatását a jövőben is megtartsam. Kiváló tisztelettel: Ifj. Knebel Ferenc fényképész.”⁷⁷

Június 2-án már újabb tájékoztatás jelent meg: „Ifj. Knebel Ferenc fényképésznek, aki Szombathelyen atyjának jóhírű és virágzó fényképészeti műtermét átvette, Zala Egerszegen a Zala utcában levő fényképészeti műterme 1895. június hó 1-től június hó 10-ig” tart nyitva. A képeket a szombathelyi műteremben dogozzák ki, „ami az ottani műterem jobb berendezésénél fogva nagyban hozzá fog járulni a képek sikeréhez”⁷⁸.

⁷¹ Vasvármegye 1894. április 15. 6. MAYER 2014.

⁷² ZM 1894. augusztus 1.

⁷³ ZM 1895. február 10.

⁷⁴ ZM 1895. február 10.

⁷⁵ Ma a Kazinczy tér 11-es számú épület. A Zöldfa szállodát az izraelita hitközség építtette, később Korona szálloda, majd KISZÖV székház, földszintjén vendéglőkkel, üzletekkel.

⁷⁶ ZM 1895. március 10.

⁷⁷ ZM 1895. május 5.

⁷⁸ ZM 1895. június 2.

Természetes, hogy a jól bejáratott szombathelyi műhely visszaszólította, de talán mégsem adott kellő anyagi alapot, így 1907-től ifj. Kenbel Ferenc a közigazgatásban helyezkedett el.

Antal Béla (1895-1908)

Antal Béla (1862-1911) Knebel Ferenc utóadaként mutatkozott be a városban, 1895-ben a Zala [ma Batthyány] utcai műtermet vette át. Előtte Székesfehérvárott dolgozott, 1882 körül Schmidt Vilmosmal rövid ideig közös műteremben (Schmidt és Antal), majd önállóan a Kórház utca 3-ban⁷⁹.

1895-ben családotul költözött Zalaegerszegre, feleségével, feltételezhetően József és Béla fiával. Itt született decemberben János nevű kisfiúk, aki azonban egy napos korában elhunyt⁸⁰. Hamarosan, 1897. szeptember 11-én megszületett Árpád. Az anyakönyv adatai tájékoztatnak arról, hogy a római katolikus vallású Antal Béla Egerben született, 1897-ben 35 esztendő volt. Felesége, Tuschek Emilia Nagyabajomban, Somogy megyében született, ekkor 34 esztendő volt. 1899. június 12-én Antal Béláné egy Ilonka nevű kisleánynak adott életet, ekkor a Galamb utca 2-es számú házban laktak⁸¹.

A családtagok hamarosan megjelentek a városka társadalmi eseményein. Antal Béláné, ahogy a hölgyektől elvárták, jótékonykodott: fánkot küldött a Karácsonyfa egyesület 1901. január 19-i szokásos mulatságára, melyet a Kazinczy téri Korona szálloda nagytermében rendeztek meg⁸². „A főgymnasiumi diákok” 1901 februárjában tartott mulatságán szintén megjelent a hölgykoszorúban⁸³. 1901 májusában Antal Béla és fia, ifjú Antal Béla egyaránt támogatója lett a helybeli tűzoltó testület zenekarának⁸⁴.

A Zalamegye 1902 januárjában „Holmi gyanús alakok”-ról számolt be, akik felkeresték Antal Béla fényképészt. Azok, akik között egy magát fényképésznek mondó férfi is volt, mint kiderült, pénzhamisítással foglalkoztak, a fényképésztől akartak vegyszert vásárolni. Antal Béla jelentette a történetet a rendőrségnek, akik kitoloncolták a kellemetlen alakokat⁸⁵.

Antal Béla működésének kezdetén a képek kartonján felhasználta korábbi, név nélküli verzó litográfáit, vagy az elődjétől örökölt darabokat, ezeken bélyegzővel jelezte műtermét, a nagyobb képeken később is látható a piros tintás pecsét (46. kép). Az egyik szecessziós, vízi világot ábrázoló, zöld nyomatot a Veszprémi utóda Pejtsik K. cég nyomta Budapesten (47. kép), egy másik kép hátlapját Lepold Türkel Bécsben (48. kép). Dervarics Ilonka portréjának verzóján jelenik meg a fotografáló angyal, mint motívum, ekkor még pecséttel (49., 50. kép). Az „Antal Béla fényképész Zalaegerszeg” feliratú nyomat egy 1899-es datálású képen is szerepel (51. kép). A századforduló tájékán készülhetett a legtöbb felvételen megjelenő, különféle színekkel (zöld, kék, barna) nyomott, fényképező, laboráló angyalokat ábrázoló hátlap BONDY SZIGM. BÉCS jelzettel, illetve a jelzés nélküli, hasonló, kissé más rajzolatú nyomat⁸⁶

⁷⁹ Kincses Károly: Történet, fotó, Székesfehérvár. In: <http://em.pixeloid.hu/index/professionals> (2015.01.02.)

⁸⁰ ZM 1895.12.15. Halottkémi jelentés.

⁸¹ ZML XXXIII.1b. Állami anyakönyvről készült mikrofilm. Mára ennek a kis utcának a házsorai eltűntek, a Zala (ma Batthyány) utcából nyílt, ma a ZTE stadion nyugati frontjára néz a területe.

⁸² MP 1901. január 27. 3.

⁸³ MP 1901. február 7. 6., február 10.

⁸⁴ MP 1901. május 23. 5.

⁸⁵ ZM 1902. január 26.

⁸⁶ Hasonló hátlapot mások is használtak, mint pl. Szigeti Szekszárdon. http://www.fenyiratok.hu/product_tag/neprajzethnography/ (letöltve: 2015. augusztus 31.)

(52., 53. kép). Egy ún. malvern méretű női portré hátlapján a szecessziós stílusú, albumot nézegető nőt ábrázoló hátlap litográfiáját Veszprémi S. utóda készítette Budapesten⁸⁷.

Működése kezdetén készülhetett egy ismeretlen hölgy erősen retusált, színezett, zselatinos ezüstpapírra készült, aranyozott blondel keretbe foglalt portréja. Az asszony sonkajujjas, sárga, gyönggyel kivarrott, bordó virágkitűzővel díszített báli ruhát visel. A kép alján ceruzával írt névjelzése olvasható (54. kép). (Az erősen retusált derék, bizonyára a megrendelők igényének megfelelően korrigálva a valódi látványt, több képén is megfigyelhető.)

Több nagyítása ismert, melyek a Knebel Ferenctől örökölt festett fal előtt készültek, mint a zalaegerszegi aranyifjakat három kutyával megörökítő képen, vagy a Morandini Tamást és építésztársait ábrázoló, nyomott kartonra ragasztott, 1899-ben készült felvételen (22,8×16,6 cm) (55., 56. kép).

Képei önmagukban is bepillantást engednek a műterem életébe, ám egyik képe hátlapján a munkafolyamatot is illusztráló feljegyzést találtunk. A sőjtöri Fatér család hagyatékában fennmaradt, bizonyára egy rokon családot megörökítő képen szintén a műterem tapétaszerű, festett fala a háttér. Kelléke az akantuszleveles konzol, a nyírfaágakból összeállított korlát, egy mintás szőnyeg. A világos, szintén sonkajú ruhát viselő nő széken ül, egyik kezében zsebkendő, a másikban egy sötét ernyő. Egyik kisleánya a jobbja karol, a másik a konzolra támaszkodik, baljában legyezőt tart. Az asszony mellett álló férj világos öltönyt visel, sétabotjára támaszkodik. A térdnadrágos kisfiú a fából készült korlátnak dől, kezében egy vékony album. A kép hátoldalán a fényképész bélyegzője, mellette egy tintaceruzával írott utasítás olvasható: „A Hölgynek a hajából a fém ne legyen ott / egy kis kivágás”. Azonban a „fém” egy ekkoriban divatos csat, ahogy más felvételről is ismert, jól látható (57. kép). A fényképész műtermében papírmásé sziklán, konzol lábú padon ülhettek kuncsaftjai, valódi farönkre vagy papírmásé fatönkre támaszkodhattak, korlát mögül, festőien elhelyezett legyezőpálmák és növények közül tekinthettek a fényképészre, vagy gyermekek képzelhették téli tájba magukat (58., 59. kép). Nála készült a Pais Kázmér tisztviselőt és második feleségét, Laux Gizellát, és fiúkat, Dezsőt, a felnőttként híres nyelvészt megörökítő felvétel, egy újabb hátlappal (60., 61. kép). A városházán üzletet bérlő Heincz kalaposmester családjának utódjai is több fotográfiáját megőrizték, a három hölgyet ábrázoló képen a festőiséget nemcsak a napernyő, a földre szórt virágok, hanem az elmosódott szélű háttér is fokozta (62. kép).

Antal Béla, ahogy reklámjaiban is jelezte, reprodukciókat is készített, az előzőleg bemutatott családi képek idején készülhetett Pais Kázmér tisztviselő első felesége, Csontos Regina portréjának nagyítása, az eredeti az 1880-as évek első felében⁸⁸ (63. kép). A másik ismert kép eredetije az 1870-es években készült, rajta Heincz Károly és első felesége, gyermekükkel, ifj. Heincz Károllyal, aki 1864-ben született (64. kép). Károly testvére, János kalapos üzletében dolgozott a Kazinczy téren, melyet a városházában béreltek. Üzletük és cégérük a két, itt is bemutatott, városházát ábrázoló fotón is jól látható⁸⁹.

Esküvői képeinek eleganciája a családok társadalmi rangjához igazodott⁹⁰. Láthatóan szívesen keresték fel Antal Béla műtermét a zalaegerszegi családok, a berendezést is megcsodálták, talán jól szórakoztak, vagy néhányan, főként a gyerekek, megilletődtek, egy-egy fényképkészítés ünnepi, ritka alkalomnak számított ekkor. Örömmel vitték haza a fényes, többnyire kemény kartonra ragasztott, időtálló képeket,

⁸⁷ http://www.fenyiratok.hu/product_tag/zalaegerszeg/ (letöltve: 2015. augusztus 31.)

⁸⁸ Köszönet Pais Erzsébetnek a képek kölcsönzéséért és ajándékozásáért, dr. Pais Józsefnek a Göcseji Múzeum adattárában 3842-2011. számon elhelyezett családtörténetért. Megyeri Anna: Gyűjtőnapló GMA 4016-2015.

⁸⁹ Megyeri Anna: Gyűjtések fotográfiákhöz a Heincz és Györi családról, ipartörténet. GMA 2066-97.

⁹⁰ Lásd MEGYERI 1997. 16., Török vasutas és egy földműves leányának esküvője, TOD 1996.17.3.; valamint Lendvay Pál asztalos és Trifusz Vilma esküvői képe, makart kartonon. ADF 40.890.

melyek főként celloidin, vagy drága alboidin, esetleg platin képek voltak, s igény szerint kerültek a jelzett kartonokra. Kevesebbet rendelhettek karton nélkül, csak fotópapíron (65. kép).

Ismereteink szerint Antal Béla volt az első a fényképészeink közül, aki felkérést kapott a városban zajló szabadtéri események, különböző épületek megörökítésére⁹¹. Közülük jó néhányat eredetiben, másokat sajnos csak sajtótudósításokból ismerünk. 1897 júliusában, amikor a zalaegerszegi kerékpárosok egylete virágkorzót és kerékpárversenyt rendezett, „a főrendezésben dr. Keresztúry József egyleti titkár buzgólkodott. S hogy az ünnepélynek nyoma is maradjon, Antal Béla fényképész a biciklistákat, akiket csak összeszedhetett, egy csoportban megörökítette.”⁹² 1898-ban, amikor a régi városháza átépítésére került sor, Morandini Tamás építész felkérésére lefényképezte az újat. Az 1787-ben emelt egyszerű, egyemeletes épületet 1862-ben romantikus, pártázatos oromzattal tették reprezentatívabbá. Ez a fénykép kitűnő minőségben őrizte meg az 1898-ban teljesen átalakított épület látványát, az üzletek portáljait. Az eredeti, karton nélküli példány az építész családjának birtokában maradt fenn⁹³ (66. kép).

Családok is hívták magukhoz fényképezni, egy aukciós ház honlapján jelent meg az 1900 körül készült kép, mely Fitos Mártont (Zala megye levéltárnoka 1891-1914 között) és családját ábrázolja, zalaegerszegi házuk kertjében⁹⁴. Ismerünk néhányat a neszelei földbirtokos, Deák Mihály családját megörökítő felvételeiből is, a Fitos kép hangulatához hasonló a Deák Mihályt és gyermekeit hintójuk mellett ábrázoló, nagyon megviselt szabadtéri felvétel⁹⁵ (67. kép). 1900 körül készülhetett a polgári leányiskola diákjait ábrázoló, szép, fényes felületű csoportkép, amire különleges megoldással került rá az egyik leányka portréja, utólag ragasztották fel a képre, szinte alig észrevehető módon (68. kép).

Költséges iskolai tablóképek készítését is vállalta, közülük egyetlen képet ismerünk, 1902-ben készült, az 1895-1896-os tanévtől működő gimnázium VIII. osztálya számára⁹⁶.

Jelentős bevételt hozhatott Antal Béla számára a város nagy tömegeket megmozgató ünnepe, a Zalaegerszegi Ipartestület zászlajának szentelése alkalmából kapott megbízás. Az ipartestület vezetősége felkérte, hogy örökítse meg a jeles eseményt, melyre 1900. augusztus 20-án került sor. A testület pénztári naplója szerint Antal Bélának fényképekre előlegként 70 koronát fizettek ki. Október 8-án feljegyezték, hogy 136 fényképre 130 koronát, fényképkeretre 9 koronát adtak ki⁹⁷. Az elkészült képek között volt nagyméretű, díszes kartonra ragasztott nagyítás és képeslap méretű sokszorosítás is, a város centrumában, a templom és a plébánia közötti téren zajló ünnepegről és a közönségről (69. kép). Egy másik felvételen az új városháza ablakából, illetve a városháza előtti térről nézik az eseményeket⁹⁸ (70. kép). Elkészült az ipartestület vezetőségének csoportképe is a zászlóval. A nagyméretű kép kartonjára a résztvevők nevét is rányomtatták⁹⁹. Az ünnepegre díszbe öltözött fiatalok is felkeresték műtermét (71. kép).

⁹¹ SZAKÁCS 1997. A szerző 1892 körüli időre teszi a műterem átvételét, a sajtó ezt 1895-re teszi.

⁹² ZM 1897. július 25.

⁹³ Köszönet dr. Schlemmer Tamásnak és családjának a kép átengedéséért.

⁹⁴ http://www.mutargy.com/katalogus/18/festmeny_grafika/1/cca_19_fitos_marton_zala_megye_leveltarnoka_1891-1914_kozott_es_csaladja_lakasuk_kertjeben_zalaegerszegen_kemenyhatu_fenykep_felirattal_11x16_cm/331538/ (letöltés 2015.01.02.) A 11×16 cm-es kép egy árverésen elkelt.

⁹⁵ ZML Fotótár. Deák család fényképgyűjteménye.

⁹⁶ Tablók könyve 1902-2003. Zrínyi Miklós Gimnázium, Zalaegerszeg. Főszerk.: Rikli Ferenc, Nagykanizsa, 2003. 7. A tablók készítéséről lásd: BOGNÁR 2003.

⁹⁷ ZML IX. 208. Zalaegerszeg és Vidéke ipartestület iratai. A zalaegerszegi testület pénztári naplója 1900.

A kiadás nagyságának megértésében segítenek a piaci árak: 1901 februárjában 50 kg búzát 7-7.10 koronáért árultak a zalaegerszegi piacon. ZM 1901. január 20.

⁹⁸ A kép a Göcseji Múzeum állandó kiállításában látható, leírását lásd: BÉRES-MEGYERI 2002. 183.

⁹⁹ A kép megjelent: BÉRES-MEGYERI 2013 53.

1901 májusában a fényképész vidékre, Zalakoppányba utazott, ahol a tanítói járáskör tartotta ünnepségét: a tanfelügyelő kitüntette az ottani tanítót, Békeffy [valójában Békefi] Eleket, 25 éves működése alkalmából. „A gyűlés a jubilánsnak egy hatalmas csoport-képet hagyott emlékül, amit Antal Béla zalaegerszegi fényképész vett le a helyszínen.”¹⁰⁰

Antal Béla 1902. augusztus 14-én tette közhírré, hogy hét éve fennálló üzletét a Zala utcából a Kossuth utcába, a Központi takarékpénztár mellé helyezte át¹⁰¹. A város egyik legszebb épületét 1899-ben emeltette a Zalamegyei Központi Takarékpénztár a Kossuth utca és a Széchenyi tér sarkán. (Ekkor érkezett a városba a másik fényképész, Saly Viktor, aki örömmel átvette a régi műtermet.) Nagy előrelépést jelenthetett Antal Béla számára az új helyszín, büszkén jelentette be: felvételeim „az újonnan épült fedett fényirdámban minden időben eszközöltetnek”¹⁰².

1902-ben, amikor már két fényképész is élt a városban, egy felhívás jelent meg a helyi sajtóban. Kossuth Lajos születésének 100. évfordulóján a még élő 1848–1849-es „katonák fényképeiből nagyszabású kiállítást rendez az orsz. történelmi ereklye Múzeum E kiállítás látható lesz Mátyás király szobrának leleplezési ünnepélyén is. A képek kiállítására a hazai előkelőbb fényképészeket kérte fel a múzeum. A mi körünkben Antal Béla és Saly Viktor fényképészek fogják teljesíteni a fényképeket.” A múzeum kérte az egykori honvédeket, keressék fel a műtermeket. Akinek van, vegyen egyenruhát, akinek nincs, az polgári, sötét ruhában jelenjen meg. „A képeket a honvédek pantheonában helyezik el.” A honvédektől életrajzi adatokat is kértek a fényképészeknél és a honvéd egyleteknél leadott kérdőívek segítségével. „A szegényebb sorsú honvédek levétele teljesen ingyenes.”¹⁰³ Így szólt a híradás, de sajnálatos módon nem ismerünk olyan képet, mely e felhívás nyomán készült volna a két zalaegerszegi fényképész műtermében, pedig ennek technikai akadályja nem volt¹⁰⁴.

Antal Béla, számunkra ismeretlen okból, 1904 márciusában ismét költözni kényszerült. Új műtermét a Kossuth utca 40. szám alatt, Horváth Béla házában rendezte be, „legújabb divatú hátttereket és műszereket” szerzett be, „u.m: fekete háttér, világos öltözetű felvételekhez, utcai háttterek, stb.”. Különböző méretű képeit is bemutatta híradásában: „visit alaktól egész életnagyságig platin¹⁰⁵ képeket, úgyszintén nagyítást tiszta élethű kivitellel, régi, vagy új képekről; árak kerettel együtt: 30-36 cm nagyság 5 korona, 46-58 cm 7 korona, úgyszintén mignon fényképet, levelező lapokat fényképekkel, jux [tréfás] levelező lapokat.” Kérte közönségét, hogy tekintse meg kirakatait. „A képeket élethűen és legtisztábban állítom elő. Felvételeket készítek bármely borult időben is.”¹⁰⁶ Ekkor készített új hátlapot is fotóihoz, fekete alapon virágmintával, mellettük a fényképezés történetének három nagy alakjának – Niépce, Daguerre és Talbot – portréjával, a Rigler nyomdában Budapesten (72. kép), valamint ismerjük egy szecessziós, szegfűs rajzolatú háttérét is, amit a helyi Tahy R. utóda könyvnyomdával készített.

¹⁰⁰ MP 1901. május 30. 1-2. A zalakoppányi gyümölcsösökert

¹⁰¹ MP 1902. augusztus 14. 16.

¹⁰² MP 1902. augusztus 24. MP 1902. szeptember 11. – ismét üzletáthelyezés. Ebből a hirdetésből tudható, hogy 1895 óta élt Zalaegerszegen.

¹⁰³ MP 1902. szeptember 18. 5. Kossuth Lajos katonái. Bizonyos, hogy Egerszegen a tervezett fényképezés elmaradt. Ha elkészültek volna, bizonyára megemlékezett volna róluk a hazafias témákra mindig érzékeny helyi sajtó, s talán néhány fenn is maradt volna.

¹⁰⁴ A témáról lásd: MEGYERI 1998

¹⁰⁵ Antal Béla ismerte a drága fotóeljárást, a platinotípiá készítését. „Az 1880-as évektől az első világháború végéig általánosan használt eljárás volt. Az egyik legszebb, legnemesebb (és legdrágább) fotóeljárás, rendkívül tartós képet eredményez.” KINCSES-MUNKÁCSY 2000.

¹⁰⁶ MP 1904. március 31. 6., MP 1904. április 7. 5.

Ekkor Udvardy Rafaella, egyik kedves modellje követte a fényképészt, s kereste fel műtermét, immáron sokadszor. Udvardy Ignác, középiskolai tanár, leánya korábbi, datált portréi 1899-ben és 1902-ben készültek. 1904 januárjában a Magyar Paizs beszámolót írt a Karácsonyfa egyesület mulatságáról, melyet a kaszinó helyiségében, a Korona szállodában tartottak, ismét azzal a céllal, hogy a bevételt jótékony célra ajánlják fel. Élőképeket adtak elő, többek között „A tavasz ébredése” címűt. A szereplők között megemlítik Udvardy Rafikát, azaz Rafaellát¹⁰⁷, aki a Tavasztündér szerepét alakította. Egy évszám nélküli, báli ruhás, egészalakos portréjának egyedi méretű kartonján a fényképész kézjegye látható. A hátlapon pecsét, keretbe foglalva a műterem címe, Kossuth utca 40., mellette egy állványos fényképezőgép ábrája (73. kép).

Ugyancsak Rafaella alakította 1905 januárjában a Babatündér című, a korban népszerű, látványos balett főszerepét¹⁰⁸. A darabot Mayersberg Frida úrhölgy, „balettmesterné” rendezte. Zongorán Monszpart Istvánné és Schill Imre működött közre, a zenét Kaufmann Mátyás dirigálta, a később Czobor névvel népszerűvé vált, muzikális polgármester¹⁰⁹. A főszereplő jelmezében felkereste Antal Béla műtermét, hogy átéléssel pózoljon a kamera előtt. A képek hátán, a fényképészt jelző angyalos verzókon, a Zala utcát áthúzták, ekkor már bizonyára a Kossuth utca elején volt a műterem. A sokat nézegetett felvételek Rafaella leányától kerültek a Göcseji Múzeumba¹¹⁰ (74. kép).

Viola Teruska nagyítókerettel készült, egészalakos portréjának hátlapjára finom vonalú keretbe foglalt felirat került, feltehetően ez is helyi nyomdában készült (75., 76. kép). Sperlágh Géza bíró kisleányának hintás képén egy újabb típusú hátlap látható (77., 78. kép).

Antal Béla továbbra is megjelent a város izgalmas eseményein, 1904-ben örökíthette meg a zsinagóga építését megakasztó, sztrájkoló építőipari munkásokat a Grünwald vendéglő udvarán. A hangulatos képen fontos szerepet kapott a korabeli sörccsap, a magasra tartott hordó, a harmonikás alakja és a fényképész kutyája – a kistermetű állat több képén is szerepel (79. kép). 1904-ben a felépült zsinagóga avatását is megörökítette, a felvétel az építkezést irányító Morandini Tamás unokájától került a múzeum birtokába¹¹¹ (80. kép). 1905. július 23-án tartották a zalaegerszegi római katolikus leányvédő otthon egyesület zászlószentelési ünnepélyét. A csoport közepén a sötétruhás asszony fehér kalapban Dr. Szigethy Elemérné (a jeles ügyvéd, törvényhatósági bizottsági tag felesége) zászlóánya. Részben a zászlószalagok hímzése is kiolvasható, a jobboldalra Szigethyné nevét és a dátumot, míg a baloldali szalagra Csertán Károlyné (a megye alispánjának a felesége) nevét hímezték. A zászlót Legáth Kálmán apátplébános szentelte fel, Törzsök Vilmos káplán mondott ünnepi beszédet. Az ünnepséget délután mulatsággal folytatták a kaszaházi kertben¹¹² (81. kép).

¹⁰⁷ Udvardy Rafaella. Megyeri Anna: Buzás Sándorné visszaemlékezése. Gyűjtőnapló. GMA 1549-1990.

¹⁰⁸ Hézsó István: A babatündér Bécsben. Táncművészet, 1999.1.26-27. A bájos balett 1888-ban született, Bécsben, az akkori Udvari Operaház balettmestere, Josef Hassreiter koreografálta, Josef Bayer zenéjére és Franz Gaul librettójára. Az irodalmi és színházi ambíciókkal teli Pauline Metternich-Sándor grófnő, Sándor Móric leánya ösztönzésére készült, s az általa szervezett arisztokrata, jótékony célú zártkörű estélyen szerepelt először. A balett operaházi változata nagyon népszerűvé vált, Londontól Szentpétervárig szinte mindenhol repertoárra került a játékboltban játszódó történet, melynek szereplői egy boltos, a vásárlók és a babák voltak.

¹⁰⁹ MP 1905. január 19. 4.

¹¹⁰ MP 1904. január 21. 2.

¹¹¹ A sztrájk történetéről részletesen ír MEGYERI 2013. 125-133.

¹¹² ZM 1905. július 30.5.

1906 májusában dr. Lovassy Sándor, a keszthelyi Georgikon tanára 45 diákkal utazott Egerszegre, itt a Faragó Béla magpergető gyárában tett látogatás során gyűjtöttek tapasztalatokat, ahol Antal Béla szintén megjelent masinájával¹¹³. Sajnos a képet, akárcsak a kerékpárosokat ábrázoló felvételét, nem ismerjük.

Megörökíthette a zalaegerszegi földműves egyesület zászlószentelési ünnepségét is, 1906. június.17-én. A résztvevők számára sokszorosított, képeslap méretű példányt ismerünk a felvételtől, a zászlóánya ez esetben báró Solymossy Ödönné Zichy Angéla volt¹¹⁴ (82. kép).

1908-ban adták postára az a képeslapot, mely Dervarics Lajos, jómódú kereskedő, lakóházát ábrázolja (83. kép). A ház 1896 körül épülhetett, Antal Bélát bízták meg annak idején az építkezés megörökítésével is. Ennek emléke egy készítése óta reménytelenül kifakult felvétel (Hátlapját lásd: 46. kép).

Felvételei, valamint a róla megjelent híradások azt tanúsítják, hogy Antal Béla a századfordulón sikeres, elismert iparosa volt a városnak. Feltehetően betegsége miatt üzlete lassan hanyatlásnak indult, a hírek is megfogytak róla. Az utolsó reklám 1908. április 30-án jelent meg a Magyar Paizs „Helyi műhelyek” című rovatában, ettől fogva egy ideig csak Saly Viktor neve olvasható a fényképészek címszó alatt.

Antal Béla mindössze 50 esztendő volt, amikor 1911. március 20-án, reggel öt órakor elhunyt tüdőgümőkórban, azaz tuberkulózisban, ami akkoriban igen gyakori halálnem volt Magyarországon. Ekkor a Vásártér (az egykori állatvásártér, a mostani Csány tér környéke) 1-es számú házban laktak, ez akkor valóban a város szélének számított¹¹⁵.

A sajtó a következő, meglehetősen szenttelen híradással búcsúzott tőle 1911. március 23-án: „Antal Béla fényképésznek egykor virágzó üzlete volt, mert egymaga vala e jövedelmező foglalkozással a városban. Később szűkebb térre szorult s a város széle felé vonult, végre kórházba jutott, ahonnan tegnap kivitték a temetőbe.”¹¹⁶

Adataink arra utalnak, hogy Antal Bélának legalább két felnőtt fia volt, mindkettő fényképész lett, József és Béla is. A Heincz kalapos család hagyatékából előkerült egy vizitkártya méretű fotó, ennek hátán kézírással „A fényképész fia” felirat olvasható, azt nem tudhatjuk, melyik fia lehetett¹¹⁷ (84. kép).

Ifjú Antal Béla megnősült, családotul elköltözött a városból. Fiatalon elhunyt, ahogy ez özvegyének egy 1933-ban írott hivatalos leveléből kiderül¹¹⁸.

Antal József fényképész életéről kevés adat maradt fenn, néhány vidéken készült fotóját ismerjük, rajzos, angyalos verzóit bélyegzővel látta el (85., 86., 87. kép). A Saly nővérek adatközlése szerint műterme nem volt, falvakban, vándorfényképészként működött, Vajda Tibor szerint vásári fényképész lett¹¹⁹.

¹¹³ MP 1906. május 17. A hírneves mezőgazdasági üzem terményeivel számos kitüntetést nyert. Telephelye a vasútállomáshoz közel, a Baross (ma Dózsa) ligettel szemben feküdt, címe 1903 körül Baross liget 8. Faragó Béla magpergető gyáráról részletes leírást ad: Szakács László: A zalaegerszegi erdők és erdőgazdálkodás története a kezdetektől 2010-ig. Erdészettörténeti Közlemények LXXXVII. Szerk.: Kiss Gábor. Zalaegerszeg, 2012. 175-179.

¹¹⁴ Leltári száma: TOF 2006.11.11.

¹¹⁵ ZML XXXIII. 1b. Állami anyakönyvről készült mikrofilm. Anyakönyvek

¹¹⁶ MP 1911. március 23. 3.

¹¹⁷ Köszönet a képek átengedéséért Gergelyné Sárosi Évának.

¹¹⁸ ZML V.1607. c. Zalaegerszeg város polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok. 10590/933. özv. Antal Béláné és gyermekei elbocsátás iránti kérelme.

¹¹⁹ Megyeri Anna: Gyűjtőnapló, Saly nővérek (Ilona, Margit, Mária) adatközlése édesapjukról, későbbi saját fényképész-műtermről. GMA: 1301-1988.

Saly Viktor (1902-1917)

Saly Viktor (1877-1917) Szombathelyen született. Leányai elbeszéléséből ismert, hogy édesapja tisztviselő volt, édesanyja meghalt születésekor, édesapját is korán elveszítette. Nagynénje nevelte, aki egy ügyvéd felesége volt. A mesterség fogásait Szombathelyen, Knebel Jenő műhelyében sajátította el. 1902-ben telepedett le Zalaegerszegen, augusztus 24-én a Zala (ma Batthyány Lajos) utcában nyitotta meg az Antal Bélától átvett műtermet, ahogy ezt egy reklámban közölte. Nem tudjuk, hogy az üvegfedeles, ún. napfény műtermet Antal Béla építtette-e, vagy majd Saly Viktor, aki azonnal egy tanonc felvételét is meghirdette a Zalamegye újságban¹²⁰.

Hamarosan megnősült, feleségül egy zalaegerszegi iparos leányát kérte, Puer Annát. Saly Viktor az anyakönyv tanúsága szerint 28 esztendő, felesége 27 esztendő, amikor 1905. március 7-én megszületett Ilona Júlia nevű leánykájuk, akit 1906. július 11-én követett a második kisleány, Margit Róza¹²¹ (88., 89., 90. kép). Harmadik leányuk, Mária 1914-ben született. A család a Galamb utcában lakott, feltehetően az Antal fényképésztől átvett lakásban. A Batthyány utcai műterem mellé már az özvegy építtette fel új lakóházukat 1924-ben¹²².

Fényképezőgépeit és a berendezések egy részét – festett háttereit – leányai szerint Svájcban hozatta. Az egyetlen épen megmaradt, bár gyűrődött vászon hátoldalán az „ATELIER MELLER 1905” jelzés olvasható. A 277×234 cm-es háttér a sötét árnyalataival vászonra festett olajkép, balról lépcsőt ábrázol, balusztrádos korláttal, lámpával, jobbról lugassal, mellette cserepes virágokkal¹²³. A műtermi berendezéshez tartozhatott egy csontszínű anyaggal bevont napernyő is¹²⁴. A múzeumba került fényképezőgépet feltehetően 1911-ben vásárolták Bécsben, mert megegyezik a Carl Ernst 1911-ben kiadott katalógusában ábrázolt „Globus D.” típusú fényképezőgéppel. A műterem berendezése idővel változott, három-négy nagyméretű háttérrel rendelkeztek, általában 10×15 cm-es, később 6×9-es üveglemezre dolgoztak, de korábban ismert néhány, bizonyára nagyobb méretű lemezzel készült tablóképük. Az iskolai tablókép meglehetősen új műfaj a fényképezés történetében, bizonyára költséges volt, vidéken a 19-20. század fordulóján jött divatba. Saly Viktor műtermében az egyik legrégebbi képet 1904-ből ismerjük, a Göcseji Múzeum állandó kiállításában látható két, azóta nevéssé vált férfiú portréjával: Pais Dezső, aki már Antal Béla műtermében is járt, valamint Grünfeld (Mező) Ferenc, a neves olimpia- és sporttörténész. Az itt bemutatott, 1908-ban készült iskolai tablóképen középre helyezve, ovális keretben az igazgató, Medgyesi Lajos és az osztályfőnök, Vogel Rikárd [Richárd] portréja látható, babérleveles foglatban, körülötte a diákok arcmásai. Érdekessége, hogy a paszpartu nélkül ránk maradt, 41×30,5 cm-es nagyításon látszik az a textil, amivel az üveglemezt fogták (91. kép).

A műterem berendezését idővel változtatták. Sok képen szerepel egy neobarokk, faragott asztal, egy áttört faragású, egyenes támlás szék (92. kép), egy szecessziós kárpitozású nádszék és bojtos szélű textillel bevont nádasztalka (93. kép), egy sarkos, kárpitozott háttámlájú nád karszék, valamint egy áttört háttámlás, kárpitozott szófa (94, 95. kép). Az enteriört sokszor kiegészítette egy prém, mely „festőien” elhelyezve fontos eleme volt sok kompozíciónak (96. kép). Idővel, talán még a világháború első évében,

¹²⁰ ZM 1902. augusztus 24. Leányai arra utaltak, hogy a napfény-műtermet édesapjuk építtette, erre más bizonyíték nincs.

¹²¹ ZML XXXIII. 1b. Állami anyakönyvről készült mikrofilm. Anyakönyvek

¹²² MP 1911. március 2. 5. Saly Viktor hirdetése

¹²³ Leltári száma: Történeti tárgyak gyűjteménye, tovább: TOT 1995.7.2.

¹²⁴ Leltári száma: TOT 1995.7.1.

beszerezték egy egyenes vonalú, áttört, mintás festésű, fehér bútorgarnitúrát, amilyen egy körmendi műteremben is látható volt (97. kép). Ekkor adhatták át a szecessziós háttámlájú nádszéket Vajda fényképésznek. A képkészítés során igyekeztek életszerűen beállítani a jeleneteket, néha könyvet, albumot, virágot adtak a kuncsaftok kezébe, vagy festőien elrendezték a csoportot (98. kép). Különösen nagy gondot fordított a gyermekfotókra (99. kép), valamint az esküvői képekre (100., 101. kép). A fényképész mindössze két hátlapot készíttetett, mely felváltva jelent meg képein (102., 103. kép).

A műhelyből kikerült változatos alkotásokat Pers Rozália, 1905-ben készült, egészalakos portréja reprezentálja a leghűebben. A műterem ismert bútorai mellett áll a hosszú hajú, fiatal leány. Fidres-fodros ruhát, kalapot visel, kezében strucctollas legyező, lábán pántos cipő. A már említett, akkoriban népszerű Babatündér balett egyik figuráját, a beszélő babát alakította a „bájos, kedves jelenség”¹²⁵. E fotó elkészült cabinet méretben (10,9×20,3 cm) (104. kép), illetve nagyobb, erősen, ám művészi módon retusált, grafikus hatású ún. crayon kép formájában is, mérete 37×36,5 cm¹²⁶. Az ovális, domború nyomású, szecessziós mintázatú paszpartuba foglalt nagyítást keretben akasztottak a falra (105. kép). A felvételeket sokszor finom, domború nyomású, préselt kartonra ragasztották, számos portré semleges, vagy festőien elmosott háttérrel készült (106. kép).

1910 körül készült az a kép, mely a zalaegerszegi iparosok dalárdáját örökítette meg, a képen megjelenik a kedvelt kellék, a kikészített prém. A kör 1908-ban alakult, polgári daloskör néven. Karmestere kezdetben Kurucz János, pénzügyi tisztviselő, 1910-ben pedig Sándor Zsigmond volt. Az egyik énekkari tag, Mike Jenő – a negyedik sorban jobbról az első – szobafestő örökösétől kaptuk a képet, ugyanott a harmadik D. Horváth Imre, lakatos és vaskereskedő, a harmadik sorban balról Garai Lipót kereskedő¹²⁷ (107. kép).

Saly Viktort 1904-ben a törvényszéken esküdtnak választották, majd többször is olvashatjuk nevét az esküdtek sorában. Akárcsak a többi fényképész, rendszeresen megjelent az iparosok rendezvényein, ahol szerény „felülfizetéssel” támogatta a testületeket, vagy más, fontosnak ítélt dolgot, ezekről a korabeli sajtó mindig megemlékezett. 1906-ban támogatta a főgimnázium ifjúsági segítő egyesületét 1 koronával¹²⁸. 1908-ban a zalaegerszegi ipartestület és iparos ifjúság az Arany Bárány szállodában rendezte meg mulatságát. A szokásos műsort követően virradatig tartott a tánc. Saly Viktor ekkor, sokak társaságában, 2 koronát fizetett¹²⁹. Ugyanekkor a katolikus legényegylet nyári mulatságán is megjelent, ahol 1 koronás támogatást adott¹³⁰. Buzgó katolikus felesége, Saly Viktorné két koronát ajánlott fel a katolikus egyház egyik miséjén¹³¹. Az iparos ifjúság 25 éves jubileumi ünnepségén rendezett táncmulatságon az ipartestület tagjaként volt jelen. A kaszaházi kertben rendezett mulatság 200 korona tiszta bevételt hozott, a fényképész ehhez szerény egy koronával járult hozzá, s további hírekben is ekkora összeggel szerepelt a támogatók között¹³², így pl. 1910 augusztusában az ipartestület mulatságán¹³³. A katolikus legényegylet november 20-án „hangverseny és bohózatok előadásokkal egybekötött jól sikerült Katalin-estélyt tartott

¹²⁵ ZM 1905. 01. 29. 5.

¹²⁶ Itt köszönöm meg a Magyar Nemzeti Múzeum fotótára munkatársai, különösen Stemplerné Balog Ilona és Bodnár Katalin PhD fotótörténészek, valamint Ormos József restaurátor önzetlen segítségét.

¹²⁷ A kép megjelent: MEGYERI 1997. 24.

¹²⁸ MP 1906. május 3. 3.

¹²⁹ ZM 1908. február 9. 7.

¹³⁰ ZM 1908. július 19. 6.

¹³¹ ZM 1908. augusztus 9. 5.

¹³² ZM 1908. augusztus 30. 4.

¹³³ MP 1910. augusztus 11. 4.

a Korona vendéglőben. A termet szép közönség töltötte meg s a reggeli órákig húzta Horváth Laczi zenekara a talp alá valót a jókedvű fiataloknak”, így Saly Viktornak is¹³⁴. Adakozott a tervezett kórház kápolna javára is¹³⁵, 1914 márciusában támogatta a zalaegerszegi munkásgimnáziumot, amikor Vajda D fényképész 2 koronát ajánlott fel¹³⁶.

Saly Viktor megbízható, jó iparos volt, a városi és a vidéki közönség egyaránt kedvelte. Így nem csoda, hogy megneheztelt, amikor 1911 februárjában a hasznos konkurenciáról, az ettől várható alacsonyabb árakról értekezett a helyi sajtó. Abból az alkalomból, hogy „a különben derék fényképészünk mellé, Saly Viktor úr mellé jött még Pestről Szigeti kamarai fényképész: megírtuk a Magyar Paizsba, mintegy Salynak a védelméül, hogy ez nem árt neki, sőt használ magának a fényképészetnek, mert a versenyben a két műterem ösztökéli egymást, s harcban csiszolódik a mű eszköz”. Saly Viktort kellemetlenül érintette a cikk, mondván, neki nincs szüksége ösztökélésre, mert egyébként is jó munkát végez, olvasható ki az újságíró reagálásából¹³⁷. Ugyanebben a számban, mintegy a cikke és Szigeti fényképész hirdetésére válaszul, újabb reklámot jelentetett meg: „Fénytelen matt fényképeket ezentúl fényes képekkel egy árban készítem.”. Részletezi általános képárait is, ebből tudhatjuk, milyen méretű képeket készített, és mennyiért. Vizit képek esetében 3 db-ot 3, 6 db-ot 5, 12 db-ot 9 koronáért, Vizit musl-t¹³⁸ ugyanennyiért, Cabinet képet, Cabinet musl-t, Makart és kis Makart képet 6, 10, 18, Boudoir képet 12, 20, 36 koronáért¹³⁹. „Nagyobb képeket megegyezés szerint elvállalok. Továbbá nagyításokat platin, szépia, vörös és kék színekben, pastell, aquarell és olaj festmények minden nagyságban, művészi kivitelben olcsó árakért.” Felhívta a „nagyérdemű vidéki közönség” figyelmét arra, hogy kényelmes öltözőszoba áll rendelkezésükre. Képeket mindennap készített, reggeltől estig¹⁴⁰. A várószobát, azaz biedermeier szalont, ahol az előkelő vendégek várakozhattak, leányai büszkén emlegették még az 1980-as években is.

1912. április 14-én készült a „Magyar Köztársaság” felirattal jelzett kép egy baráti társaságról. A matt zselatinos ezüst-képet nyomott, mintás kartonra ragasztották. Jobbról Kajtár István, egy füzetet tart, mellette: Schlemmer József, Nagy Károly, Takáts Gyula, Lengyel Ferenc, Bakucz József. Az asztalon egy borosüveg áll, néhányuk kezében pohár (108. kép).

Saly Viktor az első világháborúban katonaként szolgált. Ekkor keresték fel a műtermet mindazok, akik frontra induló családtagjaik számára készítették fényképeket. A háború idején megnőtt a fotóműtermek forgalma, a falusiak is nagyobb számban jelentek meg, mert sokan vitték magukkal szeretteik képét a frontra, vagy őrizték az itthoniak a távolban harcoló családtagok fotóportréját (109. kép).

Saly Viktor a harcterről halálos betegen tért haza, 1917-ben elhunyt.

Felesége özvegyi jogon folytatta a fényképészetet, férje mellett kitanulta a mesterséget is.

Már Saly Viktor halálát követően, a háború végén, 1918-ban készült egy megható felvétel műtermükben. Példányunk 30×24 cm-es nagyítás, törött üveglemezről készült, jól láthatók rajra a repedések. A Deák birtokon, Neszelén dolgozó bognárt, Horváth Jánost és családját ábrázolja. A hátsó sorban áll büszkén, egymás vállát fogva öt fiuk, akik mindegyike harcolt a háborúban, ahogy ezt kitüntetések is

¹³⁴ MP 1910. december 1. 4.

¹³⁵ MP 1915. június 5. 3.

¹³⁶ MP 1914. március 26. 4.

¹³⁷ MP 1911. február 23. 2.

¹³⁸ A muschel (németül kagyló) a sarokra állított képformát jelenti.

¹³⁹ Ezeket a különféle méretű képtípusokat általánosan használták a századforduló tájékán, sok esetben a kartonon is feltüntették elnevezésüket, a korábbi fényképészek művei között is több példát láthatunk e típusokra. Az árak mértékét mutatják a Magyar Paizs adatai: 1910 február 14-én a zalaegerszegi piacon 100 db tojás 6-7 koronába, míg 1 liter tej 12-16 koronába került.

¹⁴⁰ MP 1911. február 23. 5.

bizonyítják. Nagy szerencsájukre mindannyian épségben tértek vissza családjukhoz. Az elöl ülő kisleány 80 esztendő volt, amikor 1984-ben párás szemmel a múzeumnak ajándékozta a képet (*110. kép*).

Saly Viktorné segédeket foglalkoztatott, időközben három leánya is elsajátította a szakma fortélyait, mindegyikük más műveletet végzett később: egyikük fotózott, a másik laborált, a harmadik retusált. Műhelyüket az 1980-as évek végéig működtették. Harmonikás, redőnyös fényképezőgépet, igaz, a legértékesebb része, az objektív nélkül, a Göcseji Múzeum őrzi, napjainkban az állandó kiállítás Zalaegerszeg történetét bemutató részében látható egy eredeti műtermi háttérrel. Csoda, hogy megmaradt, ugyanis a lassan rommá vált műhelyt és a házat a nővérek betegsége idején kifosztották. Az előkerült holmik közül a korszakunkra vonatkozóan három szakkönyvet említünk. Egyikük Kiss Zoltán: A fényképezés kézikönyve V. kiadása, alcíme: Gyakorlati útmutató a kezdő és az előrehaladott fényképészek részére. – Útmutatás a fényképezés művészi irányban való műveléséhez. A kötetet Stirling Lajos fényképezési műintézete forgalmazta Szombathelyen, az Egyházmegyei Könyvnyomdában készült, 1916-ban. A másik könyvecske Ludwig David szerzeményének címe: Vezérfonal a fényképezéshez kezdőknek és előhaladottaknak. Fordította és kiadja: Kecskeméti Sándor, Temesvár. 1917., második kiadás. Valamint egy szintén második kiadású, év nélkül megjelentetett prospektus: Kézikönyv J. Hauff & Co. fotocikkek használatához. Kiadója: Sonnenfeld Adolf Grafikai Műintézete, Nagyváradon. A rossz állapotú kötetek utalnak Saly Viktor szakmai érdeklődésére, valamint szombathelyi kapcsolatára is.

Pataki és Mórítz fényképészek fiókület-terve

A Göcseji Múzeum gyűjteményében egy 1907. április 2-án készült fotográfia tanúskodik arról, hogy amikor Szombathelyen ifjú Knébel Ferenc felhagyott a fényképezéssel, akkor Pataki Lajos (1883-1920)¹⁴¹ ifj. Knébel Ferenc utódként határozta meg magát, s azt tervezte, hogy társával együtt fiókületet nyit Zalaegerszegen. Sajnálatos módon csupán ennek az ideiglenesnek szánt műteremnek a tervrajzát ismerjük városunkból, ugyanis az építési engedélyeket tartalmazó polgármesteri iratok jó része elpusztult a korábbi időszakból (*111. kép*).

Szakály István kőműves tervezte az épületet – 1910. november 7-én –, a fényképész és a műtermet bérbe adni szándékozó telektulajdonos felkérésére. A tervhez kapcsolt iratok a szombathelyi fényképészek, a tervező kőműves és a területét bérbe adni szándékozó ifj. Hencz Károly kudarcáról vallanak. A háztulajdonos Pataki és Mórítz szombathelyi fényképészek kérésére adta be kérvényét fotóműterem építésére. Maguk a fényképészek 1910. november 16-án a városi tanácshoz írt kérelmükben bejelentették: Zalaegerszegen Pataki és Moritz néven fényképészipart óhajtanak gyakorolni, azaz fiókületet akarnak létesíteni. 1910. november 24-én meg is kapták iparigazolványukat. A működéshez szükséges, ideiglenesnek szánt, faszervezetes műtermet a Wlassits Gyula (ma Mártírok) utca 5. szám alatti ház udvarán akarták felépíteni, használatát öt évre tervezték. Az építkezést engedélyezték ugyan, de megvalósulására nem került sor, Hencz Károly építető telektulajdonos nagy kárára. A szomszéd a kilátási szolgalmi jog megsértésének indokával felfogadta Czinder István ügyvédet, és kötelezte a várost, hogy az iparengedélyt vonja vissza¹⁴², annak ellenére, hogy december másodikára módosították a kifogásolt tervet.

¹⁴¹ MAYER 2014. Pataki Lajos. Eredetileg Pup, 1903-tól Pataki Lajos, 1906-ban vásárolta meg ifj. Knebel Ferenctől a Belsikátor 1. szám alatt lévő „Hungária” nevű fényképezési fiókületet. 1910-ben pedig Pataki és Mórítz néven kér iparengedélyt, majd önállósította magát.

¹⁴² ZML V.1607. Zalaegerszeg város polgármesterének iratai. 1912. Pataki és Moritz építése.

Pataki fényképésznek korábban, 1906-1910 körül, Keszthelyen is volt műterme, egy a Balatoni Múzeumban őrzött albumban található fénykép verzőján fényképészeti, festészeti és fényképnagyító műtermét reklámozta: Szombathelyen a Belsikátor 1-ben, míg Keszthelyen a Széchenyi utca 6-ban (112. kép). Szombathelyen 1914-ben az Erzsébet királyné utca 8. számú ház udvarán építette fel saját műtermét¹⁴³.

A tervezett egerszegi vállalkozás partneréről, Mórítz fényképésztől Mayer László kéziratából ismerünk adatokat. Idősebb Mórítz István 1911-ben lemondott fényképész iparáról, míg ifjabb Mórítz István 1912-ben ismét iparendélyért folyamodott¹⁴⁴.

Szigeti császári, királyi és kamarai fényképész (1910-1912)

Szigeti István 1910-ben nyitotta meg Antal Bélától átvett műtermét városunkban. A sajtó ezzel a híradással készítette elő számára a terepet: „Febr. hó 1-jével megnyitja újonnan berendezett műtermét (Kossuth L. u. 40. sz. alatt) a fővárosban is előnyösen ismert Szigeti fényképész. – Ez annyival örvendesebb városunk közönsége [szempontjából] mert módjában lesz műízlését kielégíteni. Szigeti budapesti műterme készítette ugyanis a főrendi ház tagjairól Őfelsége részére a fénykép albumot, mellyel rendkívüli sikert ért el és melyért Őfelsége legmagasabb írásbeli elismerését fejezte ki Szigetinek. Ugyancsak a curia, kir. Ítéltábla és számtalan előkelő testületek csoportképeinek elkészítésével bízott meg. Erzsébet kir. főhercegasszony mindezen sikeréért Kamarai fényképésszé nevezte ki. Remélhetjük hogy nálunk is szívesen látott leend a törekvő és szép sikereket elért fényképész.”¹⁴⁵ (113. kép). Bizonyára Szigeti István fényképésztől van szó, akinek 1881-1889 között Székesfehérváron, a Kossuth utca 5-ben (egy ideig a Vörösmarty tér átellenében, a Stadler-féle volt Brein házban), valamint Budapesten, a Kristóf tér 6-ban volt műterme, 1886-ban Kaposvárott, a Korona utca 8-ban is rendelkezett műteremmel¹⁴⁶. Őrzünk tőle egy kedves gyermekfotót, mely korábban, 1908-ban készült valamelyik műtermében (114. kép).

A sajtó érdekesen reagált is az új fényképész megjelenésére. „Egészséges verseny, fejlődik a fényképész ipar s hasznos a közönségre nézve is, ha városunkban nemcsak egy, de legalább két fényképész van. Eddig egy volt. Most városunkba költözött Budapestről Szigeti kamarai fényképész, s amint Kossuth-utczai műterme előtt kirakta a képeket, mint egy kis népvándorlás, úgy sereglik a járókelő közönség a szép képek elé. Az ilyen versenytárs nem ártalmára van a tisztársának, hanem egészséges ösztökélésre. Ajánljuk a közönség figyelmébe a különbségek megítéléséért is.”¹⁴⁷ Majd ezekkel a gondolatokkal folytatta „A fényképészet” című elmélkedésben: „A fényképészettel is csak úgy vagyunk, mint minden egyébvel a művelődés világában. Nos, jött Zalaegerszegre egy új fényképész. Most már tehát ketten vannak. Felületesen gondolkodó emberek azt hiszik, és azt mondják ilyenkor, hogy ha többen vannak, egymásnak ártalmára vannak. Ostoba tévedés ez. A harcban erősödik az ember és csiszolódik a kard, és

¹⁴³ MAYER 2014. Pataki Lajos

¹⁴⁴ MAYER 2014. Mórítz István

¹⁴⁵ ZM 1910. december 25.

¹⁴⁶ Székesfehérváron több Szigeti nevű fényképész működött, közülük Szigeti Jakab 1886 márciusában kérvényezte, hogy egy ideiglenes műtermet építhessen, amit meg is kapott. Hamarosan azonban Budapesten a Kristóf tér 6. sz. alatt nyitott műtermet, és 1902-ben kamarai fényképészeti címet szerzett. Székesfehérvári üzlete azonban 1922-ig működött. Lásd: Horváth Júlia: Fényképészek és fényképész-műtermek Székesfehérváron. Fotóművészet, 1997.3-4. szám. A Szigeti fényképészekről lásd még: Kincses Károly: Történet, fotó, Székesfehérvár. I n: <http://em.pixeloid.hu/index/professionals> (letöltve 2015.01.02.), aki Szigeti Istvánt teszi Budapestre.

¹⁴⁷ MP 1911. február 16. 5. Az új fényképész.

élesül az elme. A gyakorlati életben pedig egy negyedik nagy haszna is van – a nagy közönségnek a nagy haszna s ez sem utolsó dolog. Köznnyelven úgy mondják ezt, hogy egészséges verseny.”¹⁴⁸

1911 januárjában jelent meg az a reklám, melyben Szigeti fényképész Kossuth u. 40. szám alatt február 1-jén megnyíló fényképészeti és festészeti műintézetére hívta fel a figyelmet, ahol „művészi kidolgozású fényképek, továbbá bármely kis kép utáni nagyítások, olaj, aquarell, platin kivitelben, s legszebb kidolgozásban készülnek”¹⁴⁹. Az 1912-ben megjelent Zalamegyei Almanach-ban is hasonlóképpen szól a hirdetés, kiegészítve a következőkkel: „Csoport és tablau felvételeket a legszebb és legjutányosabban készítem. Felvételek minden időben... Meghívásra vidékre is megyek.”¹⁵⁰. Utóbbinak bizonyossága a reprodukción megőrzött, szabadban készült esküvői csoportkép, 1910-ből, a nagyítás 23,5×17,5 cm-es (*115. kép*). Minőségiek a Borbély György gimnáziumi tanár hagyatékában fennmaradt csoportképek és családi képek¹⁵¹ (*116. kép*). A műteremben készült képeken faragott lábú apró hokedlik, faragott támlás, alacsony, kárpitos fotel (amit a következő fényképészre örökölt), nagymintás szőnyeg, különféle mintás hátterek és kárpitok láthatóak (*117., 118. kép*). Rövid idő elteltével úgy döntött, elhagyja a várost, és a műtermet¹⁵² átadta Vajda Dóri fényképésznek.

Vajda D. (1912-1944)

Vajda Dóri (1880-1944), ahogy szokás volt az átvett műtermek esetében, Szigeti császári és királyi fényképész utódként reklámozta magát, ez szerepelt verzóján is (*119., 120. kép*). Fia, Vajda Tibor visszaemlékezéséből ismerjük a család történetét, szavait itt szabadon idézzük: Édesapám 1880. január 6-án született, valószínűleg Székesfehérváron. Az egész rokonságuk fehérvári volt. 1910-ben vette feleségül Strausz Margitot, aki 1885. december 28-án született Ozorán, édesapja pék volt. Még nem laktak Zalaegerszegen, mikor Klára, első gyermekük 1911. december 25-én megszületett. Németországban dolgoztak, apám ott fejlesztette szakmai tudását, gyakorlatát. 1912-ben költöztek Zalaegerszegré¹⁵³.

Itt kért iparendélyt, melyhez mellékelte születési anyakönyvi kivonatát és külföldi bizonyítványát¹⁵⁴. Ez utóbbi valójában egy a Homberg am Niederrhein [ma Duisburg egyik része] tanácsának adórészlegétől kiállított igazolás, 1909. november 10-i dátummal és Homberg pecsétjével, arról, hogy Vajda Dóri városukban fényképész és képkeretező műhelyt létesített¹⁵⁵. Zalaegerszegi iparendély-kérelmén a Kossuth utca 55-ös házat jelölte meg lakhelyeként. Ahogy azt elvárták, 10 koronát fizetett be iparoktatási célokra. Iparendélyét Vajda Dóriként kérte Zalaegerszeg város tanácsától. A kérelem mellé csatolt, a székesfehérvári kongresszusi (neológ) izraelita hitközségben kiállított születési anyakönyvi kivonata sze-

¹⁴⁸ MP 1911. február 16. 5.

¹⁴⁹ MP 1911. január 26. 8., május.25. 6.

¹⁵⁰ Zalamegyei Almanach 1912. évre. Szerk.: Czobor Mátyás.

¹⁵¹ A képen látható családtagok: Állnak balról jobbra: Borbély Sándor (1901-1976); István (1897-1967); Borbély György (1860-1930). Ülnek: Erzsébet (1908-1965); Borbély Györgyné Elekes Boriska (1869-1942); Borbála (1899-1983); ifj. Borbély György (1891-1914); Zsófia (1907-1983). Elöl: András (1902-1955) és Ferenc (1905-1970). Béres Katalin gyűjtése.

¹⁵² Utolsó hirdetése: MP 1912. március 7.

¹⁵³ Vajda Tibor közlése. Megyeri Anna: Gyűjtőnapló, Vajda Dóri zalaegerszegi fényképész és fia, Vajda Tibor családi fotográfiaiáról. GMA 2011-98.

¹⁵⁴ ZML V.1607.c. Zalaegerszeg város polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok. 1912/3883.

¹⁵⁵ Köszönöm Flesch Bálintnak a kézirat pontos fordítását.

rint édesapja Wolkenstein Ahron, édesanyja Krausz Mína, vezetéknevét 1904-ben változtatta Vajdára¹⁵⁶. Kérelmének teljesítéséről Zalaegerszeg r.t. város tanácsa 1912. április 12-én döntött.

Vajda Dóri a Kossuth utca 40-es számú házban nyitotta meg műtermét, átvéve az előd bejáratott kuncsaftkörét. Ezt követően rendszeresen jelentkezett a sajtóban hirdetéseiivel¹⁵⁷. Az első, bemutatkozó reklámja 1912. április 4-én jelent meg a Magyar Paizsban. Közölte, hogy átvette Szigeti fényképészeti műtermét, „s azt a legújabb műszerekkel felszerelve” vezeti tovább. „A fényképészeti szakmában külföldön és itthon is szerzett tapasztalataim és képzettségem folytán a legkényesebb igényeket is kielégítem.” Hogy közönségét meggyőzze, egy próbafelvétel készítésének ajánlatával csalogatta őket a műterembe. Gyors és pontos kiszolgálást ígért, amit az tett lehetővé, hogy a képek kidolgozását helyben végezze.

Ismerkedett a várossal is, hamarosan megjelent társasági eseményeken. 1912 augusztusában részt vett az ipartestület és az iparos ifjúság által szervezett mulatságon a Rozenkrancz vendéglőben, ahol az ún. felülfizetők, azaz támogatók között sorolta fel nevét a sajtó¹⁵⁸.

Vajda Dóri nem pihenhetett babérjain, hiszen a városban 1902 óta működött az ismert és kedvelt fényképész, Saly Viktor. Így már 1912 karácsonya előtt új reklámmal jelentkezett: „A legszebb és legalkalmasabb karácsonyi és újévi ajándék kétségtelenül egy jól sikerült fénykép.” Felhívta közönsége figyelmét a kirakatában látható képekre, valamint kérte, hogy megrendeléseikkel, főként, ha nagyított képet szeretnének, időben keressék fel¹⁵⁹. 1913 februárjában részt vett a kereskedő ifjak zászlóalapja javára rendezett ún. feminista bálon, ahol ismét hozzájárult a bevételhez egy koronás adományával¹⁶⁰. A következő évben a munkásgimnázium javára adakozott, már két koronát¹⁶¹.

1913 decemberében művészi selyemfényképeit reklámozta egy különös ajánlattal: „Teljesen ingyen adok minden nálam eszközölt felvétel után, legalább 10 koronás rendelésnél, ha a Magyar Paizsra hivatkozik, egy selyemfényképet. Ily módon óhajtom e rendkívül ízléses újdonságot bevezetni.” A kiállított képeket január elsejéig bárki ingyen megtekinthette a műtermében¹⁶².

Szépen gyarapodott a család is: 1913. július 7-én megszületett Magdolna leányuk, 1915. október 19-én pedig Katalin. A Vajda család zsidó származása közismert volt Zalaegerszegen, részt vettek az izraelita közösség ünnepein, számos jó barátira támaszkodhattak szomszédjaik köréből. Vajda Dóri hamarosan kedvelt fényképésze lett a városnak, a családok birtokában fennmaradt, valamint a múzeumunkba került képek is tanúsítják szakmai hozzáértését.

Szeliánszky Nándort¹⁶³ és feleségét megörökítő képén jól látható a sokat használt, kedvelt műtermi háttér (*121. kép*). A szépen faragott fotel többször jelent meg a kompozíció részeként, vagy láthatjuk a sarokban megbújva (*122., 123. kép*).

Jóllehet, ő is szívesebben maradt a műterem falai között, ismerünk tőle szabadban készült iskolai csoportképeket (*124. kép*), készített városképeket is, mint a villanytelepről és a gépház munkásairól készült képek is tanúsítják ebből a korszakból (*125. kép*).

¹⁵⁶ ZML V.1607.c. Hivatkozik a 72673/904. számú okmányra. A közvélemény nehezen fogadta el a Dóri nevet, pl. az 1930-as választói névjegyzékben is Izidornak írták, holott valóban Dóriként szerepel az anyakönyvben, miként erre iparigazolvány-kérelmében is utalt.

¹⁵⁷ MP 1912. április 4. 5., április 11. 5., április 18. 7., 1912. június 20. 6., 1912. november 28. 6.

¹⁵⁸ MP 1912. augusztus 8. 3.

¹⁵⁹ MP 1912. november 21. 6.

¹⁶⁰ MP 1913. február 13. 4.

¹⁶¹ MP 1914. március 26. 4.

¹⁶² MP 1913. december 4. 11.

¹⁶³ Szeliánszky Nándor vármegyei tisztviselő, aljegyző, az irodalmi és művészeti kör aktív résztvevője.

Vajda D. katonaként szolgált az első világháborúban, de fia szerint sosem beszélt gyermekeinek a háborúról. Azonban mielőtt a frontra indult volna, megörökítette önmagát és családját is a műtermében (126. kép). A Néprajzi Múzeum is őrzi két szép fotóját, egyik a Kolompár cigánycsaládot ábrázolja, tarka viseletükben, a másikon Hári József és családja látható, paraszti viseletben. A 13×18 cm-es méretű üveglemezek az 1910-es évek első felében készülhettek. Háriék fiának nemzeti színű szalaggal díszített kalap van kezében, mely arra utal, hogy a bevonulás előtt készült, talán a világháború idején¹⁶⁴. Bizonyára sok hadba vonuló férfi vagy családja is felkereste ekkor műtermét (127., 128. kép).

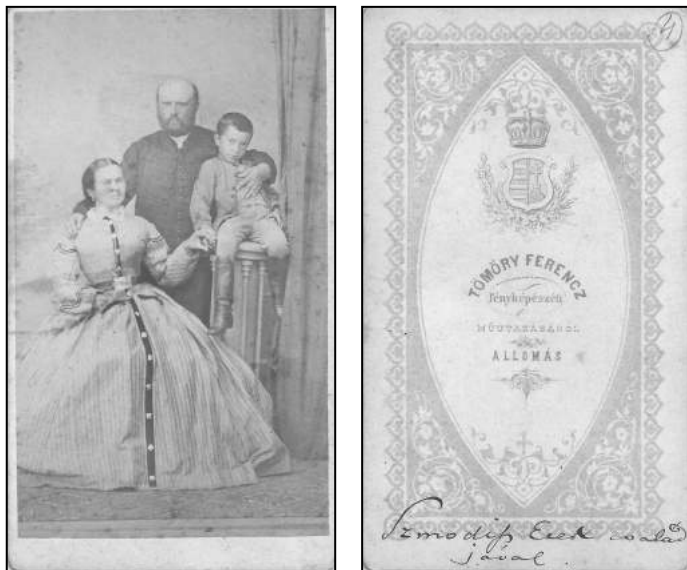
Már a háborút követően, 1918. szeptember 29-én született László fiúk, aki azonban tragikus módon, négy esztendősen meghalt vérhasban, mert éretlen gyümölcsöt evett. 1922. augusztus 3-án megszületett Tibor, a család története az ő személyében folytatódhatott.

Korszakhatárunkon túlmutató információt a fényképészekről az 1921-es Zalavármegyei címtárban találhatunk, ahol három fényképészt említettek csupán Zalaegerszegen: Antal Józsefet, Saly Viktort és Vajda Dórit, akit ekkor is Tivadarként jeleznek.

Saly Viktor már nem élt ekkor, mint láttuk, felesége, majd leányai folytatták iparát az 1980-as évekig¹⁶⁵, Vajda Dóri csak 1944-ig dolgozhatott. Mellette, bár Bendly József, Merkler Ferenc nevét is ismerjük, a két világháború közötti időszakban Serényi Árpád neve fémjelzi a társadalom elismerését kivívó, magas szaktudású, elhivatott fényképész alakját.

¹⁶⁴ Mindkét fotó látható: Néprajzi Múzeum / online gyűjtemények / etnológiai archívum / fényképgyűjtemény. <http://public.neprajz.hu/neprajz.06.10.php?bm=> (2015.02.10.)

¹⁶⁵ Megyeri Anna: Gyűjtőnapló a Vajda fényképész családról. Vajda Tibor adatközlése. GMA: 2011-98. „Serényivel jóban voltak, akkor még dolgozott itt a Saly fotó. Antal, akiből később vásári fotós lett, később jött a Bendly, meghalt, majd folytatta a fia, de ő elköltözött más városba. Az apám és a Serényi klientúrája teljesen különbözött. A város elitjének a zöme nem apám szolgáltatásait vette igénybe (ebben a politika is szerepet játszott). Az ő klientúrája a városi és falusi polgárságból került ki, parasztok és tisztviselők voltak inkább. Vidékre is járt fényképezni, esküvőkre, családi rendezvényekre...” Amikor be kellett zárni a műtermet 1944 májusában, egy minden igényt kielégítő, jól felszerelt műhelyt hagyott el a család. A deportálás után a Zalaegerszegen állomásozó németek térképészeti műhelyként vették igénybe. Mint minden elhagyott műhelyt, fölleltározták a hatóságok. A család elpusztult a holokausztban. A fiú, Vajda Tibor munkaszolgálatosként élte túl a háborút. Amikor hazatért, egy teljesen kifosztott műtermet talált, amit 1946 tavaszán újraindított. A műtermet apja jogán, mint megbízott vezető működtette 1950-ig. Akkor Szandbauer Sándor volt vasvári, majd zalaegerszegi fényképésznek adta el.

1.-2. kép: Pár egészalakos portréja, Tömörny Ferenc felvétele 1865 körül, és a kép litográfiája (magántulajdon)

5. kép: Kaszter Ilona, Kaszter Sándor patikus leánya Kazinczy téri házukban, 1900 körül. (Göcseji Múzeum, adattári fotó, tovább ADF 48.883.)

3.-4. kép: Pusztovojtov Henriette, vizitkártya-kép, Ligethy János felvétele, 1860-as évek, és a kép hátlapja (magántulajdon)

6. kép: Hoffmann Alajos képfestő mester portréja (Történeti tárgyi gyűjtemény, tovább TOT 1996.1.1.)

7. kép: Hoffmann Alajosné, Dömötör Teréz portréja, 1900 körül (TOT 1996.1.1.)

Karácsonyi vásár.
Ritka alkalom!

Aki olcsón szép gyermekjátékokat, ajándéktárgyaknak alkalmas majolika, díszmű china-ezüst, bronz, plusz dísztárgyakat akar vásárolni, el ne mulassza

Fenyvesi Miksa áruházában rendezett

kiállítást

megtekinteni, ahol óriási a választék és oly olcsón lehet vásárolni, mint a főváros legnagyobb áruházában.

Azonkívül a következő **rendkívüli kedvezményt** nyújtom:

INGYEN adok **10 forint bevásárlásnál**, a mely kisebb részekben is vásárolható

egy remek kivitelű, saját fénykép után készült promidoplatin **fényképet.**

FENYVESI MIKSA
 áruháza.

8. kép: Fenyvesi Miksa hirdetése, Zalamegye, 1903. december

11. kép: Morandini Tamásné Mária leányával és Kornél fiával házuk udvarán 1900-ban, Morandini Tamás felvétele (Történeti fotógyűjtemény, tovább TOF 2015.6.8.)

9. kép: Zalaegerszegi képeslap, Rudolf Oesterreicher, Bécs, Gyarmati Vilmos kereskedő kiadása (Történeti dokumentum gyűjtemény, tovább: TOD 1989.3.18.)

10. kép: Weiss és Dreikurs Bécsben kiadott lapja a zalaegerszegi városházával, a törvényszékkal és a takarékpénztárral, 1900 körül (TOD 2015.11.1.36.)

12. kép: Morandini Tamás és munkatársai, képeslap, 1906. Morandini Tamás felvétele (TOF 2015.7.2.)

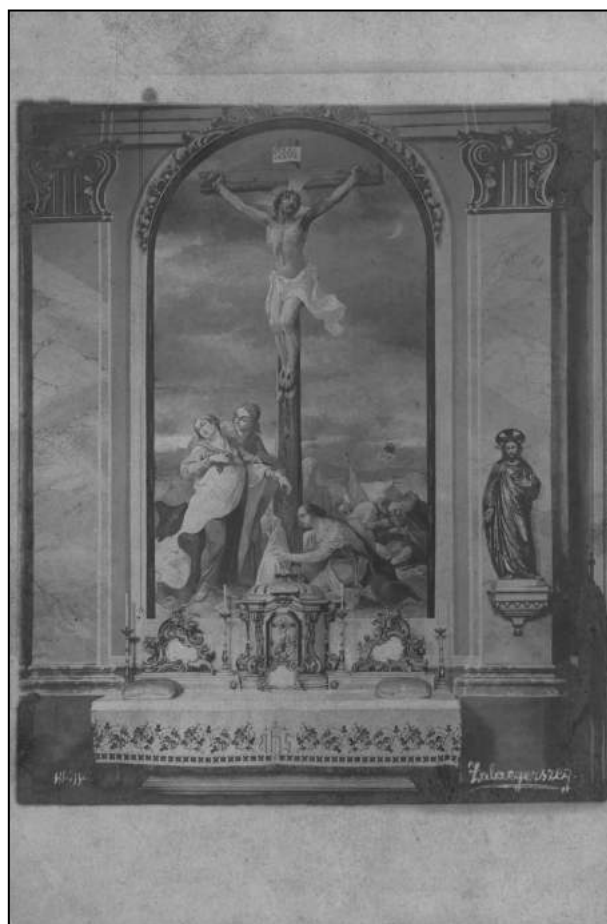
13. kép: Morandini Tamás és katonatársai az olasz fronton, Mandriellében ünneplik a Karácsonyt, 1917. december 25-én, Morandini Tamás felvétele (TOF 2015.6.12.)

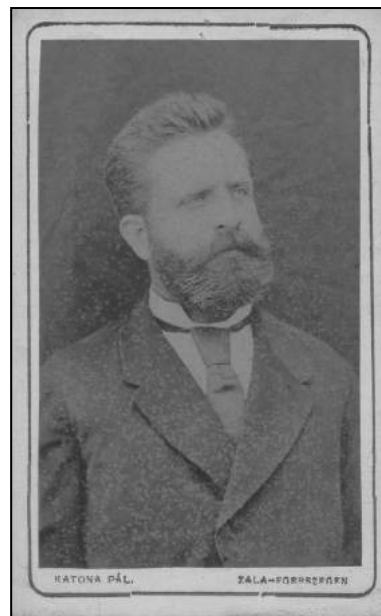
14. kép: Iskolás gyermekek Kláffl Mihály hitoktatóval, Kláffl Mihály felvétele, 1907. (TOF 2014.3.21.)

16. kép: Rigyácon készült képeslap, jelezve Kláffl, készítő a „Magyar Fénynyomdai R.T.” Budapesten. Hátoldalán felirat: „Batthyány comtessek”, 1910 körül (TOD 2004.5.5.)

15. kép: Johann Ignaz Cimbal: Kálvária, mellékoltár a Mária Magdolna plébániatemplomban, Kláffl Mihály felvétele (TOD 1983.31.4.)

17-18. kép: Hrabovszky Flórián gyermekei
1870 körül (TOF 2007.5.29.)

19-20. kép: Fiatal leányka, és a fekete
alpra arany nyomással készült verző,
vizitkártya (magántulajdon)

21-22. kép: Férfiportré és a csontszínű
alpra arany nyomással készült verző,
vizitkártya (magántulajdon)

23-24. kép: Női portré és a csontszínű alapra fekete nyomással készített verzó, vizitkártya

25. kép: A Kummer család 1880 körül
(TOD 1996.6.9.)

26. kép: Az 1875-ben alapított polgári leányiskola diákjainak csoportképe
Katona Pál jelzésével, 1883, az Erhardt család hagyatékából (magántulajdon)

27. kép: Három kisgyermek Vainberg M. műtermében, a Viosz-Farkas család hagyatékából (magántulajdon)

28. kép: Nasinszky József, polgári iskolai tanár és társasága, Dévald Nándor felvétele (Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, tovább ZML)

29. kép: Nasinszky József, polgári iskolai tanár társasága, hölgyekkel, Dévald Nándor felvétele (ZML)

30. kép: Kutyát ábrázoló felvétel a Bogyay család hagyatékából, 1880-as évek (TOD 1983.30.53.)

31. kép: Kisfiú Dévald Nándor műtermében, 1886. (TOD 1976.131.29.)

32. kép: Lovich Antal hirdetése, Zalamegye, 1890. október 5.

33. kép: Pais Mihály és Hertelendy Bandi, Gombos A. zalaegerszegi fényképén. A cabinet kép hátoldalán kézzel jelezve: 1897. április 4. (TOD 1983. 30.56.)

34. kép: Kisleány a zalaegerszegi Kováts István számvivő örmester családi albumából, 1900 körül, vizitkártya, Gombosch A. felvétele (magántulajdon)

35. kép: Gombosch A. celjei műtermének verzőja 1900 körül (magántulajdon)

KALMÁR PÉTER
udvari fényképész és festő
Budapest, Andrásy-ut 29. sz., a m. kir. operaház átellenében.

Kitüntetések:
I. Ferencz József m. k. ő Felsége által I. György, száz-meiningeni uralk. herc. által
I. Vilmos német császár ő Felsége által I. Sándor szerb király ő Felsége által stb.

T. cz.
Van szeretnőm becses tudomására hozni, miszerint számos idevaló látogatón megelégedés fely-
osa Zala-Egerszeg városát látva a fényképészeti és festészeti terepen felvételeket eszközöltek.
Képviseletében Nagy M. úr első assistentem fogja a felvételeket végzőni és kérem a n. é.
díet bízalmakkal megköszölni.
Tekintettel arra, hogy számos vidéken a köztudóséj vajmi ritkán, vagy tola sem juthat egy
sikeres művésessel bíró fényképész, reméltem, hogy ezen alkalmat jól tetszik használni és ideiglenes
műteremem becses látogatásával meg fogja tisztelni.
Képek készítek mind látványos és szép eredeti állományig: úgy szintén nagyokos kis
képek után, apróság, cizma és olaj festésben.
Műteremem régóta lenálló és szilárdan áll bírnove felment a roclan csalmáztól és csak arra
szándékozom, hogy minden kép jószágáról és elvárásigóiról lehesz tudni, és nem sikerült képek egyáltalá-
ban nem is hoznak kiadva.
Felvételi hely: **Mária-utca 3. szám LÁBADITS JÓZSEF úr házában.**
Minden borus idő alkalmas a felvételeire.
Tisztelettel
Kalmár Péter
udvari fényképész,
a Brüsseli „Académie Esthétique” tagja.
Zala-Egerszeg, 1892. április hóban.
Első felvételek: Husvét vasárnapján ápril 17-én.

36. kép: Kalmár Péter hirdetése, Zalamegye, 1890. április 17.

38. kép: Horváth Sándor patikus és Kaszter Amália, cabinet kép, 1892

**FÉNYKÉPÉSZETI
MŰTEREM.**

BERGTRAUN DEZSŐ fényképész
műterme Mária-utca 5. sz. alatt
(Schmidt Lajos ur házában) van.

Tisztelettel felhívom a közönség
figyelmét fényképészeti szakba vágó
munkáimra.

Eddigi működésem alatt a leg-
teljesebb megelégedést tudtam ki-
érdemelni, mert b. megrendelőimet
lekiismeretesen szolgáltam ki.

Műtermem a legmodernebb fény-
képészeti eszközökkel van ellátva.
Képeim elsőrendűek és jutá-
nyosak.

Felvételeket egész nap eszközölök.
Bármely alaku és nagyságu képe-
ket gyorsan szállítok.

Mély tisztelettel
Bergtraun Dezső
fényképész.

37. kép: Bergtraun Dezső hirdetése, Zalamegye, 1902. május 18.

39. kép: Grész Paula alkalmi öltözetben, 1895, vizitkártya (magántulajdon)

40. kép: Vizitkártya-kép hátlapja (magántulajdon)

41. kép: Dr. Ruzsicska Kálmán tanfelügyelő mellképe, vizitkártya (TOD 1992.14.1.)

42. kép: Martinsevics István zalabéri jegyző és felesége esküvői képe, 1895. január 23. (TOD 1996.27.15.)

43. kép: A Kummer család, cabinet kép, 1895 körül (TOD 1996.6.10.)

44. kép: A Dervarics testvérek, cabinet kép (magántulajdon)

45. kép: Fiatal nő jelmezben, 1893 (Történeti fotógyűjtemény TOF 2007.7.2.)

47. kép: Víz világot idéző, zöld nyomású verző, 1895 körül (TOF 2015.7.5.)

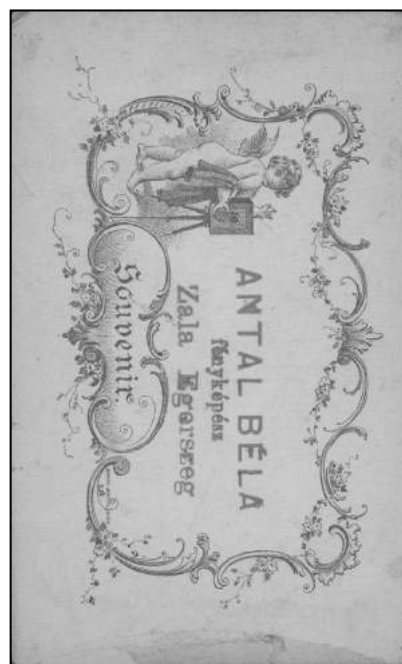
46. kép: Egy városkép hátlapja, 1895 körül (magántulajdon)

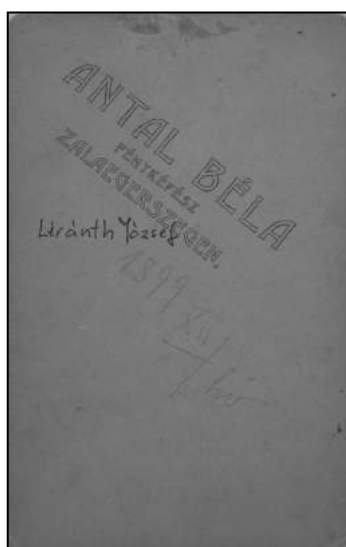
48. kép: Leopold Türkel, bécsi litográfus készítette hátlap (magántulajdon)

49. kép: Dervarics Ilonka portréja, vizitkártya, 1898 körül (magántulajdon)

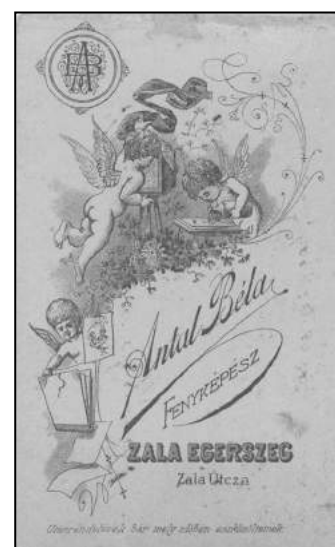
50. kép: Dervarics Ilonka portréjának verzője (magántulajdon)

51. kép: Egyszerű hátlap 1899-ből (magántulajdon)

52. kép: Laboráló angyalok egy 1900-ban készült fotó hátlapján (TOD 1995.8.1.)

53. kép: Az angyalos hátlap másik változata, a készítő jelzése nélkül (TOD 1997.13.16.)

54. kép: Ismeretlen nő bál ruhás mellképe, 1895, crayon kép (TOT 1983.9.2.)

55. kép: Baráti társaság kutyákkal, 1895 körül (TOD 1996.27.1.)

56. kép: Morandini Tamás építész és munkatársai, feltehetően 1899-ben, a városháza építését követően készült, díszes kartonra ragasztott felvétel (TOD 1995.16.2.)

58. kép: Primusa Emília (született 1881.), 1900 körül (TOF 2014.3.8.)

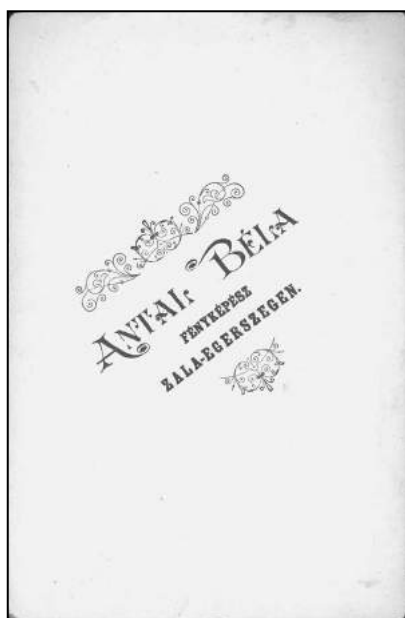
57. kép: Családi kép 1895 körül (TOF 2014.8.3.)

59. kép: Udvardy Rafaela és Imre jelmezben, 1897 körül (TOD 1990.18.7.)

60. kép: Pais Kázmér, felesége, és Dezső fia, a később híres nyelvész, 1896 körül (TOF 2015.7.1.)

61. kép: Cabinet kép hátoldala
(TOD 2015.7.1.)

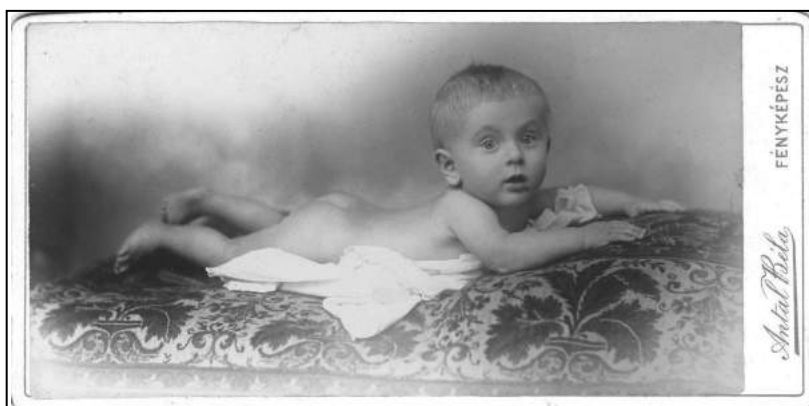
62. kép: Hölgyek, fotó a Heincz kalapos család hagyatékából, 1895 körül
(magántulajdon)

64. kép: Id. Heincz Károly és első felesége 1874 körül, reprodukció és cabinet kép, 1900 körül (TOD 1990.6.1.)

63. kép: Pais Kázmér első felesége, Csontos Regina 1884 körül. Reprodukció, vizitkártya 1896 körül (magántulajdon)

65. kép: Csecsemő portréja, „Gisella portré” méret (TOF 2007.7.7.)

66. kép: A zalaegerszegi városháza 1898 előtt, celloidin kép karton nélkül (magántulajdon)

67. kép: Deák Mihály, neszelei és zalatárnoki földbirtokos, és gyermekei, 1900 körül (ZML fényképtára, a Deák család fotóhagyatéka)

68. kép: A polgári leányiskola diákjai, Grész Imra tanárnóvel, 1900 körül (TOD 1996.26.2.)

70. kép: Nézőközönség a városháza előtt, 1900. augusztus 20-án (TOD 1995.8.1.)

69. kép: Az ipartestület zászlószentelési ünnepsége, 1900. augusztus 20., képeslap (TOD 1998.28.1.)

71. kép: Testvérek ünnepi öltözékben, 1900. augusztus 20-án (Történeti fotógyűjtemény, továbbiakban: TOF 2014.8.4.)

72. kép: Az új műtermet jelző egyik hátlap, a fényképezés története három nagy alakjának – Niépce, Daguerre és Talbot – portréjával. Rigler nyomda, Budapest (magántulajdon)

73. kép: Udvardy Rafaella, mint „Tavasztündér”, 1904-ben (TOD 1990.18.12.)

74. kép: Udvardy Rafaella a népszerű balett, a Babatündér főszerepében, princess kartonon, 1905. (TOD 1990.18.19.)

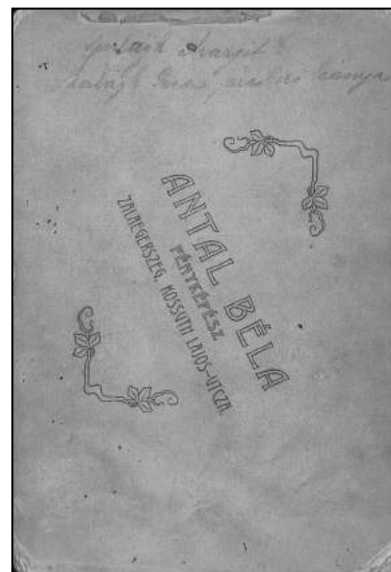
75. kép: Viola Teruska egészalakos portréja, 1905. május 7. Nagyítókerettel készült princess kép (TOF 2006.5.1.)

76. kép: A hátoldalon finom reklámrajz (TOF 2006.5.1.)

77. kép: Hintázó kisleány, Sperlách Margit, cabinet kép, 1905 körül (magántulajdon)

78. kép: A 77. kép verzőja, 1905 körül (magántulajdon)

79. kép: Sztrájkoló építómunkások 1904-ben, részlet (TOD 84.16.1.)

80. kép: A zalaegerszegi zsinagóga avatása, 1904. (TOD 1995.16.7.)

81. kép: A zalaegerszegi római katolikus leányvédő otthon egyesület zászlószentelési ünnepélye, 1905. július 23. (TOF 2014.3.2.)

82. kép: A zalaegerszegi földműves egyesület zászlószentelése, 1906. június.17. (TOF 2006.11.11.)

83. kép: 1908-ban postára adott fotó-képeslap töredéke, Dervarics Lajos kereskedő 1895-1898 között épült háza a Kazinczy téren (magántulajdon)

84. kép: Antal Béla fényképész egyik fiának portréja, a Heincz-hagyatékból, vizitkártya (magántulajdon)

85. kép: Kováts Iza tanítónő és Valentini Miklós újságíró, valamint gyermekük, 1910-es évek második fele (TOF 2015.1.1.)

86. kép: Hátlap, a szecessziós ábrán Antal József bélyegzője (magántulajdon)

87. kép: Gutorföldei elemi iskolások csoportképe tanítónőjükkel, 1910-es évek. Tanító Mária (1886-1962) 1909-től oktatott az iskolában (TOD 1982.10.3.)

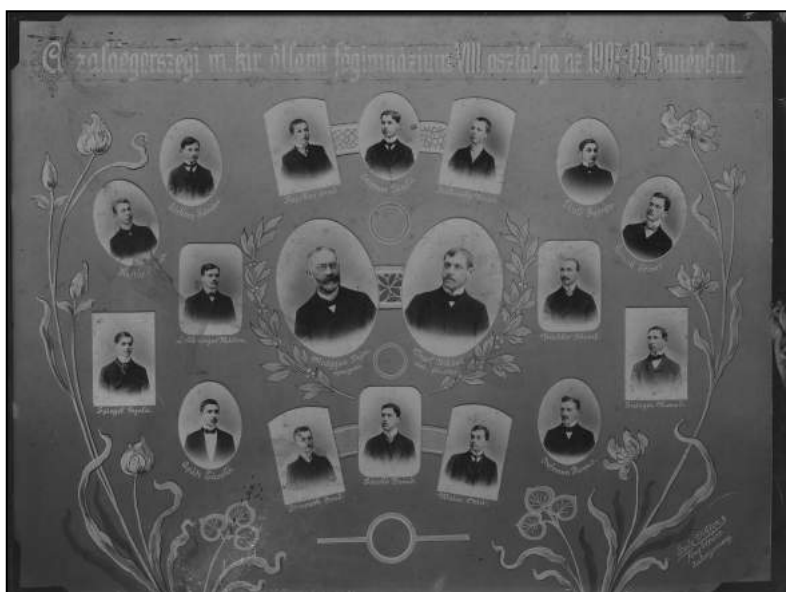
88. kép: Saly Viktor portréja, 1910 körül, üveglemez másolata (TOD 1988.17.2.)

89. kép: Saly Viktorné portréja, 1910 körül, üveglemez másolata (TOD 1988.17.1.)

90. kép: Salyék két kisleánya, Ilona és Margit, 1915 körül, üveglemez másolata (TOD 1988.17.3.)

91. kép: Iskolai tablókép: a zalaegerszegi m. kir. állami főgimnázium VIII. osztálya az 1907-1908. tanévben. (TOF 2006.1.2.)

92. kép: Heincz Mariska és bérma-keresztanyja, emlékkép, 1908. (magántulajdon)

93. kép: Elsőáldozási emlékkép
(TOF 2007.7.6.)

94. kép: Háry Károly és felesége
kisfiukkal, Gyulával, 1904. június 19.
(TOD 1996.26.3.)

96. kép: Pais Kázmér kisleánya,
Zsófia, 1907-ben (TOF 2015.7.8.)

95. kép: Dervarics Lajos kereskedő és családja, 1905 körül (magántulajdon)

97. kép: Pais Kázmér tisztviselő gyermekei: balról János, a
kor szokása szerint lányka ruhában, középen Zsófi és Károly,
jobbról Kázmér, 1914. (TOF 2015.7.4.)

98. kép: Grész malomtulajdonos leányai: Irma, Elza, Ilonka és
Malvin képe, nyomott mintás kartonon, 1910-es évek (TOD
1996.26.3.)

99. kép: Morandini Jolanda 1904-ben (magántulajdon)

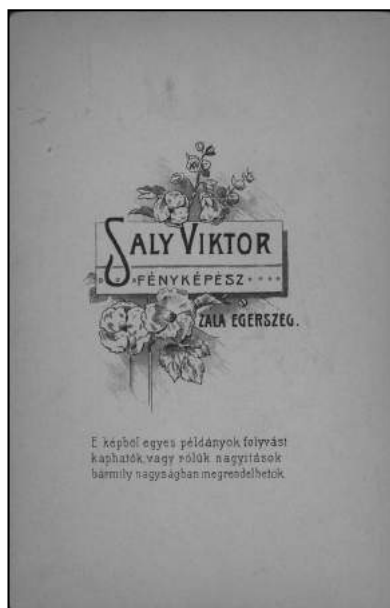
100. kép: Fiatal pár a Lendvay család rokonságából (TOD 1996.27.8.)

101. kép: Juhász könyvkötő és első felesége, cabinet kép (TOF 2006.7.4.)

102. kép: Saly Viktor kék nyomású, alakos verzőja, 1905 körül (TOF 2007.7.6.)

103. kép: Saly Viktor kék nyomású, virágos verzőja, 1900 körül (TOF 2015.7.4.)

104. kép: Pers Rozália Babatündér jelmezben, cabinet méret, 1905. (TOD 1997.16.12.)

105. kép: Pers Rozália a Babatündér című darab jelmezében, crayon kép (TOF 2008.25.1.)

106. kép: Kalapos férfi portréja, 1905 körül (Magántulajdon)

107. kép: Zalaegerszegi iparosok dalárdája, 1910 körül (TOD 1996.4.1.)

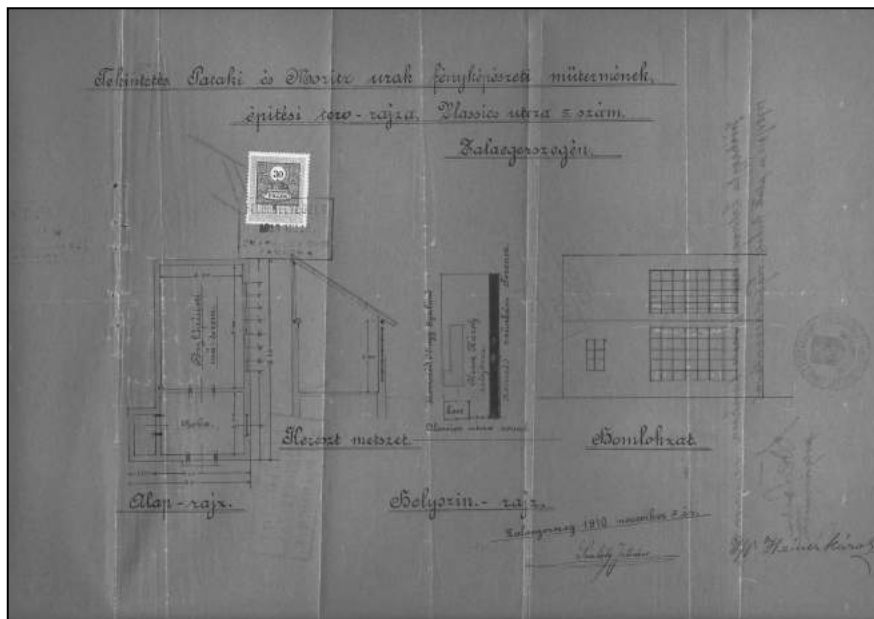
108. kép: Baráti társaság, zselatinos ezüst-kép, nyomott kartonon, 1912. április 4. (TOF 2006.1.3.)

110. kép: Horváth János bognármester és családja 1918-ban (TOD 1988.18.1.)

109. kép: Salomvári fiatalasszony négy gyermekével, az I. világháború idején készült cabinet kép (TOF 2005.5.1.)

111. kép: Pataki és Mórítz szombathelyi fényképészek 1910-ben tervezett ideiglenes műtermének tervrajza (ZML)

112. kép: Polgár Jenő fényképész katonaként, Pataki Lajos (íjf. Knebel Ferenc utóda) műtermében, Szombathely, Belsikátor u. 1. 1907. április 2., vizitkártya (TOD 1986.11.45.)

113. kép: Kép hátlapja (TOF 2007.7.13.)

114. kép: Turcsányi Sipo Lala játékokkal, vizitkártya, 1908 július (TOF 2005.6.1.)

115. kép: Magyar József és Szikszay Franciska (1890-1956) esküvői képe, Bak, 1910 (ADF 40.095)

116. kép: Borbély György, gimnáziumi tanár és családja, 1912-ben. (TOD 2000.48.7.)

117. kép: Goldfinger Béla és Lovonyák Klára esküvői képe, Zalaegerszeg, 1912. május 26. (TOD 1999.9.1.)

118. kép: Martincsevics István, zalabéri jegyző gyermeke, 1910 körül (TOD 2000.48.9.)

119. kép: Heincz Mária portréja, 1912 (magántulajdon)

120. kép: A 119-es kép Szigeti utóda feliratú verzója (magántulajdon)

121. kép: Dr. Szeleánszky Nándor és felesége, 1912 körül (magántulajdon)

122. kép: Vörös Ábel postás leánya, Rozika elsőáldozási emléképe, 1915. (TOD 1991.34.32.)

123. kép: Kulcsár Józsefné gyermekei, 1915. június (TOD 1996.19.2.)

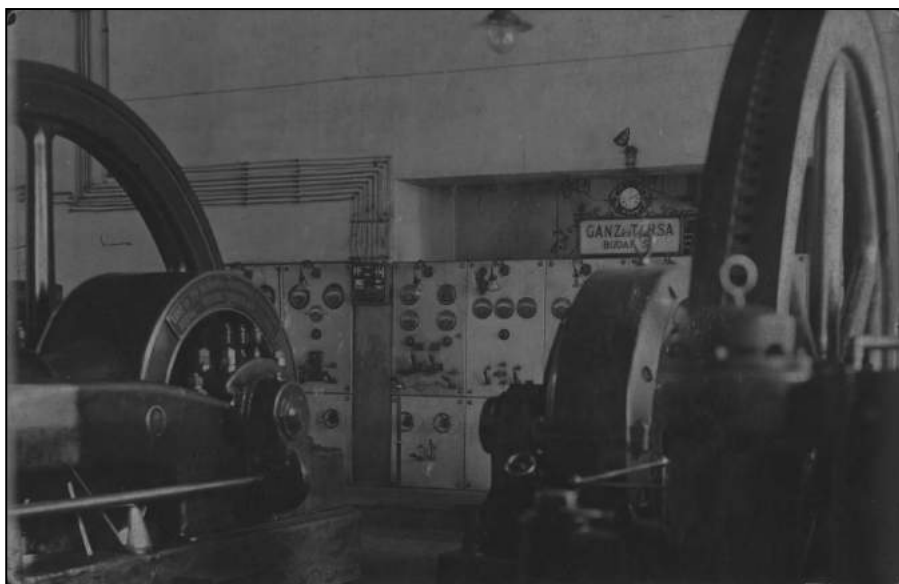
124. kép: A polgári leányiskola 1913-14-ben végzős osztálya. A tanárok balról jobbra: Tantó Pálné sz. Grész Vilma, Beniczky Jolán és Grész Irma (TOD 1985.5.2.)

126. kép: Vajda Dóri és felesége, két leánygyermekükkel, 1915-ben (ADF 38.667.)

127. kép: Fiatalasszony paraszti viseletben, gyermekével, 1915 körül (TOD 1984.1.43.)

125. kép: A zalaegerszegi villanytelep gépterme, 1912 körül (TOD 1983.2.6.)

128. kép: Családi kép az I. világháború idejéből (TOD 1996.19.2.)

Irodalom

BÁRDOSINÉ 1989.

Bárdosiné Dorner Mária: Régi szombathelyi fotográfusok. In: Vasi Szemle 1989/2.

BENCZÉNÉ-FÜLÖP-MARKÓ, 1977

Benczné Nagy Eszter-Fülöp István-Markó Imre Lehel: Zalaegerszegi utcanevek. Zalaegerszegi Füzetek. III. Zalaegerszeg, 1977.

BÉRES 2001

Béres Katalin: Borbély György. Egy vidéki értelmiségi a századfordulón. In: Zalai Múzeum 10. Közlemények Zala megye múzeumaiból. [50 éves a zalaegerszegi Göcseji Múzeum.] Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001. 205-218.

BÉRES-MEGYERI 2002

Béres Katalin-Megyeri Anna: Zalaegerszeg. In: Központok a Zala mentén. A Göcseji Múzeum állandó kiállítása. Katalógus. Főszerk.: Dr. Vándor László Zalaegerszeg, 2002. 141-211.

BOGDÁN 2003

Bogdán Melinda: „Emléklül iskolai tanéveimből” A mosaique-tól a tablóig. In: Fotóművészet: 2003/3-4. XLVI. évfolyam 3-4. szám. http://www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/200334/a_mosaiquetol_a_tabloig

GÉFIN 1929.

Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története 1777–1935. II. kötet, Szombathely, 1929.

HORVÁTH 1997

Horváth Júlia: Fényképészek és műtermek Székesfehérváron. In: Fotóművészet, 1997/3-4. XL. évfolyam 3-4. szám

KINCSES-MUNKÁCSY 2000

Kincses Károly-Munkácsy Gyula: Hogyan (ne) bánjunk (el) régi fényképeinkkel (kézirat 1999). Budapest. 2000. Történeti fotóeljárások Magyarországon. <http://fotomult.c3.hu/pozitiv/platinotipia/> (letöltés 2015. január 2.)

KINCSES 2011

Kincses Károly: Történet, fotó, Székesfehérvár. Kicsinyke dilemmák előszó gyanánt. <http://em.pixeloid.hu/index/professionals> (2014. január 2.)

KOTNYEK 1978

Kotnyek István: Alsófokú oktatás Zala megyében. In: Zalai Gyűjtemény 9. Zalaegerszeg 1978 [1979]

MAYER 2014

Mayer László: Képek a szombathelyi fotográfia történetéből. Beck Vincétől Knebel Rizáig (1850 k. – 1963.). Kézirat. Szombathely, 2014.

MEGYERI 1997

Megyeri Anna: Utcák, terek, emberek. Zalaegerszeg régi képeken. A bevezetőt írta: Németh József. Zalaegerszeg, 1997.

MEGYERI 1998

Megyeri Anna: Fotográfiai 1848-1849 zalai szereplőiről. In: Pannon Tükör 3. évf. 3. szám (1998.) 36–43.

MEGYERI 2010

Megyeri Anna: A földre építék, az égben bízom. A Morandini építészcsalád a Monarchiában. Zalaegerszeg, 2010.

MEGYERI 2012

Megyeri Anna: Egy utazó fényképész, Tömöry Ferenc (1834-1890 körül) In: Zalai Múzeum 20. Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, 2012. 231-238.

NÉMETH 1996

Németh Veronika: Dr. Andaházy (Steiner) Szilárd (1882-1973). In: Emlékkönyv a Zrínyi Miklós Gimnázium fennállásának 100. évfordulójára 1896-1996.

SÁNDOR-KINCSES 1997

Sándor Tibor-Kincses Károly Fotó/város/történet. Híres fényképészek a városról. Párhuzamos nézőpontok: ahogy a várostörténész és ahogy a fotótörténész látja. In: Budapesti Negyed 15. 1997/1. <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00013/kincses.htm> (letöltve 2015.01.12.)

SZAKÁCS 1997

Szakács Margit: Fényképészek és fényképszűrtműtermek Magyarországon (1840-1945) Adatok a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának gyűjteményéből. Szerk.: Kiscsatári Marianna. Magyar Nemzeti Múzeum Budapest, 1997.

Abstract

In its 20th volume, Göcsej Museum presents photographer Ferenc Tömöry who moved from Szombathely to Zalaegerszeg, then continued his activity in Croatia during the 1860s.

In this period Zalaegerszeg was an isolated county centre with 8 to 10 thousand citizens who were familiar with photography and became customers of photographers. At the beginning of this era local citizens could only use the services of travelling photographers and periodical photo ateliers.

Photographers regularly advertised their services in the local media. Their advertisements provided the source for this study along with publications at the time on the latest photographic inventions, on the photographers, also the resources of the Town Archive and the literature related to the period.

The introduction gives an overview on the use of photographs at the time. During the reviewed period photography became more and more popular and the study presents two of the amateur photographs: Mihály Kláffl who taught religious studies and Tamás Morandini who was an architect. Dr Szilárd Steiner, a teacher of the local grammar school, wrote a book on colour photography in 1913.

The texts of the advertisements and the photographs that survived give us a glimpse into the activity of the photographers at the time: Antal Lovich, Anna Gombos, Dezső Bertgaun and Péter Kalmár among others. We can also see the photographs of Pál Kalmár whose activity was only known in Zalaegerszeg. There is only one architectural plan available today. This was ordered by photographers Pataki and Mórítz in 1910. The atelier was not realised.

Junior Ferenc Knébel (b. 1868, d. 1943) came from a famous photographer dynasty in Szombathely and worked in Zalaegerszeg from 1892 till 1895. After this period he relocated to his hometown and became a civil servant. In 1895 photographer Béla Antal (b. 1862, d. 1911) relocated to Zalaegerszeg from Székesfehérvár and rented the former Knébel Atelier. He was initially seated in the town centre, then moved his activity to 40 Kossuth Street where he was active until his death in 1911. He was known as a skilled user of platinum prints, and he was the first photographer commissioned to take plein air photographs at local events including the inauguration of the flag of the Craftsmen's Society in 1900 and the opening ceremony of the Synagogue in 1904.

Viktor Saly (b. 1877, d. 1917) studied in the Knébel Atelier in Szombathely and moved to Zalaegerszeg in 1902. He took over the former Antal Atelier in Zala Street. He married the daughter of a local craftsman, Anna Puer. They had three daughters. As a result of his army service during the WWI he became ill. After his death in 1917 his widow took over his activity and their daughters became photographers as well.

The Antal Atelier was taken over by photographer Szigethy in 1910 who moved to Zalaegerszeg from the capital. Göcsej Museum was donated some extraordinary group photographs by a late successor of Szigethy.

Dóri Vajda (b. 1880, d. 1944) relocated to Zalaegerszeg from Duisburg area in 1912. She carried out her activity in the town until the WWII during which she became a holocaust victim.

The study presents the social relations of the photographers and their customers on the most characteristic photographs which are now made open to the public.

Bekő Tamás

Zalatárnokiak az első világháborúban, 1914-1918

Életrajzi adattár

A Nagy Háború vérzivataros éveit a zalatárnokiak is megszenvedték. Amikor 1914 nyarán lángra gyúlt a világ, a király hívó szavára a büszke tárnoki férfiak is felsorakoztak. Apák és fiúk, fivérek és vőlegények, megannyi erőttől duzzadó élet került rövidesen szemtől szembe az ezerarcú halállal. Történelmi ismereteinkből tudjuk, hogy a tervezett gyors és elsöprő erejű katonai sikerek helyett bő négy esztendeig tartó nélkülözés és állandó létbizonytalanság várt a frontharcok poklába jutó magyar honvédekre. Már az első hadmozdulatok óriási véráldozatot követeltek a Monarchia fegyveres erejétől. Hamarosan megteltek a segélyhelyek, a tábori kórházak pedig újabb és újabb sebesültszállító szerelvényeket indítottak a hátszágba. A hősi temetőkben sokasodó fakeresztek látványa, a gyermeküket és férjüket sirató anyák és feleségek jajveszékelése gyorsan feledtette a kezdeti háborús lelkesedés és a virágszőnyeges bevonulás emlékezetes napjait. A cifra komiszruhába bújt hetyke harcmodor helyébe tépett csukaszürke lépett, a gyűjtő katonaindulókat pedig bús bakanóták váltották fel.

A Zala megyei Göcsej szívében fekvő Zalatárnok községből több mint kettőszáz, javarészt egyszerű parasztembert kényszerített háborúba a XX. század eleji világgazdasági és politikai érdek. Közülük minden negyedik hadba vonult férfi életét áldozta a nemzetért. Idegen hazában haltak, idegen földben nyugszanak az örökkévalóságig.

Jelen tanulmányommal a nagy világégés zalatárnoki résztvevőinek szeretnék emléket állítani. Azoknak a hősöknek, akik egy évszázada már, hogy ott porladoznak a végtelen lengyel mezőkön, a hófödte tiroli hegyek közt vagy a kopár Montello mellett a Piave partján, de egyszersmind azoknak is, akiket hosszú és viszontagságos hadi évek után épségben hazavezérelt a katonaszerencse.

A helyszíni gyűjtés módszerei, eredményei

Amikor több mint egy évtizeddel ezelőtt úgy döntöttem, hogy nekigyürkőzöm a témának, és megkísérlem összegyűjteni a tárnoki hadviselt férfiak katonai szolgálati adatait, nem gondoltam volna, hogy ilyen kemény fába vágom a fejszemet. Induló kutatómunkám elé a nagy világégés kitörésétől számított 90-100 esztendő és az égető forráshiány gördített áthidalhatatlan akadályokat. Tudtam, a huszonnegyedik óra utolsó percében próbálok összeszedni mindent erre vonatkozólag. Sajnos az eltelt hosszú idő és a korosztálybeli szakadék már nem tette lehetővé, hogy a legilletékesebb személytől, közvetlenül a háborút megjárt katonától gyűjtsem be a felejtetetlen harctéri élményeket. Nagy kár, hogy korábban

nem akadt Zalatárnokon olyan ember, aki a világháborúból hazatért veteránok szavait lejegyezte volna. A község egyetlen krónikása, Takács J. Ince pedig nem foglalkozott hadtörténettel¹. Az események hiteles rekonstruálásának esélyeit tovább rontotta, hogy a hajdani katonák személyes hagyatékaik egyetlen korabeli hadinaplót vagy később született háborús memoárt sem tartalmaztak. A Kárpátok lejtőin, majd a Doberdó-fennsíkon küzdő zalatárnoki bakák elbeszéléseit, az egykor szájtátva hallgatott háborús meséket mindörökre magukba zárták az öreg temetők mohos sírkövei.

Mindezek ismeretében a helyszíni gyűjtés nem épülhetett másra, mint a kései utódok élő visszaemlékezéseire. Munkám során igyekeztem valamennyi érintett családot személyesen is felkeresni. Eleinte házról házra jártam, s bár elmondhatom, szinte mindenhol a legnagyobb készséggel fogadtak, a témával kapcsolatos információk már csak itt-ott, mozaikszerűen törtek a felszínre. Morzsákkal kellett táplálkoynom, de éltetett a tudat, hogy értékmegőrző, tudományos munkát végzek az utókor számára. Adatközlőim sorából külön kiemelném Tóth Antal 90 esztendő s zalatárnoki lakost, aki éles elmével és megbízható pontossággal emlékezett vissza a falu egykori frontkatonáira. Mivel a családi legendáriumokon kívül az örökösök tulajdonát képező papíralapú emlékekre, a még fellelhető fotókra, tábori lapokra és obszitévlekre is kíváncsi voltam, a kutatás rengeteg időt emésztett fel. A forrásfeltáró munka kapcsán előkerült katonaképek és iratok nem ritkán kacifántos úton jutottak a birtokomba. Sokszor a negyedik-ötödik hozzátartozó sem tudott segíteni, máskor egészen nem várt helyekről: régi asztalfiókból, szüette bútordarabok mélyéről, vagy gazdasági épületek rejtekéből kerültek napvilágra az értékes dokumentumok. Ahol láttam némi esélyt arra, hogy előkerülhet valamilyen írásos szövegemlék, jómagam sem riadtam vissza semmitől. Jártam poros padlásokon, kutattam molyrágtá és penészes iratok között, ósdi katonaládákban és szekrényekben. Az elmúlt hosszú idő viharos évtizedeit figyelembe véve számolnom kellett azzal az eshetőséggel, hogy gyűjtésem során nemegyszer kerülök majd zsákutcába. Ha sikerült is a kérdéses személyt beazonosítanom, nem tudtam már élő leszármazott nyomára bukkanni. Egyes családok kihaltak, mások kivándoroltak külföldre, vagy szétszéledtek az országban. Mindezek ellenére, a hosszú és kitartó munka eredményeként közel ötven korabeli fotót és több száz levelet sikerült felkutatnom és a begyűjtés után archiválnom². Végezetül a sok pozitívum mellett említést kell tennem arról is, hogy jó néhányan érdektelenségből és hanyagságból, míg mások a régi rendszer megtorlásaitól tartva szándékosan semmisítették meg a háborús időkre vonatkozó okmányokat. Bizony sok öreg katonafotó és végelbocsátó levél esett a demagógia vagy a gondatlan családi iratszelektálás áldozatául.

Levéltári források

A helyszíni bejárást kiterjedt és mélyreható levéltári kutatómunka övezte. A Nagy Háború zalatárnoki katonáit keresve a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárában, a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban és a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Bécsi Kirendeltségének segítségével az Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltárában (Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv) végeztem tudományos kutatásokat. Az eredményesség érdekében mindenekelőtt össze kellett gyűjtenem a világháború katonaviseltjeinek lajstromát. Ebben elsősorban a hősi emléktáblán szereplő nevekre, másodsorban pedig szinte csak a

¹ TAKÁCS 1997

² Ezúton mondok köszönetet mindazoknak, akik apáik és nagyapáik féltve őrzött relikviáit másolás erejéig a rendelkezésemre bocsátották.

visszaemlékezésekre támaszkodhattam. Sajnos sem Magyarországon, sem Ausztriában nem található olyan forrástípusok, amelyek alapján össze lehetne állítani egy-egy község I. világháborúban részt vett katonáinak teljes névsorát és hadi pályafutásuk adatait. A sors kegyetlen végzete, hogy a helyi adminisztráció, a Zalatárnoki körjegyzőség és a Novai járás főszolgabírójának rendkívül értékes korabeli iratanyaga is elpusztult az idők viharában.³

Kutatási lehetőségek a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárában, a Hadtörténelmi Levéltárban és a bécsi Kriegsarchivban

A zalai archívum XX. századi gyűjteményei csak kis mértékben rendelkeznek katonai tárgyú iratokkal. Az állami halotti anyakönyvek nyilvántartásain, valamint a kir. járásbírók holtta nyilvántartási és hagyatéki eljárásait dokumentáló aktáin túl, csupán érintőlegesen, az egyes fondok aránytalanul sok kutatómunkát igénylő átfogó vizsgálata során lehet további hadiutakra vonatkozó közlésekre bukkanni. A Nagy Háborúban elesett egyének anyakönyvezését belügyminiszteri körrendelet szabályozta. A törvény értelmében minden azonosított katona hősi haláláról az illető születési helyén működő anyakönyvi hivatal is értesítést kapott, majd a katonai hatóságok hivatalos veszteségi kimutatásaiból származó adatokat, különös tekintettel az elhunyt rendfokozatára, csapattestére és az elhalálozás helyére, az anyakönyvi kerületben vezetett halotti anyakönyvekbe is bejegyezték⁴. A Zalatárnoki Körjegyzőség állami anyakönyve 22 hősi halált halt helybéli hadfi személyi és halálozási alapadatait őrzi⁵.

Ugyancsak hiánypótló ismeretekkel bír az eltűnt vagy meghalt katonák holtta nyilvántartási és hagyatéki anyaga. A Zalaegerszegi Kir. Járásbírók 228 doboznyi Peren kívüli ügyeinek⁶ átvizsgálása után 18 esetben sikerült közelebb kerülnöm egy-egy tragikus katonasors felderítéséhez. Az ügyiratok forrásértékét emeli, hogy az aktákhoz időnként eredeti bizonyítékokat, tábori levelezőlapokat és tanúvallomásokat is csatoltak. Kevésbé dicsőséges tettekről regélnek a Zalaegerszegi Törvényszéki Fogház Börtönnapló⁷. A Levéltár polcain sorakozó vaskos kötetek számos zalatárnoki férfi pontos személyleírását és katonai szolgálati viszonyának részadatait tárják elénk.

A Hadtörténelmi Levéltár legtekintélyesebb perszonális iratgyűjteménye a Tiszti személyügyi és anyakönyvi lapok, minősítési táblázatok elnevezésű fond, amely megközelítőleg 75 ezer fő 1820 és 1899 között született magyar hivatásos és kisebb részben tartalékos tiszt adatlapjait őrzi⁸. Mivel az első világháborúban a zalatárnokiak zöme a legénységnél szolgált, a találati arány ebben a sorozatban nagyon csekély. Mindössze két katonatiszt esetében leltem értékelhető adatokra. Ennél sokkal nagyobb szerencsével jártam a Tiszti, valamint a Legénységi kitüntetési javaslatok átvizsgálása során. Az összesen 43

³ Erre utal Kocsis József zalatárnoki vb elnökhelyettes 1952. július 1-én kelt jelentése: „Az 1946-ot megelőző évek irattári anyagai a hadműveletek folytán teljesen megsemmisültek ezért azok irattározásra, illetve selejtezésre nem kerülhetnek. MNL ZML Zalatárnoki Községi Tanács iratai 1952.

⁴ A mozgósított fegyveres erőhöz tartozó katonai egyén haláleseti értesítése – optimális esetben – a következő adatokat tartalmazta: elhalálozás ideje, családi és utóneve, rendfokozata és csapatbeosztása, polgári foglalkozása, vallása, életkora, az elhalálozás helye és a halál oka.

⁵ MNL ZML Zala megye anyakönyvi kerületei állami anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye. Zalatárnoki anyakönyvi kerület halotti anyakönyve 1907-1924.

⁶ MNL ZML Zalaegerszegi Kir. Járásbírók iratai. Peren kívüli iratok. 1912-1949.

⁷ MNL ZML Zalaegerszegi Törvényszéki Fogház iratai. Börtönnaplók. 1876-1944.

⁸ KISS 2012, 155-159.

irat-folyóméternyi anyag közel félmillió tiszt és legénységi állományú katona első világháborús hadi kitüntetéseinek felterjesztéseit tartalmazza. Az iratokban a kitüntetett személy harctéri szolgálatának alapadatai mellett – általában – szöveges fegyvertényleírások is megtalálhatók. Ez idáig 12 helybéli frontharcosról került felszínre valamilyen hadi érdemjellel kapcsolatos okirat. Ugyancsak fontos adatbázissal rendelkezik a Katonai egyházi szervezetek anyakönyvei elnevezésű gyűjtemény is. Esetünkben főleg a két releváns alakulat – a m. kir. nagykanizsai 20. honvéd gyalogezred és a cs. és kir. nagykanizsai 48. közös gyalogezred – halotti anyakönyvei tartalmaztak kiegészítő mozzanatokat az elhunyt egyének halálesetével kapcsolatban (pl. halálozási tanúk, eltemető neve stb.).

Az Osztrák Hadilevéltár – közkeletű néven a bécsi Kriegsarchiv – egyik legnagyobb I. világháborús gyűjteménye (kb. 40 millió különféle feljegyzés) a veszteségi adatokra épül. Sajnos a Hadtörténelmi Levéltárban már korábban kiselejtezték a hasonló tartalommal bíró iratok java részét, így a veszteségi adatokról (hősi halál, sebesülés, hadifogság) szinte kizárólag csak az említett intézményben kaphatunk bővebb felvilágosítást. Ezt az eshetőséget vettem figyelembe, amikor 2001 nyarán levélben kértem fel az Osztrák Hadilevéltár Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség akkori vezetőjét⁹, hogy a bécsi Kriegsarchiv veszteségi nyilvántartásaiban végezzen kutatásokat Zalatárnok és a közigazgatásilag hozzá csatolt települések I. világháborús hősi halottai után. Mint később írja, a kutatómunka nem kis időt és fáradságot vett igénybe. A Kriegsarchivban ugyanis az I. világháborús névmutató cédulák nem egy, hanem több sorozatban vannak elhelyezve. Ezek közül a fontosabbak: a Matrikenkartei, valamint a Totenkartei elnevezésű katalógusok, amelyek alapvetően az elesettekre és a különféle betegségek következtében meghaltakra vonatkozóan őriznek adatokat; a különböző kórházak, alakulatok halotti anyakönyvei; a Kriegsgefangenenkarteien, vagyis a hadifogságra jutottak kartonjai; végül a legnagyobb, az úgynevezett Phonetischer Kataster megnevezést viselő adatbázis, amely az elhunytak mellett a sebesülést szenvedettek, valamint a betegek adatait is tartalmazza. A mutatócédulák az egyes sorozatokban nem betűrendben, hanem fonetikusán vannak elhelyezve. Sokszor magának a névnek a megtalálása is hosszabb kutatást igényelt. A megadott nevek esetében természetesen a fent említett sorozatok mindegyikét át kellett nézni. Bár a Kriegsarchiv veszteségi gyűjteménye több millió mutatócédulát tartalmaz, mégsem teljes körű. A háború végén elesettekről, eltűntekről, fogságba jutottakról már nem készült nyilvántartás. A háborús összeomlás és a Monarchia széthullása következtében számos kórház, alakulat halotti anyakönyvei elvesztek, elkallódtak. Az is előfordult, hogy a nyilvántartásba vett személyek névmutató céduláit rossz helyre sorolták be. Így különösen a ritkább nevek feltalálása szinte lehetetlen. Sajnos az is gyakori, hogy a név mellett nem szerepelnek az illető személyi adatai (születési hely, év). Ez különösen a háború első éveiben készült veszteséglistáknál és a hadifogságból küldött értesítőkön fordult elő. Itt a katonák neve mellett legfeljebb alakulatukat adták meg, így az egyes személyek azonosítása, különösen olyan gyakori vezetéknevek esetén, mint Horváth, Szabó, Tóth, Varga stb., szinte lehetetlen. A kutatás így is rendkívül eredményesnek bizonyult. A veszteségi adatbázis áttanulmányozása folyamán 42 hősi halált halt személy és 6 fő egyéb okból (sebesülés, betegség, hadifogság) harcképtelenné vált zalatárnoki katonáról kaptam hasznos információkat.

A Hadtörténelmi Levéltárhoz hasonlóan a Bécsben őrzött Tiszti anyakönyvi és minősítési lapok (Qualifikationslisten), valamint a Tiszti és Legénységi kitüntetései javaslatok (Belohnungsanträge für

⁹ Ezúton mondok köszönetet dr. Bonhardt Attila ezredes úrnak, a Hadtörténelmi Levéltár jelenlegi igazgatójának, hogy Zalatárnok község első világháborús személyi veszteségeire vonatkozó adatait tudományos alapossággal összegyűjtötte, és a rendelkezésemre bocsátotta.

Offiziere, Belohnungsanträge für Mannschaften) gyűjteményei is értékes adatokat rejtenek. Az előbbi fond elsősorban a cs. és kir. hadsereg és az osztrák cs. kir. Landwehr alakulatainál katonáskodó tisztek személyi és szolgálati alapadatait őrzi. Sajnálatos, hogy a minősítési lapok pontos vezetésével 1908 után ismeretlen okból felhagytak, így ezek az okmányok első világháborús adatokat csak ritkán tartalmaznak. A gyűjtés során mindössze két tartalékos tiszt háború előtti szolgálati előmenetelének főbb állomásaira derült fény. Szerencsére a több mint 2 millió kitüntetési felterjesztést tartalmazó irat között ennél jóval több zalatárnoki katonaviselt férfi került látótérbe.

Munkám során nagy segítségemre volt a téma egyik legszakavatottabb ismerője, dr. Kiss Gábor főleltárós (a Hadtörténelmi Levéltár bécsi kirendeltségének jelenlegi magyar munkatársa), akinek fáradhatatlan és mindenre kiterjedő figyelme további veszteségi és hadi érdemjellel kapcsolatos adalékkal gazdagította írásomat.

Hadbavonultak és hősi halottak a számok tükrében

Az 1910-es demográfiai adatok szerint Zalatárnok népessége az 1897-ben egyesült Oroklán és Vakola kisközségekkel, valamint a főleg gazdasági cselédek által lakott Aszuvölgy, Rókaháza és Terézmajor külterületekkel együtt meghaladta az 1344 főt. Ezzel a lélekszámmal a novai járás 49 települése közül – Lenti és Nova után – Zalatárnok az előkelő harmadik helyet birtokolta. A falu lakói egy szűk iparos réteg mellett főleg mezőgazdasággal foglalkoztak, házaiknak kétharmadát még mindig a göcseji fálvakra jellemző hagyományos zsúpfedeles és gerendából ácsolt boronaépület alkotta. Felekezeti hovatartozás és nemzetiség alapján a községet (az éppen félszáz fő más vallású személytől eltekintve) katolikus hitű, magyar ajkú emberek lakták. A nemek közti arány kissé a férfiak javára billenve, nagyjából 50-50 %-nak felelt meg. Ebből az első világháború kitörésének előestéjén mintegy 300-350 fő körül mozgott a 20-50 éves korú, hadra fogható férfilakosság száma¹⁰. A bezupált zalatárnokiak többségét a gyalogsági csapatok, elsősorban a két nagykanizsai alakulat, a város háziezredeként elhíresült 20. honvéd gyalogezred és a zászlájának már korábban is megannyi dicsőséget szerző cs. és kir. 48. gyalogezred állította csatasorba. Néhány lóra termett hadköteles a honvéd és közös huszároknál vitézkedett, míg egyesek a tüzér és egyéb műszaki alakulatoknál szolgáltak.

A kutatás jelenlegi állása szerint 210 fő Zalatárnokról származó katona vett részt az első világháborúban¹¹. A hadbavonult tárnokiak fegyvernem szerinti megoszlását az alábbi táblázat szemlélteti.

Hadba vonultak a fegyvernem szerint			
Gyalogság	Lovasság	Tüzérség	Egyéb
156 fő	19 fő	12 fő	23 fő
210 fő			
74,3%	9%	5,7%	11%
100%			

¹⁰ NÉPSZÁMLÁLÁS 1910, 88-89., 514., 778.

¹¹ A gyűjtőmunka során zalatárnokinak tekintettem minden olyan személyt, aki helyben született, aki ha más településen látta is meg a napvilágot, de a világháború kitörésekor innét vonult be katonának, illetve a háború után a községben telepedett le vagy itt halálozott el.

Emberéletben a falu 61 főt veszített. Ebből az orosz front után az olasz harctér követelte a legtöbb véráldozatot. Az egyéb kategória az ismeretlen helyen elhunyt személyek számadatát illusztrálja.

A háborús emberveszteség döntő részét a tűzvonalba elesett frontharcosok képezték. Kevesebb, de még mindig jelentős a nyomtalanul eltűnt és fogságban meghalt katonák száma.

Hősi halottak és eltűntek a veszteség helye szerint			
szerb hadszíntér	orosz hadszíntér	olasz hadszíntér	egyéb
3 fő	38 fő	10 fő	10 fő
61 fő			
4,9%	62,3%	16,4%	16,4%
100%			

Ugyanekkor az alapvető szükségletek hiánya, különösen a kevés és gyenge minőségű élelmezés valamint a higiéniai lehetőségek szűkre szabott korlátai miatt a hadbavonult férfiakat különféle járványos betegségek is tizedelték. A hősi halottak veszteség neme szerinti megoszlását az alábbi táblázatát jeleníti meg.

Hősi halottak a veszteség neme szerint				
harctéren elesett	harctéri sérüléstől kórházban meghalt	betegségben, kórházban meghalt	eltűnt, hadifogságban meghalt	egyéb
24 fő	5 fő	10 fő	18 fő	4 fő
61 fő				
39,3%	8,2%	16,4%	29,5%	6,6%
100%				

Az I. világháború során hadbavonult zalatárnokaiak életrajzi adattára¹²

Az életrajzi adattár vezetéknév szerinti betűrendben, rendfokozattól és státusztól függetlenül ismerteti a hadviselt zalatárnoki férfiak személyi adatait és a világháborús működésük fontosabb állomásait. A tanulmányban szereplő 115 katonai pályakép rekonstruálásakor a következő adatokat igyekeztem összegyűjteni és közreadni: vezetéknév és keresztnév, születési hely és idő, a hadjárat után hazatért katona esetében a halálozás helye és ideje, rendfokozata, apja neve és foglalkozása, anyja neve, az egyén képzettsége és foglalkozása (a bevonulása előtt), családi állapota, ha nős, feleségének neve, a házasságkötés helye és időpontja, gyermekeinek száma, ha volt, akkor ragadványneve (régebben elsősorban az azonos nevű

¹² Terjedelmi korlátok miatt csak a hősi halottak és a közismert, jelentősebb hadi szolgálattal rendelkező zalatárnoki férfiak kerülnek bemutatásra.

családok megkülönböztetésére szolgált), katonai alakulata, tényleges és háborús harctéri szolgálatára vonatkozó levéltári és szóbeli adatok (kitüntetés, sebesülés, hadifogság), a hősi halált haltak esetében a haláleset körülményei, helye és időpontja, leszármazottak visszaemlékezései, forrásokra vonatkozó adatok. A dolgozat záró fejezetében a családoknál fellelhető, muzeális értékű, 100-110 éves családi képek, katonaportrék kerülnek bemutatásra.

Munkám bármekkora erőfeszítéssel is készült, fejezet csupán egy község történetében. Remélem, akit érdekel szülőföldjének múltja, akit megérintenek emberi sorsok, nagy haszonnal és tisztelettel forgatja a lapokat. Szolgáljon kutatási ösztönzésül bárkinek.

BALOGH FERENC (Zalatárnok-Aszuvölgy, 1891. január 19. - Budapest, 1953. május 21.) őrmester. Apja Balogh István bérres, anyja Becs Anna. Foglalkozása hivatásos altiszt, a mozgósításkor még nőtlen, zalatárnoki lakos. Sorkatonai szolgálatra 1912. október 15-én vonult be a cs. és kir. 48. gyalogezredhez Sopronba, ahol kiképzését követően 1912-1913 folyamán altiszti iskolát abszolvált. 1913. október 1-jével őrzetövé, 1914. január 6-ával tizedessé lépett elő. A világháború kitörésekor, 1914. augusztus 13-án mint tizedes, rajparancsnoki minőségben vonult el az orosz hadszíntérre. Itt részt vett a potoki¹³, krasnik¹⁴, lublini¹⁵ és az ivangorodi¹⁶ ütközetekben, mígnem november 14-én tifusz betegséggel kórházba került. Felgyógyulását követően 1915. május 15-ig kiképző altiszt a 48. gyalogezred pótzászlóaljnál. Folyó év június 24-én szakaszvezetővé avanszált, majd július 15-ig mint szakaszparancsnok ismét a frontra ment, és a 16. század kötelékében küzdött a Zlotalipa melletti harcokban. Innét július 26-án 3 hónapra hátországi szabadságra bocsátották. 1916. február 7-től július 14-ig a Zalosce és Novo Alexinieć közötti állásharcok részese. Ez idő alatt önfeláldozó és felelmet nem ismerő harctéri tevékenységéért és az ellenség állásainak elfoglalásáért kiérdemelte az Ezüst Vitézségi Érem II. osztályát. Előtte, június 16-án újfent tifuszgyanúval szállították tábori kórházba. Innét 1917. január 25-én a romániai hadszíntérre vezényelték, ahol február 14-től 1918. január 1-jéig részt vett a Békás-szoros melletti állásharcokban. Ezt követően a 48. közös gyalogezred átszervezése folytán a sombathelyi cs. és kir. 83. gyalogezred 10. századának kötelékében jutott el az olaszországi arcvonalra. Itt február 14-én kézhez vehette őrmesteri előléptetését, majd a piavei roham során tanúsított halált megvető bátorságáért május 17-én Bronz Vitézségi Éremre terjesztették fel. 1918. június 14-én gránátszilánktól a bal szemén súlyosan megsebesült. Sebesülése napjától július 20-ig Klagenfurtban, július 21-től augusztus 1-jéig a budapesti m. kir. Zita királyné honvéd helyőrségi kórházban, majd augusztus 2-től október 23-ig a gróf Nádasdy laktanyában gyógykezelték. Ausztriai lábadozása idején, július 1-én másodszori adományozással ismét Kisezüst¹⁷ éremre terjesztették fel. Mint hivatásos altiszt, 1920. február 1-jével lépett a nemzeti hadsereg állományába. További kitüntetései: Károly Csapatkereszt, Sebesültek Éreme egy pánttal, Magyar Háborús Emlékérem a kardokkal és sisakkal, Osztrák Háborús Emlékérem. A háború utáni években Budapesten élt, és ott is alapított családot. Feleségétől, Becs Rozáliától (hk. Zalatárnok, 1926. szeptember 8.) két gyermeke született. HL Balogh Ferenc tisztii anyakönyvi lapja 1891/41., HL LKJ 41186., (1. kép)

1. kép: Balogh Ferenc őrmester még tizedesként, 1916-ban, szüleivel és testvéreivel (a fotó eredetije Varga Józsefné tulajdonában).

¹³ Romániai falu.

¹⁴ Lengyel település.

¹⁵ Kelet-Lengyelországi város, a Lublini vajdaság székhelye.

¹⁶ Város Oroszországban, a Leningrádi területen.

¹⁷ Az Ezüst Vitézségi Érem II. osztálya kitüntetés közkeletű elnevezése.

BALOGH GYÖRGY (Söjtör, 1894. május 21.) honvéd gyalogos. Apja Balogh Ábel uradalmi cseléd, anyja Bedő Ágota. Foglalkozása földműves, nőtlen, zalatárnoki lakos. A világháború kitörése tényleges katonai szolgálatában érte, majd a hadjárat kezdetén a cs. és kir. 48. gyalogezred kötelékében vonult el a keleti hadszíntérre. Itt 1916 körül egy lövés következtében súlyos állkapocstörést szenvedett. Sebesülésével a pozsonyi 19. helyőrségi kórházban gyógykezelték. Ugyanitt elhalálozott tuberkulózisban 1917. február 28-án. Eltemették két napra rá a pozsonyi Központi Temető, I. parcella 17. sor 5. sírjában. A családi emlékezet szerint édesanyja meglátogatta őt betegágyánál, de már nem tudott vele szót váltani. Állítólag egy öreg szomorúfűz tövében lelt örök nyugalomra. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA MK Balag G. 18., Tófeji Közös Önkormányzati Hivatal Zalatárnoki Kirendeltsége. Anyakönyvi alapiratok. Első világháborús hagyatéki és veszteségi iratok. 677/917., (a továbbiakban: Akvi ir.), Arany Gergelyné Vörös Anna zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2001).

BALOGH GYÖRGY (Vakola, 1898. november 28. - Vakola, 1959. március 15.) tüzér. Apja Balogh György földműves, anyja Magyar Terézia. Foglalkozása földműves, katonai szolgálata kezdetén még nőtlen, vakolai lakos. 1916-ban vonult be a m. kir. 41. honvéd nehéz táborig tüzérezredhez, majd kiképzését követően december 16-án irányították az olasz frontra. Itt az 1917. május 12-én induló és június 5-ig tartó 10. isonzói csatában, a Bainsizza-fennsíkon és a Monte San Gabriele magaslaton¹⁸ vívott ütközetekben a legnehezebb körülmények közt is helytállt. Bátorságát június 14-én Bronz Vitézségi Éremmel, háromhavi tűzvonalban eltöltött frontszolgálatát pedig Károly Csapatkereszttel jutalmazták. 1918. január 22-én 12 hónapi frontszolgálatáért újbóli Bronz Vitézségi Éremmel tüntették ki. A júniusi nagy piavei csaták során lövegállásában telefonos szolgálatot látott el. Bajtársaival veszélyt és fáradtságot nem ismerve több esetben javította ki és állította vissza a szétbombázott vezetékeket. Ezért a hősiességéért július 5-én kiérdemelte a II. osztályú Ezüst Vitézségi Érmel. Az összeomlásig az olasz fronton harcolt. Leszerelését követően szülőfalujában alapított családot. Felesége Fitos Rozália (hk. Zalatárnok, 1922. február 5.). HL LKJ 35221, 41839, 50677/9., (2. kép)

2. kép: Egy vakolai honvéd tüzér, Balogh György, 1916-ban (a fotó eredetije Nagy Zoltán tulajdonában).

BAKSA GYÖRGY (Zalatárnok, 1884. február 10. - ?) népfelkelő törzsőrmester. Apja Baksa Károly asztalos, anyja Kiss Viktória. Foglalkozása, családi állapota és lakóhelye ismeretlen. Tényleges katonai szolgálata idejét 1907-től teljesítette a cs. és kir. 48. gyalogezredben. A háború kitörésekor bevonult anyaezredéhez, és az I. zászlóalj kötelékében, mint a 48/V. géppuskás osztag szolgálatvezetője, egyből a szerb harctérre került. Itt, átesve a tűzkeresztségen, augusztus 17-én súlyosan megsebesült. Gyógykezelését követően 1915. április 19-én ment vissza ismét a frontra, ahol május 19-én megbetegedett. Újbóli frontszolgálatra szeptember 19-én jelentkezett csapattesténél, és 1916. június végéig megszakítatlanul az olasz harctéren tartózkodott. Hősies magatartásáért és fáradhatatlan táborig szolgálataért folyó év június 21-én Koronás Ezüst Érdemkereszttel tüntették ki. A háború alatt áthelyezték a

¹⁸ Görzről keleti irányban található 646 méter magas hegy Olaszországban. Az olasz front egyik kulcsfontosságú helyszíne.

szombathelyi cs. és kir. 83. gyalogezred 10. századához. További harctéri tevékenységéért 1918. április 23-án Bronz Vitézségi Érmét kapott. HL LKJ 57790.

BÁRCZAY ANDRÁS BÉLA (Hejőcsaba, 1869. március 1. - Zalatárnok, 1935. április 27.) huszár alezredes. Apja Bárczay Miklós földbirtokos, 1848-as honvédszázados, anyja Vay Etelka. Foglalkozása hivatásos katonatiszt, nős Deák Emmával (hk. Zalaegerszeg, 1903. november 9.), háromgyermekes, zalaegerszegi lakos. Középiskoláit Kassán és Fehértemplomon, a katonai akadémiát Bécsújhelyen végezte. Szolgálati idejét 1890-ben hadnagyként kezdte meg a cs. és kir. 12. huszárezredben. Innét 1901-ben a m. kir. pápai 7. honvéd huszárezred zalaegerszegi állomáshelyére irányították. 1914. augusztus elején, mint őrnagy és osztályparancsnok, a II. huszárosztály élén vonult ki a galíciai hadszíntérre, ahol átesve a tűzkeresztségen, részt vett az első világháború egyik leggyászosabb lovas ütközetében, az augusztus 17-én lezajlott gorodoki lovasrohamban. A vesztes csata után négy lőtt és számtalan szúrt sebből vérezve orosz hadifogságba esett. A kórházi gyógykezelését követően Szibériába, a krasznojarszki¹⁹ táborba internálták. Innét 1917. május 24-én, mint dán csererokkant, gyengült látása és jobb alsó végtagjának állapota miatt Viborgba, a halli tábori kórházba került. Még távollétében, 1916 áprilisában az ellenség előtt tanúsított hősiesség helytállásáért kiérdemelte a hadiékítményes Vaskorona Rend III. osztályát. A dániai kitérő után, 1917 folyamán hazatért és a forradalomig aktív szolgálatban maradt. 1919-ben alezredesi rendfokozattal vonult nyugállományba. Ezt követően még két évig Zalaegerszegen élt, és a hadirokkantak elnökeként gondoskodott a háború áldozatairól. HL Bárczay András Béla tiszti anyakönyvi lapja 18326., KA OBA 25187., HL TKJ 25187., (3. kép)

3. kép: Bárczay András Béla huszár alezredes még főhadnagyi uniformisban és jegyese, Deák Emma 1903-ban (MNL Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg).

BECS KÁROLY (Zalatárnok, 1898. november 29. - Zalatárnok, 1932. december 22.) tüzér. Apja Becs Imre földműves, anyja Szőke Mária. Foglalkozása földműves, sorozásakor még nőtlen, zalatárnoki lakos. Katonai szolgálatra 1916-ban vonult be Nagykanizsára, majd kiképzését követően, mint tüzér 1917 tavaszán az olasz frontra került. További katonai pályafutása nem ismert. Egyetlen fennmaradt fényképes tábori lapját 1917. február 9-én írta a nagykanizsai kaszárnyából. A háború után szülőfalujában alapított családot és feleségétől, Tóth Máriától (hk. Zalatárnok, 1922. november 25.) két gyermeke született. Becs Károly tábori lapja., Becs Károlyné Lévai Klára zalatárnoki és Sümeghné Tér Magdolna zalaegerszegi lakos szóbeli közlése., (4. kép)

4. kép: Becs Károly tüzér az olasz frontra indulás előtt, 1917-ben (a fotó eredetije Sümeghné Tér Magdolna tulajdonában).

¹⁹ Nagyváros Oroszország szibériai területén, a Jenyiszej partján.

BECZE PÁL (Zebecke, 1877. április 30. - Zalatárnok, 1954. március 9.) honvéd. Apja ismeretlen, anyja Becze Verona. Foglalkozása útkaparó, nős Hermán Veronával (hk. Zalatárnok, 1905. július 23.), kétgyermekes, zalatárnoki lakos. Tényleges katonai szolgálatát két hónapig, 1900. október 1-jétől december 1-jéig Nagykanizsán, a m. kir. 20. honvéd gyalogezrednél teljesítette. Az általános mozgósításkor, 1914. augusztus 2-án vonult be anyaezredéhez, majd csapattestének galíciai hadművelési területére küldték. Itt 1915-ben muszka kézre került, majd rövidesen a távoli Szibériában fekvő krasnojarszki hadifogolytáborba jutott. Rabsága idején orosz parasztgazdánál mezőgazdasági munkát végzett. Zalatárnoki fogolytársa Papp Kálmán volt. A Monarchia összeomlása után két évvel, 1920 karácsonyán ért haza szeretteihez. MNL ZML Zalaegerszegi Államépítészeti Hivatal iratai 1914. Hadbavonult útkaparók kimutatása 1682/914. (a továbbiakban: Útkaparók kimutatása.), Becze István zalatárnoki lakos szóbeli közlése.

BENKE FERENC (Zalatárnok, 1886. április 3.) tartalékos vonatkatona²⁰. Apja Benke József földműves, anyja Pulai Julianna. Foglalkozása földműves, nős Pál Rozáliával (hk. 1910. október 23.), 1914. április 26-tól alsószerényei lakos. Tényleges katonának 1907-ben vonult be, később a háború kitörésekor a cs. és kir. 5. vonatosztály kötelékében látott el hadi szolgálatot az orosz fronton. A hadjárat alatt elhunyt hasi hagymáz²¹ következtében, 1915. június 21-én a rzeszóvi²² járványkórházban. Halálesete bejegyezve a BM 129085/915. sz. értesítése alapján 16/1916. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve nem szerepel a hősi emléktáblán. Akvi. ir. 1918/915.

BIRICZ JÁNOS (Tömörd, 1885. március 6. - Zalatárnok, 1939. március 17.) táborigaznád. Apja Biricz Alajos, anyja Steiner Veronika. Foglalkozása r. kat. plébános. A világháború idején a háború tartamára kinevezett táborigaznád katonáskodott a cs. és kir. 605. sz. táborigaznád kórházban. Kinevezését 1916. január 8-án kapta kézhez, majd 1917. január 1-jétől harctéri szolgálatot látott el az olasz fronton. 1918. július 18-án az ellenség előtt tanúsított kiváló, áldozatkész szolgálataiért a 2. osztályú Érdemkereszt lelkészek számára (Piis Meritis) kitüntetés érdemelte ki. További érdemjelei: Ezüst Katonai Érdemérem (Signum Laudis) és a Vöröskereszt tiszti Díszjelvénye. A háború után 1919-ben lépett a szombathelyi egyházmegye szolgálatába. Először Tömördre, majd 1928-ban a zalatárnoki plébánia élére került. Ismeretes volt legitimista elvhűségéről és hazafiúi kérdésekben bátor kiállásáról. A hívek szerették frappáns szentbeszédei miatt. Halála után szülőfalujában, Tömördön helyezték nyugalomra. KA OBA 259349., TAKÁCS 1997, 182-183. o. (5. kép)

5. kép: Biricz János táborigaznád a Piis Meritis érdemjellel a mellén (Bekő Tamás magángyűjteménye).

²⁰ Szekerész.

²¹ A hastífusz régi megnevezése.

²² Trianon előtt galíciai, ma lengyelországi nagyváros. A Kárpátaljai vajdaság és a Rzeszóvi járás székhelye.

BOLLA JÓZSEF (Csatár, 1874. június 28.) népfelkelő gyalogos. Apja Bolla József uradalmi cseléd, anyja Palkovics Rozália. Foglalkozása cseléd, nős Mónok Máriával (hk. Zalatárnok, 1899. április 30.), ötgyermekes, zalatárnoki lakos. Katonai szolgálatra 1915 decemberében vonult be Pilsenbe, a cs. és kir. 48. gyalogezredhez, majd a cs. és kir. 64. gyalogezred 3/19. sz. menetszázadának kötelékében került ki az olasz arcvonalra. Elesett fejlődés következtében az Isonzó-fronton 1917. április 10-én Cronenbergnél²³. Eltemették 1917. április 11-én a cronenbergi katonai temetőben. Halálának körülményeiről a hazatért bajtársak közöltek részleteket. Állítólag éppen egy győztes ütközet utáni jutalomszabadságra készült haza, amikor aknára lépett és szörnyethalt. Özvegyét a háború után Pálfi József zalatárnoki cseléd vette feleségül (hk. Zalatárnok, 1918. december 9.). Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA MK Bogner K. 16., Akvi ir. 1262/917., Varga Józsefné pusztadericsi lakos szóbeli közlése (2014).

BOGDÁN PÉTER (Zalatárnok, 1886. november 7. - Zalatárnok, 1946. szeptember 19.) népfelkelő gyalogos. Apja Bogdán Ferenc földműves, anyja Kelemen Julianna. Foglalkozása földműves, 1914-ben még nőtlen, zalatárnoki lakos. Első katonaidéjét – mindössze három hónap erejéig – 1909-ben teljesítette. Az első mozgósításkor, mint puskás csatár, a cs. és kir. 48. gyalogezred kötelékében augusztus 9-én vonult el a szerb harctérre, ahol 1915. november 12-én Krajlevonál²⁴ elszenvedett sebesüléséig folyamatosan a fronton tartózkodott. Felgyógyulása után ismét jelentkezett ezredénél és az olasz frontra került. Itt 1916. június 18-án a kassariói csatában újfent súlyosan megsérült. Az ütközet során tanúsított hősiességéért, a felsőbb parancsnokság 1918. április 25-én Bronz Vitézségi Éremre terjesztette fel. A háború után Sipos József hősi halott özvegyét, Iván Magdolnát vette feleségül (hk. Zalatárnok, 1921. február 6.). Gyermeke nem született. HL LKJ 43252., Sipos Béla 86 éves zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2000).

BÓDI JÓZSEF (Keményegerszeg, 1878. február 3.) népfelkelő gyalogos. Foglalkozása gazdasági cseléd, nős Varró Szidóniával (hk. Páka, 1906. február 18.), négygyermekes, zalatárnoki lakos. Tényleges katonai szolgálatra, mint póttartalékos, 1901-ben vonult be Kőszegre, a m. kir. 18. honvéd gyalogezredhez. A háború kitörésekor a m. kir. 20. honvéd gyalogezred 3. századával került ki az oroszországi hadszíntérre. 1917 folyamán áthelyezték a marosvásárhelyi 22. honvéd gyalogezredhez, ahol a 2. zászlóalj 8. századában teljesített frontszolgálatot. Ezt követően vérhassal gyógykezelték a munkácsi cs. és kir. 3. sz. mozgó járványkórházban. Ugyanitt elhalálozott a nevezett betegségben 1917. szeptember 24-én. Holttestét másnap helyezték örök nyugalomra a munkácsi barakktemetőben. Neve szerepel a hősi emléktáblán. MNL ZML. Zalaegerszegi Királyi Törvényszéki Fogház. Börtönnaplók és Vizsgálati Foglyok Törzskönyve 1876-1944., 286/1908. (a továbbiakban: MNL ZML Börtönnaplók.), HL m. kir. 20. h. gye. h.ak. 1917., KA MK Badea 8., Akvi ir. 935/918.

BOR FERENC (Vakola, 1878. június 9.) népfelkelő gyalogos. Apja Bor József földműves, 1848-as honvéd, anyja Hermán Julianna. Foglalkozása földműves, nős Sipos Vilmával (hk. Zalatárnok, 1904. január 17.), kétgyermekes, vakolai lakos. A világháború kitörésekor bevonult a m. kir. 20. honvéd gyalogezred 2. századához Nagykanizsára. Innét az orosz frontra került, ahol 1915. július 3-án a Por-patak menti súlyos harcokban Wola-Ponikiewskánál²⁵ hősi halált halt. A veszteség tényét Hatsek tizedes és

²³ Település az Osztrák-Magyar Monarchia Tengeremléki tartományában, a Görzi kerületben.

²⁴ Város Szerbiában, a Raskai körzet kraljevoi községének székhelye.

²⁵ Ma Lengyelországhoz tartozó régi galíciai település.

Fitos István bajtársak igazolták. Eltemette az ütközet helyszínén Kovács József táborigazgató lelkész. Halálesete bejegyezve a BM 86583/916. sz. értesítése alapján 21/1917. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Özvegye elhunyt férje emlékére 1922-ben kőkeresztet emeltetett a vakolai temetőben. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA MK Baniad 28., HL 20. honv. gye. h. ak. 1915., Akvi ir. 332/1916.

BOR ISTVÁN (Vakola, 1883. november 19. - Vakola, 1964. július 8.) népfelkelő gyalogos. Apja Bor József földműves, anyja Boronyák Katalin. Bor Ferenc féltestvére. Foglalkozása földműves, nő Léránt Rozáliával (hk. Zalatárnok, 1908. január 26.), többgyermekes, vakolai lakos. A háború idején bevonult 1915-ben, majd a galíciai arcvonalon látott el frontszolgálatot 1916. július 16-ig, amikor is egészségesen orosz fogságba jutott. A családi visszaemlékezések szerint Szibériában, Murmanszk²⁶ környékén raboskodott. Innét a háború végén épségben hazatért. Orosz fogságban. In: Pesti Hírlap 1916. szeptember 24. (266. sz.) 16. o., Fitos Lászlóné Bor Margit vakolai lakos szóbeli közlése (2001.), (6. kép)

6. kép: Bor István gyalogos és neje, Léránt Rozália (a fotó eredetije Fitos Lászlóné tulajdonában).

BUJTER LAJOS (Oroklán, 1891. november 4.) gyalogos. Apja Bujter Péter kanász, anyja Sipos Katalin. Foglalkozása községi csordás, nő Golecz Máriával (hk. Bánokszentgyörgy, 1913. május 3.), egygyermekes, bánokszentgyörgyi lakos. Bevonult az első mozgósításkor a 48. közös gyalogezredhez Nagykanizsára és kiképzése után az orosz frontra ment. Itt 1915. április 25-én Szinna²⁷ mellett súlyos fejfájást szenvedett. Sebesülésével a cs. és kir. 4/13. sz. mozgó tartalékkórházba szállították, ahol rövidesen elhunyt. A halál beálltát dr. Eugen Kafka törzsorvos állapította meg. Neve nem szerepel a hősi emléktáblán. Akvi ir. 497/918.

CZIGULA FERENC (Zalatárnok, 1881. január 21.) népfelkelő huszár. Apja Czigula Ferenc molnár, anyja Czigány Anna. Foglalkozása kocsis, nő Véber Annával (hk. Nova, 1907. február 10.), pákai lakos. Az első mozgósításkor bevonult Zalaegerszegre a 6. honvéd huszárezredhez, majd csapattestével a keleti hadszíntérre vonult. 1917. szeptember 17-én Kimpulung és Statora között az 1078. magassági ponton mell- és haslövés következtében hősi halált halt. Az elhalálozás tényét dr. Rettegi Imre főorvos igazolta. Eltemette Bán Frigyes táborigazgató lelkész a kimpulungi katonai temetőben. Neve nem szerepel a hősi emléktáblán. HL 6. honv. hue. h. ak. 1917., Akvi ir. 840/918., LUGOSI-KISS 2009, 87.

DEÁK ANTAL (Zalatárnok, 1887. augusztus 13.) tartalékos huszár főhadnagy. Apja Deák Mihály építész-mérnök és földbirtokos, anyja Königmayer Vilma. Nagyapja Deák József hétszemélynök, Deák Ferenc első unokatestvére volt. Polgári foglalkozása gazdász, földbirtokos, nő Böhm Antóniával

²⁶ Kikötőváros Oroszország legészaknyugatiabb területén, a Kola-öbölben, a Kola-félsziget északi partján.

²⁷ Magyar város a történelmi Zemplén vármegyében. Jelenleg Szlovákiában, az Eperjesi kerület Szinnai járásának székhelye.

(hk. Nagyszakácsi, 1914. január 10.), gyermektelen²⁸, zalatárnoki lakos. Tényleges katonaidéjét 1908. október 1-jén, mint egyévi önkéntes²⁹, a cs. és kir. bécsi 3. ulánus ezredben kezdte meg. Innét 1909. május 1-jén a szombathelyi cs. és kir. 11. huszárezred kötelékébe lépett, ahol ez év szeptemberétől őrmester, a következő esztendőben tartalékos hadapród, 1911-ben pedig tartalékos zászlósi rangot ért el. A minősítési lapja szerint életvidám természetű, jó felfogású, nagyon ambiciózus és minden szolgálati ágban ügyes katonatiszt, aki nem utolsósorban jó lovas és kiváló kerékpáros. 1914. augusztus 1-jén tartalékos főhadnagyi rendfokozattal vonult be a szombathelyi 11-es huszárokhoz. Innét, mint parancsőrtsiszt, rövidesen az északi frontra került, ahol átesve a tűzkeresztségen rögtön könnyebben megsebesült. Alig gyógyult ki sebeiből, máris bevonult ezredéhez és ismét az orosz frontra ment. 1915. június 18-án egy ellentámadásnál ellenséges golyótól fején találva hősi halált halt Balamutovkánál³⁰. Az elhalálozást Géczy zászlós és Radics szakaszvezető, mint tanúk, igazolták. Holttestét június 20-án kozák katonák temették el az ütközet helyszínén. Önfeláldozó és bátor haditettéért posztumusz a Katonai Érdemkereszt III. osztálya a hadidíszítménnyel kitüntetéssel kapta. Halálesete bejegyezve a BM 143386/1915. sz. értesítése alapján 4/1916. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA MK David M. 16., KA cs. és kir. 11. hue. h. ak. 1915., Akvi. ir. 1929/915., MNL ZML Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság Peres és Peren kívüli iratai. Peren kívüli ügyek. 1912-1949., Első világháborús holtta nyilvánítások, hagyatéki ügyek. Deák Antal hagyatéki ügye. Pk. 3941/1915., (a továbbiakban: Zegi. Kjb.), HÁBORÚS EMLÉKKÖNYV 1920, 56., 166., 173., 197., (7. kép)

7. kép: Deák Antal huszár főhadnagy (balról), mint egyévi önkéntes ulánus tizedes, és Deák Iván vadász hadnagy, még hadapród őrmesterként 1908-ban (MNL Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg).

DEÁK IVÁN (Zalatárnok, 1889. március 16. - Budapest, 1933.) tartalékos vadász hadnagy. Deák Antal testvéröccse. Foglalkozása gazdász, földbirtokos, nős Semetke Malvinnal (hk. Gógánfa, 1914. június 27.), kétgyermekes, gógánfai, majd kálócfa lakos. Tényleges katonaidéjét, mint hadapród őrmester,

²⁸ Felesége 1914. december 31-én halott fiúgyermeket szült.

²⁹ Az egyévi önkéntesi rendszert olyan fiatalok részére állították fel, akiket karrierjükben akadályozott volna a Közös Hadsergebeli 3, vagy a Honvédségnél letöltendő 2 év katonaidő. A kedvezményt középiskolát végzettek vehették igénybe, vagy akik általános műveltségüket egy vegyes (katolikus és polgári tagokból álló) bizottság előtt bizonyították.

³⁰ Ma Ukrajnához tartozó történelmi besszarábiai város.

a cs. és kir. 19. tábori vadászászlóaljnál töltötte. Bevonult 1914 augusztusában anyaezredéhez, majd a keleti arcvonalra irányították. 1916-ban, a rettenetes kárpáti csaták egyikében, kőszikláról leesve, súlyos gerinctörést szenvedett. Hosszú hónapokig feküdt a cs. és kir. 19. sz. pozsonyi helyőrségi kórházban, majd gyógykezelését követően leszerelték. MEDGYESI 1916, 101., Deák András 76 éves budapesti lakos szóbeli közlése (2001)., (7. kép)

DEÁK VIKTOR (Zalatárnok, 1880. január 30.) népfelkelő szakaszvezető. Apja Deák József postamester és földbirtokos, anyja Horváth Erzsébet. Polgári foglalkozása elemi iskolai néptanító, nős Veltinger Máriával (Nagykanizsa, 1906.), kétgyermekes, újkécskei lakos. A háború kitörése előtt Zalaszentmihályon, Zalabesenyőn, majd 1909-től Újkécskén tanításkodott. Frontszolgálatot a m. kir. 20. honvéd gyalogezred kötelékében teljesített. Meghalt 1917. január 15-én hűdéses elmezavarban a budapesti Szent János Kórházban. A halál beálltát dr. Draskovics kórházorvos diagnosztizálta. Eltemették január 18-án a Farkasréti temetőben. Neve nem szerepel a hősi emléktáblán. HL 20. honv. gye. h. ak. 1917.

DÉNES IMRE (Zalatárnok, 1878. november 3.) népfelkelő gyalogos. Apja Dénes József béres, anyja Németh Erzsébet. Foglalkozása földműves, nős Horváth Vilmával (hk. Zalatárnok, 1901. április 21.), zalatárnoki lakos. Bevonult a m. kir. 20. honvéd gyalogezredhez. 1917 tavaszán az olasz hadszíntéren súlyos vérhas gyanúval kezelték a cs. és kir. 2/16. mozgó tartalékkórházban³¹. Elhunyt a nevezett betegségben 1917. április 20-án. A halál beálltát dr. Mestrich Elek főorvos állapította meg. Még aznap Gnidovecz Antal tábori lelkész búcsúztatta el a haidenshafti³² katonai temetőben. Halálesete bejegyezve a BM 124293/916. sz. értesítése alapján 22/1917. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA MK Denes 42., HL 20. honv. gye. h. ak. 1917., Akvi ir. 924/916.

DOSZPOT FERENC (Zalatárnok, 1877. október 17. - Zalatárnok, 1959. október 31.) népfelkelő tizedes. Apja Doszpot Ferenc kisbirtokos, anyja Papp Anna. Foglalkozása földműves, nős Kovács Teréziával (hk. Zalatárnok, 1902. február 2.), többgyermekes, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Mancsi. Bevonult az első mozgósításkor a m. kir. 20. honvéd gyalogezredhez, majd augusztus 24-én a harctérre irányították. A háború alatt átvezényelték a m. kir. 301. honvéd gyalogezred II. zászlóaljához. A 20-as gyalogezred kötelékén belül, mint rajparancsnok, a legkülönbözőbb harctereken bizonyította rátermettségét. 1917. június 9-én az ellenség előtt tanúsított bátor magatartásáért Bronz Vitézségi Éremben részesült. Ezt a medalliont személyesen József főherceg vezérezredes tűzte ki a zubbonyára. Az összeomlás után szerelt le a Nagyezüst³³, Kisezüst, két Bronz Vitézségi Érem és a Károly Csapatkereszt kitüntetésekkel a mellén. HL LKJ. 48931/12, 50797/I./12., (8. kép)

8. kép: Egy szépen dekorált zalatárnoki frontharcos, Doszpot Ferenc tizedes (a fotó eredetije Doszpot Lajos örököseinek tulajdonában).

³¹ A 20. népfelkelő parancsnokság 840/916. sz. névjegyzéke szerint Dénes Imre a cs. és kir. 10/4. sz. tábori kórházban halt meg.

³² Település az Osztrák-Magyar Monarchia Tengeremléki tartományában, a Görzi kerületben.

³³ Az Ezüst Vitézségi Érem I. osztálya kitüntetés közkeletű elnevezése.

DOSZPOT ISTVÁN (Zalatárnok, 1884. december 26. - Zalatárnok, 1951. július 31.) népfelkelő tizedes. Doszpot Ferenc testvéröccse. Foglalkozása földműves, a háború kezdetén nős Tóth Rozáliával (hk. Zalatárnok, 1912. február 11.), többgyermekes, zalatárnoki lakos. Bevonult 1915. december 2-án a m. kir. 20. honvéd gyalogezred I. pót-századának oktatókeretéhez, ahol a 20-36 éves újoncok kiképzésével foglalkozott. Háborús harctéri szolgálatáról nincsenek további adatok. Doszpot István 1915. december 20-án, Nagykanizsán kelt tábori lapja a szerző tulajdonában., (9. kép)

DOSZPOT PÉTER (Zalatárnok, 1893. április 20.) honvéd. Doszpot Ferenc testvéröccse. Foglalkozása földműves, nőtlen, zalatárnoki lakos. Tényleges katonai szolgálatra 1914-ben vonult be a nagykanizsai cs. és kir. 48. gyalogezredhez. Innét az északi harctérre, Orosz-Lengyelországba vezényelték, ahol november 27-én elpártolt tőle a szerencse és Sulasovánál ellenséges golyótól találva hősi halált halt. Neve szerepel a hősi emléktáblán. MNL ZML Zegi. Kjb. Doszpot Péter hagyatéki ügye. Pk. 435/1924., (10. kép)

DOSZPOT PÉTER (Zalatárnok, 1873. október 6. - Zalatárnok, 1951. február 22.) huszár. Apja Doszpot Károly földműves, anyja Szeder Terézia. Foglalkozása földműves, nős Söjtöri Rozáliával (hk. Zalatárnok, 1908. február 23.), többgyermekes, zalatárnoki lakos. Első ízben 1895-ben rukkolt be és szolgálati idejét a pécsi m. kir. 8. honvéd huszárezrednél töltötte. A háború kitörésekor, 1914. augusztus 4-én jelentkezett a zalaegerszegi m. kir. 6. honvéd huszárezrednél. A világháború ideje alatt, mint népfelkelő huszár, végig az Oroszország elleni hadjáratban küzdött. A visszaemlékezések szerint a kapitány lovásza volt. 1918 elején súlyos fejsérüléssel bekerült a kassai tartalék barakk-kórházba, ahol minden orvosi igyekezet ellenére a jobb szeme világát elveszítette. Októberben 14 napi szabadságra bocsátották, melynek leteltével pótkezetéhez kellett bevonulnia. 1918. október. 31-én 50%-os hadirokkantsága miatt a népfelkelői szolgálat alól véglegesen felmentették. Doszpot Péter végelbocsátó levele, Doszpot Jenő zalatárnoki lakos tulajdonában., KA Phon Dab-Dabazi 1., Doszpot Jenő és Tóth Antal zalatárnoki lakosok szóbeli közlése (2001).

FARKAS ÁRPÁD (Lendvavásárhely, 1898. október 4. - Zalatárnok, 1953. augusztus 13.) egyéves önkéntes tizedes. Polgári foglalkozása főiskolai hallgató, a sorozásakor még nőtlen, lendvavásárhelyi lakos. A világháború idején 1916-ban, mint egyéves önkéntes őrzető, jelentkezett a nagykanizsai 48. közös gyalogezrednél, majd 1917 májusában a 66. gyalogezred kötelékében vonult el az olasz harctérre, ahol októberben az egyik karján gyalogsági lövedéktől megsebesült. Sérüléséből felépülve, 1918. január 28-án gyógyultán bocsátották el a cs. és kir. szombathelyi tartalékkórházból. Az összeomlaskor

9. kép: Doszpot István gyalogos káplár és felesége, Tóth Rozália, 1915-ben (a fotó eredetije Doszpot Lajos örököseinek tulajdonában).

10. kép: A Nagy Háború egyik fiatal áldozata, Doszpot Péter honvéd 1914-ben (a fotó eredetije Doszpot Lajos örököseinek tulajdonában).

tizedesi rendfokozattal és Károly Csapatkereszttel kitüntetve szerelt le. A háború után megnősült és Csatár községben alapított családot. Feleségétől, Szabó Borbálától négy gyermeke született. 1926-tól haláláig Zalatárnokon kántortanító és iskolaigazgató. KA Phon, BÉKÁSSY 1930, 370-371., ZALAVÁRMEGYE 1935, 90. (11. kép)

FÁNER JÁNOS (Zalatárnok, 1898. október 14.) népfelkelő gyalogos. Apja Fáner János kőműves, anyja Benke Rozália. Foglalkozása kertész, nőtlen, zalatárnoki lakos. Bevonult 1916-ban a cs. és kir. 64. gyalogezredhez. A kiképzés után a XXV/1. sz. menetszázad kötelékében vett részt az olaszországi hadjáratban, ahol a Dolomitok sziklás hegyvidékén tett eleget hazafiúi kötelességeinek. Itt 1917. június 19-én a Monte Ferron³⁴ gránátrobbanástól súlyosan megsebesült. Sebeibe még aznap behalt a cs. és kir. 27. gyalogezred segélyhelyén. Eltemették két napra rá a 27. gyalogezred temetőjének VII. tömegsírjába a Monte Ferron. Halálesete bejegyezve a BM 22000/1918. sz. értesítése alapján 50/1918. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA TK Vandu 1001., KA VL MK. Vandru 27., HL cs. és kir. 64. gye. h. ak. 1917., Akvi ir. 275/918.

FITOS FERENC (Kisoroklán, 1893. augusztus 3. - Kisoroklán, 1964. augusztus 8.) népfelkelő őrzetű. Apja Fitos Mihály gazdálkodó, anyja Kulcsár Mária. Foglalkozása földműves, a mozgósításkor még nőtlen, kisorokláni lakos. 1914-ben sorozták be tényleges katonai szolgálatra a m. kir. 20. honvéd gyalogezredhez és a világháború kitörésekor a 4. századdal, mint csatár, december 17-én vonult el az orosz harctérre. Itt a Kárpátok lejtőin 1915. március 28-án megsebesült, majd ez idő tájt (1915. március 1-je és 31-e között) eltűntként tartották nyilván. Időközben a cs. és kir. csáktornyai tartalékkórházban május 15-e és 25-e között fagyási sérüléssel ápolták. Gyógykezelését követően június 21-én ment vissza ismét a harctérre, és 1916. május 16-án Lucknál elszenvedett újabb sebesüléséig folyamatos frontszolgálatot látott el. 1917. április 4-e és 23-a közt a linzi 1. sz. egészségügyi osztag kezelte, a bal alkarján egy lőtt sebből eredő törés helyén keletkezett gennyes fekély miatt. Június 16-án áttették az ezred VI. zászlóaljához, majd ennek kötelékében vett részt a július 31-i Dorna Watra-Jakobeny³⁵ és az augusztus 3-7-ig tartó Ravenli és Monte Diaculi közti területeken megkezdett előnyomulási harcokban. Mindkét attack során tanúsított személyes bátorságáért augusztus 16-án Bronz Vitézségi Éremmel, a piavei arcvonalon teljesített hősie

11. kép: Farkas Árpád kántortanító, egyévi önkéntes tizedes, már a háború után, civilben (Bekő Tamás magángyűjteménye).

12. kép: Fitos Ferenc kisorokláni honvéd (balról) és ismeretlen bajtársa, a háború kezdetén (a fotó eredetije Hermán Zoltánné tulajdonában).

³⁴ Hegycsúcs Olaszországban. 1917-ben az Asiagoi kerület része volt (Corno di Campo Bianco). Napjainkban Sappada község tőszomszédságában fekvő síparadicsom.

³⁵ Ma Romániához tartozó történelmi bukovinai települések.

magatartását pedig 1918. május 11-én az Ezüst Vitézségi Érem II. osztályával tüntették ki. Alkarjában haláláig hordozott egy gyalogsági lövedéket. A háború után Kisoroklánban alapított családot. Felesége Varga Verona (hk. 1922. február 5.). HL LKJ. 34387, 40470, 52553/87, 55215., Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. Személyes Ügyek. 1918. október 3. (141. sz.), 4051. o. (a továbbiakban: R. Közlöny), Akvi ir. 1463/915., Fitos László vakolai lakos szóbeli közlése (2001)., (12. kép)

FITOS IMRE (Zalatárnok, 1889. április 22. - Zalatárnok, 1971. augusztus 22.) huszár. Apja Fitos Gábor földműves, anyja Pálos Terézia. Nagypapa Fitos Ferenc 1848-as honvéd. Foglalkozása földműves, a háború kezdetén még nőtlen, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Kutasi. Tényleges katonai szolgálata 1910-ben sorozták be Szombathelyre, ahol a 11. közös huszárezred állományában nyerte kiképzését. Ugyanide vonult be a világháború kezdetekor, majd egyből az orosz frontra került. A háború idején jelentőlovas beosztásban katonáskodott. Az ellenség előtt tanúsított 12 havi kiváló szolgálataiért 1917. január 21-én a Vas Érdemkereszt a Vitézségi Érem szalagján érdemjelet kapta. További hősiesség helytállásáért Bronz Vitézségi Éremben részesült. A háború után szülőfalujában alapított családot. Felesége Tóth Rozália (hk. Zalatárnok, 1921. április 6.). HÁBORÚS EMLÉKKÖNYV 1920, 202., 207., Fitos Imre zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2001).

FITOS JÁNOS (Oroklán, 1894. május 15.) népfelkelő őrzetető, címzetes tizedes. Apja Fitos János földműves, anyja Pető Anna. Foglalkozása földműves, a mozgósításkor nőtlen, orokláni lakos. Tényleges katonai szolgálata 1914-ben vonult be a cs. és kir. 12. gyalogezredhez. A világháború kitörésekor a 16. század kötelékében az orosz frontra vonult, ahol 1916. augusztus 16-án ismeretlen körülmények közt nyoma veszett. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA FK Fulaw-Fulez 230.

FITOS JÓZSEF (Oroklán, 1892. december 27. - Kisoroklán, 1969. augusztus 14.) honvéd. Fitos János testvéröccse. Foglalkozása földműves, a mozgósításkor még nőtlen, kisorokláni lakos. Ragadványneve: Ruszki³⁶. Bevonult 1914-ben a m. kir. 20. honvéd gyalogezredhez Nagykanizsára, majd a kiképzését követően a keleti hadszíntérre vonult, ahol 1915. március 12-én orosz fogságba esett. Később Szibériából, a berezovkai³⁷ hadifogolytáborból jelentkezett. Rabságából 1921 körül szerencsésen hazatért. Ezt követően megnősült és Kisoroklánban alapított családot. Feleségétől, Horváth Máriától (hk. Zalatárnok, 1922. február 12.) tizenkét gyermeke született. KA Kgf R1 Fise 41., Varga Mihályné zalaegerszegi lakos szóbeli közlése.

FITOS KÁROLY (Oroklán, 1880. november 27.) népfelkelő gyalogos. Apja Fitos János földműves, anyja Toplak Julianna. Foglalkozása földműves, özvegy³⁸, kétgyermekes, orokláni lakos. Bevonult az első mozgósításkor a m. kir. 20. honvéd gyalogezredhez és a 10. század kötelékében a szerb arcvonala helyezették. 1915 tavaszán tifusszal és tüdőgyulladással kezelték az alsódomború³⁹ cs. és kir. tartalékkórházban. A harctéren szerzett betegségében ugyanitt elhalálozott, 1915. május 5-én⁴⁰. Holttestét Jakopecz

³⁶ Már a háború után, az orosz hadifogsága miatt kapott gúnynev.

³⁷ Bajkálontúli terület, Oroszország

³⁸ Házasságot kötött Balogh Máriával Zalatárnokon, 1910. január 30-án. Felesége 23 évesen, 1913-ban halt meg tüdővészben.

³⁹ 1915-ben Zala vármegyéhez tartozó muraközi falu. Ma Donja Dubrava néven horvátországi település.

⁴⁰ A nagykanizsai halotti anyakönyv bejegyzése szerint a város hadikórházában hunyt el.

István segédlelkész temette el Alsódomború község sírkertjében. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA MK Vidami 88., MNL ZML Zegi. Kjb. Fitos Károly hagyatéki ügye. Pk. 1888/1915., HL 20. honv. hgye. h. ak. 1917., Akvi i. 877/915.

GERGÁCZ ISTVÁN (Nova, 1884. május 15.) népfelkelő gyalogos. Apja Gergác István földműves, anyja Fitos Anna. Foglalkozása földműves, nős Török Juliannával (Nagylengyel, 1910. január 8.), háromgyermekes, kisorokláni lakos. A világháború második évében, 1915. február 15-én vonult be katonai szolgálatra a nagykanizsai cs. és kir. 48. gyalogezredhez, majd kiképzése után a galíciai hadművelési területre vezényelték. Itt ezrede oldalán, mint a 3. század közvitéze, több kisebb-nagyobb csatában részt vett. 1916 tavaszán betegséggel kezelték a kés-márki tartalékkórházban, majd május 3-án az eperjesi kiegészítő kerületi parancsnoksághoz bocsátották. Ezt követően 1916. augusztus 10-én Bialoglovnál eltűnt vagy orosz hadifogságba esett. Utolsó tábori lapját 1916. július 23-án küldte feleségének Lembergől. Ezt követően életben létéről többé sem a községi elöljárósághoz, sem hozzátartozóihoz értesítés nem érkezett. A Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság 1927. január 21-én Pk. 7229/1924/4. sz. végzéssel holtta nyilvánította. Az elhalálozás vélelmezett időpontja 1919. december 31-e. Bejegyezve 20/1927. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA FK Gekiz Mich. - S., MNL ZML Zegi. Kjb. Gergác István holtta nyilvánítási ügye. Pk. 7229/1926., Zegi. Kjb. Gergác István hagyatéki ügye. Pk. 6690/1927., (13. kép)

13. kép: A Lembergnél eltűnt Gergác István és várandós felesége, Török Julianna, 1915 tavaszán (Bekő Tamás magángyűjteménye).

GOMBOS FERENC (Zalatárnok, 1880. január 18. - Zalatárnok, 1965. december 22.) póttartalékos gyalogos. Apja Gombos Gábor földműves, anyja Simon Anna. Foglalkozása földműves, nős Pulay Teréziával (hk. Zalatárnok, 1906. január 21.), többgyermekes, zalatárnoki lakos. 1915-ben a 20-as honvédekkel vonult el a keleti hadszíntérre, ahol egy ízben megsebesült. Később, az 1916. július 15-31. közötti időszakban, eltűntként regisztrálták. A háború végén szerencsésen hazajutott. Akvi ir. 2152/916., Gombos Antal zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2001).

GOMBOS PÉTER (Zalatárnok, 1891. március 8. - Zalatárnok) népfelkelő őrzető. Apja Gombos Imre földműves, anyja Tóth Verona. Első világháborús harctéri pályafutásáról csupán annyit tudni, hogy sorhadi kötelezettségeinek az olasz fronton tett eleget. Későbbi háborús elbeszélései arról tanúskodnak, hogy az első vonalban bajtársaival együtt sokat szenvedett. Gyakran felemlegette, hogy éhségükben a lovak elől ették fel a zabot, és sáros kerécsapákból itták a poshadt vizet. Télen a nagy hidegben pedig a halott katonákon feküdtek. Az 1918-as nyári offenzíva alatt hadifogságba esett és az összeomlásig egy gyárban dolgozott. Béres Jánosné zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2001.)

GYARMATI JÁNOS (Zalatárnok, 1887. május 13.) népfelkelő gyalogos. Apja Gyarmati János béres, anyja Salamon Terézia. Foglalkozása földműves, nőtlen, zalatárnoki lakos. Tényleges katonának 1909-ben sorozták be Nagykanizsára, a 20. honvéd gyalogezredhez, majd 1914-ben az első mozgósításkor hadba vonult, és anyaezredének kötelékében teljesített arcvonalbeli feladatokat Galíciában. Elesett 1914. október 27. és november 5. között, az oroszok ellen, a Lazy⁴¹ melletti csatamezőn. Eltemették az ütközet helyszínén. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA VL TK Geus 334., KA FK Geznaki 153., MNL ZML Zegi. Kjb. Gyarmati János hagyatéki ügye. Pk. 4001/1915., Akvi ir. 1812/915.

GYARMATI JÓZSEF (Zalatárnok-Rókaháza, 1876. június 8. - Zalatárnok, 1952. március 11.) népfelkelő gyalogos. Gyarmati János testvérbátyja. Foglalkozása földműves, nős Papp Máriával (Zalatárnok, 1905. február 19.), többgyermekes, zalatárnoki lakos. Katonai pályafutásáról csak annyi ismeretes, hogy 1916-ban hadi szolgálatot látott el a m. kir. 20. honvéd gyalogezred kötelékében. Gyarmati József katonafényképe. (14. kép)

HAJDÚ JÓZSEF (Oroklán, 1895. szeptember 21.) huszár. Apja Hajdú József földműves, anyja Horváth Erzsébet. Tényleges katonai szolgálatra 1912-ben vonult be Sopronba a cs. és kir. 3. huszárezredhez. A világháború kitörését követően a keleti hadszíntérre vitték, ahol a 2. század kötelékében vett részt az oroszok elleni csatározásokban. 1915. augusztus 13-án, fejlődéstől találva, hősi halált halt a Morzkow⁴² településtől északra lezajló csatában. Holttestét másnap temették el az ütközet helyszínén. Halálesete bejegyezve a BM 145046/915. sz. értesítése alapján 20/1916. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA TK Heineud 493., cs. és kir. 3. hue. h. ak. 1915., Akvi ir. 568/916.

14. kép: Gyarmati József gyalogos, és hitvese, Papp Mária (a fotó eredetije Máta Miklósné tulajdonában).

HAJDÚ JÓZSEF (1887) gyalogos. Foglalkozása cseléd, bevonulása idején zalatárnoki lakos. Családi állapota ismeretlen. A mozgósítás után a cs. és kir. 48. gyalogezred kötelékében vonult el az orosz harctérre, ahol 1915. szeptember 26-án elesett a gontovai csatában. Eltemették az ütközet után Gontovánál. Neve szerepel a hősi emléktáblán. HL cs. és kir. 48. gye. h. ak. 1915.

HORVÁTH JÓZSEF (Zalatárnok, 1896. február 4.) népfelkelő gyalogos. Apja ismeretlen, anyja Horváth Julianna napszámos. Foglalkozása földműves, nőtlen, zalatárnoki lakos. A világháború második évében, 1915-ben vonult be katonai szolgálatra, Nagykanizsára, a cs. és kir. 48. gyalogezred kötelékébe. Innét az orosz harctérre vitték, ahol 1916. augusztus 24-én elesett a Zwyzin körüli csatátéren. Eltemették

⁴¹ Galíciai település a Bochniai kerületben.

⁴² 1915-ben galíciai település a Szimiatieci kerületben. Ma Lengyelországhoz tartozik.

az ütközet helyszínén. Halálesete bejegyezve a BM 99844/1917. sz. értesítése alapján, 5/1918. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. Akvi. ir. 1026/918.,

HORVÁTH KELEMEN (Söjtör, 1889. május. 28. - Zalatárnok, 1954. július 24.) őrmester. Apja Horváth János gépész, anyja Ragács Ilona. Foglalkozása műlakatos, nőtlen, zalatárnoki lakos. A világháború idején 1915-ben vonult be Nagykanizsára, és a 20. honvéd gyalogezred kötelékében a galíciai harcmezőkre került. Itt 1916 tavaszán orosz hadifogságba esett, majd egy hadifogoly-szállítmánnyal Moszkvába internálták. Fogolyként július 3-án jelentkezett először. Rabsága idején súlyos baleset érte. Miután ennek szövődményeként egyik karját könyök alatt amputálták, a rokkant hadfit kicserélték. 1917. július 25-én érkezett haza, és leszereléséig a leitmeritzi⁴³ tartalékkórházba ápolták. Hősies helytállásáért Bronz Vitézségi Éremmel tüntették ki. KA Kgf. R2, Hazatért csererokkantak. In: Pesti Hírlap 1917. augusztus 5. (195. szám) 13. o., R. Közlöny 1917. július 14. (90. sz.) 1795. o.

HORVÁTH ELEK (Söjtör, 1887. július 10.) rendfokozata nem ismert. Foglalkozása jegyző, nőtlen, barabásszegi lakos. Horváth Kelemen testvérbátyja. 1914 körül ismeretlen körülmények között eltűnt a háború forgatagában. Eltűnésének és halálának körülményére a mai napig nem derült fény. A Zalaegerszegi Járásbíróság 1955. július 16-án Pk. 20697/1955/3. sz. végzéssel holtnak nyilvánította. Az elhalálozás vélelmezett időpontja 1917. december 31-e. Neve szerepel a hősi emléktáblán. Horváth Elek holtta nyilvánítási dokumentumai Fettich László budapesti lakos tulajdonában. (15. kép)

JAKAB FERENC (Vakola, 1890. szeptember 21.) gyalogos. Apja Jakab Ferenc földműves, anyja Sipos Rozália. Foglalkozása földműves, nőtlen, vakolai lakos. Ragadványneve: Tikler. Bevonult 1914 augusztusában a cs. és kir. 48. gyalogezred 2. pót-századához. Innét az orosz harctérre vitték, ahol 1914. december 23-án elesett a Sipcsow (sic!) melletti ütközetben. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA FK Jakub Franz 18., MNL ZML Zegi. Kjb. Jakab Ferenc hagyatéki ügye. Pk. 647/1924.

JÁRI IMRE (Zalatárnok, 1891. január 25. - Zalatárnok, 1965. július 26.) rendfokozata nem ismert. Apja Jári József takács, anyja Molnár Rozália. Mestersége takács, a háború idején még nőtlen, zalatárnoki lakos. A családi szóhadgyomány szerint az olasz harctéren vett részt a világháború véres küzdelmeiben. További katonai pályafutása nem ismert. A háború után szülőfalujában alapított családot. Felesége Kránicz Mária (hk. Barabásszeg, 1919. június 15.). Jári Imréné 75 éves zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2001).

15. kép: Az 1914-ben nyomtalanul eltűnt Horváth Elek vizitképe (a fotó eredetije Fettich László tulajdonában).

⁴³ Csehországi város (Litomerice).

JÁRI ISTVÁN (Zalatárnok, 1896. január 19. - ?) honvéd. Jári Imre testvéröccse. Mestersége takács, a mozgósításkor még nőtlen, zalatárnoki lakos. A világháború alatt 1915-ben hívták be a m. kir. 12. honvéd gyalogezredhez, majd kiképzése után a keleti frontra irányították. Az 1917-es év első felében zászlóalja összes harcában, mint derék és vitéz csatár, részt vett. Bátorságáért március 4-én Bronz Vitézségi Éremben részesült. Május 27-én egy erős ellenséges támadás visszaverésénél bajtársait is buzdította a harcra, ő maga remekül verekedett, míg súlyos hátlövessel el nem kellett a csatateret hagynia. Ezért a fegyvertényért augusztus 3-án az Ezüst Vitézségi Érem II. osztálya kitüntetésre terjesztették fel. A háború után Kislengyelben alapított családot. Felesége Török Karolin. R. Közlöny: 1918. március 9. (34. sz), 902. o., 1918. július 24.(100. sz.), 2815. o., Börtönnaplók 56/1926.

JÓNA GYÖRGY (Zalatárnok-Rókaháza, 1887. január 9.) huszár. Apja Jóna János uradalmi juhász, anyja Németh Mária. Foglalkozása pásztor, nős Sipos Máriával (hk. Zalatárnok, 1911. november 19.), kétgyermekes, zalatárnoki lakos. Tényleges katonaidjét 1908-tól kezdve a cs. és kir. 11. huszárezrednél töltötte, majd az 1912-es mozgósítás idején ismét behívták katonának. Ezért a szolgálatáért megkapta az 1912–1913. évi Mozcósítási Keresztet. A világháború kirobbanásakor bevonult anyaezredéhez, Szombathelyre, majd Deák Antal főhadnagy tiszti szolgájaként az orosz harctérre került. Parancsnokával együtt hősi halált halt 1915. június 18-án, Bukovinában, a balamatovkai csataterén. Eltemették ugyanott. Halálesete bejegyezve a BM 143386/1915. sz. értesítése alapján 5/1916. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Özvegyét a háború után egykori huszár bajtársa, Fitos János vette feleségül (hk. Zalatárnok, 1919. szeptember 27.). Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA TK Jodo 565., KA cs. és kir. 11. hue. h.ak. 1915., Akvi ir. 1476/915., HÁBORÚS EMLÉKKÖNYV 1920, 180. o., (16. kép)

16. kép: A balamatovkai csatában hősi halált halt Jóna György huszár feleségével, Sipos Máriával és leányukkal, Máriával (a fotó eredetije Jóna György tulajdonában).

JÓNA ZSIGMOND (Zalatárnok-Rókaháza, 1889. június 14.) huszár. Jóna György testvéröccse. Bevonult a háború kezdetén a cs. és kir. 11. huszárezred tartalékszázadához, majd egyből az orosz harctérre ment, ahol bátyjához hasonlóan tisztiszolgaként teljesített hadi szolgálatot. Hősies helytállásáért 1915. szeptember 18-án kiérdemelte a Bronz Vitézségi Érmét. Fennmaradt két tábori levelezőlapja, Varga Gáborné örökösei tulajdonában. Jóna Zsigmond tábori levelezőlapjai., HÁBORÚS EMLÉKKÖNYV 1920, 203.

KANTA FERENC (Zalatárnok, 1891. július 6.) póttartalékos tizedes. Apja Kanta Imre gazdálkodó, anyja Tóth Verona. Foglalkozása földműves, nős Sipos Annával (hk. Zalatárnok, 1914. május 13.), gyermektelen, zalatárnoki lakos. Tényleges katonai szolgálatát 1912-ben kezdte meg a nagykanizsai cs. és kir. 48. gyalogezrednél, majd a világháború kitörésekor a 10. század kötelékében ment ki az ezred felvonulási területére. 1916 augusztusában az 5. zászlóalj, 18. század első szakaszában teljesített frontszolgálatot az olasz hadszíntéren. Később, 1917. május 26-án, aknátalát következtében hősi halált halt, Görztől

keletre, a 109. sz. magaslatnál, St. Peternél⁴⁴. Temetésére halála napján került sor, az ovőja draga-i⁴⁵ hősi temetőben. Halálesete bejegyezve a BM 58586/1918. sz. értesítése alapján, 44/1918. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA TK Gambos 308., HL 48. gye. h. ak. 1917., Akvi. ir. 989/918., Kanta Ferenc 1916. augusztus 18-án kelt tábori levelezőlapja a szerző tulajdonában.

KANTA JÓZSEF (Zalatárnok, 1896. november 8. - Zalatárnok, 1943. február 5.) népfelkelő gyalogos. Kanta Ferenc testvéröccse. Foglalkozása földműves, sorozásakor még nőtlen, zalatárnoki lakos. Tényleges katonának 1915-ben sorozták be a cs. és kir. 48. gyalogezred 24. századához. Rövid kiképzése után, mint csatár, szeptember 14-én jutott ki az olasz arcvonalra, ahol 1916. június 4-én bekövetkezett sérüléséig folyamatos harctéri szolgálatot látott el. Felgyógyulása után, 1917. február 25-től, a román a frontra került. Ezt követően a július 22-25. között a Cotollungnál lezajlott elhárító harcok során az ellenség előtt tanúsított hősiesség helytállásért Bronz Vitézségi Érmert kapott. Leszerelése után megnősült és szülőfalujában alapított családot. Felesége Kósa Veronika (hk. Zalatárnok, 1921. január 30.). A harctéren szerzett súlyos légnyomás következményei élete végéig elkísérték. HL LKJ 40157., Kanta József 78 éves zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2001).

KANTA PÉTER (Zalatárnok, 1885. június 18.) népfelkelő vadász. Kanta Ferenc testvérbátyja. Foglalkozása földműves, nős Bogdán Teréziával (hk. Zalatárnok, 1913. január 30.), kétgyermekes, zalatárnoki lakos. Bevonult 1915 februárjában, Komáromban, a cs. és kir. 19. tábori vadászszázalóhoz. Innét az orosz frontra került, ahol 1915. szeptember 1. és 30. közt Tarnopol-Zloczow környékén nyoma veszett. A 20. népfelkelő parancsnokság értesítése szerint meghalt. A Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság 1921. június 25-én Pk. 2278/1921/5. sz. végzéssel holtta nyilvánította. Az elhalálozás megállapított időpontja 1917. december 31-e. Halálesete bejegyezve 43/1921. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA FK Kuler Lorenz 700., A Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője. 1921. május 11. (101. sz.) 2. o., (a továbbiakban: B. Közlöny.), Akvi ir. 7/1919.

KÁMÁN ISTVÁN (Baktüttös, 1884. május 19. - Zalatárnok, 1964. március 21.) póttartalékos honvéd. Apja Kámán József, anyja Kulcsár Katalin. Foglalkozása útkaparó, nős Simon Rozáliával (hk. Zalatárnok, 1907. május 5.), többgyermekes, zalatárnoki lakos. Első, mindössze két hónapos katonai szolgálatát 1908. március 1-től május 1-jéig Nagykanizsán, a 20. gyalogezred alakulatnál töltötte. Az általános mozgósítás idején, 1914. augusztus 2-án vonult be csapattestéhez, majd a frontszolgálatra vezényelt 20-as honvédekkel együtt a keleti arcvonalra jutott. További katonai pályafutása nem ismert. MNL ZML Útkaparók kimutatása 1682/914.

KIRÁLY ISTVÁN (Oroklán, 1884. május 29.) népfelkelő vadász. Apja Király István kanász, anyja Korpics Terézia. Foglalkozása cseléd, nős Győrfi Rozáliával (hk. Zalatárnok, 1907. április 7.), kétgyermekes, orokláni lakos. A háború kitörésekor a cs. és kir. 19. tábori vadászszázaló 10. pótszázadával ment ki az orosz frontra. Itt 1915 nyarán súlyosan megsebesült és lőtt sebbel az eperjesi cs. és kir. járvány-

⁴⁴ 1917-ben Görz külvárosa. Ma Šempeter pri Gorici, Szlovénia.

⁴⁵ Görz környéki település. Ma Volčja Draga, Szlovénia. A Kriegsarchívban őrzött veszteségi kartonja szerint eltemették május 27-én a kemperliscei II. sz. katonai temető III. sorának 22. sz. sírjába.

kórházba került. Vérmérgezés következtében halt meg 1915. július 13-án. Eltemették másnap az eperjesi járványtemetőben. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA MK Gins 84., Akvi ir. 1542/915.

KISS JÓZSEF (Zalatárnok, 1894. március 20.) népfelkelő gyalogos. Apja Kiss Ferenc földműves, anyja Bertók Rozália. Foglalkozása napszámos, nőtlen, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Lakós. 1914 októberében vonult be népfelkelő szolgálatra, a nagykanizsai m. kir. 20. honvéd gyalogezred 2. századához. Mint gyalogos, az északi harctérre került, ahol az 1915 márciusában lezajlott zebrákhegyi ütközetben nyomtalanul eltűnt. A Vöröskereszt értesítése szerint eltűnésének időpontja március 20. és április 10. közé tehető. Frontszolgálat alatt egyszer sem volt otthon szabadságon. Utolsó levelét 1915. február 27-én írta, de ez a levél már a háború végén elkallódott. A Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság 1920. augusztus 20-án Pk. 2367/1920/4. sz. végzéssel holtnak nyilvánította. Az elhalálozás vélelmezett időpontja 1917. december 31-e. Halálesete bejegyezve 4/1921. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA FK Kiz Josef 19-45 551., MNL ZML Zegi. Kjb. Kiss József holtta nyilvánítási ügye. Pk. 2367/1920., Akvi ir.

KÓSA FERENC (Zalatárnok, 1881. augusztus 2.) népfelkelő gyalogos. Apja Kósa János földműves, anyja Bertalan Erzsébet. Foglalkozása földműves, nős Tóth Ilonával (hk. Zalatárnok, 1904. november 20.), négygyermekes, zalatárnoki lakos. A háború kitörésekor a cs. és kir. 12. gyalogezred 2. századával ment ki az orosz harctérre. Itt 1916 októberében a jobb combját átlőtték és sebesülésével el kellett hagynia a csatateret. Sérülését a cs. és kir. jaroslai⁴⁶ 1. sz. tartalékkórházban látták el, de életét nem sikerült megmenteni. Vérmérgezésben hunyt el, 1916. október 19-én. Két nappal később a jaroslai katolikus temetőben helyezték örök nyugalomra. Halálesete bejegyezve a BM 20764/1917. sz. értesítése alapján, 3/1918. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA TK Gos F. 349., KA MK Gas P. 43., HL cs. és kir. 12. gye. h. ak. 1916., Akvi ir. 80/918.

KUPÓ GYULA (Kisoroklán, 1886. március 29.) népfelkelő újonc. Apja Kupó Imre földműves, anyja Pintér Anna. Foglalkozása földműves, nős Zelles Erzsébettel, egygyermekes, maróci lakos. Világháborús szolgálatra a m. kir. 20. honvéd gyalogezrednél jelentkezett, majd vélhetően az orosz harctérre került. Később gyógyíthatatlan betegséggel a nagykanizsai hadikórházban kezelték. Elhunyt ugyanitt, 1917. május 25-én, csonttuberkulózisban. A halál beálltát dr. Zdanek Zeman főorvos és Sommer József eü. zászlós igazolták. Eltemették még aznap a nagykanizsai hősi temető 582. sz. sírjában. Utolsó útján Pócza István táborigaznokság búcsúztatta. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA TK Gsan 448., KA MK Gua 131., HL 20. gye. h. ak. 1917., MNL ZML Zegi. Kjb. Kupó Gyula hagyatéki ügye. Pk. 4279/1917., Akvi ir. 1647/917.

KUPÓ FERENC (Kisoroklán, 1894. június 25.) tizedes. Kupó Gyula testvéröccse. Foglalkozása földműves, nőtlen, kisorokláni lakos. A világháborús mozgósításkor a nagykanizsai 20. honvéd gyalogezredhez hívták be szolgálattételre, majd innét a 11. század kötelékében, mint csatár őrvezető, egyből a galíciai arcvonalra került. 1915. július 2-án és 3-án a Wola-Ponikiewska községnél zajló állásharcokban tüntette ki magát, amiért soron kívül tizedessé léptették elő, és felterjesztették a II. osztályú Ezüst Vitézségi Éremre.

⁴⁶ Ma Jarosław város Lengyelországban, a Kárpátaljai vajdaságban, a San folyó partján.

1916. január 30-án, a bukovinai fronton, fejlövés által hősi halált halt Mahalánál. Holttestét eltemették az ütközet helyszínén. Halálesete bejegyezve a BM 86583/916. sz. értesítése alapján, 19/1917. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. HL LKJ 66844/4, 66854. sz., KA TK Gsan 448., HL 20. honv. gye. h. ak. 1916., Közlöny, 1916. január 8. (1. sz.) 7. o., Akvi ir. 627/916.

KUPÓ ISTVÁN (Kisoroklán, 1882. július 2.) népfelkelő gyalogos. Kupó Ferenc testvérébátyja. Foglalkozása földműves, nős Kámán Máriával (hk. Zalatárnok, 1910. február 6.), kétgyermekes, orokláni lakos. A világháború kitörésekor a cs. és kir. 12. gyalogezred 3. pótszázadához osztották be, és az északi harctérre vitték. A hazáért hősi halált halt 1915. augusztus 27-én, a Lasowa⁴⁷ melletti csatátéren. Eltemették aznap az ütközet helyszínén. Halálesete bejegyezve a BM 115916/1916. sz. értesítése alapján, 23/1917. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA MK Gua 131., Akvi. ir. 1847/1916., MNL ZML Zegi. Kjb. Kupó István hagyatéki ügye. Pk. 4773/1915.

LENK ANDRÁS (Zalatárnok, 1885. december 1.) népfelkelő gyalogos. Apja Lenk János földműves, anyja Bicsák Verona. Foglalkozása földműves, nős Bús Máriával (Zalaegerszeg, 1914. február 4.), egygyermekes, zalaegerszegi lakos. Katonai szolgálatra 1915. februárban vonult be Nagykanizsára. Az orosz harctérre a m. kir. 20. honvéd gyalogezreddel került ki, ahol hadi kötelezettségeinek a hadtápszászlóalj 3. század 2. szakaszának kötelékében tett eleget. Ezt követően 1915. június 11-én ismeretlen körülmények közt nyoma veszett. Utolsó levelét eltűnésének napján írta, és többé életjelet nem adott magáról. Neve szerepel a hősi emléktáblán. B. Közlöny 1922. július 2. (149. sz.) 5. o.

LENK FERENC (Zalatárnok, 1881. június 9.) gyalogos. Apja Lenk István földműves, anyja Simon Rózsa. Foglalkozása földműves, nőtlen, zalatárnoki lakos. Tényleges katonai szolgálatra 1903-ban sorozták. A háború kirobbanása után, mint honvéd gyalogos, bevonult a nagykanizsai cs. és kir. 48. gyalogezred 9. századához. Innét az északi harctérre került, ahol az 1918. május 4-én Pilsenben felvett haláleseti jelentés szerint 1917. március 14-én⁴⁸, a Wolkov⁴⁹ körüli csatátéren érte utol a végzet. Halálesete bejegyezve a BM 117146/1918. sz. értesítése alapján, 52/1918. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA TK Lenes 598., MNL ZML Zegi. Kjb. Lenk Ferenc hagyatéki ügye. Pk. 2899/1918., Akvi ir. 988/918.

LÉVAI FERENC (Zalatárnok, 1885. július 12.) vadász. Apja Lévai Ignác földműves, anyja Tóth Rozália. Foglalkozása földműves, nőtlen, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Náci⁵⁰. Bevonult az első mozgósításkor Nagykanizsára, majd 1914. november 15-én Komáromba vezényelték, és a cs. és kir. 19. tábori vadászászlóalj 1. századának kötelékében került ki az orosz frontra. Életének lángja 1914. december 22-én hunyt ki, Sempihovnál.⁵¹ A Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság 1923. augusztus 18-án Pk. 2367/1920/4. sz. végzéssel holtnak nyilvánította. Az elhalálozás vélelmezett időpontja 1917. december 31-e. Halálesete bejegyezve 33/1924. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi

⁴⁷ Ma Lengyelországhoz tartozó történelmi galíciai település, a Gologory-i kerületben.

⁴⁸ Az Ausztriában nyilvántartott veszteségi kimutatás ennél korábbra, 1915. szeptember 20-30. közti időszakra teszi a halál időpontját. A helyszín mindkét esetben ugyanaz.

⁴⁹ Régi galíciai, ma ukrainai település a Lemberg kerületben.

⁵⁰ Apja keresztneve után.

⁵¹ Stari Goricimi kerület, Orosz-Lengyelország.

emléktáblán. KA MK Lesir 23., MNL ZML Zegi. Kjb. Lévai Ferenc holtta nyilvánítási ügye. Pk. 603/1923.

LÉVAY FERENC (Zalatárnok, 1880. március 1. - Zalatárnok, 1958. december 18.) népfelkelő tizedes. Apja Lévai János földműves, anyja Varga Rozália. Foglalkozása földműves, nős Pálfi Rozáliával (hk. Zalatárnok, 1905. január 22.), kilencgyermekes, zalatárnoki lakos. A világháború idején 1915-ben vonult be Nagykanizsára, majd rövid kiképzése után az olasz arcvonalra került. Itt ezrede oldalán részt vett az Isonzó környékén vívott harcokban, ahol 1916 körül súlyosan megsebesült. A családi emlékezet szerint egy eltévedt golyó hátulról a vállába fűrődött. A fronton tábori kórházba került, majd felépülését követően mentesült a további harctéri szolgálat alól. Lévai Gábor 84 éves esztergomi lakos szóbeli közlése (2014). (17. kép)

17. kép: Lévai Ferenc gyalogos káplár és családja 1915-ben, Nagykanizsán (a fotó eredetije Juhász Mihályné tulajdonában).

LÉVAY JÓZSEF (Zalatárnok, 1877. november 23. - Zalatárnok, 1959. május 14.) népfelkelő gyalogos. Lévai Ferenc testvérébátyja. Foglalkozása földműves, nős Gombos Veronával (hk. Zalatárnok, 1902. február 2.), többgyermekes, zalatárnoki lakos. Világháborús pályafutásáról csak annyit tudni, hogy 1915-ben a győri katonai tartalékkórházban látott el hadi szolgálatot. Innét 1915 júliusában 14 napi szabadságra bocsátották. További katonai előmenetele nem ismert. MNL ZML Zala vármegye alispánjának iratai. Katonai felmentések 1915. 15612/915., Becs Károlyné Lévai Klára zalatárnoki lakos szóbeli közlése.

MAGYAR IMRE (Zalatárnok, 1881. november 5. - Vakola, 1959. január 2.) tartalékos huszár. Apja Magyar Ferenc kovács, anyja Pankasz Erzsébet. Foglalkozása földműves, nős Lóránt Máriával (hk. Zalatárnok, 1912. február 18.), kétgyermekes, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Dori. Tényleges katonai szolgálatra 1902-ben vonult be Szombathelyre, a 11. közös huszárezredhez. 1915 decemberében, mint hadbavonult zalatárnoki lakos, szerepel egy hagyatéki ügyiraton. Későbbi világháborús tevékenysége nem ismert. MNL ZML Börtönnaplók 237/1912., MNL ZML Zegi. Kjb. Magyar Ferenc hagyatéki ügye Pk. 2064/915.

MÁLLY GÉZA (Újvárfalva, 1889. május 7. - Hévíz, 1962. április 5.) tartalékos hadnagy. Apja Málly János tanító, anyja Marton Rozália. Polgári foglalkozása elemi iskolai kántortanító, nős Puly Jolánnal (hk. Zalatárnok, 1912. február 6.), kétgyermekes, zalatárnoki lakos. Apósa Puly Enoch Gábor, a község korábbi körjegyzője volt. Egyéves önkéntesi szolgálatát 1910-ben a cs. és kir. kaposvári 44. gyalogezrednél teljesítette. Még a hadba vonulása előtt, 1914. augusztus 5-én előléptették póttartalékos címzetes őrzetetőé, majd behívását követően, 1915. február 28-án, póttartalékos címzetes tizedessé. Harctéri szolgálatát anyaezredének 7. építőszázadában, mint szakaszparancsnok, 1915. augusztus 17-én kezdte meg az olasz hadszíntéren. Itt hősiesség helytállásáért és az állások kiépítése terén végzett kiváló munkájáért 1916. május 14-én a cs. és kir. VII. hadtest parancsnoka az Ezüst Vitézségi Érem II. osztálya kitüntetésre terjesztette fel. Július 4-én egyéves önkéntes tizedesből szakaszvezetővé avanszált. 1917. október 6-tól a

Károly Csapatkereszt viselésére jogosult, majd november 1-jén, 1918. január 1-i ranggal, kinevezték tartalékos zászlóssá. Ez idő tájt átvezényelték a cs. és kir. 105. gyalogezredhez, majd július 2-án az ellenség előtt tanúsított bátor magatartásáért kiérdemelte a Bronz Vitézségi Érmét. Az összeomlás előtt, 1918. augusztus 1-jén, november 1-jei ranggal előléptették tartalékos hadnaggyá. Leszerelése után visszakerült Zalatárnokra, majd 1926-ban Fűzvölgyre került, községi tanítónak. KA MBA 841226., HL Málly Géza tiszti anyakönyvi lapja 55722., BÉKÁSSY 1930, 266. o., (18. kép)

18. kép: Málly Géza zalatárnoki kántortanító, a 44. közös gyalogezred egyik hős hadnagya még a háború kitörése előtt, 1912-ben (Bekő Tamás magángyűjteménye).

MÓNOK JÁNOS (Zalatárnok, 1884. december 12.) népfelkelő gyalogos. Apja ismeretlen, anyja Mónok Katalin. Foglalkozása cseléd, nő Kiss Rozáliával (hk. Zalatárnok, 1911. október 29.), kétgyermekes, zalatárnok-rókaházi lakos. Tényleges katonaidjéjt a nagykanizsai 20. honvéd gyalogezrednél töltötte. A háború kitörése után bevonult, 1915. február 15-én, anyaezredéhez, Nagykanizsára. Innét a keleti arcvonalra került, ahol 1916. június 28-án az oroszok elleni támadásban súlyosan megsebesülve eltűnt. Nagy Antal gutorföldi lakos, volt rajparancsnoka vallomása szerint mellette fekvő helyzetből hanyatt vágódott vérző fejjel. A Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság 1927. január 27-én Pk. 6718/1926/4. sz. végzéssel holtá nyilvánította. Az elhalálozás megállapított időpontja 1919. december 31-e. Bejegyezve 15/1927. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA FK Man Joh. 31 - Manaki J. 146., Akvi ir. 142/1917., B. Közlöny 1926. december 10. (282. sz.) 2. o.

NAGY JÁNOS (Zalatárnok, 1887. június 8.) honvéd. Foglalkozása földműves, nőtlen, zalatárnoki lakos. Apja Nagy Ferenc juhász, anyja Matyók Rozália. Bevonult az első mozgósításkor a m. kir. 20. honvéd gyalogezred 2. pótszázadához és ezredével az orosz frontra került. 1915. június 27-én hősi halált halt a lowczai⁵² nagy ütközetben. Halálát Lachar Ferenc bajtársa tanúsította. Temetését a csata helyszínén Kovács József tábortábori lelkész celebrálta. Halálesete bejegyezve a BM 50592/916. sz. értesítése alapján, 12/1917. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA TK Nagi Geo. 712., HL 20. honv. gye. h. ak. 1915.

PANKASZ KÁLMÁN (Zalatárnok, 1892. április 22. - Zalatárnok, 1965. október 31.) honvéd. Apja Pankasz László földműves, anyja Lóránt Rozália. Foglalkozása földműves, a mozgósításkor még nőtlen, zalatárnoki lakos. Sorhadi szolgálatra 1912-ben vonult be a cs. és kir. 48. gyalogezredhez, majd a háború kitörésekor, mint tényleges katona, 1914. augusztus 13-án az orosz frontra menetelt. Az 1916-os román offenzíva alatt a Békás-szorostól délre eső állóháború során, augusztus 10-én, megsebesült. Gyógykezelését követően, 1917. február 12-én ismét a harctérre ment. A fent nevezett területen lefolyt

⁵² Orosz-Lengyelország.

csatákban elszenvedett sebesüléséért és különösen hosszú, 38 havi tábori szolgálatáért 1917. június 14-én Bronz Vitézségi Éremben részesült. Ezt követően átvezényelték Szombathelyre, és a továbbiakban a cs. és kir. 83. gyalogezred 10. századában katonáskodott. Később, már jóval a háború végét követően, nősült meg, és szülőfalujában alapított családot. Felesége Gombos Anna (hk. Zalatárnok, 1928. június 2.) HL LKJ. 43456. sz.

PAPP KÁLMÁN (Zalatárnok, 1877. november 17. - Zalatárnok, 1946. november 4.) népfelkelő tizedes. Apja Papp János földműves, anyja Pálfi Rozália. Foglalkozása földműves, nős Szabó Máriával (hk. Zalatárnok, 1903. február 22.), gyermektelen, zalatárnoki lakos⁵³. Tényleges katonai szolgálatra 1898-ban sorozták, majd a világháború kitörésekor a m. kir. 20. honvéd gyalogezred 3. pótszázadával vonult el a galíciai hadszíntérre. Alig ért ki a frontvonalba, máris tifuszban megbetegedett. Felépülése után, 1915 májusában, indult vissza az orosz harctérre, ahol a nyár folyamán muszka fogságba esett. Hadifogsága idején több lágert is megjárta. Egy ideig mezőgazdasági munkát végzett, majd gyárakban dolgozott az Urál-hegységben. 1917 tavaszán Krasznnojarszkba internálták, ahol együtt sýnylódott falubeliével, Becze Pállal. Később, 1918 nyarán, átkerült a mologai⁵⁴ hadifogolytáborba. Innét csak nagy sokára, 1919-ben sikerült életjelet adni magáról. Ötosztendei hányattatás után, 1920 júniusában tért haza Zalatárnokra. KA Kgf. R1., Papp Kálmán tábori levelezőlapjai., (19. kép)

PAPP MIHÁLY (Zalatárnok, 1887. szeptember 29. - Zalaegerszeg, 1935. április 30.) huszár tizedes. Apja Papp Péter földműves, anyja Pulai Terézia. Foglalkozása földműves, nős Takács Rozáliával (hk. Zalatárnok, 1912. január 28.), kétgyermekes, zalatárnoki lakos. Harctéri szolgálatáról csak annyit őrzött meg a családi legendárium, hogy az olasz fronton fogságba került, és rabsága idején narancsligetekben dolgoztatták. Lévai Vincéné Papp Margit zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2001)., (20. kép)

19. kép: szibériai hadifogságot is megjárta Papp Kálmán honvéd tizedes, és neje, Szabó Mária, 1914-ben (a fotó eredetije Varga Gáborné örökösei tulajdonában).

20. kép: Papp Mihály huszár káplár nejevel, Takács Rozáliával (a fotó eredetije Lévai László tulajdonában).

⁵³ A háború után Papp Kálmánné testvérének egyik gyermekét, Szabó Emmát fogadták örökbe.

⁵⁴ Oroszországi folyó a Tver és Jaroslavl kormányzóságban.

PATÓI ISTVÁN (Zalatárnok, 1887. március 5.) népfelkelő gyalogos. Apja Patói István béres, anyja Gombos Julianna. Foglalkozása gyári munkás, nős, gomboszegi lakos. 1914-től a 48. közös gyalogezred V. pótszázadában teljesített harctéri szolgálatot Galíciában. Elesett 1915. szeptember 5-én Wierzbowczykánál⁵⁵. Eltemették az ütközet színhelyén. Halálesete bejegyezve a BM 679677/916. sz. értesítése alapján, 42/1917. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve nem szerepel a hősi emléktáblán. KA TK Bade 37., Akvi ir. 987/1918.

PÁLFI FERENC (Zalatárnok, 1898. augusztus 30. - ?) gyalogos. Apja Pálfi György földműves, anyja Gergő Rozália. Foglalkozása napszámos, sorozásakor még nőtlen, zalatárnoki lakos. Bevonult 1916-ban a cs. és kir. 48. gyalogezred 3. pótszázadához Pilsenbe. Világháborús pályafutásáról csak annyit tudni, hogy 1917-ben mandulagyulladásal kezeltek a cs. és kir. pilseni tartalékkórházban. Innét augusztus 18-án gyógyultán bocsátották el. Később átvezényelték a cs. és kir. 9. huszárezredhez. A háború után elkerült a községből. Neje Nagy Erzsébet (hk. Lenti, 1920. január 26.). KA FK Palfi Stef. 49-92., Börtönnaplók 149/1926.

PÁLFI FERENC (Zalatárnok, 1894. november 25.) őrzető. Foglalkozása földműves, nőtlen, zalatárnoki lakos. Apja Pálfi Ferenc, anyja Gombos Rozália. Bevonult 1914 augusztusában a cs. és kir. 48. gyalogezredhez Nagykanizsára, majd az ezred 1. századának kötelékében jutott ki a harctérre. Elesett 1916. május 16-án, az olasz fronton, Piazzónál. Úgy tudni, hogy a falu temploma előtt érte utol a végzet. Eltemették a községi sírkertben. Neve szerepel a hősi emléktáblán. HL cs. és kir. 48. gye. h. ak. 1916., Akvi. 1028/918., Varga Imre zalatárnoki lakos szóbeli közlése. (2001.), (21. kép)

PÁLFY FERENC (Zalatárnok, 1887. január 27.) honvéd. Apja Pálfy János földműves, anyja Sipos Rozália. Foglalkozása földműves, nős Sipos Máriával (hk. Zalatárnok, 1911. február 19.), négygyermekes, zalatárnoki lakos. A háború elejétől 1915 tavaszáig kiegészítő szolgálatot látott el Keszthelyen, a Csány Szállóda épületében kialakított tartalékkórházban. Ezt követően a m. kir. 5. honvéd gyalogezred, majd a 306. honvéd gyalogezred kötelékében frontszolgálatot látott el a keleti arcvonalon, ahol 1916.

⁵⁵ Brody-i kerület, Galícia

21. kép: Pálfi Ferenc
48-as közös baka a dél-tiroli fronton
(a fotó eredetije Pálfi István tulajdonában).

22. kép: A román hadjárat egyetlen zalatárnoki áldozata, Pálfi Ferenc népfelkelő és családja (Bekó Tamás magángyűjteménye).

október 18-án nyomtalanul eltűnt a román hadszíntéren. A Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság 1923. július 24-én Pk. 1076/1923/5. sz. végzéssel holtak nyilvánította. Az elhalálozás megállapított időpontja 1917. december 31-e. Halálesete bejegyzve 34/1924. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. 1920 őszén, másfél hónapon belül három kiskorú gyermeke halt meg spanyolnáthában. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA Kgf R1. Balsar 59., MNL ZML Zegi. Kjb. Pálffy Ferenc hagyatéki ügye. Pk. 3062/1924., Akvi. ir. 1599/1918., (22. kép)

PÁLFI JÁNOS (Zalatárnok, 1894. december 21. - Zalatárnok, 1951. február 11.) tizedes. Pálfi Ferenc testvérbátyja (an. Gergő Rozália). Foglalkozása napszámos, a mozgósításkor még nőtlen, zalatárnoki lakos. A háború kitörésekor Nagykanizsán jelentkezett alakulatánál, és a 20. honvéd gyalogezred kötelékében 1914 októberétől 1918. november 14-ig szolgált a háború legkülönbözőbb harcterein. Katonáskodása alatt a bal karján maradandó sérülést szenvedett. (Könyökben merev volt, nem tudta behajlítani.) Leszerelését követően megnősült, és szülőfalujában alapított családot. Felesége Lóránt Terézia (hk. Zalatárnok, 1919. április 27.). Börtönaplók 456/1922., 85/1926., 357/1926.

PÁLFI LÁSZLÓ (Zalatárnok, 1897. november 17. - Zalaegerszeg, 1943. június 28.) népfelkelő gyalogos. Apja Pálfi Lajos földműves, anyja Kocsis Rozália. Foglalkozása földműves, a háború idején nőtlen, zalatárnoki lakos. A 48. közös gyalogezred harcosaként kizárólag az olasz hadszíntéren küzdött. 1918 nyarán részt vett a nagy piavei átkelésben. Itt egy aknarobbanás következtében olyan súlyos légnyomás érte, hogy három napig – élet és halál között – eszméletlen állapotban feküdt egy tábori kórházban. A békekötés után szerelt le a Kisezüst és a Károly Csapatkereszt kitüntetésekkel. 1919-ben besorozták a Vörös Hadseregbe. Felesége Fullér Anna. Golenár Jenőné zalaegerszegi lakos szóbeli közlése (2001.), (23. kép)

23. kép: Pálfi László menetöltözetben az olasz arcvonalon (a fotó eredetije Golenár Jenőné örökösei tulajdonában).

PULAI GYÖRGY (Zalatárnok, 1889. április 23.) népfelkelő gyalogos. Apja Pulay József földműves, anyja Becs Terézia. Foglalkozása földműves, nőtlen, zalatárnoki lakos. Bevonult 1914-ben a cs. és kir. 48. gyalogezred 7. századához. Innen az olasz csatamezőkre irányították, ahol 1915. október 25-én eltűnt a Doberdó legmagasabb pontján, a St. Michele-hegyen⁵⁶. A Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság 1937. április 8-án Pk. 12309/1938/6. sz. végzéssel holtak nyilvánította. Az elhalálozás vélelmezett időpontja 1917. december 31-e. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA FK Pukiziz-Puler 350., Akvi. ir. 1700/917., B. Közlöny 1936. október 14. (236. sz.) 6. o.

⁵⁶ Az osztrák-magyar védelmi vonal stratégiaileg fontos pontja és véres csaták helyszíne.

SIMON PÉTER (Zalatárnok, 1891. március 8. - Zalatárnok, 1968. május 5.) tizedes. Apja Simon Péter földműves, anyja Tóth Verona. Foglalkozása földműves, besorozásakor még nőtlen, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Mácsik. Tényleges katonai szolgálatra 1912. október 15-én hívták be a cs. és kir. 48. gyalogezredhez, majd a világháború kitörésekor egyből hadba vonult, és 1915-ben az orosz arcvonalon szakaszával együtt fogságba esett. Innét Szibériába került, ahol a családi emlékezet szerint Minszk környéki gyárakban dolgozott. Még a háború tartama alatt épségben visszatért Magyarországra. Az összeomlás után, 1918. október 30-án, szerelt le, mellén a II. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel. Ezt követően megnősült, majd 1920-ban ismét csatasorba állt és részt vett a nemzeti hadsereg hadműveleteiben. A háború után Kanta Péter hősi halott özvegyét, Bogdán Teréziát vette feleségül (hk. Zalatárnok, 1919. november 16.). Zalatárnoki bajtársai voltak: Balogh Ferenc őrmester és Bogdán Ferenc szakaszvezető. HL Akvi 1891/41., Simon Péter 78 éves zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2001)., (24. kép)

24. kép: Simon Péter tizedes (álló sor, balról az első) és bajtársai
(a fotó eredetije Simon Péter örökösei tulajdonában).

SIPOS FERENC (Vakola, 1890. november 24.) póttartalékos gyalogos. Apja Sipos Sándor kisbirtokos, anyja Sipos Terézia. Foglalkozása földműves, nőtlen, vakolai lakos. 1911-ben kezdte meg tényleges katonai szolgálatát Nagykanizsán. A világháború kitörését követően a cs. és kir. 48. gyalogezred 4. századának kötelékében vonult el a galíciai harctérre, ahol rövid ideig tartó frontszolgálatára idején, 1914. december 23. és 27. között, Sepiehow mellett, orosz fogságba esett. Elhunyt rabsága negyedik havában, 1915. április 19-én, a novonyikolajevszki⁵⁷ hadifogolytáborban. Holtteste a láger temetőjében nyugszik.

⁵⁷ Szibériai orosz város. Az 1917-es októberi oroszországi forradalmat követően Novonyikolajevszki a bolsevik hatalom központjává válik. 1925-ben a szovjethatalom Szibéria közigazgatási központjává tette, és átnevezte Novoszibirszknek.

Halálesete bejegyezve 56/1921. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA MK Sibos 865., Akvi. 331/916.

SIPOS JÓZSEF (Zalatárnok, 1882. március 6.) őrmester. Apja Sipos József földműves, anyja Tóth Rozália. Foglalkozása földműves, nős Iván Magdolnával (hk. Nagylengyel, 1914. január 18.), egygyermekes, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Róka. Az általános mozgósítás idején Nagykanizsára hívták be szolgálattételre. Itt a cs. és kir. 48. gyalogezred 3. századának kötelékében, mint tartalékos szakaszvezető, c. őrmester, kezdetben újoncok gyakorlati és elméleti oktatásával foglalkozott. Ezt követően 1915 tavaszán az orosz harctérre vezényelték, ahol április 14-én átmenő mell-lövés következtében elhunyt a Szinnán állomásozó cs. és kir. 4/13-as mozgó tartalékkórházban. Holttestét másnap helyezték nyugalomra a község temetőjében. Halálesete bejegyezve a BM 179377/1916. sz. értesítése alapján a szinni halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. HL cs. és kir. 48. gye. h. ak. 1915., Akvi. ir. 1310/916.

SIPOS KÁROLY (Baktüttös, 1878. február 20.) népfelkelő gyalogos. Apja Sipos István földműves, anyja Pankasz Terézia. Foglalkozása földműves, nős Tóth Veronával (hk. Zalatárnok, 1906. január 21.), négygyermekes, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Fekete. Az első mozgósításkor Nagykanizsán öltötte magára a bakamundért, és a 20. honvéd gyalogezred kötelékében rögtön az orosz harctérre került. 1914. november 24-én a Giebló melletti csatátéren ragadta el a katonavég. Halálesete bejegyezve a BM 93533/915. sz. értesítése alapján, 1/1916. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. Akvi ir. 1346/915.

SOÓS JÓZSEF (Zalatárnok, 1879. május 31.) népfelkelő gyalogos. Apja Soós György földműves, anyja Németh Rozália. Foglalkozása vendéglős üzletvezető, nős Lescmann Máriával, kétgyermekes, rajeci⁵⁸ lakos. A világháború kitörésekor, mint népfelkelő, jelentkezett a 15. honvéd gyalogezred állományánál, amellyel az orosz hadszíntérre került. A harctéren kapott lött seb következtében elesett 1915. május 26-án, Olice községtől délre, a vasúti töltés mellett. Halálesete bejegyezve a BM 148302/1915. sz. értesítése alapján, 33/1916. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA MK Sas G. 64., KA VL TK Soroga G. 923., Akvi ir. 350/916.

SOÓS IMRE (Zalatárnok, 1894. április 5. - Zalatárnok, 1960. június 15.) gyalogos. Apja Soós György földműves, anyja Varga Anna. Soós József hősi halott féltestvére. Foglalkozása földműves (a háború után trafikos), sorozásakor még nőtlen, zalatárnoki lakos. Katonai pályafutásáról csak annyi maradt fenn, hogy az oroszok ellen vívott kárpátoki harcok során súlyos tüdőlövést

25. kép: : Az orosz harctéren megsebesült, majd hadirokkanttá vált Soós Imre honvéd a bezupálás napjaiban (a fotó eredetije Soós Imre örökösei tulajdonában).

⁵⁸ Régi magyar település Trencsén vármegyében. Ma város Szlovákiában, a Zsolnai járásban.

szenvedett, majd felépülése után, mint hadirokkantat, leszerelték. A világháború végét követően megnősült és Zalatárnokon alapított családot. Felesége Kaszás Katalin (hk. Nova, 1920. február 14.). Soós Imre 76 éves zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2001.), (25. kép)

SPIEGEL LAJOS (Zalatárnok, 1899. szeptember 11.) egyévi önkéntes őrzetető. Apja Spiegel Gusztáv zsidó kereskedő, anyja Korein Irén. Foglalkozása tanuló (egyetemi hallgató), nőtlen, zalatárnoki lakos. Egyévi önkéntesi szolgálatát 1916. szeptember 16-án kezdte meg a nagykanizsai cs. és kir. 48. gyalogezred 3. századában. A kiképzés után az ezred kötelékében az olasz hadszíntérre került, ahol 1918 nyarán a Piave menti súlyos harcokban gránátszilánktól megsebesült. Meghalt a sérülésből eredő vérmérgezésben, 1918. június 28-án, a san vitoi⁵⁹ cs. és kir. 1205. sz. tábori kórházban. Eltemették két nappal később, a san vitoi polgári temetőben. A Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság 1923. augusztus 13-án Pk. 987/1923/5. sz. végzéssel holtnak nyilvánította. Az elhalálozás megállapított időpontja 1919. december 31-e. Halálesete bejegyezve 41/1923. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. Szülőfaluján kívül a zalaegerszegi izraelita hitközség is megemlékezett róla a megyeszékhelyi zsinagóga falán elhelyezett zsidó hősök emlékművén. KA TK Sbesa 822., HL cs. és kir. 48. gye. h. ak. 1918., Dr. Kránicz Lajosné 80 éves keszthelyi lakos szóbeli közlése (2009.), (26. kép)

STÁDEL JÁNOS (Pusztaszer, 1883. november 10. - Zalaegerszeg, 1940. február 16.) főhadnagy. Apja Stádel János földbirtokos, anyja Kolbenschlag Terézia. Nagybátyja, Kolbenschlag Béla, Zala vármegye főispánja, ő maga pedig a győri Stádel-féle vasöntöde és gépgyár egyik örököse volt. Foglalkozása mezőgazdász és földbirtokos, nős Kochy Gizellával, kétgyermekes, zalatárnoki lakos.⁶⁰ A világháború alatt a Zágrábi Katonai Akadémián szolgált. Harci cselekményekben nem vett részt, de mint kiképzőtiszt, mindvégig kötelességűen és becsületesen látta el feladatát. Stádel Gizella 87 éves budapesti lakos szóbeli közlése (2001.), (27. kép)

⁵⁹ Olaszországi kisváros.

⁶⁰ Második felesége Riedlmayer Emma Sarolta.

26. kép: A község egyetlen izraelita hősi halottja, Spiegel Lajos egyetemi hallgató (a fotó eredetije dr. Kránicz Sándorné tulajdonában).

27. kép: Stádel János főhadnagy, és neje, Kochy Gizella (a fotó eredetije a Böszörményi család tulajdonában).

SZABÓ GÁBOR (Zalatárnok, 1884. július 4.) tizedes. Apja Szabó Pál erdőőr, anyja Császár Rozália. Foglalkozása földműves, nős Sipos Rozáliával (hk. Zalatárnok, 1914. február 2.), gyermektelen, zalatárnoki lakos. 1914. augusztus 1-jén vonult be katonai szolgálatra a cs. és kir. 48. gyalogezredhez, Nagykanizsára. Innét, mint szanitéc, a szerb harctérre került, ahol 1914 folyamán ismeretlen körülmények közt nyoma veszett. Özvegyét a háború után bajtársa, Bogdán Ferenc vette feleségül. A Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság 1922. szeptember 29-én, Pk. 4083/1921/7. sz. végzéssel holtta nyilvánította. Az elhalálozás vélelmezett időpontja 1919. december 31-e. Halálesete bejegyezve 63/1922. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. B. Közlöny 1922. január 19. (15. sz.) 3. o., (28. kép)

28. kép: A szerb harctéren nyomtalanul eltűnt Szabó Gábor szanitéc tizedes mellképe (a fotó eredetije Varga Gáborné örökösei tulajdonában).

SZABÓ JÓZSEF (Zalatárnok, 1894. április 30.) őrzetető. Szabó Gábor testvéröccse. Foglalkozása földműves, nőtlen, zalatárnoki lakos. 1913-ban vonult be a 48. közös gyalogezredhez Nagykanizsára, majd a világháború kitörése tényleges katonai szolgálatában érte. 1914. október 28-án az orosz harctérre vittek, ahol a 6. században teljesített frontszolgálatot. Ezt követően az év novemberében nyomtalanul eltűnt. Többé levelet nem írt és életben létéről hír nem érkezett. A Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság 1921. november 3-án Pk. 4021/1921/5. sz. végzéssel holtak nyilvánította. Az elhalálozás vélelmezett időpontja 1917. december 31-e. Halálesete bejegyezve 5/1922. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. MNL ZML Zegi. Kjb. Szabó József holtta nyilvánítási ügye Pk. 4021/1921.

SZABÓ JÓZSEF (Zalatárnok-Rókaháza, 1881. január 9.) népfelkelő gyalogos. Apja Szabó Vendel béres, anyja Varga Rozália. Foglalkozása hivataloszolga, nős Turi Juliannával, háromgyermekes, budapesti lakos. Tényleges katonai szolgálatra 1902-ben sorozták. A háború kitörésekor a nagykanizsai 48-as közös bakákkal vonult el az ezred olaszországi hadműveleti területére, az Isonzó-Doberdó vidékére. Hősi halált halt 1915. augusztus 1-jén, egy gránátszilánk okozta sérülésből eredő vérmérgezésben, a Tengermelléki tartomány vöröskeresztes egyleteinek egyesített tartalékkórházában, Görzben. Eltemették a görzi hősi temetőben. Halálesete bejegyezve a BM 69603/917. sz. értesítése alapján, 29/1917. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve nem szerepel a hősi emléktáblán. KA TK Saba Joh. 7., KA VL MK Saba Joh. 71., Akvi. ir. 773/1818.

SZAKÁLY ISTVÁN (Zalatárnok, 1878. február 16.) népfelkelő szakaszvezető. Apja Szakály György juhász, anyja Farkas Anna. Foglalkozása napszámos, családi állapota ismeretlen. Bevonult az első mozgósításkor a m. kir. 20. népfelkelő gyalogezredhez, Nagykanizsára. Innét az orosz harctérre vitték, ahol 1915 tavaszán súlyos tüdőlővést szenvedett. Sebesülésébe behalt 1915. március 13-án, a mezőkövesdi kórházban. A halál beálltát dr. Szőnyi Dezső polgári orvos állapította meg. Eltemették két nap múlva a mezőkövesdi katolikus temetőben. Neve nem szerepel a hősi emléktáblán. HL 20. honv. gye. h. ak. 1917.

SZALAI ISTVÁN (Zalatárnok-Aszuvölgy, 1897. november 27. -?) népfelkelő örvezető. Foglalkozása földműves, hadba vonulásakor még nőtlen, alsólendvai lakos. Apja Szalai György sertéspásztor, anyja Tóth Mária. A világháború idején 1915-ben jelentkezett katonai szolgálatra Pilsenbe, majd a cs. és kir. 48. gyalogezred kötelékében az olasz harctérre került. Bátorságáért 1917-ben Bronz Vitézségi Érem, háromhavi tűzvonalban eltöltött frontszolgálatáért pedig 1918. február 28-án Károly Csapatkereszt ki-tüntetésben részesült. A háború utáni években szülőfalujában házasodott meg. Felesége Pankasz Etelka (hk. Zalatárnok, 1928. június 10.). További sorsa nem ismert. HL LKJ 40145.

SZUNYOG LÁSZLÓ (Oroklán, 1888. június 7.) huszár. Apja Szunyog Vendel földműves, anyja Horváth Julianna. Foglalkozása földműves, nős Nagy Katalinnal (hk. Zalatárnok, 1912. november 30.), kétgyermekes, orokláni lakos. Az általános mozgósítás idején a nagykanizsai 20. honvéd gyalogezred hadra kelt seregtestével vonult el a harctérre, utóbb a pápai 7. honvéd huszárezred kötelékében az orosz fronton látott el arcvonalbeli szolgálatot. 1917 őszén tüdőpanaszokkal kezelték a cs. és kir. komáromi 18. sz. helyőrségi kórházban. Innét ez év november 11-én gyógyultán elbocsátották. 1918. július 21-én véletlen bal-eset folytán vízbe fült Ukrajnában. A családi emlékezet szerint a rábizott lovak itatása közben elragadta a Dnyeszter folyó árja. A leszármazottak tulajdonában lévő fotója hátoldalán a következő korabeli feljegyzés olvasható: „Szunyog László fényképe, szül 1888. meghalt 1918 ban. A nyeszter folyóban fulladt, Ukrániában.” Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA Phon. Suner S. Sunik 774., Akvi. ir. 1180/1918., Horváth Ferenc budapesti és Varga Mihályné zalaegerszegi lakos szóbeli közlése., (29. kép)

29. kép: A Dnyeszter folyóba fült Szunyog László huszár a háború kitörésekor, még honvéd egyenruhában (a fotó eredetije Varga Mihályné örökösei tulajdonában).

TAKÁCS ISTVÁN (Zalatárnok, 1898. július 8. - Zalatárnok, 1979. november 5.) népfelkelő gyalogos. Apja Takács Kálmán földműves, anyja Tóth Mária. Foglalkozása földműves, sorozásakor még nőtlen, zalatárnoki lakos. Tényleges katonai szolgálatra 1916-ban vonult be Nagykanizsára, és kiképzése után a 20-as honvédekkel a román frontra küldték. Itt részt vett a Gyimesi- és az Ojtozi-szorosnál lezajlott véres ütközetekben. 1917-ben az olasz harctéren az isonzói csaták részese, majd 1918. június 15-én a nagy nyári piavei offenzíva során súlyos tüdőlövéssel szállították hátszói gyógykezelésre. A székesfehérvári hadikórházban ápták a háború végéig. Sebesülése napjától kezdve a 20. népfelkelő parancsnokság eltüntként tartotta nyilván. A háború után szülőfalujában alapított családot. Felesége Pulai Mária (hk. 1921. november 20.). Akvi. ir. 1382/918., Takács Kálmán 78 éves zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2001).

TAKÁCS LAJOS (Zalatárnok, 1896. szeptember 4. - Zalatárnok, 1974. június 29.) népfelkelő gyalogos. Apja Takács Péter földműves, anyja Papp Mária. Foglalkozása földműves, nőtlen, zalatárnoki lakos. Bevonult 1915-ben, majd harctéri szolgálatát a m. kir. 20. honvéd gyalogezred 3. tábori századában a keleti arcvonalon töltötte. Ugyanitt 1916. május 29-én egy aknarobbanás következtében

30. kép: Takács Lajos (jobb szélén) rokonai körében, még a sorozás előtt, polgári öltözetben.
Középen bátyja, Takács J. Ince ferences szerzetes, Zalatárnok krónikása
(a fotó eredetije Nagy Béláné tulajdonában).

súlyos tüdő- és fejsérüléssel fogságba esett, és egy fogolyszállítmánnyal Ufába⁶¹ került. Mivel életjelet sokáig nem adott magáról, szülei hosszú évekig holtnak hitték. A háború után a Vöröskereszt segítségével tudatta meg, hogy él, és orosz hadifogságban van. Vélhetően 1920 folyamán tért haza Zalatárnokra. Bal combjában élete végéig hordozott egy betokosodott gyalogsági lövedéket. KA Kgf. R1, Akvi ir. 1646/916., Nagy Béláné Takács Magdolna zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2014)., (30. kép)

TIBÁK GÁBOR (Zalatárnok, 1897. december 10. - Zalatárnok, 1919. február 22.) tüzér. Apja ismeretlen, anyja Tibák Mária. Foglalkozása napszámos, nőtlen, zalatárnoki lakos. Tényleges katonai szolgálatra 1916-ban vonult be a m. kir. 37. honvéd tábori tüzérezredhez, majd kiképzését követően, 1917. június 26-ától, frontszolgálatos az olasz arcvonalon. 1918. június 15-16-án részt vett a Piave folyón való átkelésben és a Montello elleni támadásban. Az attack során mindvégig személyes és figyelemreméltó bátorságával tűnt ki. Hős fellépését Bronz Vitézségi Éremmel jutalmazták. Leszerelése után három hónappal a harc-téren szerzett betegségében, tüdősorvadásban halt meg szülőfalujában. Neve nem szerepel a hősi emléktáblán. HL LKJ 46658.

TOPLAK ISTVÁN (Zalatárnok, 1897. december 5. - Zalatárnok, 1968. december 15.) népfelkelő gyalogos. Apja Toplak János földműves, anyja Kiss Erzsébet. Foglalkozása földműves, a mozgósításkor még nőtlen, zalatárnoki lakos. Katonai szolgálatra 1916-ban vonult be a m. kir. 20. honvéd gyalogezredhez,

⁶¹ 1916-ban Pensa kormányzóság alá tartozó orosz város. Ma Baskírföld fővárosa és az orosz muzulmánok legfőbb muftijának a székhelye.

majd kiképzését követően a keleti harctérre vezényelték. Itt rövid harctéri tartózkodása alatt orosz hadifogságba esett. A visszaemlékezések szerint Murmanszk környékén raboskodott, ahol földműveléssel és pásztorkodással foglalkozott. Hatévnyi megpróbáltatás után az 1920-as évek elején tért haza Zalatárnokra. Utóbb megnősült és szülőfalujában alapított családot. Felesége Pálfi Erzsébet (hk. Zalatárnok, 1929. május 15.). Toplak István 69 éves zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2014). (31. kép)

TOPLAK JÓZSEF (Zalatárnok, 1895. március 3. - Zalatárnok, 1969. április 12.) gyalogos. Toplak István testvérbátyja. Foglalkozása földműves, a mozgósításkor még nőtlen, zalatárnoki lakos. 1915-ben sorozták be honvédelmi szolgálatra a m. kir. 20. honvéd gyalogezred állományához, majd kiképzése után az olasz arcvonalra irányították. Itt 1917. július 1-jén a kostanjevicai⁶² csatában személyes bátorságával tűnt ki, amiért Bronz Vitézségi Éremben részesült. 1918 nyarán részt vett a piavei offenzívában. Önfeláldozó szanitéc szolgálataiért Kisezüstöt kapott. A háború után megnősült, és szülőfalujában alapított családot. Felesége Pálfi Franciska (hk. Zalatárnok, 1923. január 24.). R. Közlöny 1918. április 20. (52. sz.) 1347. o., 1919. október 11. (78. sz.) 1557. o.

31. kép: Toplak István népfelkelő gyalogos (mellette ismeretlen fiú), 1916-ban (a fotó eredetije Toplak István tulajdonában).

TÓTH FERENC (Zalatárnok, 1898. március 8. - ?) népfelkelő gyalogos. Apja Tóth János földműves, anyja Bicsák Terézia. Foglalkozása földműves, hadba hívása idején még nőtlen, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Rajkó. Bevonult 1916. augusztus 21-én a m. kir. 20. honvéd gyalogezredhez, majd a m. kir. 5. honvéd gyalogezred kötelékében teljesített frontszolgálatot az olasz arcvonalon. Az isonzói csatákban bátor magatartásával tűnt ki. 1917. március 5-én Nagyezüst, június 10-én pedig Bronz Vitézségi Éremben részesült. 1918 júniusában a Piave menti csaták egyik élharcosa. Június 11-én újabb hősiességéért kiérdemelte a II. osztályú Vitézségi Érmét. Június 15-én a Piave folyón való átkelés során megsérült, és a háború végéig kórházi gyógykezelésre szorult. A leszerelése utáni években elkerült a faluból. Felesége Kovács Mária (hk. Csorna, 1930. február 28.), HL LKJ 45219.

TÓTH FERENC (Zalatárnok, 1878. november 5.) tüzér. Apja Tóth János földműves, anyja Becs Verona. Foglalkozása földműves, nős Salamon Rozáliával, kétgyermekes, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Táros. A Nagy Háború idején 1915-ben hívták be katonának, majd a cs. és kir. 131. tüzérezred 2. ütegénél, mint hajtótüzér, teljesített hadi szolgálatot az olasz arcvonal legnagyobb csatáiban, az Isonzó és a Piave menti harcok legvéresebb küzdelmeiben. Hősi halált halt az osztrák-magyar haderő utolsó támadó hadműveletében a Montello-fennsík⁶³ elleni roham alkalmával, 1918. június 18-án. Eltemették a Colle della

⁶² Ma Kostanjevica na Krasu. Település Délnyugat-Szlovéniában, az Isonzó völgyében, Görz (Nova Gorica) környékén.

⁶³ 250-300 méter magas, 10 km hosszú és 4-5 km szélességű, azaz hozzávetőleg 40-50 km² kiterjedésű hegy a Piave folyó déli oldalán.

Sottától keletre, a Montellon. Halálesete bejegyezve 42/1922. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA TK Dad Franz 6., Akvi ir. 1451/918.

TÓTH IMRE (Zalatárnok, 1898. szeptember 22. - ?) népfelkelő gyalogos. Apja Tóth Péter gazdálkodó, anyja Gyarmati Julianna. Foglalkozása földműves, a harctéri szolgálata kezdetén nőtlen, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Táros. Bevonult 1916-ban a m. kir. 20. honvéd gyalogezredhez Nagykanizsára, majd október 22-én a 314. honv. gyalogezred kötelékében az olasz frontra szállították. Itt részt vett az 1917. augusztus 10-től szeptember 4-ig tartó, az ilanici műúttól északra lefolyt harcokban, ahol az ellenség előtt bátor és vitéz magatartást tanúsított. Hősiességéért október 16-án Bronz Vitézségi Éremben részesült. Az 1918. június 15-én a piavei offenzívában egy erős ellenséges támadást követően (amely során a szakaszából csak ő maradt egyedül életben) olasz hadifogságba esett. eltűnéséről 1918. szeptember 12-én értesítették a zalatárnoki körjegyzőséget. Az összeomlás után egészségesen tért haza, és később szülőfalujában alapított családot⁶⁴. Felesége Pulai Irma (hk. Zalatárnok, 1922. május 6.). HL LKJ 36966., R. Közlöny 1919. március 3. (26. sz.) 568. o., Akvi ir. 1381/918., Tóth Kálmán zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2001).

32. kép: Tóth Imre gyalogos a hadba vonulás idején, 1914-ben (a fotó eredetije Czéh Istvánné tulajdonában).

TÓTH IMRE (Zalatárnok, 1894. augusztus 10. - Zalaegerszeg, 1979. november 22.) tizedes. Apja Tóth János földműves, anyja Becs Verona. Foglalkozása földműves, 1914-es sorozásakor még nőtlen, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Táros. Tényleges sorhadi szolgálatra a világháború kitörésekor vonult be Sopronba, és egyedüli zalatárnokiként a cs. és kir. 76. gyalogezred rohamzászlóaljában szolgált az orosz, a román és az olasz hadszíntereken. Részt vett az isonzói csatákban, ahol egy ízben a bal lábfejen súlyosan megsebesült. Mint rohamista, sikerrel kelt át a „magyar vértől pirosló”, megáradt Piavén. Háborús szolgálataiért Kisezüst, kétszer Bronz Vitézségi Érem és Károly Csapatkereszt érdemjelekben részesült. Leszerelése után szülőfalujában alapított családot, és feleségétől, Millei Máriától (hk. Zalatárnok, 1921. február 5.) hat gyermeke született. Tóth Antal 90 éves zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2014)., (32. kép)

TÓTH LAJOS (Zalatárnok, 1883. március 11.) népfelkelő őrmester. Apja Tóth József földműves, anyja Lőrincz Terézia. Foglalkozása földműves, nős Pálfi Teréziával (hk. Zalatárnok, 1907. február 2.), kétgyermekes, zalatárnoki lakos. 1914-ben az első mozgósításkor a 20. honvéd gyalogezred 4. századához vonult be Nagykanizsára. Itt a háború első felében, mint kiképző szakaszvezető, újoncoktatással foglalkozott. Frontszolgálatát 1915 októberében a 4. honvéd gyalogezred 3. zászlóalj 12. századának kötelékében a szerb-montenegrói harctéren kezdte meg, ahol decemberben őrmesterré léptették elő.

⁶⁴ Állítólag a második világháborúban azért nem hívták be hadi szolgálatra, mert az eltűnését követően törölték a katonai nyilvántartásból.

Innét 1916 januárjában átvezényelték a veszprémi 31/III. népfelkelő zászlóalj 3. századához, és az olaszországi arcvonalra irányították. Hősies magatartásáért és kiváló altiszti tevékenységért ez év februárjában I. osztályú Ezüst Vitézségi Érem kitüntetésben részesült. Ezt követően augusztus 6-án a Doberdó-fennsíkon lezajlott 6. isonzói csatában sebesülten olasz hadifogságba esett. Elhunyt a rabsága idején szerzett tüdőgyulladás következtében, 1918. november 4-én, a páviai kórházban. Eltemették a városi köztemetőben. A Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság 1922. augusztus 23-án Pk. 4083/1921/7. sz. végzéssel holtak nyilvánította. Az elhalálozás megállapított időpontja 1918. november 4-e. Halálesete bejegyezve 53/1922. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA TK Dad Jul. 12., MNL ZML Zegi. Kjb. Tóth Lajos holtta nyilvánítási ügye. Pk. 4083/1921., (33. kép)

33. kép: Tóth Lajos őrmester, még szakaszvezetőként, és felesége, Pálfi Terézia, Nagykanizsán (a fotó eredetije Papp Imréné tulajdonában).

TÓTH MIHÁLY (Zalatárnok, 1878. november 15.) népfelkelő gyalogos. Tóth Lajos testvérbátyja. Foglalkozása földműves, nős Pörcz Teréziával (hk. Gelse, 1904. február 14.), többgyermekes, zalatárnoki lakos. Első katonai szolgálatát 1900-ban teljesítette. A világháború kitörésekor a 20. honvéd gyalogezred állományában katonáskodott Szerbiában, majd a murakeresztúri vasúti hídőrségnél látott el őrkatonai szolgálatot. 1915 novemberében kettő, decemberben pedig négy napig háterszági szabadságra távozott Zalatárnokra. 1916 áprilisában a húsvéti ünnepeket újfent szerettei közt tölthette szülőfalujában. Innét folyó hó 18-án kellett volna alakulatához bevonulnia. Ez azonban nem következett be, mert a szerbiai harctéren szerzett krónikus tüdőbaja miatt augusztus 31-ig ideiglenesen felmentették a szolgálattétel alól. Elhunyt a nevezett betegségében 1916. augusztus 11-én Zalatárnokon⁶⁵. Földi maradványait a községi temetőben helyezték örök nyugalomra. Porhüvelye felett kő síremlék őrködik. Rajta ez áll: „Itt nyugszik Tóth Mihály 1878-1916. Harctéren szerzett sebeiben Hazáért meghalt. Nyugodj békében! Állította jó neje férjének Pörcz Teréz.”. Neve szerepel a hősi emléktáblán. Akvi ir. 1537/916.

TÓTH PÉTER (Zalatárnok, 1880. július 4.) gyalogos. Apja Tóth Mihály földműves, anyja Varga Rozália. Foglalkozása földműves, nős Sipos Annával (hk. Zalatárnok, 1906. február 18.), ötgyermekes, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Rajkó. Bevonult az első mozgósításkor Nagykanizsára, majd az orosz frontra került, ahol 1914 novemberében ismeretlen körülmények között nyoma veszett. A leszármazottak emlékezete szerint súlyos comblövés következtében elvérzett a balkáni fronton, Albániában. A Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság 1924. április 30-án Pk. 4501/1923/4. sz. végzéssel holtta nyilvánította. Az elhalálozás vélelmezett időpontja 1917. december 31-e. Halálesete bejegyezve 64/1924. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. MNL ZML Zegi. Kjb. Pk. 4989/1924. Tóth Péter hagyatéki ügye., Kanta Lajosné Fitos Rozália zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2001).

⁶⁵ A Zalatárnoki R. Kat. Plébánia halotti anyakönyve szerint Tóth Mihály vesebajban halálozott el.

TÖRÖK ISTVÁN (Vakola, 1873. november 7.) népfelkelő gyalogos. Foglalkozása, családi állapota, utolsó lakhelye ismeretlen. A 20. honvéd gyalogezred állományához tartozó frontharcos. Hadi szolgálatra 1915-ben vonult be, majd 1916. július 11-e és 31-e között ismeretlen helyen nyoma veszett. További sorsáról nincs adat. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA FK Terek R.-Tereni 138., Akvi ir. 2209/916.

VARGA FERENC (Oroklán, 1877. január 13. - ?) népfelkelő gyalogos. Apja Varga Péter földműves, anyja Soós Anna. Foglalkozása földműves, nős Tulok Etelkával (hk. Nagylengyel, 1907. január 13.), gellénházai lakos. Tényleges katonai szolgálatra 1898-ban sorozták be a nagykanizsai 20-as gyalogezredhez. A háború kitörésekor 1914. augusztus 3-án jelentkezett anyaezredénél, és a 11. század kötelékében az orosz harctérre került. 1915-ben összekeverték egy hasonló nevű bajtársával, és tévedésből halálhírét keltették. A 20. népfelkelő parancsnokság veszteségi névjegyzéke szerint Varga Ferenc 1915. január 31-én elesett a Bokovec melletti ütközetben. Egy másik hivatalos halotti jelentés három tanúval igazolta, hogy nevezett Bukovinában egy istállóban bennégett, és az ottani major háta mögött temették el. Időközben kiderült, hogy Varga mégsem halt meg, és 1916 januárjában hadiszolgálatot teljesít a kaposvári cs. és kir. 44. gyalogezred kötelékében. Ezt feleségének írt levelével is igazolták. 1917 nyarán 21 napi aratási szabadságát töltötte Gellénházán. Innét július 20-án ment vissza alakulatához. További sorsa, katonai pályafutása nem ismeretes. Akvi. ir. 48/916.

VARGA ISTVÁN (Zalatárnok, 1874. augusztus 24. - Zalatárnok, 1952. december 29.) népfelkelő gyalogos. Apja Varga György földműves, anyja Tóth Terézia. Foglalkozása földműves, nős Kulcsár Máriával (hk. Zalatárnok, 1915. február 5.), többgyermekes, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Kukoli. A világháború idején, 1915 elején vonult be hadi szolgálatra a m. kir. 20. honvéd gyalogezredhez Nagykanizsára. Innét február 25-én a galíciai harcpontra vezényelték, ahol 1916. június 23-án a cári csapatok fogságába esett. A háború végéig Szibériában raboskodott. Később gyakran mesélt tűzvonalbeli élményeiről, és arról, hogy kinn muszkaföldön olyan kenyeret evett, mint a kalács. Bajtársai Sipos Ferenc és Sipos Vendel baktüttösi népfelkelők voltak. Varga István Károly Csapatkereszt igényjogosultságáról szóló igazolványa 1926. (34. kép)

34. kép: Varga István, 20. honvéd gyalogezredbeli népfelkelő, a világháború idején (Bekő Tamás magángyűjteménye).

VARGA JÁNOS (Zalatárnok, 1886. május 19.) vadász. Apja Varga János földműves, anyja Kanta Terézia. Foglalkozása földműves, nőtlen, zalatárnoki lakos. A világháborúban a cs. és kir. 11. tábori vadászászlóalj kötelékében teljesített frontszolgálatot Galíciában. Hősi halált halt 1915. június 20-án Rudnikinál⁶⁶. Eltemették az ütközet helyszínén. Halálesete bejegyezve a BM

⁶⁶ Egykori galíciai település a Zydaczowi kerületben. Napjainkban lengyel város.

151835/1915. sz. értesítése alapján, 34/1916. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA MK Varga Georg 34., Akvi. ir. 1469/915.

VARGA JÓZSEF (Zalatárnok, 1888. október 4. - Zalatárnok, 1958. május 19.) táborigaznád altszázados. Varga János testvéröccse (an. Kanta Terézia). Polgári foglalkozása csendőrtörzsszázados, a mozgószázadoskor még nőtlen, zalatárnoki lakos. Tényleges katonai szolgálatot 1908-tól teljesített. Harctéri pályafutásával kapcsolatosan csak annyi ismeretes, hogy egy táborigaznád alakulatnál szolgált. Háborús meséiben többször felelevenítette azt az epizódot, amikor egy alkalommal a Kárpátokban celebrált táborigaznád mise alatt tüzéses támadást kaptak, és (a szolgálati szabályzatot megszegve) a „csatapap” pánikszzerűen elszaladt a helyszínről. Emiatt később nagyon haragudott az egyházi személyekre. Gyáva embereknek tartotta őket. A háború után nősült meg. Felesége Sipos Irma (hk. Zalatárnok, 1921. november 12.). Az 1920-as években vonult nyugállományba, de még a Rákosi-rendszerben is érte inzultus a „kakastollas” múltja miatt. Balázs Jánosné Varga Jolán budapesti lakos 2002. január 10-én kelt levele., Varga Imre 90 éves zalatárnoki lakos szóbeli közlése. (2010)

VARGA JÓZSEF (Zalatárnok, 1897. január 20. - ?) gyalogos. Apja Varga József földműves (szintén részt vett a világháborúban), anyja Tóth Terézia. Foglalkozása földműves, bevonulásakor még nőtlen, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Kukoli. Frontszolgálatát 1915-ben kezdte meg a cs. és kir. 48. gyalogezredben, majd átkerült a cs. és kir. 83. gyalogezred 10. századához. Az olasz harctéren kifejtett hősiességéért 1918. május 17-én Bronz Vitézségi Éremre terjesztették fel. Ezt követően gyalogsági lövedéktől eredő sebesüléssel ápolták az aradi tartalékkórházban. Innét augusztus 17-én gyógyultán távozott. Leszerelése után elkerült a községből és Pálfiszezen alapított családot. Házastársa Szabó Rozália (hk. Milejszeg, 1920. február 8.). HL L. kit. jav. szám nélkül., KA MK.

VARGA LAJOS (Zalatárnok, 1899. március 3. - Zalatárnok, 1975. január 16.) gyalogos őrzővezető. Varga József testvéröccse (an. Tóth Terézia). Foglalkozása földműves, sorozásakor még nőtlen, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Kukoli. Sorkatonai szolgálatát 1917-ben kezdte meg Nagykanizsán, majd rövid kiképzését követően a Doberdó-Isonzó arcvonalra került, ahol 1918 folyamán olasz fogságba esett. Innét két év rabságot követően egészségesen tért haza. 1921-ben tényleges katonai szolgálatot teljesített a nagykanizsai m. kir. 6. honvéd gyalogezred I. zászlóaljánál. Leszerelését követően szülőfalujában alapított családot és feleségétől Kovács Annától (hk. Zalatárnok, 1924. április 22.) hat gyermeke született. Varga Lajos katonai igazolványi lapja 1922., Farkas Józsefné Varga Anna 83 éves zalaegerszegi lakos szóbeli közlése. (2015.), (35. kép)

35. kép: Varga Lajos, gyalogos őrzővezető, 1921-ben készült portréja (a fotó eredetije Farkas Józsefné tulajdonában).

VARGA MIHÁLY (Oroklán, 1875. szeptember 26.) népfelkelő gyalogos. Apja Varga Ferenc földműves, anyja Sebes Erzsébet. Foglalkozása földműves, nős Pulay Veronával (hk. Zalatárnok, 1902. január 19.), nyolcgyermekes, orokláni lakos. Harctéri

szolgálatra 1915-ben vonult be Nagykanizsára a m. kir. 20. honvéd gyalogezredhez, és alakulatával az orosz arcvonatra került. 1916 nyarán hátországi szabadságra távozott, amit szerettei körében töltött, szülőfalujában. Ekkor készült a Varga családot ábrázoló fotó is Zalaegerszegen. Ezt követően visszatért a harctérre, ahol 1917. augusztus 30-án elesett Bukovinában, Kirlibaba⁶⁷ község mellett. Halálesete bejegyezve a BM 149168/1917. sz. értesítése alapján, 39/1918. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Neve szerepel a hősi emléktáblán. Akvi ir. 1859., Primmer Jánosné Varga Rozália 89 éves zalaegerszegi lakos szóbeli közlése (2001)., (36. kép)

36. kép: A Kirlibabánál elesett Varga Mihály és népes családja 1916 nyarán, Zalaegerszegen (a fotó eredetije Primmer Jánosné örökösei tulajdonában).

VARGA MIHÁLY (Zalatárnok, 1890. augusztus 22. - Csesztreg, 1973. március 24.) gyalogos. Varga János testvéröccse (an. Kanta Terézia). A szóhagyomány szerint, mint 48. ezredbeli közös baka, mindjárt az első mozgósításkor belesodródott a háborúba, és a szerbiai csatározások után az Oroszország elleni hadjáratban jeleskedett. Itt 1915 körül hadifogságba esett, majd a Volga mellékére szállították, ahol 2-300 holdas parasztgazdaságokban földmunkával és lábasjóságok gondozásával foglalkozott. 1917 tájékán több magyar rabtársával együtt megszökött, és átkelve a Volgán, életveszélyes és kalandos úton tért haza Magyarországra. Leszerelést követően szülőfalujában alapított családot. Felesége Pálfi Julianna (hk. Zalatárnok, 1920. február 9.). Varga Imre 82 éves zalatárnoki lakos szóbeli közlése (2002).

VARGA PÉTER (Zalatárnok, 1884. január 18. - Becsvölgye, 1964. május 23.) népfelkelő tüzér. Varga István testvéröccse. Foglalkozása földműves (később trafikos), nős Kovács Erzsébettel (hk. Csonkahegyhát, 1908. október 28.), többgyermekes, pajzsszegi lakos. Ragadványneve: Kukoli. Bevonult az első mozgósításkor a cs. és kir. 48. gyalogezredhez, majd 1915 augusztusában a 7. honvéd táborigyűzezd kötelékében vonult el az orosz harctérre. Itt 1916 márciusáig több nagyobb csatában részt vett. Oknánál megsebesült. 1917. július 1-jén a román frontra vitték, ahol 1917. november 26-án az Asinolui-hegyen ismét súlyosan megsebesült. Ezt követően sérült lába amputálása miatt 75 %-os hadirokkanttá vált. Háborús szolgálataiért Bronz Vitézségi Érem, Sebesültek Érme és Károly Csapatkereszt kitüntetésekben részesült. FELSZEGHY-REÉ 1939, III. f. 37., R. Közlöny 1919. szeptember 22. (74. sz.) 1445. o.

VARGA PÉTER (Zalatárnok, 1879. december 29. - ?) népfelkelő gyalogos. Apja Varga Péter földműves, anyja Molnár Terézia. Foglalkozása napszámos, nős Molnár Katalinnal (Zalatárnok, 1906. május 13.), háromgyermekes, zalatárnoki lakos. Ragadványneve: Laji. A világháború kitörésekor a m. kir. 20.

⁶⁷ 1917-ben bukovinai falu. Ma romániai település.

népfelkelő gyalogezreddel került ki a keleti harctérre, ahol 1915. február 8-án, a polánki ütközet után, orosz fogságba esett, majd Ostaschow⁶⁸ táborában raboskodott. A háború végén épségben hazatért. KA Kgf. R1., Akvi ir. 265/916.

VIZSY JÓZSEF (Zalatárnok, 1883. május 22.) vadász. Apja Vizsy Kálmán földműves, anyja Gombos Ilona. Foglalkozása földműves, nős Jakab Máriával (hk. Zalatárnok, 1913. február 2.), kétgyermekes, zalatárnoki lakos. A világháború második évében, 1915. március 15-én vonult be katonai szolgálatra Győrbe, a cs. és kir. 11. tábori vadászrezredhez. Innét rövidesen Komáromba a cs. és kir. 12. gyalogezredhez került, majd májusban a galíciai frontra, ahol az 5. század 2. szakaszában látott el harctéri szolgálatot. Még ugyanebben az évben, szeptember 9-e és 13-a között, Rydomilnál orosz fogságba esett. Az 1916. március 11-én érkezett 389. sz. veszteségi lajstrom szerint is hadifogoly, a jelentés azonban az internálás helyét nem közölte. A hírről 1916. június 13-án értesítették Vizsi Józsefnét Zalatárnokon. Rövid frontszolgálatának ideje alatt nem járt otthon Zalatárnokon, és fogságba kerülése után sem adott magáról többé életjelet. A Zalaegerszegi Királyi Járásbíróság 1924. augusztus 2-án Pk. 1429/1924/4. sz. végzéssel holttá nyilvánította. Az elhalálozás megállapított időpontja 1917. december 31-e. Halálesete bejegyezve 54/1924. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe. Özvegyét később az elhunyt testvéröccse, Vizsy János (ki szintén részt vett a háborúban) vette feleségül (hk. Zalatárnok, 1931. március 2.). Neve szerepel a hősi emléktáblán. KA Phon Wizer R. - Wiziaf 326., KA Kgf. R1. Vincze J. 296., MNL ZML Zegi. Kjb. Vizsy József hagyatéki ügye. Pk. 5483/1924., Akvi ir. 1136/917.

VÖRÖS FERENC (Zalatárnok, 1892. október 28. - Zalatárnok, 1970. június 13.) tüzér őrzetető. Apja Vörös József földműves, anyja Kulcsár Mária. Foglalkozása gazdasági cseléd, 1913-as sorozásakor még nőtlen, zalatárnoki lakos. A világháború kitörése tényleges katonai szolgálatában érte, majd a cs. és kir. 33. tábori tarackosezred I. ütegének kötelékében először az orosz, utóbb az olasz harctérre került. Az ellenség előtt kinyilvánított hősiességéért 1917. február 22-én Bronz Vitézségi Érmét kapott. Ez év december 31-én, az október 24-i tolmeini áttörés⁶⁹ alkalmával és a Monte Tomba körül november 23-a és december 30-a között vívott harcokban mutatott hősiessége jeléül, a kitüntetést újólaj is megítélték számára. Ezt követően 1918 nyarán részt vett a Piave deltájában lezajló véres támadássorozatban. A háború után szülőfalujában alapított családot, és feleségétől, Boldics Vilmától (hk. Zalatárnok, 1919. január 11.) három gyermeke született. KA MBA 1340728., Vörös László zalaegerszegi lakos szóbeli közlése (2002).

VÖRÖS JÓZSEF (Zalatárnok, 1881. február 16.) népfelkelő gyalogos. Vörös Ferenc testvérbátyja. Foglalkozása földműves, nős Varga Erzsébettel, egygyermekes, mikekarácsonyfai lakos. Harctéri szolgálata a cs. és kir. 12. gyalogezred állomáshelyén jelentkezett Komáromban, és a 2/IX. menetszázaddal vonult el az északi arcvonalra. Hősi halált halt 1915. május 18-án az ostrowi⁷⁰ ütközetben. Temetésére aznap került sor, a csata helyszínén. A gyászszertartást Ranfstein Antal tábori lelkész celebrálta. Halálesete bejegyezve a BM 129085/915. sz. értesítése alapján, 15/1916. sz. alatt a zalatárnoki halotti anyakönyvbe.

⁶⁸ A világháború idején a Tver kormányzóság alá tartozó oroszországi település.

⁶⁹ Tolmein (Tolmin) néhány kilométernyire található kisváros Caporetto (Karfreit), vagy mai nevén Kobarid falutól. A 12. isonzói csata kezdetét jelentő áttörés, a caporettoi csoda fejezeteként vonult be az I. világháború hadtörténetébe.

⁷⁰ Történelmi galíciai település a Rudki-i kerületben. Ma lengyel város a Kaliska vidéken.

A szóbeszéd szerint a csata hevében megtévelyodött és halálfélelmében előbújt a lövészárokból. Bajtársai hiába próbálták rávenni, hogy térjen vissza a fedezékbe, ő egyik fától a másikig rohant, és azt kiabálta: „Emberek, minden hiába! Úgyis meghalunk!” Nem sokkal később halálra sebezte egy muszka golyó. Neve szerepel a hősi emléktáblán. HL cs. és kir. 12. gye. h. ak. 1915., Akvi ir. 1595/915., Sipos Lászlóné Varga Erzsébet zalatárnoki lakos szóbeli közlése.(2001), (37. kép)

37. kép: Az ostrowi csatában hősi halált halt
Vörös József arcképe
(Bekő Tamás magángyűjteménye).

Rövidítések jegyzéke

KA	Kriegsarchiv Wien (Bécsi Hadilevéltár)
TK	Totenkartei
MK	Matrikenkartei
Phon	Phonetischer Kataster
Kgf R	Kriegsgefangene in Russland (Oroszországi hadifogságra jutottak)
OBA	Tiszti kitüntetési javaslat (Offiziersbelohnungsanträge KA)
MBA	Legénységi kitüntetési javaslat (Mannschaftsbelohnungsanträge KA)
HL	Hadtörténelmi Levéltár
TKJ	Tiszti kitüntetési javaslat (HL)
LKJ	Legénységi kitüntetési javaslat (HL)
cs. és kir.	császári és királyi
m. kir.	magyar királyi
gye.	gyalagezred
hue.	huszárezred
h.ak.	halotti anyakönyv
MNL ZML	Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára

Irodalom

BÉKÁSSY 1930

Békássy Jenő: Zala vármegye feltámadása Trianon után. Zalai fejek. Bp., 1930.

FELSZEGHY-REÉ 1939

A magyar tüzér. A magyar tüzérség története. Szerk. Felszeghy Ferenc, Reé László. Bp., 1939.

HÁBORÚS EMLÉKKÖNYV 1920

I. Ferdinánd bolgár király nevét viselő 11-es huszárezred háborús emlékkönyve. Szombathely, 1920.

KISS 2012

Kiss Gábor: A genealógiai kutatás lehetőségei a Hadtörténelmi Levéltárban. In: Genealógia 1. Szerk. Kolléga Tarsoly István-Kovács Eleonóra, Pandula Attila-Vitek Gábor. Bp., 2012.

LUGOSI-KISS 2009

Lugosi József-Kiss Gábor: Volt egyszer egy huszárezred. A m. kir. zalaegerszegi 6. honvéd huszárezred története. Bp.-Zeg., 2009.

MEDGYESI 1916

A mi hőseink. In: A Zalaegerszegi M. Kir. Állami Főgimnázium huszonegyedik értesítője az 1915-16-ik évről. Szerk. Medgyesi Lajos. Zeg., 1916.

NÉPSZÁMLÁLÁS 1910

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1912. 1. köt.

TAKÁCS 1997

Takács J. Ince: A zalatárnoki Szent Anna Plébánia és községei története. Zalatárnok, 1997.

ZALAVÁRMEGYE 1935

Zalavármegye ismertetője. Sopron, 1935. 3. köt.

Abstract

The present study reviews biographical data and military service data of the years 1914-1918 of officers, NCOs and enlisted men born in Zalatárnok who took part in World War I.

On the eve of the outbreak of the Great War the number of able-bodied population in Zalatárnok was around 300-350 people aged 20 to 50. Based on the current state of research, some 210 went to war and served at the fronts. The majority of men called up joined the infantry troops, mainly the two Nagykanizsa Corps, the Royal Hungarian 20th Infantry Regiment and the 48th Imperial and Royal Infantry Regiment. The village lost 61 lives. After the Russian front the Italian battlefield cost the most lives.

The service data collection was followed by on-site inspection and in-depth archive research. I analysed sources available mainly in the Zala County Archives of the Hungarian National Archives, the Military History Archives in Budapest and in the Austrian State Archives with the help of the Vienna branch of the Military History Institute and Museum. The biographical database contains the personal particulars of the enlisted men from Zalatárnok and the milestones of their participation in the war in alphabetical order irrespective of rank or status. While reconstructing the soldiers' careers I tried to collect the following data: surname and first name, date and place of birth, place and date of death (in the case of soldiers who returned after the campaign), rank, father's name and occupation, mother's name, the person's occupation, marital status; if married, his wife's name, place and date of the marriage, the number of children, nicknames if one had, army unit, archives and oral information regarding the true and war battlefield service (honours, wounded, prisoner of war), in the case of hero's death the circumstances, the place and date of their death, descendants' memoirs, data on resources.

In the final chapter of the study museum-piece, family-owned 100-110 year-old family photos, portraits of soldiers are presented.

Balogh Margit

Mindszenty József veszprémi püspöki kinevezése

A Szent István-i alapítású veszprémi egyházmegye 1777-től 1993-ig, a Mária Terézia-féle diszmembrációtól a magyarországi egyházmegyék határainak legutóbbi rendezéséig, közel 14 ezer négyzetkilométeren feküdt. Mivel a trianoni határok nem érintették az egyházmegyét, ezért az addig átlagos méretű püspökségből a nagyobbak közé került, Eger és Vác után a harmadik legnagyobb kiterjedésű lett. A túlnyomó részben mezőgazdaságból élő hívek 700 ezer körüli számával Veszprém ugyancsak Eger és Vác után következett. Birtokállománya 1945-ben 42.026 kataszteri holdat tett ki, amivel a kalocsai érsekség és az egri főkáptalan mögött állt¹.

Az egyházmegyét 1939 és 1944 között Czapik Gyula vezette. 1943. május 7-ig, mint megyéspüspök, majd egri érsekként apostoli kormányzó volt 1944. márciusig, tehát az üresedés időtartamára szokatlan módon nem a káptalan választott helynököt. 1944. március 5-én XII. Pius pápa Mindszenty József pápai prelátust, zalaegerszegi apátplébánost nevezte ki veszprémi püspökké². Meglehetősen sokat, tizenegy hónapot kellett várni erre a kinevezésre, ami azért haladt körülményesen, mert nem volt konszenzus a megfelelő személyben. Mindszenty kinevezése ugyanis egyértelműen a kormányzat és Serédi Jusztinián hercegprímás ellenére történt meg.

Hercegprímási ellenérvek

Miután 1943. január 28-án elhunyt Szmrecsányi Lajos egri érsek, utóda az addigi veszprémi püspök, Czapik Gyula lett. Így viszont a veszprémi püspöki szék vált üressé, s természetesen azonnal megkezdődött a megfelelő utód keresése. Mindszenty József eleinte sem a kormányzat, sem a nuncius, sem a hercegprímás nem gondolt komolyan. A kormány és a kormányzó szívesebben látott volna a fontos veszprémi egyházmegye élén a rendszer iránt lojálisabb személyt, s nem egy legitimista meggyőződésű,

¹ Gárdonyi Máté: *Huszdik századi kihívások, pasztorációs útkeresések a veszprémi egyházmegyében*. In: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Szerk.: Hermann István, Karlinszky Balázs. Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár-Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 2010. 276-278.; Balogh Margit-Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1996. 232-250. (Megjegyzés: Gárdonyi Máté 41 406 kataszteri holdban adja meg a birtokállomány nagyságát, amely folyamatosan változott. Az általunk közölt adat egy 1945-ben készült összesítésből való. Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (a továbbiakban: VÉL I.1.44.a. 2314/1945. Bánáss László apostoli kormányzó adatközlése nagyjavadalmasokról Beresztóczy Miklós VKM miniszteri osztályvezetőnek. Veszprém, 1945. november 12.)

² A kinevezés körülményeiről, illetve az ugyanekkor esedékes szombathelyi és csanádi püspöki szék betöltéséről lásd Salacz Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*. Argumentum, Budapest, 2002. 184-185.

Horthyt tüntetően nem tisztelő főpásztort, bár a kormányzó méltányolta Pehm Muraközben folytatott tevékenységét³.

Serédi Jusztinián hercegprímás is a saját kiszemeltjét – Meszlényi Zoltán címzetes püspököt – ajánlotta, és 1943. december 23-án írásban fejtette ki Rómának, hogy miért nem ajánlja Mindszentyt: „Felettesei felé Mindszenty udvarias, néha azonban túlságosan ünnepélyes, és úgy beszél, mintha tiszteletet akarna kivívni magának és azonos tekintéllyel rendelkezne. A vele egyenlőkkel úgy viselkedik, mintha meg lenne győződve saját felsőbbségéről; az alárendeltekkel szigorú és tiszteletet parancsol. Ezért a papság nem szereti őt; sokan tisztelik, de nem szeretik, sőt jó néhányan igazi ellenérzéssel vannak vele szemben.”⁴. Felrótta műveltségének korlátait, egyetemi tanulmányainak hiányát, türelmetlenségét, heves természetét, ridegségét, de legfőképpen hiányolta belőle az egyházkormányzati felelősséghez szükséges rugalmasságot. A hercegprímás ezért Mindszenty esetleges kinevezését „potrebbe essere molto pericolosa”, azaz (a „nagyon” szó áthúzva) veszélyesnek, az adott időkből kockázatosnak tartotta. „Mindent megfontolva félek, hogy – tekintettel heves természetére – püspökként is túlságosan kemény lenne a papsággal és a tőle függőkkel (pl. a katolikus iskolák tanítóival), tehát lassanként növekedne az elégedetlenség az egyháznak, az egyházmegye kormányzásának és a lelkek üdvének kárára”⁵ – írta Rotta nunciushoz Serédi. A hercegprímás jellemzése a továbbiakban kiemelte Mindszenty előnyös tulajdonságait is: 1) Nagyon ügyes a szervezésben, amiért Zala vármegyében püspöke, gróf Mikes János megbízta az új plébániák filiális templomainak szervezésével. 2) Mindent megmozgatott a Miasszonyunk nővérek rendházának és iskoláinak építéséért Zalaegerszegen. 3) „Szellemi képességei jók.” 4) „Jól prédikál, nagy könnyedséggel és gyümölcsözően.” 5) Zalaegerszeg városának politikai életében is, mint ahogy Zala vármegyében is jelentős közéleti tevékenységet fejt ki, ami miatt jó néhány összetűzése támadt a helyi politikusokkal, különösen Zala vármegye főispánjával. „Meg kell azonban jegyezniem – írta Serédi –, hogy a magyar királyi kormány jelenlegi feje nem tett panaszt ezen nézeteltérések miatt.”⁶ Serédi gróf Teleki Bélára, az 1936 és 1944 közötti főispánra utalt, akivel református vallása miatt is sok nézeteltérése volt Mindszentynek. Bár hozzátehetjük, hogy a Zalaegerszegen töltött negyedszázad alatt csupán két főispánnal jött ki: Tarányi Ferencsel (1922–1926) és vitéz Tabódy Tiborral (1935–1936). Utóbbi ugyan Gömbös Gyula közeli hívének számított, de katolikus mivolta miatt Mindszenty úgy-ahogy elviselte, egyébként „réme volt minden főispánnak”⁷. 6) Serédi is elismerte, hogy a zalaegerszegi apátplébános nagy buzgalommal mozdította elő a „Muraköz ügyét”, és mindent megmozgatott azért, hogy rendeződjön a magyarok lelkigondozása ezen a területen, amely a zágrábi főegyházmegyéhez tartozik, és politikailag visszatért Magyarországhoz. Bár Muraköz hovatartozását nem az apátúr agilitása döntötte el, a

³ Primási levéltár, Esztergom (a továbbiakban: PL) Mindszenty magánlevéltár (a továbbiakban: PL Mm.) 17. doboz, „EBéla” (olvashatatlan aláírás) levele Mindszenty Józsefhez. Veszprém, 1944. január 17. Eredeti, kézírás.

⁴ „Verso i Superiori Mons. Mindszenty è cortese, qualche volta però troppo solenne e parla, come se volesse imporsi ed avesse un' autorità uguale. (I sudditi) Gli eguali (ed i) tratta come se avesse persuasione della propria superiorità; con i sudditi è severo e s'impone. Perciò il Clero non lo ama; molti (una parte) lo stimano, ma non l'amano, anzi (l'altra molti) parecchi (lo) hanno una vera aversione contro di lui.” PL 9369/1944. Serédi Jusztinián hercegprímás olasz nyelvű levele Angelo Rotta nunciushoz. Esztergom, 1943. december 23. Fogalmazvány, kurzívval jelölve az utólagos beszúrásokat. A kérdéstről lásd még Adriányi Gábor: Mindszenty József életművének értékelése, különös tekintettel püspöki, primási kinevezésére. In: *Mindszenty József veszprémi püspök 1944-1945*. Szerk.: T. Horváth Lajos. Veszprémi Érsekség, Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata és Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 1996. 103-116. (Felolvasóülések Veszprém történetéből 4. Veszprémi múzeumi konferenciák 7.)

⁵ PL 9369/1944. Serédi Jusztinián hercegprímás olasz nyelvű levele Angelo Rotta nunciushoz. Esztergom, 1943. december 23.

⁶ Uo.

⁷ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára 3.2.4. K-384/2. 15-18:15. fől. „A primás.” Kovrig Béla jellemzése Mindszenty Józsefről, 1946. szeptember 24. Kézírás.

szerepe azonban nem csekély, ugyanis ő vezette a Muraköz visszacsatolása érdekében kifejtett magyar propagandát. E feladattal összefüggésben 1941. május 16-án Horthy Miklós kormányzó is fogadta, és ehhez vezethetők vissza a legfelsőbb kormánykörökben való ismertsége. Serédi hercegprímás azonban nem a közéleti-politikai működést vette figyelembe a jelölés mérlegelésekor. Összegzésében megismételte elmarasztaló véleményét, a zalaegerszegi plébános előléptetését kifejezetten nem tanácsolta (és vele együtt Mihalovics Zsigmondot, a másik esélyest sem preferálta). Attól tartott, hogy Mindszentyt saját karakterének korlátjai gátolják majd abban, hogy bölcs és körültekintő főpappá váljék.

Pár nappal Serédi jellemzése után a nuncius környezetéből mégis az szivárgott ki, hogy a veszprémi püspöki székre Mindszenty József a legesélyesebb. A hír már Karácsony másnapján eljutott Zalaegerszegre is⁸. Mindszenty egyik hajdani gimnáziumi tanítványa, az ekkoriban már országosan ismert Kerkai Jenő jezsuita, azzal kommentálta a felcsigázott várakozást, hogy ha Pehm püspök lesz, akkor „Pázmánnyal és Biró Mártonnal egy vonalban” fogják emlegetni a nevét⁹.

Előzmények

A zalaegerszegi apátplébános kimagasló egyházszerkezési munkája persze nem volt ismeretlen a magasabb egyházi méltóságok előtt, de ekkora kormányzati és egyházi ellenszélben semmi esélye sem lett volna hathatós pártfogás nélkül. A papi közbeszédben Pehm Józsefet már évekkel korábban, 1938-ban is az esélyes püspökjelöltek között emlegették. Előbb Rott Nándor veszprémi püspök mellett koadjutorként, együtt Papp Kálmánnal és Hoss József kanonokkal¹⁰, majd a püspök halálával utódként. Ismerői szerint számított is a kinevezésére. „Kár, hogy ez nem történt meg – értékelte a döntést egyikük. – Sokkal több ideje lett volna reformelképzelései megvalósításához. Erről ugyan sohasem beszélt, de fagyos arkifejzéséből, ami Tóth Tihamér kinevezését kísérte, erre lehetett következtetni.”¹¹ Ezzel az aspirációval függhet össze, hogy kapcsolatai és adottságai ellenére miért nem lehet találkozni Pehm József nevével az országos pártpolitikában: köztudott volt ugyanis, hogy aki pap létére a politikát választja, az végleg lemond egy esetleges püspökségről.

1938 után négy év elteltével, Hanauer Á. István váci püspök halálával (1942. január 15.) merül fel ismét Mindszenty neve, ezúttal a váci püspöki méltóságra. Gróf Mikes János, nyugalmazott szombathelyi püspök, már ekkor erőfeszítéseket tett kedvelt papja előléptetéséért. 1942 augusztusában szándékosan egyszerre látta vendégül Noots premontrei generálist és a zalaegerszegi prelátust: „V[ác]-ra ajánlott neki, mint aki a gyökértelen primás és nuncius helyett tapogatózik”¹² – indokolta „összefutásukat” Mindszenty. Az előkészületek meg is történtek. Mivel akkoriban még akadémiai doktori fokozatot, de legalábbis tudományos működést is fel kellett mutatnia egy leendő püspöknek (331. kánon 5. §), átdolgozva megjelent Mindszenty József – akkor még Pehm vezetéknéven – *Az édesanya* című műve, az anyai hivatásról írt, óriási adatgyűjtésre alapozott munkája. A második rész felgyorsított kiadása azonban fe-

⁸ PL Mm. 17. doboz, „1943-45” feliratú boríték. Géfin Gyula levele Mindszenty Józsefhez. Szombathely, 1943. december 26.

⁹ PL Mm. 17. doboz, „1943-45” feliratú boríték. Géfin Gyula levele Mindszenty Józsefhez. [Szombathely] 1944. február 7.

¹⁰ PL Processus, 19. doboz, V-700/48. 27-30:29. fől. Kovács Sándor püspöki tanácsos levele Pehm Józsefhez. Budapest, 1938. május 12.

¹¹ Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár, ős. XXVIII/alsó II. Emlékezések: Bontó Ernő plébános visszaemlékezése, 1989. július 19.

¹² PL Mm. 43. doboz, Pehm József naplója, 1942-es „aug. vége” bejegyzés. Kézírás.

leslegessé vált, miután kinevezését akkor sikerrel akadályozta meg a kormányzat és Serédi hercegprímás. „Amikor az elmúlt [1942] nyáron a magyar királyi kormány feje ezeket a neveket mondta nekem, én nem tanácsoltam, hogy a Szentszékek sugalmazzák őket” – írta később a hercegprímás Rotta nunciushoz¹³.

Újból akkor csillant fel a lehetőség, amikor 1943. május 7-én két kulcspozíció élén is a fentiekben már említett változás történt: Grósz József szombathelyi püspökből kalocsai érsek, Czapik Gyula veszprémi püspökből egri érsek lett. Az első személy, aki a veszprémi püspök székre szóba került, Géfin Gyula szombathelyi vicerektor (egyébként Mindszenty kevés barátainak egyike) volt, de őt Serédi nem pártolta. Egy 1943. május végén készült „jelölőlista” első két helyén két esztergomi pap állt, mégpedig Meszlényi Zoltán segédpüspök és Drahos János érseki helynök. A sorban utánuk következők egyik sem volt Mindszenty József. A hercegprímás és a kormányzat első egyeztetésére 1943. július 22-én került sor a gerecei prímási nyaralóban, a források ezúttal sem említik Mindszenty nevét.

Gróf Mikes János, nyugalmazott szombathelyi püspök, viszont, aki pontosan tisztában volt a helyzet kivételességével, roppant agilissá vált Mindszenty érdekében. Kedvelt papjában látta az egyház jövőjének zálogát, ezért nem volt rest a nevét a megfelelő helyeken többször is emlegetni, csak hogy a két egyházmegye egyikének élére ő kerüljön. „... sok bizodalom nincs, de azért én még megteszek, amit tudok, nem a Te, hanem az Egyház érdekében” – írta kijózanítóan Mindszentynek¹⁴. Óva intette az elbizakodottságtól: „... a világért se szerepelj mint jelölt, sőt ne is éld be magad a gondolatba, nehogy csalódás érjen.”¹⁵ Mikes valóban minden követ megmozgatott. Mindszenty érdekében koptatta a pápai nuncius hivatalának küszöbét, és újfent beajánlotta Hubert Noots premontrei generális, a Rómában nagy befolyással bíró, Magyarországot is ismerő, világlátott főpap figyelmébe. „Veszprém részére szabad volna Önt Mindszenty (Pehm) [személyére felhív]ni, erre Isten választotta, és a veszprémi komoly úr [?] akarja őt, és csak őt. Nehéz idők várnak ránk, és ott a megfelelő embernek kell állnia, mert az állás nagyon fontos és nehéz. Az egri kinevezéssel [Czapik Gyulával] megbarátkoztam – mert bár a férfi el-lenszenves, de okos és jellemzilárd. A jó Grósz atya túl nagy kalapot kapott a fejére, amitől állandóan fejfájása van.”¹⁶ Javaslatára megnyugtató választ kapott: „Megteszem a lehetségest azokért a nevekért, amelyekre Excellenciád utalt nekem” – ígérte Mikesnek Noots¹⁷. A szombathelyi esélyeket illetően lehűtötték Mikes reményeit, mivel „Róma nem nevez ki szívesen püspököt saját egyházmegyéjéből”, viszont Veszprém élére még Grósz püspök is Pehm nevét említette¹⁸. Mikes a püspöki javaslat-tételekben kulcszszereplő kultuszminiszternél, Szinyei Merse Jenőnél is lobbizott Mindszenty érdekében. A miniszter

¹³ PL 9369/1944. Serédi Jusztinián hercegprímás olasz nyelvű levele Angelo Rotta nunciushoz. Esztergom, 1943. december 23.

¹⁴ PL Mm. 17. doboz, „1943-45” feliratú boríték. Mikes János címzetes érsek levele Mindszenty Józsefhez, 1943. május 29. Kézírás.

¹⁵ PL Mm. 17. doboz, „1943-45” feliratú boríték. Mikes János címzetes érsek levele Mindszenty Józsefhez, [1943] június 5. Kézírás.

¹⁶ „... für Veszprém dürfte ich Sie Mindszenty (Pehm) zuen [?], er ist dafür von Gott getroffen, u. der ernste Herr [?] von Veszpr. wünscht ihn, u. nur ihn. Es erwarten uns schwere Zeiten, u. dort muss der rechte Mann stehen [?], denn die Position ist sehr wichtig [?] u. schwer [?]. Mit [?] der Erlauer Ernennung habe [?] ich mich [?] befreundet [?] – denn der Mann ist zwar zuwider, aber gescheit u. charakterfest. Mg. Grósz der Gute hat einen zu grossen Hut auf den Kopf bekommen, wovon er stets Kopfweg hat.” Szombathelyi Egyházmegyei levéltár (a továbbiakban: SZEL) Mikes János hagyatéka, 19. doboz, Missilis 1943. Mikes János levélfogalmazványai Hubert Noots generálisnak. Szombathely, k. n. [1943] Eredeti, kézírás. (Az átirat Schmidt Péter munkája.) Lásd még PL Mm. 17. doboz, „1943-45” feliratú boríték. Mikes János címzetes érsek levele Mindszenty Józsefhez. H. n., 1943. július 19. Kézírás.

¹⁷ „Ich werde das mögliche tun für die Namen welche Euer Excellenz mir angedeutet haben.” SZEL Mikes János hagyatéka, 19. doboz, Missilis 1943. Hubert Noots levele Mikes Jánoshoz. Róma, 1943. június 1.

¹⁸ PL Mm. 17. doboz, „1943-45” feliratú boríték. Mikes János címzetes érsek levele Mindszenty Józsefhez. H. n. [1943] június 5. Kézírás.

nem foglalt állást, de nem is hártott. A diplomatikus reagálást Mikes túlértékelt és majdhogynem támogatásként tálalta a hercegprímásnak, aki azonban hűvösen és kioktatóan válaszolt: „Most nem tudok az ügyre nézve semmi konkrétumot mondani. Csupán azt szeretném mély tisztelettel megjegyezni, hogy a kitérő választ – s itt a kultuszminiszter szavaira utalt – sokszor oly formában adják az emberek, amely az eredménytelenséget másra hártja át.”¹⁹

Azonban Angelo Rotta apostoli nunciust, akinek döntő szerepe volt a lehetséges püspökök fellelésében, megragadták az apátplébános lelkipásztori érdemei. Sokak véleményét kipuhította, még a szerzetesrendi főnököket is végigkérdezte. Ez nunciusként kötelessége volt, de fedezte is magát arra az esetre, ha nem válna be a jelölt. Seréditől 1943. december 13-án kérte Mindszenty jellemzését, ám azt még meg sem kaphatta, amikor a prímási palotában a kormány meglepő listájáról értesültek. Ezen – az időközben ugyancsak megürült – csanádi püspökség élére gróf Wenckheim Frigyes, Ibrányi Ferencet és Mindszenty-Pehm Józsefet javasolták! „Az első jóformán idióta, a másik ellen is épp elég a panasz, a harmadik a legesélyesebb, bár erőszakos természete ellenségei számát táplálja” – kommentálta a hírt Esty Miklós, a hercegprímás gentiluomója (mai szóval talán protokollfőnöknek mondhatnánk)²⁰. Ugyanekkor írt Mindszenty növekvő esélyeiről Géfin Gyula is Mikes címzetes érseknek²¹. 1943 végére tehát az előjeltek sokkal kedvezőbbek voltak, mint addig bármikor, és Mindszentyt a komoly esélyesek között találjuk, csak a helyszín volt még bizonytalan.

A jól értesült Esty megtudta, hogy a nuncius figyelmét Pfeiffer Miklós kassai kanonok hívta fel „Mindszenty-Pehm” személyére. „Nem tudom, vajon a jelenlegi ordináriusától [Grósz Józseftől] kérnek-e relációt s ez bele veszi-e akkor, hogy az esperességtől és a püspöki biztosságtól megfosztotta, miután szembe helyezkedett vele s lemondani sem volt maga hajlandó.”²² Az eset, amire Esty sorai utalnak, négy évvel korábban történt. Pehm József esperes apátplébános 1940. július 28-án lemondott a zalaegerszegi esperesi kerület vezetéséről, majd 1941. március 22-én a zalai püspöki biztosi munkaköréről, amelyet 1927 óta roppant nagy lelkesedéssel és hivatástudattal töltött be. Pehm lemondásainak hátterében olyan konfliktusok sorozata állt, amelyek közte és Grósz József megyéspüspök között keletkeztek. Kenyértörésre végül azért került sor, mert Pehm esperesi kerületének egyik, erkölcsi kihágáson ért papját a püspök nem fenytette meg kellő szigorral. „... nem lehet ott espereskedni – magyarázta naplójában –, ahol a papi botrányok és fegyelmezetlenségek ellenében a töredezett nádat emlegetik. Az egyházmegye régi szelleme vérzik el. Majd megoldják a papi gyengék problémáit a sűrűsödő német–nyilas fellegek!”²³ A „töredezett nád” fordulat utalás volt Izajás próféta szavaira: a Messiás a töredezett, gyenge nádat sem törí össze, hanem irgalmat gyakorol, lehajol a vétkesekhez is, mert azért jött e világra, hogy az emberek ne vesszenek el és a bűnösök megtérjenek. Pehm viszont gyengeségnek tekintette, hogy a vétkes papot nem büntették meg kellő szigorral. Mivel nem tudta elfogadtatni álláspontját, inkább lemondott tisztségéről. Ám érdemes odafigyelni arra is, hogy Pehm miért ragaszkodott a fegyelemhez: a következetesség, a kikezdetlenség, a katolikus egység kapaszkodót jelent az ideológiai zűrzavarban. Grósz József me-

¹⁹ SZEL Mikes János püspök iratai, 19. doboz, Missilis 1943. Serédi Jusztinián levele Mikes Jánoshoz. Esztergom, 1943. augusztus 16.

²⁰ Szent István Társulat (a továbbiakban: SZIT) Irattára, Esty Miklós hagyatéka, 2. doboz, 6. tétel, Napló IV. 97 (verso). 1943. december 22-ei bejegyzés.

²¹ SZEL Mikes János püspök iratai, 19. doboz, Missilis 1943. Géfin Gyula levele Mikes Jánoshoz, 1943. december 22.

²² SZIT Irattára, Esty Miklós hagyatéka, 2. doboz, 6. tétel, Napló IV. 99 (verso). 1944. január 10-ei bejegyzés.

²³ PL Mm. 43. doboz, Pehm József naplója, 1941. február 10-ei bejegyzés. Kézírás.

gyéspüspök, ha nem is azonnal, de elfogadta Pehm döntését. Utóda így jellemezte őt: „Igazi papi élet. Kemény, de nemcsak másokkal, önmagával szemben is. Nagy szociális érzéssel rendelkezik. Híveinek szigorú, de szerető atyja.”²⁴ Az esperes-változásról szóló sajtóhír azonban csak a felmentés tényét közölte, és elhallgatta Pehm lemondását. Ám hiába volt a történetnek egy Pehm-féle olvasata, ettől még az a hír terjedt el róla, amit Esty is rögzített a naplójában.

Visszatérve a veszprémi püspökség esélyeire, Tomek Vince, az 1946-ban tartományfőnökké, 1947-ben generálissá választott piarista szerzetes egy újabb pártfogót említ, ő úgy tudta, hogy Antall József menekültügyi kormánybiztos magának tulajdonította Mindszenty kinevezését. Történt ugyanis valamikor 1943 második felében, hogy Rotta nunciust elvitte Zalaegerszegre, meglátogatni az Olaszország „átállása” után hadifogolyként kezelt badoglionista olasz tiszteket. Természetesen a plébániára is elmentek, és miután a nuncius roppant elégedett volt a látottakkal, Antall odaadta neki a plébános, azaz Mindszenty József curriculum vitae-jét. „Antall mindig meg volt győződve, hogy Mindszenty ennek alapján lett veszprémi püspök.”²⁵

A szentszéki döntés azonban mégis egyre csak húzódott. A német megszállás küszöbén Mikes címzetes érsek felsietett a budai várba, és megsürgette a nunciaturán a kinevezéseket. Vajon Mikesen kívül ki érvelhetett még Mindszenty mellett a nunciusról? Többen is, köztük Cavallier József, a méltatlanul elfeledett újságíró, a megkeresztelkedett zsidók érdekvédelmi szervezeteként létrehozott Magyar Szent Kereszt Egyesület vezetője. Cavallier Angelo Rotta pápai nunciussal is úgy került kapcsolatba, hogy ő vette át és továbbította a szentszéki menleveleket. Idővel egyfajta barátság alakult ki közöttük, s ő lett a nuncius egyik legfőbb informátora. A Szent Kereszt Egyesületben Cavallier együtt dolgozott Slachta Margittal, a magyar törvényhozás első női képviselőjével, aki előbb, mint missziós nővér, később, mint a Szociális Testvérek Társaságának alapító főnöknője, s nem utolsósorban mint legitimista politikus, jól ismerte a zalaegerszegi apátplébánost. Nem kizárt, hogy neki is szerepe volt a veszprémi püspök személyének kiválasztásában.

Az bizonyos, hogy a Vatikán olyan jelöltet keresett, aki egy átmeneti, zavaros időszakban is képes a helyzetet uralni, és aki alkalmas a háború utáni újjáépítés mérhetetlenül fáradtságos munkájára. A történelem adott válságos pillanatában egy határozott és vezetni képes személyiségre volt szükség. Mindszenty ilyennek ígérkezett, hiszen szervezőképességét, munkabírást, hitének és erkölcsének kiemelkedetlenségét már többszörösen bizonyította. Vezetői stílusa a parancsolóan irányító típusba sorolta. És ha mindez még nem lett volna elegendő érv Mindszenty mellett, ne zárjuk ki annak eshetőségét sem, hogy sziklaszilárd legitimizmusa is alkalmas jelöltté tette Róma szemében, tekintettel a háború utáni kelet-közép-európai politikai fejleményekkel kapcsolatos latolgatásokra, amelyekben szerepelt egy Habsburg vezetésű Duna-monarchia elképzelése is.

²⁴ Zalaegerszegi Mária Magdolna Plébánia Irattára, Esperesi iratok 1942-1957. Keszei Imre kerületi esperes Grósz József megyéspüspöknek. Zalalövő, 1943. január 5.

²⁵ Piarista Rend Magyar Tartományának Központi Levéltára IV. 198. Tomek Vince hagyatéka, Saját kéziratok, 12. tétel, Tomek Vince visszaemlékezései (1968-1981). 99. fol. „Kapcsolataim Mindszenty Biborossal.” Róma, 1981. augusztus 19. Idézi Koltai András és Lukács László: Tomek Vince piarista generális följegyzéseiből. *Vigilia* 80 (2015) 1. 52-59.

„Ej no, püspök lett az én drága Jóska fiam”

Mindszenty József – és a Szombathelyre jelölt Kovács Sándor, valamint a Szegedre kiválasztott Hamvas Endre – beleegyezését 1944. február 26-án kérték ki. Ezt elegendő volt megtáviratozni a következő szöveggel: „az előadott kérdésre igenlő választ adok”²⁶. Miután mindhármuk válasza megérkezett, Rotta nuncius március 1-jén bizalmasan tudatta a pápa döntését a hercegprímással²⁷. A reakció távolról sem volt csak az örvendezésé, sőt Mindszenty kinevezése Veszprémbe Esty Miklós világi pápai kamarás szerint „konsternációt [megdöbbenést] keltett”. Érdekes, hogy míg Kovács Sándor és Hamvas Endre kinevezési bullája március 3-án, pénteken, addig Mindszentyé két nappal később, március 5-én, vasárnap kelt²⁸. Viszont az *Acta Apostolicae Sedis*ben, az időszakos hivatalos szentszéki közlönyben mindhárom kinevezés dátuma március 3. Ugyanakkor a *L'Osservatore Romano*, a Vatikán félhivatalos napilapja csak március 8-án tette közzé a kinevezéseket, mintha bevárták volna Mindszenty kinevezésének bizonyosságát is²⁹. Valószínűbbnek tartjuk a bullát kiállító vatikáni kalligráfus tévesztését, mint a pápa hezitálását. Mindenesetre március 5-én – amikor a kinevezések egyike sem volt még nyilvános – Rotta nuncius, mintha ismételten szeretné megnyugtatni önmagát a döntés helyességéről, Antall Józsefet még újfent kifaggatta Mindszentyről. Azután „meggyőződéssel mondta: »Ja! Er ist ein tüchtiger Mann!«”³⁰ Mindszenty veszprémi püspöki kinevezése visszavonhatatlanul eldőlt.

Amikor a döntést Ádám László, szalézi igazgató, lelkendezve újságolta gróf Mikes Jánosnak, ő csak mosolygott, s mintha csakugyan meglepte volna a hír, azt mondta: „»Ej no, püspök lett az én drága Jóska fiam.« De Géfinnek azonban megsúgta: »Sikerült öt kineveztetnem a hercegprímás nélkül és a kormány ellenére.«”³¹ Zalaegerszeg lakossága március 7-én, kedd este a rádió híradásából értesült a hírről, amit a másnapi sajtó címlapon hozott. A Mária Magdolna plébániára özönlöttek a gratulációk és tisztelegő küldöttségek. A polgármester arra kérte a „város hazafias közönségét”, hogy a kitüntetett kinevezés alkalmából házaikat március 9-én lobogózzák fel egy napra.

A pápai bulla viszont a háborús körülmények miatt késlekedett, Rómából csak március 26-án expedálták, ahogy a másik két új püspöknek is. Ezért Rotta élt a XII. Pius pápától 1943-ban kapott felhatalmazással, és hozzájárult, hogy Mindszenty József „ha az Apostoli Bulla nem is érkezett meg, a Czapik Gyula excellenciás veszprémi püspök úrnak az egri érseki székbe történt áthelyezése folytán jogilag és ténylegesen megüresedett, saját pásztor nélkül maradt egyházat kormányozza és a püspökké szentelést

²⁶ VÉL I.1.44. a 2180/1945. Angelo Rotta nuncius levele Mindszenty Józsefhez. Budapest, 1944. február 26. Gépelt, latin nyelvű, aláírt; SZIT Irattára, Esty Miklós hagyatéka, 2. doboz, 6. tétel, Napló IV. 104 (verso). 1944. március 13-ai bejegyzés.

²⁷ PL 9369/1944. Angelo Rotta nuncius levele Serédi Jusztinián hercegprímáshoz. Budapest, 1944. március 1.

²⁸ VÉL I.1.41. Püspökök, kanonokok kinevezései, pápai engedélyek 134a. Mindszenty József püspöki kinevezési bullája, amelynek dátuma minden kétséget kizáróan 1944. március 5. – Megjegyzés: a szakirodalom, a lexikonok és az *Annuario Pontificio* 1947–1975 közötti kiadásai teljes következetlenséggel hol március 3-át, hol 4-ét közölnek. A Szentszék archontológiai adatbázisa március 3-át adja meg a kinevezés időpontjának.

²⁹ Acta SS. Congregationum, Sacra Congregatio Consistorialis, Provisio Ecclesiarum. In: *Acta Apostolicae Sedis*, Annus XXXVI, Series II, Vol. XI, Typis Poliglottis Vaticanis, 1944. 88. pag.; *L'Osservatore Romano*, Numero 56, 8 Marzo 1944.

³⁰ PL Mm. 17. doboz, „1943-45” feliratú boríték. Antall József államtitkár levele Mindszenty Józsefhez. Budapest, 1944. március 11. Eredeti, aláírt.

³¹ Székely László: *Emlékezés Mikes János szombathelyi megyéspüspökről*. Szerk.: Soós Viktor Attila. Közrem.: Bakó Balázs. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy, 2009. 146-147.; *Géfin Gyula emlékezete*. S. a. r. Feiszt György. Szombathely megyei jogú Város, Szombathely, 2008. 8. (Acta Savariensia, 20.) Mikes gratulációja akkor tűnt el Mindszenty íróasztaláról, amikor a nyilasok 1944. november 27-én átkutatták szobáját.

a római kúrián kívül fogadja és a püspöki széket átvegye”³². Szóban arra figyelmeztette Veszprém új püspökét, hogy legyen paternus, azaz atyai. „Sajnos inter arma [harc közben] nem mindig sikerült” – írta évtizedekkel később önkritikusan Mindszenty³³.

Mindszenty József 1944. március 11-én vezette le utoljára a zalaegerszegi egyházközség gyűlését, mint egyházi elnök. A búcsúzó képviselők megilletődve árulták el, hogy ők már régóta mondogatják egymás között: „a mi plébánosunk már kinőtt a zalaegerszegi öreg plébánia szűk kereteiből, hogy nem itt lenne már a helye, hanem máshol, magasabb, fontosabb posztóban, ahol nagy szelleme szabadabban szárnyalhat”³⁴. A főpapi esküre, amit Horthy Miklós kormányzóra kellett letenni, 1944. március 24-én került sor: „Én Mindszenty József, mint püspökhöz illik, esküszöm a szent evangéliumokra, hogy Magyarország Főméltóságú Kormányzójának híve leszek és ígérem, hogy sem közvetve, sem közvetlenül semmiben részt nem veszek, ami Magyarország jogaival és érdekeivel ellentétben áll. Isten engem úgy segéljen!”³⁵ Az eskütétellel Mindszenty József jogossá vált javadalma jövedelméhez. Hogy „Veszprém megért egy kormányzót”? 1920 előtt katolikus uralkodóra kellett esküt tenni, nem egy református kormányfőre, ám ezúttal felekezeti vagy politikai fenntartásoknak – ha Mindszenty püspök akart lenni – nem volt helye. Ugyanekkor tett esküt a másik két új püspök, Hamvas Endre és Kovács Sándor is. Ez volt az egyetlen eskü, amit Mindszenty főpapként a magyar államra és annak államfőjére tett, morálisan csak ez kötötte, és a későbbiekben, amikor a jogfolytonosság illeszkedési pontjait kereste, ehhez tudott és akart visszanyúlni. A Szálasi-rezsim fontosnak tartotta volna az új eskütételt, de az elmaradt, az 1945 utáni kormányok pedig csak öt év elteltével, 1950-re jutottak oda, hogy a szertartásnak jelentőséget tulajdonítsanak. Így 1945 és 1950 között Mindszenty – ezúttal, mint esztergomi érsek – mellett elmaradt Rogács Ferenc pécsi koadjutor püspök, Papp Kálmán győri, Bánáss László, majd Badalik Bertalan veszprémi püspök eskütétele is.

A püspökszentelés nyugtalan és feszült hangulatban, a német katonai megszállás első napjaiban, 1944. március 25-én, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén ment végbe az esztergomi bazilikában. Serédi hercegprímás három püspököt is felszentelt a 11 órakor kezdődött szentmise keretében: Kovács Sándor kecskeméti plébánost a szombathelyi, Hamvas Endre budapesti érseki helytartót a csanádi, Mindszenty Józsefet a veszprémi egyházmegye élére. Eredetileg külön-külön szentelték volna őket, Mindszentyt a zalaegerszegi főplébánia-templomban. A meghívók el is készültek, amikor a németek bevonulása miatt a hercegprímás úgy döntött, hogy az új püspököket együtt szenteli fel Esztergomban. A kivételes eseményre családtagjaival érkező Mindszenty vegyes fogadtatásáról árulkodik Serédi hercegprímás személyi kísérijének, Esty Miklósnak a korabeli naplója: „Kora délután érkezik meg haza 7 heti távollét után Meszlényi püspök a gazdasági autóval, s magával hozza Hász István tábori püspököt. Fél öt tájt

³² VÉL I.1.44.a. 1453/1944. Angelo Rotta apostoli nuncius a püspöki kinevezési bullát helyettesítő okirata. Budapest, 1944. március 20.

³³ Mindszenty József: *Napi jegyzetek. Budapest, Amerikai Követség 1956-1971*. Mindszenty Alapítvány, Vaduz, 1979. 376. 1965. február 17-i feljegyzés.

³⁴ Zalaegerszegi Mária Magdolna Plébánia Irattára, jegyzőkönyvek 1940-1970. 110. fol. Jegyzőkönyv a Zalaegerszegi Róm. Kath. Egyházközség képviselő-testületének 1944. március 11-ei üléséről. Kézírás.

³⁵ VÉL I.1.44.a. 1483/1944. Mindszenty József eskütételi szövege. Budapest, 1944. március 24. Eredeti. Hiteles másolatban: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára M-KS 276. f. 65/353. ö. e. 6. fol. (Ortutay Gyula kultuszminiszter küldte Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettesnek. Budapest, 1950. január 27.) Az eskütételre báró Perényi Zsigmond belső titkos tanácsos „mint zászlósúr”, a felsőház elnöke, Antal István magyar királyi titkos tanácsos, a vallás- és közoktatásügyi miniszter teendőivel ideiglenesen megbízott igazságügy-miniszter és Stolpa István államtitkár jelenlétében került sor.

érkezik meg autón Shvoy Lajos székesfehérvári püspök kísérelőjével, majd valamicskével később Kovács Sándor kinevezett szombathelyi püspök Szathmáry Kálmán kecskeméti adóhivatali igazgató kísérelőjében. Őutánuk érkezik meg Mindszenty József kinevezett veszprémi püspök, ez meglepetésként magával hozta bekötött fejű vénasszony anyját, egy idősebb és egy fiatalabb rokonát, akinek még egy fehér inge sem volt, előre egy szót sem szólt, most van is kapdosás az elhelyezésükkel.³⁶ A hivalkodó külsőségekhez és hercegprimási környezethez szokott „protokollfőnök” lenézte az előkelő körökben esetlen, vidéki plébánost. Mindszenty viszont azzal, hogy nem restellte „fejkendő öregasszony” édesanyját, rokonszenves üzenetet küldött az alsópapságnak: nem tagadom meg a paraszti származásom. A tisztelet hagyományos jeleként a szentelési szertartásra megérkezett Csehimindszent község képviselő-testületének távirata: Mindszenty Józsefet a falu díszpolgárává választották, és a határozatot kimondó gyűlésre a püspök édesapját, Pehm Jánost is meghívták³⁷. Ez azon ritka alkalmak egyike volt, amikor gyermekük karrierjének építésében nemcsak az édesanya, hanem az édesapa is említendő szerephez jutott.

A szentelést Serédi Jusztinián hercegprimás végezte, a szertartásban Shvoy Lajos székesfehérvári és Pétery József váci püspök segédkezett. A kultuszminisztériumot Stolpa János államtitkár képviselte, ömellelte nagyszámú egyházi, polgári és katonai előkelőség vett részt a szentmisén. Serédi a földre borult püspökökre hívta le a Szentleket, felkente őket a szent krizmával, megáldotta pásztorbotjaikat, gyűrűiket és süvegjeiket, majd ünnepélyesen beültette őket a főoltár előtti székbe (a katedrába) – szimbolizálva mindezzel a püspökszentelés és egyházmegyei kormányzás kánoni jogszerűségét³⁸. Az élmény megrendítő, de a jövő kilátásai borúsak, „Mindnyájan érezzük, hogy így talán utoljára vagyunk együtt” – jegyezte fel naplójába Esty Miklós³⁹.

A napról napra súlyosbodó háborús veszélyeztetettség miatt Veszprém újonnan kinevezett püspöke, az eredeti tervektől eltérően, mindennemű ünnepélyes ceremónia mellőzésével, feltűnés nélkül érkezett székhelyére, 1944. március 28-án, egy hideg és szeles keddi napon. Aznap délelőtt adta át hivatalosan a zalaegerszegi plébániajavadalmat Sarlós Mihály adminisztrátornak, majd köszönetet mondott Szent Márton egyházmegyéjének kereszttségért, neveltetésért, papi hivatásért, az őt ért kitüntető megbízatásokért, míg mulasztásaiért és emberi hibáiért bocsánatot kért⁴⁰. Egyházmegyéje papságát és híveit főpásztori szózatban köszöntötte, amelyben vázolta püspöki programját is. Püspökként is szolgáló pap kívánt maradni. Népe papja, aki fényben és gyászban, örömben és bánatban, mindig híveivel marad. „Eszményem a hívekért buzgón munkálkodó és a saját lelkét tökéletesítő, a Jézus Szíve szerint való papság... Hitben és erkölcsben meg kell újulnunk... csak a büntől rettegjünk, a szentségtől nem kell félnünk... Isten keze megsegít és a régi magyar erények újra visszatérnek... és az egyéni, családi és nemzeti életben újjászületés következik be az Egyház és a haza javára.”⁴¹ Püspöki címerébe Árpád-

³⁶ SZIT Irattára, Esty Miklós hagyatéka, 2. doboz, 6. tétel, Napló IV. 108 (recto). 1944. március 24-ei bejegyzés; Mészáros István: *Prímások, pártok, politikusok 1944-1945. Adalékok a magyar katolikus egyház XX. századi történetéhez*. Szent István Társulat, Budapest, 2005. 22. (Mindszenty édesanyját, mint egyetlen női vendéget, Ispánki Béla lakrészében helyezték el, aki akkor Serédi hercegprimás szertartója volt. Ispánki Béla: *Az évszázad pere*. Lämpás Kiadó, Abaliget, 1995. 33.)

³⁷ VÉL I.1.44.a. 1606/1944. Sörgöny, Csehimindszent, 1944. március 24. 15 óra 20 perc.

³⁸ „Bevonult székhelyére Mindszenty József, az új püspök.” *Veszprémvármegye*, 46-59. évf. 14. sz. 1944. április 2. Címlap; „Mindszenty József megyéspüspök.” *Veszprémi Hírlap*, 52. évf. 27. sz. 1944. április 2.

³⁹ SZIT Irattára, Esty Miklós hagyatéka, 2. doboz, 6. tétel, Napló IV. 108 (verso). 1944. március 25-ei bejegyzés.

⁴⁰ SZEL AC 872/1944. Mindszenty József 608/1944. sz. lemondólevele a zalaegerszegi plébániáról. Zalaegerszeg, 1944. március 25.

⁴¹ VÉL I.1.44.a. 1476/1944. „Főpásztor szózata papjaihoz.” 1944. március 29.; VÉL I.1.2. 1944/VI. 31-32.

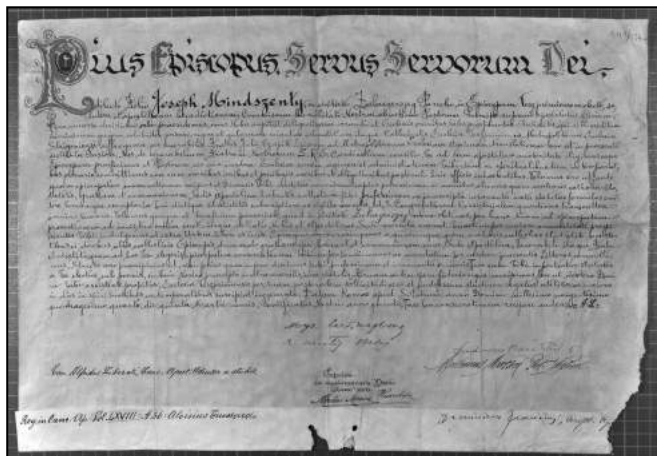
házi Szent Margit lilimos, misekönyvet tartó alakját választotta, aki egyszerre szimbolizálta a magyar szenteket és Veszprém múltját, hiszen életét – aminek egy részét Veszprémben töltötte – felajánlotta engesztelésül Magyarorszáért. A címer felirata: Pannonia Sacra. Szokatlan, hogy József püspök nem szentírási idézetet, hanem olyan jelmondatot választott, amelyben beazonosítható egy országra, jelesül a magyarra történő utalás. A „szent” fogalma ’istenfélő’, ’igaz’ jelentésű, Pannoniát pedig az egyházi hagyomány azonosította a keresztény Magyarországgal. Így a Pannonia Sacra istenfélő Magyarországot jelent. Mindszenty ezzel az evangelizációs-lelkipásztori programmal nem kevesebbet üzent, mint hogy ő a Magyarok Nagyasszonyának felajánlott, független Magyarorszáért él és hal, és hogy ő ennek az országnak egyik főpapja kíván lenni, aki minden magyart ebbe az „országba”, a Pannonia Sacrába akar elvezetni. Érdeemes felfigyelnünk arra, hogy a jelmondat a német katonai bevonulást közvetlenül követő napokban született, és ezt őrzi meg Mindszenty esztergomi érsekként is, immár a szovjet megszállás alatt. A Haza és a katolikus Egyház összefonódott ebben a két szóban, és ahogy eddig is, ez vezérel majd Mindszenty teljes hátralévő életében.

1. kép: Zalaegerszegi képeslap, 1940 körül
(Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár, Fotótár 9. doboz, Deák Florid albuma)

3. kép: Mindszenty püspöki kinevezési bullája, 1944. március 5.
(Veszprémi Érseki és Főkáptalani levéltár 1.41.

Püspökök, kanonokok kinevezései, pápai engedélyek 134a.)

2. kép: Mindszenty József
szentelési emléklapja

4. kép: Mindszenty József
veszprémi püspöki címere

Abstract

The diocese of Veszprém was led by Gyula Czapik between 1939 and 1944. Until 7th May 1943 as Bishop and then as Archbishop of Eger, he was an apostolic governor until March 1944. On March 5th, 1944 József Mindszenty, papal prelate, Abbot of Zalaegerszeg was appointed Bishop of Veszprém – going against the government and Cardinal Jusztinián Serédi. The study introduces the potential candidates, arguments articulated for and against originating from various interests. Finally, the appointment of József Mindszenty was pushed through due to the connections of Count János Mikes Titular Bishop, former Bishop of Szombathely.

Béres Katalin

A tófeji díszmű-kerámia

Az ötvenes évek igénytelen és sivár szocialista realista tárgyi világa után – amelynek dísz tárgyai az általános szegénység miatt alig jelentek meg az átlagpolgár otthonában – a kádári konszolidáció hatása kiterjedt a lakáskultúra területére is. A lakásépítések megindulása, s az életszínvonal lassú emelkedése új igényeket teremtett. Már nemcsak a legfontosabb lakberendezési tárgyak megvásárlására jutott pénz a társadalom egyre szélesebb rétegeiben, hanem az otthonokat barátságosabbá, hangulatosabbá tevő új típusú dísz tárgyak megvásárlására is. Napjainkban ezek a tárgyak, köztük a hatvanas, hetvenes évek jellegzetes díszmű-kerámiai – a kutató- és gyűjtőmunka jelenkorra történő kiterjesztésével – megjelentek a múzeumi raktárak polcain és a kiállításokon is.

De nemcsak a múzeumok gyűjtik ezeket a sajátos formavilágú, színű és díszítésű darabokat, növekvő értékük van a bolhapiacokon, internetes piactereken, megjelentek komoly aukciós oldalakon, sőt magángyűjtemények is kialakultak már belőlük. 2008-ban a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum igazgatója, Kiss Imre Keramika Kádárka címmel időszakos kiállításon mutatta be saját kollekcióját¹. A kurátor bevezetett egy új fogalmat is e kerámiai és egyéb korabeli tárgyak stílusának meghatározására – a Szoc Deco-t – az elnevezéssel arra utalva, hogy véleménye szerint a kádári tárgykultúra gyökerei az Art Deco korszakában keresendők².

A szocializmus évtizedeiben készült kerámiai magas művészi színvonalú darabjait elsősorban Gorka Géza, Gorka Livia, Gádor István munkái fémjelzik, de a hódmezővásárhelyi, bodrogkeresztúri, magyar-szombatfai, sárospataki vagy a tófeji kerámiaüzemekben készült, tömegigényeket kielégítő, sorozatban gyártott vázák, kaspók, tálak, különféle készletek is az 1964-ben létrehozott Képző- és Iparművészeti Lektorátus által zsűrizett termékek voltak, ahol a zsűrizést igazoló címke nem elsősorban az esztétikai minőséget mutatta, hanem sokkal inkább a gyártók szándékát a giccsadó befizetésének elkerülésére³.

A szocializmus évtizedeiben Magyarországon gyártott, lakossági igényeket kielégítő díszmű-kerámiai egyik legismertebb és jellegzetes színvilága alapján könnyen felismerhető fajtája a Zala megyei Tófejen készült. 1965-től 1985-ig gyártottak itt díszmű-kerámiaikat, húsz év alatt közel ötszázféle termék, dísz tárgy és háztartási kerámia készült az üzemből, amelyek egy része ma is megtalálható az idősebb generációk otthonaiban, eredeti környezetében, a közgyűjteményekbe kerülők pedig a muzealizálás útjára léptek.

¹ <http://www.mkvm.hu/index.php?p=list&id=45&tbl=kiallitas> (Letöltve: 2015. márc. 18.)

² http://kultplay.hu/2008/10/15/title_264 (Letöltve: 2015. márc. 18.)

³ Interjú Czugh Máriával. Göcseji Múzeum Adattára

A Göcseji Múzeumba 2000-ben került be az első tófeji kerámia, azóta folyamatosan gyarapodik gyűjteményünk. Nem törekszünk a teljes termékcsalád összegyűjtésére, de igyekszünk megőrizni az egyes tárgytípusok (vázák, hamutálak, készletek) izgalmas variációt. Jelenleg mintegy 70 darab tófeji kerámiát raktározunk történeti gyűjteményünkben, amelyeket az alábbi katalógusban mutatunk be.

Az eddig bejelentett darabok nagy része a szocializmus egyes évtizedeit bemutató, *Így éltünk...* című kiállítás-sorozatunk gyűjtési felhívására érkezett a múzeumba, de hagyatékok részeként is szépszámmú kerámiát kaptunk. Az ajándékozók két markáns csoportra oszthatók: egyik részük a nyugalmazott pedagógusokból került ki, akik pedagógusnapra vagy tanítványaik ballagásakor gyakran kaptak emlékül tófeji kerámiát, s egész gyűjtemények alakultak ki így egy-egy családnál. A másik forrásunk pedig maguk az üzem egykori dolgozói, akik legális vagy illegális módon, könnyen hozzájutottak a nekik tetsző darabokhoz. Az elrontott, kishibás termékek szabad prédaként bárki számára hozzáférhetők voltak.

E kerámiagyűjtemény kapcsán talán nem érdektelen megvizsgálni, hogy jött létre a kerámia üzem, hogyan készültek a jellegzetes tófeji kerámiák⁴.

Az I. világháború után orosz hadifogságból tért haza Tófejre Czuppon György, aki orosz feleséget hozott magával. Az asszony, Mária Bozsanova vagyona támaszkodva birtokot vásároltak, ahol a söjtöri Búza Vendellel társulva, s a helyi vörösgyagra alapozva, tégláégetőt építettek. A termelés 1924-ben kezdődött meg⁵. Két év múlva eladták a vállalkozást az Olaszországból katonaként Magyarországra, Tófejre származott Melchiorre Celottinak, aki az ezen a vidéken ismeretlen körkemence megépítésével korszerűsítette a téglagyárat. Az új technológiával folyamatossá vált a termelés, gazdaságosabb és hatékonyabb lett a téglagyártás⁶.

Celotti üzemét 1951-ben államosították, ő maga éjjeliőrként dolgozhatott egykori tulajdonában. A tófeji gyár egyike lett annak a tizenöt zalai téglagyárnak, amelyet Téglagyári Egyesülés néven vontak össze és működtettek. A következő években az Egyesülés üzeimeiben a téglagyártás mellett többek között mozaik- és cementlapgyártással, mészkőbányászással és őrléssel bővítették a termelés profilját, így a vállalat nevét 1955-ben Zala megyei Bánya és Építőanyagipari Egyesülésre változtatták⁷. 1962-ben a téglatermelés csökkenése, a felvevőpiac hiánya miatt azonban meg kellett szüntetni a tófeji téglagyár üzemelését, nehéz helyzetbe hozva ezzel az ott dolgozókat. Balogh Győző, a Zala Megyei Tanács VB Ipari osztálya és Szabó Tibor, az Építőanyagipari Egyesülés főmérnökei ekkor adták be újítási javaslatukat, amelyben a téglagyár finomkerámiai falburkolólap-gyártó üzemmé történő átalakítását kezdeményezték⁸. Ajánlották továbbá a virágcserepgyártás és a díszmű-kerámia meghonosítását is. Varga József, a Zala Megyei Tanács Ipari osztályának vezetője, valamint a Zalában maradt építőipari vállalatokból létrehozott Zala megyei Kerámia és Betonáruipari Vállalat vezetői, Kerekes Lajos főkönyvelő és Nagy György

⁴ Itt mondok köszönetet Czugh Máriának, Czugh János leányának, a tófeji üzem nyugalmazott főtechnológusának, Szőke János nyugalmazott fejlesztő technológusnak, Németh János keramikuművésznek, Novák Lászlónak, az üzem nyugalmazott kereskedelmi osztályvezetőjének, Toplak Tibornénak, az üzem egykori szitalaboránsának, valamint Szepe Ágnes laboránsnak, akik a cikk megírásához segítséget nyújtottak.

⁵ Téglagyártás Celotti módra. A Celotti család története. In: *Zalakerámia Lapozó 2008. II. negyedév* http://www.zalakeramia.hu/admin/data/file/2073_2008_ii_negyede_uv.pdf. (Letöltve: 2015. márc. 18.)

⁶ Uo.

⁷ Takács János: *Húsz éves a Kerámia és Cserépkályhagyár. 1951-1971. Zalaegerszeg, 1971. 7. p.* (Továbbiakban: Takács)

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára (Továbbiakban MNL ZML) XXIX. 37. Kerámia és Cserépkályhagyár iratai. Újítások 1962-1970. Újítási javaslat, 1962. okt. 2.

Ítí jegyzem meg, hogy az MNL Zala Megyei Levéltárában a tófeji kerámiaüzemre vonatkozóan csak újítási iratok találhatók.

igazgató, elfogadva az ötletet, a Zala megyei Tanács jóváhagyásával feltámasztotta a tófeji üzemet, s a helyi agyagvagyonra, a téglagyárban bent lévő földgázra, valamint a jó szállítási lehetőségekre⁹ alapozva, új termelési profilt alakítottak ki, ezzel Zala megyében addig ismeretlen iparágakat honosítottak meg¹⁰. Az új üzem azonban nem kapott önállóságot, hanem a Zala megyei Kerámia és Betonáruipari Vállalat egyik üzeme lett¹¹. Vezetésére a Vas megyei Magyarszombatfáról hívtak kiváló szakembereket, Czugh Jánost¹² és Czugh Dezsőt¹³. A fivérek, mindketten a fazekasmesterség népi iparművészei, 1951-ben hozták létre Magyarszombatfán a Fazekas Háziipari Szövetkezetet, amely 1953-tól már kerámiagyárként működött. Nemcsak a népi fazekasságot művelték magas színvonalon, hanem komoly tapasztalatokat szereztek üzem- és munkaszervezésből, formatervezésből, a tömegtermelés technikáinak (öntés, gépi korongozás) alkalmazásából. Az 1956-os forradalom helyi eseményeiben való részvételük miatt (ahol egyébként semmi rendkívüli nem történt), 1957-ben letartóztatták, majd perbe fogták a testvéreket. Büntetésül a vizsgálati fogságban töltött időt rótták ki rájuk, fellebbezésük nyomán azonban 1958 szeptemberében a Legfelsőbb Bíróság felmentette őket¹⁴. Mindketten visszatértek a magyarszombatfai gyárba, ahol pozícióikat már mások, hozzá nem értő személyek foglalták el. Az ebből adódó feszültségek miatt nehéz éveket, szakmai kudarcokat éltek meg a vállalatnál. Ekkor, 1963-ban érkezett a zalai felkérés a tófeji üzem létrehozására. Mivel felmondásuk után sem akarták elengedni őket Magyarszombatfáról, önkényesen kiléptek a gyárból, s 1964 áprilisában kezdték meg a munkát Tófejen¹⁵. Családjaik átköltözésére Czugh János leánya, Mária, így emlékezett: „... ’64-ben fölkerekedett a család és elköltöztünk Tófejre. Ez egy nap alatt zajlott le. Egy teherautóra fölpackolták Dezső bátyáméknál a bútort, aztán nálunk, aztán a gyerekeket a teherautó platóra, és indultunk Zalába. Augusztusi időpont volt, iskolakezdés előtt. A műhelyt egy más időpontban költöztették el. A két család egy teherautóval költözött és Tófejen egy kétszobás lakásban helyezkedtünk el. Az egész család, a két testvér és a családjaik. (...) öt gyerek és négy felnőtt...”¹⁶.

Czugh Dezső lett a tófeji üzem vezetője, János itt is a főművezetői tisztet töltötte be. Irányításukkal megkezdődött az egykori téglagyár átépítése, s egy évvel később megindult a termelés. A népi fazekasságtól sem szakadtak el, az üzem mellett kis műhelyt építettek, ahol szabadidejükben folytatták népművészeti tevékenységüket, a hagyományos fazekasságot. Zalaegerszegre költözésük után külön-külön saját műhelyt hoztak létre, amely bemutatóteremként is szolgált¹⁷.

⁹ A téglagyár előtt haladt el, és ott volt a tófeji megállója az egykori Ukk-Csáktornya vasútvonalnak, amely 1947 után Zalaegerszeg-Rédics vonallá rövidült.

¹⁰ Takács, 9. p.

¹¹ A Zala megyei Kerámia és Betonáruipari Vállalat a tófeji mellett magában foglalta a zalakomári mozaiklapot és betonárut gyártó üzemet, a sümegi meszkőörlőt, a gutorföldi meszégetőt, és a zalaegerszegi elektrokerámia- és lámpafej-készítő, valamint a sírkőüzemet.

¹² Czugh János (1917-1993) fazekasmester, népi iparművész, a Népművészet Mestere. 1934-től rendszeresen szerepelt kiállításon. A magyarszombatfai kerámiagyár, majd 1964-től a tófeji üzem főművezetője.

¹³ Czugh Dezső (1925-1995) fazekasmester, népi iparművész, a Népművészet Mestere. 1964-től 1979-ig a tófeji kerámiaüzem vezetője.

¹⁴ Czugh János és Czugh Dezső 1956-os szerepéről lásd: Interjú Czugh Máriával. Göcseji Múzeum Adattára, Moldova György: Az Őrség panasza. <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=384&secId=34223&qdcId=3&libraryId=-1&filter=Moldova+Gy%C3%B6rgy&limit=1000&pageSet=1> 430-436. p. (Letöltve: 2015. márc. 18.)

¹⁵ Lásd. Moldova idézett műve. Czugh Mária visszaemlékezése szerint már korábban, 1958-ban kiléptek az üzemből, s házuk udvarán hoztak létre fazekasműhelyt, termékeiket piacokon, vásárokon árusították.

¹⁶ Interjú Czugh Máriával. Göcseji Múzeum Adattára

¹⁷ Czugh János műhelye Zalaegerszegen a Mártírok útja 41. szám alatt volt, öccse az 1979-ben létrehozott Fazekasházban élt és dolgozott.

1969-ben változás, átszervezés történt az üzem életében. Ekkor egyesítették ugyanis a Zala megyei Kerámia és Betonáruipari Vállalatot, amelyhez Tófej is tartozott, az 1951-ben alapított Zalaegerszegi Cserépkályahagyárral. Az egyesülés után a zalaegerszegi Kerámia és Cserépkályahagyár egyik üzeme lett¹⁸.

1965-től az új üzemet három különbözőféle termék gyártására rendezték be. Ide került a Zománcipari Művek kecskeméti gyárából átvett máz- és zománcgyártás, ahol a kerámiamázakhoz ólomtartalmú fritteket készítettek a forgódobos olvasztókemencékben. 200-250 kilós adagokban töltötték a máz-alapanyagokat a dobba, majd gázégővel tengelyirányban fűtötték a kemencét, s hevítették fel 1000-1300 °C-ra, amin az összetevők megolvadtak. Az olvadékot hideg vízbe folyatták, ahol kristályos, szemcsés üvegszerű anyaggá dermedt. Ez volt a fritt, amit aztán megőröltek, vízzel keverve finom szuszpenzió, kerámiamáz készült belőle¹⁹. Az évtized végére 130 féle mázat állítottak elő, melynek egy részét helyben használták fel, de a tófeji üzem látta el mázakkal a hazai kerámiaüzemeket is²⁰, mindaddig, amíg a burkolólap-gyártás mázigénye a teljes kapacitást le nem kötötte.

Már 1965-ben megkezdődött a tófeji kerámia-üzemben a csempegyártás, ami a későbbiekben végrehajtott modernizációk után a legsikeresebb terméknek bizonyult. A hatvanas-hetvenes évek óriási lakásépítkezései hatalmas konjunktúrát teremtettek ennek az ágazatnak. Kezdetben 10×10 cm-es vöröstasyag alapú burkolólapok készültek az üzemben, a későbbiekben áttértek a 15×15-ös méretű csempék, majd még később a 20×20-as járólapok gyártására. A termelést az elmúlt fél évszázad során többször korszerűsítették, új üzemcsarnokok épültek, már 1973-tól olasz technológia alapján, olasz mázakkal zajlott a burkolólap-gyártás²¹. Azóta is folyamatos a termelés Tófejen, termékeik a piacon Zalakerámia márkanév alatt ma is megtalálhatók.

A harmadik termékfajta, amivel az üzemet elindították, a díszmű-kerámia volt. Gyártását az a felismerés inspirálta, hogy „az emberek ma már nemcsak lakásuk célszerű berendezésére, hanem díszítésére, hangulatosabbá tételére is törekednek. Megjelentek és gyarapodtak a lakásokban a kerámia dísz tárgyak. A közönség mindinkább ráébredt a kerámiatárgyak típusainak atmoszférateremtő erejére.”²². A hatvanas évek új építésű családi házaiban és lakótelepi lakásaiban megjelenő új típusú tömegebútorokhoz „modern” vonalú, élénk színű lakástextíliák, dísz tárgyak illettek.

A díszmű-gyártás megindítása komoly kihívást jelentett az üzemnek, mivel Tófejen nem voltak kézi-korongosok, nem volt hagyománya a fazekasságnak, így technológiaként csak az öntés és a gépi korongozás jöhetett szóba. Az üzem munkásgárdája a tófeji és környékbeli falvak lakosságából verbuválódott. A megyében nem alapítottak sem az induláskor, sem a későbbiekben a kerámiaipar igényeit kiszolgáló szakmunkásképző intézményt, még csak egy osztályt sem, így a termelést mindvégig betanított munkások végezték. A paraszti sorból érkezők nehezen szokták a kötött munkarendet, háztáji földjük és szőlőbirtokaik mellett az üzemi munkát csak másodlagos fontosságúnak érezték. Előfordult alkoholizálás is. Ez a hozzáállás a termelés során mindvégig folyamatosan minőségi problémákat okozott, rengeteg selejtes termék került ki a kemencékből.

¹⁸ Takács, 36. p.

¹⁹ Interjú Czugh Máriával. Göcseji Múzeum Adattára; Interjú Szőke Jánossal. Göcseji Múzeum Adattára

²⁰ Takács, 11. p.

²¹ Befejezés előtt a tófeji csempeüzem építése. Zalai Hírlap, 1972. nov. 3. 3. p.

²² Tófej a zalai kerámiaipar és csempegyártás fellegvára. (Bemutakozik a Kerámia és Cserépkályahagyár III.) In: Zalai Hírlap, 1971. szept. 10. 7. p

További nehézséget jelentett az alapanyag. A kezdetekkor, Czughék próbálkozásai alapján kiderült, hogy a helyi agyag öntésre önmagában nem alkalmas, ezért kísérleteik során egyéb magyar alapanyagokból állították össze azt a massaösszetételt, amely már használhatónak bizonyult²³.

Tófejen mindvégig manufaktúrális módon, alapvetően kézi munkával zajlott a kerámiagyártás. Kezdetben a régi téglagyár egyik épületében hozták létre a díszmű-gyártó csarnokot, majd a hetvenes évek elején új épületbe költöztek, amelyet a gyártás sorrendiségének megfelelően rendeztek be. Az üzem egyik oldalán folyt az öntés, ahol a formakészítők által készített gipsz öntőformákba öntötték az alapanyagot. Egy-egy sablon kb. 30-40 öntésre volt alkalmas. A porózus gipsz kiszívta a vizet a masszából, a felesleget pedig kiöntötték. A szívási idő a tárgy méretétől függött. A sablonból kivett bőrkemény formáról eltávolították az összeillesztésnél keletkezett varratot, sorját, majd szárították. A nyersáru száradása általában 1-3 napig tartott, ez is a termék méretétől függött. Mivel az üzem melegüzemnek számított, a szárítás természetes úton, a kemencék környékére és tetejére elhelyezett állványokon történt. A megszáritott nyersárut tisztították, portalanították, majd kiegészítették, zsengették, a csarnok közepén található, háromszakaszos – előmelegítő, tűzzónás végül hűtő zónás – kemencében. Az első égetés 800-860 °C fokon zajlott²⁴. A kiegészített terméket azonnal meózták, mivel nagyon sok hibás darab keletkezett már az első égetés során is. A kemencék hőfokának szabályozása ugyanis kézi beállítással történt, így néha erős ingadozások fordultak elő az égetési hőmérséklet beállításánál, ami minőségromlást okozott²⁵. Utána ismét tisztították, nedves tengeri szivaccsal portalanították, majd a mázazás következett.

Mivel a tófeji mázüzemben kb. 130 féle kerámiamázat gyártottak, a mázak korlátlan felhasználására és kipróbálására adódott lehetőség. Czughék a termékeiken számtalan mázkísérletet végeztek s ezzel kapcsolatos újításokat adtak be a Szabadalmi Hivatalhoz²⁶. Azonban mégis alig néhány félélt használtak fel a termelés során, ezek közül a narancsvörös színű, miniummal, azaz ólomoxiddal és krómoxiddal színezett fedő és a rézoxidos zöldes, valamint a vas-oxiddal és antimon-oxiddal színezett vajsárga díszítőmáz lett a tófeji kerámia jellegzetes mázfajtája. A narancsvörös máz azonban nem az ő újításuk volt, azt a zalaegerszegi cserépkályhagyárban dolgozó fiatal, pályakezdő Németh János²⁷ – a későbbi keramikusművész – alkalmazta korai kerámiaszobrain és figurális kályhacsempéin. Tőle vette át a receptúrát a tófeji üzem, de azzal a különbséggel, hogy Tófejen alacsonyabb hőfokon 900-1000 °C-on égették ki az ezzel mázolt kerámiákat, míg a zalaegerszegi üzemben 1000 °C felett zajlott az égetés. Így a végeredmény is más lett, a magasabb hőfokon égetett kerámiákon feketébe hajló vörös, „lepedékes” máz keletkezett, míg az alacsonyabbon inkább narancsvörös színű, fémzománchoz hasonló lett a bevonat²⁸.

A korszakban készültek még grafitszürke alapmázazás, kék díszítőmázazás, és zöld, valamint kék alapszínű termékek is, de a leggazdaságosabb mázfajta az üzem számára a vörös alapszínű maradt, mivel a legkisebb energiafelhasználással, a legalacsonyabb hőfokon lehetett kiegészíteni. Ugyanakkor a vásárlók körében is sikeresnek bizonyultak a tófeji termékek, bár a szocialista hiánygazdaság keretei között nagy választék nem állt rendelkezésre.

²³ Interjú Czugh Máriával. Göcseji Múzeum Adattára

²⁴ Interjú Szőke Jánossal. Göcseji Múzeum Adattára.

²⁵ 1964. nov. 20-án Boros János igazgató és Vágó Géza főmérnök 1500 Ft céljutalmat tűzött ki egy olyan szabályozó szerkezet megalkotására, amely „legalább 20 °C különbség-ingadozással biztosítja a szükséges hőfok tartását”. MNL ZML 37. Kerámia és Cserépkályhagyár iratai. Újítások 1962-1970. Újítási feladatterv az 1965-ös gazdasági évre.

²⁶ Lásd: MNL ZML XXIX.37. Kerámia és Cserépkályhagyár iratai. Újítások 1962-1970.

²⁷ Németh János (1934) a Nemzet Művésze címmel kitüntetett, Kossuth-díjas keramikusművész.

²⁸ Interjú Németh János keramikusművésszel. Göcseji Múzeum Adattára

A mázazás ugyancsak kézi munkával történt. Az előzőleg portalanított, zsengett kerámiának először a belsejét mázolták, csurig töltötték az edényt a megfelelő sűrűségű mázzal, s egy bizonyos szívási idő eltelte után a felesleget kiöntötték. A tófeji termékek belső máza túlnyomórészt napsárga színű lett, amely ólom-antimonát vegyület hozzáadásával nyerte el jellegzetes árnyalatát. A külső mázat a mázüstbe történő, kb. 15-20 másodpercig tartó bemártással vitték fel a termék falára. A bemártás után javították a felületi hibákat, a talpon összegyűlt mázat vizes filccel törölték le.

A következő munkafolyamat a díszítés volt. A díszítőmáz a még nedves alapmázra került.

A tófeji termékek dekorálására háromféle eljárást alkalmaztak. Közülük a legegyszerűbb a mázrafolytatás volt. Nagyobb kézügyességet a mintákkal történő díszítés igényelte. A motívumot írókával vagy ecsettel a felületre festették, vagy előtte egy fém eszköz segítségével bekarcolták az edény falába, s utána töltötték ki (ugyancsak ecsettel vagy írókával) a megfelelő mázzal. Ezzel a díszítőmóddal készültek a narancsvörös alapon fekete geometrikus mintákkal, csíkokkal, hullámvonalakkal, emberalakokkal, halas motívumokkal díszített kisebb-nagyobb vázák, tálak, hamutartók. A gyártás megindulásakor az első termékeket is így díszítették.

A leggyakrabban alkalmazott díszítőtechnikához tengeri szivacsot használtak fel. A szivacsot bemártották a fedőmázba, s a lyukacsos, tüskés felületre ragadt anyagot „rápacsmagolták” a még nedves alapmázra. A máz sűrűségétől függött, hogy sima vagy rücskös felület keletkezett az égetés során. A palacsintatészta sűrűségű máz eredményezte a vajsárga színű hólyagos, rusztikus díszítményt, míg a híg bevonat nyomán méregzöldes árnyalatú sima vagy enyhén rücskös felület keletkezett. A mázazás utolsó műveleteként a tárgyon utoljára munkát végző személy a fenékebe karcolta saját azonosító jelét.

Végül a mázazott, díszített kerámia ismét égetésre került. A zsengelésnél alig valamivel magasabb hőfokon, 860-900 °C-on zajló égetéskor az alap és fedőmáz reakciója során alakult ki a tófeji kerámiák sajátos színvilága. A kiégetés után újabb meőzás következett, mivel mind a mázazás, mind az égetés során, a manufaktúris termelés miatt, ahol a munkafolyamatok, pl. a mázak keverése nem laboratóriumi pontossággal, hanem a betanított munkás tapasztalata alapján, „gondolomformán” történt, ismét sok selejt keletkezett. Pl. a máz és a kerámia eltérő hőtágulása miatt a máz gyakran már a kemencében megrepedezett, harizsos lett.

A kész terméket a zsűrizést igazoló és a termékszámot is tartalmazó fenékcímkével látták el, csomagolták, majd a forgalmazó Amfora-Üvért Vállalat raktáraiba szállították.

A tófeji díszmű-kerámiaüzem teljes termékskáláját nehéz rekonstruálni. Az 1965-ben készült T1 termékszámú, első produktum, egy kisméretű, alul hasas, csonkakúp nyakú váza volt²⁹, az általunk ismert utolsó darabok egyike egy barnamázás süteményes készlet, T 437-es számmal³⁰. E két szám között „szinte kimeríthetetlen a tófeji dísztárgyak repertoárja: virágváza, japán stílusú virágtál, gyertyatartó, hamutál, fali kerámia, kerámialámpa, boros-, likőrös-, feketekávés-készletek, figurális elemekkel ellátott tál, hogy csak a leggyakoribbakat említsük.”– írta a termékkínálatról a Zalai Hírlap 1971-ben³¹. Erre az időszakra már 200 féle portékával volt jelen az üzem a hazai piacon, havonta fél millió Ft értékben állí-

²⁹ Az interneten fellelhető tófeji termékek között szerepel első díszmű-kerámiája, a T1 termékszámú jelzett, kicsi, alul hasas testű, csonkakúp nyakú váza. <http://galeriasavaria.hu/termek/keszletek/keramia-ueveg/293554/U166-E1-Regi-retro-Tofej-keramia-vaza/> (Letöltve: 2015. március 25.)

³⁰ <http://galeriasavaria.hu/termek/keszletek/keramia/715916/> (Letöltve: 2015. márc. 25.)

³¹ Tófej a zalai kerámiaipar és csempegyártás fellelővára. (Bemutakozik a Kerámia és Cserépkályhagyár III.) Zalai Hírlap, 1971. szept. 10. 7. p.

tottak elő díszmű-kerámiát³². A legnépszerűbb termékek a különféle vázák és kaspók voltak. A vázákból számtalan fajta készült: kicsi és nagy, klasszikus vonalú, gömb, vagy lapított gömb alakú, széles és szűk, vagy ferde szájú, füles és kétnyakú, hengeres és elliptikus testű, sima és rücskös felületű. Külön műfajt képeztek a padlóvázák, amelynek ugyancsak több változata született, az amfora alakútól a hengeres testűig. Ezeket méretük miatt nem a gázfűtésű, hanem elektromos kemencében égették ki. A hatvanas, hetvenes évek jellemző lakásdíszje volt a japán eredetű ikebana tál, amelyből Tófejen is többféle változat készült. De gyártottak hangulatlámpákat, a 80-as évek elején óraszámlopokat is. Ez utóbbiból – egyedül az üzem termékei közül – egy kisebb szériát külföldre is exportáltak³³. Ajándéktárgyként nagy sikert arattak a vázából, hamutáliból, kínáló tálból összeállított szettek. A hetvenes években megjelentek a figurális tárgyak is, a ceruzatartónak használt lyukas hátú sün, ebből két változat is készült, valamint a teknősbéka.

A dísz tárgyak mellett kezdettől fogva háztartási kerámiák is készültek az üzemben. Többféle kávéskészletet, likőrös- és boros-készletet vittek piacra. A színes, tetszetős darabok jól mutattak a szekrény sorok vitrinjeiben, használni azonban nem nagyon lehetett őket. A kávéscsészékbe öntött forró ital hatására a belső máz megrepedezett, a folyadék sok esetben átszivárgott a kerámia falán. Az esőcsepp alakú, csíkos díszítésű, látványos moka-készlet csészéjének apró fülét alig lehetett megfogni, vastag fala miatt pedig nem szívesen ittak belőle. Ezen problémák folytán a háztartási kerámia csak kisebb hányadát tette ki a kerámiaüzem termékeinek. Az egyre gyarapodó, változatos formájú díszkerámiákat – 1977-ben már több mint 300 félénel tartották³⁴ – az 1980-as évek elejéig folyamatosan gyártották. Ebben az időszakban az üzem nem foglalkoztatott hivatásos formatervezőket, a tófeji termékeket a Czugh család tagjai tervezték. Az üzem vezetői Czugh János és Dezső, János leánya, Meglécz Gyuláné Czugh Éva, valamint Dezső fia, Czugh Miklós elképzeléseit valósították meg a gyártás során. Formaviláguk mindenekelőtt a népi fazekasság mintakincséből, a kortárs iparművészet új, friss, könnyed stílusú termékeiből, valamint Nyugat-Európából a vasfüggönyön át bekerült szaklapok mintáiból táplálkozott. Alkalmanként más, ügyes kezű munkások, gipszforma-készítők ötleteit is megvalósították. A hatvanas évek elején Zalaegerszegen töltötte katonai idejét Farkas Róbert³⁵, aki rendszeresen bejárt a Zalaegerszegi Cserépkályhagyárban dolgozó, képzőművészeti főiskolát végzett Németh Jánoshoz, aki ott saját tervező, kísérletező műhelyt működtetett. A fiatal művész szívesen foglalkozott az ügyes kezű fiúval, aki leszerelése után a tófeji üzembe került. Ide vitte magával a Németh János által tervezett bikás tál motívumát, ami ezután névtelenül, tófeji kerámiaként, nagy sikert aratott. Nemcsak az otthonok, hanem közintézmények, óvodák, bölcsődék, tanácsházák tereit, folyosóit díszítették vele.

Az 1980-as évek elején a tófeji kerámiaüzem a termékkála és a gyártás korszerűsítésére kényszerült. Mivel a termékek az 1960-as, 70-es évtizedek ízlésvilágát tükrözték, erre az időre erősen divatjamúltá váltak, így a kereslet is megfogyott irántuk, eladhatatlanok lettek. A rikító színű kerámiák már nem illettek bele a nyolcvanas évek elejének fehér-bézs és sötétbarna színvilágú enteriőrjeibe. A termékváltást az is indokolta, hogy a 80-as évek elején több ólommáz-mérgezés is történt az országban, amelynek nyomán a korábban használatos ólommáz használati tárgyak forgalmát betiltották. Az egészségre

³² Tófej a zalai kerámiaipar és csempegyártás fellegvára. (Bemutakozik a Kerámia és Cserépkályhagyár II.) Zalai Hírlap, 1971. szept. 9. 7. p.

³³ Novák László, a tófeji kerámiaüzem nyugalmazott kereskedelmi vezetőjének szíves közlése.

³⁴ http://www.europphoto.eu.com/heux/?detail=1&sog1=mtiC_SK19760409024 (Letöltve: 2015. március 18.)

³⁵ Farkas Róbert életútját pontosan nem ismerjük. A történet Czugh Mária és Németh János keramikumművész szíves közlése.

ártalmas bevonatok helyett új mázakkal kísérleteztek Tófejen, s az évtized elejére sikerült olyan kollekciót kidolgozni, ami annak ellenére, hogy ólomtartalmú volt, nem eredményezett nehézfém-kioldást a háztartásban, étkezésben használt savakkal³⁶. A mázgyártás megújítása mellett, „túllépve a hamutartó és váza gyártáson, praktikus, a háztartásban jól felhasználható termékek készítésébe fogtak.”³⁷ A nyolcvanas évek lakáskultúrájának megfelelő szín- és formavilágú háztartási kerámiák: étkészletek, tea- és kávészervizek gyártását kezdték meg az üzemben. Az új termékek háromféle mázzal készültek, „zsírfényű fehér, cirmosbarna és matt sötétbarna” bevonattal látták el őket. A gyártáshoz két olasz formázóprést vásároltak, amelyek lehetővé tették szögletes és ovális termékek készítését is, s új kemencét állítottak munkába³⁸. A korszerűsítés után, 1982 végén, 83-ban jelentek meg a piacon az új termékekkel, amelyeket a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ kiállítótermében rendezett hagyományos termék-bemutatón teszteltettek a közönséggel³⁹. Mind a kiállításon, mind pedig a vállalat mintaboltjában sikert arattak a prototípusok, így sorozatgyártásuk megkezdődött. Az új termékek már képzett formatervezők tervei alapján készültek, a „cirmosbarna” peremű, „zsírfényű fehér” testű reggeliző készletet Kancsal Béla, a matt sötétbarna modern vonalú étkészletet a lengyel származású, Zalába telepedett Ryszard Jankowski iparművész készítette⁴⁰.

Az új stílusú portékák gyártása azonban kérészetűnek bizonyult, a különféle készletek nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. A modern vonalú, sötétbarna színű tányérokból nem esett jól a húsleves, a teás- és kávékészletek fala továbbra is vastag maradt, használat közben könnyen csorbult, a kereslet nem igazolta az előzetes várakozásokat. Az üzem, amelyben továbbra is alapvetően hatalmas élőmunka ráfordítással, manufakturális módon zajlott a termelés, egyre nagyobb veszteséget termelt. A nyolcvanas évekre a díszkerámia-gyártás csak töredékét képezte a tófeji gyár termelésének, az olasz technológiával, három szakaszban korszerűsített, hatalmas anyagi sikert hozó burkolólap-gyártás mellett. Így 1985-ben a vállalat vezetése a díszmű-gyártás leállítását, a termelés beszüntetése mellett döntött.

A tófeji kerámiaüzem színes termékei a hatvanas évek közepétől a nyolcvanas évekig, sok esetben napjainkig, lettek jellegzetes dísz tárgyai az otthonoknak, intézményeknek, nemcsak Zalában, hanem szerte az országban. A manufakturális termeléssel előállított kerámiák nem esztétikai értékükkel, magas minőségükkel, hanem színvilágukkal, játékos formájukkal, hangulatkeltő képességükkel, s nem utolsósorban széles rétegek számára elfogadható árukkal arattak sikert a falusi és városi „munkások, parasztok és értelmiségiek” körében.

³⁶ Interjú Czugh Máriával. Göcseji Múzeum Adattára

³⁷ Étkészletek Tófejről. Zalai Hírlap, 1983. dec. 2. 1. p.

³⁸ Új étkészlet ólommentes mázzal. Termékváltás Tófejen. Zalai Hírlap, 1982. nov. 28. 1. p.

³⁹ Ipar és esztétika a zalaegerszegi Kerámia és Cserépkályhagyár termék-bemutatóján. Zalai Hírlap, 1983. szept. 2. 5. p.

⁴⁰ Új étkészlet ólommentes mázzal. Termékváltás Tófejen. Zalai Hírlap, 1982. nov. 28. 1. p., Étkészletek Tófejről. Zalai Hírlap, 1983. dec. 2. 1. p.

Katalógus

1. Váza

Körte alakú, szűkülő, majd enyhén kifelé hajló nyakú, sima szájperemű apró váza. Belül sárga, kívül narancsvörös mázzal, fekete függőleges csíkokkal díszítve. Fenékcédulája szerint Termékszám: T4

Mérete¹: 3,5×3,8×10 cm

Leltári száma: 2006.10.15.

2. váza

2. Váza

Öblös hasú, csonkakúp nyakú, sima szájperemű apró váza. Belül sárga, kívül narancsvörös mázzal bevont, kézzel húzott függőleges fekete csíkokkal és hullámvonalakkal díszített.

A tófeji üzem első terméke.

Mérete: 4×3,5×10 cm

Leltári száma: 2006.10.16.

3. Hamutál

Kerek, öblös, befelé hajló peremű hamutál, a peremen a cigaretta támasztékaul szolgáló három mélyedéssel. Kívül-belül narancsvörös mázzal bevont, fekete mázfoltokkal díszített.

Mérete: 14,4×10,2×3,3

Leltári száma: 2008.14.10.

4. hamutál

4. Hamutál

Kerek talpú, felfelé öblösödő, egyik oldalán mélyen visszahajló peremű tál. Kívül belül narancsvörös mázzal bevont, fekete, szivaccsal felvitt mázfoltokkal díszített, pereme fekete szegéllyel hangsúlyozott. Mázas fenékén belekarcolt, lendületesen írott h betű.

Termékszám: T238

Mérete: 7,8×15,3×5 cm

Leltári száma: 2008.14.11.

5. Váza

Kerek talpú, alul kiöblösödő, majd folyamatosan szűkülő, enyhén kihajló szájperemű váza. Belül sárga, kívül vörös máz bevonatú, melyet a szájperemtől induló függőleges irányú,

5. váza

¹ Méretek sorrendje: talpátmérő × szájátmérő × magasság vagy: hosszúság × szélesség × magasság

egymásba érő szabálytalan zöldes fekete mázcsíkok díszítenek. Fenekén jelzett. Az üzem első termékei közé tartozik.

Mérete: 6×6×20 cm

Leltári szám: 2008.15.2.

6. Váza

Kisméretű, alul öblös, felfelé egyenletesen szűkülő, nyakánál legszűkebb, majd enyhén szélesedő, sima szájperemű, vastag falú váza, belül sárga, kívül narancsvörös mázzal bevonva. A vörös mázat függőleges irányú szabálytalan zöldes fekete mázcsíkok díszítik, közülük minden második a váza közepe táján fordított V alakban kettéválik. Aljára ráragasztott címke szerint ára 13 Ft volt.

Mérete: 4×4×10 cm

Leltári száma: 2008.32.1.

7. váza

7. Váza

Kisméretű, alul öblös, felfelé egyenletesen szűkülő, nyaktól enyhén szélesedő, sima szájperemű, vékonyfalú váza, belül sárga, kívül narancsvörös mázzal bevonva. A vörös mázat szájperemtől a talpáig függőleges irányú zöldes fekete mázcsíkok díszítik, közöttük emberalakok láthatók. Némelyiken megfolyt a máz.

Mérete: 4 ×4 ×10 cm

Leltári száma: 2008.33.1.

8. Váza

Kerek talpú, alacsony, öblös testű, rövid vállú, egyenes nyakú váza. Belül sárga kívül narancsvörös mázzal bevont, melyet kívül szivaccsal felvitt zöldes fekete mázfoltok díszítenek.

Mérete: 8×7×10 cm

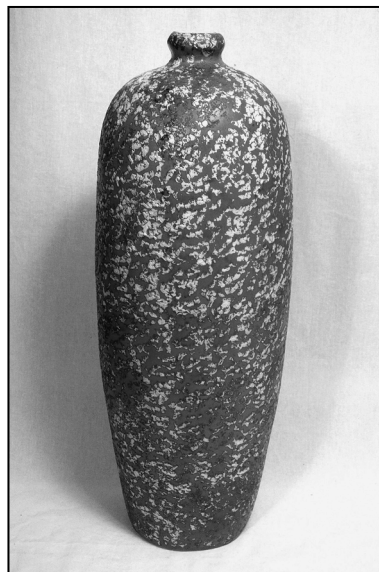
Leltári száma: 2008.33.2.

9. Padlőváza

Kerek talpú, felfelé enyhén szélesedő, gömbölyű vállú, szűk gyűrűs, kissé befelé hajló szájperemű padlőváza. Belül sárga, kívül vörös mázzal bevonva, amit vajszínű - tengeri szivaccsal felvitt – ráégetett hólyagos mázfoltok díszítenek és teszik felületét rücskössé.

Méret: 14×4,5×57 cm

Leltári száma: 2008.35.1

9. váza

10. Kávészsésze (4 db)

Felfelé szélesedő testű, vastag falú, ívelt fülű, belül törtfehér, kívül fekete színű mázzal fedett, vörös függőleges csíkokkal díszített csészék. Alátétjeik hiányoznak. A készlet eredetileg 6 db-os volt.

Méret: 3,4×8×5 cm

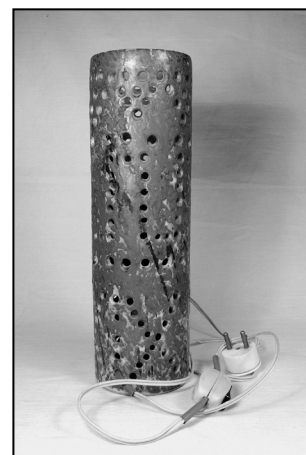
Leltári száma: 2008.38.2.

11. Lámpa

Hengeres testű, palástján többszörösen átlukasztott asztali hangulatlámpa. Belül sárga, kívül sárga alapon narancsvörös mázzal bevont, néhol zöldes fekete máz ráfolyásokkal. Belsejében elektromos szerkezet látható. A lámpa legalsó lyuksorának egyikén bújik ki az elektromos vezeték.

Méret: 8,5×8,5×31 cm

Leltári száma: 2009.9.1.

11. lámpa

12. Váza

Öblös hasa fokozatosan szűkül, nyaka enyhén kifelé hajlik, szájpereme sima. Belül sárga, kívül narancsvörös mázazású, melyet zöldes fekete függőleges irányú csíkok és hullámvonalak díszítenek. Az apró váza fenekén mázba karcolt 4 jel látható. A tófeji üzem első termékei közé tartozik.

Mérete: 3,5×4,7×11 cm

Leltári száma: 2009.9.2.

12. váza

13. Váza

Öblös hasú, csonkakúp nyakú, sima szájperemű apró váza. Belül sárga, kívül narancsvörös mázzal bevont, kézzel húzott függőleges fekete csíkokkal és hullámvonalakkal díszített.

Termékszám: T1

Mérete: 4 × 3,5 × 10 cm

Leltári száma: 2009.9.3.

13. váza

14. Hamutál

Szabálytalan, deltoid alakú hamutál, kívül - belül jellegzetes narancsvörös mázzal bevonva, amelyet belül festett fekete színű íves csíkok és halmotívumok díszítenek. Fekete kontúros a pereme is. Alján mázba karcolt V jelzet látható.

Termékszám: T10

Mérete: 9,5×7×15×13,1×2,5 cm

Leltári száma: 2009.9.4.

15. Hamutál

Szabálytalan négyszög alakú tál, narancsvörös alapmázzal bevonva, melyet a perem körül rücskös hatású zöldes fekete mázazás díszít. Három sarkán a cigaretta támasztékaul szolgáló három mélyedés látható, a negyedik sarka belül le-gömbölyített, s a peremen háromszög alakú keretben dombor KÖGÁZ felirattal. Reprezentációs ajándéknak készült. Alján mázba karcolt sárga színű V jelzet látható

Mérete: 10,5×10×16,7×15,7×3,2 cm

Leltári száma: 2009.9.5.

16. Kancsó

Hagyományos kancsóforma, öblös testtel, enyhén szűkülő nyakkal, kicsi kiöntőcsőrrel, ívelt füllel, sima szájperemmel. Belül sárga, kívül narancsvörös mázazású amelyet okker és zöldes színű mázráfolyások, mélyvörös foltok díszítenek. Felülete rücskös. Fenekén a mázba karcolva Xx jelzész látható.

Mérete: 7,7× 8,9×21 cm

Leltári száma: 2009.9.6.

17. Kávészaklet

Hat kissé nyújtott, csepp formájú csészéből és deltoid alakú alátétből álló készlet. A csészek belül sárga, kívül jellegzetes narancsvörös mázazásúak, melyeket vízszintes irányú, szabálytalan, festett fekete mázcsíkok díszítenek. A narancsvörös, egyik sarkánál átyukasztott alátéteken ívelt csíkok láthatók. A csésze füle apró, nehezen megfogható.

Termékszám: T36.

Mérete:

Csésze: 9×4,2×4,2 cm

Csészéalj: 8×10,5×2 cm

Leltári száma: 2009.9.7.1.1-2.

17. kávékészlet

18. Kaspó

Lapított gömb alakú kaspó, belül sárga, kívül jellegzetes narancsvörös alapmázzal bevonva. A külső mázon világossárga hólyagos, rücskös felületű máz díszítés látható. Fenekén a mázba karcolva XIII jelzessel.

Mérete: 12×17×12 cm

Leltári száma: 2009.9.8.

18. kaspó

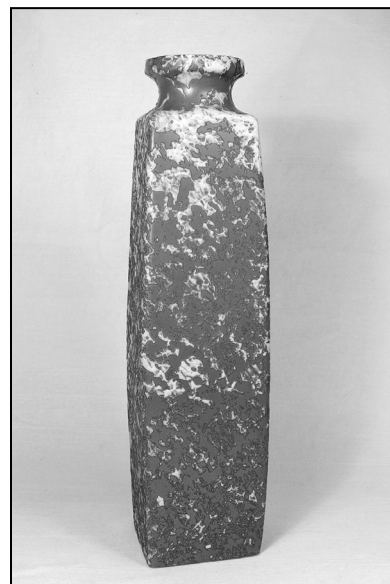
19. Váza

Hasáb alakú váza, rövid, kerek nyakkal, kihajló gyűrűs szájperemmel. Belül sárga, kívül narancsvörös alapmáz borítja. A külső mázon világossárga – szivaccsal felvitt – sűrű, rücskös felületű máz díszítés látható. Fenekén papírcímke van.

Termékszám: T-105

Mérete: 7×7×32 cm

Leltári száma: 2009.9.9.

19. váza

20. Kaspó

Fordított csonkakúp alakú virágtartó. Belül sárga, kívül narancsvörös mázazású, melyen halványsárga hólyagos, rücskös felületet képező díszítőmáz látható. Fenekén papírcímke van.

Mérete: 11×17×13 cm

Leltári száma: 2009.9.10.

21. Hamutál

Kerek talpú, erősen befelé hajló peremű hamutartó rajta három mélyedéssel. Belül vörös, kívül a narancsvörös alapmázon zöldes színű díszítőmáz van, amely a felületét enyhén rücskössé teszi. Fenekén a mázba karcolt IV jelzet látható.

Mérete: 10×11×3 cm

Leltári száma: 2009.9.11.

22. Váza

Felfelé szélesedő testű, rövid vállú, egyenes nyakú, sima szájperemű alacsony kerámia. Belül sárga mázas, kívül jellegzetes narancsvörös alapmázon feketés-zöldes mázfoltok láthatók. Mérete: 6,5×7,4×16,5 cm

Leltári száma: 2009.9.12.

23. váza

23. Váza

Enyhén öblösödő testű, széles, egyenes nyakú, sima szájperemű kerámiaváza. Belül sárga, kívül narancsvörös mázzal bevont, melyet sűrű, zöldes fekete színű szabálytalan függőleges csíkok díszítenek.

Mérete: 7×8,5×22 cm

Leltári száma: 2009.39.1.

24. Kávészakcsészlet

Kiöntő: öblös, egyik oldalán kicsi kiöntőcsőrös, a másikon az edény testéből kinyúló hengeres nyelű kerámia

Cukortartó: öblös, felfele enyhén szélesedő edény.

3db csésze alátéttel: kicsi, öblös, ívelt fülű kávéscsésze, ke-
rek, enyhén ívelt oldalú, fekete mázas csészealjjal.

Az edények belseje sárga, kívül narancsvörös mázú, amelyet függőleges irányú sűrű, fekete színű mázcsíkok díszítenek.

Mérete:

Kiöntő: 5,7×9,4×6,8 cm

Cukortartó: 5,5×8,8×6 cm

Csésze: 3,9×6×4,8 cm

Csészealj: 10,5×5,1×1,9 cm

Leltári száma: 2009.39.2.1., 2009.39.2.2., 2009.39.2.3.1-2.

24. kávékészlet

25. Váza

Kerek talpú, fokozatosan öblösödő, majd szűkülő testű, szűk nyakú, ferde, egyik oldalán kifelé hajló szájpere-
mű váza. Belül sárga, kívül narancsvörös mázzal bevont, melyen feke-
tés-zöldes vonalakkól festett pálcikaember figurák láthatók. Fenekén bevéssett X jelzés van.

Termékszám: T18

Mérete: 3,8×6×4,8 cm

Leltári száma: 2009.49.1

25. váza

26. Hamutál

Ovális, egyik oldalán hullámos peremű, narancsvörös mázzal bevont öblös kerámia hamutartó. Tükrét zöldes-fekete színű egyenes és egymást keresztező mázvonalak díszítik. Fenekén XXI jel és „21” szám látható.

Mérete: 16,3×11,3×3,5 cm

Leltári száma: 2009.49.2.

26. hamutál

27. Váza

Nagyobb méretű, kerek talpú, hosszúkás, fokozatosan öblösödő, majd szűkülő testű, szűk és rövid nyakú, kihajló szájpere-
mű váza. Belül sárga, kívül narancsvörös mázzal bevontva. Zöldes fekete színű egyenes és görbe vonalakkól rajzolt négy emberalakok díszíti. Fenekén bevéssett XI jelzés van.

Mérete: 6,5×4,5×31 cm

Leltári száma: 2009.50.1.

28. Ceruzatartó

Sünt formázó díszmű kerámia. Gömbölyű háta átlyukasztott. Színe: fekete alapon zöld mázas, a sünt orra és szemei narancssárga színűek. Fenekén címke van.

Termékszám: T 266.

Mérete: 14,7×9×14,7 cm

Leltári száma: 2011.51.1.

28. ceruzatartó

29. Váza

Kerek talpú, egyszerű, hengeres testű váza. Belül sárga, kívül vörös mázzal fedett, amit sárgás színű kisebb-nagyobb hólyagos mázfoltok díszítenek és teszik felületét rücskössé. Fenekén bekarcolva IX jelzés látható

Mérete: 9×9×22,5 cm

Leltári száma: 2012.52.6.

29. váza

30. Váza

Kerek talpú, öblös testű, szűk, hosszú nyakú váza. Belül sárga, kívül narancsvörös mázzal bevonva, amit szivaccsal felvitt sárgás színű kisebb-nagyobb hólyagos mázfoltok díszítenek és teszik felületét rücskössé. Fenekén kopott papírcímke látható, rajta TÓFEJ felirattal.

Mérete: 7,5×3×22,5 cm

Leltári száma: 2012.52.7.

30. váza

31. Virágtál

Három apró lábon álló erősen lapított tál, belül sárga, kívül narancsvörös máz fedi. Külső felületét szivaccsal felvitt, ráégetett sárga díszítőmáz teszi rücskössé. Dísztálként is használták, illetve ikebanákat, száraz virágcsokrot tartottak benne.

Mérete: 13×28×10 cm

Leltári száma: 2012.60.18.

31. virágtál

32. Ikebana tartó

Négy apró lábon álló gömb alakú virágtartó, felső részén kerek nyílással és 17 kb. 1 cm átmérőjű lyukkal. Sárga- narancssárga színű fényes máz fedi.

Mérete: 14×14,5 cm

Leltári száma: 2013.7.1.

33. Teáskészlet

Teáskanna fedővel és szűrővel

Modern vonalú, hengeres, a kiöntőcsőr felé enyhén szélesedő testű edény. Szájpereme széles, enyhén kihajló, bal oldalán kiöntőcsőrré szélesedik. Belül a mélyített peremre illeszkedik a fordított csonkakúp alakú, alján lyukasztott szűrő. Fedele többszörösen tagolt, közepén kerek fogógombbal. Jobboldalán a perem alól íves szalagfűl indul, amely az edény aljához kapcsolódik. Kívül-belül sötétbarna, matt, tapadós felületű mázzal bevont, mázazása több helyen megfolyt.

Mérete: 10,5×14,5×15 cm

Leltári száma: 2014.3.5.1.

33. teáskészlet

Teáscsésze csészealjjal (6 db)

Kerek talpon öblös, hengeres testű, enyhén kihajló szájperemű csésze, egyik oldalán kicsi, a testhez ragasztott, ívelt szalagfüllel. A hozzátartozó csészealj nagyméretű, tagolt felületű. Kívül-belül sötétbarna matt mázzal bevont, mázazása nem egyenletes színű.

Mérete:

Csésze: 8×10,3×6,3 cm

Csészealj: 17,7×12×2,2 cm

Leltári száma: 2014.3.5.2. – 3.

Cukortartó fedéllel

Kerek talpon hengeres testű, kissé kihajló szájperemű edény. A szájperembe illeszkedő fedele tagolt, közepén, kerek, lapos fogógombbal. Sötétbarna matt máza több helyen megfolyt.

Mérete: 8×10,5×6,5 cm

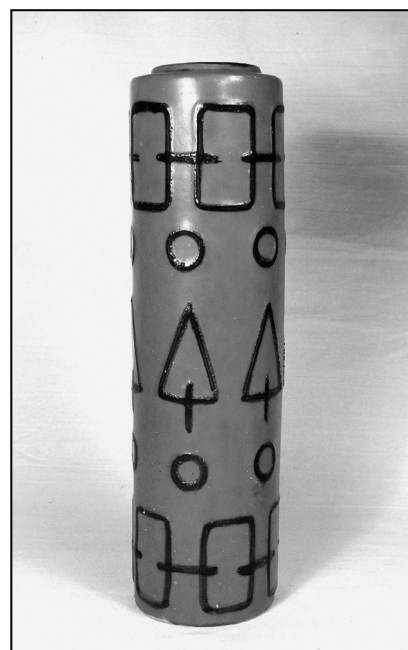
Leltári száma: 2014.3.5.4.

34. Váza

Hengeres testű, szűk szájú magas váza. Belül feketés-zöld, kívül narancsvörös máz fedi. Oldalán díszítésként az alapmázból kiemelkedő sötétzöld színű mázzal festett geometrikus minták: téglalapok, körök, háromszögek sormintája ismétlődik. Fenekén jelzett, rajta apró cédula.

Mérete: 8×5,5×29 cm

Leltári száma: 2014.3.6.

34. váza

35. Váza

Felfelé szélesed testű, gömbölyű vállú, szűk, rövid nyakú váza, kihajló szájeremmel. Belül feketés-zöld, kívül narancsvörös máz fedi, amelyen sötétzöld színű, szivaccsal felvitt máz díszítés látható. Fenekén „II” jelzéssel.

Mérete: 8,5×7×29 cm

Leltári száma: 2014.3.7.

36. Váza

Teste felfelé szélesedik, szájereme enyhén kihajló. Belül feketés-zöld, kívül narancsvörös máz fedi, amelyen sötétzöld színű, tengeri szivaccsal felvitt máz díszítés látható.

Mérete: 7×11×17 cm

Leltári száma: 2014.3.8.

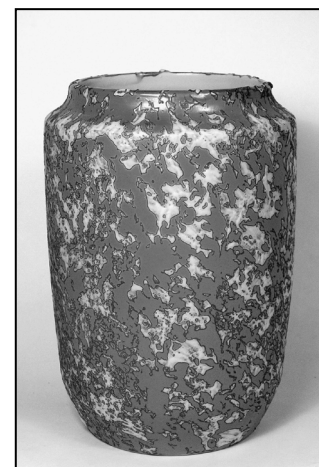
36. váza

37. Váza

Teste felfelé szélesedik, válla egyenletesen szűkül, szája szalagos peremű. Belül, valamint a vállától felfelé feketés-zöld, testét alul narancsvörös máz fedi, amelyen sötétzöld színű, szivaccsal felvitt máz díszítés látható. Válla bordázott. Talpa jelzett.

Mérete: 9×8,7×17,5 cm

Leltári száma: 2014.3.9.

38. váza

38. Váza

Teste öblös, felfelé enyhén szélesedik, válla keskeny, rövid nyakú, széles szájú. Belül sárga, kívül narancsvörös máz fedi, amelyen vajsínű szivaccsal felvitt amorf hólyagos mázdíszítés látható, felül több, alul kevesebb. Talpa jelzett.

Mérete: 9×10×18 cm

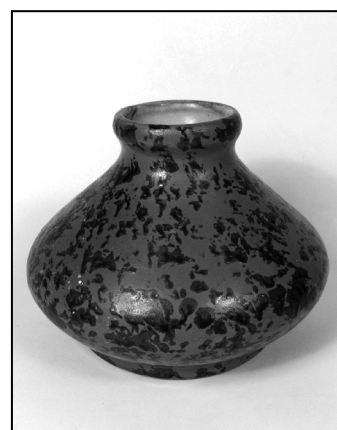
Leltári száma: 2014.3.10.

39. Váza

Kerek talpon hirtelen öblösödő, alacsony testű, széles folyamatosan szűkülő vállú, rövid nyakú, szalagos szájeremű kisméretű váza. Belül sárga, kívül vörös máz fedi, amelyen sötétzöld, szivaccsal felvitt amorf máz díszítés látható. Talpa jelzett.

Mérete: 8,5×4,7×9 cm

Leltári száma: 2014.3.11.

39. váza

40. Váza

Teste lapított gömb alakú, melynek két széléből egy-egy vékony nyak nyúlik ki. Szájperemük ívelt. Belül sárga, kívül vörös máz fedí. Külső máza nem egyenletes, világosabb és sötétebb árnyalatok láthatók rajta. Feneke jelzett. A vázát az üzem munkásai „kétcsöcsűnek” nevezték.

Mérete: 9×6×4,5×13,5 cm

Leltári száma: 2014.3.12.

41. Padlóváza

Kerek talpú, hosszú hengeres testű, keskeny, gömbölyű vállú, rövid nyakú, befelé hajló szájperemű. Belül sárga, kívül narancsvörös máz fedí. Felületét vajsárga színű szivaccsal felvitt hólyagos máz díszíti, s teszi rücskössé. Feneke jelzett.

Mérete: 17×11,5×64 cm

Leltári száma: 2014.3.13.

41. padlóváza

42. Váza

Kerek talpú, teste felfelé szélesedik, keskeny, gömbölyű vállú, rövid nyakú, befelé hajló szájperemű. Belül sárga, kívül narancsvörös máz fedí, melyen rusztikus hatású, sárga színű hólyagos díszítőmáz látható. Feneke jelzett.

Mérete: 9,3× 8×34,5 cm

Leltári száma: 2014.3.14.

43. Váza

Teste felfelé szélesedik, keskeny, gömbölyű vállú, rövid nyakú, befelé hajló szájperemű. Belül méregzöld, kívül narancsvörös máz fedí. Felülete enyhén rücskös, a vörös alaplázon szivaccsal felvitt méregzöld színű díszítőmáz látható. Feneke jelzett.

Mérete: 8,7×7,2×30 cm

Leltári száma: 2014.3.15.

44. váza

44. Váza

Kerek talpú, alja öblös, teste felfelé szűkül, keskeny vállú, rövid nyakú, széles gyűrűs, befelé hajló szájperemű. Belül sárga, kívül vörös máz fedí, amelyre szivaccsal felvitt méregzöld színű díszítőmáz látható. Feneke jelzett.

Mérete: 8,5×6×23,5 cm

Leltári száma: 2014.3.16.

45. Váza

Kerek talpú, alja öblös, teste enyhén felfelé szűkül, rövid nyakú, magas, fokozatosan szélesedő szájrperemű. Belül sárga, kívül piros máz fedi. A szájrperem alól a váza válláig érő sárga színű mázfolyás csíkok díszítik. Feneke jelzett. Mérete: 7,2×6,2×24,5 cm

Leltári száma: 2014.3.17

46. Váza

Kerek talpon öblös testű, felfelé szűkülő nyakú alacsony váza. Szájnyílása széles, kihajló peremű. Belül sárga, kívül narancsvörös máz borítja. A külső mázon szivaccsal felvitt sötét- és világosabb zöld színű, pöttyös hatású díszítómáz foltok láthatók. Feneke jelzett.

Mérete: 6,8×8,4×16 cm

Leltári száma: 2014.6.1.

47. Váza

Az alacsony váza teste alul kiszélesedik, a hasánál élesen megtörik, és felfelé erőteljesen szűkül. Nyaka rövid, szájrpereme széles, melyen a belső alapmáz sárga színe látható, néhol vörös foltokkal. Kívül fekete máz fedi, amely alatt narancsszínű mázfelvitel nyomai láthatók, amelytől felülete ereszett hatású lett. Mérete: 7,5×7,5×9 cm

Leltári száma: 2014.6.3.

48. Korsó

Teste körte alakú, rövid nyaka felfelé szélesedik, s szalagos szájrperemben végződik, melynek egyik oldalát kiöntőcsőrré lapították. Másik oldalán a szájrperem alól induló ívelt, szalagos fül látható. Belül sárga, kívül narancsvörös máz fedi, amit narancs, okker és zöldes színű mázfoltok díszítenek. Feneke jelzett.

Mérete: 9,3×8,5×25,5 cm

Leltári száma: 2014.6.4.

49. Virágtál

A sünt formázó ikebana tál két részből áll, alsó, nagyobb része négy apró lábon álló ovális tál, melynek eleje a sünt orrává nyúlik. Pereme hullámos. Belül fekete színű, kívül narancsvörös mázzal bevonva. Felső, levehető része félgömb alakú, melyen apró dudorok és lyukak láthatók. Kívül-belül

49. virágtál

narancsvörös mázazású, a máz matt, nem egyenletes színű. Fenekén jelzett.

Mérete: 22×14,5×11,5 cm

Leltári száma: 2014.6.5.

50. Ceruzatartó

Teknősbékát formázóasztaldísz, ceruzatartó. Alakja lapított gömbre emlékeztet, amelyből hat nyúlvány, a teknős négy lába, feje és apró farka nyúlik ki. Tetején 21 lyuk látható. Kívül-belül narancsvörös máz borítja, de felső részét foltokban felvitt zöld színű díszítómáz is fedi.

Termékszám: 221

Mérete: 14×14×6 cm

Leltári száma: **2014. 6.6.**

50. ceruzatartó

51. Hamutál

Kerek, öblös, kissé befelé hajló szájperemű tál, három ponton kissé benyomott. Kívül-belül narancsvörös alapmáz fedi, amelyet zöld színű fedőmáz foltokkal díszítenek. Fenekén jelzett.

Mérete: 11,3×15,3×4,5 cm

Leltári száma: **2014.6.8.**

51. hamutál

52. Dísztál

Feketébe hajló sötétzöld színű lapos tál tükrében plasztikus kidolgozású vörös bika képe látható. Tervezte Németh János, a zalaegerszegi Cserépkályhagyártó vállalat fiatal művésze. Jelöletlen.

Mérete: 12,2×28,4×3,4 cm

Leltári száma: **2009.35.4.**

52. dísztál

53. Likőrös készlet

Ovális talpú, öblös hasú, karcsú, íves nyakú, füles palack hat db pohárral. Belül vajsárga, kívül feketébe hajló grafitszürke máz fedi, melyet gyöngysor szerű, kék színű függőleges irányú mázcsíkok díszítenek.

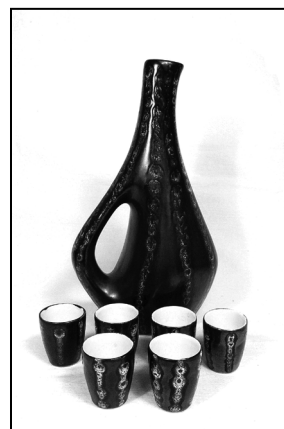
Termékszám: T8

Mérete:

Palack: 3,6×8×25,5 cm

Pohár: 3,7×2,7×4,4 cm

Leltári száma: 2000.10.1-2.

53. likőrös készlet

Abstract

In 1964, in the village of Tófej in Zala county, the buildings and furnaces of a onetime brickworks were used up to create a ceramic factory. The leaders of this factory were Czugh János and Czugh Dezső, famous folk potters, who came from Magyarszombatfa.

The new factory produced ceramic glazes, casings and ornamental ceramics. The here produced “tófeji” red glazed ceramics were the 1960s and 70s’ homes’ unique and decorative objects. Nowadays they appear in several exhibitions in museums and on the shelves of storehouses, too. In our catalogue, we introduce the “tófeji” ceramic collection of the Gőcseji Museum.

Horváth Sándor

Nyőgér és környéke történetéhez és néprajzához¹

Nyőgének

Részleteiben eltérő, de lényegében azonos a meghatározása a „nyőgér” szónak. A Magyar Katolikus Lexikon szerint udvari nép voltak: „Évszázadokig vitatott értelmezését Németh Gyula tisztázta: a szó mongol eredetű, jelentése: IV. Béla (ur. 1235-70) és IV. (Kun) László kir. (ur. 1272-90) kun származású ,társai, szolgálói, katonái’. A nyőgének arisztokrata-féle emberek, akik szabadon, urikat váltva, a nemzetség- és törzsfők szolgálatában álltak. Katonai (vezetőket nevelő) gárdát alkottak az uralkodó mellett, béke idején ők alkották a háza népét. Kun László mellett is mint udvari nép jelentek meg. 1285. IX: a szepesi lázadók ellen harcoltak IV. László kir. seregében, a lázadók leverése után kirabolták a szepesi káptalant. A nyőgér név településnevekben él: Pápától É-ra (Pápanyőgér, Veszprém m.) 1432: Neger, 1488: Newger, ill. Sárvártól D-re (Nyőgér, Vas m.) 1390: Newger, 1492: Neger”².

Székely György szerint a „Neugaros” szó keresztény kun harcost jelenthetett³. Ez a vélekedés talán a keresztényi mivoltban sántít, hiszen IV. Honorius és IV. Miklós pápa a nyőgéneket valamiféle pogány vagy eretnek embereknek tartotta, emiatt figyelmeztették is a királyt. Felszólították, hogy a tatárok, a szaracénok, a nyőgének és a pogányok tévelygéseit elhagyva térjen vissza a keresztény valláshoz és erkölchöz⁴. Németh Gyula nem hoz végleges döntést arról, hogy a nyőgének kunok-e, hiszen III. Endre 1290-ben kelt oklevelében megkülönbözteti a nyőgéneket és a kunokat⁵.

A mongolból származó kun „nöger” kifejezés jelentése ’társ, bajtárs’, és a nemzetségfő katonai kíséretének a tagját takarta⁶.

A névmagyarázatot alátámasztja Nyőgér település esetében további adat is. Sótönyről Nyőgérnél korábbi adatok maradtak az utókorra. 1278-ban Kun László „a vasvári várnak Suthun (Sótony) faluban tíz várjobbágyát és azok földjeit íratta át serviensei sorába (ad numerum, seu cetum servientum nostrorum regalium), de hozzáfűzve még a király azon akaratát is, hogy a szóban forgó emberek a többi királyi serviensével egyező szabadságot élvezzenek (ea gaudeant libertate, qua ceteri servientes nostri regales

¹ Nyőgér a 80 esztendő Németh József szülőfaluja. Isten éltesse az ünnepeltet!

² Magyar Katolikus Lexikon „nyőgének” címszó. Bp., 2004. IX. k. 913. – A szócikk Kun László nyőgéri írása alapján készült.

³ Székely György: *Népek, rendek, dinasztiák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből.* Argumentum Kiadó, Budapest 2010.

⁴ Németh Gyula: *Kun László király nyőgéri.* Magyar Nyelv 1953. 49. évf. (304-307.) 304.

⁵ Németh Gyula 1953. 305.

⁶ Lekli Béla: *Török személy- és helynevek Vas megyében II. rész.* VHHK 1993. 1. sz. Vas Megyei Levéltár, 1993. 52.p.

gratulantur et exultantur)⁷. Ebből arra következtethetünk, hogy valóban nyögérek, katonai elemeket telepített le a szomszédban Kun László, s a közelükben fekvő falu lakóit királyi serviensé léptette elő. A két település szolgálhatta általánosságban a Rábán való átkelés ellenőrzését Ikervárnál. A „Gemini castellum”-ban, tehát Ikervárott töltötte karácsonyát 1073-ban Salamon király; a várakat a Rába és a Csörnös (Herpenyő) árterében építették fel. (Napjainkban Rózsadomb és Fazékdomb néven ismert.)⁸

A helyi népetimológia úgy véli, hogy a falu neve összefügg a nyögéssel, mert nyögve hordták a völgyben lévő kútból a faluba a vizet⁹.

Korai történeti adatok

A helyi történeti monda szerint Mátyás király vadászat közben megpihent a Rába menti, vasi Nyögéren és a kíséretében lévő Joó családnak, továbbá a szintúgy őt követő, csehországi kedves apródjának, Desicsnek ajándékozta a falut¹⁰. E vezetéknevek valóban megtalálhatók a településen, de korai megjelenésük nem igazolható. A Desics szláv név ugyan, de inkább horvát vagy szlovén eredetűnek tűnik.

Ugyanakkor az egyik legkorábbi nyögéri adat 1313-ból való. Kőszegi Miklós királyi tárnokmester előtt osztoznak Imre és Egyed, Paris fiai többek között Káld, Jeli és Herény birtokokról. Megállapodnak abban, hogy pereiket lezárják, újat nem indítanak, ha valaki ezt mégis megtenné, akkor 100 máriást fizet előtte. Végül a vasvári káptalantól privilégiumot kérnek. – 1313. december 13-án, Nyögérben kelt az okirat¹¹.

Ennél korábbi Sótony említése: 1273-ban – „Solthon” alakban – a Kanizsai család birtokaként jegyezték fel, akiknek a településen 33 portája volt¹². 1390-ben ugyanitt a Kanizsai család 40, a plébános 1 portát birtokol¹³.

Beiczről van a legkésőbbi első információnk, amelyik nyomán azonban rögtön kérdést fogalmazunk meg: vajon mi az oka a korai elpusztásodásnak? Mert Beicről 1342-ben ezt említették meg: „Preterea possessionem ipsorum Beych nominatam vacuum et nunc habitatoribus destitutum si populari facere possent, simul cum omnibus alijs eorundem”. Azaz: Beych lakatlan, birtokosai, lakói elhagyták¹⁴.

Majd az 1492-es urbárium szerint nagy a pusztásodás mind Nyögérben, mind Sótonyban: Nyögérben a déli és a nyugati falurészen 3 lakott negyed telek van, továbbá 8 puszta, Sótonyban pedig a falu déli részén csupán két féltelek lakott, a déli és a keleti részen pedig 10 elpusztásodott negyedtelek található¹⁵.

⁷ Varga János: *A királyi serviens*. Levéltári Közlemények 77 (2006) 3. (1-103.) 78.

⁷ Kiss Gábor-Tóth Endre: *Adatok a nyugat-dunántúli korai magyar gyepű topográfijához*. In: Fülöp Éva-Kisné Cseh Julianna (szerk.): *Magyarok térben és időben*. Nemzetközi Hungarológiai Konferencia. Tatabánya-Esztergom, 1996. május 28-31. /Tudományos Füzetek 11./ Tata, 1999.

⁸

⁹ A Délnyugat-Dunántúl mikrotájai kérdőívre adott válaszok.

¹⁰ A Délnyugat-Dunántúl mikrotájai kérdőívre adott válaszok.

¹¹ Kristó Gyula: *Anjou-kori Oklevéltár. III.* 1311-1314. Bp.-Szeged, 1994. 287. 640. sz.

¹² Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. A m. tud. akadémia megbízásából. 1894. Budapest, II. k. 793., valamint *Úrkundenbuch II.* 64.

¹³ Csánki Dezső 1894. II. k. 780.

¹⁴ Nagy Imre-Páur Iván-Ráth Károly-Véghelyi Dezső: *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius II.* (Győr, 1865.) 78.

¹⁵ MNL UC 87: 31.

A török időkben a sárvári uradalom „törvényes falvai” közé tartozott Nyőgér és Sótöny, amint az az 1556-os jegyzőkönyvből megtudható; Maksay Ferenc feltételezte, hogy eszerint ebben az uradalomban lehettek nem törvényhozó, azaz helyi bíraskodásra nem jogosult falvak is¹⁶.

E korszakból származó figyelemre méltó adatot találhatunk a székesfehérvári szandzsák III. Murad szultán korabeli török adóösszeírásban, amely 1574-75-ben készült, és amelyben Nyőgérből a következő hódoltakat jegyezték fel:

„Varga Petre házas, Miklós testvére legény, György testvére legény, Vér János házas, Ferenc fia legény, Mihál testvére legény, Ács Ambrus házas, Orbán testvére legény, András testvére legény, György szolga legény, Karda András zsellér házas,

Az adók bevétele (haszil): 1000 (akcsa)

Kapu adó, 4 kaputól egyenként 50 (akcsa): 200 (akcsa)

Búza tized, 25 kila: 300 (akcsa)

Kétszeres tized, 25 kila 200 (akcsa)

A többi illeték (ruszum-i sair): 300 (akcsa)

A KEMENES ALATT SOTIN falu, tartozik a nevezetthez,

Györös Ambrus házas, Albert fia legény, Balázs testvére legény, János szolga legény, Rémes Máté házas, Kelemen fia legény, István szolga legény, Halápi György házas, András fia legény, Mihál szolga legény,

Az adók bevétele (haszil): 1300 (akcsa)

Búza tized 75 kila: 900 (akcsa)

Kétszeres tized, 25 kila: 200 (akcsa)

A többi illeték (ruszum-i sait): 50 (akcsa)”¹⁷

A listából látható, hogy a legtöbb „gazdának” van szolgálja is. Mivel a szőlőművelésről már 1521-ből is van adatunk, feltételezhető, hogy talán a szőlőmunka igényelte a rendszeresebb szolgatartást¹⁸.

Nyőgérben 1593-ban majorsági gabonát említenek, ugyanakkor több adat nem igazolja, hogy ott is működött volna már a 16. századtól major – Sárvár tartomány alsóvidéki területén belül.

Az 1667 körül készített urbáriumban Nyőgérnél a tűzre való fáért fizetnek 25 dénárt, és minden kémény után 2 köből zabot. Utóbbi adónem alapján fel kell tételeznünk, hogy már kéményes házakat építettek¹⁹.

Az 1670. szeptember 17-én készült összeírás szerint Nyőgérben már 27 szesszió van, bár ezekből van lakatlan, más esetében pedig katona, illetve szabad ember lakja, tehát csak 15 után adóznak; továbbá 3 zsellércsalád is lakik Nyőgérben.

Ekkor a sárvári uradalom területe: Sarvar oppidum, Sáár, Ikervár oppidum, Terestyen, Kemenj, Egerszgeh, Uyfalu, Szent Ivan, Sedeny, Karoly, Feölseö Paty. Keözep Patty, Also Patty, Bogjiszlo, Tizenharom Varos, Buza Mayor, Pintekfalu, Neőgér, Csennie (= Csénye), Sotony, Ketskéd, Eötveös (Zala m.), Peleske (Zala m.), Simony, Sömgien, Peterfalva, Vamos, Csalad, Hegyfalu, Eölbe, Esztergats praedium, Csepregh oppidum és Guór²⁰.

¹⁶ Maksay Ferenc: *A sárvári uradalom úriszéki ülésjegyzőkönyve 1556-ból*. Levéltári Közlemények 44-445. évf. Bp., 1974. (367-374.) 368.

¹⁷ Vass előd: *Vas megyei helységek III. Murad szultán korabeli török adóösszeírásai, 1574-1595*. In: Horváth Ferenc (szerk.): *Vas megye múltjából*. /Levéltári évkönyv 2./ Szombathely, 1982. 41. (33-53.)

¹⁸ Vö.: Aki egész szőlőt művel, 2 cseber vámot ad – írták az urbáriumban. MNL D1 37007.

¹⁹ MNL Urbaria et conscriptiones UC 40: 30 (b)

²⁰ MNL UC 101: 93.

A vidék történetében kalandosnak is tekinthető – bár keményen a pénzről és az eladósodásról szóló eseményre vonatkozik! –, hogy egy időben a Genuai Köztársaság része volt. „A Nádasdy Ferenctől lefoglalt Sárvárt és birtokát a császár 1677-ben eladta Nádasdy vejének, Draskovich Miklós grófnak. Majd e család kihaltával – már a 18. században – gróf Szluha György, Inkey Boldizsár és Szily Ádám váltották egymást tulajdonosként. Szily adóssága fejében a hitelezőké, genuai kereskedőké lett az uradalom, majd tőlük a Genuai Köztársaság kezébe került. A 18. század végén onnan vásárolta meg a Brentano család, akiktől 1803-ban megvásárolták a Habsburgok. Innen – örökléssel – jutott a Wittelsbach bajor hercegi család tulajdonába, s ők birtokolták 1945-ig” – foglalta össze e rövid „kalandot” a környék jeles helytörténeti kutatója, Hajba Sándor²¹.

Ebben az időszakban a sárvári alsóvidéki uradalomhoz a következő települések tartoztak: Egervölgy, Szemenye, Beicz, Csénye, Gyertyános, Nyögér, Sótóny, Péntekfalu, Rábásömjén, Sár, Sárvár mezőváros, Vármellék és Tizenháromváros²².

Egervölgy neve több változatban szerepel az első esztendőkből. Az anyakönyvi bejegyzésekben hol „Eger völgy in Farkas Sylva”, hol „ex novo pago in Sylva farkas”, hol „ex Sylva ujfalu”, máskor pedig „ex nimet ujfalu”, majd csak „ex Sylva farkas” néven jegyezték fel. Egyértelmű tehát, hogy a Farkas-erdőben egy új irtásfalú jött létre a német telepesek révén²³. A telepesekkel kötött, német nyelvű kontraktusban az irtásfalú alapításának részletei is megismerhetők²⁴.

Házassági kapcsolatok

A szájhagyomány szerint főképpen Sótónyból és Bejcgertyánosból házasodtak, valamint kisebb mértékben Egervölgyről, Szemenyéből, Gécéről, Ikervárról. Azonban az a helyi szólás járta: „Rábán túlra tehénért, meg menyecskéért ne menj, mert azok kisasszonyok, nem tudnak dolgozni!”²⁵

A házassági anyakönyvek exogámiára és endogámiára vonatkozó elemzését elvégezve az 1828-tól 1878-ig tartó időszakban arra megállapításra juthatunk, hogy a vőlegények közül 57,1% volt helybeli, tehát a plébánia településeiről – Sótónyról, Nyögérről, Bejcről és Gyertyánosról – való. (Az összes házasságkötés arányában értendők a százalékok.) Igaz, 41,7%-ban települési endogámiáról is beszélünk: tehát sótónyi vőlegény vett el sótónyi menyasszonyt, nyögéri nyögérit, stb. Az alanti táblázat azt is mutatja, hogy a legtöbb helyi férfi 187 esetben (21,6%) Sótónyban házasodott odahaza. Nagyobb létszámban házasodtak a nyögéri plébánián káldi (24 fő, ami 2,8%), ikervári (24 fő, ami 2,3%) és sárvári (16 fő, ami 1,8%) férfiak.

A menyasszonyok a vőlegényekkel szemben – a kor szokásának megfelelően – nagyobb számban házasodtak falujukban. De ha a vőlegények előbb vázolt arányára gondolunk, az cáfolatát adja annak a feltételezésnek, hogy csak a hagyományos rend szerinti településen voltak esküvők, azaz a menyasszony településén. Ebben szerepe van annak is, hogy uradalmi alkalmazottak is éltek Nyögérben, s ott a házassuló feleknek gyakorta egyike sem a település szülőtte, de annak lakója. Amikor – elsősorban – az ura-

²¹ Hajba Sándor: *Egervölgy betelepítése 1756-ban*. VHK 1997. 2. sz. (31 -36.) 35.

²² Hajba Sándor 1997. 35.

²³ Hajba Sándor 1997. 34.

²⁴ Hajba Sándor 1997. 31-33.

²⁵ Délnyugat-Dunántúl mikrotájai kérdőívre adott válaszok.

dalmi alkalmazottnál csak a szülőhelye, vagy előző lakóhelye szerepel, akkor ez az összes házasságkötés 16,3 %-át teszi ki, ez 141 esetben plébániai exogámia.

Azonban egy másik szempontot sem feledhetjük, ami erősen árnyalja a fenti képet. Tudniillik rendkívül nagyszámú özvegy-házasságot regisztráltak a nyögéri anyakönyvbe ebben a feltárt időszakban. Ez leginkább özvegynek nem özvegygel kötött frigyét jelentette.

A házasultak életkora nemcsak a nőknél alacsony (17-18-19-20 évesen házasodnak), hanem a férfiaknál is. 17 évesen ketten, 18 évesen 19-en, 19 évesen 22-en, 20 évesen 63-an házasodtak meg. A nők közül egy-egy 13 és 14 éves volt, 3 15 éves, 25 16 éves. Aztán már 46 fő volt 17 éves, 181 fő 18 éves, 112 fő 19 éves és 118 20 éves. – Az életkorok mellett kigyűjtöttem az özvegyeket is: a nőknél 27 éves kortól az összes házasságkötésből több már az özvegy, mint a hajadon, a férfiaknál pedig 32 éves kortól több az özvegy, mint a nőtlen.

Település	Lokális endogámia (vőlegények)		Plébániai endogámia (vőlegények)		Lokális endogámia (menyasszonyok)		Plébániai endogámia (menyasszonyok)	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Bejc	97	11,2	133	15,4	102	11,8	199	23,0
Gyertyános	27	3,1	53	6,1	41	4,7	68	7,9
Nyögér	90	10,4	121	14,0	107	12,4	197	22,8
Sótony	145	16,8	187	21,6	80	9,2	225	26,0
Összesen:		41,5		57,1		38,1		79,7

Koldusok, átutazók, jövevények

E településeken a halotti anyakönyvek alapján kiemelten sok koldust temettek az 1830-as években: összesen nyolcat. Köztük a legidősebb az 1838-ban elhunyt Joó Mihály volt, akit Beicen temettek. A legfiatalabb koldust ugyanebben az esztendőben, 1838-ban temették Sótonyban: a csupán nyolc esztendőszanati Antal bozzai születésű nemes volt. Amikor 1831-ben feljegyezték a 60 éves nyögéri Horváth József halálát, odavetették, hogy „antea pastor”, azaz, hogy előtte pásztor volt és Bozzaiból származott. Majd 1832-ben az 50 éves nyögéri koldus, Németh Antal halotti anyakönyvi adatainál szerepelt, hogy azelőtt a „pásztorok szolgálja”, tehát juhászbojtár volt; őt ráadásul – amit ugyancsak az anyakönyvi bejegyzésben hagytak ránk – koldulás közben érte a halál. A koldusok között nők is voltak: a nem teljes körű anyakönyvi kutatás nyomán is három koldusnő halálára bukkantunk 1782-ben, 1784-ben és 1830-ban. Az első ilyen halotti matrikulába írott nőnek ráadásul csupán a keresztnévét örökítették meg „Elisabetha Mendica”-ként, tehát Erzsébet koldusasszonyként.

Tehát korra, nemre, társadalmi státuszra tekintet nélkül mindenki eljuthatott a társadalmi ranglista legaljára, nemcsak pásztorok cserélték fel a pásztorbotot koldusbottal.

Hogy miért ilyen sok e vidéken a koldus, annak okát még nem leltük meg. Talán ez volt Vas vármegye mélyszegénységének – egyik – központja? Vagy a sárvári (később az ikervári) uradalomnak volt karitatív hajlandósága? Netán a szomszédos Farkas-erdő, valamint a mindhárom település határában elterülő szőlőhegy nyújtott bizonyos értelemben oltalmat, élelemszerző lehetőséget?

Az látható a halotti anyakönyvi kivonatból is, hogy gyakran fordultak meg más tájról itt emberek. Nyőgérben például 1780-ban egy 35 éves horvátot temettek el, akinél feljegyezték: „Croata Niszaviczaiensis”, míg egy évvel később egy 37 esztendő – vélhetően – szerbet (Rascianus) temettek, s ugyanebben az évben egy felső-ausztriai özvegy holtteste is örök nyugalomra lelt a nyőgéri temetőben. A horvát és a szerb halott vélhetően a Dráván túli sertéseket bécsi piacra hajtó rác kereskedők vagy azok alkalmazottaihoz, kíséretéhez tartoztak. A 18. század közepén egyre gyakrabban pihentek meg e kondák a Farkas-erdőben²⁶.

1849-ben egy evangélikus vallású cséplőt temettek el Bejcen. Azt a későbbi időszokról tudjuk, hogy különösen Nyőgér egyike volt azoknak a településeknek, amelyekben rendszeresen jártak uradalmi idénymunkára. Az alsóöri Györök Jánostól Gaál Károly például egy nyőgéri búcsúról szóló hiedelem-történetet is feljegyzett az 1960-as évek elején. Ez így kezdődik: „Egy asszonnak a fija elment csépünyi. Mer előbb innej mentek csépünyi, ugyi ijjen kézicséppe, gabonájér. (...) És az asszony nem akarta, hogy a fija emennyen csépünyi. Nyőgérbe mentek. Innej mentek többen és ő is velement.

És egyik vasárnap regge, és ő harangszókor, a legény Nyőgérbe, talán ünneplőt is vütt magáve, szóva főöltözött, hogy emegy ott Nyőgérbe templomba. És az uccán ahogy áll, a lábaközé ugrik egy bagy bakkecske. A hátarakptya és ojjan sebesen gyütt vele haza, hogy itt minálunk a Mária képtyiná, itt a második harangszókor letette. (...)”²⁷ Itt lelte halálát 1783-ban egy 17 éves bécsi tyúkász is²⁸.

Az egyházi életből

A legkorábbi időre vonatkozó adatot a Szily-vizitációban találjuk: eszerint a 12. században már állhatott templom Nyőgérben, amelyet a templomosok építettek. Ez leromlott, s később a település lakói készítették el Isten új házát a régi helyén²⁹. Régészeti ásatás ezzel kapcsolatban nem volt, ezért e feltételezést, amely másutt nem található, nem igazolhatjuk.

Egyelőre nem igazolható az a hagyomány sem, amely szerint Nyőgér szinte Vas megye északi és déli határáig – a Répce vidékétől Oszkóig – terjedt a korai időben³⁰. Azonban az feltűnő, hogy a plébánia a korai időktől a gazdagabbak közé tartozott, s több-kevesebb jobbágya vagy zsellére volt. A Batthyány-vizitáció idején öt házas zsellért jegyeztek fel, akiknek földjeik is voltak³¹. Ez a középkor közepétől alakulhatott ki, amikor a Szent Imre tiszteletére szentelt templom felépült, s hozzá plébániát alapítottak. A herceg szentté avatását – 1083-ban volt – követően már az Árpád-korban szenteltek neki templomokat hazánkban. Barna Bálint összegyűjtötte Szent Imre középkori patrocíniumait és százra becsülte a számukat. (Megjegyezte, hogy mindet még nem ismerjük.) Vas vármegyében a rönöki, Árpád-kori Szent Imre templomhoz 1337-ben már zarándokseregek jártak. A középkor későbbi időszakában, 1333-ban jegyezték fel először a másik vasit, a nyőgérit. Csak az újkorban jegyezték fel (1842-ben) az 1343-ra datálható kőszegi Szent Imre patrocíniumot³². Ezzel kapcsolatban Barna megállapította, hogy az Árpád-

²⁶ Juhász Lajos: *A vas megyei Farkas-erdő a XVII. és XVIII. században. (Egy fejezet a magyar erdő történet Mária Terézia 1769-i erdőrendtartását megelőző korszakából.)* Századok 71., 1937. 555-575.

²⁷ Gaál Károly: *Aranymadár. A burgenlandi magyar falvak elbeszélőkultúrája.* Szombathely, 1988. 391.

²⁸ A nyugat-magyarországi tyúkásatról: Domonkos Ottó: *A nyugat-magyarországi tyúkásatról.* Néprajzi Értesítő 1967. 255-275.

²⁹ SZEL Szily-vizitáció, 1781. 5. k. 155. p.

³⁰ Szabó Csaba: *Adatok a nyőgéri plébánia történetéből I.* In: Helytörténeti Híradó. Nyőgér, 1998/1. 8.

³¹ SZEL Batthyány-vizitáció, 1758. 741. p.

³² Barna Bálint: *A középkori Szent Imre-kép.* Studia Caroliensia 2006. 3-4. 94-95.

ház kihalásával a magyar szent királyok (István, Imre, László) kultusza virágba borult: a „Dunántúlon szervezett kultuszról lehetett szó”³³. Bár épp a nyőgéri templom esetében is van némi bizonytalanság – azaz adatok hiányoznak – a középkori és az újkori titulus között, egyes adatokat ráutalónak tekinthetünk. Ilyen például az évszázadokon át a körülményekhez képest gazdag plébánia.

A protestantizmus idején is anyaegyházként működött a 16-17. században a nyőgéri. Sótónynak 1596-ban saját lelkésze volt, de később csatlakozott a nyőgéri egyházhoz³⁴.

Útmenti szakrális emlékek

Az önkéntes gyűjtőpályázatra 1976-ban benyújtott dolgozatában dr. Kovács Jenő a nyőgéri plébánia szakrális emlékeiként út menti szakrális emlékeket – elsősorban kereszteket – mutatott be³⁵. Neki is feltűnt, ahogy mindnyájunknak, akik arra jártunk, hogy nincs még egy olyan, két falut összekötő út, közel s távol sem, mint itt: a Nyőgért Bejegyertyánossal összekötő négy kilométeres út mentén, annak a keleti oldalán kilenc kőkereszt sorjázik.

A plébánia út menti szakrális emlékeinek fenntartására tett kegyes alapítványok jegyzéke „Őri Ferenc” (sic!) kőkereszt fenntartási alapítványával kezdődik 1856-ban: ez a sótonyi hegyi kereszt³⁶. Felirata alapján 1853-ban állította „Őry Ferenc és Kondora Katalin”. Ennél kezdődik a szőlőhegy tavasz eleji bejárása, az úgynevezett „gyepütiprás”.

Ennél azonban kettőt korábban állítottak fel. A nyőgéri temetői nagykereszt 1818-ban készült³⁷. A másik szakrális emlék pedig egy kápolna, amelyben egy fakereszt áll, rajta bádogból vágott és festett Krisztus-korpusz és alatta a Fájdalmas Anya festett, bádog figurája. A kápolna falát – belül – népies motívumokkal pingálták ki. A fa-bádog feszület pedig a rendkívüli szépségű naiv művészet reprezentánsa. A kereszt felirata fent: „A Jézus Krisztus nevének dicsőségére és kinszenvedésének örök emlékezetire.”; lent: „Csináltatta Sótónyi Tódi Ferencz, hűtvösivel Timár Erzse 1845.”. Sótónyban a gércei úti dűlőben áll ez a kápolna, és csak remélhetjük, hogy lesz mód egykori teljes szépségét visszaállítani. Ehhez segíthet a felújított régi hagyomány, hogy a Mária-nevenapi búcsúra a sótonyiak 2005 óta ismét gyalog zarándokolnak, és a zarándoklat e kápolnától indul, s oda érkezik meg; a zarándoklat zárásaként litániát mondanak a kápolnában. A faluban régebben inkább „Peléh Isten”-nek mondták, ma inkább a „kápolna” kifejezés járja³⁸.

A kápolna, illetve a Fájdalmas Anyát is ábrázoló pléh-kereszt egy „hétfájdalmú” család emlékét idézi. A sótonyi „polgár”, Tódi Ferenc 36 éves özvegyként vette feleségül a 18 esztendő nyőgéri hajadont, Timár Erzsébetet. A sótonyi házaspárnak 1832. október 10-én született meg az első gyermeke, Ferenc, de 3 hetes korában elhunyt. És jöttek sorban a fiúk és a lányok: 1833-ban József, 1835-ben Erzsébet, 1837-ben Rozália, 1838-ban Júlianna, 1841-ben Rozália és 1842-ben Ferenc – heten, s mind a heten kicsi gyermekként meg is haltak. 1845. október 17-én az utolsó, a 3 éves Ferenc is eltávozott az élők sorából.

³³ Barna Bálint 2006. 96.

³⁴ Payr Sándor: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története*. Sopron, 1924. 1. k. 69-70.

³⁵ Savaria Múzeum Néprajztudományi Osztály Adattára (=SNA) 1036. Kovács Jenő: *Szakrális emlékek a nyőgéri plébánia területén*.

³⁶ Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (=SZEL) Alapítványi kimutatás az 1910-es évekből.

³⁷ SNA 1036. 16.

³⁸ Adatközlő: H. Sz. B., 1969-, állandó lakása: Sótóny

Még abban az esztendőben állíttatott fel e kápolna. A következő esztendő karácsonya előtt pedig elhunyt „Timár Erzse” is³⁹. Vélhetően szíve hasadt meg hét fájdalmában, hét gyermeke elvesztése miatt.

A „Peléh Isten”-ek egykori állíttatásáról is fennmaradt egy irat. A gyertyánosiak a szombathelyi „bágyogosnál” (bádogosnál) rendeltek meg egy feszületet és takarást a fakeresztjükre. 1847. február 6-án készült az a felszólítás, amelyikkel a bádogostól kéri vissza az előleget, mivel a bádogos nem végezte el a feladatát. A cédula végére Mayer bádogos saját kezűleg írta oda: „Husvédra bizonyosan megkiszül arra kettőt kell csinálnom.”

Ez lenne tehát a legrégebbi ismert adat gyertyánosi keresztállításról. A keresztalapítványok között e településen csak 1889-ből jegyezték fel az első tételt.

Összesen 28 kegyes alapítványt írtak össze e plébánián. Az eddig feltárt adatok alapján azonban ennél több út menti szakrális emléket készítették az 1930-as évekig: Nyőgéren 13 (ebből kettő nem adatolható helyen állt), Bejcen 12, Sótönyben 8, Gyertyánosban 6 kereszt, illetve szobor állt. Javarészt kőkeresztek voltak; Tódi Imre 1870-ben tett alapítványa „emlékmű”-re vonatkozik, egy 1900-ban és egy 1901-ben tett alapítvány nyőgéri Mária-szoborhoz tartozott – ezek egyike lehet a Nyőgér és Bejc közötti, másika az orvos lakóháza kertjében álló szobor alapja. Az amerikai sótonyiak 1906-ban a Szentháromság-szobor fenntartására létesítettek alapot. A gyertyánosi Újhegyen egy Mária Magyarország Nagyasszonya szobrot emeltek a két világháború között, s 1935-ben a bejci szőlőhegyen fakereszt készült korpusszal.

E sok út menti szakrális emlék a környék lakóinak mély vallásosságáról tanúskodik.

Papok a nyőgéri plébánián és a plébániáról

A nyőgéri plébánia legizgalmasabb személyiségű papja egyértelműen Königmayer Károly Miksa volt. Szombathelyen született 1818. júl. 4-én, szülei János és Donászy Julianna voltak. Teológiai tanulmányait a budapesti egyetemen olyan fiatalon fejezte be, hogy annak befejeztével még nem volt felszentelhető. Előbb a kőszegi Kelcz-Adelffy árvaház segédgondnoka lett (1838. nov.-1839. jún.), majd Skublics József családjánál Zalabesenyőn nevelő volt (1839-45). 1841-ben szentelték pappá és 1845-ben már Nyőgér plébánosa lett. 1863-tól volt Zalaegerszeg plébánosa, valamint kerületi esperes és tanfelügyelő. Zala vármegye 1847-ben táblabírájává választotta. 1868-ban madocsi címzetes apát, 1873-ban székesegyházi kanonok, 1874-ben pápóci perjel, 1876-ban örkanonok, 1883-ban vál. tribunici püspök, 1886-ban éneklőkanonok, 1891-ben olvasókanonok lett. 1861-ben – tehát még nyőgéri plébánosként –, másodsor pedig 1881-ben országgyűlési képviselő volt. Szabó Imre szombathelyi püspök halálakor a király őt terjesztette fel püspöknek, ezt azonban a Szentszék elutasította. 1892. június 22-én hunyt el Szombathelyen. Königmayer elismertségének korabeli példáiból kiemelhető, hogy 1860-ban Széchenyi István gróf temetésén, 1876-ban Deák Ferencén mondott gyászbeszédet, és ő szentelte be Festetics György földi porhüvelyét. Zichy Antónia kérésére útnak eredt, hogy kiderítse, hova szállították, s mi történt férjével, az ország első felelős miniszterelnökével, Batthyány Lajos gróffal. Gróf Batthyány Lajosné Zichy Antónia így emlékezett meg erről: „Königmayer (most kanonok Szombathelyen) 14 nap múlva jött csak vissza, nem tudott nekem egyebet mondani, minthogy Lajos Bicskére ment a küldöttséggel, és hogy onnét valószínűleg Olmützbe

³⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (=MNL VaML) A nyőgéri plébánia anyakönyvei

ment a császárhoz. (...)Azért mégis örökké hálás maradok Königmayer úrnak, ki ezen nehéz és veszedelmes megbízást elvállalta; hogy sikere nem volt utazásának, azzal ő nem tehetett.”⁴⁰

A másik jeles pap nyögéri fényképeiből válogattam e cikk kísérő képeit. Lenarsich Imre szlovén származású plébános lelkes fotográfus volt, s több pályázaton díjat is nyert fényképeivel. A mives munkák itteni szolgálati idejében készültek.

Mellettük további elhunyt és élő papokról – például a sótonyi születésű Szakos Gyula püspökről, Zsoldos Imre SVD, verbita szerzetesről, akit misszionáriusként Tajpejben temettek el, a másik misszionáriusról, Szakos Józsefről, aki Tajvanon él – kellene beszámolni, de a fenti két személyre utalás mellett ezektől el kell tekinteni, mivel szétfeszítenék az írás terjedelmi kereteit.

Népszokások és néphit

Az itt következő regősének és a jeles napi szokások – a szilveszteri, az újévi és a Balázs napi – leírása Ziniel Katalin 1951-es sótonyi gyűjtése⁴¹:

„Amott keletkezik egy sebes folóviz
Körülveszi aztat egy zöld pázsit,
Azon legeltetnek csudatévó szarvast,
Csudatévó szarvasnak ezer ága boga
Ezer ága bogán ezer misegyertya
Gyujtatlan gyulladjék
Altatlan aludjék
Ez ujesztendőben.

Regőljük a gazdát, véle az asszonyát
Hej regő rejtem! Regő regő rejtem
Majd neked ejtem
Ez ujesztendőben!

Adjon az Uristen ennek a gazdának
egy hold földön száz mérő buzát
Hej regő ...

Itt is mondanának egy szép leányt
Kinek neve volna Szabó Eszti volna
Hej regő ...

Amott mondanának egy szép legényt
Kinek neve volna Barna Pista volna
Hej regő ...

Mit visz neki Eszti?
Viszek néki tele ládát, töltött dunnát töltött
vánkost
Hej regő...

Mit visz neki Pista?
Viszek néki hippet-huppot a hátára furkósbótot
Hej regő...

Hosszu éltüek legyének, mint a kis nyúl farka
Még annál is jobban, mint a nyulak hossza
Hej regő...

Összecsöndörödjének, összepönödröjének
Mint a kis nyúl farka
Még annál is jobban,
Mint a malac farka,
Még annál is jobban,
Mint a róka farka.
Hej regő...

Majd recitálva fejezik be:
Adjon Isten bort, búzát, borockot
Tarkafarkú malacot,
Csutorának feneket,
Hadd ihassunk eleget
Ha nem annak huszast,
Elvisszük a hidast.”

⁴⁰ Gróf Batthyány Lajosné Zichy Antónia 12-14.

⁴¹ Néprajzi Múzeum EA 3501 Sótóny, 1951. Ziniel Katalin gyűjtése

Szilveszterkor regöltek: este nyolctól éjfélig, utána már újévköszöntőket énekeltek. A ház összes leányát összeregölték valakivel, még a kislányokat is.

18-20 legény ment. A ház ablaka alatt megálltak, s bezörgettek. „Szép regölést mondannák, ha meghallgatnák.” Ekkor jeleztek a háziak, hogy lehet-e vagy sem. (A „nem” ritka volt.)

Az első világháború idején nem regöltek, csak 1918-ban folytatták. Az 1950-es években a 100 hold föld kívánását elhagyták, mert akkor kulákként bántak volna a háziakkal, a korszakra jellemző módon. 1950-ben Szili Sándor, Túri Jenő és Rácz József még regöltek. A regölőket borral, kaláccsal kínálták meg vagy pénzt adtak nekik. A pénzből cigarettát vettek és a többiit közösen elmulatták a legények. Régebben idősebbek jártak, a második világháború után már csak fiatalabbak.

Az újévköszöntőket a lányok is mondták a legényekkel:

„195 .. írunk már elsőbe,
Örvendezzünk vigadozzunk ez új esztendőbe.
Körülmetélt kis Jézuska ne sírj a bölcsőbe,
Nem bántunk meg vétkeinkkel ez új esztendőbe.
Adja Isten szent áldását házainkra bőven.
Tartsa meg a tűzveszélytől ez új esztendőben.
Adja Isten szent áldását mezeinkre bőven,
Tartsa meg a jégveszélytől ez új esztendőben.
Adja Isten szent áldását barmainkra bőven,
Tartsa meg a dögveszélytől ez új esztendőben.
Adja Isten szent áldását szőleinkre bőven,
Tartsa meg a jégveszélytől ez új esztendőben.
Adja Isten szent áldását a családra bőven,
Tartsa meg a betegségtől ez új esztendőben.”

„Lucakor kezdik csinálni a lucaszéket. Karácsonyig minden nap kell rajta egy kicsit faragni. Egyszer nálunk a faluban is csinált valaki. Régen volt, tán 1920-ban. Miközben csinálta, akkor is látta a boszorkányokat. Üldözték az utcán. Mindig kölest kellett neki elszórni, mert azt a boszorkányoknak fel kell szedni, s amíg ők azt szedik, addig ő elmenekülhetett. Karácsonykor az éjféli misére vitte magával a lucaszéket Nyögérbe. Ott aztán szentelt vízzel körülkerítette, mert oda nem léphettek be a boszorkányok, és felállt rá, de nagyon kicsire kerítette a kört, mert szarvas boszorkányok jelentek meg neki, és azok a szarvaikkal böködték. Borzasztóan üvöltött, nagyon odavolt. Úgy kellett neki, minek akart boszorkányt látni. De ő ráismert a boszorkányokra, mert mind falubeli meg nyögéri asszonyok voltak, és úgy kiabált: „Ne bántson Juli néném, ne bántson.” Másnap aztán szólt az asszonyoknak: „Hallja kend, Piros néném, de megszurkált kend engem tegnap éjjel.” Aztán egy ideig ott ordított a széken a templom közepén, aztán odament a pap, levette a székről, meghintette szentelt vízzel, aztán nem lett semmi baja. De az se csinált többet lucaszéket.” (Simon Ernő)

Húshagyókedden polyvát hintettek a pártában maradt lányok háza előtt. 1922-ben kezdték Sótonyban, mert a káldi származású fiatalasszony, Simon Ernőné elmesélte, hogy náluk, Káldon ezt csinálják. Oda pedig egy acsádi ember vitte. Sok lány mérges volt miatta.

Balázsolók:

„A Vitéz fakardot vitt, az oldalára kötötte nadrágszíjjal. A Kosaras nyársot vitt, amivel ahol a szöveg kívánta, a gerendára bökött. A püspök papírruhában volt, amolyan palástban, és a fején püspöksüveg volt, gyolcsból, keménypapírosból csinálták, piros volt, vagy más színű is lehetett, és aranypapírból csillagokat ragasztottak rá. Hosszú kampósbot volt nála. A kosaras vitte a pénzt, ezért nála tarisznya vagy kosár volt, innen volt a neve is Kosaras.

Kosaras:

Ometrion exponfektor
Mesteremtől azt tanultam,
Hogy kettőnél több a három,
Én is közibétek állok.
Eleget nyergeltem az iskolapadokat,
Úgy megváltak rajta, hogy csak úgy szakadott
Isten hozzád óh mester,
Irgalmatlan miniszter
Egy cseppet sem félek tőled,
Pad alá teszem a könyvet,
Iszom eszem, ha kapok
És maj' teneked is adok.

Elöljáró vagy vitéz:

„Én vagyok az előljáró, elküldetett vitéz,
Engem azért küldtek, hogy széket, rokkát
Csakhamar dugják el,
Mert ha nem dugják el,
Kárukat tapasztalják.

Káplár:

Hallom füleimmel a tyúkok kotálnak
Ezer tojást egy halomra hánynak,
Elég lesz nekünk ebből kettő is,
De azt sem bánjuk, ha tíz lesz is.

Kosaras:

Én az üres nyársot tardigálom,
Számát az üres levegőre tátom,
Ti csak pénzt tudtok kérni nem szalonnát,
Hanem majd megsiratjátok gyomrotok korgását.
Köszörüljed gazda életlen késedet,
Menj fel a magas hidlatba, hozz szalonna-szeletet
Ráfűzöm nyársomra, habár kolbász lesz is.

Püspök (hosszú ingben, süvegben bejön, keresztet vet):

Szent Balázsnak szolgálai, kik nevét hirdetjük,
Jaj de kevés hasznát mindnyájan vehetjük.

Mindnyájan éneklük:

Emlékezzünk, hogy közelgett szent Balázsnak napja
 Mesterünk akarattya
 Nékünk azt tanítja
 Örömet e háznak
 Asszonynak, urának
 Hogy hirdessük énekléssel
 Ugyanezt tanítja.
 Gazda gyorsan menj fel a sötét hídlásba
 hozz minékünk jó bort.
 Valamid van a házadban, mindeneket csak hozd.

Asszony csald meg az uradat, küldd el keresményért,
 Ne sajnáljad megoldani az pénzes erszényét.
 Szűz leányok kívánsága tudjuk mire céloz,
 Megmondjuk mi, ha mindenik darab szalonnát hoz.
 Jaj ne higgy a legénynek, az álnok szívének
 Inkább szemérmeteshez menj, nyalkához férjnek.
 Hát özvegyek, jaj szegények, miért szomorkodtok,
 Talán illen szerencsétlen magányos sorsotok.
 Nehogy férjhez menni, galibát szerezni,
 Hanem hol az olvasótok, arról gondolkodni.
 Hajlandóság igen vakság, amell hamar készül,
 Állandósan ez a város, amell soká épül.
 Nézd a nyársunk üres, a hasunk is éhes,
 Ne sajnáljad szalonnádat, nekünk jól megfőzzed.
 Kitől illik félni, aztat nem remélni,
 Próbálja meg bár akárki, így kell annak lenni.

Püspök:

Adja Isten, hogy több Balázs napját is megéljük erőben, egészségben,
 (Ekkor keresztet vet botjával a házra, megkapják az ajándékot, köszöntenek és elmennek.)

Betlehemes játékról, pásztorjátékról a nyögérik nem tudnak, hanem hoppistázók jártak Karácsony este. Három gyerek pásztornak öltözött, majd így köszöntöttek be a házakba: „Aggy Isten jó estét buterliás gazda! Terítsd asztalodat fehér abrosszal, mert nem tudot, micsoda ős szakállas pásztorok lepik meg házadat! (Leteríti subáját, lefekszik, horkol. Bejön a másik.) Aggy Isten jó estét, buterliás gazda! Hol van az a szitykes-szutykos szolgáló? Ha én be nem jöttem volna, pemet, lapát, kurugla, minden elégett volna! (Lefekszik, horkol. Bejön a harmadik.) Aggy Isten jó estét, buterliás gazda! Ellopták a nyájamnak legszebb javát, melyből hasíthattam volna 10 szűrnek, meg egy gyapjúnak valót. De azért nektek megadom az evést meg az ivást, meg az alvást, hátatokból hasítok 6 ujjnyi szalonnát, bocskoromnak szíját. (Az előző két pásztor felkel.) Hány éves vagy, öreg? Ha megérem azt az áldott kukoricakapálást, akkor leszek 365. Hát még mi van hátra? A háziasszonynak meg a házigazdának szép éneket mondanánk, ha meghallgatnának. Meghallgatjuk, mondjátok!” Eléneklük valamelyik ismert karácsonyi éneket

(pl. Csordapásztorok midőn Betlehembe, Pásztorok, keljünk fel, vagy Mennyből az angyal). A háziak pénzzel, kaláccsal ajándékozták meg őket⁴².

A 4 szereplős (angyal és 3 pásztor), recitatív és ütempáros tételekkel ékített helyi népi betlehemes játék a vasi battaliázás vagy hoppistázás típusába tartozik⁴³.

Az ünnepi étkezések között e településeken általános volt a karácsonyra kukoricából sült kenyér: Győrváron „pásztorkenyér”-nek nevezték⁴⁴.

Az emberélet fordulói között a leglátványosabb a lakodalom volt. Nyőgérben a lakodalmi vacsorát követően a menyasszony vitte be az első tortát. Majd éjfélkor pecsenyét és savanyúságot kínáltak, a nyoszolyóasszonyok pedig „kilopták” a menyasszonyt és átöltöztették. Eközben énekelték neki az „Ej te édes, göndör hajam, hova lettél, talán bizony fésű alá tekeredtél? Oda tekeredtem én, le sem ereszkedem én soha többé” szövegű dalt. A „kontyolás” után a menyecske ruhás új asszony egy újabb tortát vitt be, majd elkezdődött a menyasszonytánc. Az „Édes, kedves göndör hajam, hová lettél” ének a népzenei archívumban: a Dunántúlról 16 településről szerepel az újszerű kisambitusú, 12 szótagú dallamok között. Előfordulása: Ráró (Győr vm.), Halászi (Moson vm.) 2 rögzítés, Bucus (Vas vm.) 3 rögzítés, Csehimindszent (Vas vm.), Csempezkopács (Vas vm.), Hosszúperesztég (Vas vm.) 2 rögzítés, Ivánc (Vas vm.), Nemeskolta (Vas vm.), Nyőgér (Vas vm.), Velem (Vas vm.), Felsőpáhok (Zala vm.), Várvölgy (Zala vm.); továbbá 1-1 felvétel a Felföldről, az Alföldről és Erdélyből. Részletesebb kutatással talán egy vasi központot fedezhetnénk fel.

Banyafáknak nevezték a Farkas-erdőből kihalított legelőkön megtartott tanúfákat, azokat a mintegy 300 éves kocsánytalan tölgyeket, amelyek a helyi hiedelem szerint a boszorkányok találkozóhelyei voltak. A boszorkányok szombatonként repültek oda seprűiken⁴⁵.

Hegyhát vagy Kemenesalja?

A fentiek után választ kellene adnunk arra kérdésre is, vajon a Hegyhátnak vagy a Kemenesaljának része-e az általunk most szemlélt régió – mondhatnánk: mikrotáj? Vagy egyik sem?

A válasz nem egyszerű, hiszen egyesek véleménye szerint a Vasi-Hegyháthoz tartozik e településborkor is. Ezt elsősorban természettudományi szempontok alapján fogalmazták meg, ám néhány néprajzi elemzés is hajlik a terület Hegyháthoz sorolására. Noha a Hegyhát tágasabb besorolásánál elő-előfordult, hogy még Gyertyánost is ide tartozónak tekintették, s emiatt Hegyhátgyertyános volt a neve a 20. században mindaddig, amíg Bejccel nem egyesítették. Azonban Zágorhidi Czigány Balázs éles szemmel figyelt fel arra, hogy: „a Hegyháttal gyakran szerepel együtt a Farkas-erdő neve (1715: hegyháti és farkaserdei jobbágyság). A két történelmi név által jelölt terület összekapcsolása annyiból érdekes, hogy az általuk jelölt terület (a Farkas-erdő Vasvártól Sárvárig terjedt) fedi le tulajdonképpen azt a természetföldrajzi egységet, amelyet a régebbi földrajzi irodalom Hegyhátként tárgyalt. Ahogy tehát a Kemenesalja a Cserháttal vagy a Cser-erdővel alkot szerves egységet, úgy a Hegyhát a Farkas-erdővel.”⁴⁶ A szerves

⁴² Délnyugat-Dunántúl mikrotájai kérdőívre adott válaszok.

⁴³ Medgyesy Schmikli Norbert: habilitációs tézisek
<https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7428/file/Teziszfuzet01.pdf> (2015.05.20.)

⁴⁴ Délnyugat-Dunántúl mikrotájai kérdőívre adott válaszok.

⁴⁵ Szabó Csaba: *A Farkas-erdő történetéből*. In: Helytörténeti Híradó. A Dr. Lenarsich Imre Helytörténeti Alapítvány kiadványa Nyőgér 1998/1. 11.

⁴⁶ Zágorhidi Czigány Balázs: *Oszkó*. Száz magyar falu könyvesháza. 2002.

egység azonban nem igazolható, sőt, inkább az ellenkezője volt jellemző mindaddig, amíg az okszerűbb erdőgazdálkodást be nem vezették. Ahogy arra Juhász Lajos rámutatott: a Farkas-erdőt a vele határos nyugati, keleti és déli falvak, illetve uradalmak egykoron egyaránt – közös erdőként – használták. „A Farkas-erdőt a XVII. században községi határon kívül fekvő, önálló birtoktestnek tekintették”⁴⁷ – fogalmazott Juhász, s egy lábjegyzetben fel is idézte azt az emléket, hogy 1719-ben egy inquisitio alkalmával senki sem tudta megmutatni ebben az erdőben, hogy hol van a káldi határ⁴⁸. Amikor a tilalmas erdőrészek egyre szaporodtak, növekedtek, akkor sem akartak korábbi szerzett jogukról az érintettek könnyen lemondani, s úgy vélem, a Farkas-erdőt kicsit minden „szomszéd” a mai napig magáénak tekinti. A 18. században pedig éppen az erdőfoglalók feltartóztatására alakítottak ki két új települést Bejc és Kám között: 1756-ban így keletkezett Eger völgy és Farkasszentgyörgy, a mai Szemenye⁴⁹.

Az egyházi és világi közigazgatás általában a Kemenesaljához sorolta e településeket⁵⁰.

A fenti példák azt bizonyítják, hogy egyes esetben az adott kulturális jelenség inkább a Kemenesaljához, más esetben pedig a Hegyháthoz teszi hasonlatossá az általunk vizsgált településeket, illetve azok népét. A némileg eltérő földrajzi régióba sorolt „Vasi Hegyhát” és „Kemenes-vidék” (többek között a Kemenesaljára és a Cserhátra is gondol e fogalom használatakor) kulturális régiókat a közelmúltban Borsos Balázs a néprajzi térképek adatainak klaszteranalízise után ugyancsak részben egymáshoz hasonlóként jellemezte. „A néprajz a földrajzzal ellentétben a Felső-Kemeneshátra is használja a Vasi Hegyhát kifejezést, ugyanakkor kulturális szempontból – hangoztatja Borsos – a Vasi Hegyhát keleti fele még a Kemenes-vidék része, míg a nyugati fele kulturálisan inkább az Őrség és a Göcsej tágabb környezetéhez tartozik.”⁵¹ A Balázs-járás Sótönyből idézett szövege például a sümegivel rokon, azaz egy – tágasabb – Somló-környéki hagyománykörhöz sorolható, tehát inkább a Kemenesalja irányába mutató kulturális egyezés. A nyögéri regölés „Amott keletkezik...” kezdetű szövegtípusa a Kemenesalján és az érintkező terület néhány településén ismert, de nem a Hegyháton⁵². Az „adja Isten szent áldását...” típusú ismétlődő sorkezdetű újjévköszöntő szöveget Kámban is összegyűjtötték⁵³, ez pedig a Hegyhát felé mutat kapcsolatot. A koldusok nagyszámú jelenlétét – pillanatnyilag – helyi sajátosságnak tekinthetjük. A korai történeti feljegyzésekben többször kapják e falvak „a Kemenes alatt” előtagot: Sótöny nál és Bejcnél is található több ilyen eset. A házassági kapcsolatok egy erős egymás közti (Sótöny, Nyögér, Bejc és – később – Gyertyános) endogámiáról tanúskodnak. Ugyanakkor az ikervári, s azt megelőzően (1748-ig) a sárvári uradalomhoz tartozó települések lakóival is megvolt a rendszeres házassági kapcsolat. Emellett – bár ritkábban – mind a Kemenesalja bizonyos településeivel, mind egyes – a Vasvárnál húzott észak-déli tengelytől keletre eső – hegyháti falvakkal is házasodtak. E települések határában, a Hegyhát falvaitól eltérően, már a 18. század előtt létezett szőlészet-borászat, sőt, a Balaton-felvidék egyes kiemelkedő jelentőséggel bíró hegyközségei mellett itt, Bejcről találtunk először hegybirtokossági pecsétet is használatban.

⁴⁷ Juhász Lajos 1937, 558.

⁴⁸ Juhász Lajos 1937, 558.

⁴⁹ Juhász Lajos 1937, 572.

⁵⁰ Például az 1574-75-ös török adóösszeírásban „a Kemenes alatt Sotin” szerepel. Az 1703-as urbáriumban is ez található. (MNL UC 159: 27)

<http://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/11023/?query=SZO%3D%28S%C3%B3t%C3%B3ny%29> – (2015.06.15.)

⁵¹ Borsos Balázs: *A magyar népi kultúra régiói I. Dunántúl, Kisalföld, Alföld*. 2011. 65.

⁵² Kerényi György: *Jeles napok*. A magyar népzene tára II. Bp., 1953. 818-819.

⁵³ Békefi Antal: *Vasi népdalok*. Győr, 1997. Második, javított kiadás, 105.

A fejezet címében megfogalmazott kérdésre még elhamarkodott lenne egy végleges válasz, de az eddigiek alapján úgy vélem, sem a Hegyháthoz, sem a Kemenesaljához nem sorolható e településbokr. Ellenben laza szálakkal összefűződő miktoráját, mikrokulturális régiót alkotnak. Az egyházi közigazgatásban évszázadokon át összefonódott a sorsuk. A világi közigazgatás korai rendszerében a Sárvári Uradalomhoz, majd az – abból leváló – Ikervári Uradalomhoz tartoztak. Az egymáshoz való kapcsolatot, hasonlóságot e téren megbontotta, hogy Bejcen jelentős számban – egykoron kizárólagosan – nemesek éltek.

A bejci hegyközség pecsétje egy 18. századi iraton
(Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára)

Königmayer Károly Miksa
nyőgéri plébános

Étkező koldus (Lenarsich Imre fotója)

Imádkozó anya gyermekével, egy határbeli keresztnél
(Lenarsich Imre fotója)

Korcsolyázó gyerekek (Lenarsich Imre fotója)

Kéziarítás (Lenarsich Imre fotója)

Libaúsztató a cselédházaknál (Lenarsich Imre fotója)

Legeltetés a tarlón (Lenarsich Imre fotója)

Takarmánygyűjtés az egyik útmenti keresztnél
(Lenarsich Imre fotója)

Szőlőhegyi pincék (Lenarsich Imre fotója)

Takarmánygyűjtés az egyik útmenti keresztnél
(Lenarsich Imre fotója)

Vándoráros fazekasok (Lenarsich Imre fotója)

Putris, sátoros cigányok (Lenarsich Imre fotója)

Irodalom

- BARNA BÁLINT**
2006 A középkori Szent Imre-kép. *Studia Caroliensia* 3-4. 94-95.
- BÉKEFI ANTAL**
1997 Vasi népdalok. Győr. Második, javított kiadás
- BORSOS BALÁZS**
2011 A magyar népi kultúra régiói 1. Dunántúl, Kisalföld, Alföld. Bp.
- CSÁNKI DEZSŐ**
1894 Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. A m. tud. akadémia megbízásából. Budapest, II. k. 793.
- DOMONKOS OTTÓ**
1967 A nyugat-magyarországi tyúkásatról. *Néprajzi Értesítő* 255-275.
- GAÁL KÁROLY**
1988 Aranymadár. A burgenlandi magyar falvak elbeszélőkultúrája. Szombathely
- HAJBA SÁNDOR**
1997 Egervölgy betelepítése 1756-ban. *Vasi Helytörténeti és Honismereti Közlemények* 2. sz. (31 -36.) 35.
- JUHÁSZ LAJOS**
1937 A vas megyei Farkas-erdő a XVII. és XVIII. században. (Egy fejezet a magyar erdőtörténet Mária Terézia 1769-i erdőrendtartását megelőző korszakából.) *Századok* 71., 555-575.
- KERÉNYI GYÖRGY**
1953 Jeles napok. A magyar népzene tára II. Bp.
- KISS GÁBOR-TÓTH ENDRE**
1999 Adatok a nyugat-dunántúli korai magyar gyepű topográfiájához. In: Fülöp Éva-Kisné Cseh Julianna (szerk.): *Magyarok térben és időben. Nemzetközi Hungarológiai Konferencia. Tatabánya-Esztergom, 1996. május 28-31. /Tudományos Füzetek 11./* Tata
- KRISTÓ GYULA**
1994 Anjou-kori Oklevéltár III. 1311-1314. Bp.-Szeged
- LEKLI BÉLA**
1993 Török személy- és helynevek Vas megyében II. rész. *VHHK* 1993. 1. sz. Vas Megyei Levéltár
- MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON**
2004 Bp., IX. k.
- MAKSAY FERENC**
1974 A sárvári uradalom úriszéki ülésjegyzőkönyve 1556-ból. *Levéltári Közlemények* 44-445. évf. Bp., 367-374.
- MEDGYESY SCHMIKLI NORBERT**
Habilitációs tézisek <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7428/file/Teziszfuzet01.pdf> (2015.05.20.)
- NAGY IMRE-PÁUR IVÁN-RÁTH KÁROLY-VÉGHÉLYI DEZSŐ**
(1865) *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius* II. (Győr)
- NÉMETH GYULA**
1953 Kun László király nyögérei. *Magyar Nyelv* 49. évf. 304-307.
- PAYR SÁNDOR**
1924 *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története. Sopron, 1. k.*
- SZABÓ CSABA**
1998 *A Farkas-erdő történetéből.* In: *Helytörténeti Híradó. A Dr. Lenarsich Imre Helytörténeti Alapítvány kiadványa Nyőgér 1998/1.*
- SZABÓ CSABA**
1998 *Adatok a nyőgéri plébánia történetéből I.* In: *Helytörténeti Híradó. Nyőgér, 1998/1. 8.*

SZÉKELY GYÖRGY

2010 Népek, rendek, dinasztiák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből. Argumentum Kiadó, Budapest

VARGA JÁNOS

2006 A királyi serviens. Levéltári Közlemények 77 3. 1-103.

VASS ELŐD

1982 Vas megyei helységek III. Murad szultán korabeli török adóösszeírásai, 1574-1595. In:

HORVÁTH Ferenc (szerk.): Vas megye múltjából. /Levéltári évkönyv 2./ Szombathely, 33-53.

ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS

2002 Oszkó. Száz magyar falu könyvesháza. Bp.

Abstract

Nyőgér, the settlement in Vas County to the east of Sárvár, is the birthplace of József Németh, the retired director of Zala County museums. This was the reason why this study is included in the present volume of Göcseji Museum. The settlement and its surroundings are famous for that as in Vas County one can find perhaps the most sacred roadside memorials – they can be seen along the roads in some places only a few hundred meters from each other. These were erected mostly at the turn of 19th-20th centuries. These phenomena are explored in the article presenting an overview of folk religion of Nyőgér, used in an expanded geographic and canonical sense, so the results of the research come from the whole area of the parish of Nyőgér.

Molnár László

Egykori vízimalmok a mai Zalaegerszezen

(Részlet a szerző *Vízimalmok Zalában (Zala vármegye malomhelyei)* c. kéziratából)

A vízimalmok fejlődéstörténetéről, évezredek átívelő létük jelentőségéről jelen tanulmány keretében, hely hiányában nincs lehetőség írni, még érintőlegesen sem.

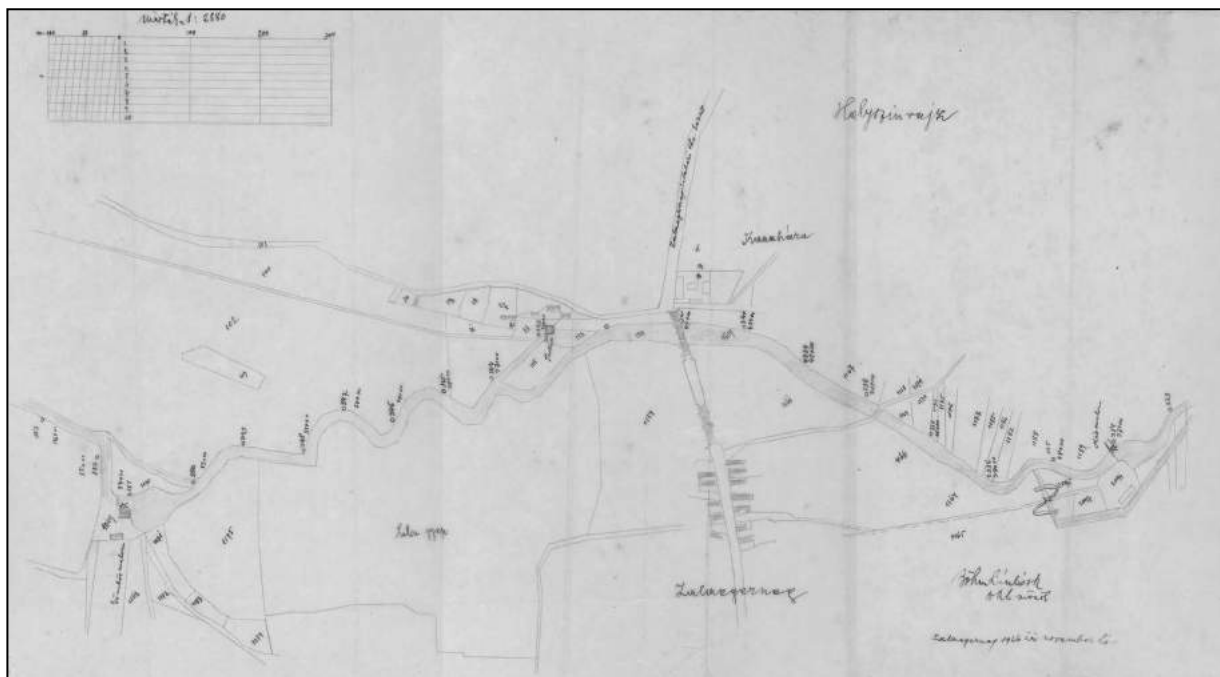
Összehasonlításképpen egy statisztikai adat azért előzetesen ide kíváncsok: Zala vármegyében 1780 körül 462, 1851-ben 387, 1867-ben 566 és 1949-ben 195 malom volt.

Ebből a Zala folyón 48 malom forgott a forrásvidéktől Balatonhídvégig.

Tárgyalt térségünk, Zalaegerszeg mai területén az évszázadok során – állandóan változva – 15-20 körül volt a számuk.

Ezek sorrendje, a Zala folyásirányát követve: Zsigér, Apátfa, másképp: Felső Andrásbudi-, Füzesi-, Hosszúhídi-, Gébárti-, Neszelei-, Gógán-, vagy Gógányi-, Olai-, Püspöki-, vagy Új-, Kalló-, Kolbin-, Hencz-, Gömbösi-, vagy Gömbös, Tüzes-, Kaszaházi-, Pogárdi-, Kis-, vagy Baumgartner-, Csácsi-, és Pózvai-malom.

Ezt az irányt követve ismerkedjünk meg a malmok történetével:

Zalaegerszegi malmok Helyszínrajza

Zsigér (Egykor különálló település, ma Zalaegerszeg-Andráshida része)
Zala folyó

Az 1465. április 2-án Besztercebányán kelt oklevelében Mátyás király utasítja a zalavári konventet, hogy Istvánt, a kapornaki bencés apátság kormányzóját iktassa be új adomány címén a kapornaki apátság több birtokába, köztük Zsigér birtokba, az ottani két malommal¹. 1551-ben Apátfát és Zsigért (Syger) azonosnak mondják².

Az I. katonai felmérés és az 1792-es Tomasich-térkép is jelöli a malmot³.

Apátfa (Egykor különálló település, ma Zalaegerszeg-Andráshida része)

Az 1465. április 2-án Besztercebányán kelt oklevelében Mátyás király utasítja a zalavári konventet, hogy Istvánt, a kapornaki bencés apátság kormányzóját iktassa be új adomány címén a kapornaki apátság több birtokába, köztük Apátföldébe, az ott található kétkerekű malommal a Zalán⁴.

1550 körül Szily Albert kapornaki apát panasszal élt, mert Kávási János jobbágyaival betört az Apátfalvi possessioba és az itt lévő 3 kerekű malmot elfoglalta⁵.

1551-ben Gersei Pethő János és Kányaföldi Kerecseny Mihály a kapornaki konvent előtt tanúsítják, hogy Pató Erzsébet és néhai Szentersébeti Terjék Antal fia, Sebestyén, az ő Sövényfalva possessiojuk határain belül, a Zala folyó mellett, ahol sohasem szokott malom lenni, mintegy két éve malmot állított. Ezzel a kapornaki apátságnak emberemlékezet óta Apátfalva, más néven Syger possessioban lévő malmának működését gátolják, amelyet a folyó mozgatni nem tud. Ezzel több, mint 100 forint kárt okoznak. Ha pedig ezért megszűnik a malom, ebből újabb 1000 forint kár adódnék⁶.

1567-ben az apátfai malmok jövedeleméből egyharmad rész illette a molnárt. Az egyik kétkerekű malom bérlője köteles volt minden két hétben 50 fehér kenyeret, és karácsony táján egy hízott disznót adni az apátságnak. A másik molnárnak minden évben 200 malmi kis köből lisztet, hetente 50 cipót, karácsonykor szintén egy kövér disznót és egy tál halat kellett adnia. Ha az idő halfogásra nem volt alkalmas, azt 50 dénárral megválthatta. Ekkor az apátfai és zsigéri malmok jövedelme összesen 120 köből lisztet tett ki⁷.

1568-69-ben Apátfán az egyik malom már csak egy kerékkal működött. Ezt Molnár Balázs özvegye bérelte, és évente 100 köből gabonával – búzával és rozssal – adózott. A másik molnárt Simon Mihálynak hívták. Az ő adója 150 köből liszt, és kéthetente 50 cipó volt⁸.

Az 1760 körül készült összeírásban, amelyben a molnárokat vették számba, Macska István és Molnár Márton neve szerepel⁹.

¹ MNL ZML középkori okleveleinek regesztái 66. p. – ZML DL 429.

² Varga K. Gy. 2011. 164. p.

³ I. kat. Coll. IV. Sectio XII.

⁴ MNL ZML középkori okleveleinek regesztái 66. p. – ZML DL 429.

⁵ Varga K. Gy. 2011. 97. p.

⁶ Varga K. Gy. 2011. 164. p.

⁷ Varga K. Gy. 2011. 98. p.

⁸ Varga K. Gy. 2011. 98. p.

⁹ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malmok, molnárok összeírása, 1760. k.

1756-57-ben összeírták az egerszegi céhbeli azon molnárokat, akik tagdíjkkal tartoztak. Apátfán Csirisznyák János tartozása 58Ft 12½ x volt¹⁰.

1762-ben Bor András az apátfai molnár¹¹. A Bor család neve a későbbiekben is feltűnik.

„Malmok közel egy fertályórányira vadnak helységünkötől.”¹² – vallották a dátum nélküli tanú-kihallgatáskor az apátfaiak.

Jelöl malmot az I. katonai térkép is 1784-ben, a Zala bal partján, Apátfa és Andrásáshida közt¹³.

Tomasich 1792-es térképén is jelöli a malmot.

Andrásáshida

Zala folyó, Zsigér-patak

1690-ből származik első általunk ismert említése malomnak Andrásáshidáról. Ekkor két kétkerekű malmot írtak össze.

1753-ban két molnárt írtak össze: Nagy Jánost és Szomi Mihályt¹⁴.

1753-55-ban három molnár: Molnár János, Bor András, Kurucz György neve szerepel¹⁵.

Az 1755-ben Farkas Ferenc által készített összeírásban, amelyben a malmokat és molnárokat vették számba, ismét két molnár van: Nagy János és Horváth Ádám¹⁶.

Az 1757-es összeírásban, amelyben ismét a malmokat és molnárokat vették számba, Vörös György és Kovács Márton molnárok nevét jegyezték föl¹⁷.

1758-ban, Ákosházi Sárkány János és Szent Erzsébeti Terjék János közti birtokcsere kapcsán összeírták a birtokot, köztük egy kétkerekű malmot is, egyben a molnár kötelezettségeit.

„Malom helységünkben közel 3 vagyon.”¹⁸ – vallották 1778. február 28-án a meghallgatott andrásáshidai esküdtek.

1770-ben a falu mellett 3 malomról van tudomásunk¹⁹. Ezt támasztja alá, hogy 1773-ban három molnárt írtak össze²⁰. Az I. katonai térkép alapján az apátfait és zsigérit is ide számították.

Az 1784-es katonai felmérés térképén az andrásáshidai Zala-híd mellett nyugatról egy malom látható²¹.

Tomasich 1792-es térképe Zsigérnél és Apátfánál jelez malmot.

¹⁰ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Céhbeli molnárok tartozása a céh felé, 1756-57.

¹¹ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Molnárok összeírása 1762.

¹² Horváth II. 13-14. p.

¹³ I. kat. Coll. IV. Sectio XII.

¹⁴ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malombérlők és molnárok összeírása 1753.

¹⁵ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Kapornaki nagyobb járás. Malmok összeírása.

¹⁶ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malmok, molnárok összeírása, 1755.

¹⁷ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malmok, molnárok összeírása, 1757.

¹⁸ Horváth II. 11. p.

¹⁹ Varga K. Gy. 2011. 164. p.

²⁰ Varga K. Gy. 2011. 164. p.

²¹ I. kat. Coll. IV. Sectio XII.

Fölső-malom: Apátfai-malom, Nagy-malom, Pozsgay-malom. – Nagy, illetve Pozsgay nevű egykori tulajdonosáról²²

Zala folyó

Mint láttuk, hívták apátfai malomnak is, de valójában András hidához tartozott.

1823-ban egy adásvételi szerződésben találkozunk Bor János andráshidai molnár nevével²³.

1845-ben Léránt Pál Bődöri malombeli molnárlegény kéri a szolgabíró, a Nagy József andráshidai molnár által visszatartott 23 Ft munkabérét „s mesterségemet mutató okirataimat kiadatni”. Nagy József azért tartotta vissza fent írtakat, mert a „legény szerelmi viszonyt folytatott – a mások által is bujának vallott – Verona nevű lányával”²⁴.

Valószínűleg a molnár férjhez akarta adni a lányát a legényhez, aki jó molnár lehetett.

A molnárlegény egy korábbi társa vallomásával bizonyította, hogy a lány buja volt és már előtte másokkal is közösködött²⁵.

1850-ben összeírták a kereskedőket és iparosokat, köztük a „Zala Egerszegi Molnár Czehbeli” molnárokat. András hidán Bor Mihályt²⁶.

1851-ben a megyefőnök utasítására történt összeírás szerint az andráshidai határban lévő 2 vízimalom kapacitása – egyenként – napi 16 pozsonyi mérő²⁷.

1857-ben a malom rekesztő tábláinak száma: 1, magassága: 2 such v. láb, szélessége: 6 such²⁸.

Egy 1879-ben készült jelentés szerint: „a Zala folyónak gyakori pusztító áradásait rendkívüli mértékben fokozza, a létező malmoknak rendetlen kezelése amennyiben a molnárok malmaiknál áradáskor a víz leeresztésére szolgáló szabad zsilipeket fel nem húzzák, sőt több helyen a teskándi, andráshidai, zalaegerszegi malmoknál a századok óta létezett zúgókat eltömték”. A probléma orvoslására vizsgálobizottság kiküldését tartották szükségesnek²⁹.

1880-ban, a Pesty Frigyes-féle kérdőív alapján, András hidán három malmot említenek: Felső-malom, Füzesi-malom és Hosszúhídi-malom³⁰.

Az 1924-es Gazdacímtár 3 vízimalom-tulajdonost sorol fel: Nagy Józsefet, a Pers testvéreket és Béry Istvánt³¹.

²² ZMFN Zalaegerszeg, 1964. 92-93. p. András hida.

²³ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 240. sorsz. 467. szám.

²⁴ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 14. h. Szóbeli perek 196/42

²⁵ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 14. h. Szóbeli perek 196/42.

²⁶ MNL ZML № 508. Kereskedők és iparosok jegyzéke 1850.

²⁷ MNL ZML Megyefőnöki iratok 1851. IX.N. 1866.

²⁸ MNL ZML XII. 3. № 43. (43-42)

²⁹ MNL ZML IV. Zala vármegye törvényhatósági bizottságának iratai 1879. május 5. sz. jegyzőkönyv 3. pontja

³⁰ MNL ZML IV. 433. № 5669. Zala vármegye monográfiájához készült kérdőívek

³¹ Varga K. Gy. 2011. 167. p.

1927-ben szintén Nagy József nevű molnára/tulajdonosa volt a malomnak. Ő a hatékonyabb turbinára szereltette át a vízikerek-meghajtás helyett a malmot. 1936. március elején a malom belső technológiája és lisztkészlete megsemmisült egy tűzben³². A tüzeset után Nagy József eladta a Pozsgai családnak.

1942-ben, az esetleges bombázások nyomán keletkező tüzek megfékezésére nagyobb figyelmet fordítottak, és különböző óvintézkedéseket vezettek be, amiknek a végrehajtását ellenőrizték is. A zalaegerszegi járás főszolgabírája által e tárgyban kiadott véghatározatból tudjuk, hogy ekkor a malom tulajdonosa Pozsgai Kálmán volt³³.

A közellátásügyi miniszter 514/1945. számú rendelete alapján hozott határozatban szintén Pozsgay Kálmán nevén szerepel³⁴.

1947-ben többet is megtudunk róla: „Pozsgay Kálmán malma. A malom ős régen áll fenn és azt 1938-ban teljesen leégve vette át. Három év alatt újjáépítette és 1941 óta vezeti. Súlyos háborús kárai voltak, melyeket saját erejéből helyrehozott. Három alkalmazottat foglalkoztat.”³⁵

Az 1949-es összeírás szerint: Cég: Kőszegi Kálmán. Tulajdonos: Pozsgay Kálmán. Bérló: Kőszegi Kálmán. Kapacitás: 45 q/24 h. Használhatóság: 60. %³⁶. Egy másik összeírás szerint a malom ekkor víz és fagáz meghajtású. Tulajdonosként már Pozsgay Kálmánné szerepel³⁷.

A Zala szabályozása elvezette alóla a vizet. Volt tsz-daráló, sárkányrepülő-hangár. Ma is áll³⁸.

Középső malom: Füredi-malom, Füzési-malom (A Hosszúhídi és az Apátfai malom közt volt Andrásidán.)

Zala folyó

A malom első említése az 1756-57-es összeírásban található, amelyben az Egerszegi céhnek tagdíjikkal tartozó molnárokat írták össze, Lomé Mihály tartozása 8Ft 57½ x volt³⁹.

1762-ben Kurucz Györgynek hívták a molnárt⁴⁰.

Az I. katonai térképen a malom a Zala jobb partján van, Andrásida nyugati harmadánál.

1813. május 24.-én kelt levelében Nagy Antal kéri a Nemes Vármegyét, hogy az andrásidai határban lévő, elpusztult, ezért újjáépített, ún. Füzési malmának „Feje letételéhez” bizottságot küldjön ki. Ennek eleget téve, június 16-án, a bizottság az elvárando vízmagasságot megjelölte⁴¹.

1850-ben összeírták a kereskedőket és iparosokat, köztük a „Zala Egerszegi Molnár Céhbeli” molnárokat. Füzési malomban Adrovecz Józsefet⁴². Rajta van a második katonai térképen is.

1857-ben a malom rekesztő tábláinak száma: 2, magassága: 2 such v. láb 6 czoll v. hüvelk, szélessége: 6 such 4 czoll v. hüvelk volt⁴³.

³² Varga K. Gy. 2011. 168. p.

³³ 1979/1942. 194. április 27. Véghatározat. Jakosa Árpád tulajdonában.

³⁴ MNL ZML IV. 433. N°6093.

³⁵ Újjáépítő magyarok, 1947. 748. p.

³⁶ MNL ZML IV. 433. Kimutatás Zala vármegye területén lévő malmokról 1949. 05. 20. 130. sorsz.

³⁷ MNL ZML IV. 433. Közellátási Felügyelőség Zalaegerszeg iratai.

³⁸ Jakosa Árpád közlése, 2012.

³⁹ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Céhbeli molnárok tartozása a céh felé, 1756-57.

⁴⁰ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Molnárok összeírása 1762.

⁴¹ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a. 1820. május 3. N° 755.

⁴² MNL ZML N° 508. Kereskedők és iparosok jegyzéke 1850.

⁴³ MNL ZML XII. 3. N° 43. (43-42)

A visszaemlékezések szerint: a Zala jobb partján épült, a Pers testvérek tulajdona volt. A Zala szabályozását követően megszűnt, elbontották⁴⁴.

Alsó-malom: Hosszúhídi-malom

Andráshida alatt, a Zala vízén, a Füredi/Füzesi- és Gébárti- malom közt volt Andráshidán.

A folyó és egy mesterséges csatorna ásásával létrehoztak egy szigetet, ezen állt a háromkerekű malom. 1762-ben Péterfi János nevét jegyezték fel⁴⁵.

Az I. katonai felmérés térképe jelöli a malmot a Zala bal partján, az Egerszegről Bagodba vezető út hídjától nyugatra⁴⁶.

1850-ben összeírták a kereskedőket és iparosokat, köztük a „Zala Egerszegi Molnár Czéhbeli” molnárokat. Hosszúhídi malomban Petlánovits Józsefet⁴⁷.

1857-ben a malom rekesztő tábláinak száma: 1, magassága: 2 such v. láb hüvelk, szélessége: 6 such⁴⁸.

A XIX-XX. század fordulóján Katona István molnár vette bérbe. Katona István neve 1902-ből, a gógáni malommal kapcsolatos, 1902. január 28-án kelt jegyzőkönyvből ismert⁴⁹. Tőle 1904-ben a Béry család tulajdonába került. 1911-ben Béry István az andráshidai molnár⁵⁰.

1937-ben a Gógán-malom tulajdonosait feljelentették a neszelei és gébárti réttulajdonosok, a víz magas tartása miatt. A helyszíni szemle során a bizottság megvizsgálta a Mandler (?) Albert és Béry Istvánné tulajdonában lévő Hosszúhídi malom vízszintjét is. Megállapították, hogy 89 cm-el magasabban van, mint az engedélyezett⁵¹.

1942-ben az esetleges bombázások nyomán keletkező tüzek megfékezésére nagyobb figyelmet fordítottak, és különböző óvintézkedéseket vezettek be, amiknek a végrehajtását ellenőrizték is. A zalaegerszegi járás főszolgabírája által e tárgyban kiadott véghatározatból tudjuk, hogy ekkor a malom tulajdonosai Handler Albertné és Béry Istvánné voltak⁵².

Aztán kuszálódtak a tulajdonviszonyok: a közellátásügyi miniszter 514/1945. számú rendelete alapján hozott határozatban Herman Lajos neve szerepel, mint tulajdonos⁵³.

1947-ben ezt írják róla: Herman Lajos vízimalma, bérlő Beri és Handler, Andráshida. (Téves az adat, mert Herman volt a bérlő.) 1942-ben vette a malmot bérbe, és azóta 36 éves szakmai gyakorlattal vezeti. A malom csak vámórlést végez és napi termelése 30q. A háborús károkat rendbe hozta és 1945. június 1. óta ismét üzemben tartja a malmot⁵⁴.

⁴⁴ Varga K. Gy. 2011. 169. p.

⁴⁵ MNL ZML. Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Molnárok összeírása 1762.

⁴⁶ I. kat. Coll. IV. Sectio XII.

⁴⁷ MNL ZML № 508. Kereskedők és iparosok jegyzéke 1850.

⁴⁸ MNL ZML XII. 3. № 43. (43-42)

⁴⁹ MNL ZML V. 1607. 293/1911.

⁵⁰ MNL ZML V. 1607. 293/1911.

⁵¹ MNL ZML V. 1607. 3870/1937.

⁵² 1979/1942. 194. április 27. Véghatározat. Jakosa Árpád tulajdonában.

⁵³ MNL ZML IV. 433. N°6093.

⁵⁴ Újjáépítő magyarok, 1947. 713. p.

Az 1949-es összeírás szerint: Cég: Rosenberger Endre. Tulajdonosok: Béri Testvérek, Rosenberger Endre. Kapacitás: 40 q/24 h. Használhatóság: 50. %⁵⁵. A malom ekkor víz és fagáz meghajtású⁵⁶.

Ebben a malomban volt molnár Dömötör István, Herman Lajos veje, 1942-től 1949-ig, és tanonc a Belsőárdon született Tüske János 1946. augusztus 1-től 1948. augusztus 4.-ig, amikor is az Zalaegerszegi ipartestület előtt letett vizsgája után segédlevelet kapott. Ekkor a malmot „Hermán” malomnak hívták. Tüske János több környékbeli malomban is dolgozott ezt követően, legutóbb a kaszaháziban⁵⁷.

A Zala szabályozása szüntette meg. Államosítás után leállították, lebontották⁵⁸.

Pető Ferenc andráshidai malombérlőt egyik malomhoz sem tudtuk kötni. 1901-ben született Andráshidán. „Iskoláit ugyanitt végezte, majd utána a molnár iparban szabadult fel. Évek óta önálló. Nős, 2 leánya van.”⁵⁹.

Gébárt (Gebárt, Gevart) Ráadás-malom.⁶⁰

Zala folyó

1211-ben említik malmait. 1546-ban Isabori Literati János özvegye több faluban lévő birtokát és a „Gebarth-nal a Zalán fekvő malombeli részét a vejének: Zyl-i Jánosnak adja”⁶¹.

1623-ban egy malmáról tesznek említést⁶².

1728-ban egy gébárti molnárról tudunk⁶³.

1747-ben az alábbiakat írják: „Neszele és Gebárh között vagyon egy Halastó és azon Malom egy fölül csapó kerékre szükséges eszközzel”⁶⁴.

1753-55-ben Pöszér György molnárt írták össze⁶⁵.

1756-57-ben összeírták az Egerszegi céhbéli azon molnárokat, akik tagdíjukkal tartoztak. Foglas János tartozása 1Ft 15 x volt⁶⁶.

Az 1760 körül készült összeírásban, amelyben a molnárokat vették számba, Nagy György neve szerepel⁶⁷.

1762-ben Nagy Mihall molnár⁶⁸.

1770-71-ben egy molnárt írtak össze, őt Kis Józsefnek hívták⁶⁹.

1784-ben az I. katonai felmérés térképén a Neszele és Givard [Gébárt] közti úttól északra egy tóba ömlik két patak, észak felől. Déli kifolyásánál van a malom egy épülettel. Az egész kerített. A patak a

⁵⁵ MNL ZML IV. 433. Kimutatás Zala vármegye területén lévő malmokról 1949. 05. 20. 150. sorsz.

⁵⁶ MNL ZML IV. 433. Közellátási Felügyelőség Zalaegerszeg iratai.

⁵⁷ Tüske István által rendelkezésemre bocsátott segédlevél-kópia.

⁵⁸ Jakosa 2005.

⁵⁹ B. M. Zs. 1935. 158.

⁶⁰ ZMFN Zalaegerszeg, 1964. 92-93. p. Andráshida.

⁶¹ MNL ZML HLc. Zalaegerszeg 20. Eredeti Zalavári hh. lt. I/1930.

⁶² Varga K. Gy. 2011. 170. p.

⁶³ Varga K. Gy. 2011. 164. p.

⁶⁴ Varga K. Gy. 2011. 170. p.

⁶⁵ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Kapornaki nagyobb járás. Malmok összeírása.

⁶⁶ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Céhbéli molnárok tartozása a cég felé, 1756-57.

⁶⁷ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malmok, molnárok összeírása, 1760. k.

⁶⁸ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Molnárok összeírása 1762.

⁶⁹ Varga K. Gy. 2011. 164. p.

Zalába folyik. Majdnem szemben a befolyással, felfelé a Zala jobb partján, másik malom molnárházzal⁷⁰. A tavat tápláló két patak: a Szentmártoni-, más néven Bukicsai, és a Ságodi-patak⁷¹.

1831-ben Horváth János gébárti molnár/malomtulajdonos örökösei megjelentek Horváth János és Fitos Bernánd esküdtek előtt és kijelentették, hogy a gévárti malomban őket illető résznek Skublics József Cs. Királyi Kapitány és Tábla Bíró részére történő adásvételi ügyben őket Csáni Csány László képviseli⁷².

1846-ban Gyuk Antal a Kévárti malomgazda, korábban andráshidai molnárlegény Nagy József molnárnál⁷³.

1850-ben összeírták a kereskedőket és iparosokat, köztük a „Zala Egerszegi Molnár Czéhbeli” molnárokat. Gébárton Tóth János⁷⁴. Rajta van a II. katonai térképen.

1857-ben a malom rekesztő tábláinak száma: 2, magassága: 2 such v. láb 4 czoll v. hüvelk, szélessége: 8 such⁷⁵.

Az 1858-as kataszteri felmérés szerint az egykerékű malom a Zala bal partján állt⁷⁶.

1876-ban a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara kimutatása szerint 1 vízimalomban 1 segédet foglalkoztattak, és a malom után 26 Ft. jövedéki adót fizettek⁷⁷.

A 19-20. század fordulóján Katona István molnár lebontotta a tulajdonát képező gébárti malmot⁷⁸.

Neszele

A neszelei malomról csak két konkrét írásos adatunk van: 1753-ban Molnár Miklós a molnár⁷⁹.

Az 1755-ben Farkas Ferenc által készített összeírásban, amelyben a malmokat és molnárokat vették számba, Molnár Ádám neve szerepel⁸⁰.

Az I. katonai térképen Neszelétől északnyugatra két patak táplál egy tavat, amelynek délnyugati sarkában áll egy malom, egy házzal. A tó vize a Zalába folyik⁸¹.

1911-ben Königmayer János volt a neszelei molnár⁸².

Gógán-malom 36/180 (Olai-, Schreiner-, Sipos-Csényi-malom. Hock János út.)

A neszelei malom utáni malom volt.

Első ismert említéskor, 1753-ban Fehér György molnárt írták össze⁸³.

Az 1757-es összeírásban, amelyben a malmokat és molnárokat vették számba, Mojses János nevét jegyezték föl, aki valószínűleg bérelte a malmot – vagy résztulajdonosa volt –, mert a jövedelem egy

⁷⁰ I. kat. Coll. IV. Sectio XII.

⁷¹ Varga K Gy 2011. 170. p

⁷² MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a. 1831. január. 17. № 191. 151. p.

⁷³ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 14. h. Szóbeli perek 196/42.

⁷⁴ MNL ZML № 508. Kereskedők és iparosok jegyzéke 1850.

⁷⁵ MNL ZML XII. 3. № 43. (43-42)

⁷⁶ Varga K. Gy. 2011. 170. p.

⁷⁷ MNL ZML IV 433. SKIK statisztika 1876. Wöller István által 1969-ben készített kivonat.

⁷⁸ Varga K. Gy. 2011. 169. p.

⁷⁹ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malombérlők és molnárok összeírása 1753.

⁸⁰ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malmok, molnárok összeírása, 1755.

⁸¹ I. kat. Coll. IV. Sectio XII.

⁸² MNL ZML V. 1607. 293/1911.

⁸³ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malombérlők és molnárok összeírása 1753.

része a közösségé „Comunitatis” volt⁸⁴. Ezt látszik bizonyítani, hogy amikor 1756-57-ben összeírták az Egerszegi céhbéli azon molnárokat, akik tagdíjukkal tartoztak, a gógányi molnár: Fehér György tartozása 10 Ft volt⁸⁵.

1762-ben a Gógányi malom molnára még mindig Fehér György⁸⁶.

1811. november 15-én: „N. Tóth Katalin a Zala Egerszeg mellett Gógán nevezetű malomban meghalozott Molnár György Eözvegye” az újonnan felállított Szentháromság-szoborra 100, a Molnárok kápolnája előtt leendő kökeresztre 200 forintot hagyott.

A Molnárok kápolnája, a molnár céh Nepomuki Szent Jánosról elnevezett kápolnája volt, amely a mai Zrínyi gimnázium helyén állt. Az 1826-os tűzvészben pusztult el. A molnár céhbe nem csak az egerszegi, hanem a környék több településének molnárai is beletartoztak⁸⁷.

1830-ban egy adásvételi szerződésben találkozunk Ötvös József gógányi molnár és felesége, Horváth Borbála nevével, amikor házuk licit alá került⁸⁸.

1850-ben összeírták a kereskedőket és iparosokat, köztük a „Zala Egerszegi Molnár Czéhbéli” molnárokat. Gógányi malomban Takáts Károlyt⁸⁹. A II. katonai térképen Gogán M.-ként szerepel.

1857-ben a malom rekesztő tábláinak száma: 1, magassága: 2 such v. láb, szélessége: 6 such⁹⁰.

1902-ben kapott vízhasználati jogot a Gógányi malomra Bakó Lajos és neje, Eöry Irén, zalaegerszegi lakos. Bakó ekkor ígéretet tett, hogy a baloldali kerék zúgóját szabadzúgóvá alakítja.

1908-ban, 1910-ben és 1912-ben megállapították, hogy Bakó a malomra és a Zala medrére nem fordított gondot, azt elhanyagolta. Már 1910-ben arra hivatkozott, hogy anyagi okokból nem tudta a munkákat elvégezni. Ekkor kérte, hogy a határidőt 2 évvel hosszabbítsák meg. 1911 végéig kapott haladékot. Az idő lejárt, de Bakó továbbra sem tett semmit. Az 1912. április 13-án tartott helyszíni szemlén felek részéről Bakó Lajos és özv. Gál Károlyné vett részt. Megállapították, hogy Bakó továbbra sem végezte el a szükséges munkákat. Ő arra hivatkozott, hogy 1911 májusában eladta a malmot és a hozzá tartozó ingatlanokat özvegy Gál Károlyné kiskorú gyermekeinek: Gál Myra és Gál Renée botfai lakosoknak. A malom vételárának a botfai ingatlanok és a zalaegerszegi Uri utcai ház eladásából származna a fedezete. A vízhasználatától eltiltották a vevőket a hiányosságok pótlásáig. Ez – az alispánnak írt levelükből tudjuk – négy hónapba telt. Panaszolják, hogy az állás miatt az örlők elpártoltak tőlük, ezért szerény a jövedelmük. Kérték, hogy a hiányok pótlására haladékot kapjanak 1914. október 1.-ig. (1913. szeptember 15. Gaál Myra, Gaál Renée.) 1914 áprilisáig kaptak haladékot.

1914 áprilisában a kiküldött bizottság megállapította, hogy a munkákat nem kezdték meg. Felhívták a polgármester figyelmét, hogy a malom zsiliptábláit távolíttassa el. Erre intézkedés is történt.

⁸⁴ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malmok, molnárok összeírása, 1757.

⁸⁵ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Céhbéli molnárok tartozása a céh felé, 1756-57.

⁸⁶ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Molnárok összeírása 1762.

⁸⁷ Megyeri Anna: A zalaegerszegi Szentháromság kép. In: Zalai Múzeum 16. 2007. 194-195. p.

⁸⁸ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 389.sorsz. 1068. szám.

⁸⁹ MNL ZML № 508. Kereskedők és iparosok jegyzéke 1850.

⁹⁰ MNL ZML XII. 3. № 43. (43-42)

A tulajdonosok a munkákat 1914. április 16.-án kezdték meg, és kérték, hogy a polgármester a zsilipeket engedtesse le, hogy örölni tudjanak. (Gógán malom, 1914. május 4.-én.) Ez meg is történt. A gondokon azonban nem tudtak úrrá lenni.

1918. szeptember 16-án levélben jelezte Gergulecz Károly – mint gyám – az alispánnak, hogy a Gógán malmot, amely Gaál Myra és Renée tulajdona volt, 1917. október 1-től kiskorú Gergulecz Károly, Gizella, Ella, Janka, Gyula, Julianna és Ferenc birtokolják. A telekkönyvi hivatal határozatával őket abba be is iktatta. A gyermekek apja Gergulecz János kerkakutasi lakos volt.

Gergulecz János a Gógán malom rendbehozatalára 1919-ben határidő-módosítást kért. A tárgyban 1920. július 30-ára összehívtak egy tárgyalást, az összes érintett jelenlétével. 1922-ben már özvegye kért engedélyt a vízművek átépítésére. A felvett jegyzőkönyvből tudjuk, hogy a tulajdonos özv. Gergulecz Jánosné; a vízimalom kezelője fia, Gergulecz Károly. Ekkor van műszaki adatunk is a malomról: a kerékre vezető zúgó nyílás szélessége 120 cm, a vízikerék átmérője, lapátokkal együtt 6,0 m.

Megállapították, hogy a malomfej kibővítése nem történt meg. Indokként a tulajdonosok azt hozták fel, hogy külön árapasztót kívántak építeni a régi árapasztó csatorna rendbetételével, és a Zala medrét is ki fogják tisztogatni. Erre az engedélyt 1924-ben megkapták, de több módosítást írtak elő számukra.

A szombathelyi kultúrmérnöki hivatal a hozzájárulást 1925. február 7-én adta meg.

1925 augusztusában Szombathely és a város még mindig levelezett egymással, egyúttal ismét elutasították a vízhasználati kérelmet. A fenti munkák elvégzése után 18868/1926 számon engedélyt kaptak vízhasználat gyakorlására.

1928-ban engedélyt kértek turbinára, és a malomfej szabadzúgójának átépítésére. Egy Pohl típusú turbina beépítését tervezték. Az engedélyt a munkákra 1929-ben magkapták. 1931-ben a Magyar Általános Takarékpénztár, az 1928-ban Gergulecz Károly által felvett, és nem törlesztet kölcsön fejében a malmot eladta Farkas Jánosnak és feleségének. 1932. december 16-án a kiskorú Gergulecz Károly, Gizella, Ella, Janka, Julianna és Ferenc zalaegerszegi lakosok tulajdonát képező zalaegerszegi „Gógán” malom vízhasználatára Farkas János és felesége, Ferincz Róza Szenterszéb-hegyi lakosokra szállt⁹¹.

1936. december 4-én Schreiner István és Gyula telepengedélyt kért a malomra, aminek oka az volt, hogy 1db 30 LE Heller és Hercz típusú, fekvő szívógázmotort kívántak a malom hajtására beépíteni, amihez a malom helyszín- és vázrajzát, valamint a motor műszaki leírását is mellékeltek. Az 1937. április 6-i helyszíni szemle során felvett jegyzőkönyvből tudjuk, hogy a malom két segéddel és egy gépessel dolgozott. A feltárt hiányosságok miatt a telepengedélyt még augusztusban sem kapták meg⁹². Mikor került az ő tulajdonukba, nem tudjuk, későbbi adatok szerint 1932-ben.

1937. június 27-én a Schreiner testvérek istálló építésére és a lábas pajta tetejének javítására kértek építési engedélyt, amit július 24-én meg is kaptak. Kérelmük mellett megvan a tervrajz is⁹³.

Miközben a munkák folytak a malomnál, a neszelei és gébárti réttulajdonosok feljelentést tettek a malomtulajdonosok ellen, mivel véleményük szerint Schreinerék a vízszintet az engedélyezettnél magasabban tartották, ezáltal a rétteik használhatatlanná váltak⁹⁴.

⁹¹ MNL ZML V. 1607. 293/1911., 149/1930., 1498/1930., 295/1933.,

⁹² MNL ZML V. 1607. 106/1937.

⁹³ MNL ZML V. 1607. 561/1937.

⁹⁴ MNL ZML V. 1607. 3870/1937.

1937 decemberére a megállapított hiányosságokat kijavították, illetve pótolták, mert a malom vízhasználati jogát Farkas János és neje, Ferincz Róza tulajdonosokról Schreiner Gyula és István tulajdonosokra átírták 1937. december 3-án⁹⁵.

1938. április 10-én a Schreiner testvérek lakhatási engedélyt kértek az 1937. május 18-án kérelmezett segéd- és kocsislakásra. Az iratok mellett ott van az épület tervrajza⁹⁶.

1938. augusztus 29-én a testvérek építési engedélyt kértek a malomnál lévő ingatlanon lakóház építésére. Amihez mellékelték a terveket is, ami az iratok mellett megvan. Az épületnek 1939-ben csak egyik fele készült el, erre november 11-én lakhatási engedélyt kértek, amelyet meg is kaptak⁹⁷.

A közellátásügyi miniszter 514/1945. számú rendelete alapján hozott határozatban Schreiner malom néven szerepel⁹⁸.

1947-ben ezt írta róla az Újjáépítő magyarok c. könyv: „A régóta fennálló malom 1932-ben került a család tulajdonába és 1940-ig Schreiner Gyula vezette, azóta özvegye vezeti. A malom napi teljesítménye 30 q. Egy főmolnárt és 1 segédet alkalmaz. A háborús károkat helyrehozta.”⁹⁹.

Az 1949-ben készült kimutatásban a malom cége: Sipes Csényi Gézáné. Tulajdonos: Schreiner örökösök. Kapacitás: 30q/24 h. Használhatóság: %¹⁰⁰.

A ma is álló épületekben alakult meg és működött később a MŰBUTOR KTSZ¹⁰¹.

„Veszélyben a Gógán-malom épülete” címmel Dr. Izsák János írt nyílt levelet a Zalai Hírlapban, amelyben aggódik az egykori malom sorsa iránt¹⁰².

Ola

Zala folyó

Az olai malom első ismert említése 1756-57-ből való, amikor összeírták az Egerszegi céhbeli azon molnárokat, akik tagdíjukkal tartoztak. Az olai Vaida Ferenc tartozása 5Ft 50 x volt¹⁰³.

Az I. katonai térképen nem látszik a malom¹⁰⁴, és nem jelölik Tomasich 1792-es térképén sem.

1805 és 1813 közt egy dátum nélküli adásvételi szerződésben találkozunk Pakó László olai molnár és felesége, Echard Katalin nevével¹⁰⁵.

Németh László nemtelen, Nován született és Oroklányban lakó molnárlegény 1839. április 9-én feleségül vette Hegyi Rozi zalaegerszegi nemes leányt. A házasságlevélből nem derül ki, de Németh László minden bizonnyal molnár volt az orokláni malomban¹⁰⁶. Az esküvőt követően kibérelte az olai malmot, itt született fiuk, György – a Gömbös-malom későbbi tulajdonosa –, 1846-ban.

⁹⁵ MNL ZML V. 1607. 13188/1937.

⁹⁶ MNL ZML V. 1607. 3660/1938.

⁹⁷ MNL ZML V. 1607. 15175/1939.

⁹⁸ MNL ZML IV. 433. N°6093.

⁹⁹ Újjáépítő magyarok, 1947. 752. p.

¹⁰⁰ MNL ZML IV. 433. Kimutatás Zala vármegye területén lévő malmokról 1949. 05. 20. 154. sorsz.

¹⁰¹ Jakosa, 2005.

¹⁰² Zalai Hírlap, 2013. 03. 01.

¹⁰³ MNL ZML Közgylési iratok IV. 1/a-1/b. Céhbeli molnárok tartozása a cég felé, 1756-57.

¹⁰⁴ I. kat. Coll. IV. Secio XII.

¹⁰⁵ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. I. kötet, 72. sorsz. 586. szám.

¹⁰⁶ Farkas, 1997. 12.

1850-ben összeírták a kereskedőket és iparosokat, köztük a „Zala Egerszegi Molnár Czéhbeli” molnárokat. Oláhban Kurucz Gergelyt¹⁰⁷.

1851-ben a megyefőnök utasítására járasonként összeírták a megyében található malmokat.

Az olai határban lévő vízimalom kapacitása napi 20 pozsonyi mérő volt¹⁰⁸.

1857-ben a malom rekesztő tábláinak száma: 1, magassága: 2 such v. láb 4 czoll v. hüvelk, szélessége: 5 such¹⁰⁹. Az adatok ellenére a II. katonai térképen csak a későbbi Hencz- és Gömbös-malmokat találjuk. Mivel tudjuk, hogy a laktanyának megvásárolt területen állt, így a kettő közt kellett lennie, ha a térképen nem is szerepel. Talán mert nem működött.

1876-ban, a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara kimutatása szerint a vízimalomban 1 tanoncot foglalkoztattak, és 20 Ft. jövedéki adót fizettek utána¹¹⁰.

Egerszeg város 1885-ben területet vásárolt huszárlaktanya építésére: „... az akkor önálló település, Ola község határában talált megfelelő földterületet. [...] Ezen a földterületen már több épület is állt, az egykori malommal és a sörházzal”¹¹¹. Ebből következtethetünk arra, hogy a laktanya építésekor a malmot elbontották. A huszárlaktanya a későbbi határórlaktanya, a mai Interspar helyén állt.

Mindezen adatok ellenére nem tudjuk megállapítani helyét. Mivel a Hencz-malom később többször szerepel a hivatalos iratokban olai malomként, viszont nem bizonyítható, hogy a vásárláskor szereplő malom azonos lenne vele.

Püspöki-malom

(Kolbin-malom 36/181 Horváth-malom, Új-malom, Neszelei-malom, Nagy-malom. Malom út)

Zala folyó

A Gógán- és a Hencz-malom közt volt (Malom út)¹¹².

Első ismert említésekor, 1762-ben Herczinger Jakab volt a malom molnára¹¹³. Az I. katonai térképen egy út vezet hozzá. A Zala jobb partján volt.

1801. április 24-én Borsos Csizmadia László az Új malmi dűlőben ½ hold szántóját adta zálogba Dávid Salamon zsidónak 10 forintért¹¹⁴.

A püspöki uradalom épületeinek 1799 körüli, valamint az 1806-os összeírása említi az „Új” malmot. Ez deszkából épült, háromkerekű malom volt. Míg 1799-ben jó állapotúnak írták, addig az 1806-os már elhagyatott és rossz karban lévőként említi, dacára annak, hogy az uradalom folyamatosan áldoz a karbantartására. A malomhoz a következő épületek tartoztak: a molnár sövényből épített, szalmával fedett háza a malom mellett állt. Benne 2 szoba, 1 konyha, 1 kamra. Tartozott hozzá egy 4 férőhelyes ököristálló és egy kicsi csűr, amely 3 cséplőhelyet és egy szénatárolót fogadott be. 1810-ben az épületek

¹⁰⁷ MNL ZML № 508. Kereskedők és iparosok jegyzéke 1850.

¹⁰⁸ MNL ZML Megyefőnöki iratok 1851. IX. N. 1866.

¹⁰⁹ MNL ZML XII. 3. № 43. (43-42)

¹¹⁰ MNL ZML IV. 433. SKIK statisztika 1876.

¹¹¹ Lugosi József- Kiss Gábor: Volt egyszer egy huszárezred. A m. kir zalaegerszegi 6. honvéd huszárezred története. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum-Zala Megyei Levéltár, Bp.-Zalaegerszeg, 2009. 9. old.

¹¹² Jakosa, 2005.

¹¹³ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a -1/b. Malmok összeírása 1762.

¹¹⁴ Kapiller-Paksy 2014. 56. p.

olyan állapotba kerültek, hogy le kellett bontani őket. Ekkor egy teljesen új, téglából épült molnárházat emeltek. Ebben az évben a malom árendája 900 forint volt.

1846-1849 közt Kummer Ferenc molnár és felesége, Maller Borbála bérelte, 510 ezüst forintért, 1849 és 1852 közt pedig évi 560 forintért¹¹⁵.

1850-ben összeírták a kereskedőket és iparosokat, köztük a „Zala Egerszegi Molnár Czéhbeli” molnárokat. „Újmalomban” Kummer Ferencet¹¹⁶. Új M.-ként szerepel a II. katonai térképen.

1857-ben a malom rekesztő tábláinak száma: 1, magassága: 2 such v. láb 2 czoll v. hüvelk, szélessége: 6 such 8 czoll v. hüvelk¹¹⁷.

Az egyik névadó: Kolbin József neve a gógáni malommal kapcsolatosan, az 1902. január 28-án kelt jegyzőkönyvből ismert, majd 1903-ból is, amikor Hencz Györgynek és nejeének vízhasználati engedélyre jogerőre emelkedve, a szomszédos malomtulajdonosokat erről értesítették. Ekkor értesítést kapott a szombathelyi püspökség is¹¹⁸, ami azt jelenti, hogy Kolbin csak bérelte a malmot.

1904-ben Bakó Lajos gógáni molnár panasszal élt Kolbin József újmalmi molnár-bérlő ellen (1904. szeptember 6.). Ugyanis Kolbin az engedélyezett vízszintet 21 cm-el magasabban tartotta – annak ellenére, hogy ezért már meg is büntették –, ezzel Bakónak tetemes kárt okozott. Az ügyben a hatóságok eljárta, és Kolbin ígéretet tett a vízszint leszállítására (1904. szeptember 23.)¹¹⁹.

1929-ben Nagy János, a malom tulajdonosa, vízikérőkről turbinára építtette át a malmot. 1931-ben meghalt Nagy János. A malmot felesége és gyermekei: Rozália, Jolán, Mária, János és Erzsébet, zalaegerszegi, „Újmalmi” lakosok örökölték. Ezt követően özv. Nagy Jánosné vízhasználati engedélyt kért. A korszerűsítésre felvett hitelt – valószínűleg – nem tudta törleszteni, mert a Zalaegerszegi Központi Takarékpénztár végrehajtást kért ellenük. A végrehajtás során az új tulajdonos a takarékpénztár lett, 1931. október 23-án¹²⁰.

1933. október 25-én a zalaegerszegi Központi Takarékpénztár vízhasználati engedélyt kapott a malomra, mivel annak felújítási, karbantartási munkái 1933 áprilisában befejeződtek. A munkák felülvizsgálata megtörtént¹²¹.

1936-ban Mesterházy Gábor, aki Zalalövön született 1898-ban, július 19-én iparigazolványt kért, hogy az Új malomban iparát önállóan gyakorolhassa. A kérelmet véleményezésre megküldték az ipartestületnek, amely vélemény alapján az iparigazolványt megkapta 1936. július 30-án¹²².

1938. november 23-án, a 33999/1938. számú határozattal az Új-malom vízhasználati jogát az addigi tulajdonos zalaegerszegi Központi Takarékpénztár nevére, az új tulajdonosok: Horváth Ferenc és neje, Klepeisz Teréz, Zalaegerszeg, Temető u 6. sz. alatti lakosok nevére átirták¹²³.

Az új tulajdonosok bérbe adták a korábbi bérlő Mesterházy Gábor molnárnak 1939. május 6-án. A bérlet körül azonban emiatt vita lehetett, mert a polgármesteri hivatal Horváth Ferencet iparigazolványa,

¹¹⁵ Cselenkó 2011. 60. p.

¹¹⁶ MNL ZML № 508. Kereskedők és iparosok jegyzéke 1850.

¹¹⁷ MNL ZML XII. 3. № 43. (43-42)

¹¹⁸ MNL ZML V. 1607. 2802/1911.

¹¹⁹ MNL ZML V. 1607. 295/1933.

¹²⁰ MNL ZML V. 1607. 761/ 1931 és 3454/1931.

¹²¹ MNL ZML V. 1607. 110/1934.

¹²² MNL ZML V. 1607. 5609/1939.

¹²³ MNL ZML V. 1607. 12909/1938.

Mesterházy Gábort pedig a bérleti szerződés bemutatására szólították föl. A hiányzó dokumentumokat Horváth Ferenc igazolta¹²⁴.

1947-ben ezt írták róla: „Horváth Ferenc vámörölő malma. A malom régi püspöki alapítású és 1931 óta a jelenlegi tulajdonosa birtokában van, aki fiával, Horváth Gyula molnármesterrel (jelenleg fogságban) közösen vezeti. A malom turbina meghajtású és segédmotorral van felszerelve. Háborús károkat rendbe hozta. Három alkalmazottat foglalkoztat.”¹²⁵

Az 1949-es kimutatásban ez szerepel: Cég: Horváth Ferenc. Tulajdonos: Horváth Ferenc. Kapacitás: 20 q/24 h. Használhatóság: 40. %¹²⁶.

A Hencz-malom fölött volt. (A Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum szabadtéri kiállítási területétől északnyugatra állt.) Az 1950-es években már nem üzemelt¹²⁷.

Mára nyoma sem maradt. Bár az egykori tulajdonos leszármazottai még élnek, nem maradt róla semmiféle dokumentum.

Hencz-malom 36/184 **Olai-malom** (Falumúzeum) „**Mucogi-malom**” (Hencz bácsi beceneve után.)¹²⁸

Zala folyó

Az I. katonai térképen is szerepel a malom¹²⁹, és rajta van a másodikon is, valamint Tomasich térképén.

Korábbi malommal nem tudtuk azonosítani, annak ellenére, hogy tudjuk: a boronából készült része XVIII. századi, téglabővítése pedig 1902-ben épült¹³⁰.

1903-ban Hencz György vízhasználati engedélyt kapott malmára. Erről értesítést kaptak a szomszédos malmok tulajdonosai, illetve bérleti: Németh György, szombathelyi püspökség, Königmayer János, Olai malom közbirtokosság, Grén Károly, Bakó Lajos és Kolbin József.

1906-ban meghalt Hencz György. Örököse, özvegye, szül. Kovács Mária 1907 februárjában kapott vízhasználati engedélyt a malomra.

A malomról 1907-ben, Hencz György molnár említése kapcsán is olvashatunk¹³¹. Egy év múlva ő, ifj. Hencz György nyújtott be kérvényt a malom árapasztójának átépítésére. A munka 1911-ben fejeződött

¹²⁴ MNL ZML V. 1607. 600/1939.

¹²⁵ Újjáépítő magyarok, 1947. 714. p.

¹²⁶ MNL ZML IV. 433. Kimutatás Zala vármegye területén lévő malmokról 1949. 05. 20. 162. sorsz.

¹²⁷ Jakosa 2005.

¹²⁸ Jakosa Árpád közlése, 2012.

¹²⁹ I. kat. Coll. IV. Sectio XII.

¹³⁰ Göcseji Falumúzeum. Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 1979.

¹³¹ Magyar Pajzs, 1907. 04. 11

be, többszöri módosítás, fellebbezés, és városi beavatkozás után, aminek során a vízmagasság be nem tartása miatt meg is büntették, az akkor 42 éves molnárt.

1911-ben Hencz György „Olai malmi lakos” malmát felülvizsgálva az engedélyt megadták, miután az árapasztó csatornát a benőtt bokroktól megtisztogatta, és a zsiliptáblákat az előírt emelőlánccal felszerelte. 1913-ban a gazdálkodó Hencz szénapajta építésére kért engedélyt, amihez tervrajzot is csatolt¹³².

Hencz György örökösei telepengedélyt kértek 1938. október 17-én. A kérelmet az örökösök nevében Hencz Mária – „Olai Hengermalom, Ola külváros” – írta alá. A polgármesteri hivatalnak az ipartestülettel és a tulajdonosokkal folytatott levelezéséből kiderült, hogy erre nem volt szükség, mert a malom csak vízierővel működött, így a vízjog alapján üzemelhet¹³³.

Az Újjáépítő magyarokban azt írják róla 1947-ben, hogy a Hencz Testvérek malma. A malom ősi családi tulajdon. Jelenleg Mesterházi Jenő vizsgázott molnármester vezeti, aki a felszabadulás után azonnal elkezdte az őrlést, hogy a közellátás segítségére legyen¹³⁴.

Az 1949-es kimutatás szerint: Cég: Hencz nővérek. Tulajdonos: Hencz nővérek. Kapacitás: 10 q/24 h. Használhatóság: 10. %¹³⁵.

A malom ipari műemlék. Emeletes fa- és téglalapú épület. Farésze még a XVIII. században épült, azt később bővítették. Két hengerszékkal és két vízszintes malomkőpárral működött. Az épületet és berendezését az Országos Műemléki Felügyelőség állíttatta helyre. A falumúzeum egyetlen eredeti helyén álló épülete¹³⁶.

Építéstörténetére jól rávilágítanak a vele azonos kori Gömbös-malom ránk maradt fotói.

Gömbös-malom (36/183 Zalaegerszeg, Vágóhíd út)

Zala folyó

Az egerszegi plébánia malma volt.

Első ismert említéskor, 1762-ben a Gömbözi- vagy Gömbösi-malom molnára Büki János¹³⁷.

Jelölik az I. katonai felmérés térképén is¹³⁸.

1826-ban egy adásvételi szerződésben találkozunk Pakó László gömbös molnár nevével, aki a 10-es években az olai malom molnára volt¹³⁹. 1830-ban Pakó László gömbös molnár és felesége, Szüts Rozália egy házat vásároltak az „Ola felé vezető nagy utca északi során”¹⁴⁰.

¹³² MNL ZML V.1607. 2802/1911.

¹³³ MNL ZML V. 1607. 10971/1938.

¹³⁴ Újjáépítő magyarok, 1947. 713. p.

¹³⁵ MNL ZML IV. 433. Kimutatás Zala vármegye területén lévő malmokról 1949. 05. 20. 162. sorsz.

¹³⁶ Göcseji Falumúzeum. Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára 1979.

¹³⁷ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Molnárok összeírása 1762.

¹³⁸ I. kat. Coll. IV. Secio XII.

¹³⁹ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 285. sorsz. 653. szám.

¹⁴⁰ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 380. sorsz. 1024. szám.

1835-ben Pakó Rozália és férje, Nagy József molnár eladják a feleség fél ház-jussát. A másik fél az édesapáé, akit itt Takó Pálnak írnak és ő a gömbös molnár. Megjegyzésként szerepel, hogy az eladó édesapja¹⁴¹.

1836-ban, mint szomszéd, szerepelt Pakó László molnár neve egy adásvételi szerződésben, amikor a szomszédságában lévő házat, az olai nagy utcában megvásárolták¹⁴².

Egy 1838-ban kelt, de 1837-es vásárlási szerződésen a szomszéd „Nyugatról a Gömbös molnár felé vezető szekérút”¹⁴³. (Vélhetően malmot akartak írni!)

1847-ban egy adásvételi szerződésben pedig Pakó Takács László gömbös molnár nevét találjuk¹⁴⁴.

1850-ben összeírták a kereskedőket és iparosokat, köztük a „Zala Egerszegi Molnár Czéhbeli” molnárokat. Gömbös malomban Gyuk Antalt¹⁴⁵

1857-ben a malom rekesztő tábláinak száma: 2, magassága: 2 such v. láb, szélessége: 6 such¹⁴⁶.

Zalaegerszeg 1858-ban készült térképén feltüntették ezt a malmot is, és az ábrázolásból kitűnik, hogy egy háromkerekű malom volt.

1860. május 14-én készült egy összeírás a kávási malomtól a zalaistvándi malomig, a malmok rekesztőiről. Ebben „Gömbösi”-ként írják. A malom rekesztő tábláinak száma: 2, magasságuk: 2 láb 2 hüvelyk, szélességük: 6 láb 8 hüvelyk¹⁴⁷.

Ismeretlen időponttól, 1887. április 23-ig a malmot Győrei József – korábban martonfai molnár, Németh György apósa – bérelte a plébániától. Az ő bérletének lejártának másnapján vásárolta meg veje, Németh György¹⁴⁸.

(Győrei József 30 éves, gelsei születésű Martonfán lakó molnár, 1857. február 11-én vette feleségül Piriti Barbara nemes hajadont.)¹⁴⁹

Lányukat, Győrei Máriát 1878. május 6-án vezette oltárhoz Németh György (32) molnár, aki Olában született. (Szülei: Németh László nemtelen Nován született és Oroklányban lakott 1839. április 9-én, a házasságkötéskor. Ezen a napon vette feleségül Hegyi Rozi zalaegerszegi nemes leányt. Ezt követően az olai malmot bérelte, itt született fiuk György, 1846-ban.)¹⁵⁰

Németh György 1887-ben – tehát a Gömbös-malom megvásárlása előtt – a Zalaszentlászlói malmot bérelte¹⁵¹.

Németh Györgynek és Győrei Máriának öt gyermeke született:

Irén, 1880. Ő Czinder Jenő kerkafalvai molnárhoz ment feleségül. (Az ő fiuk Kerkai Jenő, a KALOT megalapítója.)

Erzsébet 1883.

Gizella, 1884. Dr. Tuboly Jenő ügyvéd felesége lett.

¹⁴¹ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. III. kötet, 465. sorsz. 54. szám.

¹⁴² MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. III. kötet, 482. sorsz. 135. szám.

¹⁴³ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. III. kötet, 527. sorsz. 415. szám.

¹⁴⁴ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. IV. kötet, 770. sorsz. 79. szám.

¹⁴⁵ MNL ZML № 508. Kereskedők és iparosok jegyzéke 1850.

¹⁴⁶ MNL ZML XII. 3. № 43. (43-42)

¹⁴⁷ Az irat Havas Erzsébet, az egykori tulajdonosok leszármazottja birtokában van, aki a többivel együtt rendelkezésemre bocsátotta. Köszönet érte.

¹⁴⁸ Farkas, 1997. 2.

¹⁴⁹ Farkas, 1997. 13.

¹⁵⁰ Farkas, 1997. 12.

¹⁵¹ Farkas, 1997. 2.

György, 1890. Molnár lett. Feleségül vette egy molnár özvegyét. Kibérelték a zalaszántói egyik malmot, ahol tisztázatlan körülmények közt vízbe fúlt, 1930-ban.

Ferenc, 1892. Selmecbányán végzett bányamérnökként. Neki fontos szerep jutott a malom életében¹⁵².

1891. december 25-én kelt levelében Csertán alispán felszólította Németh Györgyöt, hogy az általa a zalaegerszegi plébániától 1887. április 24-én megvásárolt Gömbös-malom vásárlásának tényét a tulajdonjog bejegyzése végett 30 napon belül jelentse be¹⁵³.

A felszólítás azért érdekes, mert az alispáni hivatal korábbi felszólításának Németh György a tulajdonosváltás bejelentéséről, 1888. augusztus 1-én eleget tett¹⁵⁴.

A malom teljes vételárát 1907-ben fizette ki Németh György. Ezt bizonyítja az 1907. október 21-én kelt, Legárt Kálmán, zalaegerszegi apátplébános által kiadott törlési engedély, amellyel hozzájárult a zálogjog törléséhez.

1919-ben maghalt Györe Mária, 1921-ben férje is követte.

1920-ban azonban még Németh György a malmot renováltatta. Az elkorhadt malomfejet újjáépíttette, ennek során a magasságjelet el kellett távolítani, majd a munka végeztével visszahelyezni. Erre augusztusban került sor, amit Németh augusztus 16-án kelt levele bizonyít¹⁵⁵.

1928-ban Zala vármegye alispánja engedélyt adott Németh György örökösének, hogy a 24657/1904. szám alatt vízikönyvezett, alulcsapott vízikerekű malmukat Pohl gyártmányú, álló tengelyű, 0,97 m futókerék átmérőjű Francis turbinára átépíthessék. A gyár árajánlata is meg van, továbbá a malom átépítésének teljes költségvetése¹⁵⁶.

1928-ban a malom leégett. Ferenc, aki ekkor bányamérnökként az „Északmagyarországi Kőszénbánya Rt-nél” állt alkalmazásban, az újjáépítést javasolta testvéreinek, vállalva az építés anyagi terheit¹⁵⁷.

Október 17-én a polgármesteri hivatal hiánypótlásra szólította fel a tulajdonosokat, a malom használatba vételi engedélyének kiadásához¹⁵⁸. Az elkészült malom berendezéseinek korabeli leltára megmaradt az örökösöknél.

1936. április 21-én a malom tulajdonosai bejelentették, hogy a malomcsatorna tisztítása, és a gát kijavítása után a malom udvarán átvezető utat megszüntetik, azon az átjárást megtiltják. Az út lezárása miatt a katonaság, a neszeleiek és a gébártiak is tiltakoztak. A város megbízta a városi főügyészt, hogy az ügyet vizsgálja meg. Ő megállapította, hogy a nevezett út a malom telkének része a malommal, gazdasági épülettel, kerttel és réttel együtt, így annak használata mások által jogosulatlan, tehát a tulajdonosok: Németh Erzsébet, özv. Tuboly Jenőné, Németh Gizella, Németh Ferenc és kiskorú Tuboly Mária megszüntethetik¹⁵⁹.

1938-ban Németh György örökösei részére Zalaegerszeg polgármestere az „ún. Gömbös malom”-ra telepengedélyt adott ki¹⁶⁰.

¹⁵² Farkas, 1997. 2.

¹⁵³ Zala megye alispánja 25283/1891. Az irat Havas Erzsébet birtokában van.

¹⁵⁴ Zala megye alispáni hivatala 1875. sz. hirdetmény 12828/88.

¹⁵⁵ MNL ZML V. 1607.2954/1921

¹⁵⁶ Zala vármegye alispánja 20387/1928. számú véghatározata.

¹⁵⁷ Farkas, 1997. 6.

¹⁵⁸ Zalaegerszeg r. t. város polgármesterétől 11165/1928.

¹⁵⁹ MNL ZML V. 1607. 1200/1938.

¹⁶⁰ Zalaegerszeg megyei város polgármesterétől 11362/1938.

1947-ben Havas Rezső jogász feleségül vette Németh Gizellát. Kitanulta a molnár mesterséget. Havas, aki a II. világháborúban 3 évet tartalékos tisztként szolgált a fronton, mint horthysta tiszt nem kapott állást, ezért a háború után a malomban dolgozott¹⁶¹.

A közellátásügyi miniszter 514/1945. számú rendelete alapján hozott határozatban Németh Örökösök néven szerepel a malom¹⁶².

Az 1949-es összeírás szerint: Cég: Németh Örökösök. Tulajdonos: Németh Örökösök, Zalaegerszeg. Kapacitás: 25 q/24 h. Használhatóság: 90. %¹⁶³.

1952-ben államosították: „... molnáripari igazolványát elvonom és felhívom, hogy iparigazolványát azonnal szolgáltatassa be... A 100/1950/IV.2/M.T. sz. Rendelet L. §-a alapján elrendelem a malom végleges leállítását és lepecsételését. Felhívom a malom őrlőgépeinek lepecsételése előtt a malomban levő őrlmények és gabona elszállításáról és a tulajdonosokhoz való eljuttatásáról gondoskodjék.

A malmi szíjakat, szita selymeket és fontosabb malmi kellékeket köteles külön helyen tartani és azokat büntetőjogi felelősség terhe mellett megőrizni.

Zalaegerszeg, 1952. március 10.”¹⁶⁴.

Még ugyanaznapi dátummal a zalaegerszegi városi tanácstól kaptak egy tintával írt, pecsétetes igazolást, Lukács iparügyi osztályvezető aláírásával: „Németh Ferenc volt malomtulajdonos a lezárt malomba csak a városi tanács iparügyi osztályától hozott engedély alapján nyithatja ki.”

„A Zalamegyei Malomipari Egyesülés által megbízott Nánási József igazgató elvtársnak a /Gömbös malom/ kulcsait agya át, hogy a szükséges karbantartási munkálatait megtudja kezdeni. Zalaegerszeg, 1952. július hó 17-én.”¹⁶⁵.

(Tényleges államosítására azonban csak 1968-ban került sor, amikor is a malmot a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Pf. I. 20. 166/1968/75. számú ítéletével államosította.)

Állami igénybevétele utáni vezetői: Nánási József, Bujtor Károly. Molnárok: Kóbor Ferenc és László, Nyakas Ferenc¹⁶⁶.

Németh Ferenc ezt követően a Zala megyei Tatarozó Vállalat Tervező Irodájában dolgozott építész szerkesztőként.

Az 1955. június 12-én a Malomipari Egyesülésnek címzett levélben arról írt Németh Ferenc, hogy a malom melletti Zala-mederből a kavics bányászását neki megtiltották, noha az ő tulajdonuk. Ezt elmondta, majd leírta az egyesülés elnökének is: „A közös tulajdonunkat képező kis vízimalom sem az első, sem pedig a második turnusban nem lett államosítva, mert hisz az őrlő képessége hivatalos megállapítás szerint még az 50q-t sem éri el.”

A válasz 1955. július 11-én kelt: „... mivel az Élelmiszeripari Minisztérium [...] rendelet alapján a kérelmező malmát térítés nélkül véglegesen igénybe vette a Zalamegyei Malomipari ES. javára.[...] az igénybevételt kiterjeszti az üzemi ingatlanra, amely az üzem célját szolgálja, így a Zala medrére is. [...] a kavicskitermelésnek a joga kizárólag minket illet.”

¹⁶¹ Farkas, 1997. 8.

¹⁶² MNL ZML IV. 433. N°6093.

¹⁶³ MNL ZML. IV. 433. Kimutatás Zala vármegye területén lévő malmokról 1949. 05. 20.

¹⁶⁴ Zalaegerszeg Városi Tanács VB. 56-6/b/1952. sz.

¹⁶⁵ Zalaegerszegi Városi Tanács VN. IV. Ipari Osztály /I. fokú Iparhatóság/ Havas

¹⁶⁶ Jakosa Árpád közlése, 2012.

Németh Ferenc július 16-án kérte a hivatkozott határozat másolatát. Kérelmét augusztus 1-i dátummal elutasították.

1962-ben a zalaegerszegi Malomipari és Terményforgalmi Vállalat kérte, hogy a malmot adják át kezelésébe. Ez meg is történt. 1962. május hó 2-án a zalaegerszegi járásbíróóság, mint telekkönyvi hatóság, elrendelte a tulajdonjognak a magyar állam javára történő bejegyzését, és a Malomipari vállalat kezelésébe adását.

„A vállalat indoklásában előadta, hogy az Élelmiszeripari Minisztérium 21249/952 számú határozata alapján a malmot államosították, a tkvi bejegyzés azonban elmaradt. Megállapítottam, hogy a hivatkozott határozat Németh György zalaegerszegi lakostól az üzem felszerelési tárgyainak igénybevételeit rendelte el. Ezen határozat a malom államosításáról nem beszél és az ingatlan a telekkönyv adatai szerint jelenleg is Németh György tulajdonát képezi és a városi tanács a tulajdonossal történt megegyezés alapján használja a malmot. A felépítmény maga magántulajdonban van, állami tulajdonba ezideig nem került. Határozatomat az 1954. évi IV. tv. 43.§.1. bek. alapján vontam vissza, mert megállapítottam, hogy kezelésbe adást elrendelő határozatom törvénytörő és ezen határozatomat felettes szerv, vagy bíróság még nem bírálta el. Zalaegerszeg, 1962. aug. 31.”¹⁶⁷ Ez meg is történt. Azonban a kezelésbe adást a Zalaegerszegi városi tanács v. b. Igazgatási osztálya 3540/4-1962. III. sz. határozatával visszavonta.

Az igazgatási osztály az örökösök fellebbezésére hozta meg határozatát. Körültekintően megvizsgálta a rendelkezésére álló iratokat, de néhány „apróbb figyelmetlenség” azért akad a határozatban:

A fellebbezők: „Németh György és Örökösei”, „... jelenleg is Németh György tulajdonát képezi.”. Tudjuk Németh György 1921-ben meghalt. Az összes ezt követő iraton tulajdonosként Németh György örökösei szerepeltek.

A történet itt nem ért véget, mert a zalaegerszegi járásbíróóság 2135/967 tk. számú végzésével, az 1949-es törvényre hivatkozva, államosította a malmot és a hozzá tartozó ingatlan egy részét, azzal, hogy a kezelői jogot Zalaegerszegi Városi Tanács VB. kapja. Zalaegerszeg 1967. június 8-án.¹⁶⁸ A malmot 1962-ben végleg leállították, berendezését leszerelték.

1964. november 24-én a tulajdonjogot gyakorló Zala megyei Gabonafelvásárló és Feldolgozó Vállalat a malmot visszaadta a tulajdonosoknak.

Az épületet bérbe vette a kaposvári központú Somogy-Zala megyei Vas és Műszaki Nagykereskedelmi Vállalat raktár céljára, 1964. december 14-én. Majd 1967-től üresen állt.

1968-ban a malmot a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Pf. I. 20. 166/1968/75. számú ítéletével államosította. A Zala folyó szabályozásával elvitték alóla a vizet is¹⁶⁹.

Ma sportcentrum a Vágóhíd utcában. Volt tulajdonosainak leszármazottai az egykori molnárházban élnek¹⁷⁰.

¹⁶⁷ Zalaegerszegi városi tanács v. b. Igazgatási osztálya 3540/4-1962. III. sz. határozata.

¹⁶⁸ Zalaegerszegi járásbíróóság, mint telekkönyvi hatóság 2135/967 tk. szám.

¹⁶⁹ Farkas, 1197. 9-10.

¹⁷⁰ Jakosa 2005.

Egerszeg

Zala folyó

1266-ban a király úgy döntött, hogy egy kehely és 120 márka fejében Márton comes Egerszeg nevű birtokát adja a veszprémi káptalannak „Mandeu” nevű földdel és egy malommal együtt, s ezekbe rokonai jelenlétében, azok ellenmondása nélkül be is iktatták azt¹⁷¹.

Az 1714-ben lefolytatott tanúvallatás során a tanúk – többek között Kálmánczay Ferenc egerszegi plébánosnak az Egerszegh-en a Kis malomban lévő majorja-ban – vallják, hogy Tóth György molnár legény volt Tüzes malomban, ott örletett Visy Erzsébet, a Bessenyőben lakó Visy István lánya; a tőlük származott gyereket az anyja után Visy-nek nevezték. Ez a fiú Csesztregre ment és ott is halt meg. A fiai visszajöttek Besenyőbe, s mint szabadosok szolgáltak ott¹⁷².

1753-ban Három molnárt írtak össze: Kis Molnár János, Fehér Ferenc, Dávid István¹⁷³.

Az 1757-es összeírásban, amelyben a malmokat és molnárokat vették számba, Molnár János, Reta Farkas Mihály molnár nevét jegyezték föl¹⁷⁴.

1753-55-ben három molnár: Horváth Miklós, Büki János és Herczinger Jakab¹⁷⁵.

1756-57-ben összeírták az Egerszegi céhbéli azon molnárokat, akik tagdíjkkal tartoztak. Nagy János tartozása 12Ft 30 x volt¹⁷⁶.

Az 1760 körül készült összeírásban, amelyben a molnárokat vették számba, Moyses János és Farkas Mihály neve szerepel¹⁷⁷.

1762-ben Horváth Miklós a molnár¹⁷⁸. Ugyanekkor az Új Malomnak nevezett malomban Herczinger Jakab.

1768. május 27. „Malmok városunkhoz közel vannak.”¹⁷⁹ – vallották a meghallgatottak.

A püspökségnek az egerszegi uradalomban a legnagyobb bevételt a nagy vendégfogadó, a mészárszék, a malom és a vámhid bérlete hozták. 1826-ban az egerszegiek azt sérelmezték, hogy a bor árulását az olai határ mellett lakó molnárnak a városi juss ellenére a földesúr (a püspök) évek óta egy egész évre árendába adja¹⁸⁰.

1851-ben a megyefőnök utasítására járasonként összeírták a megyében található malmokat.

Az egerszegi határban lévő 2 vízimalom kapacitása – egyenként – napi 20 pozsonyi mérő¹⁸¹.

1867-ben a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara kimutatása szerint 4 vízimalomban 3 segédet és 2 tanoncot foglalkoztattak, és a malom után 188 forint jövedéki adót fizettek¹⁸².

Zalaegerszegen 1900-ban, a malomiparban 27 fő dolgozott¹⁸³.

¹⁷¹ Holub III.

¹⁷² MNL ZML HLC. Csesztreg 67. ZML Inquisitiones Fasc. I/28.

¹⁷³ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malombérlők, molnárok összeírása, 1753.

¹⁷⁴ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malmok, molnárok összeírása, 1757.

¹⁷⁵ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Kapornaki nagyobb járás. Malmok összeírása.

¹⁷⁶ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Céhbéli molnárok tartozása a céh felé, 1756-57.

¹⁷⁷ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malmok, molnárok összeírása, 1760. k.

¹⁷⁸ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Molnárok összeírása 1762.

¹⁷⁹ Horváth II. 71. p.

¹⁸⁰ Cselenkó 2011.

¹⁸¹ MNL ZML Megyefőnöki iratok 1851. IX.N. 1866.

¹⁸² MNL ZML IV 433. SKIK statisztika 1876. Wöller István által 1969-ben készített kivonat.

¹⁸³ Káli Csaba: Zalaegerszeg a századfordulón a számok tükrében. In. Zalaegerszeg évszázadai, Zeg. 1197. 322. p.

Az adás-vételek Zalaegerszeg 1800-1850 nyilvántartó könyvek I-IV kötetében több molnár neve is szerepel, aki mellett nincs feltüntetve a malom, ahol dolgozott, amit bérelt vagy tulajdonolt. Ezeket itt adjuk közre:

- Vincze Takács Mihály molnár, 1800. június 29.¹⁸⁴
 Nemes Tavaszi Gábor molnár özvegye, 1813. április 22.¹⁸⁵
 Nemes Jorits (?) János volt molnár, 1825. január 8.¹⁸⁶
 Gothárd Borbála ∞ Mór József molnár, 1828. augusztus 13.¹⁸⁷
 Fehér István molnár ∞ Zöld Anna. Nincs dátum 1825. 12. és 1826. március közt¹⁸⁸
 Nagy János molnár, 1830. december 11.¹⁸⁹
 Laki Katalin ∞ Nagy Antal molnár, 1835. február 26.¹⁹⁰
 Pakó László molnár, 1836. április 16.¹⁹¹
 † Nagy János molnár, szomszéd 1839. április 26.¹⁹²
 Marton Ferenc molnár ∞ Heigl Anna, 1842. március 19.¹⁹³
 Krizmanics József molnármester ∞ Peel Verona („Pel József első felesége Marx Anna után maradt”
 lánya), 1848. február 19.¹⁹⁴
 Kummer Ferenc molnár mester ∞ Horváth Erzsébet. Körmendi utca 82. sarokház vétele, 1848. február
 20. (Megj. A vétel 1844. márc. 2.-án kelt.)¹⁹⁵
 Csets Rozália ∞ Zechmeiszter Károly molnár mester, 1848. december 29.¹⁹⁶
 Vince Katalin ∞ Kajtár József molnár, 1848. december 29.¹⁹⁷

Klug Lajos Körmenden tanulta ki a molnár mesterséget. Mint főmolnár, Széplakon működött négy évén át. Majd bérbe vette a felsőbagodi vízimalmot. Később **Forster Ottó** képviselő malmában négy évig volt főmolnár Zalaegerszegen. Gőzmalmot több ízben bérelt, majd megvette a gyepükajáni felsőhobai malmot, melyet haláláig, 1929-ig vezetett. Őt fiát nevelte a szakmára, s halála óta négy fia vezette a malmot¹⁹⁸.

Nem tudtuk azonosítani a malmot, Klug működésének helyét.

¹⁸⁴ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. I. kötet, 1. sorsz. 40. szám.

¹⁸⁵ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. I. kötet, 105. sorsz. 877. szám.

¹⁸⁶ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 259. sorsz. 548. szám.

¹⁸⁷ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 361. sorsz. 916. szám.

¹⁸⁸ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 287. sorsz. 658. szám.

¹⁸⁹ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 395. sorsz. 1109. szám.

¹⁹⁰ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. III. kötet, 461. sorsz. 17. szám.

¹⁹¹ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. III. kötet, 482. sorsz. 135. szám.

¹⁹² MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. III. kötet, 537. sorsz. 483. szám.

¹⁹³ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. III. kötet, 621. sorsz. 859. szám.

¹⁹⁴ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. IV. kötet, 796. sorsz. 147. szám.

¹⁹⁵ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. IV. kötet, 780. sorsz. 151. szám.

¹⁹⁶ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. IV. kötet, 781. sorsz. 152. szám.

¹⁹⁷ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. IV. kötet, 804. sorsz. 347. szám.

¹⁹⁸ B. M. Zs. 1935. III. 111. p.

Kaszaháza

Zala folyó

1560-ban perbe idézett nemes tanúk vallották, hogy Thelekessy Imre a Kazahaza possessio beli malmot elfoglalta¹⁹⁹.

1753-55-ben Nagy György a molnár²⁰⁰. Ezt a malombérlők és molnárok összeírása is megerősíti.

Az 1755-ben Farkas Ferenc által készített összeírásban, amelyben a malmokat és molnárokat vették számba, Nagy György neve szerepel²⁰¹.

Az 1757-es összeírásban, amelyben a malmokat és molnárokat vették számba, Nagy György molnár nevét jegyezték föl²⁰².

1756-57-ben összeírták az Egerszegi céhbeli azon molnárokat, akik tagdíjukkal tartoztak. Nagy György tartozása 5Ft 37½ x volt²⁰³.

Az 1760 körül készült összeírásban, amelyben a molnárokat vették számba, szintén Nagy György neve szerepel²⁰⁴.

1762-ben is Nagy György a molnár²⁰⁵.

1777. július 2-án ezt vallották a meghallgatottak: „Malom az épen helységünkben vagon.”²⁰⁶.

Egy 1779-ből származó örökösödési iratból tudjuk, hogy a földesúr Zeke család tulajdonában volt a malom, amely három kerékre járt. A malomház tölgyfa boronából készült, de az egész nagyon rossz, dűledező állapotban volt; a zindely rajta semmit sem ért. 1785-ben a zalabéri Horváth József birtokába került²⁰⁷.

Az I. katonai térképen a malom a hídtól nyugatra van a Zalán²⁰⁸.

1792-ben Tomasich térképe jelöli a malmot.

1828-ban egy adásvételi szerződésben találkozunk Pehi József kaszaházi molnár nevével²⁰⁹, majd 1829-ben ismét. Ekkor Peli Józsefnek írták²¹⁰.

1846-ban szintén egy adásvételi szerződésben olvashatjuk Nagy József kaszaházi molnár és felesége, Pletnits Erzsébet nevét, akik egy házat vettek a Nagy temető utcában²¹¹.

1850-ben összeírták a kereskedőket és iparosokat, köztük a „Zala Egerszegi Molnár Czéhbeli” molnárokat. Kaszaházán Körmendi Jánost²¹².

1851-ben a megyefőnök utasítására járasonként összeírták a megyében található malmokat. A kaszaházi határban lévő vízimalom kapacitása napi 20 pozsonyi mérő²¹³.

¹⁹⁹ MNL ZML Hlc. Betefalva 7. p. Eredeti MNL ZML-a Zalavári hh. lt. I/2186.

²⁰⁰ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Kapornaki nagyobb járás. Malmok összeírása.

²⁰¹ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malmok, molnárok összeírása, 1755.

²⁰² MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malmok, molnárok összeírása, 1757.

²⁰³ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Céhbeli molnárok tartozása a céh felé, 1756-57.

²⁰⁴ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malmok, molnárok összeírása, 1760. k..

²⁰⁵ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Molnárok összeírása 1762-ben.

²⁰⁶ Horváth II. 85. p.

²⁰⁷ Némethné

²⁰⁸ I. kat. Coll. IV. Sectio XII.

²⁰⁹ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 348. sorsz. 877. szám.

²¹⁰ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 372. sorsz. 977. szám.

²¹¹ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. III. kötet, 724. sorsz. 1473. szám.

²¹² MNL ZML № 508. Kereskedők és iparosok jegyzéke 1850.

²¹³ MNL ZML Megyefőnöki iratok 1851. IX.N. 1866.

1857-ben a malom rekesztő tábláinak száma: 2, magassága: 2 such v. láb 2 czoll v. hüvelk, szélessége: 7 such 8 czoll v. hüvelk²¹⁴.

1876-ban a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara kimutatása szerint 1 vízimalomban 2 segédet és 1 tanoncot foglalkoztattak, és a malom után 84 Ft jövedéki adót fizettek²¹⁵.

1901-ben: „Grész Károly vízimalma a Zalán Kaszaháza és Zalaegerszeg között”²¹⁶.

1907-ben „Böhm Testvérek kaszaházi malma. Fischer Mór kaszaházi lisztraktára Rákóczi utca 29. Korányi Mór kaszaházi malom lisztraktára Megyeház-tér.”²¹⁷.

A Böhm testvérek az Esztergom Szászvári Kőszénbánya Részvény Társaságtól 1919 márciusában és májusában is rendelték szén Kaszaházi Műmalmuk üzemeltetésére, amit az Országos Szénbizottság és az ellenőrző Munkástanács is jóváhagyott. A malom üzemeltetése körüli gondok miatt – fuvar költség, molnárok, malmi munkások munkaidejének 8 órában való rögzítése –, a termelés gazdaságtalanná válása miatt, a malom működésének beszüntetését jelentették be a városnak 1919. július 9.-én²¹⁸.

1921-ben a Böhm testvérek a kaszaházi malomhoz árapasztó mű építéséhez kértek engedélyt²¹⁹.

1930-ban a kaszaházi malom szekunder hálózatának kiépítésére a Böhm testvérek a Zalaegerszegi r. t. város Elektromos művel kötöttek szerződést júniusban²²⁰.

1935-ös adat szerint: „Kaszaházi műmalom. Böhm testvérek. A vállalatot 1904-ben Böhm Mór és Zsigmond alapították. Teljesítőképessége 24 óránként 200q búza és 50q rozs. Üzletköre kiterjed az egész Dunántúlra és számos nagy vidéki városban van lerakata. A cég tulajdonát képezi a zalaegerszegi strandfürdő, melyet 1924-ben építettek, 100 kabinnal, homokfürdővel. A városközi úszóversenyeket a fürdő 50 méteres úszópályáján tartják évenként.”²²¹.

Az 1940 októberében alakult Kaszaházi Műmalom kft, a kaszaházi özv. Böhm Ignácné és társai tulajdonát képező kaszaházi gőzmalmot kibérelte és az addig felvásárolt gabona kétszeresének felvásárlására kért engedélyt.

A kft. tagjai: Dr. Udvardy Jenő ügyvéd, Dr. Szalay Gyula városi tiszti főügyész, D. Horváth Imre kereskedő, Németh László kereskedő, Dr. Bozay Jenő ügyvéd zalaegerszegi és Csertán Ferenc földbirtokos, nemesapáti lakos voltak.

Ügyvezetői: Dr. Udvardy Jenő, Dr. Szalay Gyula tagok és Kováts Károly a Vármegyei Bank és Takarékpénztár Rt. zalaegerszegi cég vezérigazgatója.

A céget 204/1940/2 számon, 1940. december 30-án bejegyezték. Az iparigazolványt részükre kiadták 215/1941 számon.

Az iratokból tudjuk, hogy a malom őrlőképessége ekkor 200q/24 óra volt²²².

Böhm Zsigmond (1857) és Böhm Zoltán (1892), Böhm Jakab nemesrádói földbirtokos és malomtulajdonos és Krausz Júlia gyermekeiként születtek Nemesrádón.

²¹⁴ MNL ZML XII. 3. № 43. (43-42)

²¹⁵ MNL ZML IV 433. SKIK statisztika 1876. Wöller István által 1969-ben készített kivonat.

²¹⁶ Magyar Pajzs, 1901. 05. 09.

²¹⁷ Magyar Pajzs, 1907. 04. 11.

²¹⁸ MNL ZML V. 1607. 6516/ 1919.

²¹⁹ MNL ZML V. 1607. 3344/1921.

²²⁰ MNL ZML V. 1607. 1354/1930..

²²¹ B. M. Zs. 1935. III. 144. p.

²²² MNL ZML V. 1607. 1988/1942.

Böhm Jenő malomtulajdonost és feleségét sz. Práger Erzsébetet 1944. július 3-án a gettóból több száz társukkal együtt a téglagyárba vitték a zsidók vagyona után kutató csendőrök, ahol az elrejtett értékeikről faggatták őket. A vallatás során Böhmeket is véresre verték²²³.

Az 1949-es kimutatás szerint: Cég: Kaszaházi Múmalom. Tulajdonos: Böhm Jenő, Böhm Zoltánné. Kapacitás: 180 q/24 h. Használhatóság: 80. %²²⁴.

A háború után gépészei: Zrínyi József és Cseh József voltak. Államosítás után raktárral bővítették, kapacitását növelték. A megye legnagyobb kapacitású, központi malma lett. 1955-ben villamosították. Itt székelte a Malomipari Egyesülés is 1956. január 1-ig.

A malom vezetői a leállításig: Molnár János, Sopronyi István, Sopronyi József, Kránitz Ferenc, Mogyorósi Károly, Péter István és Tompa Csaba.

Főmolnárjai (művezetői): Bondor Zoltán, Csicsor János, Méhes Béla, Petrus Ödön, Ruzsa György, Jakosa Árpád, és újra Méhes Béla, majd Tompa Csaba voltak²²⁵.

A malomban dolgozott Ruzsics Sándor molnár is, aki előtte a gutorföldi malomban volt. Innen Győrbe ment dolgozni²²⁶.

A Gabona és Malomipari Vállalat az 1990-es évek elején jelentős költséggel felújította. Privatizálták, helyén ma lakópark áll²²⁷.

(Kaszaházi-malom36/193²²⁸)

Kis-malom, Baumgartnër-malom 36/197²²⁹

Zala folyó

1714-ben tűnik föl, mint az egerszegi plébános malma²³⁰. A kaszaházi hídtól keletre, a mai ZTE edzőpálya mögötti részen állt.

Meg van a malom az I. katonai térképen is, egy kerítéssel körülvett házzal²³¹.

1850-ben összeírták a kereskedőket és iparosokat, köztük a „Zala Egerszegi Molnár Czéhbeli” molnárokat. Kis malomban Pell Ferencet²³².

A II. katonai térképen a Zala jobb partján áll, mellette vele azonos telken 3 épület.

²²³ Kapiller-Paksy 2014. 252.

²²⁴ MNL ZML-a IV. 433. Kimutatás Zala vármegye területén lévő malmokról 1949. 05. 20. 147. sorsz.

²²⁵ Jakosa, 2005.

²²⁶ Tuboly Zoltánné, szül. Ruzsics Zsuzsanna közlése, 2013.

²²⁷ Jakosa 2005.

²²⁸ ZMFN 1964. Zalaegerszeg 106-111. p.

²²⁹ ZMFN 1964. Zalaegerszeg 106-111. p.

²³⁰ MNL ZML HLc. Csesztreg 67. ZML. Inquisitiones Fasc. I/28.

²³¹ I. kat. Coll. IV. Sectio XII.

²³² MNL ZML № 508. Kereskedők és iparosok jegyzéke 1850.

1857-ben a Kis malom rekesztő tábláinak száma: 2, magassága: 2 such v. láb, szélessége: 6 such 4 czoll v. hüvelk²³³.

Zalaegerszeg 1858-ban készült térképén feltüntették ezt a malmot is, és az ábrázolásból kitűnik, hogy egy háromkerékű malom volt.

1911-ben a Kis malomhoz vezető út fahídjának megjavítását rendelte el a város²³⁴.

1919-ben kötelezték Baumgartner Imrét „Kismalmának” magassági jegyének visszahelyezésére²³⁵.

Még ugyanebben az évben Baumgartner a Kismalomnál egy mosókonyha építésére kért engedélyt²³⁶.

1924. október 21-én Baumgartner József „Kismalom” tulajdonjogát örökösödés okán Baumgartner Imre zalaegerszegi lakos javára bejegyezték²³⁷.

Az 1926-ban készült helyszínrajz szerint a malom a Zala bal partján állt.

1938-ban Baumgartner Imre építési engedélyt kért a malom mellett álló lakóháza bővítésére. A kérelem mellett van az épület tervrajza²³⁸.

Baumgartner Imre 1938. augusztus 16-án telepengedélyt kért malmára. Mellékletként szerepel egy helyszínrajz is. Az iparfelügyelő véleménye szerint csupán a beépítendő villanymotorra kell telepengedélyt kiadni. Szakvéleményéből megismerhetjük a malom műszaki paramétereit:

„Baumgartner Imre tulajdonát képező, Zalaegerszegen, a Zala folyón az 5488 és 5491. hrsz. telken épült malomról.

A malom a Zala folyó főágán egy a turbinára vezető zúgóval és három szabadzúgóval épült. A turbinára vezető zúgó belvilágossága 2.00, küszöbének abszolút magassága 145.650 m. A tábla felső élének abszolút magassága 146.800 m, tehát a tábla teljes magassága 1.150 m.

A szabadzúgó 3 drb. 1.80 széles nyílásból áll, 145.000 m abszolút küszöbmagassággal és 1.80 táblamagassággal.

A víz egy Pohl E. és Fiai szombathelyi gépgyár által gyártott állótengelyű 0.87 m. futókerék átmérőjű Francis-turbinát tart mozgásban. A turbina 1240 liter másodpercenkénti vízbefogadó képességgel és 2.00 m. esésmagassággal 24.8 HP kifejtésére képes. Segédgépként 1 drb 24 HP váltóáramú Ganz gyártmányú villanymotor van beállítva.

A malom berendezése: 1 drb 3/8 sz. kombinált, 1 drb 22 sz. és 1 drb 11^a sz. hengersizék, 1 pár 36” darálókö, 1 drb koptató, 2 drb hasábszita, a szükséges felvonók és közlőművek.

A műszaki leírásban felsorolt magassági méretek a helyszínrajzon megjelölt lakóház északnyugati falán elhelyezett öntöttvas vonatkozási jegy bordavonaltól vannak mérve, melynek abszolút magassága 149.136 m.

Zalaegerszeg, 1938. július 20. (Olvashatatlan aláírás) okl. mérnök, állandó tvszki szakértő.”

Az iratok közt található egy kísérőív az alábbi szöveggel: „További intézkedésig a malmok telepengedélyezési eljárása felfüggesztve. Irattárba! Zalaegerszeg, 1941. VIII/7.”²³⁹.

²³³ MNL ZML XII. 3. № 43. (43-42)

²³⁴ MNL ZML V. 1607. 3033/1911.

²³⁵ MNL ZML V. 1607. 1245/1921.

²³⁶ MNL ZML V. 1607. 779/1921.

²³⁷ MNL ZML V. 1607. 8752/1924.

²³⁸ MNL ZML V. 1607. 6375/1938.

²³⁹ MNL ZML V. 1607. 3196/1941

A közellátásügyi miniszter 514/1945. számú rendelete alapján hozott határozatban Baumgartner Imre neve szerepel tulajdonosként²⁴⁰.

Az 1949-ben készült kimutatásban a malom cége: özv. Baumgartner Imréné. Tulajdonos: özv. Baumgartner Imréné. Kapacitás: 30 q/24 h. Használhatóság: 50. %²⁴¹.

A malom a Baumgartner családé volt, akik Felsőjánosfáról származtak. Az elődök a Zalalövői Pacsai és a Felsőjánosfai malmot is birtokolták. Kummer Vilmos molnár – a Kummer Kávéház (később Zala Vendéglő) tulajdonosának fia – benősült a családba. Az 1940-es években már ő üzemeltette Ilonka néni-vel, aki szintén vizgázott molnár volt. Segédjeik: Huszár Pál, Horváth Lajos és Puer (?) voltak. A malmot 1952-ben leállították, nem államosították, a család tulajdonában maradt. Szóba került, hogy ez lesz a Göcseji Falumúzeum malma. Lebontották²⁴².

Csács, Csácsbozsok Vér-malom

Zala folyó

Az 1368-as határjárásban említik négy malmát, nyolc keréssel a Zalán, amelyért nagy per indult. A pert 1372-ben a zalavári apát nyerte. Az apátság itteni malmait is bérbe adták. Egy részüket egerszegi polgárok bérelték, akik 1365-ben megegyeztek az apáttal csácsi malmaikat illetőleg, s az említett nagy perben ezt az oklevelet is felmutatták jogaik igazolására. Ezekhez a malmokhoz földek is tartoztak; 1365-ben a malmokat 80, a földeket 3 márkára becsülték. Az apát azonban nem lehetett megelégedve a bérlőkkel, mert 1419-ben Zsigmond király utasította a kapornaki konventet hogy a csácsi négy malom, az ottani tizedek és rétek birtokába a zalavári monostort iktassák be, mert a korábbi bérletet érvénytelenítve azokat annak visszaadta. Ez meg is történt.

Béreltek itt malmot csácsi jobbágyok is. 1448-ban a csácsiak eladták egy itteni két kerékre járó malmukat nemes Szegfalui Jánosnak évi 4 penza dénárért és fél font borsért. Özvegy Csatári Bereckné halála után, 1480-ban, egy itt vásárolt, két kerékre járó malmát az örvényesi kolostornak hagyta. Halála után, 1483-ban a barátok birtokba is vették, de kiderült, hogy az özvegy halála után annak vissza kellett volna szállnia a zalavári apátságra. Mivel a Csatáriak nem tudták igazolni, hogy teljes joggal bírják, a nádor visszaítélte az apátságnak²⁴³.

1524. augusztus 31-én a kapornaki konvent tudatja, hogy előttük a néhai Telekesi András fiai a csácsi Szentmihály-malma nevű malom bérleti jogairól lemondanak a zalavári apátság javára²⁴⁴.

²⁴⁰ MNL ZML IV. 433. N°6093.

²⁴¹ MNL ZML IV. 433. Kimutatás Zala vármegye területén lévő malmokról 1949. 05. 20. 149. sorsz.

²⁴² Jakosa 2005.

²⁴³ Holub III. MNL ZML középkori okleveleinek regesztái 41. p. – ZML DL 305.

²⁴⁴ MNL ZML középkori okleveleinek regesztái 173. p. – ZML DL 32.

A kapornaki apát 1685. március 20-án kelt jelentésében olvashatjuk, hogy Csas faluban Makár Márton bír egy egykerekű malmot, évi 12 cubulus búza a bére. Ugyancsak évi 12 köből bérért bír malommal itt Molnár János²⁴⁵.

1750 körül Molnár György molnár 2 köből árendát fizet, jövedelme 31 köből, Molnár Mátyás molnár nem fizet árendát, jövedelme 28 köből. Molnár Márton molnár szintén nem fizet árendát, jövedelme 36 köből. Farkas János molnár ugyancsak nem fizet árendát, az ő jövedelme 6 köből²⁴⁶.

Az 1757-es összeírásban, amelyben a malmokat és molnárokat vették számba, Dávid István molnár nevét jegyezték föl²⁴⁷.

Az 1760 körül Bogyai József által készített összeírásban, amelyben a malmokat és molnárokat vették számba, szintén Molnár István neve szerepel²⁴⁸.

Az I. katonai térképen is szerepel a malom (1784), de nagyon rosszul látszik, inkább a mellette álló házból, és a hozzá vezető útból lehet felismerni. A Zala bal partján állt, és Csácsból hídon át vezetett hozzá út²⁴⁹.

Tomasich 1792-es térképén is feltünteti a malmot.

1805-ben egy adásvételi szerződésben találkozunk Suveser (?) Ferenc csácsi molnár nevével²⁵⁰. 1828-ban, ugyancsak egy adásvételi szerződésben említik Tungel Lőrinc csácsi molnár és felesége, Nemes Pathy Katalin nevét²⁵¹.

1833. augusztus 3-án ismét csak egy adásvételi szerződésben említik Pell József csácsi molnár nevét, mint Marx András vejét²⁵². Majd ugyanannak a hónapnak 31. napján ismét feltűnik egy újabb adásvételi szerződésben Pely József csácsi molnár és felesége Marx Anna neve²⁵³.

1838-ban ismét egy adásvételi szerződésben olvashatjuk Peli József csácsi molnár nevét²⁵⁴. 1839-ben, mint szomszéd, szerepel egy adásvételi szerződésben Mens Pathy Katalin és néhai férje, Tungel Lőrinc csácsi molnár neve²⁵⁵.

1850-be nösszeírták a kereskedőket és iparosokat, köztük a „Zala Egerszegi Molnár Czéhbeli” molnárokat. Csácsban Kovács Jánost²⁵⁶. A II. katonai térképen is ott van a malom.

1851-ben a megyefőnök utasítására járasonként összeírták a megyében található malmokat. A határban lévő vízimalom kapacitása napi 13 pozsonyi mérő²⁵⁷.

1857-ben a malom rekesztő tábláinak száma: 2, magassága: 2 such v. láb, szélessége: 8 such 3 czoll v. hüvelk²⁵⁸.

²⁴⁵ MNL ZML HLC. Zalaapáti 79. Acta ecclesia fasc. 68/115.

²⁴⁶ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Kaponaki nagyobb járás. Malmok összeírása.

²⁴⁷ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malmok, molnárok összeírása, 1757.

²⁴⁸ MNL ZML Közgyűlési iratok IV. 1/a-1/b. Malmok, molnárok összeírása, 1760. k.

²⁴⁹ I. kat. Coll. V. Sectio XVIII.

²⁵⁰ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. I. kötet, 18. sorsz. 298. szám.

²⁵¹ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 354. sorsz. 904. szám.

²⁵² MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 439. sorsz. 1376. szám.

²⁵³ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 440. sorsz. 1390. szám.

²⁵⁴ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. III. kötet, 516. sorsz. 345. szám.

²⁵⁵ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. III. kötet, 531. sorsz. 470. szám.

²⁵⁶ MNL ZML № 508. Kereskedők és iparosok jegyzéke 1850.

²⁵⁷ MNL ZML Megyefőnöki iratok 1851. IX. N. 1866.

²⁵⁸ MNL ZML XII. 3. № 43. (43-42)

1876-ben a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara kimutatása szerint 1 vízimalomban 1 segédet foglalkoztattak, és a malom után 31 Ft. jövedéki adót fizettek²⁵⁹.

1907. Hámos Lajos malomipara Zalaegerszeg és Csács között²⁶⁰.

1942-ben, az esetleges bombázások nyomán keletkező tüzek megfékezésére nagyobb figyelmet fordítottak, és különböző óvintézkedéseket vezettek be, amiknek a végrehajtását ellenőrizték is. A zalaegerszegi járás főszolgabírája által e tárgyban kiadott véghatározatból tudjuk, hogy ekkor a malom tulajdonosa Vér József volt²⁶¹.

Az 1949-es kimutatásban: Cég: Vér József. Tulajdonos: Vér József, Csácsbozsok. Kapacitás: 70 q/24 h. Használhatóság: 50. %²⁶². A malom ekkor víz és fagáz meghajtású²⁶³.

Az államosítás után leállították, épületeiben állatokat tartottak. Az állattartás felszámolása után az épületekben lakások, az istállókban és a malomépületben egy ideig a Malomipari Egyesülés raktárai voltak. 1956. január 1-én tanácsi kezelésbe került. A malomból 2005-re már csak a turbinatengely csonkjá maradt²⁶⁴.

(Mónár-föld 42/86. A molnárok földje volt²⁶⁵.)

Kalló malom

Zala folyó

Püspöki uradalmi malom

A helyét nem sikerült megállapítani.

1786-ban és 1792-ben a csapók évi 12 forint árendát fizettek a kalló malom után. 1807-ben az uradalom megengedte Deák Pál molnárnak, hogy az addig a csapók által bérelt malmot megvegye, és annak helyén akár kalló, akár őrlőmalmot szabadon építhet és csinálhat. A szerződés azonban kikötötte, hogy a molnár köteles évi 30 forintot befizetni az uradalom kasszájába, illetve a püspök itt tartózkodása idején hallal szolgálni. Amennyiben a püspök idővel szeretné azt visszavásárolni, azt Deák Pál köteles a felbecsült értéken neki eladni. 1810-ben Deák – aki időközben szentlőrinci molnár lett – a malmot elbontotta és a csácsiaknak eladta, akik azt a hegyre pincének elhordták. A fundust pedig az olai molnárnak adta el²⁶⁶.

Pózva

Zala folyó

Az 1782-1801 közt lefolytatott egyházmegyei látogatási jegyzőkönyv szerint volt itt egy malom, 1 órányira a matertől (Zalaszentiván)²⁶⁷.

²⁵⁹ MNL ZML IV 433. SKIK statisztika 1876. Wöller István által 1969-ben készített kivonat.

²⁶⁰ Magyar Pajzs, 1907. 01. 03.

²⁶¹ 1979/1942. 194. április 27. Véghatározat. Jakosa Árpád tulajdonában.

²⁶² MNL ZML IV. 433. Kimutatás Zala vármegye területén lévő malmokról 1949. 05. 20. 158. sorsz.

²⁶³ MNL ZML IV. 433. Közellátási Felügyelőség Zalaegerszeg iratai.

²⁶⁴ Jakosa 2005.

²⁶⁵ Zala megye földrajzi nevei Zalaegerszeg, 1964. 120-121316-317. p. Csácsbozsok

²⁶⁶ Cselenkó, 2011. 61. p.

²⁶⁷ MNL ZML HLC. Zalaszentiván 94. Eredeti MNL Festetics cs. lt.-a P. 275. IV. közs. ir. Rsz. 1386. 86 b.

Az I. katonai térképen (1784) a falutól délkeletre, a Zala bal partján volt egy malom egy lakóházzal. A falu keleti végétől vezetett hozzá út²⁶⁸.

Nem jelöli ezt a malmot Tomasich 1792-es térképe.

1851-ben a megyefőnök utasítására járasonként összeírták a megyében található malmokat.

A pózvai határban lévő vízimalom kapacitása napi 20 pozsonyi mérő²⁶⁹.

1827-ből való az az adásvételi szerződés, amiben említik Pely József pózvai molnár és felesége, Márkesz (!) Anna nevét²⁷⁰ [Valójában Marx – ML].

1847. április 21-én Pél József pózvai molnár házáat elárverezték, 17000 forintért²⁷¹.

1857-ben, Tóth József Zalaszentivánon lakó jobbágy molnár, a petőhenyei, pózvai és zalaistvándi malom bérlője, kegyelmi kérvénnyel fordult a királyhoz. A kérvény a henyei malomban kelt, 1857. szeptember 16-án. Kiderül belőle, hogy Tóth 1850-től bérelte a három malmot 21600 váltóforintért 36 db. természetű aranyért, valamint 60 hold földet és rétet 750 váltóforintért Tolnai Festetics György gróftól. Előtte a pózvai malom bérlője volt. 1855-ben Száraz Antal molnár céhmester – aki egyébként Tóth sógora volt – feljelentette sógorát hamis finak használatért. (A vád szerint Tóth ékekkel megnagyobbította a vámszedőedényt, így a jogosnál több vámot vett ki a gabonából, megkárosítva ezzel az örletőket.)

Száraz azért haragudott sógorára, mert kibérelte előle a henyei malmot. A vád két koronatanúja Tóth két segédje volt. A molnárt bűnösnek találták az ellene felhozott vádban, ezért hat hónap börtönre ítélték. Büntetését a türjei börtönben töltötte.

Tóth jó embere lehetett a grófnak, mert az uradalom ügyvédje fogalmazta a kegyelmi kérvényt. A mellé csatolt bizonyítványok a vádló és a tanúk jellemét igyekeztek bemutatni. Szárazról már láttuk a környező falvak lakóinak véleményét. A két legényről: Serer Józsefről és Varga Józsefről egykori alkalmazóik mondtak véleményt.

Austriacs Antal szentgróti molnár bizonyította, hogy a korábban nála dolgozó Serer József molnárleány magát nem a legjobban viselte: „ez mellett lopás képen Gabonámat is adot el, ami ütet nem illette volna”.

Varga József pedig Széplakon a mestere kamráját feltörte, rajtaérték és börtönbe zárták²⁷².

1850-ben összeírták a kereskedőket és iparosokat, köztük a „Zala Egerszegi Molnár Czéhbeli” molnárokat. Pózván Balog Jánost²⁷³.

1857-ben a malom rekesztő tábláinak száma: 2, magassága: 3 such v. láb, szélessége: 8 such²⁷⁴.

Egy lelkes csapat kutatja az egykor a Zalán, Zalaegerszeg térségében lévő malmok történetét²⁷⁵. Nem találták meg a malom helyét²⁷⁶.

(Malom út 20/33, Szala [Zala] Folyó 20/34. Malom 20/39. Mintegy 25 éve (1935.k.) még malom is volt itt.²⁷⁷)

²⁶⁸ I. kat. Coll. V. Sectio XVIII.

²⁶⁹ MNL ZML Megyefőnöki iratok 1851. IX.N. 1866.

²⁷⁰ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. II. kötet, 331. sorsz. 784. szám.

²⁷¹ MNL ZML Adás-vételek Zalaegerszeg, 1800-1850. IV. kötet, 763. sorsz. 25.szám.

²⁷² MNL ZML IV. 1/b. zalaegerszegi Cs. Kir. Városilag kiküldött bíróság 817/1857. Sümegi bünygyi iratok 1857. 14467/1857. sz.

²⁷³ MNL ZML № 508. Kereskedők és iparosok jegyzéke 1850.

²⁷⁴ MNL ZML XII. 3. № 43. (43-42)

²⁷⁵ Arany Gábor: Malom, kő se maradt? Zalai Hírlap 2010. július 24. 13. p.

²⁷⁶ Jakosa 2005.

²⁷⁷ ZMFN, Zalaegerszeg, 1964. 74-75. p.

Kovács gőzmalom (Hock János út)

Bár nem vízimalomról van szó, mégis meg kell említeni.

1917-ben Kovács Ferenc téglagyár-tulajdonos gyárának egyik felesleges épületéből egy háromjáratú vámmalmot szándékozott kialakítani. Erre kért engedélyt a várostól. Kérelméhez csatolta a téglagyár alaprajzát, valamint a malom tervdokumentációját. Az engedélyt 1917. szeptember 14-én megkapta, és a malom el is készült. Kovács 1918-19-ben üzemeihez iparvágány építésére kért engedélyt²⁷⁸. A fenti üzemek a mai Hock János utcában voltak.

1922-ben özv. Kovács Ferencné bejelentette, hogy gőzmalomiparát megszüntette, a malmot bérbe adta Gene Gergely szenterzsébethegy-i lakosnak, 1921. május 1-től²⁷⁹.

Abstract

The mills accompany and serve the mankind for thousand of years.

The water mills represent much younger age-group, but they are also lived at least two millenia throughout history and they are more significant, in terms of numbers, than the dry mills. On our researched territory, on the area of today's Zalaegerszeg only the first types are functioned.

The history of the local mills dates back much later – according to our knowledge. Written evidences are only from the Middle Ages.

During our work we tried to identify all the former mill sites, which was successful all but one. This exception is that wich was mentioned in the documents as Olai Mill, that we were not able to be placed either on the basis of descriptions or maps.

Unfortunately, nowadays only four mills could be found at Zalaegerszeg from the countless ones which once were moved by the water of Zala and only one preserved its mill nature: the Hencz Mill in the area of the Village Museum.

We hope that this work – despite its shortcomings – can offer something new for those who is interested in the topic, and it can make significantly vivid the picture of the past of Zalaegerszeg by – beyond the source of archives – the documents and photos received from the descendants of the once millers and mill owners, too.

²⁷⁸ MNL ZML V. 1607. 6112/1917. és 1285/1919.

²⁷⁹ MNL ZML V. 16071508/1922.

Bazsika Enikő

Göcsej nyelvjárásának vizsgálata

„A’ Göcsei szóejtés, mellyből sokan annyit kívánnak tanulni, mióta a’ nemzeti kissebb iskolák megszorodtak, és az olvasás a’ köznép között is inkább elterjedt, tellyes elenyészéséhez közelget [...], nagyobb részen a’ Göcsei szóejtés már egészen kihalt, ’s így tőlem sem várhat egész épületet senki, csak töredék lesz, a’ mit közlök, de használni vágyó törekedésem tiszta.”

(Plánder Ferenc, 1832.)

A göcseji nyelvjárás első kutatóinak egyike, Plánder Ferenc, novai esperes így vélekedett a 19. század elején e dialektus jövőjéről, prognosztizálva a göcseji nyelvjárásnak az akkori közeljövőben való kihalását (PLÁNDER 1832/1970, 62-63.). Hasonló véleményt fogalmazott meg a 19. és a 20. század több nyelvésze a magyar nyelvterület egészének nyelvjárásaival kapcsolatosan, azt jövendővel, hogy a magyar nyelv dialektusai az akkor látható közeljövőben meg fognak szűnni, ki fognak veszni a használatból. Hasonlóképpen vélekedtek kutatóik más európai nyelvek dialektusainak sorsáról is (I. KISS 1989). E prognózisok több kitételére azonban rácafélt az idő. Gönczi Ferenc így kommentálta 1914-ben Plánder Ferenc idézett véleményét: „Hát az ő idejében bizony még nagyon keveset kophatott meg a göcseji nyelvjárás, mert az általa közlött szójárás szerint beszélnek még maig is az öregek” (GÖNCZI 1914, 488.). Kiss Jenő pedig a dialektológiai kutatások nyomán a 21. század elején az alábbi következtetést vonhatta le: „A nyelvjárásokkal kapcsolatban hangsúlyoznunk érdemes konzervativizmusukat. [...] Ennek egyik bizonyítékeként említjük, hogy nem tudunk a magyar nyelvjárásokból olyan táji jelenséget említeni – kivételek bizonyos hangváltozatok –, amelyek az utóbbi másfél évszázadban haltak ki” (KISS 2001, 245.). A táji nyelvváltozatok ugyanis nem csupán kommunikációs és kognitív (megismerő) funkcióval bírnak, szerepük ennél sokkal összetettebb. Eszközei a társadalmi hovatartozás kifejezésének, hordozói a regionális, a helyi kultúrának, s mindezek által a hozzájuk való viszonyulás számtalan érzelmi szállal van átszőve.

Az 1970-es évek Nyugat-Európában olyan, senki által előre nem jelzett folyamatot hoztak, amely a nyelvjárások fölértékelődését, reneszánszát eredményezi, s e jelenség napjainkban a magyar nyelvjárások megítélésében is érzékelhető. A globalizált világban az identitását kereső ember szülőföldje értékei között rátalál az anyanyelv helyi változatának értékeire is, ebben is fogódzótelve a modernizációs nyomással, az egységesítő, uniformizáló hatásokkal szemben. Az önazonosság megőrzésének belső készítése fölértékeli napjainkban a nyelvjárásokat, amelyek eszközt jelentenek a szűkebb közösséghez való tartozás jelzésére, kifejezésére, s egyben a helyi hagyományok, kultúra hordozói, újrateremtésének eszközei is.

A nyelvjárások a nyelvtudomány számára is kincsebányaként szolgálnak, hiszen a nyelv rég letűnt korszakainak lenyomatait őrzik. Különösen azok a dialektusok, amelyek a nyelvterület peremlein elhelyezkedve, a történelmi múlt évszázadai során nagy népmozgások által kevésbé háborítva, népességüket kontinuitásban megőrizve, számos archaikus nyelvi sajátosságot hordoznak még napjainkban is. Ezek közé tartozik a göcseji nyelvjárás, s a vele szomszédos őrségi és hetési dialektus is.

Göcsej területfoglalma

Az első kérdés vizsgálatunk tárgyával kapcsolatosan: mit is értünk, mit is értsünk Göcsej néprajzi táj területfoglalma alatt? Mely területet tekintették elődeink Göcsejnek, s hogyan változott e tájfogalom? Minthogy a néprajzi tájak határait – e tájegységek sajátosságaiból fakadóan – nem rögzítették pontosan térképeken, „csupán” a népi tudat őrizte őket, e tájak pontos határvonalának megállapítása sok esetben nagyon nehéz, vagy éppen nem is lehetséges. Jóllehet az etnográfiai csoportok létrejöttének gyökerei végigkövethetőek a történelmi múlt évszázadai során, egészen a honfoglalás koráig (BALASSA – ORTUTAY 1979, 28.).

Göcsej területfoglalmányának kérdését Szentmihályi Imre néprajzkutató vizsgálta részletesen. Kutatásai feltárták a Göcsej tájfogalom alakulását, s a kétféle Göcsej-fogalom létrejöttét. Az egyik a 17. század végén már meglévő, s a mai népi tudatban élő Göcsej-fogalom. E szerint – mint az Gyöngyösi Nagy Ferenc egerszegi várkapitány 1689-ben kelt leveléből (Göcsej első írásos említése) kitűnik – Göcsej a kismesek lakta „szegek” vidéke, azt a három nagyhatárú község, Milej, Becsvölgye és Petrikeresztúr területével azonosították: „Milej, Bécsfölde, Kereszt Ur, az az egész göböcse...”, „azok a Göböcseiek” (a levélrészletet közli SZENTMIHÁLYI 1969, 566.). E községek határában voltak az összes – később jórészt önállósult – göcseji „szegek”. Ezután Göcse és Göcsej formában jelenik meg tájnevünk (etimológiáját l. alább), a 19. század elejéig csak ritkán említik, többnyire családnévként, néhányszor tájnévként, de minden esetben a táj körülhatárolása nélkül. A 17. század végén tehát – s még az 1800-as évek elején Pálóczi Horváth Ádám is – csak a mai Göcsej központi részét, a kismesek lakta „szegek” vidékét tekintették Göcsejnek, hasonlóan a mai népi tudathoz (SZENTMIHÁLYI 1976, 109.).

A Göcsej tájnév Kiss Lajos szerint a *göhej* ’árkos, vízmosásos, nem igen termékeny vidék’ tájszóból keletkezett, a *göcs*(ört)ös ’rögös, göröngyös’ melléknév hatására (KISS L. 1988, 524.). E megállapítást Juhász Dezső vitatja. Szerinte tájnevünk etimológiája bizonytalan, de kézenfekvőbb egy eredeti *göcsej* ’(gödör); dimbes-dombos terület’ tájszó közvetlen helynévvé válását feltenni. A régi *Göböcse* változat is a felszínre utalhat, hasonló jelentéssel. Alapszava a *göb* ’púp, kiemelkedés’ főnév, amely *-cse* denominális képzővel van ellátva. Mind a *göcs-*, mind a *göb-* tő eredetileg hangfestő jellegű (JUHÁSZ 1988, 77.).

A másik Göcsej-fogalom a 19. század elején jött létre, s a fent említetttnél jóval nagyobb, földrajzilag jól körülhatárolható, a Zala, Kerka és Válicka folyók közti területet jelenti. E felfogás az értelmiségivé váló nemesi-úri osztályra jellemző, kialakulásának indítéka a Göcsej iránt megnövekedett érdeklődés lehetett. Az 1811-től 1819-ig Petrikeresztúron lakó költő, Pálóczi Horváth Ádám munkássága nyomán irányult a figyelem Göcsejre. Ő fölfedezte és széles körben ismertette, propagálta Göcsej néprajzi, népköltészeti, néprajzi értékeit, megalakította irodalmi körét, a Göcseji Helikont. Szélesedő úri körökben is kialakult a Göcsej-tudat, s a helyi vezető rétegnek a korábbiaknál többet kellett tudnia e tájról. A pontatlan népi felfogás helyett ezért „tudományosan”: éles határokkal kellett kijelölni Göcsej fekvését, területét. Így alakulhatott ki az új, éles határokkal definiálható, de az „egységes táj” – népi szemléletben oly lényeges – helyi sajátosságait, földrajzi, társadalmi eltéréseit elmosó Göcsej-fogalom az 1810-1820-as

években, az úri osztály, feltehetően a vármegyei közigazgatási tisztviselők körében (SZENTMIHÁLYI 1976, 111-113.). Ez a felfogás Deák Ferenc 1827. október 16-án Kehidán kelt, Vörösmartyhoz intézett levelében szerepel először, s itt Deák kétféle Göcsej-területről ír. A „szoros értelemben vett” vidék a földrajzi Göcsej: a Szala, a Kerka és a Válicka folyók által határolt terület – ennek délkeleti és nyugati határa azonban bizonytalan. Nyelvjárási szempontból Göcsej Deák véleménye szerint tágabb a földrajzi értelemben vett területnél, de ezt pontosan nem határolja el (l. még alább) (DEÁK 1827/1889, 127.).

A későbbi kutatók a „pontatlan” népi Göcsej-fogalom helyett e Deák által közölt felfogást követik, majd egyre „tökéletesítik” (éles földrajzi határokat vonnak, és a földrajzinál nagyobb – de felületesen meghatározott – „néprajzi” Göcsejt tartanak számon). Plánder Ferenc 1838-ban megjelent művében két mezővárost és 112 kisebb-nagyobb helységet és pusztát sorol a „napkeletről és délről Váliczka, napnyugotról Kerka, északról a Szala folyók” által határolt Göcsejhez, a tájegység „szívének” pedig plébániája központját, Novát tekinti (PLÁNDER 1838/1970, 19-20.). 1895-ben Gönczi Ferenc, a Göcseji népszokások című művében, a Zala, a két Válicka, a Kerka, s ettől északra Vas megye határával közrefogott területként határozza meg Göcsejt, pontosan felsorolva a tájhatáron fekvő településeket is (GÖNCZI 1895, 320.). 1914-es monográfiájában azonban Göcsejt már a Zala, a két Válicka, a Cserta és a Kerka folyóvizek, valamint nyugaton a római Borostyán út közé helyezi, a római út és a vasi határ közötti zalai területet már nem tekintve Göcsejhez tartozónak. A nyugati határvonallal kapcsolatos véleményének változását nem indokolja. E Göcsej-területet megállapítása szerint helyenként (délnyugaton, délkeleten és keleten) átlépik a néprajzi határok. Gönczi a természeti határok között 71, néprajzilag tekintve 89 községet említ Göcsejvel kapcsolatosan (GÖNCZI 1914, 17-20.). (Továbbiakra l. SZENTMIHÁLYI 1976, 115-119.) Egyes kutatók még a föntieknél is jobban kitágítják Göcsej határait, különösen déli-délnyugati irányban. Varga József 13 szlovéniai községet sorol föl Göcsejhez tartozóan (VARGA 1999, 7.). Molnár Zoltán Miklós szókészleti vizsgálatokra alapozott kutatásában megállapítja, hogy mindhárom nyelvjárás csoport, ill. néprajzi tájegység, az Őrség, Hetés és Göcsej is átnyúlik a magyar-szlovén határon (MOLNÁR 1999, 80.; l. még összefoglalóan BAZSIKA-GYURICZA 2008, GYURICZA 2012).

Így alakult ki a kétféle felfogásrendszer Göcsejvel kapcsolatban, a népi tudat ma is a „szegek” vidékét tartja Göcsejnek, a tudományos kutatók pedig – néprajzi, nyelvjárási jelenségek elterjedése, valamint természetföldrajzi sajátosságok alapján – ennél jóval tágabban vonják meg Göcsej határait. Szentmihályi Imre 1976-os tanulmányában „ideiglenes, átmeneti megoldásként” megfogalmazott javaslata szerint néprajzi Göcsejnek a történeti-társadalmi-néprajzi szempontból viszonylag egységes „szegek” vidéke tekinthető („területe még pontosabban meghatározandó”), földrajzi Göcsej pedig a „szegek” vidékével azonos tájjellegű és földrajzilag jól elhatárolható terület, a Gönczi-féle földrajzi Göcsejnek az a része, amelyet délkeleten a Berek-patak határol (SZENTMIHÁLYI 1976, 120.) (l. *ábra*).

A göcseji nyelvjárás a szakirodalomban

A göcseji nyelvjárás már a 19. század elején fölkelte a laikusok és a nyelvvel foglalkozó szakemberek érdeklődését. A század folyamán sorjáznak e dialektusról szóló tanulmányok – szemléletük alapja a tágabb Göcsej-fogalom –, és a nyelvföldrajzi kérdésekkel is foglalkozó szerzők mindegyike úgy látja, hogy a göcseji nyelvjárás a földrajzi Göcsejnél is nagyobb területre terjed ki.

Először 1816-ban, Kazinczy Ferenc és Pálóczi Horváth Ádám levelezésében esik szó a göcseji nyelvjárásról. Ez évben az ekkor Petrikeresztúron lakó költő két levelében is írt Kazinczy kérésére a „kies” Göcsejről és annak népéről. Leveleihez egy-egy, saját maga által göcseji dialektusban írt, szómagyará-

zatokkal ellátott verset csatolt, amellyel a göcseji nyelvjárást igyekezett bemutatni (ismerteti GÖNCZI 1914, 487.). A göcseji nyelvjárásról szóló első tanulmány is Pálóczi Horváth Ádám nevéhez fűződik. 1821-ben „A magyar nyelv dialektusairól” címmel írt díjnyertes pályaművében részletesen tárgyalja a göcseji nép eredetét és nyelvjárását.

Deák Ferencnek Kehidáról 1827-ben Vörösmartyhoz írt, fõnt említett levele is a göcseji nyelvjárás iránti érdeklõdésrõl tanúskodik. Ebben Deák Vörösmarty kérésére „tudósítást” ad a göcseji beszédmódról is. Bemutatja néhány határozóragunk sajátos használatát – ma is élõ nyelvjárási jelenségek –, a göcseji nyelvjárás kiterjedését pedig a földrajzi Göcsejnél nagyobb területre helyezi: belefoglalva a kapornaki járás nyugati részét és a lõvõi járás Göcsejen kívüli, Vas megyével határos vidékét (DEÁK 1827/1889, 127.).

Az 1830-as években Plánder Ferenc, novai esperes készített két tanulmányt Göcsej népérõl és nyelvérõl (PLÁNDER 1832, 1838). A „Zala Vármegyei Göcsei szõejtés (dialectus) ’s annak némely különös szavai” címû, 1832-ben megjelent dolgozatában 16 tételben sorol hang- és alaktani sajátosságokat – legtöbbjük ma is élõ jelenség –, és – munkája legnagyobb értékeként – mintegy 350 tájszõt tartalmazó betûrendes tájszõjegyzéket közöl. Mûvének bevezetésében a nyelvhasználat változásáról is ír, szerinte a göcseji szõejtés már csak az olyan, „az Anyaegyházaktól távolabb esõ, és tulajdon Iskola-mesterek nélkül szûkölködõ helységekben” él, amilyen a pákai plébánia 19 népes helysége (PLÁNDER 1832/1970, 5-6.). Az 1838-ban megjelent, „Göcseinek esmérete” címû néprajzi tanulmányában is foglalkozik a göcseji nyelvjárással, annak területét kiterjeszti nyugati irányban, az Göcsejen „kívül is, legnagyobb különõséggel a’ megyének egész nyugoti részén a’ Haza határán beszéltek” (PLÁNDER 1838/1970, 19.). A göcsejieket a honfoglaló magyarok utódainak, nyelvjárásukat – kora felfogásával egyezõen – palócsonak tartja (i. m. 20.). E dolgozatában egy körülbelül 80 tájszõt tartalmazó kiegészítõ szõgyûjteményt is közöl, valamint mintaszõveggel, maga szerkesztette nyelvjárási párbeszédrel is igyekszik bemutatni a dialektust.

A 19. század közepén Torkos Sándor tollából jelent meg tanulmány a göcseji nyelvjárásról (TORKOS 1856, 1857). A Páka vidéki nép között gyûjtött mintegy 270 tájszõt is közli dolgozatában, ám a göcseji nyelvjárást kiterjeszti Zala egész területére, valamint Somogy és Veszprém megye egy részére is, és további hibás, illetve túlzó állításokat is megfogalmaz a göcseji szõejtés „õszerü jellemének” magyarázatában.

1860-ban Vass József, 1868-ban Toldy Ferenc ismertette a göcseji tájnyelv sajátosságait, mindketten a hun nyelv maradványának tekintik e nyelvjárást.

1884-ben és 1885-ben közölt tanulmányaiban Kardos Albert az elõzõeknél jóval részletesebb hang-, alak- és jelentéstani ismertetést nyújt a göcseji nyelvjárásról (KARDOS 1884, 1885.). Forrásai a témában korábban megjelent mûvek, valamint saját gyûjtésû anyaga. Nyelvi adatait – a nem is Göcsej területén lévõ – Resznekén gyûjtötte („hol kevésbé diftongizálnak és rövidítenek”), s ahol leírása szerint az uradalom cselédsége az egész Göcsejbõl telt, napszamosai pedig Hetésbõl és az Örségbõl is kerültek (KARDOS 1884, 211.). (A földrajzi elhatárolással nagyon felületesen bánik, Göcsejt a Zala, Cserta(!) és Válicka folyók közé helyezi, tájegységünk közepének jelentõsebb helységeiként Novát és Pákát, a keleti határon Zalaegerszeget, a nyugatin pedig Alsó-Lendvát említi). Megállapítja, hogy a „göcseji nyelv” „igen gyakran átsap” a hetési, illetve az õrségi nyelvjárásba, valamint nála olvasható elõször az a nézet, hogy magában Göcsejben is megfigyelhetõek olyan eltérések, amelyek „legalábbis két tájszõlõs fölvételét engedik meg” (i. m. 161.).

¹ Megjelent: Horváth István: Jutalom feleletek a magyar nyelvrõl. Pest, 1821. – I. 1-78., ismerteti Szentmihályi 1970, 56.

² Vass József: A dunántûli nyelvjárás c. jutalmazott pályamunkájában – In: Magyar Nyelvészet 5, 63-163.; Toldy Ferenc: Magyar nemzeti irodalom története I. 21-22. – Ismerteti Gönczi 1914, 488.

1873 és 1897 között a Magyar Nyelvőr lapjain jelent meg több kisebb-nagyobb nyelvjárasi anyag Göcsejből. Ezek többnyire tájszójegyzékek, szólások, szójárások, folklór jellegű nyelvjárasi szövegek, illetve néhány személy- és helynevet is tartalmaznak.

Gönczi Ferenc Göcsejről és Hetésről írt, 1914-ben megjelent hatalmas monográfiájában egy fejezetet szentel a két néprajzi táj nyelvjárasi sajátosságai bemutatásának (GÖNCZI 1914, 487-515). Ennek bevezetőjében a göcseji és hetési nyelvjárás archaikusságát emeli ki, aminek magyarázatát „a vidéknek legujabb időkig való elzárt voltá”-ban látja. Megfigyelései szerint a göcseji nyelvjárás nem sokban tér el az őrségi és a hetési nyelvjárástól, területi elterjedéséről pedig megállapítja, hogy az „a földrajzilag vett Göcsej területén keleten, délen és nyugaton átcsap. Keleten a Váliczkától keletre eső községek közül még e nyelvjárásról beszél: Botfa, Csatár, Nemesetés, Sándorháza, Oltárcz, Bucсутa; délen: Marócz, Szentadorján, Erdőhát, Báza, Borsfa, Kiscsehi; nyugaton Lenti, Külső- és Belsőárd, Zalabaksa, Csesztreg” (i. m. 489). Részletes nyelvjárásleírásában Gönczi az egyes jelenségek elterjedését nem tünteti föl, adatait csak kevés esetben köti szűkebb területhez vagy helyi nyelvjáráshoz, többnyire általánosságban vonatkoztatja Göcsejre, illetve Hetésre. Pontosabban határozza azonban meg a dél-göcseji és hetési nyelvjárásról az észak-göcsejtitől megkülönböztető jelenséget: „Göcsej déli felében és Hetésben, főleg a többtagú szóknál (...) az ó, ő és é-vel diphtongus ritkán jár, nem mondja korsuó, füösű, keriet, hanem korsu, fösű, kerit” (i. m. 494). Megállapítja, hogy magában Göcsejben „a tájszólásnak két főbb árnyalata” különböztethető meg, és földrajzi elhelyezkedésüket is igyekszik meghatározni. A „vontaképpen göcseji tájszólást” „rövid, zárt kiejtéssel, a magánhangzóknak aránylag kevés diphtongizálásával” jellemzi. Megfigyelése szerint ez Pórszombat, Barlahida, Csonkahegyhát, Milej, Babosdöbréte községektől délre a Göcsej déli határául tartott Váliczka patakon át egész Csehiig és Valkonyáig terjed. A második tájszólás, amelyhez Göcsej északibb része, főleg a Zala folyó menti községek, továbbá Göcsej középső részén Gutorfölde, Náprádfa, Csertalagos, Mikefa, Karácsonfa, Tófej, Nova, Bak, Baktüttös faluk számíthatók szerinte, „erősen diphtongizál és nyiltabb kiejtéssel beszél” (i. m. 491).

Gönczi Ferenc 1948-ban kiadott Göcsej népköltészete című kötetének anyaga alapján 1950-ben Prohászka János jelentetett meg kisebb tanulmányt a göcseji nyelvjárás legjellemzőbb sajátosságairól (PROHÁSZKA 1950).

A 20. század közepén Végh József az őrségi és hetési nyelvjárás részletes kutatása során – szaktudományos módszerekkel elsőként – vizsgálta a göcseji nyelvjárásról is (VÉGH 1954., 1959.). 1947-ben mintegy 40 göcseji községet járt be, Őrségi és hetési nyelvatlásának pedig az e két tájegységgel határos területek települései is kutatópontjai voltak (VÉGH 1959, 26., 43-46.). Hangsúlyozza e három dialektus archaikus jellegét, és megállapítja, hogy a dél-göcseji nyelvjárás a meghatározó kritérium – a már Gönczi által is ismertett jelenség – szempontjából megegyezik az őrségi és hetési dialektussal: a szóvégi köznyelvi ó, ő, é helyén *u, ü, i* áll (*horđu, esű, kávi*). Ezeketől nyelvileg elkülönül Észak-Göcsej, a szegedi vidék, ahol a szóvégi ó, ő, é megvalósulása: *uo, üö, ië* (*horđuo, esüö, kávië*). Végh Gönczi véleményével szemben ezt nevezi a tulajdonképpen göcseji nyelvjárásnak, s területét északnyugaton az őrségi nyelvjárás határáig terjeszti ki (VÉGH 1954, 426.). Mint megállapítja, a nyelvjárások pontos határát csupán kutatóterülete északkeleti részén jelölik ki izoglosszák (jelenséghatárok): a többtagú szavak végén a köznyelvi ó-val, ő-vel szemben fellépő *u*-zás, *ü*-zés, a hangsúlytalan helyzetben és toldalékokban jelentkező rövid zárt *i*-zés elterjedésének határát eléggé pontosan meg lehet állapítani. Ezen a területen az észak-göcseji helyi nyelvjárások adatai e jelenségekben élesen elkülönülnek az őrségi nyelvjárástól (l. 2. ábra). A dél-göcseji nyelvjárás azonban az ő-zést és némely alaktani sajátosságot nem számítva, nagyon közel áll az őrségi és hetési nyelvjáráshoz (VÉGH 1959, 44.). Így Végh szerint jogos beszélni őrségi, hetési és göcseji, még

helyesebben észak-göcseji és dél-göcseji nyelvjárásról a fent említett hangtani kritérium alapján (VÉGH 1954, 426.). Az észak- és dél-göcseji nyelvjárás területét azonban Végh nem állapíthatta meg, hiszen nyelvatlászának pontos adatgyűjtése erre a térségre nem terjedt ki (3. ábra). S még hozzáteszi: mint-hogy a dél-göcseji nyelvjárás lényeges vonásaiban megegyezik az őrséggel, „legfeljebb azt mondhatnók, hogy nyelvi szempontból észak-göcseji, őrségi és hetési nyelvjárásról beszélhetünk” (VÉGH 1954, 426.).

Imre Samu A mai magyar nyelvjárások rendszere című, 1971-ben megjelent nagymonográfiájában a nyugati nyelvjárás területén északnyugat-dunántúli, zalai, őrségi és hetési nyelvjárástípusokat különböztet meg (IMRE 1971, 334-337). A magyar nyelvjárások atlasza (MNYA.) anyagának alapján készített összefoglaló munkájában hangtani és alaktani jelenségek vizsgálatával nyelvjárástípusokat állapít meg, ezeket földrajzilag is rögzíti. Azonban leszögezi, hogy az egyes típusok területét hozzávetőlegesen jelöli meg, mert e területek pontos „határainak” megrajzolása reálisan nem végezhető el az általa figyelembe vett szempontok alapján sem, a vizsgált pontokat azonban „a realitás határain belül” besorolja a felvázolt típusokba (IMRE 1971, 331). A nemzeti atlasz vázaltszerű, áttekinthető jellegű, a főbb nyelvjárás területeket igyekszik bemutatni, az egész magyar nyelvterület szempontjából fontos jelenségeket ábrázolja. Kutatópontjai között mindössze a községek 10%-a szerepel, így részletes jelenséghatárok megvonására nem alkalmas. Az azonban kirajzolódik Imre térképlapja alapján, hogy a Göcsej területén is beszélt, általa zalainak nevezett nyelvjárástípus jelentősen túlterjed még a tágabban értelmezett, földrajzi Göcsej területén is. Megállapítása szerint a zalai nyelvjárástípust a következő kutatópontok képviselik elemzett anyagában: Vas megyében Andrásfa B5, Zalában Pakod B6, Zalaháshágy B10, Ságod B12, Becsvölgye B18, Hahót B21 jelzettel (4. ábra). A MNYA. további kutatópontjai még az általunk vizsgált területen, illetve annak határán: Babosdöbréte B11, Csöde B9, Kerkabarabás B17, Zalatárnok B19, Kerkateskánd B24, Kányavár B25, Oltárc B27. E községek nyelvjárás adataiból látható, hogy délen a szóvégi *u*-zás, *ü*-zés szempontjából Kerkabarabás, Kerkateskánd és Kányavár a dél-göcseji nyelvjárás jellegzetességét mutatja, Zalatárnokon és Oltárcon pedig a szóvégen *uo*, *üö* áll. E községek közötti térségben, a kérdéses dél-göcseji területen (a Berek-patak mente) egyetlen kutatópont sem szerepel az MNYA. térképén (5. és 1. ábra). A rendelkezésünkre álló atlaszadatok tehát nem adnak felvilágosítást arról, hogy hol húzódik – egyáltalán kirajzolódik-e – a határvonal a zalai („észak-göcseji”) és a dél-göcseji nyelvjárás területek között.

Jól mutatja a dialektológiai kutatások adósságait a Magyar dialektológia c. egyetemi tankönyv megfogalmazása: a nyugat-dunántúli régióban az őrségi, zalai, hetési nyelvjárás csoportok mellett „egyes vélemények szerint önálló csoportnak tartható a göcseji is” (JUHÁSZ 2001, 267.). Pontosabb adatokkal e terület nyelvföldrajzi viszonyairól a jelenleg készülő Új magyar nyelvjárás atlasz sem szolgálhat, hiszen kutatópontjai között a zalai nyelvjárástípust csupán Pakod, Becsvölgye és Hahót képviseli (ÚMNYA. lásd <http://umnya.elte.hu>). A nyelvföldrajzi viszonyok tisztázását egy teljes sűrűségű kutatópont-hálózattal készülő regionális nyelvátlasz tenné lehetővé a földrajzi Göcsejnek tekinthető területről, s ennek szükségességéről már Szentmihályi Imre is írt (SZENTMIHÁLYI 1976: 117.). Korszerű polisztratikus (többdimenziós) regionális nyelvátlaszra lenne szükség, amely ábrázolná az egyes nyelvjárás jelenségek elterjedési területét, valamint a szociodialektológiai szempontokat is figyelembe véve, tükrözné az egyes szóalakok, változatok szociális érvényét, a nyelvhasználatban betöltött szerepét is.

A göcseji nyelvjárás jellemzői

A rendelkezésre álló nyelvatlaszadatok tanúsága szerint olyan nyelvjárási jelenség-együttes, amely csak Göcsej – akár a tágabban értelmezett, földrajzi Göcsej – területére terjedne ki, nincs. Ez indokolja Imre Samu terminológiáját. A nyelvatlaszadatokból a szakirodalom alapján a következőkben foglalható össze a zalai nyelvjárástípus, az észak- és dél-göcseji területek nyelvjárását egyaránt jellemző sajátosságok, az eltérő dél-göcseji jelenségeket, adatokat külön jelzem (l. VÉGH 1954, 1959, IMRE 1971, JUHÁSZ 2001.).

Főbb hangtani sajátosságai

Magánhangzók

1. Fonémarendszerében 8 rövid: *u, ü, i, o, ö, e, a, e*, és 4 hosszú magánhangzó: *ó, ő, é, á* található. Tehát megkülönbözteti a nyílt *e* és a zárt *ë* hangot: pl. *hëgyës* 'csúcsban végződő', *hëgyes* 'ahol hegyek vannak'. A hosszú magánhangzók közül hiányzik az *ú, ű, í*, más köznyelvi magánhangzó helyén és polifonémikus értékben sem fordul elő, legfeljebb elszórtan, újabb változatként. A köznyelvi *ú, ű, í* helyén az *u, ü, i* általános: *ut, kut, tűz, viz*. Dél-Göcsejben az *ó, ő, é* kötött fonéma: szóvégen és relatív tövek végén nem állhat, helyén *u, ü, i* jelentkezik: *biru, birutu, kettü, kettüve, melli* (bíró, bírótól, kettő, kettővel, mellé); hasonlóképpen a polifonémikus értékű *ó, ő, é* helyén is: *hozu, észü, ëtti, konku, gërendü* (hozol, eszel, ettél, konkoly, gerendely).

2. Hangszín tekintetében a legjellegzetesebb sajátosság az *ó, ő, é*-k nyitódó kettőshangzós ejtése: *juo~j^uó, büö~b^uó, sziep~szⁱép*. A nyílt *e* hangszíne a köznyelvinél általában nyíltabb, az *á* fonéma gyakran zártabb realizációjú, Dél-Göcsejben azonban a köznyelvivel megegyezők.

3. A magánhangzók gyakoriságát a következő jelenségek befolyásolják:

- A köznyelvi *í* helyén néhány esetben *é* (*ië, i'é*) jelentkezik: *riën, kiësiër, taniëttuo* – de Dél-Göcsejben: *kisiër, tanittu* (rén 'rí', kísér, tanító).
- Az *i* helyén több szóban *ü* áll: *füzet, vüsz, ümög, kü-* (fizet, visz, ing, ki- igekötő).
- Részleges hangsúlyos labiális *ö*-zés érvényesül: pl. *bötü, böcsületës, fölhüö* – Dél-Göcsejben: *fölhü* (betű, becsületes, felhő); a köznyelvben *ö~e* váltakozást mutató alakok (*föl~fel, söpör~seper, vödör~veder*) közül az *ö*-s, labiális megoldású a használatos. Az *l* előtti asszociatív *ö*-zés bizonyos továbbfejlődött formákban jelentkezik, pl. *észüö, csiëpüönyi* – Dél-Göcsejben: *észü, csiëpünyi* (eszel, csépelni). Az *ö*-k gyakoriságát növeli még az illeszkedéssel *ö*-zés: *fülö, ütöttö, lüönö* (füle, ütötte, löne).
- Á* utáni szótagban az *a* gyakran vált *o*-ra, vagy a két hang közötti átmeneti realizációra (*á* utáni *o*-zás): *lábo, vártom, utánno* (lába, vártam, utána).
- Alaktani vonatkozású jelenség, hogy az *l* igeképző előtt a tövéghangzó a köznyelvvel megegyezően lehet középzárt, de az eredetibb *ë* labializálódott: *parancsol, ebiëdöl* (ebédel). Gyakori azonban a *parancsuol, ebiëdüöl* típusú megoldás; ugyanez a forma jelentkezik az „-ul, -ül” képző helyén is: *kitisztuol, röpiöl* (kitisztul, röpiül). Dél-Göcsejben azonban az *l* igeképző előtt középzárt magánhangzó (*o, ö*) nem állhat, az eredetibb *ë* is labializálódott: *parancsul, pörüil, ebidül* (parancsol, perel, ebédel).

Mássalhangzók

1. A mássalhangzók rendszere a köznyelvvivel megegyező, de a *j* kötött fonéma: mássalhangzó után nem fordul elő, csak összetétel határán, helyén *ty*, *gy* jelentkezik (explozív *ty*-zés, *gy*-zés): *borgyu*, *irgyon*, *aptya* (borjú, írjon, apja), de *mégjavul*.

2. A mássalhangzók gyakoriságát a következő jelenségek módosítják:

- a) Erős *l*-ezés, azaz a palóc *ly* helyén *l* (*ll*) található: *hel*, *illen*, *mëllik* (hely, ilyen, melyik), sőt az *l+j* hangkapcsolat is *ll*-ben realizálódik: *halla*, *bellebb*, *szuollon* (hallja, beljebb, szóljon).
- b) A szótagzáró *l* pótlónyúlásos kiesése az *ol*, *öl* kapcsolatban szó belsejében eléggé általános: *kuobász*, *vuona*, *vüögy*, *züöd* (kolbász, volna, völgy, zöld). Az *el* hangkapcsolat esetében általában a pótlónyúlás nélküli rövid változat jelentkezik: *emënt*, *rëgge*, *besüö* – Dél-Göcsejben: *besü* (belső, elment, reggel); hasonlóképpen az *ul*, *ül*, *il* hangkapcsolat esetében is: *mégjavut*, *röpühet*, *sziva* (megjavult, röpülhet, szilva). Ugyanez a megoldás nem ritka az *al* hangkapcsolat helyén sem: *mëkhagat*, *aszta*, *asuo* – Dél-Göcsejben: *asu* (meghallgat, asztal, alsó), de jelentkezik az *uo* típusú megoldás is: *szuoma*, *uoma*, *tuop* (szalma, alma, talp). Az *l* igeképző abszolút szóvégen megmarad (1. Magánhangzók 3. e) pont).
- c) A *v* hasonító hatása és hasonulása igen erős: zöngésíti az előtte álló zöngétlen mássalhangzót: *vazsvilla*, *id van* (vasvilla, itt van), vagy pedig maga zöngétlenedik: *ötfen*, *hatfan*, *ütfö* (ötven, hatvan, ütve).
- d) A szó végi zöngés mássalhangzók gyakran zöngétlen mediában realizálódnak: *addiG*, *viZ*, *vaGY*, illetve teljesen zöngétlenülnek: *hasáp*, *küszöp* (hasáb, küszöb).
- e) Szóvégen igen gyakori a köznyelvi *ny* : nyelvjárási *n* megfelelés: *asszon*, *bükkön*, *kökiën*, *szëgiën* – Dél-Göcsejben: *kökin*, *szëgin* (asszony, bükköny, kökény, szegény).

A főbb alaktani jelenségek

1. A szótövek

- a) A *v* tövű igék egyes szám 3. személyű alakjában *-n*, *-l*, *-j* zárhatja le a szóvéget: *lüön*, *lüöj*, *hin*, *hij*, *nyüön*, *nyüöl*, *szüön*, *szüöj* (lő, hív, nő, szó).
- b) Nem él az úr : urak tőtípus, viszont ilyen típusokkal találkozunk, mint *kezë* : *keziëbe*, *fülo* : *füliët* – Dél-Göcsejben: *kezibe*, *fülit* (keze, kezébe, füle, fülét), *aszta* : *asztalon*, *rëgge* : *rëggelig*.

2. A szóképzés

- a) Az *-ít* képző *-iëtt* alakban hangzik Észak-Göcsejben: *takariëtt*, *taniëttuo*, *fordiëttanyi* (takarít, tanító, fordítani) – Dél-Göcsejben *-itt*: *takaritt*, *tanittu*, *fordittanyi*.
- b) A főnévi igenév képzője kétalakú: *-nyi*: *kötnyi*, *várnyi* (kötni, várni), illetőleg *-nya* az egykor veláris (mélyhangú) *i*-t tartalmazó egyszótagú tövek után: *innya*, *hinya* (inni, hívni).
- c) A *-va/-ve* igenévképző hármas, sőt az *á* utáni *o*-zás következtében négyalakú: *rugva* : *vágvo* : *vervë* : *törvö* (rúgva, vágva, verve, törve).

3. A jelek

- a) Az egyes szám 3. személyű birtokos személyjel háromalakú: *ura* : *kezë* : *fülo* (keze, füle), de az ismertetett hangmódosulások további változatokat eredményeznek: *aptya*, *házo* (apja, háza), Észak-Göcsejben a palatális hangrendű tövekben pedig jelentkezik az *-i* is: *büöri*, *szája szüëli* (bőre, szája széle).
- b) Szintén háromalakú a feltételes mód jele: *anna* : *ënnë* : *ütnö* (adna, enne, ütne).

- c) A többes szám 3. személyű birtokos személyjel is hármassalakú: *fájok, kertyek, fülök* (fájuk, kertjük, fülük), területünk legdélebbi kutatópontjain, Kerkateskándon, Kányaváron és Oltárcon azonban *fájik, kertik/kertik*-féle egyalakú megoldásokat jegyeztek föl.
- d) A többes szám 1. személyű *-unk/-ünk* birtokos személyjel helyén bizonyos morfémaokban *-ank, -enk* jelentkezik: *madarank, füödenk* (madarunk, földünk).
- e) Az *-ít* képzős igék felszólító alakjában a *t+j* módjel vizsgált területünk délnyugati részén *ss*-ben realizálódik: *tanissa, taniëssa* (tanítsa).

4. A ragok

- a) Háromalakú néhány egyes szám 3. személyű igerag: *monta : éttë : ütöttö* (mondta, ette, ütötte).
- b) Feltételes módban az egyes szám 3. és többes szám 3. személyű igék jelen idejű alakjai kiegészüléssel mutatnak: *mondonájiék, mondonájik* (mondanak).
- b) A *-ból/-ből, -ról/-ről, -tól/-től* rag következetesen *-bu, -bü, -ru, -rü, -tu, -tü*: *tejbü, házbu, fejrü, fáru, kittü, biruotu* – Dél-Göcsejben: *birutu* (tejből, házból, fejről, fáról, kitől, bírótól).
- c) A *-hoz/-hez/-höz* rag egyalakú: *hászho, sziekho, tüszho* (házhoz, székhez, tüzhöz).
- d) A *-val/-vel* rag egyalakú: *hamuve, lábbe, kiëzze* – Dél-Göcsejben: *kezze* is (hamuval, lábbal, kézzel).
- e) A *-nál/-nél* rag egyalakú: *Feriná, Bözsijiekná* – Dél-Göcsejben: *Bözsijikná* (Ferinél, Bözsiéknél).
- f) Az ikes ragozás viszonylag erős.

Sajátos szóképzési elemeket is bőven találunk vizsgált területünkön (vö. BAZSIKA 2009a). A nyelvjárások leginkább szóképzésükben különböznek egymástól, egy-egy helyi nyelvjárás (település) tájszóképzete, a köznyelvvvel szembeni többlete 2000-4000(!) lexéma (HEGEDŰS 2001, 384.). Ám a szóképzés nem olyan strukturált részlege a nyelvnek, mint a többi nyelvi részleg, ezért osztályozási alapként kevésbé alkalmas. A magyar nyelvjárások atlasza tanúsága szerint csak (a tágabban értelmezett) Göcsejben használt, a magyar nyelvterület más részein nem ismert tájszavak például a *jancsikiés* 'fanyelű bicska' (MNYA. 259.), a szitakötő régi neve: *kigyuoüörzö* (MNYA. 644.), és a katicabogár régies göcseji elnevezése: *bödekata* (MNYA. 649.). A kukoricát csak Dél-Göcsejben, valamint az Őrségben és Hetésben *köpesztik*, Észak-Göcsejben viszont *zuzzák* (MNYA. 49.).

A nyelvjárás változása

A nyelvnek természetes és állandó állapota a változatosság: a változatokban való létezés és a változandóság: minden természetes élő nyelv folytonosan módosul, változik. Így alkalmazkodik a társadalom folyton megújuló nyelvi kommunikációs és kifejezési igényeihez, s egyben tükrözi is a társadalom átalakulásait. Napjainkban – Európa-szerte – a legnagyobb mérvű változások a nyelvjárások körében zajlanak, s általános nyelvváltozási tendencia a nyelvjárások és a köznyelv közötti különbség csökkenése. A magyarban is korábban nem tapasztalt beszélt nyelvi kiegyenlítődés megy végbe az utóbbi évtizedekben. A beszélt köznyelv befogadóbbá válik a regionalizmusok irányában, a nyelvjárások pedig a köznyelv javára csökkentik használati színtereiket, s ezzel összefüggésben nyelvrendszertanilag közelednek a köznyelvhez: növekszik a köznyelvvvel megegyező, és csökken a köznyelvtől eltérő nyelvjárási jelenségek, elemek száma (KISS J. 1998; 2001, 25-29.). A regionális nyelvi változások vizsgálatára irányuló kutatások sorából (összefoglalva l. BAZSIKA 2015) kirajzolódnak a nyelvjárások rendszertani változásának általános jegyei. A nyelvjárások változásának legfőbb oka a köznyelvi hatás, ezenkívül a nyelvjárás saját

belső törvényszerűségei és a szomszédos nyelvjárások hatása (VÉGH 1961: 104), az a tény pedig, hogy a magyar nyelvben a nyelvjárások és a köznyelv közel állnak egymáshoz, gyorsítja a nyelvjárások visszaszorulását (BÁRCZI 1963: 379). A változás a nyelvjárások valamennyi részlegét, szintjét érinti, de nem érinti valamennyi nyelvjárási jelenséget, elemet. A leggyorsabban a szókészlet, a frazeológia és a hangtani jelenségek változnak. Az alaktani jelenségek módosulása jóval lassúbb, lelassabban a mondattani jelenségek változnak. (KISS J. 2001, 254-255.).

A 2011-ben Becsvölgyén végzett kutatás (l. BAZSIKA 2013) tapasztalatai alapján elmondható, hogy a becsvölgyei helyi nyelvjárásban a fent ismertetett nyelvjárási jelenségek összességükben az idősebbek beszédmódját jellemzik (vö. PESTI 2008, 12-13.). A beszélők legszélesebb körére kiterjedően, a fiatalok nyelvhasználatában is általánosan érvényesülő jelenségek: a rövid magánhangzók kedvelése, a zárt *ë*, az *e* kissé nyíltabb, ritkábban az *á* zártabb ejtése. Nagyon aktív sajtások a szótagzáró *l* kiesése, az *á* utáni *o*-zás – bár hangszínében ingadozóan, gyakran csak kissé zártabb *a*-ban megnyilvánulva –, a *v* zöngésítő hatása, valamint zöngétlenedése és a szóvégi zöngés mássalhangzók zöngétlen ejtése. Az *-ít* képző jellemző realizációja: *-itt*. A fenti ismertetésben nem adatolt, általánosan jellemző sajátosságok még az intervokális (magánhangzóközi) mássalhangzónyúlás: *fjatalabbak*, *minimálissat*. Ugyanakkor gyakori a hiátus (hangúr) két magánhangzó között: *lëet*, *tëát*, *munkalëetösëG* (lehet, tehát, munkalehetőség). A *nincsenek* igealak gyakran fordul elő rövidült formában: *nincsek*. Az ikes igeragok használata nagy egyéni különbségeket mutat, de jellemző a fiatalok nyelvhasználatában is: *emlékszëm*, *próbálkozom*. E jelenségek megfelelnek a magyar nyelvjárások nyelvi-nyelvrendszertani változásai általános tendenciáinak. A legállandóbbak azok a nyelvjárási sajátosságok, amelyek nagyobb területre jellemzőek (az előbbieken felsorolt sajátosságok egy része Zala további területein, illetve a Dunántúl más részein is érvényesül), a szűkebb területen élő nyelvjárási jelenségek szorulnak vissza először (VÉGH 1954: 428). Ugyanakkor a területre legjellemzőbb nyelvjárási sajátosságok változása lassú (B. LŐRINCZY 1951: 110). Először az elsődleges nyelvjárási jegyek, a beszélők által jól érzékelhető, kirívó nyelvjárásiasságok szorulnak háttérbe, módosulnak, köznyelvisülnek. Jóval állandóbbak a kevésbé feltűnő másodlagos és az észrevétlen harmadlagos nyelvjárási sajátosságok, utóbbiak a regionális köznyelviség részévé válva gyakran ki is terjesztik érvényességük körüket (KISS J. 2001, 210-216.).

Napjainkban a magyarországi nyelvjárási beszélők túlnyomó többsége kettősnyelvű: nyelvjárása mellett birtokolja a köznyelvet is, vagy annak valamely regionális színezetű változatát. Kommunikációja során választ a rendelkezésére álló nyelvi kódok közül – az otthon (informális beszédhelyzet) nyelvhasználat a nyelvjárás, a formális, hivatalos beszédhelyzeteké a köznyelv. E funkcióelkülönülés segíti a nyelvjárási nyelvhasználat fennmaradását. A kódváltás, a különböző nyelvváltozatok közötti váltás tényét a laikus nyelvjárási beszélők is érzékelik, a Becsvölgyén 2011-ben végzett felmérés során a következőképpen fogalmazták meg tapasztalataikat (BAZSIKA 2013). „Egymás között a helyi fiatalok beszélnek [a nyelvjárást]. *De már idegënkkel, városiakkal nëm*” – egy 47 éves becsvölgyei nő szavai. Egy 70 éves asszony megállapítása: „*Akik ithol laknak, azok faluszerte m'ëg besz'ëlik [a nyelvjárást]. De hát ha má eker^üönök nagyob városba, ott azër ëk kicsit másk'ëb besz'ënek. Ithon a fjatalok ity, hogyam mëkszokták. It nevekëttek, eszt a tájsz^üólás tuggyák, de hát ha má kinevetik ^üöket, ha emënnék más mëgy^éëbe, akkor ëty kicsid vigyáznak a besz'ëggyükre.*” „*Beszëlnék rëndëssen is, ahogyan tanóltuk, mëg a nyelvjárás is, a régi mëg mëgvan. Utyhogy észrevëszik, hogy most valaki hogyam beszél, akkor ugy beszëneg vele*” – így fogalmazta meg a beszédhelyzetek indukálta nyelvhasználati különbségről tett észrevételeit egy 65 éves nő. A dialektológiai kutatások tanúsága szerint a kódváltás az esetek legnagyobb részében már automatikus, az idegen beszédpartner, a hivatalosnak tekintett beszédhelyzet automatikusan előhívja a

kettősnyelvű beszélőben a köznyelvi(es) kiejtésre való törekvést. A nyelvjárási beszédmód így könnyen marad rejtve az idegen beszédpartner számára, s a nyelvjárások e rejtőzködő létmódja napjainkban az egyik oka a megszűnésükről szóló téves vélekedéseknek.

A különböző generációk nyelvhasználata közötti eltérés is ismert a megkérdezett becsvölgyei adatközlők előtt. A kérdésre: „Beszélnek-e itt, ezen a településen tájszólásban?” adott válaszok: „Én *igén*. *Még az it lakók igén*. *A fiatalabbak már nem annyira, má ity harminc alat nem jellemző, mék talán fele sém*. *Inkább a negyven fölöttiek*. *Azok tájszólásba*. *Égymás közöd biztosan, asztán ha elménnek, idegénékkel lehet, hogy nem*.” „*A fiatalok értik, de inkább az öregék beszélnek*.” (47 éves nő). „*Igy ilenformán beszélének, mind 'én, az öregék, fiatalok azok finomabban*.” (78 éves nő). A saját nyelvhasználatában megfigyelt változást pedig a következőképpen fogalmazta meg egy 82 éves férfi: „*Mos má azér mi is nagygyábu ádvédünk*. *Én is sokszor nem asz mondom: millen – mijen*. *De azér éty kicsit ojan furcsán esik ám eszt kimondani*.”

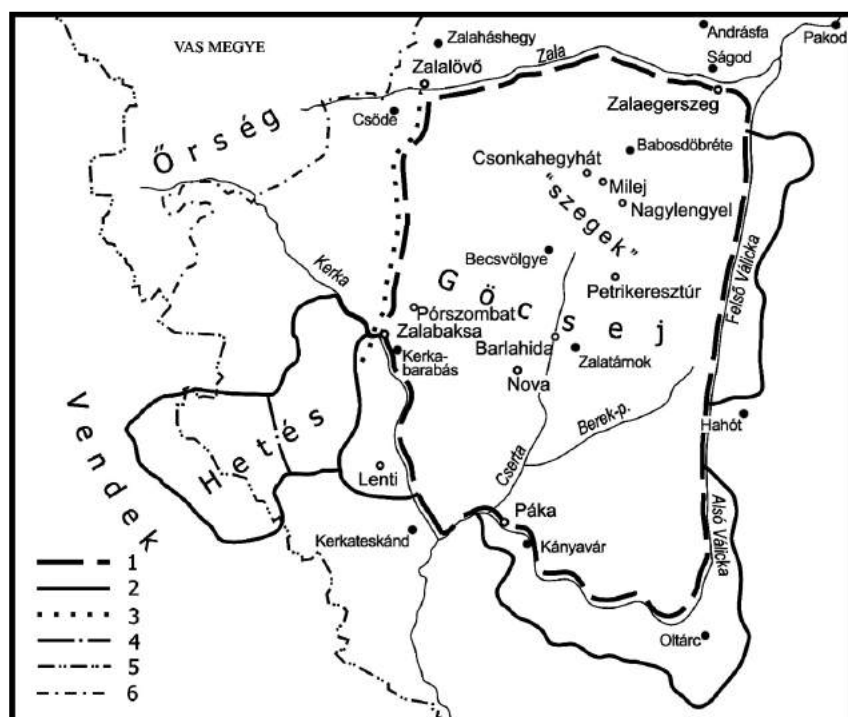
A fönti beszélői vélekedések rávilágítanak arra, hogy még egy kis beszélőközösség nyelve is mennyire tagolt, rétegzett, nyelvhasználata milyen nagy eltéréseket mutat. Összességében az előző fejezetben bemutatott nyelvjárási sajátosságok az idősebb generáció nyelvében érvényesülnek leginkább, azonban nem szabad megfeledkeznünk a nagy egyéni nyelvhasználati különbségekről – ízes tájszólást beszélő fiatalokról, köznyelvi kiejtésre törekvő, a kirívó nyelvjárásiasságokat kerülő idős emberekről, más családokban a nagyszülőktől archaikus nyelvjárást megtanuló unokákról. Mindemellett nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy az egyén nyelvhasználatának változása élete során a társadalmi életkorral van összefüggésben: az életkor szerinti nyelvhasználati különbségeket a nyelvi piac eltérő elvárásaival szokás magyarázni (KISS J. 2001, 178-179). Ennek megfelelően a legnagyobb fokú (a választékos, köznyelvi formáknak megfelelő) nyelvhasználati elvárások a közösségek társadalmilag aktív tagjaival szemben érvényesülnek, s a tapasztalati tények igazolják, hogy a leginkább köznyelvi(es) a mindenkori aktív középnemzedék tagjainak nyelvhasználata. Az életkor előrehaladtával pedig egyre nagyobb teret nyer a korábbi években mellőzött nyelvjárás használata.

A kommunikáció során a nyelvi formák közötti választásban, s így a nyelvi változásokban is, nagy szerepe van a beszélők nyelvi attitűdjének, a saját nyelvjárásukhoz és más nyelvváltozatokhoz való viszonyulásnak. A valamely nyelvváltozatra, nyelvi formára, jelenségre vonatkozó pozitív, illetve negatív attitűdök – s a nyomukban kialakuló nyelvi presztízs és stigma – nem nyelvi alapúak, hanem társadalmi eredetűek (KISS 1995, 135-136). Általában valamely, már meglévő, nem nyelvi értékítélet nyomán, annak mintegy nyelvi megerősítéseként jönnek létre. A nyelvi attitűd meghatározói: az egyén anyanyelvi és általános műveltsége, nyelvi tudása, nyelvhez kapcsolódó ismeretei és hiedelmei, illetve a környezet hagyományai, szokásai s az abban megnyilvánuló értékítéletek. A nyelvi változások okait kutatva a nyelvi attitűd változását is figyelemmel kell kísélnünk (vö. BAZSIKA 2009b). A nyelvjárási beszélőknek a nyelvjárásukhoz való negatív viszonyulása (nyelvjárásuk szégyellése) a legnagyobb „csapás” a nyelvjárási nyelvhasználatra, hiszen annak következtében nagymértékben zsugorodik a nyelvjárás használata, s növekszik a köznyelv, ennek folytán pedig gyorsul a nyelvjárási sajátosságok visszaszorulása és a nyelvjárás általános destabilizálódása. A nyelvjárási beszélőknek nyelvjárásukhoz való pozitív viszonyulása azonban a nyelvjárás további használatát elősegítő, erősítő tényező, amely a nyelvjárási sajátosságok továbbélését, illetőleg a kettősnyelvűség fennmaradását segíti elő.

A dialektológiai kutatások tapasztalatai alapján „elmondható, hogy a falusi fiatalság jelentős hányada Magyarországon napjainkban, az ezredfordulón is aktívan ismeri, s családi környezetében használja is faluja nyelvjárását, illetőleg annak neológ változatát. A nagy változás nem abban következett be, hogy a

fiatalok nem tanulják meg többé a nyelvjárást, hanem abban, hogy az idősebbek is elsajátítják a köznyelv regionális változatát” (KISS J. 2001: 180-181). A kérdés, a probléma az – ahogy azt Végh József már 1954-ben fölvetette –, hogy az ismert és az idegenek előtt használt köznyelvi alakok mikor szorítják ki egymás közti meghitt beszélgetésben is a hagyományos formákat. Ám a nyelvjárásban nagyon fontos – a közösséget is összetartó – erő rejlik: összekötő kapcsot jelent a különböző nemzedékek között is, a közösség idősebb tagjai iránti tisztelet a nyelvjárás használatára kötelezi a fiatalabbakat. E tapasztalatait így fogalmazta meg egy 47 éves becsvölgyei adatközlő: „Csak *iGY lehet beszélni* [ti. az idősebbekkel]: *Aggyon Isten! Még így is akarok. (...) Mer urizálnék, ha szépem beszélnék magyarul, irodalmi nyelvén, akkor urizálok. Még aféktálok. (...) Akkor mēkha¹gatnak, hátralépnek, és már mēgván a távolsáG. Tēát [tehát] má ijen gēsztusogból, tezsdbeszédből látot, hogy ojan őszintén nēm fognag veled beszélni, mintha tájszólásba.”*

Amikor a nyelvjárás visszaszorulásáról esik szó, nem csupán nyelvi változásokról beszélünk. Hiszen nyelvünk hordozója kultúránknak, foglalatja annak a szellemi örökségnek, amelyet eleink hagytak ránk. Minden feledésbe merülő tájszóval őseink összegyűjtött tudásának egy darabja, múltunk örökségének egy részlete hullik ki az emlékezet rostáján. A göcseji nyelvjárás azok közé a magyar nyelvjárások közé tartozik, amelyek erősen archaikusak. Számatalan nyelvi régiséget őriz ma is, sajátos szint képviselve a magyar nyelv palettáján. Becsüljük és őrizzük meg ezt a nagyszerű értéket, amely ránk bízott, hogy szülőföldünkön nyelvünkben is otthon érezhessük magunkat, s hogy legyen mit továbbadnunk unokáinknak az elődeink által ránk hagyományozott nyelvi és kulturális örökségből.

1. ábra: Göcsej és Hétcsanak földrajzi helyzete Gönczi Ferenc térképén, kiegészítve a mai megye- és országhatárral, valamint A magyar nyelvjárások atlasza kutatópontjaival.

- 1 – Göcsej földrajzi határa,
- 2 – Göcsej, illetve Hétcsanak bővebb néprajzi határa,
- 3 – a „római út” (Gönczinél), a mai 86-os út,
- 4 – ettől nyugatra Gönczi „igazi” Hétcsanak,
- 5 – szlovén-magyar határ,
- 6 – megyehatár,
- – A magyar nyelvjárások atlaszának kutatópontjai vizsgált területünkön (Gönczi F. 1914 alapján Szentmihályi I. 1976, kiegészítette Gyuricza L. 2008, szerkesztette Bazsika E.)

Irodalom

BALASSA-ORTUTAY 1979

Balassa Iván-Ortutay Gyula: Magyar néprajz. Budapest, 1979.

BÁRCZI 1963

Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza. Budapest, 1963.

BAZSIKA-GYURICZA 2008

Bazsika Enikő-Gyuricza László: Néprajzi tájak „vándorlása” a magyarországi térképeken: Hetés, Göcsej és Őrség határainak vizsgálata. Földrajzi Közlemények 2008, 251-262.

BAZSIKA 2009A

Bazsika Enikő: Kerkakutasi tájszótár. Kézirat.

BAZSIKA 2009B

Bazsika Enikő: Nyelvjárásvesztés – nyelvjárásmegtartás: Attitűdvizsgálatok a zalai Kerkakutas községben. In: Nyelvideológiai, attitűdök és sztereotípiák. (Szerk. Borbély Anna-Vančóné Kremmer Ildikó-Hattyár Helga) Budapest-Dunaszerdahely-Nyitra, 2009. 129-137.

BAZSIKA 2013

Bazsika Enikő: Nyelvi változások tükröződése nyelvjárási beszélők nyelvi tudatában. In: Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. (Szerk. Kontra Miklós-Németh Miklós-Sinkovics Balázs) Budapest, 2013. 188-203.

BAZSIKA 2015

Bazsika Enikő: Nyelvjárás-köznyelv irányú nyelvi változások vizsgálata egy nyelvjárásdomináns beszélő-közösségben. A 18. Élőnyelvi Konferencia előadása. Megjelenés alatt.

B. LŐRINCZY 1951

B. Lőrinczy Éva: Köznyelv és népnyelv találkozása néhány Mátra-Bükk vidéki községben. Magyar Nyelv 47 (1951). 102-110.

DEÁK 1827/1889

Deák Ferenc a göcseji nyelvjárásról. Magyar Nyelvőr 18 (1889). 126-129.

GÖNCZI 1914

Gönczi Ferenc: Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár, 1914.

GYURICZA 2012

Gyuricza László: Mura-vidék – Kerka-vidék – Hetés: problémák és pontatlanságok a tájak nevezéktanában és térképi ábrázolásában. Földrajzi Közlemények 136. (2012). 376-387.

IMRE 1971

Imre Samu: A mai magyar nyelvjárások rendszere. Budapest, 1971.

JUHÁSZ 1988

Juhász Dezső: A magyar tájnévadás. Nyelvtudományi Értekezések 126. sz. Budapest, 1988.

JUHÁSZ 2001

Juhász Dezső: A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Magyar dialektológia. (Szerk. Kiss Jenő) Budapest, 2001. 262-316.

KARDOS 1884

Kardos Albert: A göcseji nyelvjárás. Magyar Nyelvőr 13 (1884). 160-165, 211-219, 253-258, 306-312, 351-356, 493-499.

KARDOS 1885

Kardos Albert: A göcseji nyelvjárás. Magyar Nyelvőr 14 (1885). 163-167, 213-216, 393-398, 448-455.

KISS J. 1989

Kiss Jenő: A nyelvről való gondolkodás egyik fejezete: vélekedések a nyelvjárások jövőjéről. Magyar Nyelvőr (1989). 465-468.

- KISS J. 1998
Kiss Jenő: A magyar dialektológia s újabb feladatai az ezredfordulón. Magyar Tudomány 1998/8. 929-935.
- KISS J. 2001
Kiss Jenő: Nyelvek, nyelvváltozatok, nyelvjárások In: Magyar dialektológia. (Szerk. Kiss Jenő) Budapest, 2001. 25-56.
- KISS L. 1988
Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II. Budapest, 1988.
- MOLNÁR 1999
Molnár Zoltán Miklós: Nyelvföldrajzi-szociolingvisztikai vizsgálatok a magyar nyelvterület nyugati régióiban. A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke Szombathely, 1999.
- ÖRDÖG 2008
Ördög Ferenc: Két jeles kiskanizsai tudós pap: Plánder Ferenc és Markó Imre Lehel. In: Ördög Ferenc: Válogatott tanulmányok. 2008. 304-307.
- PESTI 2008
Pesti János: Alsómocsoládi tájszótár. Alsómocsolád, 2008.
- PLÁNDER 1832
Plánder Ferenc. Zala Vármegyei Göcsei szőejtés (dialectus) 's annak némely különös szavai. Tudományos Gyűjtemény 1832/3. 62-82. In: Plánder Ferenc Göcsejről. A Göcseji Múzeum Közleményei 29. (Szerk. Szentmihályi Imre) Zalaegerszeg, 1970. 5-18.
- PLÁNDER 1838
Plánder Ferenc: Göcseinek esmérete. Tudományos Gyűjtemény 1838/6. 3-34. In: Plánder Ferenc Göcsejről. A Göcseji Múzeum Közleményei 29. (Szerk. Szentmihályi Imre) Zalaegerszeg, 1970. 19-40.
- PROHÁSZKA 1950
Prohászka János: A göcseji nyelvjárásról. Magyar Nyelvőr 74 (1950). 357-362.
- SZENTMIHÁLYI 1969
Szentmihályi Imre: XVII. századi adatok Göcsej nevééről és területéről. Ethnographia 80 (1969). 565-568.
- SZENTMIHÁLYI 1970
Szentmihályi Imre: Plánder Ferenc, Göcsej első néprajzkutatója. In: Plánder Ferenc Göcsejről. A Göcseji Múzeum Közleményei 29. (Szerk. Szentmihályi Imre) Zalaegerszeg, 1970. 55-69.
- SZENTMIHÁLYI 1976
Szentmihályi Imre: Göcsej területfogalmának alakulása. (Deák Ferenc Göcsejről). In: Zalai Gyűjtemény 5 (1976). 107-124.
- TORKOS 1856
Torkos Sándor. A' göcseji nyelvjárás. Magyar Nyelvészet 1 (1856). 215-225.
- TORKOS 1857
Torkos Sándor. A' göcseji nyelvjárás. Magyar Nyelvészet 2 (1857). 403-417.
- VARGA 1999
Varga József: Nyelvhasználat, névdivat. Lendva-Lendava, 1999.
- VÉGH 1954
Végh József: Az őrési és hetési nyelvjárás ismertetése. Magyar Nyelvőr 78 (1954). 249-260, 423-428.
- VÉGH 1959
Végh József: Őrségi és hetési nyelvatlasz. Budapest, 1959.
- VÉGH 1961
Végh József: A nyelvi biológia kérdéséhez. Magyar Nyelv 57 (1961). 103-106.

Abstract

On the basis of literary history the study gives an overview of the creation and development of Gőcsej area-concept, the two Gőcsej-concepts – one is of folk origin with more socio- ethnic nature, existing at the end of the 17th century more limited to the “corners” countryside, the other dating back to the end of 19th century is a broader perception of rather geographical nature and of genteel origin. It describes the studies, descriptions published after 1816, when Gőcsej dialect was first mentioned. It also analyses some authors’ resolutions on the territorial division of Gőcsej dialect, as well as their findings on the differences between the northern and southern Gőcsej dialects. On the basis of available language atlases (Atlas of Hungarian Dialects, Language Atlas of Őrség and Gőcsej), publications and monographs about Gőcsej dialect (and in connection with it Őrség and Hetés) it gives a detailed picture of the main phonological and morphological peculiarities of the North and South Gőcsej dialects and also discusses their lexical features. It broaches the necessity for a multi-dimensional regional language atlas of the geographic area considered Gőcsej made with full-density research-point network. It would clarify the geographical conditions of the language and precisely delineate the North and South Gőcsej dialectal areas. It deals with the causes and characteristics of contemporary changes in dialect, the phenomena of bilingualism and code-switching. Based on a socio-dialectological research conducted in the region in 2011 it shows the current status of the local dialect of Becsvölgye. Moreover it introduces the speakers’ attitude towards their dialect noting that although the Gőcsej dialect phenomena as a whole prevails among language users belonging to the older generation, – there are large individual differences - the young are actively aware of their village dialect and use it in family circles, mainly its ‘neo’ version.

Szemes Péter

Tájak, lány- és asszonyhangon

(Pécsi Gabriella indulásáról)

Noha Zala több jeles nőíró adott az egyetemes magyar irodalomnak – a Göcseji Helikon poeziái mellett elég csak a nagypécselyi Bohuniczky Szefire, vagy az ugyancsak Baumgarten-díjas Molnár Katára gondolnunk –, literatúrájának legígéretesebb tehetsége talán mégis egy hozzánk származott, s földinkké lett költőnő, Pécsi Gabriella volt. A népi gyökereket megerősítő, a hagyomány tiszteletét és szeretetét útravalóul kínáló, ám menedékkül is szolgáló¹ tolnai város, Paks, a Dunántúl egyik szellemi központjának számító Pécs, majd a szegedi egyetemi évek után Zalaegerszegen új életet kezdő, boldogulást, boldogságot találó fiatalasszony mindvégig büszkén vállalta vidékiségét², „önkéntes száműzetése Tomiban” – ahogy azilumát Nagy László nevezte³ –, végül természetszerű otthontalálássá nemesedett.

Ha valakiről, róla tényleg elmondható a közhely: valósággal beleszületett az irodalomba. Apja, Pákolitz István, kiváló költő volt, s az 50-es évek közepétől a baranyai kulturális élet meghatározó alakja. Országosan is ismert és elismert alkotó, 1963-ban József Attila-díjat kapott, az évtized végétől a Jelenkor szerkesztője, 1976-tól pedig az Írószövetség dél-dunántúli csoportjának vezetője lett. Példája, kiterjedt kapcsolatrendszere⁴ nyilvánvalóan inspirálóan hatott lányára, akit a szép, ám rendkívül nehéz pályavonzása, az értékteremtő elhivatottság, az alkotás öröme, a szövegek általi kiteljesedés vágya mellett a Pécssett (elsősorban az egyre izmosodó Jelenkor körül) megtapasztalt szellemi pezsgés is döntően befolyásolhatott. Először mégsem a Tüskés Tibor-Bertha Bulcsu-Lázár Ervin triász szerkesztésében a magyar irodalom meghatározó lapjává lett pécsi folyóiratnál jelentkezett, hanem a Tiszatájnál és az Új Írásnál, mindkettőnél férfi álnéven. Az 1983-as *Visszhang* zalai antológia verseit kísérő szerzői interjújában így emlékezik vissza minderre: „... Koltai Máté Bálint néven küldtem verseket a Tiszatájnak. A szerkesztői üzenetekben azt írták, hogy a következő számukban közlik egy versemet. Meg, hogy írjak valamit magamról, szeretnének megismerni. Ez nyáron volt, augusztus végén Szegedre mentem, hogy albérletet keressek, mert ősszel kezdem az egyetemet. Bementem a szerkesztőségbe, mint Pákolitz Gabi,

¹ Az Új Írás 1969-es kísérletének mintájára a 70-es évek végén a Mozgó Világ is körkérdéseket intézett kötetel már rendelkező írókhoz. Pécsi Gabriella itt vall a városhoz való viszonyáról is. (Mozgó Világ 1978. április 11-12.p.)

² Vö. *Hiszek magamban és hiszek másokban is...* (Bán Zsuzsa interjúja Pécsi Gabriellával). In: Zalai Hírlap 1981. november 22. 9.p.

³ Vö. „Egyszerűen jó verseket akarok írni.” (Pete György interjúja Pécsi Gabriellával). In: *Visszhang. Zalai írók, költők antológiája*. (Válogatta és szerkesztette: Pete György). Zala megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1983. 393-394.p.

⁴ A *Visszhang* antológiabeli interjúban (393.p.) így vall minderről: „Belülről talán örült... (az apa, Pákolitz István – SZP) de meg akart óvni a kínlódásoktól, amik a versírással járnak. Meg akart óvni a kilincselésektől: hogy valaha is olyan helyzetbe kerüljek, hogy szerkesztőségekben kelljen kilincselnem. És ezért verte az orromat az asztalra: tessék megtanulni a formát! (...) Házifeladatokat adott, számonkérte a stanzát, a szonettet, meg a többi.

A bajtársaim azt szokták mondani, hogy nekem könnyű volt. Nagyon is nehéz volt, nehezebb, mint nekik. Én tizenéves koromban majdnem minden élő költővel találkoztam. Ez érdekes volt, és jó.”

elmondtam, amit üzentek a Jelenkortól. Köszönték, kész. Akkor kinyögtem, hogy én vagyok a Koltai Máté Bálint. Hát összefutott mindenki, és rámparancsoltak, hogy ha álnéven akarok írni, találjak ki valami használhatóbbat, és írjam alá a közlendő vers kefelenyomatát. Akkor írtam le először, ott az íróasztal sarkán, hogy Pécsi Gabriella.

(...) Váci Mihály, akinek ugyanebben az időben, egy másik álnéven küldtem verseket, azt írta, hogy tehetségesnek tart és szeretne megismerni, menjek be az akkori Új Íráshoz. Megyek föl a liften, kérdezi mellettem egy férfi, hogy hova igyekszem. Mondom: a Váci Mihályhoz. Hát ő volt. Megszeppentem. Mondtam, hogy – valamilyen Gábor névre – mit válaszolt. Meg kellett mondanom az igazi nevem. Sok hasonlót csináltam, nem bíztam eléggé magamban.⁵ Az önbizalom hiánya mellett persze az is szerepet játszhatott a férfi-, majd a végleges női álnév mögé rejtőzésben, azaz más identitások felvételében, hogy egyfelől egy pályakezdő ifjút – egyébként máig – sokkal nagyobb bizalommal fogadnak az irodalom köz-társaságában, mint lányt, így írásai közlésére is nagyobb esély kínálkozik, másrészt bizonyára édesapja árnyékából is próbált ilyen módon kilépni, nem szerette volna, hogy szövegeit családneve miatt közöljék valahol, ami nagyon tisztességes szerzői magatartásra vall. Az álnév felvételének egyébként számos oka lehet, arról nem beszélve, hogy az eltérő nevek sokszor más-más alteregót takarnak, más-más írásmódot jelentenek egy alkotó esetében is (erre a világirodalomból Pessoa, a filozófiatörténetben Kierkegaard példája a legismertebb), ha már bejáratottak, ha nem, beérkezettebb szerzők próbálják meg gyakran ilyen módon megrézfálni az olvasókat, a szerkesztőket és meglepni az alkotótársakat, legszebb, ha ők maguk fedezik fel addig rejtőzködő tehetségként önmagukat.

A Tiszatáj- és az Új Írásbeli közlést a Jelenkor, a későbbi szűkebb pátria lapja, az Életünk, az Alföld, az ÉS, s a heti- és napilapok mellett számos gyűjtemény-publikáció követte. Utóbbiak közül a számunkra legkedvesebb zalaiakon – az 1979-es Összhangon és a már említett *Visszhangon* (1983) – túl a Magyar Írók Szövetsége Költői Szakosztálya kiadásában, Fodor András szerkesztésében megjelent *Pályakezdő költők 1971-1974* a legjelentősebb. Az igazi pályakezdés persze az ezt megelőző első kötethez, a *Ki népei vagytok?*-hoz kötődik, melynek napvilágra jutását voltaképpen Kalász Mártonnak köszönhettem, aki továbbította az anyagot a Móra Könyvkiadó Kozmosz-sorozatát is szerkesztő Kormos Istvánnak. A könyv születéséről, és a kortárs literatúra fősodraba alkotóként éppen ekkor, a *Szegény Yorickkal* (1971), visszatérő mesterrel kialakult barátságáról így vallott később Pécsi Gabriella: „Kalász Mártont gyermekkorom óta ismertem. Úgy 1969-70 táján odaadtam neki az addig összegyűlt verseimet, kértem, hogy nézze meg, be merjek-e állítani valamelyik kiadóhoz ezekkel a versekkel. Telt az idő, Marci (...) Annyit mondott csak, hogy menjek fel Pestre, találkozunk a Vörösmartyban. Ott Marci azt mondta, a kötetem Kormosnál van, azonnal menjek el hozzá.

(...) Elmentem. Rózsaszín kosztümben, mint egy fagylalt, ott ültem abban a hatalmas fotelben, amit más kortársam is emleget.

Fordult, hozta a kéziratot, rátette a kezét, és azt mondta: kérem, ezt kiadjuk.

Nagyon meglepődtem. Én mindig azt hallottam, hogy a kiadó kihúzza, meg kivesz, meg mást kér...

Így, ahogy van? – kérdeztem.

Igen. Miért? Nem hiszi? – kérdezte, szinte megbántva.

Akkor aztán összeszedtem magam, és mondtam, hogy 'köszönöm'. Aztán nagyon jó barátok lettünk.

Az Ő barátsága kimondhatatlanul gazdaggá tett.

⁵ Uo. 393-394.p.

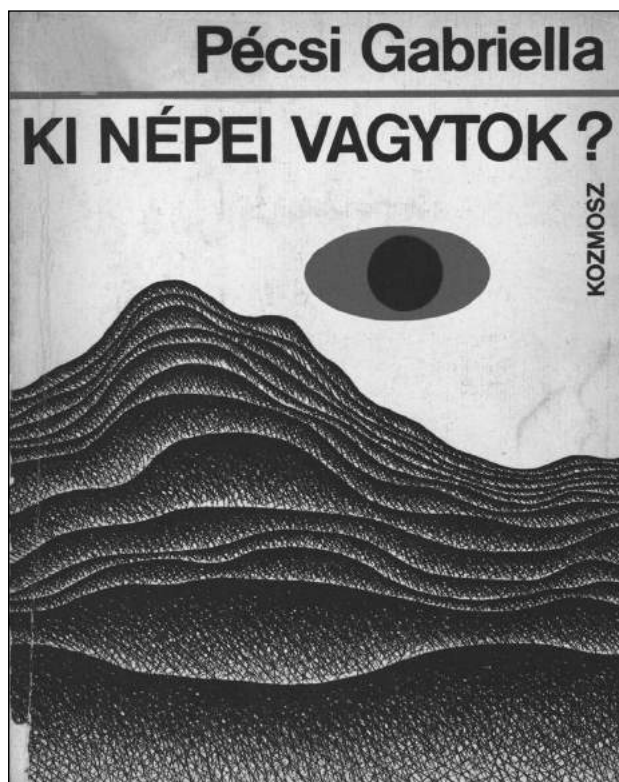
Egy-egy szemhunyorítással jelölte meg a világirodalom cifra falán a rejtett tapétaajtókat, míg élt, s még most is észreveszem, hogy útravaló batyumba bele-belecsempész valami fontosat. Például, hogy a hagyomány igéző kötése nélkül minden emberi teljesítmény jó eséllyel startolhat a semmibe. A költői helyzetek, pályák terét az az emberi közelség jelenti, amelyben léthelyzetünk egyáltalán elképzelhető; így a végtelen, a rend érzékelését is adó.

A már elmondottakban, leírtakban mindig van egy olyan, folyton-gyarapodó közös, melyet a 'lemerült létűek'-től kapunk, s amely a NAGY KÖZÖSnek szellemi örökséggé sűrűsödő része."⁶

Ebben, a *Visszhang* antológia előtt már a *Mozgó Világ* körkérdésére adott válaszban is éppígy megfogalmazott, s itt kissé – de talán nem haszontalanul – hosszabban idézett, ars poétika-érvényű szövegrészben, nemcsak az idősebb, atyai pályatárs útra indító szava ekhóz, markáns hatása érződik, a hagyomány megbecsülése, az elődök örökségének vállalása artikulálódik, de a folytonosság fenntartására törekvés imperatívusza is kicsendül.

A *Kozmosz*-sorozatban végül 1973-ban⁷ – az ugyancsak első kötetes Kemsei István (*Arc*) és a Kilencek nemzedéki csoportjához tartozó Kovács István (*Havon forgó ég*) társaságában – megjelent debüt-könyv fülszövegében hasonlóképpen ír a szerkesztő, Kormos István: „Pécsi Gabriella azok közé a fiatalok közé tartozik, aki nem szavak kötéláncával képzelel el a modernséget: szívesen merít legősibb hagyományainkból, ha a formaiakat tekintjük (például kötetének címe is egyik legrégebb népi gyerekjátékunkat idézi), de ezeket a formákat a Radnóti nevelkedett nemzedék formabiztonságával oldja fel, természetesen a saját mondanivalójával, a formát is elmozdítva a hagyomány állapotából. Szükszavú, világos, áttekinthető képekkel dolgozik, a természetben élő ember látásával. Gyerekkor visszavarázsolása, visszaperlése az időtől, az anyaság problémája, természetben élés és atomfélelem 'árul egy gyékényen' itt, olyan tiszta dalokban, ami ritkaság a mai fiatalok közt, lévén sikketlen tartás a költészetet primer jelentésében művelni.”

Kormos rövid bevezető-ajánló szövege sebészi pontossággal tárja fel a friss hangú, lüktető kötet fontosabb verőereit. A népi hagyományok termékenyítő ereje a belőle vétetett ember természettel örök összekapcsoltságán túl a „napszámos nagyanya mitikus örökségéből”⁸ táplálkozik (*Több mint kétezer éve...*,

⁶ Uo. 395.p., illetve *Mozgó Világ* 1978. április 11-12.p.

⁷ A Móra Könyvkiadó *Kozmosz*-sorozatáról és az 1973-as kötetekről író Mátyás István a fiataloknak (15-20 évesek) szánt tartalmakat emeli ki közös vonásként, ami a *Ki népei vagytok?*-ot illetően a legkevésbé sem helytálló, hiszen Pécsi Gabriella verseiben már itt erős például a gyermektelenséggel megvert asszony panaszhangja. – Vö. Mátyás István: *Gondolatok a Kozmosz könyvekről*. In: *Életünk* 1973/6. 568-571.p.

⁸ Vö. Futaky Hajna: *Pécsi Gabriella: Ki népei vagytok?* In: *Jelenkor* 1973/12. 1149.p.

Harangok tombolnak, Januárok, Eperfa). Ez a mélységes mély és ágbogas, ugyanakkor törvényt és mértéket adó ősi-ség elsőként a gyermekkor élményeihez kötődő versekben jelenik meg. Kiváló elemzésében – mely az Írószövetségben a költő estje előtt is elhangzott (1973. november 14-én), s aztán a Jelenkorban látott napvilágot⁹ – Pomogáts Béla hívja fel a figyelmet például *A kutyára*, ahol a pék álombeli mérges, valójában öreg és fogatlan ebe lesz a *kislány* gyűlölvé szerető gondoskodásának alanya, a hiábavaló félelem testesítője. Ám míg a vélt agresszió a hazavezetés és fához kötés egyszerűségével leküzdhető, nincs megoldás a valós, a világ egészét fenyegető hidegháborús agresszióra, az atombombák rémítésére (*Sötét bánat ellen való orvosság, Atom-iszonyat*). Ez az aggodalom szüli a kötet zárlatában az egész, szenvedő emberiséghez, a sebzett Achilleshez lehajló testvéri gesztust¹⁰ (*Mi van, Achilles?!*).

A következő nő-szerep a mitikus terrénumban bontakozik. A *lány-ság* köznapisága a *tündér-ség* csodáival vegyül ezekben a versekben, melyek kulcsdarabja *A viráglépő*. Hőse egy olyan kisvárosi¹¹ gépirólány, akinek lépte nyomán egyszer csak margaréták fakadnak, melyeket először bámul, majd egyre inkább meggyűlöl a helyi közösség. Kiveti magából, s ezáltal halálra ítéli a csodatevőt, hogy végül jól megéljen emlékének ápolásából. A korábban meg nem értett és kellően nem megbecsült művész tipikus sorsa¹², a pályakezdő alkotó szomorú jövőképe, hiszen az Önmaga megnevetésében már egyértelműen magát azonosítja a viráglépő lánnyal. Eljut a „sors felismerésétől a sors vállalásáig” – ahogy Bertók László megállapítja¹³. Ám addig még hosszú az út. Hol gordonkahangon szól (*Fuvolák, gordonkák, sípok*), hol violaanya és tüztorkú édesapa lányaként „mályvás réteken” illeg (*Pávalány*), „halálig hófehér harisnyában” sárban sétál (*Harisnyában világol*), máskor Természet-tündér: harmat (*Neoromantika*) vagy gyémántcseppű zápor (*Tavaszi eső éneke* – ez volt egyébként első folyóirat-közlése). Egyszer „varázsszót kántáló” nővér (*Féltős*), máskor az idősebbre irigyen néző hűg, az örök kisebb lány (*Születésnapomra*).

A szerelem emeli ki ebből a világból, a Másikkal vállalt közösség teszi *asszonnyá*. A *Táj, asszonyhangon* ciklus verseiben még csók és tűz „bomlik szerte” (*Gyönyörű, törvényes szerelem*), „kettős tűzrobbanás” hevül (*Mese*), kettőjük „egy-árnyát” tükrözi a nedves aszfalt (*Esőben*), s az egység címét kölcsönző opusban boldogan köszön meg mindent a ringató-nevelő tájnak (*Táj, asszonyhangon*). Rigóröppentéshez tartva tenyerét (*Eperfa*), még önbizalommal telve¹⁴ készül a nagy és szép asszonyi feladatra, amint a *Több mint kétezer éve...* zárlatában mondja:

„Sejtjeim feszülten, türelmetlen,
évezredekkel ezelőtt tanult
tudással megrakottan várakoznak
föloldozó továbbadásra. Élek,
rám vár az egyik feladat,

⁹ Pomogáts Béla: *Pécsi Gabriella versei*. In: Jelenkor 1974/5. 452-453.p.

¹⁰ Írásában Futaky Hajna is kiemeli a *nővéri nő* Pécsi Gabriellánál megjelenő új, igaz, korszerű szerepét (az Achilles-vers mellett, bár más értelemben, pl. a *Pávalányban*, vagy az *Apróhirdetésben*). – Uo. 1149.p.

¹¹ A *kisváros* meghatározó, visszatérő helyszín verseiben, ld. *Kisvárosi bűvész-művész, Kisváros*, etc.

¹² Hasonló jut osztályrészül a kötet felütésében a Cinegelábú Füzetevőnek is (*In memoriam...*).

¹³ Bertók László: *Ki népei vagytok? – Pécsi Gabriella verseiről*. In: Zalai Tükör 1973/I. 122.p.

¹⁴ „(Fiatal asszony vagyok és mindenfélét tudok ám a világról és szerelemről) és bizony mondom, nem félek senkitől, ugyan ki mérészelne letaposni egy harangvirágot?!” – írja a *Hencegőben*.

és senki sincs, ki helyettem megoldja.
Ezt a kis kockát ama piramisba,
arra a helyre én viszem, magam.
S annak, ki a csúcsot jelző követ
majd felviszi, lába alá a többiek között
egy pillanatra én is tartom a vállam.”

S ahogy ezek talán a kötet legszebb versei, a legigazabbak kétségkívül a *Vane florescens* és a *Harangok tombolnak* a kapcsolat hullámzásával, az asszony-szerep nehézségeivel és a gyermektelenségre ítéltséggel, az *anya*-ság lehetetlenségével szembenező, keserű dalai. Volt-dáliként nyomorúsággá vált szépségét siratja el a *Fű közülben*, a múltó szerelem emlékéért a *Kíméletlen* és az *Úgy múlik*, a társi harcban alulmaradt szól a *Knock out*-ban és a *Pontos válaszban*, a „megverten elvonuló” az *Etűdökben*, míg az *Ezért?* szatyorcipelő női a lusta férfiak szolgáláiként élnek-halnak. „sorálláshoz gyerek illet / most meg három orvos mellett / reménytelen” – írja a *Januárokban*, másutt a „hiába virágzó árva anyácskák” nevében beszél (*Hiábavirágzók sorai...*), a *Sorsban* a fiatlan Mária jelenik meg, ám legkeserűbb – s egyben a kötet egyik legjobb darabja – a *Díszít ángyom koszorúja*:

„Háromélű fekete sás
vágja gyöngé semmi-arcom,
semmi-asszony semmi-arcát
fájdalmában sírva vágja.

Kérdezetlen fölfeleltem,
keresetlen megjelentem,
megáldottan nem teremtem,
éveimmel megtörettem.

Díszít ángyom koszorúja,
lehúzó könnyű napok súlya,
értük árkat könnyem sója
halott kabátomra rója.”

hogyan végül aztán mások minden gyermekét magáénak vallja (*Gyermektelenül*)¹⁵.

Egyetérthetünk Futaky Hajnával, aki szerint a *tündér*-ség ellenében a „valóság sorsfordító viszontvárslatai”, az elveszett illúziók (a meddő vágyakozás az anyaságra, az örömtelen-józánná hűlő-szerelem, a nagyvilág embertelenségének, esztelenségének beleszólása az egyén életébe), a tapasztalás, teljesebb emberi tartáshoz vezették a költőt¹⁶ és érettebb poézist eredményeztek¹⁷. Bertók László még – a 60-as évek második felében indult társaihoz kapcsolva a szerzőt – a pályakezdés (kor és vidék által is determinált) bizonytalanságát, az alkotói önbizalom hullámzásait, a „világ méretű egyedüliséget”, a gyermekkor

¹⁵ Ez a bánatot szeretettel feloldó hang a harmadik, *Fogadjatok örökbe* című kötetben bomlik majd ki igazán.

¹⁶ Futaky Hajna: Id. mű 1149.p.

¹⁷ Vö. Pomogáts Béla: Id. mű 453.p.

megaláztatásait és félelmeit, a kisváros és a tágabb világ tespedtségét, az életformák válságát emeli ki, az alapvetően bánatos-keserű kötet hang eredőjeként¹⁸. Ezt részben maga, Pécsi Gabriella oldja, mikor így vall egy 1981-es interjúban: „Bár hajlamos vagyok a pesszimizmusra, életemem mégiscsak a remény, s ebből táplálkozva még félősen is elég erős vagyok ahhoz, hogy kétségeimet, aggodalmaimat is ki tudjam mondani.”¹⁹.

A még ifjonti hitből és a későbbi reményből, a lányos búbájából és az asszonylétet meghatározó viszont-varázslatokból, a népi hagyományokból és a magáévá élt magyar (Radnóti, Weöres Sándor) és világirodalmi örökségből (Jeszenyin, Francis Jammes²⁰) táplálkozó, Hajnal Anna áradó gazdagságát, Gergely Ágnes szatirikusságát, Nemes Nagy Ágnes és Székely Magda halálosan pontos ütéseit egyaránt hordozó, virághangú kötet²¹ nemcsak ígéretes pályakezdet, de „a fiatal nemzedék helyzetéről, törekvéseiről és a fiatal költők egy csoportjának formakereső küzdelmeiről, művészi terveiről és eredményeiről”²² is hírt ad. Új, friss hang jelentkezett általa a magyar irodalomban.

Abstract

Gabriella Pécsi was an author of great importance in the literature of Zala County in recent years. This study presents an overview of the beginning of her career. The poetess - the daughter of the poet, István Pákolitz – was born in Paks and came to Zalaegerszeg from Pécs.

The study deals with her father's and also her mentor, István Kormos's influence on her, the first publications, the circumstances of the adoption of her poetic name and examines thoroughly her debut book of poems, appeared in 1973, entitled 'Whose Peoples are You?'

All these are done with the help of secondary sources of contemporary writings (reviews, critiques) and using the interviews with the poetess.

¹⁸ Vö. Bertók László: Id. mű 122.p.

¹⁹ *Hiszek magamban és hiszek másokban is...* (Bán Zsuzsa interjúja Pécsi Gabriellával). In: Zalai Hírlap 1981. november 22. 9.p.

²⁰ Pécsi Gabriella „Jeszenyin fájó kékjét és Francis Jammes tipegő mandarin-kisasszonyait, emberi szívvel és lélegzettel megáldott virágjait és madarait költöztette honi tájakra”. – írta ezzel kapcsolatban, már az újabb versek ismeretében, Szokolczay Lajos. – Uő: *Pécsi Gabriella új verseiről*. In: Zalai Hírlap 1976. május 23. 8.p.

²¹ Vö. Keményffy Margit: Új virág. In: Élet és Irodalom 1973. szeptember 29. 10.p.

²² Pomogáts Béla: Id. mű 452.p.

In memoriam dr. Horváth László

(1945, Bakonyszentlászló – 2015, Nagykanizsa)

Még nincs fél éve, hogy kollégáink és barátaink társaságában köszönthettük 70. születésnapján. Ott nemcsak a múltat idéztük fel, de terveinkről is beszélgettünk, és elmondta, hogy mi mindent szeretne még közzétenni, feldolgozni. A család mellett igazán csak a régészet érdekelte. Ez nem szakma, hanem hivatás volt számára. Talán a Fenékpusztán eltöltött gyermekévek is szerepet játszottak abban, hogy mindig is régésznek készült. Bár már gimnazistaként bejárta a múzeumba, és nyaranta önkéntesként részt vett a fenéki feltárásokon, a szakmát hendikeppel kezdte. 1963-ban érettségizett a keszthelyi Vajda János Gimnáziumban, majd az ezt követő két éves sorkatonai szolgálat után a Balatoni Múzeum dolgozója lett. Ahogy mondani szokás: végigjárta a számlétrát, volt ásatási segédmunkás, restaurátor, ásatási technikus, segédmuzeológus, muzeológus, végül – 1984-től 2006-os nyugdíjba vonulásáig – múzeumigazgató.

A Balatoni Múzeumban részt vett a régészeti topográfia újonnan induló munkálatain, és ekkor kötött életre szóló barátságot a kötet őskori részének szerzőjével, Kalicz Nándorral. Csak az ő közbenjárására kezdhetette meg egyetemi tanulmányait 1973-ban. Szakdolgozatában Keszthely környékének kelta emlékeit dolgozta fel. Ennek egyik izgalmas része a rezicseri, a legnagyobb dunántúli kelta temető anyaga, amit szinte pénz nélkül, alkalmi és hétvégi letmentések során, tizenkét év alatt tárt fel. Munkája egy évtizeddel később, a nemzetközileg is magasan jegyzett kelta corpus első kötetében látott napvilágot. 1975-ben átköltöztek felesége, Vera szülővárosába, Nagykanizsára. A Thury György Múzeum első régészeként megkezdte Kanizsa környékének rendszeres terepbejárását, és ásatásaival értékes régészeti gyűjteményt hozott létre. A magyarszerdahelyi kelta és római temető feltárását még keszthelyi muzeológusként kezdte el. Feldolgozása a Zalai Gyűjtemény önálló köteteként, 1979-ben jelent meg. Ebből írta egyetemi doktori értekezését, amit 1983-ban sikerrel védett meg. De említhetjük az Inkey-kápolna környékét is, ahol több régészeti korszak telepjelenségeit és temetkezéseit tárt fel. Kanizsai és Kanizsa-környéki kutatásai eredményeit 1994-ben a várostörténeti monográfia első kötetében összegezte, amely egész Dél-Zala korai történetének első korszerű ösz-

szefoglalása. Tevékenyen részt vett a megye nagy megelőző régészeti feltárásain: 1979 és 1990 között a Kis-Balaton térségének, 1986 és 1993 között a hahóti mikrorégióknak kutatásában. A legnagyobb kihívás számára az M7–M70-es autópálya megelőző feltárása volt, amelynek tíz éven keresztül, 1999-től 2008-ig szakmai vezetője volt. Előfordult, hogy egyidejűleg tucatnyi feltárásért volt felelős, de a technikai irányítóval, Frankovics Tiborral együttműködve, mindent gördülékenyen, zökkenőmentesen oldott meg.

A kettőnk kapcsolata nemcsak szakmai, de baráti is volt. Még a gimnáziumból ismertük egymást, együtt jártunk be a múzeumba, és én lehettem az esküvői tanúja is. Feleségeinkkel négyesben többször is együtt nyaraltunk, pl. Mitja Gustin pirani házában, vagy Ulla Steinklauber meghívására Stájerországban. Szakmai kapcsolatunk végig szoros volt. Még Zalaegerszegen voltam régész, ő pedig a Balatoni Múzeum alkalmazottja, amikor 1969-ben együtt ástunk Zalaszentgróton, 1970 és 1973 között pedig gyakorlatilag mi ketten vezettük a fenékpusztai tervásatást. Kanizsai kutatóként is gyakran megfordult Keszthelyen, mert nagy múltú szakkönyvtárunkban sok olyan könyv megtalálható volt, ami Kanizsán hiányzott. Az említett nagy ásatási kampányokon kívül rendszeresen találkoztunk az igazgatói értekezleteken, ahol mód nyílt szakmai kérdések megvitatására is. De a kutatáson kívül is voltak közös múzeumi programjaink. Éveken át fogadtuk Keszthelyen és Kanizsán a Szépművészeti Múzeum remek tárlatait, majd az Alsó-ausztriai Tartományi Múzeum vendégkiállításait. Együtt rendeztünk Kis-Balaton kiállítást Ausztriában és Németországban, majd hosszú éveken át jártunk együtt Asparnba, Helmuth Windl leleteit rajzolni, hogy értékét veszítő fizetésünket kiegészítsük.

Horváth László a tudományos kutatói tevékenységet mindig fontosnak tartotta. Ezt még igazgatónkól, Sági Károlytól tanultuk. A vaskor periódusai mellett a későbronzkor és a kora császárkor történetének kérdései érdekelték leginkább. Ifjú munkatársaival jó kapcsolatot épített ki. A három „öreg” régész közül Vándor László és én végig Laci és Robi voltunk, ő már 50 évesen is Laci bácsi! Szívesen publikált is a fiatalabb kollégákkal közösen. Eke Istvánnal a kanizsai késő római, Tokai Zitával az alsópáhoki kora császárkori temetők anyagát tette közzé. A múzeumvezetés nyűgeitől és a feltárások irányításának gondjaitól megszabadulva, nyugdíjasként különösen aktív lett. Egymás után írta érdekes tárgyakat feldolgozó, izgalmas témákat boncolgató tanulmányait. Ezek egy része majd csak ezután lát napvilágot. A hévízdombi feltárás leletei alapján bizonyította be, hogy a középső vaskorban a Dunántúlon is éltek emberek. Értékes munkája a legrangosabb magyar régészeti folyóiratban, az *Archaeológiai Értesítő* idei kötetében jelenik meg, a fenékpusztai léleklyukas kelta urnáról írt dolgozata pedig a *Castellum Pannonicum Pelsonense* 7. kötetében, talán majd jövőre. Amikor néhány hete beszélünk, azt mondta, azzal számol, hogy még kaphat az élettől 4-5 aktív évet, és pontosan tudja, hogy mit akar ezzel az idővel kezdeni. Akkor már csak az utolsó simítások voltak hátra a sok érdekes leletet tartalmazó kamondi kelta sír feldolgozásából. Ezt már nem tudta befejezni, és adós maradt egy nagy terv megvalósításával, a dunántúli későbronzkori kerámia összegzésével is. Mégis azt mondhatjuk, sokoldalú és teljes életművet alkotott. Munkáira még sokáig fognak hivatkozni, eredményeit az új régészgeneráció minden bizonnyal felhasználja és továbbfejleszti majd. Beírta nevét a magyar régészet történetébe. Nyugodjon békében!

Dr. Müller Róbert

(A Horváth László temetésén, 2015. július 31-én elhangzott búcsúztató beszéd szerkesztett változata)